Névtani Értesítő

30.

Budapest
2008

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:
HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:
FARKAS TAMÁS

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták a szerkesztőbizottság tagjai

Technikai szerkesztő:
SLÍZ MARIANN

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107
Telefon: (1) 485-5222
Honlap: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtert@ludens.elte.hu

---

30. szám

A kötet megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELTE BTK HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

Budapest, 2008

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAITZ PÉTER: „A szent ügy". A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése 7
HORVÁTH PÉTER IVÁN: Személynevek a szakfordításban 35
SEIFERT, STEFANIE: A tulajdonnév köznevesülésének jelentésváltozási folyamatai....41
VESZELSZKI ÁGNES: Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben....55
BÍRÓ FERENC: Vízrajzi köznevek ómagyar kori településnevekben 67
DÓRA ZOLTÁN: Kaphatta-e nevét a váci Burgundia német telepesekről? 83
PÁL HELÉN: Csernakeresztúr, Sándoregyháza és Székelykeve magyarjainak helynevei 89
SÓFALVI KRISZTINA: Román közterületnevek a két világháború közti időszak romániai magyar napilapjaiban 101
HEGEDŰS ATTILA: Lakóparknevek....117
SLÍZ MARIANN: Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban 121
VARGA JÓZSEFNÉ: Osli keresztnévadásának története napjainkig....135
MINCHEV VASIL: A black metal színpadi nevei 145
BAUKO JÁNOS: A Komáromi Hajógyárban készült hajók neveiről.... 151

MŰHELY

HAJDÚ MIHÁLY: Visszaemlékezés a Névtani Értesítő indulására 157
HAJDÚ MIHÁLY: Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona" munkálatairól.....167
BAUKO JÁNOS: A szlovák névtudomány múltja és jelene 185
SEBESTYÉN ZSOLT: Magyar helynévkutatás Kárpátalján 195
KOVÁCS ANDRÁS: Magyar személynévkutatás Kárpátalján....203
ROJÁK VINCE: Magyar állatnévkutatás Kárpátalján....211
SZATHMÁRI ISTVÁN: Miről vallanak a földrajzi nevek? 213
TÓTH VALÉRIA: Beszámoló a XXIII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról....217
FARKAS TAMÁS: Konferencia a családnév-változtatások témaköréből....223
FERCSIK ERZSÉBET: Változások és változtatások a tulajdonnevek helyesírásában. Az AkH.[12] vitanapjának tulajdonnevekkel foglalkozó előadásáról és a hozzászólásokról 227
HOFFMANN ISTVÁN: A Kiss Lajos-díj 2008. évi nyertese: dr. Rácz Anita 231
HOFFMANN ISTVÁN akadémiai doktori védésének dokumentumai (A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás)....233
FÁBIÁN ZSUZSANNA „Nomi propri italiani nell'ungherese (Olasz tulajdonnevek a magyarban)" című habilitációs értekezésének összefoglalója....257
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2008-ban: TÖRÖK TAMÁS: Ipoly mente helynevei 263

KÖNYVSZEMLE

SLÍZ MARIANN: Három névelméleti tanulmánykötetről (Várnai Judit Szilvia: Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben; Vecsey Zoltán: Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról; Takács Judit: Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus köszszóvá válásának modellje).....267
GALLASY MAGDOLNA: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 2.....278
ZELLIGER ERZSÉBET: Nyelv, nemzet, identitás 1–3. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus névtani előadásai.....282
SZENTGYÖRGYI RUDOLF: Érszegi Géza szerk.: Tanulmányok a 950 éves Tihanyi Alapítólevél tiszteletére.....285
KISS MAGDALÉNA: Bura László: Öt évszázad utcanevei. Szatmárnémeti (Satu Mare) (1500–2000).....287
KUNA ÁGNES: Andrea Brendler – Silvio Brendler szerk.: Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium Onomastik.....289
VINCZE LÁSZLÓ: Andrea Brendler – Silvio Brendler szerk.: Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch.....291
FARKAS TAMÁS: Thorvald Forssner: Englische Familiennamenphilologie. Mit einem etymologischen Familiennamenbuch.....294

FOLYÓIRATSZEMLE

RAÁTZ JUDIT – BACSKÓ MÁRTA: Onoma 37–39. (2002–2004).....297
HELTOVICS ÉVA: Acta Onomastica 48. (2007).....301
HELTOVICS ÉVA: Onomastica 51. (2006).....302
VINCZE LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 87–88. (2005).....303
VINCZE LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 89–90 (2006).....305
F. LÁNCZ ÉVA: Zunamen/Surnames 1–2. (2006–2007).....307
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 12. (2007).....309
KOROMPAY KLÁRA: Nouvelle Revue d'Onomastique 43–44. (2004), 45–46. (2005–2006), 47–48. (2007).....311
BÖLCSKEI ANDREA: A Nomina című névtani folyóirat és a Brit és Ír Névtudományi Társaság.....314

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe.....319
Fontosabb rövidítések.....322
Számunk szerzői.....323

CONTENTS.....325

TANULMÁNYOK

„A SZENT ÜGY”[1] A DUALIZMUS KORI NÉVMAGYAROSÍTÁSI PROPAGANDA NYELVÉSZETI ELEMZÉSE

1. Bevezető gondolatok. – A 19. század meghatározó jelentőségű korszak az idegen, elsősorban is a német eredetű magyar családnevek történetében. A 19. század mint (nyelv)történeti korszak alatt itt – a történeti társadalomtudományok körében ma már általánosan bevett gyakorlatot követve, s KISS 2003. és mások nyelvtörténeti korszakolási javaslatával is összhangban – Európának a francia forradalom és az első világháború közé eső „hosszú 19. századát” értem.

A mintegy száz esztendő alatt, mely I. Ferenc császárnak a névváltoztatások előtt utat nyitó, 1814-ben kelt rendelete, valamint a Monarchia széthullása közt telt el, az illetékes hatóságok összesen több mint 76 000 családnév-változtatási kérelmet hagytak jóvá (KARÁDY–KOZMA 2002: 29). A kapcsolódó családtagok révén azonban a névváltoztatások közvetlen érintettjeinek száma ennél nyilvánvalóan jóval nagyobb, százezres nagyságrendű lehetett. A névváltoztatók túlnyomó többsége zsidó vagy keresztény-német háttérrel rendelkezett, s eredetileg német családnevet viselt. A magyarországi zsidóság körében jellemző német családnevek eredete például túlnyomórészt a 18. század végére nyúlik vissza. Arra a korszakra tehát, mikor Magyarország Habsburg elnyomás alatt állt, s a hatalmi szempontból domináns nyelv ebből fakadóan a német volt. II. József „Zur Vermeidung aller Unordnungen…” kezdetű, 1787. július 23-án 10.426/aul. számmal kelt rendelete volt az, mely kötelezővé tette számukra a kéttagú személynevek és a német utónevek használatát. A rendelet a német családnevek használatát expressis verbis ugyan nem írta elő, szellemiségével és nyelvezetén keresztül azonban legalábbis sugallta azt; vö. KARÁDY–KOZMA 2002: 20–3.

E névváltoztatások jellege és iránya meglehetősen egyöntetű képet mutat. Az egyes névváltoztatási esetek szinte kivétel nélkül **névmagyarosítást** takarnak, mely (rész)-fordítás, az öröklött idegen eredetű családnévnek a magyar családnévrendszerbe való hangalaki/írásképi és/vagy morfológiai beillesztése, vagy éppen teljes családnévcsere révén ment végbe. A névváltoztatások módjaira vonatkozóan l. FARKAS (1999), MAITZ–FARKAS (2008).

---

[1] Jelen tanulmány a „Névváltoztatás – társadalom – történelem” című szimpóziumon 2007. november 22-én elhangzott előadásom szövegének kibővített és szakirodalmi hivatkozásokkal ellátott változata. Készült az Alexander von Humboldt Alapítvány kutatói ösztöndíjának támogatásával. A kézirat egy korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseikért, tanácsaikért köszönetet mondok Farkas Tamásnak és a tanulmány két anonim lektorának.

A névmagyarosítások 1881-et követően egyre inkább egy kiterjedt társadalmi mozgalom formáját és méretét kezdték ölteni. Nemcsak abban az értelemben, hogy az említett korszak folyamán engedélyezett több mint 76 000 névváltoztatási kérelem közül mintegy 71 800 az 1881 és 1918 közti évtizedekre esik (KARÁDY–KOZMA 2002: 29), hanem abban az értelemben is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának ebben az utolsó negyven esztendejében Magyarországon egy kiterjedt nyilvános és politikai diskurzus bontakozott ki a névmagyarosítások ügye körül.

Ez a névmagyarosítási diskurzus kezdettől fogva egyértelműen nyelvművelő igényű és propagandisztikus célzatú volt. A vizsgált korszakban a nyomtatott médiumokban megjelent idevágó szövegek (újság- és folyóiratcikkek, gyakorlati tanácsadó kiadványok) intenciójukat, illetve funkciójukat tekintve – ECKARD ROLF (1993) beszédaktus-elméleti indíttatású szövegtipológiáját véve alapul – kevés kivételtől eltekintve direktív, azaz befolyásoló, cselekvésre felszólító szövegtípusokat testesítenek meg. Elsődleges funkciójuk a névmagyarosítások népszerűsítése, a nem magyar eredetű családnevet viselő egyéneknek a névmagyarosítás szükségességéről és hasznáról való meggyőzése, valamint – a szövegek egy része esetében legalábbis – egy megfelelőnek tartott, „jó hangzású" „magyar" név kiválasztásának gyakorlati tanácsokkal történő elősegítése.

Az alábbi elemzések tárgyát ez a **névmagyarosítási diskurzus** képezi. A továbbiakban tehát nem a névmagyarosítások során megváltoztatott vagy éppen újonnan keletkezett nevek filológiai indíttatású szerkezeti, formai vagy jelentéstani vizsgálatáról lesz szó, annál is kevésbé, mivel ezt a kérdéskört már több korábban megjelent írás is részletesen tárgyalja (BENKŐ 1948–1949; FARKAS 2003; JUHÁSZ 2005, 2007). Egy ilyen, szigorúan a névszerkezetre koncentráló filológiai elemzés ezen túlmenően egyébként sem tudna éppen arra a központi kérdésre választ adni, hogy miért válhattak az adott történelmi-társadalmi helyzetben általában a családnevek és azokon belül különösen az idegen eredetű nevek jelentős társadalmi egyenlőtlenség és konfliktus forrásává, hogy miért öltött a névmagyarosítás a vizsgált korszakban korábban soha nem tapasztalt mozgalmi méreteket. A nevek által hordozott konfliktuspotenciál ugyanis – és sok esetben a névváltoztatás általában – semmiképp sem vezethető le és nem magyarázható kizárólag sem a név alakjából, sem annak jelentéséből. Sokkal inkább annak a nyelv- és névideológiának a függvénye, melynek fényében egy társadalmi közösség a neveket látja és értékeli. Egy és ugyanazon név, mely tegnap még társadalmilag jelöletlen és semleges volt, egy új nyelvi és névideológia, valamint az általa hordozott norma- és értékrendszer jóvoltából holnapra már stigmává válhat.

Éppen ezek miatt a továbbiakban elsősorban azt a **névideológiát** és annak **diszkurzív megjelenítését és közvetítését** kívánom vizsgálataim fókuszába állítani, mely a nem magyar eredetű családneveket a 19. század Magyarországán „idegen" nevekké tette, és ezáltal egy csapásra jelentős konfliktusforrássá változtatta, mely révén a családnév társadalmi egyenlőtlenség és igazságtalanság forrásává válhatott – és amely ebben az értelemben a névmagyarosítások mozgalomszerűvé válásának tulajdonképpeni kiváltója volt. A **névideológia** fogalma alatt azt a kulturálisan meghatározott, társadalmi, morális és/vagy politikai értékek mentén megfogalmazódó gondolat- és értékrendszert értem, melyet egy közösség az általa képviselt és/vagy tapasztalt névhasználati szokások legitimálására, illetve értékelésére használ. (Az ideológia fogalmának nyelvészeti összefüggéseire és

alkalmazására l. SCHIEFFELIN–WOOLARD–KROSKRITY eds. 1998, IRVINE–GAL 2000, magyar vonatkozásban pedig MAITZ 2006, 2008.)

Jelen tanulmány célja így tehát végső soron nem más, mint a dualista korszak nyomtatott médiumokban zajló névmagyarosítási propagandájának **kritikai diskurzuselemzése**. Az elemzés során mindenekelőtt azokat a diszkurzív stratégiákat (ideológiai tartalmakat, argumentatív toposzokat és azok nyelvi reprezentációit) igyekszem majd feltárni, melyek a képviselt névideológia létrehozását, terjesztését és megvalósítását szolgálták.

2. Háttérfeltevések, módszer. – Az utóbbi években, évtizedekben létrejött számos diskurzuselemzési irányzat közül (áttekintésükhöz, lehetőségeik és korlátaik bemutatásához l. pl. JAWORSKI–COUPLAND eds. 2006, JØRGENSEN–PHILLIPS eds. 2002, VAN DIJK ed. 1997, valamint különösen a német nyelvterületen zajló kutatásokra vonatkozóan BLUHM et al. 2000. és WARNKE Hrsg. 2007) az alábbi elemzések az erőteljesen szociolingvisztikai irányultságú kritikai diskurzuselemzés (critical discourse analysis, a továbbiakban: KDE) elméletét és gyakorlatát követik. A terjedelmi korlátokból és a dolgozat célkitűzéséből fakadóan nem tekinthetem célomnak a KDE részletes bemutatását, így a továbbiakban szükségszerűen csak néhány fontosabb, meghatározó jegyének említésére szorítkozom. (A KDE tárgyának, céljának, elméletének, módszerének, alkalmazásainak és egyes irányzatainak részletes bemutatásához l. pl. FAIRCLOUGH 1995, JÄGER 2004, POLLAK 2002, WODAK–CHILTON eds. 2005. és WODAK–MEYER eds. 2001.)

A KDE művelői céljuknak megfelelően nem introspektív úton nyert adatokkal operálnak, hanem a nyelvhasználatot annak természetes közegében, szigorúan az adott társadalmi kontextusba beágyazva vizsgálják. A klasszikus szociolingvisztikával ellentétben azonban kiinduló hipotézisként nyelv és társadalom, azaz diskurzus és társadalmi (szituatív, intézményi) kontextus közt **dialektikus** viszonyt tételeznek fel (vö. JÄGER 2004: 27–51). Abból a feltevésből indulnak tehát ki, hogy egyfelől a diskurzusokat a mindenkori társadalmi kontextus alakítja és határozza meg, másfelől azonban e diskurzusok maguk is fontos szerepet játszanak a társadalmi valóság létrehozásában és alakításában. Más szóval: a diskurzusok egyszerre társadalmilag meghatározóak és társadalmilag meghatározottak (WODAK et al. 1998: 42).

A KDE önmagát tudatosan és vállaltan olyan **alkalmazott** szövegtudományként definiálja, amely kutatásait valós társadalmi problémák megoldásának szolgálatába kívánja állítani. Ezzel az önmeghatározással és célkitűzéssel függ össze a KDE nagyfokú **interdiszciplinaritása** is, mely elsősorban abból a meggyőződésből fakad, hogy a diszkurzív úton létrehozott és közvetített társadalmi problémáink (mint pl. a fundamentalizmus, a xenofóbia, a szexizmus, rasszizmus vagy az antiszemitizmus) túlzottan összetettek ahhoz, hogy egyetlen perspektívából való megközelítésük kielégítő lehessen. Ez az oka tehát annak, hogy a KDE nemcsak számos nyelvészeti diszciplínából (mint pl. retorika, pragmatika, szövegnyelvészet stb.) merít, hanem emellett szoros szálakkal kötődik pl. a szociológiához, a politológiához vagy a filozófiához is. Részben épp ez a nem pusztán deklarált, hanem ténylegesen meg is valósított interdiszciplinaritás, tehát a merev diszciplínahatárok elutasítása, illetve átlépése az oka egyébként annak, hogy a KDE sokszor még napjainkban is szkeptikus fogadtatásra vagy akár merev elutasításra talál annak ellenére is, hogy mára már komoly intézményi beágyazottsággal rendelkező, önálló diszciplínává (vö. WODAK 2006: 1) nőtte ki magát. (A KDE interdiszciplinaritásának kérdéséhez l. WEISS–WODAK 2003.)

A KDE a diskurzust nemcsak nyelvi makrostruktúraként, hanem egyúttal – sőt elsősorban – társadalmi gyakorlatként határozza meg és vizsgálja. Ennek megfelelően nemcsak a diskurzus elemei és strukturális szabályai érdeklik, hanem mindenekelőtt a struktúrák funkciói, melyek révén a diskurzusok tudást állítanak elő, helyzeteket, társas szerepeket és kapcsolatokat, identitásokat hoznak létre és alakítanak. A KDE ezzel összhangban a nyelvi jelentést semmiképp sem invariánsnak és eleve adottnak tételezi, hanem éppen ellenkezőleg, abból indul ki, hogy egy adott szöveg jelentése a résztvevők által képviselt érdekek és intenciók küzdelme révén, az általuk képviselt ideológiák mentén diszkurzív úton áll elő. Éppen ezért mindenekelőtt azt kívánja megmutatni, hogy a nyelvi jelentés milyen ideológiák alapján fogalmazódik meg, milyen értékrendbe ágyazódik be, s ezáltal milyen érdekeket és értékeket láttat természetesnek és magától értetődőnek, illetve mely érdekeket és értékeket von kétségbe (BARÁT 2006: 76). És fordítva: azokat a diszkurzív stratégiákat, toposzokat és azok nyelvi reprezentációit kívánja leleplezni, melyek segítségével az egyes ideológiák nyelvbe kódoltan megjelennek, társadalmi egyenlőtlenség és igazságtalanság forrásává válnak. Ilyen módon a KDE önmagát – a kritikai elmélet szociológiai és filozófiai hagyományát követve – nyelvészet és ideológiakritika metszéspontján pozicionálja (POLLAK 2002, WODAK et al. 1998: 41–7). Kutatásait a szociolingvisztikához hasonlóan felvilágosító célzattal (is) végzi, és rajtuk keresztül a társadalmi igazságosságot kívánja szolgálni. Leíró módszerei segítségével az egyenlőtlen hatalomelosztás létrehozását és fenntartását szolgáló, nyelvbe kódolt ideológiákat kívánja láthatóvá tenni, hogy ezáltal hozzájáruljon a diszkurzív úton keletkező társadalmi igazságtalanságok és konfliktusok felismeréséhez és megszüntetéséhez (vö. SÁNDOR 2006: 977–8, WODAK et al. 1998: 43–4).

Az alábbi elemzések tárgyát képező társadalmi diskurzusban az eszköz, melynek bevetése révén a hatalom saját céljainak megvalósítása érdekében társadalmi egyenlőtlenséget állított elő, a családnév volt; nemzetpolitikai célokra való kijátszása pedig addig nem létező érdekkonfliktusok, ezeken keresztül pedig új társadalmi csoportok kialakulásához vezetett. Létrehozta egyrészt a magyar(nak nyilvánított) családnevet viselők csoportját, másrészt pedig – e csoporttal szemben – az idegen családnevet viselőkét. Hogy e csoportok, illetve a köztük húzódó határvonal mesterségesen gerjesztett, diszkurzív létrehozása hogyan zajlott, a továbbiakban látni fogjuk. Mielőtt azonban az éremnek ezt az oldalát: a társadalmi egyenlőtlenség diszkurzív létrehozásának módjait megvilágítanánk, először szükségesnek tűnik az érem másik oldalának: annak a társadalmi és politikai kontextusnak a bemutatása, mely a névmagyarosítási diskurzust egyáltalán életre hívta és alakulását meghatározta.

3. A tágabb kontextus: társadalmi és politikai háttér. – Azt a tágabb társadalmi és politikai kontextust, melyben a névmagyarosítási diskurzus a 19. század utolsó harmadában létrejött és zajlott, a korabeli Európa számos más országához hasonlóan a **nacionalizmus** egyre inkább uralkodó, sok tekintetben radikalizálódó ideológiája határozta meg. A török, majd pedig Habsburg uralom évszázadai után az ország makropolitikai törekvései mindenekelőtt egy modern, független, polgári nemzetállam létrehozására és kibontakoztatására irányultak. Ennek az új társadalmi-politikai ideálnak a megvalósítása azonban – a herderi világképnek, tehát az „egy nemzet – egy nyelv" újonnan megfogalmazott és egyre inkább tért hódító eszményének megfelelően – a politikai autonómia kivívása mellett egy egységes, kiművelt, normatív nemzeti nyelv létrehozását is megkövetelte.

Egy olyan egységes nemzeti nyelvét, mely a Herder által életre keltett nyelvi nacionalizmus ideológiája szerint nemcsak szimbóluma, hanem egyben létrehozója, feltétele is a nemzet egységének és függetlenségének (vö. MAITZ 2006: 310–2).

Hogy a nemzeti identitás kialakításában a magyar mint nemzeti nyelv ilyen módon prominens, sőt nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő szerephez jutott, mindenekelőtt két tényezővel magyarázható. Egyfelől látnunk kell, hogy Magyarország nyelvi arculatát a korábbi évszázadokban erőteljes latin, majd német dominancia jellemezte. (A **dominancia** fogalmát semmi esetre sem a beszélők számára, hanem sokkal inkább az érintett nyelvek társadalmi presztízsére és nyelvpolitikai státuszára vonatkozóan használom.) Utóbbi mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a bécsi udvar a német nyelvben felismerte hatalmi érdekeinek, centralista törekvéseinek alkalmas eszközét, s ennek megfelelően határozott germanizációs politikát folytatott (vö. EDER 2006: 144–8, NÁDOR 2002: 56–8). Ez is közrejátszott abban, hogy a magyar nyelv végül csak 1844-ben válhatott az ország hivatalos nyelvévé, és foglalhatta el immár a kommunikáció hivatalos, formális színtereit is. Másfelől Magyarország a 19. században egy kifejezetten soknyelvű és kultúrájú állam volt, számos nemzetiséggel és etnikai csoporttal. A magyar nemzetiség még a 18. század végén sem alkotott többséget az ország lakosságán belül, aránya az össznépességen belül egybehangzó számítások szerint mintegy 40% lehetett (KARÁDY–KOZMA 2002: 20). Ez egyben azt is jelentette, hogy az ország számos régiójában és településén a magyar nyelv kisebbségben volt, legtöbbször a német vagy éppen a szláv elemmel szemben. Nem volt ez másképp Pest-Budán sem, ahol a lakosság 56,4%-a még 1851-ben is német anyanyelvűnek vallotta magát (GYÁNI 1995: 104).

E két tényező vezetett együttesen ahhoz, hogy a korszak meghatározó politikai ideológiája, a nacionalizmus által életre keltett és társadalmi rangra emelt nyelvi kérdés Magyarországon igen erőteljes formában jelentkezett. A nyelv nemzeti szimbólumként való értelmezése és politikai célú bevetése ugyanis egyfelől megteremtette annak a lehetőségét, hogy az addigi nyelvi sokféleség helyén egy nyelvileg egységes nemzet jöhessen létre, s hogy ezzel egyidejűleg a mindaddig elnyomott nemzeti nyelv, a magyar kerüljön hatalmi pozícióba. Másfelől pedig az „egy nemzet – egy nyelv” eszméje a nyelvi egység mellett egyúttal a nyelvi függetlenség elérését, a bécsi udvar által gyakorolt német nyelvi elnyomás végleges megszüntetését is kilátásba helyezte.

Hogy mindeközben Magyarország lakosságának jelentős része nem magyar etnikai és nyelvi hátterű volt, értelemszerűen egyúttal azt is jelentette, hogy a népesség jelentős része nem magyar eredetű családnevet viselt. Különösen azok számaránya volt kiugróan magas, akik német eredetű családnévvel rendelkeztek. Ezt a réteget egyrészt azok a német anyanyelv-változatú, keresztény-német hátterű közösségek alkották, melyek az évszázadok során több hullámban, többnyire szervezett telepítések eredményeként vándoroltak be Magyarországra a német nyelvű államok területéről. (A magyarországi német beszélőközösségek kialakulásához és történetéhez l. HUTTERER 1961, MAITZ 2005, MANHERZ szerk. 1998, valamint az ott idézett irodalmat.) Másrészt azok a zsidó közösségek tartoztak ide, akik II. József fent említett 1787-es rendelete óta viseltek német családnevet, vagy – kisebb részben – a német nyelvű országok területéről bevándorolva azt már eleve magukkal hozták.

Ezek a korábban semmiféle társadalmi konfliktus forrását nem képező idegen eredetű családnevek a nyelvi nacionalizmus ideológiájának létrejötte és térhódítása nyomán egy csapásra jelentős konfliktusforrássá váltak. Egyrészt a magyar családnévrendszer

szempontjából idegen nyelvi képződményeknek számítottak, s mint ilyenek a nyelvi – s ezen keresztül a nemzeti – felemelkedés útjában álltak. Ennél is fontosabb azonban, hogy a korabeli magyar nyelvi nacionalizmus, amint fent már röviden szó esett róla, a családnevet nemzeti szimbólumnak és egyúttal a nemzeti identitás hordozójának kiáltotta ki, aminek következtében a nem magyar – illetve nem annak tartott – családnevek a magyar nemzeti identitással szükségképpen összeütközésbe kerültek, összeférhetetlenné váltak. Így lett a családnév a 19. század Magyarországán a kirekesztés és a befogadás eszközévé, amennyiben egy magyar(nak tartott) családnév viselőjét automatikusan – a nemzeti ideológia révén immár hatalmi pozícióba került – magyar nemzeti közösség tagjai közé emelte, míg a nem magyar eredetű családnév ezzel szemben viselőjét a magyar nemzeti közösségen kívülre rekesztette. A családnév – és mellette más névtípusok – nemzetpolitikai célokra való felhasználására, a nemzeti identitás szimbólumának és hordozójának való kikiáltására ugyanakkor persze más országok történelméből is ismerünk példákat. Nacionalista indíttatású névideológiák hatására (is) vált a családnév-változtatás társadalmi méretű jelenséggé pl. Finnországban (PAIKKALA 1997, 2004), Izraelben (BÁNYAI 2008, KAGANOFF 1977) vagy Oroszországban (VERNER 1994).

Ebből az ideológiailag előállított névkonfliktusból nőtt aztán ki a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveire, a kiegyezést követően új lendületet vevő nemzetállami építéssel párhuzamosan az a nyilvános névmagyarosítási diskurzus is, mely mindenekelőtt az 1881-ben létrehozott Központi Névmagyarosító Társaság révén immár egyfajta intézményi hátteret is kapott. A kérdés körül ezen túlmenően – különösen Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején – komoly politikai diskurzus is kibontakozott, mely a parlament üléstermeit is elérte, és nem egyszer heves viták színhelyévé tette. Ennek a politikai, illetve parlamenti diskurzusnak a szisztematikus figyelembevétele és kimerítő elemzése azonban jelentősen meghaladná e tanulmány kereteit. Ezért az alább dokumentált elemzések a névmagyarosítási diskurzusnak kizárólag a nyilvános, nyomtatott médiumokban zajló részére szorítkoznak. Mielőtt azonban az elemzésekre kerülne a sor, essen néhány szó a diskurzus szűkebb kontextusáról: arról az intézményi és diszkurzív környezetről, létrehozói és befogadói körről, valamint arról a szövegkorpuszról, mely a diskurzus létrejötte és alakulása szempontjából meghatározó volt.

4. A szűkebb kontextus: A szövegkorpusz. – Az a propagandisztikus jellegű és célzatú névmagyarosítási diskurzus, melyről a továbbiakban szó lesz, szerves részét alkotta annak a nemzetpolitikai diskurzusnak, melynek tárgyát nemzetpolitikai tekintetben, a kollektív nemzeti identitás kialakításának szempontjából releváns tartalmak alkották. Az itt vizsgálandó névmagyarosítási diskurzus – e nemzetpolitikai diskurzuson belül – erős szálakkal kötődött továbbá ahhoz a metanyelvi diskurzushoz, melynek középpontjában a nemzeti nyelv korpusz- és státusztervezésének kérdései álltak. Mindenekelőtt ezekkel az interdiszkurzív kapcsolatokkal magyarázható, hogy a névmagyarosítási diskurzus (kisebb) részben ugyanazon résztvevőkkel és ugyanazokon a fórumokon zajlott, mint az említett metanyelvi diskurzus. E fórumok közül kiemelt helyet foglal el a Magyar Nyelvőr című folyóirat, melyet a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben kifejezetten azzal a céllal alapított, hogy ennek az egyértelműen politikai indíttatású metanyelvi diskurzusnak szakmailag megalapozott, ám a széles nyilvánosság számára is elérhető fóruma legyen. A folyóirat kezdettől fogva figyelmet szentelt bizonyos nyelvi-nyelvészeti (mindenekelőtt nyelvtörténeti) kérdések tudományos, tehát leíró szempontú vizsgálatának is,

alapvető irányultsága azonban egyértelműen normatív-előíró volt, és ezen belül, amint címe is sejteni engedi, egyik elsődleges irányelve a nyelvi tisztaság eszméje, a purizmus volt (vö. GAL 2001: 40–2, SÁNDOR 2001). A folyóiratban megjelenő írások szerzői – s így egyúttal a diskurzus résztvevői – részben a szerkesztőség tagjaként működő nyelvészek és nem nyelvész nyelvművelők, másrészt a nyelvi-nyelvészeti kérdésekben laikus művelt polgárság képviselői, akik a szerkesztőség felhívásának eleget téve maguk is részt vállalnak a kitűzött feladatok megoldásában. A folyóirat (különösen az indulását követő első évtizedben) páratlan népszerűségnek örvendett a nemzeti kérdések iránt egyébként is rendkívül fogékony polgárság körében. A legnagyobb hatású és legtöbbet olvasott szaktudományosnak számító orgánum volt a maga korában, amit részben épp annak köszönhetett, hogy „hevesen polemikus karakterű volt kezdettől, s polemiája, áttételesen bár, érintkezett a nemzeti sorskérdésnek tekintett vagy érzett politikai kérdésekkel, mindenekelőtt az Ausztriához való viszony s a nemzetiségekkel való kapcsolat, illetőleg ezekkel együtt a nemzeti jelleg, a nemzeti azonosság őrzésének kérdéseivel” (SZABOLCSI főszerk. 1985: 491–2).

A névmagyarosítási diskurzus szempontjából (is) releváns szövegek egy kisebb része tehát – egyéb más sajtóorgánumok mellett – e folyóirat hasábjain jelent meg. A szóban forgó szövegek, amint fönt már röviden szó esett róla, kizárólag perszuazív szövegek: meggyőzési céllal keletkezett, cselekvésre buzdító, politikai tekintetben a nacionalizmus, tudományszemléletüket tekintve pedig a pozitivizmus által ihletett purista szemléletű nyelvművelő írások. Elsődleges céljuk, hogy az érintett polgári olvasóközönséget meggyőzzék a névmagyarosítás mint nyelvhasználati gyakorlat szükségességéről, és gyakorlati segítséget nyújtsanak a képviselt purista elveknek megfelelő, új, „magyar” családnév kiválasztásában, továbbá a hivatalos kérelem előkészítésében és benyújtásában.

A névmagyarosítási diskurzus legjelentősebb, legnagyobb hatást kifejtő részét azonban azok a népszerűsítő-propagandisztikus célzatú, könyvszerű formában napvilágot látott tanácsadó kiadványok alkothatták, melyek a hosszú 19. század utolsó évtizedeiben, nem egy esetben több kiadást megérve jelentek meg (CSÁNYI 1915, LENGYEL 1917, SZENTIVÁNYI 1895, TELKES 1898). E munkák tartalma és felépítése – SZENTIVÁNYI részleges kivételével – meglehetősen egységes képet mutat. Felhívják a figyelmet a névmagyarosítások nemzetpolitikai jelentőségére, ismertetik a családnevek és a névváltoztatások történetének főbb állomásait, tájékoztatnak a kérvények előkészítésének, benyújtásának és elbírálásának mikéntjéről, és a helyesnek tartott névválasztást elősegítendő részletes családnévlistákat közölnek. Ennek megfelelően tehát egyfajta asszertív funkciót is betöltenek, amely azonban a direktív funkcióhoz képest egyértelműen alárendelt; a közölt tartalmak elsődleges és deklarált célja a névmagyarosítás szükségességéről és előnyös voltáról való meggyőzés, illetve az érintett, nem magyar eredetű családnevet viselő személyek hozzásegítése valamely, az elvárásoknak megfelelő új névhez.

A névmagyarosítási diskurzus aktorai, amint az a fent elmondottakból is jól látszik, a társadalom polgári (illetve polgárosodó), elsősorban városlakó rétegeiből kerültek ki. A diskurzus részét alkotó szövegek létrehozói kisebb részben a korszak professzionális nyelvművelői és/vagy nyelvészei, nagyobb részben a laikus (művelt) polgári nagyközönség. A szövegek címzettjei, befogadói a diskurzus propagandisztikus célkitűzésének megfelelően az idegennek ítélt családnevet viselő egyének, azaz a potenciális névmagyarosítók. Köztük is leginkább a városlakó, literalizált, polgári és polgárosodó közösségek, melyek – az alsóbb társadalmi csoportokkal ellentétben – a diskurzusban maguk is részt

vesznek, és a névmagyarosításban politikai, gazdasági, morális vagy éppen gyakorlati, hétköznapi okoknál fogva érdekeltek. Hogy a befogadók köre az esetek túlnyomó többségében valóban megegyezik a (városi) polgársággal, azt egyebek mellett a magyarosítást ténylegesen kérvényezők társadalmi profilja is mutatja. A kérvényt benyújtók polgári hátterű elsöprő többségéhez képest ugyanis lényegesen kisebb a munkásság köréből benyújtott kérvények száma, míg a névváltoztatók közt az aktív népességnek ekkor még mintegy kétharmadát kitevő parasztság szinte teljes egészében hiányzik (KARÁDY–KOZMA 2002: 93–4). Ez – a magyarországi németek esetében például – mindenekelőtt azzal is magyarázható, hogy a német családnevek viselése az ekkor még meglehetősen zárt, homogén vagy legalábbis többségi német falvak beszélőközösségeiben az etnikai csoporthovatartozás és az etnikai lojalitás szimbóluma volt (vö. BINDORFFER 2005: 34–6). A német családnév magyarosítása így e faluközösségekben – szemben a többnyelvű és -kultúrájú, de immár egyre határozottabban magyar dominanciájú (nagy)városokkal – semmiképp sem jelenthetett előnyt, hanem sokkal inkább a magyarosító személy disszimilációjához, (ön)kirekesztéséhez vezetett volna. (A névmagyarosítások társadalmi – etnikai, felekezeti, települési, foglalkozási – rétegszerkezetéhez l. KARÁDY–KOZMA 2002: 91–100.) Mindez egyértelműen arra enged következtetni, hogy a nemzeti nyelv- és névideológia legfőbb hordozóinak a városi polgárság képviselőit kell tekintenünk.

Az elvégzendő elemzések szempontjából szintén nem mellékes, hogy a névmagyarosítási diskurzus részét képező szövegek nem csekély részének szerzői maguk is a névmagyarosítás érintettjei voltak. Így például a zsidó családból származó köztisztviselő TELKES SIMON (1845–?), a korszak legnagyobb sikerű, négy kiadást megért névmagyarosítási tanácsadójának szerzője s egyben a Központi Névmagyarosító Társaság elnöke 1881-ben változtatta eredeti *Rubin* családnevét *Telkes*-re. Hasonló a helyzet a névmagyarosítás ügyének buzgó pártolója, a szintén zsidó származású nyelvtudós SIMONYI ZSIGMOND (1853–1919) esetében is, akit eredetileg *Steiner*-ként anyakönyveztek. Ez a körülmény is jól mutatja, hogy a névmagyarosítások hátterében semmiképp sem kell mindenáron direkt hatalmi kényszert keresnünk. A korabeli források egyértelmű tanúsága szerint az idegen családnevet viselő polgári közösségek a névmagyarosítás ügyével sokszor nemcsak egyetértettek, hanem gyakran maguk is kívánatosnak tartották és sürgették a névmagyarosítást. A névmagyarosítási mozgalom elindulásához és kiszélesedéséhez tehát nem volt mindenáron szükség közvetlen politikai nyomásra, törvényi kényszerre. Elegendő volt a szóban forgó nyelv- és névideológia – a „naturalizált hatalom, amely azonban nem látszik annak" (BLOMMAERT 1997: 3); ez diszkurzív elterjesztése révén jórészt önmaga is létre tudta hozni és egyúttal legitimálni tudta azokat az egyenlőtlen hatalmi viszonyokat, melyek az aktuális hatalmi érdek: a névmagyarosítások elérése érdekében elengedhetetlenül szükségesek voltak. Direkt, törvényi kényszert a legfelsőbb államhatalom valójában soha nem alkalmazott. A radikális nacionalista Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején, az 1890-es évek végén azonban legalábbis addig elmerészkedett, hogy az állami alkalmazottakat nyomás alá helyezte és hátrányos megkülönböztetésben részesítette, amennyiben azok nem magyarosították idegen családnevüket. Hogy ezzel a nyomással a hatalom elérte célját, jól mutatja az a körülmény, hogy 1898-ban a névváltoztatók abszolút többségét az állami, elsősorban a vasúti és a postai alkalmazottak tették ki (vö. KARÁDY–KOZMA 2002: 91–2).

5. Névideológia és propagandacél. – Az a névideológia, melynek diszkurzív úton való elterjesztése a névmagyarosítási propaganda elsődleges célja volt, a családnevet kettős funkcióval ruházta fel. Egyfelől kinevezte **a nemzeti identitás szimbólumának**, természetes, eleve elrendelt szükségszerűségként állítva be azt az ideológiai tételt, mely szerint a családnév ki tudja fejezni (és ténylegesen ki is kell fejeznie) viselőjének nemzeti identitását. Ebből a gondolati konstrukcióból született meg a névmagyarosítási diskurzusnak az az egyik legfontosabb tézise, mely szerint a magyar – és csakis a magyar! – családnév viselőjének magyar nemzeti identitását szimbolizálja. A családnévnek ilyen irányú, a nemzeti identitás hirdetőoszlopaként való funkcionalizálását mutatja a következő idézet:

(1) „ugy a magyar is, bármely világrészbe viszi is el a sorsa, *nevében is hirdesse magyarságát* […]” (LENGYEL 1917: 213; kiemelés az eredetiben).

Innen pedig már csak egyetlen argumentációs lépés hiányzik ahhoz, hogy eljussunk mindazok kirekesztéséhez és diszkriminációjához, tehát mindazon egyének és közösségek magyar nemzeti identitásának kétségbe vonásához, elvitatásához, akik nem magyar – vagy pontosabban: nem (elég) magyarnak tartott – családnevet viselnek. Hiszen ha a fent említett ideológiai posztulátum értelmében a magyar nemzeti identitásnak a magyar és csak a magyar családnév lehet a kifejezője, akkor ebből az állításból már könnyen levonható a következtetés, hogy a nem magyar családneveket viselőik nem magyar nemzeti identitásuk szimbólumaként, adott esetben épp a magyar nemzeti identitás elutasításának jeleként viselik, illetve tartják meg.

A névmagyarosítási diskurzus által eleve elrendelt igazságként elterjesztendő második fő ideológiai tétel azt mondja ki, hogy a családnév – szimbólumfunkciója mellett – a **nemzeti identitásnak** egyben **hordozója** is. Csoportszervező erő tehát, amely nem pusztán szimbolizálja a nemzethez tartozást, hanem egyben maga az eszköz, mely a nemzetet, a nemzeti egységet, tehát a közösséget létrehozza és szervezi. Ezt a nézetet láthatjuk például az alábbi idézetben:

(2) „bízunk a hazafiságban, mely meg fogja győzni a kételkedőket és kishitűeket arról, hogy a névmagyarosítás belső tömörülést, egységes, egyöntetű magyar társadalmat fog teremteni a mostani tarka magyarság helyett” (TELKES 1898: 8).

Mind TELKESnek e soraiból, mind pedig BÁNFFY DEZSŐ leköszönt miniszterelnök alább idézett kijelentéséből jól látszik, miként jelent meg a családnévnek ez a nemzeti identitás kialakításában játszott kulcsszerepe a névmagyarosítási propagandában megkérdőjelezhetetlen, legfeljebb csak mások által még fel nem ismert és meg nem értett örök igazságként:

(3) „A magyar nemzeti társadalom meg kell hogy értse, hogy az idegen neveket viselőktől követelnie kell a magyar hangzásu nevek felvételét, mint egyik eszközét az egységes magyar nemzeti állam megalkotásának” (Budapesti Napló 1902. július 2.; id. SIMONYI 1917: 203).

Vegyük észre, hogy a szóban forgó névideológiának – az első mellett – e második központi tétele is egy erősen megbélyegző állítást implikál, amelyet, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a névmagyarosítási propagandaszövegek szerzői az érintettek meggyőzése érdekében nem ritkán ténylegesen explicitté is tesznek. Ez az állítás pedig azt mondja ki, hogy a Magyarországon élő, nem magyar családnevet viselő egyének figyelmen kívül hagyják a nemzeti érdekeket, sőt megsértik azokat. Ebben az értelemben pedig saját hazájuk ellenében cselekszenek, hiszen idegen családnevük megtartásával a nemzeti egység létrehozását és így a nemzet felemelkedését akadályozzák meg.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a családnévnek e két nemzetpolitikai funkcióval való felruházása révén a 19. századi magyar nacionalizmus – a névmagyarosítási propagandaszövegek szerzői által állítottakkal, vagy legalábbis sugalltakkal ellentétben – egy teljes mértékben képzelt, mesterségesen létrehozott összefüggést állított fel a családnév és a nemzeti identitás között. Hogy ez az összefüggés valóban távol van attól, hogy eleve elrendelt, természetes és szükségszerű igazságnak tekintsük, és sokkal inkább pusztán egy ideológiai konstrukció terméke, azt egyértelműen mutatja a napjainkban Európa-szerte létező nacionalizmusok példája is. Ezek az ideológiák ugyanis többnyire máig is messzemenően a herderi „egy nemzet – egy nyelv" ideálját követik ugyan, a családnevek vonatkozásában azonban – a földrajzi nevekkel ellentétben – a „cuius regio, eius nomen" elvének alkalmazásától alapvetően távol tartják magukat. Az a körülmény pedig, hogy a családnév identitáshordozó funkciója egy ideológia mentén, mesterségesen létrehozott, konstruált funkció, arra hívja fel a figyelmet, hogy maga a nemzet is, amelynek alapját minden esetben éppen ezek az ideológiák által kinevezett tartalmak – mint pl. nyelv, kultúra, állam, név – képezik, egy mesterségesen létrehozott ideológiai konstrukciót testesít meg.

A szóban forgó, a (nyelvi) nacionalizmustól átitatott névideológia uralkodóvá válása a 19. századi Magyarország polgárosodó társadalmán belüli hierarchikus viszonyokra nézve is fontos következményekkel járt. Az idegen eredetű, illetve nem magyarnak tartott családnevek egy csapásra jelöltté váltak és stigmává lettek, amennyiben a magukat a magyar nemzeti érdekek egyedüli képviselőivé kinevező, így hatalmi pozícióba kerülő, magyar családnevet viselő (de legalábbis azok viselésének szükségességét hirdető és/vagy azt támogató) társadalmi csoportok nemzetellenessé, a nemzeti egység kerékkötőivé nyilvánították őket. A családnévhasználat mentén így egy addig nem létező társadalmi csoporthatár, illetve egy csoportközi konfliktus jött létre, ahol a hatalom egyértelműen a magyar(nak tartott) családnevet viselők – sok helyütt akár számszerű kisebbségben levő – csoportja kezében volt a nem magyar családnevet viselő közösségek rovására.

Az ebben az ideológiai-politikai kontextusban a névmagyarosítási diskurzusra háruló feladat nem más volt, mint hogy az általa képviselt névideológiát minél szélesebb társadalmi körben elterjessze, és ennek révén az ideológia által hordozott hatalmi érdeket, az idegen családnevet viselő közösségek névmagyarosítását minél teljesebb sikerrel megvalósítsa. A diszkurzív úton megoldandó feladat rendkívül nagy horderejű és felelősségteljes volt. Nem szabad szem elől tévesztenünk ugyanis, hogy a 19. század Magyarországán a cél egy liberális polgári nemzetállam létrehozása és kibontakoztatása volt. Ez a társadalmi ideál viszont az európai viszonylatban is meghatározó polgári értékeket és normákat követte, melyekhez az esztétikai kultúra ápolása és az ahhoz fűződő szoros viszony vagy a racionális és módszeres életvezetésre való hajlam és törekvés mellett éppúgy hozzátartoztak olyan értékek is, mint a szabadság és a tolerancia, a mások tisztelete és elismerése, a sokféleség elfogadása (vö. KOCKA 1988: 26–8). Márpedig ez utóbbi értékeknek – legalább

látszólagos – tiszteletben tartása teljességgel kizárta a közvetlen kényszer alkalmazásának lehetőségét az idegennek tartott családnevek viselőivel szemben. Éppen ezért aztán a kitűzött hatalmi célt, amelynek törvényi vagy rendeleti előírás útján való elérése ennél fogva nem lehetett legitim és így nem volt vállalható, diszkurzív úton, a képviselt ideológiának a közbeszéd útján való elterjesztése révén kellett megvalósítani. A névmagyarosítási propaganda részét képező szövegek szerzői ennek tudatában is vannak; az egyik névmagyarosítási propagandakiadványban például erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk:

> (4) „Olyan viszonyokat kell teremteni, hogy szent kötelességnek tartsa mindenki rossz, idegen neve helyett minél jobb és csupán magyar nevet fölvenni! De ebben nem mennék odáig, hogy *akarata ellenére* is magyar nevet kapjon bármely idegen nyelvü polgártársunk, vagy kényszer folytán elkeseredjék, vagy megbántva érezze magát. Nincs szükségünk erőszakra, de annál nagyobb szükség van állandó és rendszeres munkára” (LENGYEL 1917: 47; kiemelés az eredetiben).

Kényszer alkalmazása helyett tehát a sorok szerzője, mint láthatjuk, erőszakmentes meggyőzési módszerek alkalmazását szorgalmazza. Ezeket azonban (árulkodó módon) nem nevezi meg konkrétan, hanem eufemisztikus, személytelen kifejezések mögé bújtatva – „Olyan viszonyokat kell teremteni…”, „szükség van állandó és rendszeres munkára” – legföljebb csak sejtetni engedi. Az egyik legfontosabb, a propagandaszövegek szerzői által gyakran bevetett meggyőzési stratégia azonban az eufemisztikus megfogalmazás ellenére is jól látszik. Ez pedig a morális nyomás alá helyezés, melynek során az érintetteket azáltal igyekeznek rábeszélni a névmagyarosításra, hogy az eredeti, nem magyarnak tartott családnév megtartását a megfelelő nyelvi eszközök segítségével felelőtlen, bűnös, kirekesztő stb. magatartásként ábrázolják. A fenti idézetben ezt a célt mindenekelőtt negatív jelzők *(rossz, idegen)* szolgálják, de emellett az idézett szövegrész első sorának eufemisztikus megfogalmazása sem takar mást, mint a külső nyomásgyakorlás burkolt szorgalmazását. Hogy a névmagyarosítási propagandaszövegek szerzői ezt a külső, társadalmi nyomást milyen diszkurzív stratégiák segítségével hozták létre, s milyen egyéb manipulatív meggyőzési eszközöket vetettek be, az alábbiakban látni fogjuk.

6. A meggyőzés diszkurzív stratégiái. – A névmagyarosítás körül zajló társadalmi diskurzus célja, amint fent már szó esett róla, mindenekelőtt abban állt, hogy a nem (eléggé) magyarnak tartott családnevet viselő egyéneket úgy vegye rá a névmagyarosításra, hogy eközben őseiktől öröklött családnevük viseléséhez fűződő jogukat – legalábbis látszólag – tiszteletben tartja. A feladat ennek megfelelően tulajdonképpen abban állt, hogy a megfelelő argumentációs és retorikai stratégiák révén (a KDE stratégiafogalmának értelmezéséhez l. WODAK et al. 1998: 73–5) és a megfelelő nyelvi eszközök segítségével az idegen családnevet viselőket meggyőzzék a képviselt névideológia által hordozott meggyőződések, értékek és célok helyességéről, és rávegyék őket ezek átvételére. Ehhez mindenekelőtt manipulatív manőverekre volt szükség, melyek leginkább azáltal beszélték rá az érintetteket a névmagyarosítás szükségességére, hogy egyfelől az eredeti név megtartását politikai, morális érvekre vagy éppen hétköznapi érdekekre hivatkozva megbélyegezték, másrészt pedig az idegen nevüket megtartókat diszkurzív eszközökkel kirekesztették, azaz a nemzeti közösségen kívülre helyezték.

Stratégia	Argumentációs modellek/toposzok	Megvalósítási eszközök
NYOMATÉKOSÍTÁS • A külső veszély, egzisztenciális fenyegetettség evokációja • A névmagyarosítás politikai és morális kérdéssé emelése	• A névmagyarosításnak a nemzeti megmaradás, felemelkedés feltételévé nyilvánítása • Tekintélyre hivatkozás (argumentum ad verecundiam)	• A NÉVMAGYAROSÍTÁS HARC metaforája • Szakrális metaforák (*szent ügy, nemzeti kereszstség* stb.) • Patetikus retorikai és stíluseszközök
ÉRDEKKÉNT LÁTTATÁS • A névmagyarosítás kollektív érdekként való beállítása – inklúzió, unifikáció („mindannyian egy csónakban evezünk” stratégia)	• A közösen átélt gyötrelmek toposza • A nyelvi és etnikai csoportkülönbségek háttérbe szorítása • A nemzeti egység és összefogás szükségességének és akaratának hangsúlyozása • A magyar családnév identitásteremtő, csoportkohéziós funkciójának hangsúlyozása	• Referenciális asszimiláció (személydeixis: T/1. személyű névmások és igealakok) • Pozitívan konnotált minősítések, mirandumok • Az idegen nevet viselők *magyar*-ként való (explicit inkluzív) kategorizálása
• A névmagyarosítás személyes érdekként való beállítása – exklúzió/disszimiláció	• Az idegen név megtartásával járó negatív következmények sulykolása (argumentum ad consequentiam, argumentum ad baculum) • A magyar név, a névmagyarosítás pozitív voltának és következményeinek sulykolása (argumentum ad consequentiam)	• Referenciális disszimiláció (személydeixis: T/3. személyű igealakok és névmások) • Negatívan konnotált minősítések, antimirandumok • Az idegen nevet viselők *idegen*-ként való (explicit exkluzív) kategorizálása • Pozitívan konnotált minősítések, mirandumok
NYOMÁSGYAKORLÁS • A nemzeti érdekek sérüléséért viselt felelősség átruházása • Az idegen név viselésének, viselőinek morális és politikai ellehetetlenítése	• A magyar teljesítmények nem magyarként való külföldi elismeréséért viselt felelősség vádja • A magyarság elszigeteltségének toposza • Az idegen nevet viselők magyar nemzeti identitásának kétségbe vonása, elvitatása	• Negatívan konnotált minősítések, antimirandumok • Inszinuációk, evokációk, allúziók • Szuggesztív retorikus kérdések
GYENGÍTÉS ÉS LEPLEZÉS	• Inkonzisztens érvelés, logikai ellentmondások a megbélyegző kijelentések gyengítése, ellensúlyozása érdekében	• Referenciális meghatározatlanság (határozatlan névmás és névelő, általános alany) • Explicit és implicit hasonlatok, analógiák • Eufemizáló metaforák, metonímiák (pl. AZ IDEGEN NÉV VISELÉSE BETEGSÉG) • Kvantifikátorok (*nem egészen*, *sok, többnyire, nem mindig* stb.) • Megengedő modalitás • Deiktikus/lexikális inklúzió

1. táblázat: A névmagyarosítási propaganda legfontosabb diszkurzív stratégiái

6.1. „A szent ügy“. – A névmagyarosítási propaganda egyik elsődleges fontosságú konkrét feladata abban állt, hogy a névmagyarosításoknak a szóban forgó névideológia révén létrehozott, állítólagos nemzetpolitikai jelentőségét diszkurzív úton kidolgozza és hatásosan megjelenítse, ezáltal pedig a névmagyarosítást társadalmi üggyé emelje. A szövegek tanúsága szerint ennek az egyik leggyakrabban használt eszköze a névmagyarosítás transzcendentális, szakrális magasságokba emelése volt, amit a szövegek szerzői nyelvileg mindenekelőtt szakrális metaforák és hasonlatok révén értek el. (Ez a szakrális metaforika a nyelvi nacionalizmusra általában is jellemző, sőt nemzeteken átívelő sajátságnak tűnik, amennyiben például a német nemzeti diskurzusban is fontos szerepet játszik; vö. GARDT 1999: 92, 2000: 247–8, valamint STUKENBROCK 2005: 272–8.) Ennek köszönhetően válik a névmagyarosítás a szövegekben például *nemzeti keresztség*gé, elmaradása *vétek*-ké, *bűn*-né, de ezt a jellegzetességet látjuk az alábbi idézetben is, ahol a névmagyarosítás feltűnően erőteljes pátosz kíséretében *nagy ügy*-ként, illetve *szent ügy*-ként jelenik meg:

> (5) „Vegyük kezünkbe mindnyájan a nagy ügyet és szüntelenül irtsuk az idegent és lángoló lelkesedéssel, egy akarattal vigyük diadalra a szent ügyet, hogy a név nyomán a valóságban is szülessen meg, a vér és könny után a boldog, a nagy, a hatalmas, az egységes új Magyarország!” (LENGYEL 1917: 12)

A *nagy* és a *szent* melléknevek mellett a névmagyarosítás ügye itt azáltal nyer még nagyobb nyomatékot, hogy azt a szerző metaforikus eszközök segítségével harcként ábrázolja. Olyan harcként, mely összefogással diadalra vihető az idegen ellenében. A NÉVMAGYAROSÍTÁS HARC fogalmi metafora segítségével a szöveg írója tehát egyúttal a külső fenyegetettség képzetét is kelti, melynek hátterében egy kontúr nélküli, meg nem nevezett ellenség: *az idegen* áll. Ez ugyanúgy unifikációs, illetve kohéziós stratégiaként szolgál, mint az imperatívuszos felhívás az ellenség elleni közös harcra többes szám második személyű, felszólító módú igealakok segítségével. Ugyanilyen kohéziós stratégiát testesít meg nem utolsósorban a közösen átélt gyötrelmek toposzának kijátszása, ami itt nyelvi szinten egy hatásos metonímia segítségével mint *vér és könny* realizálódik. Az idézet utolsó mondatában végül a névmagyarosítási diskurzus transzformatív, illetve konstruktív makrofunkcióját láthatjuk megnyilvánulni.[2] A családnév és a névmagyarosítás olyan eszközként jelennek meg, melyek segítségével a status quo megingatható, sőt lebontható, vér és könny végképp a múlté lesznek, helyükön pedig egy sor kontraszttal teli, pozitív jelző és mirandum[3] segítségével a szerző egy új identitást, egy megváltozott, egyértelműen pozitív kollektív énképet igyekszik megrajzolni.

[2] A diskurzusok WODAK és munkatársai (1998: 43) szerint négy különféle társadalmi makrofunkciót tölthetnek be. Egy diskurzus lehet egyfelől konstruktív, amennyiben meghatározó szerepet játszhat adott társadalmi viszonyok létrehozásában, kialakításában. Másfelől lehet restauratív, amennyiben a status quo ante helyreállítását és ennek igazolását szolgálja. Harmadszor szolgálhatja a status quo fenntartását és megerősítését, s végül – de nem utolsósorban – betölthet transzformatív, illetve destruktív funkciót, azaz fontos szerepet játszhat a fennálló status quo átalakításában és lebontásában.

[3] A mirandum fogalma alatt a politikai nyelvészetben olyan ideológiailag kötött politikai jelszavakat értünk, melyek pozitívan konnotált jelentést hordoznak; olyan lexémákat, melyeknek a

6.2. A névmagyarosítás mint kollektív érdek. – A névmagyarosítási propaganda által megoldandó másik konkrét diszkurzív feladat az érintettek arról való meggyőzése volt, hogy a névmagyarosítás fontos közös érdeket testesít meg; legalább annyira az egész nemzet érdeke, mint amennyire maguké az érintetteké. Ehhez egyfelől érvekre volt szükség, másfelől pedig retorikai és nyelvi inklúziós (befogadási) stratégiákra, melyek az összetartozás és ezáltal az érdekközösség látszatát kelthették. Ennek a diszkurzív feladatnak az egyik konkrét megoldását láthatjuk például az alábbi idézetben:

> (6) „Keletindiában kutató jeles honfitársunkról pedig így írt nemrég a legelőkelőbb berlini lap: »Es gelang dem bekannten d e u t s c h -englischen Forscher Sir Aurel *Stein* Bruchstücke eines Dialektes zu sammeln…[«] (Vossische Zeitung. Beilage 1917. I. 28). Bezzeg *Aranyt, Eötvöst, Jókait* hiába akarná eltulajdonítani a német sógor. Ez csak egy-két szempont, amelyből sajnálhatjuk, hogy annyi jó magyarnak idegen a neve" (SIMONYI 1917: 201–2, kiemelés az eredetiben).

Az idézett szövegrészben először is a névmagyarosítási propagandának egy gyakran felbukkanó argumentációs toposzát fedezhetjük fel: nem magyar családnevet viselő magyar tudósok és művészek nagy teljesítményeit a külföld nem magyar teljesítményként ismeri el, hanem az általuk viselt családnév nyelvi jellegének megfelelően más nemzetek javára írja. E helyzet igazságtalanságának érzékeltetésére veti be a szerző az *eltulajdonítani* igenevet, amely azt a tudatot hivatott erősíteni, hogy a magyarság így az idegen családneveknek köszönhetően erőszakos, bűnös cselekedet áldozatává válik. A névmagyarosítás útján az erőszakos igazságtalanság ellen folytatandó harc közös érdekként való beállítása két különböző inklúziós stratégia révén történik az idézett szövegrész utolsó mondatában. Egyfelől deiktikusan, egy konkrétan nem meghatározott referenciájú, de egyértelműen inkluzív, azaz a megszólított olvasót is magában foglaló többes szám első személyű igealak segítségével: *sajnálhatjuk,* azaz az érdekek közössége révén mindannyiunk számára sajnálatos, ami történik. Az inklúziónak, tehát a névmagyarosítás közös érdekként történő ábrázolásának másik eszköze az idegen nevet viselők *jó magyar*-ként való kategorizálása, ami kettős funkciót tölt be. Egyfelől a *mi*-csoport, a magyar nemzeti közösség értékes tagjaiként láttatja az idegen családnevet viselőket is, másfelől pedig – a *jó* melléknév révén – morális kontrasztot teremt, hogy az igazságtalanság mértékét még nagyobbnak láttassa: éppen és kifejezetten a jó magyarok azok, akik ilyen módon igazságtalanság áldozataivá lesznek. E két inklúziós manőver révén az érintettek két tekintetben is a névmagyarosítás érdekeltjeiként tűnnek fel. Egyrészt a nemzet tagjaiként, akik számára a magyar családnevek viselése – a külvilág számára történő nemzeti önkifejezés eszközeként – kollektív nemzetpolitikai érdeket testesít meg. Másfelől mint szuverén egyének, hiszen éppen ők azok az ártatlan, jó magyarok, akikkel nemzeti identitásuk elvitatása révén igazságtalanság történik.

---

politikai retorikában elsősorban az a funkciójuk, hogy pozitív jelentésük révén erősítsék a politikai csoporttudatot, illetve a csoportlojalitást; vö. pl. GIRNTH 2002: 52–3. A nemzeti diskurzus központi mirandumainak pl. az *egység, szabadság, függetlenség* főneveket vagy a *polgári, haladó* melléknéveket és azok származékait tarthatjuk. Ha egy ilyen politikai jelszó negatívan konnotált jelentéstartalommal bír, antimirandumról beszélünk.

A korszak egy másik propagandakiadványában megjelenik az a gondolat is, hogy a névmagyarosítás segítségével a magyar történelem fekete lapjai is átírhatók, megszépíthetők:

(7) *„A történelem folytonosságát kell e téren is helyreállítanunk! Ugy kell magyarosítanunk, mintha ezer esztendő óta mind magyarok lennénk és azok maradtunk volna.* Ugy kell irányítanunk ezt a dolgot, mintha zavartalan történelmi fejlődés alapján magyar törzsből származva, mindenki magyar nevét örökölte volna! […] *Ez a teremtett és rekonstruált magyarság olyan legyen, mintha szervesen fejlődött volna!”* (LENGYEL 1917: 211; kiemelés az eredetiben)

Az idézet első két, a szerző által kurziválás révén külön ki is emelt mondata azt a xenofób attitűdöt mutatja, mely a nacionalizmusoknak legtöbbször általánosságban is jellemző sajátsága. A mondatokban megfogalmazott állítások mögött megbújó előfeltevés szerint az allogén származású csoportok politikai integrációja megszakította a nemzet történelmének folytonosságát, megfosztotta a nemzetet identitásától, elidegenítette önmagától. A társadalmon belüli etnikai sokféleség természetellenes állapotként, rendellenes történelmi fejlődés eredményeként jelenik meg, amely azonban a névmagyarosítás révén utólag – legalábbis látszólagosan – korrigálható és korrigálandó. A szövegrész explicit és implicit állításai szerint ezért a rendellenes állapotért az idegen családnevet viselő közösségeket terheli ugyan a felelősség, nyílt vád azonban az idézetben nem hangzik el, és diszkurzív kirekesztésre (exklúzióra) sem kerül sor, épp ellenkezőleg: a többes szám első személyű igealakok következetes használata révén az érintettek inklúziója történik meg. Ezáltal a szenvedésekkel teli közös múlt képe jelenik meg az olvasó előtt; az idézet sorai a névmagyarosítást végső soron olyan aktusként láttatják, mely lehetővé teszi a közös nemzeti múlt sötét fejezeteinek kiradírozását, és ezáltal fontos kollektív érdekeket szolgál. Ez a deiktikusan megvalósított inklúzió, csakúgy mint a közös múlt képzetének nyelvi úton való létrehozása, természetesen csak nyelvbe kódolt manipulatív unifikációs stratégiák, melyek célja pusztán – a meggyőzést szolgálandó – a „mindannyian egy csónakban evezünk” benyomását kelteni. Ne felejtsük el ugyanis, hogy a megszólított, azaz a névmagyarosításra rábeszélendő, nem magyar eredetű etnolingvisztikai csoportok a magyar történelemnek csak egy későbbi szakaszában érkeztek Magyarországra, a magyar történelemben és szenvedésekben ebből fakadóan legföljebb csak részben osztoznak – sőt utóbbiért az érvelés logikája szerint tulajdonképpen maguk is, de őseik mindenképpen felelősek.

6.3. A névmagyarosítás mint egyéni érdek. – A következő idézetben a névmagyarosítás már nemcsak a nemzeti *mi*-csoport kollektív érdekeként jelenik meg, hanem olyan aktusként is, mely az érintetteknek saját, személyes érdekében (is) áll:

(8) „Lapozzátok át ezt a könyvet és akinek magyar nyelv- és történeti érzéke van, az egyet fog érteni velem, mikor azt mondom, hogy *annyi szépség, erő, annyi nemzeti energia és annyi kincs rejlik a nemzet névanyagában*, hogy ha megértik és keresztülviszik ezt az irányzatot, akkor *nagyot emelkedik a nemzet* szellemi értéke és részben még szebbek lesznek nevükben az uj magyarok, mint amilyenek a régi magyarok” (LENGYEL 1917: 211; kiemelés az eredetiben).

Feltűnik mindjárt az idézet elején, az olvasóközönséghez intézett nyílt felhívásban a távolságot nélkülöző, tegező igealak használata, ami unifikációs stratégiaként szolgál abban az értelemben, hogy egy esetleges magázó igealak használatával ellentétben az egyenlőség, a közelség, az összetartozás benyomását kelti. Az érvelés középpontjában a nemzeti nyelv tökéletessége, annak hódolatszerű dicsérete áll, ami a nyelvi nacionalizmus ideológiájának – de nem csak annak – szintén országokon átívelő ismertetőjegye (vö. GARDT 1999: 91, MAITZ 2006: 314–5): a nemzeti névanyag kincseket rejt, szépséggel, erővel, energiával teli. A szerző állítása szerint a névmagyarosítás révén így egyfelől a nemzet egésze nyer, szellemi értéke emelkedik. Másfelől azonban a névmagyarosítás az érintettek, az „új magyarok" számára személy szerint is kifejezetten előnyös lépésként jelenik meg, amennyiben ők akár még a „régi magyarokénál" is szebb neveket választhatnak maguknak. Érdemes emellett felfigyelnünk a *régi magyarok – uj magyarok* kategóriák használatára és azok szembeállítására, ami ha burkoltan is, de a szóban forgó névideológia egyik központi, határozottan kirekesztő gondolati elemét hordozza: (új) magyarrá az ember végső soron csak akkor válik, ha a magyarosítás révén nevében is magyarrá lesz.

Hogy hogyan próbálják a propagandaszövegek szerzői az érintetteket arról meggyőzni, hogy a névmagyarosítás saját, személyes érdekük, jól láthatjuk (9)-ben is:

> (9) „bármily szaktudós legyen is az a Krachenfels tanácsos úr, azt a hatást, népszerűséget soha sem fogná elérni, mint ha nevét Sziklaira változtatva írja, elseje folyton idegenkedést, bizalmatlanságot, átváltoztatva ellenben ellenkezőjét szüli mindenkiben. Baross egy ízben, midőn egy enquete jegyzőkönyvét, melyen ő elnökölt, hozták lakására aláírás végett, ránczba szedte homlokát, tollát forgatva vonakodva írta nevét alá. Kérdésemre, vajjon szerkesztése ellen van-e aggálya? Azt válaszolá: »inkább az volna«. Később azonban hozzá tevé: »Bécsben büszkén írom nevem német nevek közé, itthon undorral«. Bár volnának több Barossaink, kik úgy ezekre, mint a helynevek magyarosítására annyi súlyt fektetnének" (SZENTIVÁNYI 1895: 2).

Ezúttal kifejezetten hétköznapi jellegű, gyakorlati szempontok azok, melyek segítségével a sorok írója a névmagyarosítások szükségességét bizonyítani igyekszik. Az idegen, itt konkrétan a német családnév stigmaként, társadalmi akadályként jelenik meg, mely viselőjének szakmai előrejutását és társadalmi érvényesülését akár kiemelkedő szakmai teljesítmények ellenére is megnehezíti, vagy éppen lehetetlenné teszi. Ilyen módon az idézet szerzője a sorok között tulajdonképpen maga ismeri el és mondja ki az általa képviselt és a meggyőzés eszközeként elterjeszteni kívánt névideológia diszkriminatív voltát és következményeit: az idegen családnevet viselő személyek megbélyegzését és hátrányos megkülönböztetését. Épp ezek a nyíltan kimondott, de persze nem saját felelősségként ábrázolt, hanem szükségszerű negatív következményként beállított hátrányok, illetve azoknak a névmagyarosítás révén kilátásba helyezett megszűnése kell, hogy meggyőzzék az érintetteket a névmagyarosítás szükséges voltáról (argumentum ad baculum). Az idézet második felében a szerző egy példa segítségével, egy releváns konkrét élethelyzet bemutatásán keresztül igyekszik állítását szemléltetni és igazolni. A történet középpontjában álló prominens személy, (alighanem) Baross Gábor miniszter politikai autoritása, illetve az a körülmény, hogy az elítélő vélemény éppen az ő szájából hangzik el, a szerző által alátámasztani kívánt érv további nyomatékosítását szolgálja (argumentum ad verecundiam).

Itt, az idézett szövegrész végén már egy konkrét diszkreditációs stratégiával állunk szemben, mely a német családnevek viselésének erőteljes, undort keltőként való megbélyegzése révén ölt testet. A Barosstól idézett kijelentés azt az üzenetet hivatott egyértelműen és nyomatékosan közvetíteni az érintettek felé, hogy német családnevek viselése Magyarországon nemkívánatos, elítélendő cselekedet. Az utolsó mondatban megfogalmazott óhaj révén végül a szerző saját egyetértésének ad hangot, ezáltal személy szerint is elhárítja a közösséget mindazokkal, akik ennek az óhajnak nem tesznek eleget, azaz idegen családnevüket nem magyarosítják.

6.4. A névmagyarosítás mint kötelesség. – A fent bemutatott stratégiákon kívül, melyek a névmagyarosítást az érintettek saját – egyéni és/vagy a nemzet tagjaként közösségileg képviselt – érdekeként kívánják beállítani, a propagandaszövegek szerzői még (legalább) két másik meggyőzési stratégiát használnak visszatérő jelleggel. Az egyik ezek közül a morális ellehetetlenítés, amit legtöbbször úgy igyekeznek elérni, hogy az idegen eredetű családnevek viselőit kollektív nemzeti sérelmek okozóiként ábrázolják. Ennek megfelelően aztán a névmagyarosítást az okozott károk megszüntetését lehetővé tevő morális kötelességként, elmaradását pedig bűnként jelenítik meg. Ezt láthatjuk például az alábbi idézetben:

> (10) „Ha igaz az, hogy a vezetéknevek arra szolgálnak, hogy az embereket egymástól megkülönböztessék, el kell fogadnunk azt s [sic!], hogy a nevek szerint különböztessük meg az emberek nemzetiségét is. S éppen e tekintetben szenvedünk rövidséget mi magyarok, amennyiben, ha irodalmunk, tudományunk, művészetünk valamely jelesének idegen hangzású neve van, bizony legtöbbször nem is tekintik magyarnak, pedig minden ily eset érzékeny veszteség kulturánk külföldi hirét illetőleg. Éppen ezért vesz a külföld oly lassan s nehezen tudomást rólunk” (TELKES 1898: 7).

Az idézet első részében a szerző a konkluzív érvelés látszatát keltve igyekszik a családnév nemzeti szimbólum voltát eleve elrendelt szükségszerűségként beállítani, kvázi levezetni. Ezt a célt szolgálja mindenekelőtt az explicit premisszajelző *ha igaz az, hogy* bevetése csakúgy, mint az *el kell fogadnunk azt [i]s* konklúziójelző használata. A látszat azonban csal: a premisszából jól láthatóan nem következik a konklúzióban szereplő állítás. Már csak azért sem következik, mert az állítás, mely szerint a családnévnek egyáltalán ki kell fejeznie a nemzeti hovatartozást, ugyanolyan mesterségesen létrehozott ideológiai konstrukció, mint ahogy az is egy ideológia mentén teremtett elképzelés, hogy az emberek nemzeti hovatartozásuk szerint egyáltalán megkülönböztetendők. Az idézet ezt követő részében a nemzeti névideológiának már (6)-ban is panaszolt hátrányos következményével találkozunk: az idegen családnevet viselő magyarokat a külföld nem ismeri fel magyarként. Ez azonban a szövegben nem az érintettek személyes, egyéni sérelmeként jelenik meg, helyettük sokkal inkább a nemzet egészét – pontosan: a nemzeti kultúra hírét – látjuk magunk előtt az áldozat szerepében. A szenvedő alany tehát nem az egyén, akinek nemzeti identitását elvitatják vagy félreismerik, hanem a nemzeti közösség, melynek tagja. Az utolsó mondatban a szerző végül beveti a magyarság elszigeteltségének toposzát, hogy aztán mindenekelőtt az *éppen* fókuszpartikula segítségével ezért az állítólagos elszigeteltségért is az idegen nevet viselőket – és csak őket – ábrázolja felelősként. Ilyen módon áll

elő diszkurzív úton az a morális nyomás, mely az idegen családnevet viselőket mint kollektív sérelmek okozóit hivatott a névmagyarosításra rávenni.

A másik, gyakran alkalmazott meggyőzési stratégia a diszkreditáció, azaz a nem magyar nevet viselő egyének negatív színben való feltüntetése, ellehetetlenítése – ahogy azt már röviden (9)-ben is láthattuk. Ez a stratégia végső soron nem takar mást, mint az idegen családnevek viselésének és viselőinek negatív jelentésű nyelvi eszközök (mindenekelőtt melléknevek és antimirandumok) segítségével történő diszkreditáló ábrázolását, amely nem ritkán egyúttal kirekesztésbe (exklúzióba) is torkollik. Ennek a stratégiának egy finom, körültekintő alkalmazását láthatjuk az alábbi idézetben:

(11) „Vajjon a magyar lélek sugallatát éreznétek-e Petőfi verseiben, ha ilyen címmel jelennének meg előttetek: *Petrovics Sándor költeményei?* Vajjon az alföldi népnek igaz élete rajzául fogadnátok-e Tömörkény munkáit, ha ez a név ékeskedne fölöttük: Irta *Steingasser István?* Vajjon Brassai nyelvészeti fejtegetéseit ugyanolyan megbízható magyar nyelvérzék nyilatkozásául vennétek-e, ha címlapjukon az ő eredeti német neve szerepelne: *Welmer Sámuel?* Vagy kellemes volna-e, ha Toldy Ferencet, a magyar irodalomtörténet megalapítóját *Schedel* néven emlegetnék? vagy nemzeti büszkeségünket, Munkácsy Mihályt eredeti *Lieb* nevén? vagy ha az ideálista Irányi Dániel mint *Halbschuh Dániel* élne emlékezetünkben?” (SIMONYI 1917: 201)

SIMONYI szuggesztív retorikus kérdések egész sorát veti be az érintettek meggyőzésére. A kérdő mondatok által végrehajtandó beszédtett (illokúció) nyilvánvalóan nem a kérdezés (interrogatio), hanem egyértelműen az állítás, de legalábbis az inszinuálás, méghozzá a kérdésekben foglalt állítások tagadásáé: ha a szóban forgó személyek eredeti idegen nevüket viselnék, akkor költői vagy tudományos műveik hiteltelenek volnának, említésük kellemetlen lenne. Hogy ténylegesen retorikus kérdésekkel állunk szemben, és a szerző a kérdésekre adott választ valóban egyértelműnek, az olvasó számára is evidensnek tekinti, világosan mutatja a kérdésekre adott válaszok elmaradása. Ilyen módon lehetővé válik az idegen családnév viselésének és viselőinek diszkreditáló, hiteltelenként, illetve kellemetlenként történő jellemzése anélkül, hogy ezt explicit módon állításként kellene megfogalmazni. A szöveg meggyőző erejét hivatott növelni ezúttal is a tekintélyelvűség, azaz olyan prominens személyek, nem egy esetben igazi nemzeti nagyságok példaképként való említése, akik idegen – többnyire német vagy szláv – családnevüket már magyarosították.

Ugyanezt a meggyőzési stratégiát láthatjuk az alábbi idézetben is, a fentihez képest azonban lényegesen kevésbé finom és elegáns módon közvetítve:

(12) „Az újabb generációnak azonban, a mely büszkén vallja magát magyarnak, de azért megtartja azt a nevet, a melylyel tót vagy német előde szintoly büszkén utasitotta el magától a magyarság gyanuját, – ennek az ifjabb nemzedéknek oly magaslatra kellene törekednie, a hol elmarad a konzervativ szokás, a hová nem követheti őt a szűkkeblű feudális előitélet, a hová egyedül a nemzeti géniusz emelkedhetik vele; szóval, szakitania kellene a megszokással, nem kellene törődnie az előitéletekkel s látható cselekedetekkel kellene bebizonyitania magyarságát” (TELKES 1898: 4).

Ezekkel az ősökkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a jórészt már a középkorban Magyarország területére vándorolt allogén, túlnyomórészt német etnikumú közösségek a korabeli források tanúsága szerint többnyire már a korábbi évszázadokban, tehát jóval a nemzeti ideológia megjelenését és térnyerését megelőzően is – állampatriotizmusból táplálkozó – határozott hungarusidentitással rendelkeztek. Magyarként való önmeghatározásuk nem magyar etnikai és nyelvi hátterük ellenére épp azért volt lehetséges, mert ebben a feudális, a „nemzeti ébredést” megelőző társadalmi rendben a nyelv és az etnicitás még nem volt elsődleges csoport- és identitásképző jegy, így aztán az érintettek magyar közösségi identitása és például német anyanyelve között még közel sem állt fönn összeférhetetlenség, így azok nem is jelentettek komoly társadalmi konfliktusforrást. Az idézetben tehát a meggyőzés alapjául egy, a szerző által tényként beállított, ténylegesen azonban semmi esetre sem meglévő éles identitásbeli kontraszt szolgál, egyfelől a meggyőzendő, idegen nevet viselő egyének, másfelől pedig azok ősei közt. TELKES sorai az ősöket nem egyszerűen a *mi*-csoporton kívül álló egyénekként ábrázolják, hanem egyenesen odáig mennek, hogy a – nyilvánvalóan a felmenőktől örökölt és így akaratlanul kapott – idegen családnév viselését olyan tudatos döntés eredményének állítják be, melynek révén az érintettek a magyarságtól való elkülönülésüket, elhatárolódásukat akarták szimbolikusan, de büszkén kifejezni. E sorokban tehát a családnév a társas identitás kifejezésének szimbolikus eszközeként jelenik meg, azt az állítást közvetítve a névmagyarosítás szükségességéről meggyőzendő olvasó felé, hogy aki a családnevét nem magyarosítja, saját magát rekeszti a magyar nemzeten kívülre, szabad akaratából, a nemzettel való azonosulás és a nemzet iránti elkötelezettség nyilvánvaló hiányából fakadóan. E sorok szerzője ezáltal – a valóságnak teljes mértékben ellentmondva – az általa képviselt és elterjeszteni kívánt nemzeti névideológiát visszavetíti a múltba; ez azzal az előnnyel jár, hogy a magyarság iránti lojalitás hiányának vádjával legalább nem a meggyőzendő személyeket magukat kell illetnie, hanem „csak” azok felmenőit, akiktől az idegen nevet örökölték. Azt a veszélyt, hogy az ősök ilyen módon történő megbélyegzése, a magyarságból való kirekesztése – a genealógiai kapcsolatnak és az ősökkel való érzelmi azonosulásnak köszönhetően – az érintettekből ellenreakciót válthat ki, és akár ténylegesen az ellenkező hatást érheti el, a szerző nyilvánvalóan nem ismeri fel, vagy nem tartja érdemlegesnek. Ezt követően, az idézet második részében egy másik, negatív jelentésű melléknevek és antimirandumok segítségével megvalósított diszkreditációs stratégiát is bevet: az ősök által viselt, tőlük örökölt családnevek viselését előítéletes és szűkkeblű, feudális és konzervatív cselekedetnek bélyegzi. Az utóbbi két antimirandum bevetése egyenesen exkluziós stratégiának tekinthető, hiszen a *feudális* és *konzervatív* melléknevek két olyan tulajdonságra referálnak, melyek a nemzeti közösség ideálként megfogalmazott polgári és haladó voltának szöges ellentétét képezik, így azzal összeférhetetlenek. A meggyőzést szolgálja végül a névmagyarosítás tettének magasabb dimenzióba, a „nemzeti géniusz” magaslataiba történő emelése, ami elsősorban patetikus stílus és metaforikus nyelvhasználat révén történik, és ami az idegen név viselésének és megtartásának megbélyegzésével kontrasztban fejti ki hatását. A szerző által alkalmazott diszkreditációs stratégiák összességükben a névmagyarosítási diskurzus destruktív és transzformatív makrofunkcióját szolgálják. Céljuk egy, az idegen családnév által hordozott, korszerűtlennek és túlhaladottnak ábrázolt identitáskonstrukció lebontása, valamint egy, a magyarosítás révén megszerezhető, korszerűnek és előnyösnek beállított új identitásba való átvezetése.

6.5. Az óvatosság és a leplezés stratégiái. – A diszkreditáció mint rábeszélési stratégia természetesen veszélyes, hiszen a megbélyegzés a meggyőzendő személyből adott esetben ellenreakciót is kiválthat, így akár az idegen családnév tudatosan vállalt megtartásához is vezethet. Ez a veszély a propagandaszövegek szerzői számára sem ismeretlen, nyilván éppen ezért használnak gyakran a diszkreditációval párhuzamosan különféle leplezési, gyengítési stratégiákat. E stratégiák megvalósításának leggyakoribb nyelvi eszközei, amint azt alább látni fogjuk, az eufemizmusok, a metaforák és a metonímiák, de ugyanezt a célt szolgálhatják a különféle (elsősorban megengedő) modális kifejezések és kvantifikátorok is. Nem utolsósorban ilyen leplezési stratégia a megbélyegző kijelentések – mindenekelőtt határozatlan névmás vagy határozatlan névelő használata révén elért – referenciális meghatározatlansága is, vagy éppen az explicit és implicit hasonlatok, analógiák segítségével megvalósított, már (12)-ben is látott referenciális elidegenítés, azaz a megbélyegző kijelentésnek kívülálló személyekre való vonatkoztatása. Végül pedig az is előfordul, hogy a diszkreditáló kijelentés gyengítésének stratégiai szándéka nyilvánvaló logikai hibák, inkonzisztens érvelések formájában ölt testet. Ezt láthatjuk például az alábbi idézetben:

> (13) „Egy khinaitól, ki Amerikába csak azon okból vándorol, hogy ott meggazdagodva, ismét hazájába visszatérjen, természetesen senki sem várja, hogy nevét megváltoztassa, de ha valaki hazáját végképen elhagyja, új hazáját ismeri tulajdonkép hazájának, utódjai évtizedeken át élvezik annak jótéteményeit, nézetem szerint vétkeznek, ha nevükhöz ragaszkodnak, mert bármily társadalmi állást foglalnak is el, bármily üdvös intézkedések megvalósítására is törekedjenek, folyton bizalmatlanságot keltenek s idegeneknek tekintetnek" (SZENTIVÁNYI 1895: 2).

A meggyőzést szolgáló érvelés itt két, pontosan nem meghatározott, a névmagyarosításra rábeszélendő közönség helyzetéhez hasonló, de azzal nem azonos élethelyzet szembesítő összevetésére épül. A szerző először a meggazdagodás céljából Amerikába vándorolt munkavállalók példáját említi, felmentve őket a névváltoztatás morális kötelezettsége alól. Nyíltan ugyan nem mondja ki, hogy ez a felmentés per analogiam nem vonatkoztatható a megszólított és meggyőzendő közönségre, a világra vonatkozó kollektív ismeretek azonban ezt nyilvánvalóvá teszik, hiszen az idegen családnevet viselő magyar közönség helyzete egy releváns jegy tekintetében nem felel meg az ábrázolt élethelyzetnek: ők nem csak átmenetileg tartózkodnak választott országukban. Annál inkább illik rájuk a másodikként ábrázolt élethelyzet, hiszen őseik végképp elhagyták régi hazájukat, Magyarországon találtak helyette újra, annak jótéteményeit így utódaik is élvezik. Ebben az esetben az eredeti, idegen családnév megtartása már vétekként, tehát morálisan elítélendő cselekedetként jelenik meg. Ezen a ponton láthatjuk az első elkerülő manővert is, amennyiben a megszólított és a névmagyarosításra rábeszélendő személyek nyílt megbélyegzését, az idegen név viselésének bűnével való összefüggésbe hozását a szerző azáltal kerüli el, hogy állítását nyelvileg nem közvetlenül rájuk vonatkoztatja, hanem egy, a *valaki* határozatlan névmással jelölt, nem specifikált személyre. A *mert* premisszajelző az eredeti családnév megtartásának bűnös voltát alátámasztó indoklást helyezi kilátásba, helyette azonban egy olyan kijelentést találunk, mely semmiféle kauzális összefüggésben nem áll a konklúzióval, azaz az idegen név megtartásának bűnös,

morálisan elítélendő voltát semmi esetre sem támasztja alá. Itt ugyanis nem a névmagyarosítás bűnös voltának indoklását találjuk, hanem helyette a szerző az ún. bunkósbotra hivatkozó érvelést (argumentum ad baculum) választja: valódi érvek helyett az idegen családnév megtartásának diszkriminatív következményét, a nemzeti közösség magyar nevet viselő tagjai általi kirekesztést említi. Az idegenné válás, a kirekesztettség azonban aligha tekinthető az érintettek által tudatosan elkövetett és morálisan vállalhatatlan tettnek, legfeljebb a kirekesztő többségnek róható fel. Másrészt a szóban forgó állítás semmiféle összefüggésben nincs az új hazában való letelepedés állandóságával vagy épp átmenetiségével, amely azonban a kezdetben említett két példa során döntő különbségként jelent meg. Az érvelés akkor volna konzisztens, ha a *mert* premisszajelző után – még ha gyengített formában is – P_1 állna:

P_1 Az idegen név megtartása azok esetében, akik új hazájukat ismerik el tulajdonképpeni hazájuknak, bűn.
P_2 A szóban forgó személyek új hazájukat ismerik el tulajdonképpeni hazájuknak.
K A szóban forgó személyek vétkeznek, ha idegen nevüket megtartják.

Láthatjuk tehát, hogy a meggyőző, logikus érveléshez a szerzőnek egy megbélyegző állításra, P_1-re volna szüksége. Ennek minden bizonnyal tudatában is van, elkerülő manőverként épp ezért dönt az argumentációs törés mellett. Egy morálisan megbélyegző kijelentés helyett tehát inkább az idegen családnév megtartásának negatív következményeit mutatja be, hogy ezáltal a névmagyarosítást az érintettek saját érdekeként láttassa.

Az alábbi idézetben egy eufemizáló metafora leplezési stratégiaként való bevetését láthatjuk:

(14) „Vannak e hazában magyar érzületű s törekvésű és nyelvű családok, de neveik idegenül hangzanak. Ez orvoslást igényel” (TELKES 1898: 88).

A szerző itt jól láthatóan AZ IDEGEN NÉV VISELÉSE BETEGSÉG metafora segítségével kerüli el az idegen nevet viselők nyílt megbélyegzését. Az idegen családnév viselése és megtartása tehát már nem bűnként jelenik meg, hanem olyan betegségként, mely a névmagyarosítás révén orvosolható és orvosolandó. E metafora mindenekelőtt azért előnyös, mert használata révén az érintettek ártatlanként ábrázoltatnak, sőt az áldozat képében jelennek meg, hiszen az ember a betegséget akaratán kívül kapja meg, annak ártatlan áldozata, így aztán nem is tehető érte felelőssé. Az ártatlanság képzetét hivatott erősíteni továbbá a meggyőzendő olvasók diszkurzív inklúziója is: a szerző a nemzeti közösség lojális tagjaiként ábrázolja őket, akiken az egyetlen szeplő az idegen családnév mint örökölt betegség.

Már a névmagyarosítási diskurzus által képviselt és elterjeszteni kívánt névideológia tartalmi lényegét érinti az a kérdés, hogy a magyar családnév viselését az egyes szerzők a magyar nemzethez tartozás szükséges és/vagy elégséges feltételének tekintik-e vagy sem. Ebben a tekintetben a vizsgált propagandaszövegek meglehetősen markáns eltéréseket mutatnak. Ez egyfelől minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az ideológiák, amint arra pl. WOOLARD (1998: 6) is rámutat, közel sem szükségszerűen és mindig alkotnak konzisztens, belső ellentmondásoktól mentes gondolati rendszereket, és ilyen módon,

ahogy a tapasztalat mutatja, egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmazhatnak. Másfelől mindenképpen számolnunk kell azzal is, hogy egy-egy ide vonatkozó, az ideológia lényegét érintő kategorikus, kirekesztő (exkluzív) vagy éppen gyengített (inkluzív) állítás a szövegekben közel sem minden esetben a szerző tényleges álláspontját tükrözi, hanem tudatosan, manipulatív célzattal alkalmazott meggyőzési stratégiát testesít meg. Egy mérsékeltnek nevezhető álláspontot láthatunk mindenesetre az alábbi idézetben:

(15) „Igaz, hogy a külsőség nem mindig egyenlő a belső, az igazi magyar érzéssel és felfogással, s viszont az idegen hangzású név sem zárja ki az igaz magyar hazafiságot […] az is igaz, hogy a magyar név bensőbben összeforrasztja az egyént a magyarsággal, […] s fölébreszti benne az erőteljesebb magyar öntudatot" (CSÁNYI 1915: 4).

E sorokból egyértelműen kiolvasható, hogy szerzőjük a magyar családnév viselését nem tartja a magyar nemzeti identitás sem szükséges, sem elégséges kifejezőjének vagy bizonyítékának. Egyfelől elismeri, hogy egy magyar családnév *(a külsőség)* nem jár együtt feltétlenül igaz magyar nemzeti érzelmekkel, másfelől viszont az idegen családnevet viselőktől sem vitatja el eleve a nemzeti közösség iránti lojalitást. A magyar családnevet pusztán csoportkohéziós funkcióval ruházza föl, olyan eszközként láttatja tehát, amely viselőjének magyarságát megteremteni nem, csak kiteljesíteni képes. Ám ez közel sem az egyetlen álláspont, mellyel a névmagyarosítási propagandaszövegekben találkozunk:

(16) „Sok jó magyar van, – hála az égnek! – idegen névvel; sok magyar nem egészen lett magyarrá, habár magyar nevet vett is fel: igazában mégis csak akkor leszünk mindnyájan magyarok, ha nevében is magyar lesz mind" (LENGYEL 1917: 7).

Az első két mondatban még ugyanazt a nézetet ismerhetjük föl, amellyel már (15)-ben is találkoztunk. Idegen névvel is lehet jó magyarnak lenni és ellenkezőleg, magyar névvel is rossznak. Ez az állítás azonban nyilvánvaló ellentmondásban van az idézet utolsó mondatában szereplővel, melyben a magyar családnév viselése már a magyarság, a nemzethez tartozás szükséges feltételeként jelenik meg. Ezt a szemantikai ellentétet a szerző relativizáló értelmű lexémák, mindenekelőtt kvantifikátorok *(sok, nem egészen)* segítségével igyekszik eltakarni. Az első két mondat megengedő értelmű kijelentései, az idegen családnevet viselő személyek *jó magyar*-ként való pozitív jellemzése – (6)-hoz hasonlóan – pusztán a meggyőzést szolgáló leplezési, illetve inklúziós manővert testesítenek meg, ugyanúgy, ahogy az inkluzív, azaz a megszólított olvasót is magában foglaló, az összetartozás érzetét kelteni hivatott többes szám első személyű igealak *(leszünk mindnyájan)* használata az utolsó mondatban. E stratégiák funkciója az, hogy gyengítsék, eltakarják az utolsó mondatban szereplő, az *igazában* révén nyelvileg is jelölt kirekesztő végkövetkeztetést, melynek értelmében magyar csak akkor lehet valaki, ha a neve is magyar – ami persze nem jelent mást, mint hogy mindenki, aki nem magyar családnevet visel, nem magyar.

S hogy végül miként jelenhet meg az idegen családnév viselése kategorikusan – még ha nyelvileg kódoltan is – (ön)kirekesztő viselkedésként, (17)-ben láthatjuk:

(17) „A magyar név ugyszólván *politikai hitvallása* a magyar embernek. Kétség nem férkőzhetik annak magyarságához, magyar érzelmeihez, kinek a neve magyar, mert hiszen, ha nem akarna magyar lenni, van rá mód, hogy nevét megváltoztassa. Sokan azt mondják: »a név nem határoz, jobb magyar vagyok idegen nevemmel, mint bárki más!« Ezt többnyire csak *mondják* és nekünk el kell hinnünk, mert hát mondják. De miért nem demonstrálják azt láthatóan, miért nem bizonyítják be tettel is?” (TELKES 1898: 3–4; kiemelés az eredetiben)

TELKES a magyar családnevek viselését itt már a magyar nemzeti identitás és a csoportlojalitás elégséges bizonyítékaként, egyértelmű kifejezőjeként ábrázolja, egyúttal azt az állítást is sugallva, ha nem is kimondva, hogy a nem magyar családnevet viselők magyarsága, nemzeti elkötelezettsége ezzel szemben kétséges. Hogy egy ezzel az implikatúrával szemben esetlegesen megfogalmazható – és a szerző által nyilvánvalóan ismert – ellenvetést elhárítson, a prolepszis retorikai alakzatát hívja segítségül: maga hozza fel a lehetségesnek, illetve várhatónak gondolt ellenvetést, hogy egyúttal előre meg is cáfolhassa azt. Azzal a nézettel szemben, mely szerint idegen családnévvel is lehet jó magyarnak lenni, nyilvánvaló szkepticizmussal veti fel: ez üres állítás, melyet nem igazolnak tettek. Ilyen módon sugallja a meggyőzendő közönségnek a képviselt és elterjeszteni kívánt ideológia központi kirekesztő gondolatát, mely szerint az idegen családnév megtartása – minden ellenkező állítással szemben – viselőjének hiányzó nemzeti elkötelezettségéből, a magyar nemzeti identitás elutasításából fakad. Ez összhangban is áll azzal az idézet elején felállított és kurziválás révén külön ki is emelt tétellel, mely a magyar név viselését politikai hitvallásként értelmezi. Könyvének egy későbbi helyén azonban még ennél is tovább megy:

(18) „A névmagyarositás történjék bár érdekből, haszonból, lelkesedésből, vagy valamely létező vagy képzelt okból vagy czél elérése végett: a nemzet mindenesetre csak nyer ez által, mert az, ki nevét magyarositotta, ez által a magyar nemzet testébe teljesen be van kebelezve” (TELKES 1898: 91).

Amit ebben az idézetben olvashatunk, az szöges ellentétben áll a TELKES által (17)-ben mondottakkal. Ott még a magyar családnevet viselők magyarságának, magyar nemzeti érzelmeinek megkérdőjelezhetetlenségéről van szó, itt viszont „a cél szentesíti az eszközt” elve szerint már bármely ok, az érdek és a haszon, azaz az opportunizmus is a magyarosítás elégséges és legitim indítékaiként jelennek meg. A magyar érzelmek sem szükségszerűek már tehát: az egyetlen dolog, ami számít, hogy a névmagyarosításra sor kerüljön. E sorokban így egy szélsőségesen formalista nemzetfelfogás tárul elénk, melynek értelmében, ahogy az idézet utolsó állítása mutatja, egy magyar családnév által viselője már eleve, minden egyéb szándékától és érzelmétől teljes mértékben függetlenül is a nemzeti közösség tagjává válik.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezeket a mindenekelőtt TELKESre – de nem csak rá – jellemző, sokszor kérlelhetetlen és radikális nézeteket és meggyőzési stratégiákat nem tudjuk helyesen értelmezni anélkül, hogy ne tartanánk szem előtt azt a körülményt, hogy például TELKES maga is a névmagyarosítók közé tartozott. Az általa képviselt, de legalábbis meggyőzési szándékkal hangoztatott nézeteket így egyúttal az **önigazolás** eszközeként kell szemlélnünk. A névmagyarosításnak minden áron való szorgalmazása és az egyetlen

lehetséges, politikailag és morálisan is vállalható lépésként való ábrázolása egyúttal TELKES saját döntésének legitimálását, politikai és morális kötelességteljesítésként való megjelenítését is szolgálják. A szóban forgó, nem egyszer a megszállottság jegyeit mutató kijelentések ezen túlmenően könnyen összefüggésbe hozhatók a szociálpszichológiában **túlalkalmazkodásként** ismert jelenséggel is: egy allogén hátterű (*Rubin* nevű, zsidó származású) polgár, akit a radikalizálódó nacionalizmusnak köszönhetően szintén a kirekesztés veszélye fenyeget, társadalmi integrációjának biztosítása érdekében túlteljesíti az ideológiát és általa a hatalmat képviselő csoport elvárásait, ami óhatatlanul kevesebb toleranciához és rugalmassághoz vezet a csoportelvárásoknak nem megfelelő viselkedésformákkal szemben.

7. Zárás. – A fenti elemzések révén azokat a manipulatív célzatú diszkurzív stratégiákat igyekeztem láthatóvá tenni, melyek segítségével a nemzeti névideológia képviselői – hatalmuk fenntartása és továbbörökítése érdekében – az idegen családnevet viselőket az ideológia átvételére rávenni és a névmagyarosítás szükségességéről meggyőzni próbálták. Láthattuk, miként ruházta fel a 19. század második felének uralkodó névideológiája a családnevet alapvető nemzetpolitikai funkciókkal, és miként próbálta aztán ezt az ideológia mentén, mesterségesen létrehozott gondolati konstrukciót diszkurzív úton, nyelvbe kódoltan elterjeszteni és valósággá változtatni. A családnevet nemzetpolitikai eszközként való bevetése így egy csapásra hatalmi eszközzé változtatta, a társadalmon belüli egyenlőtlen hatalomelosztás eszközévé tette. Miután a szóban forgó névideológia révén a nemzethez tartozásnak, a nemzeti közösségbe való befogadásnak a magyar családnév viselése immár többé-kevésbé elvárt feltételévé vált, a nem magyar családnevet viselő etnolingvisztikai és/vagy vallási csoportokból kívülállók, idegenek lettek, akiknek a társadalmi (re)integrációja immár a névmagyarosításhoz volt kötve. Pontosan ennek a központi gondolatnak az elterjesztése volt a névmagyarosítási propaganda elsődleges feladata, amelyet azonban manipulatív úton, úgy kellett nyelvileg megoldani, hogy a névmagyarosítás az érintettek számára ne kényszerként, a befogadás elengedhetetlen feltételeként jelenjen meg, hanem sokkal inkább az idegen nevet viselők saját, egyéni érdekeként, mint az egyetlen célszerű és (politikailag és morálisan) vállalható választási lehetőség.

Látnunk kell, hogy ez a nemzeti érdekekre hivatkozva megfogalmazott, a korszak nacionalizmusából kinőtt névideológia ilyen módon társadalmi igazságtalanság és egyenlőtlenség forrása lett. Általa egy olyan ideológiai konstrukció született meg és vált meghatározóvá, amely új, addig nem létező csoporthatárokat húzott a társadalmon belül, így annak mesterséges úton gerjesztett megosztásához vezetett. Az új névideológia a *mi*-csoport bizonyos szegmentumait egy csapásra *ők*-csoporttá, kívülállókká, idegenekké változtatta, akiknek azért, hogy ebbe az immár újra definiált *mi*-csoportba ismét bebocsátást nyerjenek, magas árat kellett fizetniük. Fel kellett adniuk őseiktől örökölt családnevüket, személyes identitásuk egyik legfőbb hordozóját és a családi összetartozás legfontosabb kifejezőjét.

Hivatkozott irodalom

BARÁT ERZSÉBET 2006. A tevékeny együttműködés ideológiája. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán.* Budapest. 75–93.

BÁNYAI VIKTÓRIA megj. e. *A „névhéberesítés” társadalomtörténeti és nyelvészeti vonatkozásai.* Előadás a „Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatások – több szempontú megközelítésben” című konferencián 2007 novemberében. Megjelenés előtt.

BENKŐ LORÁND 1948–49. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–72; 18: 1–6.

BINDORFFER GYÖRGYI 2005. *„Wir Schwaben waren immer gute Ungarn.”* Ungarndeutsches Archiv 8. Budapest.

BLOMMAERT, JAN 1997. Introduction: Language and politics, language politics and political linguistics. In: UŐ – BULCAEN, CHRIS eds., *Political Linguistics.* Belgian Journal of Linguistics 11. Amsterdam–Philadelphia. 1–10.

BLUHM, CLAUDIA – DEISSLER, DIRK – SCHARLOTH, JOACHIM – STUKENBROCK, ANJA 2000. Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 86: 3–19.

CSÁNYI GUSZTÁV 1915. *A névmagyarosítás szabályai.* Budapest.

VAN DIJK, TEUN ed. 1997. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction.* Vol. 1. *Discourse as Structure and Process: A Multidisciplinary Introduction.* Vol. 2. *Discourse as Social Interaction: A Multidisciplinary Introduction.* London.

EDER, ULRIKE 2006. *„Auf die mehrere Ausbreitung der teutschen Sprache soll fürgedacht werden.”* Innsbruck–Wien–Bozen.

FAIRCLOUGH, NORMAN 1995. *Critical Discourse Analysis.* London.

FARKAS TAMÁS 1999. A névválasztás szempontjai a magyar családnév-változtatásokban. *Névtani Értesítő* 21: 200–4.

FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 144–63.

GAL, SUSAN 2001. Linguistic Theories and National Images in Nineteenth-Century Hungary. In: UŐ – WOOLARD, KATHRYN A. eds., *Languages and Publics: The Making of Authority.* Manchester. 30–45.

GARDT, ANDREAS 1999. Sprachpatriotismus und Sprachnationalismus. Versuch einer historisch-systematischen Bestimmung am Beispiel des Deutschen. In: UŐ – HAß-ZUMKEHR, ULRIKE – ROELCKE, THORSTEN Hrsg., *Sprachgeschichte als Kulturgeschichte.* Berlin–New York. 89–113.

GARDT, ANDREAS 2000. Sprachnationalismus zwischen 1850 und 1945. In: UŐ Hrsg., *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart.* Berlin–New York. 247–71.

GIRNTH, HEIKO 2002. *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation.* Tübingen.

GYÁNI GÁBOR 1995. Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio* 6: 101–13.

HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1961. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: GROSSE, RUDOLF – UŐ: *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachlichen Bevölkerungsteilen.* Berlin. 33–71.

IRVINE, JUDITH T. – GAL, SUSAN 2000. Language Ideology and Linguistic Differentiation. In: KROSKRITY, PAUL V. ed., *Regimes of Language: Ideologies, Polities, and Identities.* Santa Fe. 35–83.

JÄGER, SIEGFRIED 2004. *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung* 4. Duisburg.

JAWORSKI, ADAM – COUPLAND, NIKOLAS eds. 2006. *The Discourse Reader.* 2nd ed. London–New York.

JØRGENSEN, MARIANNE – PHILLIPS, LOUISE eds. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method.* London.

JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Névmagyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 196–202.

JUHÁSZ DEZSŐ 2007. A magyarosított családnevek morfológiájának és szemantikájának konnotációs megközelítéséhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest. 165–73.

KAGANOFF, BENZION C. 1977. *A Dictionary of Jewish Names and Their History.* New York.

KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.* Budapest.

KISS JENŐ 2003. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* 385–93.

KOCKA, JÜRGEN 1988. Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten. In: UŐ Hrsg., *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich.* München. 11–76.

LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar Névkönyv*. Budapest.

MAITZ PÉTER 2005. *Sozialpsychologie des Sprachverhaltens. Der deutsch-ungarische Sprachkonflikt in der Habsburgermonarchie.* Tübingen.

MAITZ PÉTER 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* 307–22.

MAITZ PÉTER 2008. Linguistic nationalism in nineteenth-century Hungary: Reconstructing a linguistic ideology. *Journal of Historical Pragmatics* 9: 20–47.

MAITZ PÉTER – FARKAS TAMÁS 2008. Der Familienname als Nationalsymbol. Über den Untergang deutscher Familiennamen im Ungarn des 19. Jahrhunderts. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 36: 163–96.

MANHERZ KÁROLY szerk. 1998. *A magyarországi németek.* Budapest.

NÁDOR ORSOLYA 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig.* Budapest.

PAIKKALA, SIRKKA 1997. Finnische Familiennamen und europäischer Zeitgeist. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 15: 113–31.

PAIKKALA, SIRKKA 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921.* Helsinki.

POLLAK, ALEXANDER 2002. Kritische Diskursanalyse – ein Forschungsansatz an der Schnittstelle von Linguistik und Ideologiekritik. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36: 33–48.

ROLF, ECKARD 1993. *Die Funktionen der Gebrauchstextsorten.* Berlin–New York.

SÁNDOR KLÁRA 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: UŐ szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged. 153–216.

SÁNDOR KLÁRA 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv.* Budapest. 958–95.

SCHIEFFELIN, BAMBI B. – WOOLARD, KATHRYN A. – KROSKRITY, PAUL V. eds. 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory.* New York–Oxford.

SIMONYI ZSIGMOND 1917. Magyar név. *Magyar Nyelvőr* 201–5.

STUKENBROCK, ANJA 2005. *Sprachnationalismus. Sprachreflexion als Medium kollektiver Identitätsstiftung in Deutschland (1617–1945).* Berlin–New York.

SZABOLCSI MIKLÓS főszerk. 1985. *A magyar sajtó története* 2/2. *1867–1892*. Budapest.

[SZENTIVÁNYI ZOLTÁN] 1895. *Századunk névváltoztatásai*. Budapest.

TELKES SIMON 1898. *Hogy magyarositsuk a vezetékneveket?* 3. jav. és bőv. kiadás. Budapest.

VERNER, ANDREW M. 1994. What's in a Name? On Dog-Killers, Jews and Rasputin. *The Slavic Review* 53: 1046–70.

WARNKE, INGO Hrsg. 2007. *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände.* Berlin–New York.

WEISS, GILBERT – WODAK, RUTH 2003. Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. In: UŐK eds., *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity.* New York. 1–32.

WODAK, RUTH et al. 1998. *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität.* Frankfurt am Main.

WODAK, RUTH 2006. Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds., *Handbook of Pragmatics.* Amsterdam–Philadelphia. 1–24.

WODAK, RUTH – CHILTON, PAUL eds. 2005. *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis.* Amsterdam–Philadelphia.

WODAK, RUTH – MEYER, MICHAEL eds. 2001. *Methods of Critical Discourse Analysis.* London.

WOOLARD, KATHRYN A. 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. In: SCHIEFFELIN, BAMBI B. – UŐ – KROSKRITY, PAUL V. eds., 1998: 3–47.

MAITZ PÉTER

PÉTER MAITZ, **“The sacred affair”: Linguistic analysis of the propaganda disseminated in the dualistic era (1867–1918) concerning the Magyarization of names**

Official family name changes are often induced by practical, biographical causes. The fact that the original surname may become stigmatized by language and name ideology can also be observed as contributing to the phenomenon. This last case can be exemplified by the 19th century mass movement for the Magyarization of foreign names in Hungary, especially in communities whose members bore surnames of German origin. This movement could not have happened if linguistic nationalism, the dominant language ideology of the era, had not viewed family names as national symbols serving national-political purposes. This paper offers a critical discourse analysis of the propaganda for the Magyarization of names, which in the second half of the 19th century aimed at spreading and enacting the so-called “national name ideology”. The analysis primarily explores those discourse strategies (ideological contents and their linguistic representations) by which people bearing surnames of non-Hungarian origin were made to accept the idea of national name ideology and convinced to Magyarize their family names.

SZEMÉLYNEVEK A SZAKFORDÍTÁSBAN

1. Bevezetés. – A szakfordítók meg vannak győződve arról, hogy semmi dolguk a személynevekkel, így a problémát a műfordításba utalják. Ha személynévbe ütköznek, úgy járnak el, mint egy sétány építője, aki ókori útszakaszra bukkan, ezért a díszburkolat mintázatát – tetszetős kivitelezés ide vagy oda – megtöri az ezredéves utakövekkel. A betemetett talajréteg a forrásnyelv, az új felszín a fordítás, a megőrzendő lelet pedig a személynév. A közmegegyezés szerint jobbára csak az uralkodói és egyházfői nevek fordíthatók le (LADÓ 1980: 1152–5): orosz *Иван Грозный ~ Rettegett Iván,* spanyol *Juan Carlos ~ János Károly,* római *Clemens Quintus ~ V. Kelemen,* hiszen immár lecsillapodott a romantika névhonosítási láza, így nincs többé *Goethe János Farkas*. Ha egy fordítás idegen közszóktól hemzseg, komoly bírálatot kaphat, de ha idegen nevekkel van tele, senkiből nem vált ki rosszallást.

Mindezek alapján nehezen hihető, hogy a szakfordítóknak van teendőjük a személynevekkel; nem is kevesebb, mint a műfordítóknak, elvégre a nyelv közös munkaeszközük. A következőkben ezt igyekszem bizonyítani, többek között híres emberek nevével, hogy kiderüljön: a személynév fordítása inkább mennyiségi, semmint minőségi szempontból választja el a műfordítást a szakfordítástól.

2. A személynév alapproblémái. – Először is tekintsük át a névkutatás azon alapproblémáit, amelyek így vagy úgy érintik a szakfordítást. Ilyen kérdés az, hogy mi különbözteti meg egyértelműen a tulajdonnevet a köznévtől. A személynév többnyire úgy alakul ki, hogy valamely köznév jelentése, funkciója megváltozik. Mivel az alapszó motiváltsága rendszerint ugyancsak megváltozik, az idült alkoholista neve lehet *Bornemissza,* és a *Sánta* családnév viselésének sem feltétele a csípőficam. Hogy egy adott hang-, illetve betűsor személynév-e, azt a névkutatónak kell eldöntenie. A szakfordító ezzel szemben névként kezelhet bármit, ami a „Neve" rovatban áll. Sőt, nem kell állást foglalnia a névviselő létezéséről sem: hogy valós-e, mint *Rózsa Sándor,* vagy képzeletbeli, mint *Drakula*.

A névtudomány másik nagy kérdése az, hogy az egyénítésre szánt név miként utalhat több személyre is, illetve egyvalaki hogyan viselhet tetszőleges számú nevet. A szakfordítónak mindkét jelenség közömbös, bár más-más okokból. A több ezer *Kovács* és a milliónyi *Schmidt, Кузнецов* és *Herrero* nagyjából annyira zavarja, mint a büntetőjogászt az, hogy a *terhelt* szón osztoznia kell az elmegyógyásszal. A szövegkörnyezet ugyanis ritkán hagy kétséget a névviselő kiléte felől. Ha pedig egy szövegben több *Kovács* is megjelenik, a szerző mindenképpen gondoskodik az egyértelműségről, így a félreértéseket nem a szakfordítónak kell kiküszöbölnie.

A többnevűség szintén nem akadálya a szakfordításnak. Tegyük fel, hogy valaki *Joszif Visszarjonovics Dzsugasvili* néven születik, *Zahar Grigorijan Melikjanc*-ként tartóztatják le, ugyanakkor sokan *Kobá*-nak szólítják, majd felveszi a *Sztálin* nevet. „Melyik az igazi név?" – kérdezi a jogász. „Azonosítható-e Orwell »Állatfarm«-jából a *Napóleon* nevű disznóval?" – kutatja az irodalmár. A szakfordító mindezt nem firtatja, hiszen az ő feladata annyi, sőt hiteles fordítás esetén kizárólag annyi, hogy a forrásnyelvi

névalakulatot minden kiegészítés és magyarázat nélkül közvetítse. Ilyenkor a legműveltebb sem közölheti zárójelben a *Kakas Márton* után: „Jókai Mór újságírói álneve", *Pál apostol* helyett nem írhat *az egykori Saul*-t, és a „Bohémélet" Mimijéről nem árulhatja el lábjegyzetben: „Anyakönyvezett utóneve: *Lucia*."

A szakfordító nem kételkedhet a személynév létjogosultságában sem. Hogyan is vitathatná el Daniel Keyes „Az ötödik Sally" című regényének tudathasadásos főszereplőjétől, hogy ő nemcsak *Sally Porter,* hanem *Bella, Derry, Jinx* és *Nola* is, ha a világirodalom egyéb művei szerint – pl. Don Quijote, A fizikusok, Kakukkfészek stb. – sokszor csak az őrült épelméjű?

Mit kell tehát megállapítania a szakfordítónak a névről? Mindenekelőtt a terjedelmét és az alapformáját (FARKAS 2007). Az előbbi azért lényeges, mert a név figyelmetlen gépelésből vagy hevenyészett kézírásból adódóan nemegyszer „összeragad" valamilyen közszóval; persze minél távolabbi a forrásnyelv, annál inkább észrevétlenül. Indiában nem az anya, hanem az apa nevével szokás megerősíteni a személyazonosságot, ezért egy helybeli okiratban az „alulírott nyilatkozattevő" után a *sosri XY* egyértelműen az apára vonatkozik. Egy indiai név rendszerint három elemből áll, a *sri* jelentése pedig 'úr'; a *sosri* tehát valójában a *son of Sri XY* 'XY úr fia' rövidítése. A szakfordítónak a név alapformájával sem árt tisztában lennie, hiszen ha továbbragoz egy eleve ragozott nevet, azzal használhatatlanná teszi a szöveget. Egy varsói cégvezető levelében a *Dear Marku* a lengyel megszólító eset véletlen átvétele, ezért a magyar fordítás csakis *Kedves Marek!* lehet.

A helyes szakfordításhoz ismerni kell továbbá a névviselő állampolgárságát és a forrásnyelvi névviselés szabályait. Ha egy amerikai bankigazolásban *Alexander Szabo* olvasható, az utónév rögtön gyanút kelt. A szakfordító ekkor gondolkodik el az „igazi" névről. Vajon az *Alexander* újabb keletű magyar névadás-e, esetleg a szülők vegyes házassága miatt, vagy egyszerű átkeresztelés, mert a *Sándor* nem tudott belesimulni az angol nyelvbe? Ha a fordítandó anyagok között nincs se útlevél, se névváltoztatási engedély, a szakfordító kénytelen megőrizni az idegen nevet. Más példa: ha egy új-zélandi önkormányzat *Dezső* helyett *Dezso*-ként rögzíti mind az újszülött, mind az apa nevét, csak a magyar születésű apa esetében kell pótolni az ékezetet, hiszen a gyermek hivatalos neve az anyakönyvi kivonatban álló *Dezso*.

De egyáltalán mennyire szükséges tisztelni a név forrásnyelvi írásképét? Hogyan találja ki a szakfordító, hogy névváltozattal vagy elírással van-e dolga? Az *Anna* két *n*-nel írandó angolul, bolgárul, bretonul, csehül, dánul, finnül, görögül, hollandul, izlandiul, katalánul, lengyelül, magyarul, németül, norvégul, olaszul és svédül. De mi történik, ha e 16 nyelv beszélői közül bárki beéri egy *n*-nel is, akár öt másik nyelv: a horvát, portugál, a román, a spanyol és a szerb? Van-e egyáltalán kőbe vésett helyesírás, vagy inkább mindenkinek jut egy belföldi és több külföldi név, például Magyarországon *Tóth Imre,* a nagyvilágban viszont *Amerigo Tot?* Felismeri-e a szakfordító a mellékjelek (tilde, hašek, cédille, tréma stb.) és egyéb írásjelek hiányát? A spanyol szakos rögtön felkapja a fejét, ha *Ordonez* olvasható a helyes *Ordóñez* helyett. De mivel az angol sok száz nyelvről közvetít a nemzetközi kommunikációban, jobb nem is belegondolni, hány ilyen hiba kerüli el a figyelmét. Ám ha valami mégis furcsa, mit szabad javítani? Harry S Truman szeszélyből nem tett pontot az *S* után, Elvis Presley viszont „rosszul", a születési anyakönyvi kivonatában szereplő *Aaron* helyett *Aron* formában írta saját középső nevét! Ki kell tehát mondani, hogy a szakfordító csak a leírtakra hagyatkozhat, ha nem akar napokat tölteni könyv- és irattárakban.

3. Ragozás, nem, családi név, utónév. – Az eddigiekből következőleg a szakfordítók méltán zárkóznak el a névfordítástól. Mégis van teendőjük a névvel, hiszen annak szervesen be kell épülnie a célnyelvi változatba. A szövegkohézió alapesetben egyszerű ismétlésként nyilvánul meg, különösen az olyan műfajokban, mint a feljelentés, a vádirat vagy az ítélet. Ezekben a név mindannyiszor teljes formájában bukkan fel, még ha négyöt tagból áll is. Az ajánlólevél, hatósági engedély, meghatalmazás stb. jóval kötetlenebb: a név első előfordulása után anaforát iktat be, vagy valamilyen alkalmi szinonimát (*ügyfél, kérelmező, nevezett* stb.). A magyarban mindez a nyelvtani nem hiánya miatt közömbös, az indoeurópai nyelvekben azonban nagyon is lényeges. Az idegen célnyelv szinte mindig döntésre kényszeríti a magyar fordítót, méghozzá a lexikai kohézión kívül a kötelező nyelvtani egyeztetés miatt is; névmásban, jelzőben és személyragban egyaránt. Ez különösen szláv célnyelvek esetében nehéz, amelyek a finnugor csoportragozással szemben a névszói szintagma minden tagját ragozzák, így a név összes elemét is.

A magyarra fordítás egészen más problémát vet fel, nevezetesen a név hangalakjáét. A hangrendi illeszkedés termékeny szabály, amely az őshonos és a jövevényszók ragozására egyformán hat, ideértve az idegen neveket is. Tekintettel az évszázados latin és német közvetítésre, magyarul az a megszokott, hogy a dán filozófus *Kerkegór* helyett *Kirkegárd*, a flamand festő pedig *Rűbensz* helyett *Rubensz*. Csakhogy az utóbbi húsz évben változott a helyzet! „A piszkos tizenkettő" című film 1967-es első részében az őrnagy neve németesen *Rejzman,* az 1985-ös folytatásban viszont már angolosan *Rájzmen*. Ha ilyesmit kell ragozni (*Reismannal* vagy *Reismannel*?), ismét felmerül az igazi név és a származás bonyolult kérdése.

De térjünk vissza a névviselő neméhez! Ezt a hangalak sokszor elárulja, bár el is leplezheti. Csínján kell bánni az olyan megfigyelésekkel, hogy az *-a* végződés mindig nőre utal, hiszen – nem kell messzire menni – a magyarban ott van az *Attila,* a *Csaba* vagy a *Gyula*. Persze igazán nagy bizonytalanságot az idegen nevek okoznak. A szoros határidők gyakran elfeledtetik, hogy férfinév a bolgár *Rozalin* és az olasz *Andrea,* illetőleg azt, hogy *George Sand* író – nő volt. Ennél is problémásabbak a nem indoeurópai nyelvek. Aligha alapismeret, hogy a japán *Ariszu ~ Aliz,* a hawaii *Keoni ~ János,* és az arab *Botrosz ~ Péter*. Hasonlóképpen kevesen tudják, hogy a francia *Dominique,* a koreai *Jung,* illetve a török *Deniz* kétnemű!

Ha nem segít a hangalak, marad a szövegkörnyezet. A személyi okmányokat leszámítva nem szokás külön rovatban feltüntetni a nemet, így a személyi adatok főleg a születési időre és helyre, az állampolgárságra és a foglalkozásra korlátozódnak. Ez utóbbi elvben fogódzót nyújthat, a gyakorlatban egyre kevésbé. Mindig férfi az olvasztár és a katolikus pap, ahogy vitán felül nő a szinkronúszó és a manikűrös, de a nemi egyenjogúság jegyében bárki lehet ügyvéd és vezérigazgató, sőt börtönőr és szkanderbajnok is. Végső esetben érdemes többször átolvasni az okiratot, hátha egy szócska rámutat a nemre. Egy katalán bizonyítvány angolra fordítása során például egyetlen melléknévi igenévből tudtam meg, hogy a barcelonai iskola japán tanulója lány.

További gondot okoz, ha egy üzleti faxüzenet vagy egy magánlevél becenevet tartalmaz. Ezt „helyreállítani" nem ajánlatos, mert az vagy önállósult forma *(Kinga < Kunigunda)*, vagy több alapnév származéka (*Juci < Judit, Júlia* és *Julianna,* akár egyszerre női és férfinévé: *Gabi < Gabriella* és *Gábor*).

Végül nem kis fejtörést tud okozni a családi és az utónév azonosítása. A hazai közigazgatás ragaszkodik a külföldi névsorrend magyarosító felcseréléséhez – a szakfordító

lehetőleg tartózkodik ettől. Magyarázatként néhány hétköznapi példa: 1. A *Tamás Gáspár Miklós* középső elemének hovatartozása az átlagos magyarnak is kétes, nemhogy a külföldinek. 2. A *Werner* németül vezeték- és keresztnév is, a magyarban csak az előbbi. 3. Nem minden osztható egyértelműen családi és utónévre: pl. az orosz apai név *(Pjotr* ***Ivanovics*** *Bobcsinszkij)* vagy a kínai és koreai nemzedéknév külön kategória. 4. A névforgatás nem azonos a mértani tükrözéssel: *Felix* ***Mendelssohn-Bartholdy*** és ***Rainer-Maria*** *Rilke* kéttagú családi, illetve utóneve mindig érintetlen marad.

4. A névfordítás hátrányai. – A fordítást olyan határozottan szokás tiltani a személynevek kapcsán, mintha a köznevekre vonatkozólag korlátozás nélkül lehetne végezni. Pedig a legjobb francia- és olasztudás birtokosa is mindig *rulettezik a kaszinóban,* és nem *kerekecskézik a házikóban*, hiszen a két szónak már az átadó nyelvekben is más a jelentése.

Mi a baj tehát a névfordítással? Először is az, hogy meghamisítja az illető nevét, ráadásul sértő is lehet. Kétségtelen ellenpélda ugyan *Stan és Pan* (angol *Laurel and Hardy* ~ német *Dick und Doof* ~ olasz *Stanlio ed Ollio*), akiknek a fordítás nyilván öregbítette a hírnevét, *Liz Taylor* viszont aligha örülne a *Szabó Bözsi* névnek. Másodszor, a személyneveknek éppen úgy megvan a gyakoriságuk és konnotációjuk, mint a köznéveknek. Amennyire semleges spanyol nyelvterületen a *Jesús* és a *Primitiva,* magyarul annyira kínos lenne a *Jézus* és a *Primitív*.

Harmadszor, a névfordítás komoly hibaforrás. Bár szakfordítói tévedésből talán még senki nem jutott Baradlay Jenő sorsára, nem érdemes kísérletezni. Az ilyen mesterséges, azaz helytelen névazonosítás veszélyén kívül (vö. magyar *Kálmán* ≠ német *Koloman*) előfordulhat, hogy egy forrásnyelvi alakhoz több célnyelvi alak is rendelhető. Ezt okozhatja 1. névhasadás: görög *Βάρβαρα* ~ magyar *Borbála,* de az újabb átvétel miatt *Barbara* is; 2. szinonímia: *Harry Potter* ~ *Fazekas*/*Gerencsér*/*Gölöncsér Henrik;* 3. a túlzottan gyakori alapjelentés: *Ágoston* és *Sebestyén* = 'fenséges'; 4. a becenév állandósulása: *Bence, Vera, Zsanett*. Az ismeretlen vagy kétes néveredet *(Bulcsú*, *Ella*, *Szabolcs)* minden próbálkozást meghiúsít.

Ami az uralkodói és egyházfői nevek könnyű fordíthatóságát illeti, ez a közvélekedés csupán részben igaz. Hiába a makacs névismétlődés (a Vatikánban 23 *János,* Franciaországban 18 *Lajos,* Dániában 8 *Keresztély*), akadnak kivételek, amelyek szinte csak a tárgynyelvi alakjukban használatosak, így az angol *Egbert*, a belga *Baudouin* vagy a római *Gelasius*. Sőt, Európa – pontosabban a zsidó-keresztény kultúra – határain túl semmi nem fordítható le, se az inka *Tupac Yupanqui,* se a mongol *Güyük*, se a szudáni *Samory Toure*. És egyáltalán besorolható-e ebbe a körbe a japán sógun, a nigériai oba és az orosz pátriárka?

Következésképpen a személynév kényszeres lefordítása olyan túlbuzgóság, mintha egy kalauz megbüntetné a forgalomból kivont vagonétterem vendégeit, mert nincs érvényes menetjegyük. Tudományosan szólva: a szakfordítónak különbséget kell tennie a Kenneth L. Pike-féle *etikus* és *emikus* szemlélet, azaz a név mibenléte és használata között.

5. A névfordítás fogalma. – **A** fentiekben mindössze arról nem esett szó, hogy mi értendő a személynév fordításán. KÁLMÁN (1989: 10) szerint az, hogy egyes nyelvekben más-más alakban használatosak, és bár idézőjelbe teszi a „lefordítható" jelzőt, egyik példájával (magyar *János* ~ cseh *Ján* ~ olasz *Giovanni*) megerősíteni látszik a közkeletű tévedést. Pedig ezek olyanok, mint a nemzetközi vagy vándorszók (görög *demokrácia,*

latin *szituáció,* arab *alkohol*). A magyar *szituáció* nyelvészeti értelemben nem fordítása, hanem átvétele a latin *situatio* szónak.

HAJDÚ (2003: 144) három módját sorolja fel a tulajdonnevek idegen szövegbe való beillesztésének: 1. változatlan vagy csak a hangtörvények érvényesítésével való beillesztés, 2. megfelelés keresése, 3. fordítás. A fordítás fogalmát azonban nem definiálja, s nem határolja el a helyettesítéstől és a megfeleltetéstől. VERMES (2005) négy kategóriája: 1. változatlan átvétel; 2. a hagyományos megfelelővel való helyettesítés, többek között az átírás; 3. fordítás, azaz a forrásnyelvi névvel azonos vagy ahhoz nagyon hasonló összetételű név megalkotása; 4. módosítás, amely az eredetitől jelentősen eltérő nevet eredményez. BACK (2002) ugyancsak négy szintet különít el: 1. felszíni variáció (lényegében az átírás), 2. tővariáció *(Philip ~ Fülöp)*, 3. tartalmi-szemantikai megegyezés, 4. szókülönbözőség; bár a görög *Odüsszeusz* ~ latin *Ulysses* páros a két utóbbiba egyformán besorolható.

6. A lehetséges névfordítás. – Az eddigiekben több szempontból is, bár mindvégig elszigetelt egységként vizsgáltuk a nevet. Ám ha szakfordítási viselkedését tágabb összefüggésben tekintjük, két fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt a név olykor igenis fordítható, másrészt számos köszó megfeleltetése egyértelműen a személynévtől függ. Az óceánkutató sem tudja az apály-dagályt csak a vízsűrűséggel és a tömegvonzással magyarázni: ehhez a Hold mozgását is meg kell figyelnie. Ha egy királyi oklevélben mindannyiszor egységként szerepel az *XY, örökös nagyokos, címzetes szőrszálhasogató*, a szakfordító sem mondhatja, hogy ebből csak az *XY* a név. Lássuk tehát, mely névtartozékok befolyásolják a fordítói döntéseket!

Elsősorban a névelőzékek (*doktor*, *gróf*, *ifjabb* stb.), az állandó jelzők *(**Őrült** Johanna)*, a megkülönböztető előnevek *(**Csontváry** Kosztka Tivadar)*, a számnevek *(**II.** Rákóczi Ferenc)*, valamint a névkiegészítők *(bácsi*, *úr*, *kisasszony)*. Ezeknek a fordításáról könyvet lehetne írni, ezért általánosságban csak annyit állíthatunk biztosan, hogy mindegyik alapos megfontolást igényel. A spanyol *V. Károly* Európa többi részében *I. Károly;* az *Őrült* használata igen kényes; a *kisasszony* gyakoribb a franciában, mint az arabban; a *gróf* érthetetlen Kínában stb.

Ennek a csoportnak van egy szószint alatti, ezért gyakran elfeledett tagja: az aszszonynévképző, így a magyar *-né*, a cseh *-ová* stb. Ezekre szintén többféle megoldás kínálkozik, például angolul a *Mrs,* németül a *Frau,* olaszul a *Signora,* és a szakfordító élhet is velük, mert így megkönnyíti a célnyelvi kiejtést és megértést. De ezek, akárcsak a francia *née,* a magyar *született* és a német *geborene,* csak lehetőségek, nem pedig kötelező átváltások, különösen személyi okmányokban nem, ahol a nevet mindenképpen az eredeti alakjában kell feltüntetni.

A közszói névelemek másik halmazát az antonomázia és a beszélő nevek alkotják, azaz egyfelől *Sandokan* helyett *a maláj tigris,* másfelől a *Csipkerózsika*. Ezeket mindig a műfordításhoz sorolják, pedig szakszövegekben is előfordulnak. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem alapító okiratából nem lehet kihagyni *az anyák megmentője* kifejezést, és legalább zárójeles magyarázatot illik adni, ha a gyanúsított a vallomásában *Enyveskezű* néven emlegeti a társát. Sőt, bármily nehéz szuahélire lefordítani *az árvízi hajós*-t, vagy eszkimóra a *Vaskancellár*-t, valamit ezekkel is kell kezdeni. A beszélő név fogalma egyébként hasonlatos az idegen szóéhoz, azaz mindig nyelvismeret kérdése; olasztudás híján nincs *Nagylábú,* csak *Piedone;* illetve aki jártas a latin nyelvben, annak az *Orsolya* is beszél, mivel felfedezi benne a 'medvebocs' jelentést.

7. Utószó. – Az említett példák nem különleges esetek, hanem a szakfordítás mindennapos példái. Bár a megoldásukra ki lehetne dolgozni egységes módszert, nincs tudomásom ilyen kezdeményezésről. Mindenesetre tudományos feladat megvizsgálni a személynevek szakfordítási viselkedését. Ehhez feltétlenül korpuszalapú vizsgálat, azaz számítógépes támogatás szükséges. De csak támogatás, nem pedig a gondolkodó ember helyettesítése, nehogy úgy járjunk, mint Arnold Schwarzenegger kampánystábjának tagjai, akik a kormányzói honlap magyar változatán (http://www.schwarzeneggergovernor.com/schwarzeneggerhu.htm) a *Körömvirág Meggyóntat* és a *Nyúltelep Pohárszék* nevet kapták.

Hivatkozott irodalom

BACK, OTTO 2002. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von Interlingualer Allonymie und Exonymie*. Wien.

FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–88.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.

KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen.

LADÓ JÁNOS 1980. Keresztnevek lefordítása. In: GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSZKY MIKLÓS szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* 1. Budapest. 1152–5.

LADÓ JÁNOS 1982. *Magyar utónévkönyv*. Budapest.

VERMES ALBERT PÉTER 2005. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen.

HORVÁTH PÉTER IVÁN

PÉTER IVÁN HORVÁTH, **Personal names in technical translation**

This paper sets out to demonstrate that despite their seemingly slight relevance to technical translation, personal names have a major influence on the end product of the translation process. Personal names are not normally translated but transliterated or slightly modified to fit the target language as much as possible. Technical translators do not need to draw a boundary between proper names and common names, identify an individual known by various names or a single name borne by several people, nor decide whether a name belongs to a real or fictitious person. By contrast, they often have to ascertain: the base form of personal names in inflectional and agglutinative languages; their pronunciation for correct declension subject to vowel harmony, if any; the order of given names and surnames for inversion as necessary; the first and last item of multi-element names; the name-bearer's nationality for correct spelling, and their sex for gender agreement, including pronouns and verbal suffixes. The paper ends with the proposal that the behaviour of personal names in technical translation should be the subject of corpus-based research.

A TULAJDONNÉV KÖZNEVESÜLÉSÉNEK JELENTÉSVÁLTOZÁSI FOLYAMATAI[1]

1. Tanulmányomban a tulajdonnévből alakult közszók eddig nem vizsgált aspektusával foglalkozom: a köznevesülés jelentésváltozási folyamatainak egy a magyar nyelvészeti szakirodalomban még nem alkalmazott modelljével. A tanulmány szakdolgozatom eredményein alapul (SEIFERT 2006).

Az első részben áttekintem a tulajdonnevek köznevesülésével foglalkozó magyar tanulmányok eredményeit, és ismertetek néhány fontosabb idegen nyelvű tanulmányt. A második részben bemutatom a modellt, amellyel leírhatók a szemantikai folyamatok. Magyar példák segítségével felvázolom a tulajdonnevekből alakult közszók tipológiáját, végül röviden foglalkozom az általam tévesnek tartott esetekkel.

2. A korábbi tanulmányok. – Néhány, elméleti szinten újdonságot nem nyújtó szakdolgozattól eltekintve a hungarológiában eddig csak egy monográfia született a tulajdonnevek köznevesüléséről: TAKÁCS JUDIT disszertációja (2007). TAKÁCS monográfiájában részletesen feldolgozza a köznevesüléssel foglalkozó szakirodalmat, valamint elemzi a személynévből alakult közszókat általános, morfológiai és szemantikai kritériumok szerint. Jelentős szóanyagot dolgoz fel, melyből 28 személynév közszói származékait közli a dolgozatot lezáró szótárban.

A tulajdonnevek elméletével foglalkozó monográfiák általában tartalmaznak tulajdonnév → közszó átmenetről szóló fejezetet (J. SOLTÉSZ 1979, HAJDÚ 2003, VÁRNAI 2005). HAJDÚ nagyszámú tulajdonnévből alakult közszót gyűjtött össze, melyeket több szempont: a tulajdonnévi alapszó névfajtája, a keletkezett szófajok és fogalomkörök stb. szerint csoportosít.

Szemantikai kérdésekkel foglalkozik MARTINKÓ (1956), aki a szemiotikai háromszög segítségével ismerteti a tulajdonnevek és a közszók közötti különbséget. KIEFER (2000) is tárgyalja ezt a kérdést; tanulmányában ellentmond annak a logikus felfogásnak, amely szerint a „tulajdonnév jelentése kimerül referenciális funkciójában" (2000: 161), és a strukturális szemantika megközelítésében azt állítja, hogy a tulajdonnév és a denotátum között konvencionális kapcsolat létezik, amelynek alapján a név viselőjének tulajdonságaira is lehet utalni. A strukturális szemantika a tulajdonnév különböző nyelvi kontextusokban betöltött szerepével foglalkozik, egyúttal a köznevesülés folyamatával is (KIEFER 2000: 163). HEGEDŰS (2001) ezt a megközelítést névtani szempontokkal egészíti ki: a tulajdonnév azonosító funkciója nemcsak a megnyilatkozás nyelvhasználati sajátságai alapján dől el, hanem a nyelvi rendszer is meghatározza, például hogy áll-e előtte névelő vagy sem, illetve hogy a középfok és a többes szám jelének használata jelölheti a tulajdonnév közszóvá válását. Ez közel áll BARABÁS, KÁLMÁN és NÁDASDY felfogásához (1977). Ők ugyanis formális elemzés alapján érdekes és továbbgondolható

[1] Az anyanyelvi lektorálást Székács István végezte.

magyarázatot adnak arról, hogyan különíthető el a tulajdonnév és a közszó hangtani, alaktani és mondattani szinten. A cikk a mondattan alapján három tulajdonnévi típust határoz meg, eredményeit azonban FABÓ (1979: 3) és TAKÁCS (2007: 18) is vitatja. Morfológiai kritériumokkal T. SOMOGYI is foglalkozik (2003), de mint BARABÁSÉK, ő is felismeri, hogy pusztán alaktani kritériumok alapján csak néhány tulajdonnév azonosítható (pl. tárgyeset és többes szám képzésében).

A köznevesüléssel foglalkozó cikkek többségében a szerzők kisebb-nagyobb számban összegyűjtik a tulajdonnévből kialakult közszókat, de elméleti hátteret nem nyújtanak (bírálja HEGEDŰS is, 2000: 175), s azok korát, illetve keletkezésének körülményeit sem ismertetik (TOLNAI 1899, RÉTHEI 1907, SZILY 1911: 90–3, 135–8, SZENDREY 1936). Más cikkek a tulajdonnévből alakult közszók szótörténetét, illetve -magyarázatát adják (SIMONYI 1881, KÚNOS 1882, GRÉTSY 1956, B. LŐRINCZY 1991, TAKÁCS 2003 stb.), de az elemzések mögött nem áll egységes módszertan.

Néhány kisebb tanulmány a tulajdonnév és a közszó határterületét vizsgálja (SOLTÉSZ 1959, FABÓ 1980, HEGEDŰS 2000, HAJDÚ 2002, TAKÁCS 2002), érintve a tulajdonnév köznevesülésének elméletét is, néhány pedig összehasonlítja a köznevesülés folyamatát a finn és a magyar nyelvben (VARGA 1996), illetve e kettőben és az észtben (TAKÁCS 2001).

Más cikkek a csoportnyelvek szempontjából tárgyalják a jelenséget. Néhány a tájnyelveket vizsgálja (VITÁNYI 1993, 1996/1997, részben TAKÁCS 2007). A szlengben előforduló személynevekkel és tulajdonnévből alakult közszókkal, illetve a körükben előforduló szójátékokkal foglalkozik FARKAS (2003) és KIS (1992, különösen 145–6), mindkettő a katonai szlengről. E két tanulmány elméleti része figyelemre méltó, mivel a szleng keletkezéséről és funkciójáról leírtak a köznevesülés folyamatára is alkalmazhatók. Legfőképpen azért, mert sok tulajdonnévből alakult közszó csak a beszélt nyelvben fordul elő. A sajtónyelvben használatos tulajdonnévi eredetű közszókat HORVÁTH (1993, 1995) elemzi, de elméleti kérdésekre nem tér ki.

Vannak, akik a frazeologizmusokban előforduló tulajdonnevekkel foglalkoznak (MAYER 1984, LAKATOS 1993, P. CSIGE 1986, WOLOSZ 1994, KISS 1994, P. CSIGE 2002). Összegyűjtik a szólás- és közmondásgyűjteményekből, és fajtájuk szerint csoportosítják őket. A frazeologizmusokban előforduló tulajdonnevek funkcióját tárgyalják, de tulajdonnévi státuszukkal nem foglalkoznak.

Megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvészeti szakirodalomban elméleti síkon még nem vizsgálták tüzetesen a tulajdonnevekből alakult közszókat. Sokszor inkább gyűjteményekkel találkozunk, illetve a köznevesülésnek csak egy-két aspektusával. A TAKÁCS-féle szemantikai elemzés (2007) inkább fogalomkörök szerint csoportosítja a tulajdonnévből alakult közszókat; a köznevesülés során lezajló szemantikai folyamatokat – e fejezet címe (2007: 71) által keltett elvárások ellenére – nem vizsgálja. A más nyelvek szakirodalmában is előforduló hiányosság oka az lehet, hogy a köznevesült tulajdonnevek területe (a tulajdonnevek köznevesülése) „a lingvisztika résztartományaként a névtan és a lexikológia metszetében helyezkedik el. Így mindkét diszciplínának könnyű saját illetéktelenségét bizonygatnia és (legalábbis burkoltan) a másikra átruházni a problémát” (BUCHI 2002: 249). Perifériikus nyelvtudománybeli helyzete (ANSTATT 1997: 8, TAKÁCS 2000: 403, SCHWEICKARD 1992: 267) nem felel meg a sokszínű jelenségnek, hiszen „miközben a »token«-ek száma kevés – sok »type« létezik” (ANSTATT 1997: 8). Vagyis: miközben a tulajdonnévből alakult közszók előfordulásának gyakorisága alacsony,

meglepően sokféle típussal találkozunk. Ez a magyar nyelvben előforduló tulajdonnévi eredetű köznevekre is igaz, ahogy azt az alábbiakban látni fogjuk.

A magyar nyelvterületen kívül is akadnak figyelemre méltó monográfiák és tanulmányok. A tulajdonnevek szisztematikus vizsgálatának úttörője, WOLFGANG SCHWEICKARD a morfológiai változáson átment tulajdonnevekből alakult közszókat elemzi sokféle szempontból, és összehasonlítja őket a francia és más újlatin nyelvekben (1992). Érdekesek a köznevesülés elterjedésének kultúrtörténeti magyarázatai is. Az orosz nyelvet MGELADZE és KOLESZNYIKOV kutatta ebből a szempontból (1970), egy nagyobb gyűjteményt is összeállítottak, emellett néhány elméleti kérdéssel is foglalkoztak. A spanyol szakos MARTIN GLEßGEN útmutató elméleti megközelítést ad a frazeologizmusokban előforduló tulajdonnevekről (2002). Több, tudományos szempontból különböző minőségű szótár jelent meg a témában (németül: MÜLLER 1969, lengyelül: KOPALIŃSKI 1996, olaszul: SCHWEICKARD 2002).

Különösen jelentős TANJA ANSTATT tanulmánya, melyben a lengyel nyelv példáján röviden és szemléletesen mutatja be a köznevesülés különböző aspektusait. Tudomásom szerint ez az egyetlen munka, amely a köznevesülés témakörében a szemantikai folyamatok részletes és rendszerező leírásával foglalkozik. A továbbiakban a magyar nyelvre alkalmazva szeretném bemutatni ANSTATT modelljét.

3. Az Anstatt-féle tipológia. – Névtani konszenzusnak tekinthető, hogy a tulajdonévnek van szemantikai tartalma, így nem abban különbözik a köznévtől, hogy „nincs jelentése", hanem jelentésszerkezetében tér el attól (pl. J. SOLTÉSZ 1979: 22–4, HAJDÚ 2003: 82–8, HANSACK: 2002: 56).

TANJA ANSTATT tanulmánya olyan elemzési eszközt nyújt, melynek segítségével megérthetjük a tulajdonnevek és a tulajdonnévből alakult közszók közti szemantikai különbségeket (1997: 17–29). Ez a tipológiai modell lehetővé teszi, hogy a köznevesülés folyamatát a hagyományos etimológiai elemzésen túl módszertani rendszerességgel, szemantikai szinten is leírjuk. Nem utolsósorban segít eldönteni, hogy az adott esetben egyáltalán jelentésváltozásról van-e szó.

ANSTATT a lexikális jelentések közti kapcsolat öt alaptípusát különbözteti meg: modifikáció (Modifikation), profilképzés (Profilierung), profileltolódás (Umprofilierung), újrakategorizálás (Rekategorisierung) és szintetikus kombináció (synthetische Kombination). ANSTATT a „funkcionális műveleteket" (Funktionale Operationen) alkalmazza, melyeket LEHMANN (1995) a közszói szóképzés szemantikai folyamatainak leírására dolgozott ki.

A **modifikáció** során – amelynek a szinekdoché az eredménye – a szó jelentése egy komponens beillesztése, behelyettesítése vagy törlése révén változik meg. Ugyanakkor a szó szemantikailag azonos kategóriában marad (pl. 'ember' → 'ember', 'helynév' → 'helynév' stb.).

A **profilképzés** – amely a metonímiát eredményezi – a tulajdonnév konnotációjának szerves részét képező elem kiemelését jelenti. A szó jelentése itt is azonos kategóriában marad.

A **profileltolódás** esetében – amelynek eredménye szintén metonímia – a folyamat során jelentéselmozdulás történik: megjelenik egy, az alapjelentéstől eltérő, de még a tulajdonnév szókoncepciójához tartozó elem, pl. *Nádas* 'az ezt a nevet viselő író', illetve: *Olvasott Nádast*, azaz 'Nádas könyvét'. Az, hogy Nádas Péter az e nevet viselő

író, a koncepció szerves része, és tudjuk, hogy könyveket írt; viszont az, hogy a puszta nevét használjuk a 'Nádas könyve' jelentésben, nagyon eltávolodott az alapjelentéstől; a szó más kategóriába is kerül (pl. 'személy' → 'tárgy').

A metaforában két különböző területhez tartozó entitás egyesül. Ez az **újrakategorizálás**nak felel meg, melynek során egy „K" kategóriába tartozó elem egy ellentétes, „nem-K" kategóriába kerül. E folyamat eredményeként a szó morfológiailag és szintaktikailag is megváltozik.

A **szintetikus kombináció** folyamán két különböző lexikális jelentés együttesen új jelentést képez.

A tulajdonnevek köznevesülése során a fent ismertetett folyamatok közül rendszerint egyszerre több is bekövetkezik. A tulajdonnévből alakult közszók csoportosítása a folyamat legjellegzetesebb funkcionális művelete alapján történik. A folyamatok leírásánál ANSTATT nem „jelentésekről" beszél, hanem funkciókat, illetve különféle jegyeket emel ki: 'a név viselőjére vonatkozó referencia', 'valamely csoporthoz való tartozás (pl. ember, ország stb.)', valamint 'az enciklopédikus tudásra való hivatkozás' (ANSTATT 1997: 11). Az első két jegy a tulajdonnév explikálását szolgálja; az enciklopédikus tudásra való hivatkozás alatt a tulajdonnév konnotatív jegyeit érti.

A következőkben az ANSTATT-féle típusokat saját módosításaimmal magyar nyelvi példákon keresztül szemléltetem: ANSTATT „eszköztárával" kategorizálom a magyar nyelv tulajdonnévből alakult közszóit. Áttekintésül felsorolom ANSTATT tipológiáját a lengyel nyelvű fő példákkal (1997: 19–29): I. Modifikation: I.a. Typ *Casanova* 'Frauenheld', I.b. Typ *Maciek* 'irgendjemand', I.c. Typ *Kuba* 'Dummkopf', I.d. Typ *Iwan* 'Russe'; II. (Semantische) Modifikation und (syntaktische) Rekategorisierung: Typ *herkulesowy* 'herkulesartig'; III. Synthetische Kombination: III.a. Typ *marksizm* 'Marxismus'; III.b. Typ *zbrodnia Kaina* 'Kainsverbrechen'; IV. Umprofilierung: Typ *Szekspir* 'Werk von Shakespeare'; V. „De-Deonyme" (nem adott fő példát); VI. Nicht analysierbare Deonyme: VI.a. Typ *bekwarek* 'Vogelart'; VI.b. Typ *piotruś* 'Brecheisen'; VI.c. Typ *gruba gerta* 'dicke Frau'.

A számozást ott változtattam meg, ahol tanulmányom szempontjából értelmét láttam. A magyar nyelv példáit megvizsgálva a következőképpen módosítottam az ANSTATT-féle tipológiát a típus legjellegzetesebb jelentésváltozási részfolyamata alapján:

Típus	**Példa**	**Jelentésváltozás**
I.	*muki*	modifikáció
II.	*háryjános*	profilképzés
III.	*maca*	profilképzés
IV.	*balkán*	profileltolódás
V.	*alpári*	újrakategorizálás
VI.	*intimpistáskodás*	szintetikus
VII.	*siserahad*	szintetikus

Ez a leírás nem a teljesség igényével készült, de felölel minden tulajdonnévfajtát, amelyből közszó alakulhat, és mindre kerestem megfelelő példát, míg ANSTATT tanulmányában csak a személynévi eredetű köznevesülések szerepelnek. Az egyes típusok

példák segítségével való bemutatása után ismertetek néhány további példát, melyeket a minta szerint lehet elemezni. Itt kell felhívnom a figyelmet arra, hogy minden példaként felvett szó a magyar nyelvben alakult ki; a nemzetközi szókkal és a tükörfordításokkal nem foglalkoztam, mert ezekben az esetekben a szóképzés idegen nyelvi mintára, illetve idegen nyelvű szóanyaggal történik, köznevesülési folyamatról a magyar nyelvben itt nem beszélhetünk (vö. FARKAS 2003: 642). Bár egy-egy szónak rendszerint több jelentése, illetve jelentésárnyalata van, ebben a tipológiában csak az elsődlegesnek tartott jelentést vesszük figyelembe, mivel a további jelentések kialakulása puszta közszói szóképzésnek számít, akkor is, ha morfológiai változás nem történik.

Zárójelben feltüntetem az ANSTATT-tipológia számait és a főbb eredeti példákat. Példáim a következő forrásokból valók: BÁRCZI 1932, DAHN 1999, HAJDÚ 2003, EWUng., ÉKsz. és KÖVECSES 1998. Helyesírási kérdésekkel nem foglalkozom, a nagy és kis kezdőbetűt változtatás nélkül átveszem a hivatkozott forrásból. Az ANSTATT-féle példákhoz megadott, illetve a DAHN szótárából vett jelentések németből való fordítások.

3.1. Modifikáció. – Ennek a jelentésváltozási folyamatnak a szinekdoché felel meg, a tulajdonnév és a belőle alakult közszó jelentése ugyanabba a kategóriába tartozik.

I. típus: *muki* 'férfi, pasas' (ÉKsz.) (I.b. Typ *Maciek* 'akárki'). Itt nem egy konkrét személy neve a köznevesülés alapja, hanem a név vagy becéző formájának gyakori használata.

0) Kiindulópont: a *Muki* személynévnek (a német *Nepomuk* név becéző alakja) a következő jegyei vannak: 'a Muki 1, Muki 2, Muki 3, ... Muki n-re való referencia' és a 'férfi'. – 1) Modifikáció: a 'Muki 1, Muki 2, Muki 3, ... Muki n-re való referencia' helyettesíti a 'Muki 1, Muki 2, Muki 3, Muki n-re és minden nem Muki nevű férfi egyénre való referencia' jegyet. – Ennek eredményeként a hangsor a 'férfi, pasas' (ÉKsz.) jelentést kapja.

További példák: *géza* 'átlagember';*józsi* 'férfi'; *lujza* 'átlagnő'; *manci* 'ua.'; *mari* '2. nő' (mind DAHN); *pali* '2. ember, férfi'; *csermely* 'az érnél vmivel nagyobbacska folyóvíz' (mindkettő ÉKsz., EWUng.). A *csermely* példa kilóg a sorból, mert itt konkrét helynév a köznevesülés alapja: a *Csermely* folyó, amely Kassán át folyik (EWUng.), viszont a II., *háryjános*-típushoz sem sorolható, mert profilképzés nem megy végbe. Erős képzelőerővel mondhatnánk azt, hogy kicsinysége e folyóvíz jellegzetes tulajdonsága, amely előtérbe kerül, s akkor a II., *háryjános*-típushoz lenne sorolható. A *csermely* közszói használatának tudatos bevezetéséhez l. SZILY 1902: 37 is, és vö. e tanulmány 2.6. fejezetét. További hasonló példákat eddig nem találtam.

3.2. Profilképzés. – E csoportban két típus különíthető el: az egyik esetében a köznevesülési folyamatot a tulajdonnév ismertsége eredményezi, a másiknál a tulajdonnév viselőinek nagy száma, illetve széles körű elterjedtsége.

II. típus: *háryjános* 'dicsekvő ember' (KÖVECSES) (I.a. Typ *Casanova* 'nőcsábász'). E típus esetében egy történelmi vagy fiktív személy nevéhez valós tulajdonság vagy a közösség által neki tulajdonított jellegzetes vonás fűződik. A lezajló szemantikai folyamat több lépésből áll. A profilképzés jellemző típusát a *háryjános* 'dicsekvő ember' (HAJDÚ 2003: 75) szó példáján mutatom be.

0) Kiindulópont: a *Háry János* személynévhez a következő jegyek tartoznak: 'a Háry János nevű egyénre való referencia' (azonosító funkció), 'ember' (klasszifikáló funkció).

Az enciklopédikus tudás szerint Háry János Garay János „Az obsitos” (1843) című költeményének hőse; fő jellemzője, hogy kitalált vagy felnagyított tettekkel dicsekszik. – 1) Profilképzés: a ’hencegő, kitalált vagy felnagyított tettekkel dicsekvő’ jegy – amely a koncepció része – előtérbe kerül. A konnotatív jegy denotatívvá válik. – 2) Modifikáció: az ’egyénre való referencia’ eleme eltűnik. Ez a köznevesült tulajdonnév helyesírásilag is megváltozik: kis kezdőbetűs lesz, és a két névelem egybeíródik. Kialakul a ’hencegő’ jelentés. A folyamat pusztán szemantikai; alaktani változás nem történik.

További példák: *Kodzsek* ’kopasz’ (KÖVECSES); *arisztid* ’buta személy’ (DAHN); *ubrikborbála* ’lompos, kócos nő’; *snejderfáni* ’cifrán öltözködő nő’; *mihasznaandrás* ’rendőr’; *mokányberci* ’gavallérkodó, kivagyi magyar kisnemes’ (mind HAJDÚ 2003: 73, 75).

III. típus: maca ’férfi szeretője’ (ÉKsz.) (I.c. Typ *Kuba* ’tökfilkó’). A profilképzés másik típusában az előzővel szemben nem konkrét személy a köznevesülés alapja, hanem a név vagy becenév gyakorisága és nagy elterjedtsége eredményezi a folyamatot. Az I. *muki* – pusztán modifikációs – típustól eltérően itt a nyelvhasználó közösség által megnevezett személy egy tulajdonsága is megjelenik.

0) Kiindulópont: a *Maca* női becenév (a *Mária, Margit, Magdolna* női nevek közös beceneve, HAJDÚ 1974: 83) jegyei: ’a Maca 1, Maca 2, Maca 3, ... Maca n-re való referencia’, ’nő’. Az enciklopédikus tudásban a ’férfi szeretője’ sztereotípia, illetve konnotáció él. – 1) Profilképzés: a sztereotip tulajdonság (’férfi szeretője’) előtérbe kerül. – 2) Modifikáció: a ’Maca 1, Maca 2, Maca 3, ... Maca n-re való referencia’ jegyet helyettesíti a ’Maca 1, Maca 2, Maca 3, ... Maca n-re és minden nem Maca becenevű női egyénre való referencia’ jegy. – A folyamat eredményeként egy ’férfi szeretője’ (ÉKsz.) és ’nő’ jelentésű közszó keletkezett.

További példák: *fruska* ’virgonc serdülő leány’ (< *Fruzsina*, ÉKsz.); *pista* ’3. szerelmes férfi’; *aladár* ’1. munkaképtelen személy’; *vica* ’prostituált’ (mind DAHN); *dorka* ’k..a’ (azaz ’prostituált’) (BÁRCZI 1932: 94).

ANSTATT külön kategoriába sorolja a lengyel *Iwan* ’orosz’ típusú köznevesülést (ANSTATT: I.d. Typ *Iwan* ’orosz’), de gyakorlatilag egy csoportba tartozik az előzővel. E típust az jellemzi, hogy bizonyos gyakori személynevek valamely nemzetiség sztereotip azonosítását szolgálják. Konkrét személy itt sincs a háttérben (ANSTATT 1997: 23). Más nemzetiségeknek is vannak hasonló sztereotipikus megfelelői a magyar nyelvben: *fricc*, *fritz* ’német’; *Johnny* ’angol’; *Hans* ’német’; *Jean* ’francia’ (mind HAJDÚ 2003: 74); *Tommy* ’amerikai’ stb. (TAKÁCS 2007: 34).

A II. *háryjános* és a III. *maca* típusú profilképzéses köznevesülésre csak személynévi eredetű példát találtam. Ám ez nem meglepő, mert egy-egy személynévnek sokkal több viselője van, mint a többi tulajdonnévfajtának. Egy-egy helynév vagy eseménynév stb. csak egyszer vagy ritkán fordul elő – és akkor általában egymástól viszonylag elszigetelten élő beszélőközösségekben –, azaz ebben az esetben aligha a név gyakorisága vagy nagy elterjedtsége a köznevesülés kiváltója.

3.3. Profileltolódás. – **IV. típus:** *balkán* ’rendezetlenség’ (IV. Typ *Szekszpir* ’Shakespeare műve’). A jelentésváltozás e típusában a ’vmit előállító’ jelentés az ’általa előállított dolog, illetve a hozzá kapcsolódó tárgy vagy dolog’ – ez elvont fogalom is lehet – felé mozdul; a folyamat eredményének a metonímia felel meg.

0) Kiindulópont: a *Balkán* helynév a ’Balkán térségre vonatkozó referencia’ jegyet, a ’félsziget (helynév)’ jegyet és azt az enciklopédikus tudást tartalmazza, hogy a magyarok

szerint ebben a térségben áttekinthetetlen, rendezetlen viszonyok uralkodnak. – 1) Profilképzés: a 'magyarok szerint e térségben áttekinthetetlen, rendezetlen viszonyok uralkodnak' konnotatív jegy – amely nem szerves része a szójelentésnek – előtérbe kerül. – 2) Profileltolódás: a szó jelentésének elmozdulása a szó koncepciójának távolabbi eleme felé: az előállítótól az előállított dolog felé, azaz a Balkán a rendezetlenség – tágabb értelemben – 'előállítója', illetve 'a hozzá kapcsolódó dolog'. – A folyamat eredményeként a nyelvhasználó közösség által a balkáni térségnek tulajdonított 'előállított dolog', a köznevesült tulajdonnév jelentése: 'rendezetlenség' (DAHN).

További példák: *geci* 'ondó' (< *Gergely*); *ondó* 'sperma' (< *András*); *palkó* 'fing' (< *Pál*); *muci ~ munci* 'női szeméremtest' (< *Mária*) (mind HAJDÚ 2003: 74); *mirelit* 'mélyhűtött élelmiszer'; *atilla* 'zsinórozott (magyaros) férfikabát'; *ferencjóska* 'szalonkabát' (mind ÉKsz., EWUng.); *vkinek v. vminek a Mohácsa* 'vkinek v. vminek a kudarca' (http://www.nemzetisport.hu/cikk.php?cikk=10762).

Itt az absztrakció szintje jóval magasabb, mint a többi típus esetében: a köznevesülés eredményeként alakult szavak jelentései – a fogalomkörök tekinetében – erősen eltérnek egymástól. Véleményem szerint ebben a szűk keretben mégis fölösleges több altípust felvenni, mert a példáim jellegzetes jelentésváltozási folyamatai a közös mozzanatuk. Nagyobb számú példa alapján esetleg érdemes lehet további altípusok kidolgozása.

3.4. Újrakategorizálás. – **V. típus:** *alpári* 'közönséges, műveletlen, durva' (ÉKsz.) (II. Typ *herkulesowy* 'herkulesi'). Ez a jelenség a tulajdonnevek köznevesülésében mindig csak részfolyamatként következik be. A morfológiai-szintaktikai újrakategorizálás során nem változik meg a szó lexikális koncepciója. Ebben az esetben helyesebb újrakategorizálásról, mint szófajváltásról beszélni, mert a névtanban csak az vitathatatlan, hogy a tulajdonnév főnévként viselkedik (vö. FABÓ 1980: 53, BARABÁS et al. 1977: 136–7).

A tulajdonnévből alakult melléknevek is ide tartoznak, de el kell különíteni a birtokos funkciójú és a minőségi melléknévképzést. Köznevesülésről csak akkor beszélhetünk, ha az újrakategorizálás mellett profilképzés, illetve modifikáció is lezajlik. A pusztán birtokos funkciójú tulajdonnévből alakult melléknevek esetében csak a tulajdonnévi szintagma morfológiai-szintaktikai változatával van dolgunk (SCHWEICKARD 1992: 209), pl. *freudi* 'Freudnak a valakije/valamije, illetve Freud tulajdona' (birtokos funkciójú melléknév) vs. *freudi* 'Freud szerinti' (minőséget kifejező melléknév).

Az *alpári* 'közönséges, műveletlen, durva' (ÉKsz.) minőséget kifejező melléknév.

0) Kiindulópont: az *Alpár* helységnév az 'Alpár helynévre való referencia' jegyet és a 'helységnév' jegyet tartalmazza. Az enciklopédikus tudásban jelentéktelen, messzi kis falu, melynek lakosai alacsony műveltségűek, mert el vannak szigetelve a fejlettebb világtól, a várostól. – 1) Profilképzés: az *Alpár* tulajdonnévnek az enciklopédikus tudásban rögzített konnotációja, miszerint lakosai közönségesek, műveletlenek a városiakhoz képest, előtérbe kerül. – 2) Újrakategorizálás: az *-i* képző segítségével elsődlegesen melléknév keletkezik. – 3) Modifikáció: az 'egyedi' jegy megszűnése. – A folyamat eredményeként egy 'műveletlen, közönséges, durva' jelentésű melléknév keletkezett. Nem szabad elfeledkezni azonban arról sem, hogy itt az *al-, alja vminek* szó is befolyásolhatja a köznevesülést (vö. TESz.).

További példa: *mucsai* '2. elmaradott, tájékozatlan, parlagi ember' (ÉKsz.).

Újrakategorizálás az igeképzés során is történhet, pl. *háryjánoskodik* 'kitalált vagy felnagyított tettekkel dicsekszik' (ÉKsz.); *intimpistáskodik* 'bizalmaskodik, pletykálkodik'

(HAJDÚ 2003: 75, TAKÁCS 2007: 34); Ebben az esetben mindig meg kell vizsgálni, hogy az igei vagy a főnévi alak (*háryjános*, illetve *intimpista*) keletkezett előbb. Ha az igei alak másodlagos, nem beszélhetünk köznevesülésről, hanem csak közszói szóképzésről. Megmutatja a köznevesülés utóéletét, de nem a köznevesülési folyamatot. Ezért itt nehéz biztos példákat adni, minden esetben meg kell vizsgálni a legkorábbi forrásokat.

3.5. Szintetikus kombináció. – E folyamatban két lexikális jelentés egy új lexikális jelentésben egyesül. A szóképzés két esete tartozik ide: a deriválás és a szóösszetétel.

VI. típus: *intimpistáskodás* 'bizalmaskodás, pletykálkodás' (HAJDÚ 2003: 75) (III.a. Typ *marksizm* 'marxizmus'). A deriválás során a szótő és a képző lexikális elemnek minősül, hiszen „a képző ebben az esetben önálló jelentéssel rendelkezik. [...] A folyamatban résztvevő morfémák jelentéséből tehát ki lehet következtetni a kombináció jelentésére. Két lexikális jelentés egy új lexikális jelentéshez kombinálódik" (ANSTATT 1997: 24) – a 'valamely személy-féle ideológia', illetve 'valamely személyre jellemző viselkedés' *(-izmus, -ád)* vagy a 'valamely személy követője' (*-ista*, HAJDÚ 2003: 78) jelentést fejezi ki. Ahogy TAKÁCS cikkében rámutat, a *-(V)z*, *-(V)l*, *-Vdik*, *-kodik*, *-skodik, -Ul* igeképzőkkel is számos példa keletkezik (2002: 124–5) – itt újrakategorizálás is történik. A szuffixum gyakori jelentése: 'úgy viselkedik, mint valamely személy'. Mivel ilyen esetekben – ahogy fentebb már említettem – sokszor szócsaláddal van dolgunk (pl. *intimpista, intimpistás, intimpistáskodik;* TAKÁCS 2007: 34), szótörténeti kutatások nélkül nehéz eldönteni, melyik az elsődleges forma.

Az elsődleges igei alakból *(intimpistáskodik)* elvonással keletkezik a melléknévi forma.

0) Kiindulópont: Harsányi Zsolt a *Színházi Élet* című lapban teremtette meg az *Intim Pista* nevű képzelt figurát, melynek legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy bizalmas információkat, pletykákat terjeszt. – 1) Profilképzés: *Intim Pista* jellegzetes tulajdonsága, a 'bizalmaskodás, pletykálkodás' jegy előtérbe kerül. – 2) Szintetikus kombináció: a *-skodik* 'valamely személy módjára viselkedik' jelentésű igeképző segítségével a denotátumnak új lexikális jelentése: 'bizalmaskodik, pletykálkodik' keletkezik. – 3) Modifikáció: az 'egyedi' jegy megszűnése. – 4) Újrakategorizálás: a főnévi kategóriába tartozó tulajdonnév morfológiai-szintaktikai változáson megy át: az ige szófajába kerül.

VII. típus: *siserahad* 'garázdálkodó, élősködő (had)sereg' (III.b. Typ *zbrodnia Kaina* 'Káin bűntette'). Erre a típusra jellemző, hogy a tulajdonnévhez kapcsolódó konnotációs információt lexéma segítségével fejezi ki. Ily módon többelemű, sokszor birtokos szerkezetű frazémák is keletkezhetnek, melyeket több esetben egybeírunk (l. az alábbi példákat).

0) Kiindulópont: a *Sisera* személynév a 'Sisera személyre vonatkozó referencia' jegyet és az 'ember' jegyet hordozza. Az enciklopédikus tudás szerint a bibliai Sisera hadvezér serege garázdálkodásáról volt hírhedt. – 1) Profilképzés: a hadsereg jellemző viselkedése előtérbe kerül. - 2) Szintetikus kombináció: a *Sisera* személynév és a *had* 'hadsereg, nagy csoport' birtokos szóösszetétellé válik. – 3) Modifikáció: az 'egyedi' jegy megszűnése. – A folyamat eredményeként egy 'garázdálkodó sereg' jelentésű *siserahad* szó keletkezett. – A. MOLNÁR FERENC úgy véli, hogy hangtani felépítése valószínűleg befolyásolhatja a szó jelentésfejlődését. Így a sziszegő hangok: *s*, ill. *zs, sz* – vö. más hangvariációk, pl. *zsizserahad* (ÚMTsz.), kellemetlen asszociációkat váltanak ki a magyar fül számára (1970: 239–41). A jelentésváltozási folyamat mégis leírható a fenti eszközzel, mert véleményem szerint nem pusztán hangtani asszociáció váltja ki a

folyamatot, hanem jelentésváltozás is végbemegy. További példák: *hűbelebalázs módjára* 'elhamarkodottan'; *kismiska* 'vkihez, vmihez képest jelentéktelen, eltörpülő személy vagy dolog'; *tiszavirág* 'a kérészek rendjébe tartozó rovar (Palingenia longicauda)' (mind ÉKsz.).

3.6. A tiszteletadás motívuma. – (VI.a. Typ *bekwarek* 'madárfajta'). Külön csoportnak, illetve határesetnek tekintem a tiszteletadás motivációjából történő köznevesülést, mint pl. *őrs* 'meghatározott, rendsz. biztosítási feladattal megbízott raj v. szakasz' (ÉKsz.), *előd* 'annak a népnek első v. régi nemzedéke, amelyhez tartozunk' (ÉKsz.), *csabaíre* 'zöldes v. pirosló gombvirágzatú gyomnövény (Sanguisorba minor)' (EWUng.). Azért határeset, mert nem a tulajdonnév jelentéséből vezethető le a köszó felé való szemantikai fejlődés, azaz nem a tulajdonnév valamely konnotációjából alakul a köszó, hanem az adott hangsorhoz tudatosan illesztik a jelentést. A kettő között nincs szemantikai összefüggés. A nyelvújítás idején a régi magyar nevek így kerültek köszói használatba a – tágabb értelemben vett – tiszteletadás céljából. Ez önálló fejlemény a magyar nyelvben, érdemes lenne megvizsgálni, előfordul-e ez a típus más nyelvekben is.

Van, aki idesorolja az *atilla*, *ferencjóska* típusú köznevesüléseket is (vö. FARKAS 2005: 467), ám ezek abban különböznek a fenti példáktól, hogy a név viselője és a tulajdonnévből alakult köszó között van szemantikai összefüggés, hiszen a beszélőközösség tudatában az illető név viselői hordták ezt a ruhadarabot. Ezért véleményem szerint ezek kapcsán inkább profileltolódásról kell beszélnünk.

4. Téves esetek. – Anstatt tipológiájában szerepel még néhány csoport, amelyet véleményem szerint tévesen sorol a tulajdonnévből alakult köszók közé. Ezek a következők: 1. jövevényszók, vándorszók, nemzetközi szók, tükörfordítások, idegennyelvi mintára képzett szóalakok, 2. névvel való szójátékok (VI.c. Typ *gruba gerta* 'kövér nő'), 3. szekunder motivációk és analógiás képződmények (ún. népetimológiák), 4. a tulajdonnévből alakult köszók derivációi (V. Typ *król* 'király' [< *Karl*]). Ezeket a csoportokat azért fontos megemlíteni, mert nemcsak ANSTATTnál, hanem a magyar és a nemzetközi szakirodalomban sem mindig különítik el őket. Pedig a szó történetét és szemantikai folyamatát tekintve nagy jelentőséggel bírnak. Meghatározásom szerint a tulajdonnevek köznevesülése szóképző folyamat, ezért csak akkor beszélhetünk köznevesülésről, ha a köszó jelentése a tulajdonnév szemantikai koncepciójából alakul, és ha a tulajdonnév ténylegesen a fejlődés kiindulópontja.

1. A szóképzés szempontjából lényeges megvizsgálni, hogy a köznevesült tulajdonnév belső fejlődés eredménye, vagy más nyelvből való átvétel (ANSTATT 1997: 14, TAKÁCS 2007: 19, FARKAS 2003: 642). Véleményem szerint csak akkor beszélhetünk a tulajdonnév köznevesüléséről mint szóképzési módról, ha a folyamat a vizsgált nyelvben ment végbe. Ezért a jövevényszók, a tükörfordítások, idegennyelvi mintára képzett szavak, a vándorszók és a nemzetközi szók nem számítanak köznevesülésnek. A szakirodalomban sokszor nem különböztetik meg a jövevényszavakat a belső fejlődésektől (pl. SZENDREY 1936: 248–9, HAJDÚ 2003, TAKÁCS 2007, részben ANSTATT 1997). Példák: *baldachin* 'trónszék, oltár' (ÉKsz.), *volt* 'villamos feszültség mértékegysége' (ÉKsz.); *marxista* 'a marxizmus alapján álló, ezt követő' (ÉKsz.); *császár* 'némely monarchikus államban az uralkodó' (ÉKsz., EWUng.); *aszpirin* 'szalicilos fájdalom- v. lázcsillapító gyógyszer' (ÉKsz., EWUng.: németből), *pálfordulás* 'vélemény, magatartás hirtelen

megváltoztatása' (Eksz., EWUng.: latin mintára *conversio Sancti Pauli* 'ua.'). A nemzetközi szókat, vándorszókat stb. összehasonlító nyelvészeti módszerekkel érdemes megvizsgálni – ilyen szinten természetesen leírhatók a jelentésváltozási folyamatok is.

2. A szekunder motivációk és analógiás képződmények – ahogy helyesebb nevezni a népetimológiákat (vö. TAKÁCS 2007: 24, ő a reszemantizáció fogalmát használja) – látszólag nevet tartalmaznak, mégsem sorolhatjuk őket a köznevesült tulajdonnevek közé. Hiszen ebben az esetben nem szerves jelentésváltozási folyamatok mennek végbe, hanem a beszélőközösség „belemagyaráz" és ennek következtében „beleépít" a számára etimológiailag értelmezhetetlen közszói hangsorba egy, az adott hangsorhoz hasonló tulajdonnevet. A kialakuló közszó hangformája megváltozik a tulajdonnévhez képest. Így a beszélőközösség mintegy „értelmessé" teszi a számára érthetetlen szót, pl. *fizimiska* 'arc, ábrázat' (< *fizonómia* 'Physiognomie' < *fiziognómia* 'ua.' < lat. *physiognomia* 'Physiognomik'; vö. *Miska* becenév [EWUng.]); *antal* 'féleszű' (a „valószínűleg hangfestő eredetű *andalodik, andalog, andalít* szócsaláddal azonos tőről fakad, s ennek névszói változata"; vö. *Antal* személynév [TESz.] és vö. GRÉTSY 1956: 279). Az analógiás képződmény esetében a tulajdonnév „hangtani beépítését" elősegíti, hogy például látszólag más állatnevek is tartalmaznak tulajdonnevet, pl. *bálinthal* 'egy halfajta' (ÚMTsz, TAKÁCS 2007: 85; szláv eredetű, vö. szerb-horvát Kaj R. *bolen* 'tengeri hal'; cseh *bolen* 'ragadozó őn'; „népetimológiás módosulással jött létre", vö. *Bálint* személynév [TESz.]); *mátyás* 'szajkó' (hangutánzó, a madár hangját utánozva a magyar *Mátyás* személynév hangalakja befolyásolta [EWUng.]). Tehát a tulajdonnév és a belőle szekunder motivációval kialakuló közszó között nincs szemantikai összefüggés, hanem annak csak hangsorát használja fel.

3. Hasonló okból a névvel való szójátékok sem számítanak köznevesült tulajdonnévnek, mert – akárcsak a szekunder motivációk és az analógiás képződmények – ezek is csupán az adott tulajdonnévhez hasonló hangsor hatására keletkeztek. Itt tudatos, tréfás hangsorváltoztatás történik, a tulajdonnévvel való hangtani asszociáció alapján (szójátékokról ír FORGÁCS 2005: 267–77 és FÖLDES 1995).

4. A tulajdonnévből alakult közszók derivációját (beleértve a nulla derivációt is!), ahogy már említettem, nem tekinthetjük köznevesülésnek, mert ebben az esetben közszóból lesz közszó. A tulajdonnév köznevesülése az elsődleges szó keletkezésével zajlott le. Néha igen nehéz eldönteni, hogy a szócsalád mely tagja alakult ki elsőként, pl. *háryjánoskodik* 'hazudozik, nagyokat mond' : *háryjános* 'hazudozó' (HAJDÚ 2003: 75), *tamáskodik* 'kételkedik vmiben' : *tamás (vmiben)* 'kételkedik' (ÉKsz.), *geci* 'ondó': *geci* 'becstelen, tisztességtelen ember' (KÖVECSES) : *gecizik* 'aljas módon, rosszindulatúan viselkedik' (KÖVECSES). Az azonosításban a szó legkorábbi forrásainak kiderítése (pl. az MTsz.) segíthet.

5. Konklúzió. – Tanulmányomban olyan modellt kívántam bevezetni, amely lehetővé teszi a jelentésváltozás folyamatainak leírását. Az ANSTATT-féle modellt magyar példákon keresztül mutattam be, és ismertettem az egyes típusokat. A látszat ellenére nem minden tulajdonnevet tartalmazó hangsort tekinthetünk köznevesült tulajdonnévnek. Megpróbáltam kijelölni a határt a „valódi" köznevesült tulajdonnevek és a tévesen közéjük sorolt szavak között. A 3. pont alatt tárgyalt, általam tévesnek vélt esetek száma igen nagy. A példáim száma éppen emiatt kevés, másrészt azért is, mert csak olyan tulajdonnévből alakult közszókat vettem fel, melyek szótárban vagy tanulmányban szerepelnek, és a vitás

eseteket is elhagytam (pl. *érsek* 'katolikus, illetve némely protestáns országban: egyházmegye élén álló, esetleg több egyházmegyére felügyelő püspök': az EWUng. szerint francia jövevényszó is lehet; *pepita* '(apró)sötét és világos kockákból álló minta, illetve ilyen mintájú': az EWUng. szerint a németből is származhat). A speciális esetek tárgyalása sem volt célom e szűk keretben, ám érdemes egy-egy esetet majd részletesebben is elemezni. Fontos feladat lenne további példákat keresni a beszélt nyelvből.

A vázolt tipológia nem a véglegesség és a teljesség igényével készült, inkább javaslatnak tekintem. A javasolt öt alaptípussal mindenfajta köznevesülési folyamat leírható szemantikailag, ugyanakkor előfordulhatnak még további – a bevezetett műveletekkel szintén leírható – típusok is.

Következő lépésként más, a köznevesülést mint szóképzési folyamatot befolyásoló tényezőket is be kell vonni a vizsgálatba. Több esetben előfordul, hogy a szóképzés során hangtani (vö. BÁRCZI 1932: 85–7), illetve jelentéstani kontamináció (SEIFERT 2006: 83–4, 124) is lezajlott, ahogy rámutattam az *alpári, siserahad* példák kapcsán; ez ugyanúgy érvényes a *csermely* (vö. *csermeteg*, *csergeteg*, l. EWUng.) és *fruska* (vö. *friss*) szavaknál is. Ezen hatások szisztematikus vizsgálatát sem szabad figyelmen kívül hagyni. A szóképzés során felmerülő minden tényezőt számba kell vennünk.

Végül megemlítjük, hogy a LEHMANN-féle funkcionális műveletek nemcsak a tulajdonnevek köznevesülésének szemantikai elemzését szolgálják, hanem az általános szótörténeti kutatásokban is jól használhatók.

Hivatkozott irodalom

ANSTATT, TANJA 1997. Polnische Deonyme: Vom Nomen Proprium zum Appellativum. In: JANA SCHULZE – EDUARD WERNER Hrgs., *Linguistische Beiträge zur Slavistik* 5. München. 7–33.

BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e magyarban tulajdonnév. *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–55.

BÁRCZI GÉZA 1932. A „pesti nyelv". *Magyar Nyelv* 85–96.

BUCHI, EVA 2002. Stand und Perspektiven der wortgeschichtlichen Behandlung von Deonomastika in der französischen Lexikographie. In: Dieter Kremer hrsg., *Onomastik: Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung, Trier, 12.–17. April 1993. Band V. Onomastik und Lexikographie, Deonomastik*. Tübingen. 250–60.

P. CSIGE KATALIN 1986. *Személynevek frazeológiai egységekben.* MND. 62. Budapest.

P. CSIGE KATALIN 2002. A frazeologizmusok mint kordokumentok. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. nemzetközi hungarológiai kongressuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10).* Debrecen–Jyväskylä. 173–8.

DAHN, THOMAS C. 1999. *Wörterbuch der ungarischen Umgangssprache. Ungarisch–Deutsch.* Hamburg.

FABÓ KINGA 1979. A névtan helye a társadalomtudományok között. *Névtani Értesítő* 2: 3–6.

FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév ↔ köznév „szófajváltásról". *Névtani Értesítő* 4: 173–8.

FARKAS TAMÁS 2003. Névkutatás – szlengkutatás. Nevek és köznevesülés a katonai szlengben. In: KESZLER BORBÁLA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest. 641–50.

FARKAS TAMÁS 2005. Hajdú Mihály, Általános és magyar névtan. *Magyar Nyelv* 464–79.

FÖLDES CSABA 1995. Namenspiele, Spiele mit Namen. In: ERNST EICHLER et al. Hrsg., *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik.* Berlin–New York 586–93.

FORGÁCS ERZSÉBET 2005. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámnyelvben, a sajtónyelvben és irodalmi szövegekben*. Szeged. 267–77.

GLEßGEN, MARTIN-DIETRICH 2002. Die unvollständige Deonymisierung: Eigennamen in der Phraseologie des modernen peninsularen Spanisch. In: DIETER KREMER hrsg., *Onomastik: Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung, Trier, 12.–17. April 1993. Band V. Onomastik und Lexikographie, Deonomastik.* Tübingen. 197–224.

GRÉTSY LÁSZLÓ 1956. Antal a fejed. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára*. Budapest. 279–84.

HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2002. A tulajdonnév köznevesülése. In: GRÉCZY-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére.* Miskolc.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.

HANSACK, ERNST 2002. Das Wesen des Namens. In: ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER Hrsg., *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik.* Hamburg. 51–65.

HEGEDŰS ATTILA 2000. A tulajdonnév → közszó váltásról. *Magyar Nyelvjárások* 175–8.

HEGEDŰS ATTILA 2001. Tulajdonnév-jelentés strukturális szemantikai keretben. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Kontrasztív szemantikai kutatások.* Budapest. 143–7.

HORVÁTH LÁSZLÓ 1993. Nem kerestem, de megleltem. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 142–8.

HORVÁTH LÁSZLÓ 1995. A nagy kezdőbetűs igék és rokonaik. *Magyar Nyelvőr* 4–7.

KIEFER FERENC 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest.

KIS TAMÁS 1992. *Bakaduma.* Budapest.

KISS ANDREA 1994. Tulajdonnevek Kovács Pál szólásgyűjteményében, avagy „meg-jött Antal Budáról". MND. 140. Budapest.

KOPALIŃSKI, WŁADYSŁAW 1996: *Słownik eponimów czyli wyrazów odimiennych.* Warszawa.

KÖVECSES ZOLTÁN 1998. *Magyar szlengszótár.* Budapest.

KÚNOS IGNÁCZ 1882. Kaján. *Magyar Nyelvőr* 450–1.

LAKATOS ERIKA 1993. Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban. *Névtani Értesítő* 15: 212–5.

LEHMANN, VOLKMAR 1995. Die Rekonstruktion von Bedeutungsentwicklung und -motiviertheit mit Funktionalen Operationen. In: WOLFGANG GIRKE Hrsg., *Slavistische Linguistik*. München. 255–89.

B. LŐRINCZY ÉVA 1991. Jancsi és Juliska. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 423–6.

MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéstanához. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 189–95.

MAYER KLÁRA–IRÉN 1984. A magyar szólásokban és közmondásokban előforduló tulajdonnevekről. *Névtani Értesítő* 9: 83–6.

MGELADZE, DMITRIJ SERGEEVIČ – KOLESNYIKOV, NIKOLAJ P. 1970. *Ot sobstvennych imen k naricatelnym: slova antroponimičeskogo proischoždenija v russkom jazyke.* Tbilisi.

A. MOLNÁR FERENC 1970. Siserahad. *Magyar Nyelvőr* 239–41.

MÜLLER, FRITZ C. 1969. *Wer steckt dahinter? Namen, die Begriffe wurden*. Frankfurt a. M.–Hamburg.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1907. A régi magyar tréfaszók. *Magyar Nyelv* 338–44.

SCHWEICKARD, WOLFGANG 1992. *„Deonomastik." Ableitungen auf der Basis von Eigennamen im Französischen.* Tübingen.
SCHWEICKARD, WOLFGANG 2002. *Deonomasticon Italicum: dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi persona. Vol. 1: Derivati da nomi geografici: A – E.* Tübingen.
SEIFERT, STEFANIE 2006. *Deonyme im Ungarischen. Eine Untersuchung anhand ausgewählter Beispiele.* Hamburg. Szakdolgozat.
SIMONYI ZSIGMOND 1881. Andalog. *Magyar Nyelvőr* 405–7.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 461–70.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
SZENDREY ZSIGMOND 1936. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelv* 248–59.
SZILY KÁLMÁN 1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Budapest.
SZILY KÁLMÁN 1911. Régi dolgok új kiadásban. Személy- és helynevekből lett közszók. *Magyar Nyelv* 90–3, 135–8.
T. SOMOGYI MAGDA 2003. Névtan és alaktan. *Névtani Értesítő* 25: 251–9.
TAKÁCS JUDIT 2000. Bödekata, fagyurka és társaik. Közszóvá vált keresztneveinkről. *Magyar Nyelvjárások* 403–9.
TAKÁCS JUDIT 2002. Az igeképzés egy sajátos esete: keresztnévből alkotott igék. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. nemzetközi hungarológiai kongressuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10).* Debrecen–Jyväskylä. 121–6.
TAKÁCS JUDIT 2003. Istvánok, Istik, Pistik. Egy keresztnév közszói származékainak vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 603–7.
TAKÁCS JUDIT 2007. *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje.* Debrecen.
TAKÁCS JUDIT 2001. Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 613–8.
TOLNAI VILMOS 1899. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelvőr* 1–9.
VARGA JUDIT 1996. A személynevek köznévi használatáról a finn nyelvben. In: BERECZKI ANDRÁS – KLIMA LÁSZLÓ szerk., *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére.* Budapest. 251–3.
VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.
VITÁNYI BORBÁLA 1993. Névtanos szemmel a közszavak egy csoportjáról. *Névtani Értesítő* 15: 315–7.
VITÁNYI BORBÁLA 1996/97. Máriahang. A személynevekből lett közszavakról. In: BÁNKI JUDIT szerk., *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva 70. születésnapjára.* Budapest. 139–41.
WOLOSZ, ROBERT 1994. *Tulajdonnevek a magyar közmondásokban. Margalits Ede Magyar közmondások és közmondásszerű szólások című gyűjteménye alapján.* MND 125. Budapest.

SEIFERT STEFANIE

STEFANIE SEIFERT: **Semantic changes in the process of appellativisation of proper nouns**

This paper deals with the semantic processes that take place during the transition of a proper noun to an appellative (i.e. during appellativisation). TANJA ANSTATT has developed an effective model by means of which the semantic changes in the process of appellativation can be precisely described. She gives a typology of the appellativised proper nouns on the basis of VOLKMAR LEHMANN's description of word formation processes, using Polish examples. This model is based

on the tropes “metaphor”, “metonymy” and “synecdoche” as results of the (part-) processes of modification, recategorization, profilation, transprofilation and synthetic combination. In general, during the transition process of a proper noun to an appellative more than just one of the above part-processes operate. The author applies ANSTATT’s system to Hungarian examples. The author also discusses some misinterpreted examples of appellativised proper nouns that can easily be “unmasked” with the help of the adopted typology. The improved typology presented in the paper, however, does not make a claim to be complete or final; it should rather be taken as a proposal which, with the five part-processes, gives a tool to describe each type of appellativised proper noun. Further investigation of a larger word stock, and especially of words taken from the spoken language, can make the above typology more complete and thus more valid.

TÉRKONSTRUKCIÓK
FÖLDRAJZI NEVEK PARAFRÁZISAI KOGNITÍV KERETBEN

1. A térkonstrukció. – A térorientáció az élőlényeknek az a kognitív képessége, amellyel fizikai térben tájékozódni és mozogni tudnak. A térbeli orientációhoz szükséges műveleteket és konceptusokat az emberi nyelvek különbözőképpen szervezik lexikális és grammatikai szerkezetekké. A térorientáció nyelvi kódolása a térkonstrukció (LEHMANN é. n.).

A *térkonstrukció (Raumkonstruktion)* terminust MEYER ZU SCHWABEDISSEN és MICHEEL (2006) olyan nyelvi kifejezésekre használja, amelyek egy földrajzi teret jelöleznek, ám – esetleg – mégsem a földrajzi egység hivatalos elnevezései. Az elméleti levezetést szemléltető példáik között található a *Weihnachtsland Erzgebirge* (Érc-hegység, a karácsonyi vidék), illetve a *Heldenstadt Leipzig* (Lipcse, a hősök városa). A MEYER ZU SCHWABEDISSEN–MICHEEL-féle leírás annyiban rokonítható a kognitív nyelvészet szemantikai leírási gyakorlatával, hogy a két német szerző is elismeri: „a világ dolgait, jelenségeit, folyamatait többféle módon tudjuk leképezni fogalmilag, és többféleképpen tudjuk leképezni nyelvi kifejezésekkel" (TOLCSVAI NAGY 2005: 48).

E térkonstrukciók – a fenti szerzőpáros állítása szerint – képszerűségük révén könnyedén bekapcsolhatók a hétköznapi kommunikációba, hiszen hosszabb körülírás nélkül egy-egy hely több, lényeges jellegzetességére is utalhatnak. E nyelvi kifejezések az egyes földrajzi egységekkel kapcsolatban különféle szempontokat emelnek ki, tesznek hangsúlyossá. Efféle térkonstrukciókat szinte minden beszélő ismer és használ is mindennapos kommunikációjában, mivel ezek a hétköznapi tudáson alapulnak. A térkonstrukciók egyfajta nyelvi sémák, amelyek a térjelölés szimbolikus általánosításaként működnek (l. erről MIGGELBRINK 2002: 274). A térkonstrukciókat nyelvi-retorikai mechanizmusok hozzák létre. E mechanizmusok egyrészt megszilárdítják a térkonstrukciókat (vagyis a földrajzi egységekre vonatkozó nyelvi kifejezéseket), másrészt pedig megváltoztatják, modifikálják a helyekről való elképzeléseket.

2. Az adatok. – 2008 februárjában mintegy százötven olyan kifejezést gyűjtöttem össze, amely egy-egy földrajzi egységre vonatkozik, és e tér-egység szinte állandósult kifejezéseként szolgál. A gyűjtés alapja az internet volt (különösen a Google keresőprogram), a statisztikai mintavételi eljárások közül a hógolyó-módszerrel dolgoztam.

A német nyelvterületen különösen sok toponima-körülírással találkozhatunk, elsősorban az autópálya mellett, az egyes városokra, tájegységekre utaló közlekedési táblákon (pl. *Essen, die Einkaufsstadt*; *Essen, die Ruhrstadt*; *Passau, Stadt der drei Flüsse*). HERBERT WOLF (2005) az „Elbflorenz. Zur Geschichte des Beinamens im Kontext toponymischer Konkurrenten" című tanulmányában szülővárosa, Drezda előtt tiszteleg az *Elbflorenz* 'Elba-parti Firenze' helynévkörülírás vizsgálatával. WOLF alapos filológiai vizsgálódással kiderítette a kifejezés eredetét (az *Elbflorenz* többek között WINCKELMANN és HERDER nevéhez köthető). A toponimakonkurens megszületését a Drezda és Firenze közötti építészeti, kulturális hasonlóságok, valamint feltehetőleg a városba látogatók élményei is motiválták. Ez utóbbit bizonyítja, hogy e névvariánsra nem csupán a német

szépirodalomban, hanem angol nyelvű útleírásokban is rálelhetünk: *Florence on the Elbe* és *The Florence in Germany* (WOLF 2005: 44).

A német városnépszerűsítő mottókat *(Wahlsprüche)* jelen vizsgálatban figyelmen kívül hagytam, mivel az adatgyűjtést csak a magyar nyelvű példákra szűkítettem. A német–magyar kontrasztív térkonstrukció-vizsgálat egy további tanulmány témája lehet.

A toponimák konkurenseinek elnevezésére a német szakirodalomban (pl. WOLF 2005) több terminust alkalmaznak: például a 'ragadványnév' vagy 'kísérő név' jelentésű *Beiname* (ang. *byname*), a *toponímiai dublett (toponymische Dublette)*, a *toponímiai variáns (onymische Variante)* és a *helynévkörülírás (Ortsnamenumschreibung)*. WOLF (2005) nyomán ezeket a munkámban szinonimaként használom.

A gyűjtés és a feldolgozás során nem tettem módszertani különbséget a különféle földrajzi egységek (pl. város, ország, sziget, országrész) között. Ennek magyarázata a LAKOFF–JOHNSON-féle elméleten (1980/2003) alapul: a teret a nyelvben metaforikusan rendszerint tartályként (Container) konstruáljuk. Ezen elképzelés felhasználásával lehetséges e térmegnevezések „egyenrangúvá" tétele (l. MEYER ZU SCHWABEDISSEN–MIGGELBRINK 2005).

3. A térkonstrukciót létrehozó nyelvi műveletek. – MEYER ZU SCHWABEDISSEN és MICHEEL (2006) már idézett munkájukban ötféle, térkonstrukciót létrehozó nyelvi eszközt különítettek el: példa (exemplum), hasonlat (similitudo), művészi körülírás (descriptio), metafora és metonímia.

Érdemes felfigyelni rá, hogy a klasszikus retorika szinte éppen ezeket a nyelvi műveleteket sorolja a körülíró alakzatok közé: metafora, metonímia, parafrázis (körülírás jellemző tulajdonságokkal, pl. *Drezda, az Elba melletti Firenze*) és epitheton ornans. Az epitheton ornans (vagy díszítő jelző) az ókori retorikák óta ismert stíluseszköz, hagyományos értelemben vett alakzat: egy melléknévi jelző és egy főnév kapcsolatából áll. Az epitheton ornans KOLMER és ROB-SANTER (2002: 80) szerint a megértéshez nem feltétlenül szükséges, ám a szemléletességhez, érzékletességhez erőteljesen hozzájárul. Az epitheton ornans a bemutatott személy vagy jelenség legfeltűnőbb, leglényegesebbnek ítélt tulajdonságát emeli ki. Rendszerint a kollektív tudás része, amelyet a mindennapi kommunikáció során nem kell külön elmagyarázni. E definíció alapján példáim közül több is besorolható az epitheton ornans csoportjába (pl. *kincses Kolozsvár*, *ködös Albion*).

A toponimák körülírását létrehozó eszközök közül a metafora és a metonímia jelenségével foglalkozom részletesebben, a kognitív szemantika elméleti keretében (KIEFER–GYURIS 2006: 185). LAKOFF és JOHNSON (1980) állítása szerint gondolkodásunk metaforákra és metonímiákra épül. A kognitív nyelvészet egyik domináns irányzatában a metaforák és metonímiák nem egyszerűen nyelvi kifejezések, hanem fogalmi, gondolati struktúrák, vagyis nem a nyelv szintjén, hanem gondolati-fogalmi szinten működnek (KÖVECSES 1997).

3.1. Metafora. – A kognitív nyelvészeti elméletek térnyerésével azok az elméletek, amelyek alapvetően nyelvi jelenségként kezelték a metaforát, háttérbe szorultak, és a kutatás terepe is egyre inkább áthelyeződött a nyelvi szintről a mentális szintre. LAKOFF metaforaelmélete szerint absztrakt fogalmaink nyelvi megjelenítése, illetve absztrakt következtetéseink végrehajtása elképzelhetetlen metaforák nélkül. A metaforák tehát konstitutív szerepet játszanak a fogalomalkotásban és a gondolkodásban.

KÖVECSES ZOLTÁN (2005: 13–6) öt tulajdonságot különít el, amelyekben a hagyományos retorikafelfogás, illetve a kognitív metaforaelmélet (LAKOFF–JOHNSON 1980) metaforafogalma eltér. E különbségeket a következő táblázatban foglalom össze:

Hagyományos metaforafogalom (pl. ARISZTOTELÉSZ)	**Kognitív metaforafogalom** (LAKOFF–JOHNSON)
a metafora a szavak tulajdonsága, vagyis kizárólagosan nyelvi jelenség	a metafora elsősorban a fogalmak jellemző tulajdonsága
a metaforát művészi, esztétikai vagy retorikai célból alkalmazzuk	a metafora funkciója, hogy segítse bizonyos fogalmak megértését
a metafora a két párhuzamba állított dolog közötti hasonlóságon alapszik	a metafora gyakran nem hasonlóságon alapszik
a metaforák tudatosan kigondoltak, tehetségre van szükségünk ahhoz, hogy kitaláljuk és alkalmazzuk õket	a metaforákat a köznapi emberek is a legkisebb erőfeszítés nélkül használják
az irodalmi díszítésen kívül nincs szükségünk a metaforákra; nem szerves részei a mindennapi kommunikációnak	a metafora nem nyelvi díszítõeszköz, hanem az emberi gondolkodás és megértés elengedhetetlen kelléke

A metafora tehát a fogalmi rendszer és az emberi gondolkodás jellemzője, alapvető szerepet játszik az emberi gondolkodásban és megértésben, a társadalmi, kulturális és pszichológiai valóságunk megalkotásában is (KÖVECSES 2005: 17): nem periferikus, retorikai jelenség, hanem a világ konceptualizálását szolgáló alapvető eszköz. A világra vonatkozó tudásunkat ún. „fogalmi metaforák" strukturálják.

LAKOFF és JOHNSON különbséget tesznek az ún. „fogalmi metaforák" és a „metaforikus kifejezések" között. A fogalmi metaforák kognitív folyamatokon nyugszanak, amelyek meghatározzák azt a módot, ahogyan a világra vonatkozó információkat konceptualizáljuk. A metaforikus kifejezések pedig nyelvi szerkezetek, a fogalmi metafora nyelvi megnyilvánulásai.

A LAKOFF–JOHNSON-féle metaforafelfogás egy kétténye zős modellben (Two-Space Modell), egy konkrét, kézzelfogható forrás- és egy absztrakt, nehezen megfogható céltartomány közötti leképezések rendszereként mutatja be gondolkodási folyamatainkat. A JÄKEL (1997) által konceptuális doméneknek nevezett két fogalmi tartomány viszonya részleges fogalmi megfeleléseken alapul. Eszerint a konkrét, érzékelhető, ismertnek feltételezett forrástartomány segítségével érhetjük el az egyébként nehezen hozzáférhető céltartományt. „A könnyebben hozzáférhető entitás fogalma megnyit egy olyan tartományt, […] amelyben a célt már könnyű elérni" (TOLCSVAI 2005: 51). JÄKEL (1997) nem csupán a konkrét–absztrakt kategóriáját, hanem az ismerős-ismeretlen szempontpár relevanciáját is hangsúlyozza a fogalmi metaforával kapcsolatban: megállapítása szerint tehát az ismerős kognitív tartomány járul hozzá az ismeretlen domén megismeréséhez.

KERTÉSZ ANDRÁS (2001) kritikája szerint a céltartomány és a forrástartomány körülhatárolása nem explicit kritériumok, hanem a mindenkori elemző intuíciója alapján történik, és az „absztrakt" és a „konkrét" kategóriája gyakorta homályos. Ám ez éppen megfelel a kognitív szemléleti keret azon alaptételének, miszerint a nyelvi jelenségek nem sorolhatók egyértelműen lezárt kategóriákba, hanem a különbözőségek egy skálán helyezhetők el, azaz kontinuumként jelennek meg. A nyelvi tudás LANGACKERnél, a kognitív

nyelvtan egyik megalapozójánál az elme képességei által meghatározott, tapasztalati tudás. A tapasztalati megismerés pedig nem szükséges és elégséges feltételekkel dolgozik, ezért a kategóriába sorolás fokozat kérdése (TOLCSVAI NAGY é. n. 12, 24). Ezen előfeltevések alapján az összegyűjtött nyelvi anyagban a toponima-parafrázisok egy része metaforaként is kezelhető.

3.1.1. VÁROS – SZÍV metafora. – „Az új megközelítés szerint a metaforikus nyelv és gondolkodás az ember alapvető testi (szenzomotoros) tapasztalataiból adódik" (KÖVECSES 2005: 16). A „testesültség" (embodiment) hipotézis szerint az emberi test kitüntetett szerepet játszik a jelentés kialakulásában, vagyis konkrét perceptuális tapasztalatok segítségével jutunk el egy absztrakt fogalomhoz.

A LAKOFF-féle tapasztalati realizmus (LAKOFF 1987) szerint a tudás idealizált kognitív modellekbe rendeződik. Az ehhez kapcsolódó kognitív sémák közül a legfontosabbak: a TARTÁLY séma, a RÉSZ-EGÉSZ séma, a KAPCSOLAT séma, a CENTRUM-PERIFÉRIA séma és a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma (TOLCSVAI NAGY é. n. 32).

A CENTRUM-PERIFÉRIA séma jellegzetes megjelenési formája a VÁROS – SZÍV metafora, amely a klasszikus fogalmimetafora-elképzelés par excellence példája. Az embodiment-hipotézis, vagyis a testi tapasztalat szerint „az egyes dolgoknak van középső, központi, illetve szélső részük" (TOLCSVAI NAGY é.n.: 33). A központi (test)részek rendszerint fontosabbak egy élőlény számára, mint a periférián elhelyezkedők – tehát a központi elhelyezkedés a fontosság jelzője. E fogalmi metafora megjelenési formái, metaforikus kifejezései a következők: *Kolozsvár, Erdély szíve*; *Kreml, minden oroszok szíve; Barcelona, Katalónia szíve; Mezőkövesd, Matyóföld szíve*.

3.1.2. VÁROS – KAPU metafora. – A metaforicitás gradált fogalom, a skála egyik végén a konvencionális, a másik végén pedig az újszerű, kreatív metaforák állnak. A VÁROS – SZÍV metaforikus kifejezései erősen metaforikusnak tekinthetők, hiszen a forrás- és céltartomány közötti szemantikai távolság viszonylag nagy (l. TOLCSVAI NAGY 2006: 636). „A legkreatívabb metaforák nagyobb erőfeszítést igényelnek a hallgatótól annak érdekében, hogy felépítsenek egy megfelelő kontextust és implikációk tágabb köréhez jussanak. Általánosságban minél nagyobb a lehetséges implikációk köre és minél nagyobb a hallgató felelőssége az előállításukban, annál kreatívabb a metafora" (SPERBER–WILSON 1985–1986: 548).

A forrás- és céltartomány szemantikai távolsága a VÁROS – SZÍV metaforáénál kisebb a VÁROS – KAPU metafora esetében. Ám az elvontabb céltartomány (város) mentálisan elérhetővé tehető egy konkrét forrástartománnyal: a ház, udvar vagy vár kapujával. E metafora továbbvezethető: a FÖLDRAJZI TÁJEGYSÉGEK – HÁZAK, a VÁROSOK hozzájuk vezető KAPUK. A *Bangkok, a Kelet kapuja; Nagyvárad, Erdély kapuja; Pécs, a Mecsek kapuja; Szabadka, Európa kapuja* metaforikus kifejezéseket a kiindulópont szempontjából tovább vizsgálom (l. alább).

3.1.3. VÁROS – KIRÁLYNŐ/KIRÁLY metafora. – Bár KÖVECSES a TÁRSADALMI STRUKTÚRÁt a gyakoribb céltartományok közé sorolja (KÖVECSES 2005: 31−42), a TÁRSADALMI RENDSZER is lehet egyes metaforák forrástartománya, mivel a céltartomány (A VÁROSOK RENDSZERE, hierarchiája) ebben az esetben még a társadalmi struktúránál is elvontabb, nehezebben megismerhető kognitív tér. Ez a szemlélet tükröződik vissza a VÁROS – KIRÁLYNŐ/KIRÁLY metaforában (amely tovább absztrahálható a VÁROSOK RENDSZERE – A TÁRSADALOM RENDSZERE metaforává). A város és a társadalmi hierarchia

csúcsán lévő uralkodó összekötésének az a konnotációja, hogy a város uralkodik a többi felett, fontosabb, szebb, jobb a többinél.

Az általam gyűjtött metaforikus kifejezések nagy többsége a várost a női uralkodóval azonosítja *(Isztambul, a városok királynője; Lübeck, a Hanza-városok királynője; Prága, a városok királynője; Velence, az Adria királynője)*. Férfi attribútumú város mindössze két esetben fordul elő, ebből is az egyik egy chiazmusos szerkezetben: *Székesfehérvár, a királyok városa és a városok királya* (a másik: *Torda, az erdélyi városok királya*). A vizsgálat során feltételeztem, hogy a városok női metaforákkal való jellemzését a 'város' szó más, főnévi nemeket ismerő nyelvekbeli névelője indokolja (pl. ném. *die Stadt,* sp. *la ciudad,* fr. *la ville,* ol. *città*) – ám a szláv nyelvek hímnemű (pl. or. *Город,* bel. *Горад,* bolg. *Град*) vagy semleges nemű (cseh *město,* len. *miasto,* szlov. *mesto*) városnevei ellent is mondtak e feltevésnek.

3.1.4. VÁROS – VÁROS metafora; ORSZÁG – ORSZÁG metafora. – Az emberi tudás azonban nemcsak egyszerű sémákba rendeződik, hanem ennél sokkal összetettebb struktúrák is szervezhetik a tudást. A forrás- és céltartomány közötti összefüggés természeti és társadalmi tapasztalatokra vezethető vissza. „A jelentésmátrixok összetevői kognitív tartományok, reprezentációs terek, amelyek egy-egy fogalomösszetevőt profilálnak, azaz helyeznek előtérbe valamely háttér előtt" (TOLCSVAI NAGY é. n. 40 és TOLCSVAI NAGY 2006: 636). Az ismertnek feltételezett forrástartomány (ismert, jellegzetes város) alapján leképeződik a kevésbé ismert céltartomány (város) jelentésmátrixa. A VÁROS – VÁROS metafora esetében a két földrajzi egység között fekvés vagy kultúra alapján kapcsolat van.

Mekka világhírű zarándokhely Szaúd-Arábia nyugati részén, az iszlám első szent helye, ahova a muszlimok számára életükben legalább egyszer kötelező elzarándokolni. Mekkához számos legenda kapcsolódik, a világ közepének is tartják, amely legközelebb áll az éghez a föld összes pontja közül (MNL 12: 884−5). Mekkához tehát pozitív értékek kapcsolódnak. Éppen e pozitív értéktelítettség lehet az alapja a *Mekka* városnév térkonstrukciókban való megjelenésének. Többek között az alábbi metaforikus kifejezések tartoznak e metaforatípushoz: *Hajdúszoboszló, a reumások Mekkája; Wimbledon, a tenisz Mekkája; Milánó, a shoppingolók Mekkája; Szeged, a halászlé Mekkája; Németország, a kereskedelmi vásárok Mekkája.* E toponimáknak *(Hajdúszoboszló, Wimbledon, Milánó, Szeged, Németország)* földrajzi értelemben nincsen közük Mekkához; a kapcsolatot az „olyan hely, ahova el kell zarándokolni" fogalomösszetevő hozza létre.

Hasonló fogalmi kapcsolatot képez az ideális város képeként Párizs mint forrástartomány. Számtalan más város kívánja önimázsát a Párizshoz való hasonlatossággal javítani (*Szentpétervár, a Néva-parti Párizs; Nagyvárad, a Körös-parti Párizs* vagy *a Pece-parti Párizs*). Éppen emiatt fordulhat elő, hogy akár több város is „a Kelet Párizsa" parafrázissal jellemezhető (Budapest, Varsó, Sanghaj). Érdemes felfigyelni a „Kelet" mint irányjelölés eltérő értelmezésére: *Kelet* mint 'Kelet-Európa', *Kelet* mint 'Távol-Kelet' és *Kelet* mint 'Közel-Kelet'. E problémakörre a nézőpont tárgyalásánál még visszatérek.

Athén mint a klasszikus műveltség kiindulópontja, kulturális központ szerepelhet metaforikus kifejezések forrásaként. Ennek eredményeként Berlin a *Spree-parti Athén*-ként, Kolozsvár a *Szamos-parti Athén*-ként, Nagyvárad a *Körös-parti Athén*-ként, Sárospatak a *Bodrog-parti Athén*-ként, Pápa pedig *a Dunántúl Athén*-jaként ismeretes.

A már említett WOLF (2005: 48) az *Elbflorenz* (= Drezda) térkonstrukció vizsgálata során kitér más, hasonló német toponimadublettekre is, ám elsődlegesen az Athénhoz és Rómához kapcsolódó körülírásokat emeli ki. Athént és Rómát nem a városképük, építészeti

emlékeik, hanem az antikvitás szellemi-művészi teljesítménye miatt kapcsolják más városokhoz, például Berlinhez *(Spree-Athen, das neue Athen, Spree-parti Athén)*, Münchenhez *(Isarathen, Isar-parti Athén)*, Weimarhoz *(Ilmathen, Ilm-parti Athén, das deutsche Athen, a német Athén)*; illetve Trierhez *(Rom des Nordens, Észak Rómája)*. Róma nem csupán az ókori szerepéhez kötődően, hanem a kereszténység központjaként is szolgálhat a metafora forrástartományaként, ily módon jött létre a *Salzburg, a német Róma (das deutsche Rom)*, a *Bamberg, a frank Róma (das fränkische Rom)* kifejezés. A katolicizmus–protestantizmus ellentétére és Róma vallásközponti funkciójára utal a *Wittenberg, a protestáns Róma (protestantisches Rom; Rom des Protestantismus)* toponímiai variáns.

Velence, a vízre épített város fekvése, elhelyezkedése miatt válhat térkonstrukciók metaforikus kifejezéseiben a metafora gyakori forrástartományává. *Észak Velencéje* – gyűjtésem szerint – Amszterdam, Antwerpen, Hamburg, Stockholm és Szentpétervár; *Nyugat Velencéje* Amszterdam; a *Kelet Velencéje* pedig Bangkok (Távol-Kelet) és Dubai (Közel-Kelet). Oázisszerű földrajzi helyzete teszi indokolttá Dubainak a *sivatag Velencéje*-ként való megjelölését.

További példák erre a típusra: *Wroclaw, a lengyelek Velencéje; Heidelberg, Németország Oxfordja; Bangkok, Ázsia Amszterdamja* (Amszterdam nem csupán céltartományként, hanem a metafora forrástartományaként is megjelenik).

Ugyancsak ebbe a metaforasémába illeszthető az ORSZÁG – ORSZÁG metafora. Svájc – feltehetőleg példaértékű gazdasági fejlettsége, pozitív konnotációi miatt – gyakori forrástartomány az országok (ön)meghatározásaiban. Ily módon nevezhető Szlovénia a *Balkán Svájcá*-nak és Tunézia *Afrika Svájcá*-nak. Libanon, a *Kelet Svájca* esetében egyéb szempontokat is érdemes figyelembe venni: a közel-keleti ország a hetvenes évek közepéig a térség egyik leggazdagabb, legfejlettebb állama volt (ezzel kapcsolódhat a svájci gazdagság képzetéhez), és akárcsak Svájcnak, Libanonnak is négy hivatalos nyelve van.

A nézőpont tekintetében nem elhanyagolható szempont, hogy nem csupán európai forrástartománnyal hozható létre térkonstrukció, a viszonyítási alap egy ázsiai ország: *Finnország, Európa Japánja*.

Különleges példa a *Magyarország, Közép- és Kelet-Európa Amerikája* kifejezés, mivel egy ország céltartomány egy földrész forrástartományból képződik le – más értelmezés szerint az *Amerika* megnevezés RÉSZ-EGÉSZ típusú metonímia (l. KÖVECSES 2005: 155). Így ebben a kifejezésben metonímia-metafora összekapcsolódásával van dolgunk.

3.2. Metonímia. – Bár a metafora és a metonímia lényegileg elkülönülnek egymástól, mégis vannak kapcsolódási pontjaik. KÖVECSES (1990), illetve KÖVECSES és RADDEN (1998) kettős szempontból is elsődlegesnek tekinti a metonímiát. Egyfelől a metonímia a „valami valami helyett áll" képlet szerint az elvont fogalmak konceptualizálását végző kognitív műveletet jelenti. Ennek a metonimikus viszonynak a továbbvitele a kognitív, fogalmi metafora. De a jel általános értelmében is metonímiáról beszélnek: „Mivel nincs más lehetőségünk fogalmaink kifejezésére és közvetítésére, mint hogy formákat használunk, a nyelv, akárcsak a kommunikáció egyéb rendszerei ebben az értelemben szükségszerűen metonimikus" (KÖVECSES–RADDEN 1998: 42).

KÖVECSES szerint a metonímia révén az egyik entitásra a másik entitáson keresztül próbáljuk ráirányítani a figyelmet. A célentitás (amelyre a figyelem irányul) mentális eléréséhez szükséges entitást közvetítő entitásnak nevezzük. A metonímia fő funkciója a

nehezebben elérhető célentitás mentális elérése. A metonimikusan összekapcsolt közvetítő és célentitás a fogalmi térben közel helyezkednek el egymáshoz, azaz egy idealizált kognitív modellbe tartoznak. „Ezek az entitások a világról való tapasztalatainkban egy összefüggő egészet alkotnak, hiszen általában együtt jelentkeznek". A metonímia az érintkezés viszonyán alapul (KÖVECSES 2005: 148–9).

A metonimikus kifejezések a két entitás közötti kapcsolat alapján nagyobb csoportokba szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy a metonímia bizonyos fajtái szabályba foglalhatók (KIEFER–GYURIS 2006: 185). A leggyakoribb metonímiaformák: RÉSZ-EGÉSZ, OK-HATÁS, ANYAGbeli érintkezés, TÉRbeli érintkezés, IDŐbeli érintkezés.

Példáim megerősítik, hogy a fogalmi metonímiában a közvetítő- és a célentitás ugyanannak a fogalmi tartománynak az eleme (KÖVECSES 2005: 246). Az általam vizsgált metonimikus kifejezésekben az entitások közötti kapcsolat olyan közeli, hogy a metonímia típusát – a többszörös érintkezési viszonyok miatt – szinte lehetetlen feltérképezni.

A metonimikus kifejezések absztrakt sémája a következőképpen írható fel: X, valaminek a városa, fővárosa; X, valaminek a hazája; X, valaminek a földje; X, valaminek az országa – amelyben az X város, ország, földrajzi tájegység lehet. Például: *New Orleans, a jazz hazája; Ausztrália, a kenguruk földje.* Sajátos a *Bécs, a kávéházak városa;* a *Brüsszel, a csipke városa…* kezdetű, sémaszerű lista (l. a mellékletben).

Míg a metafora esetében a cél- és a forrástartomány két különböző kognitív tartományból származik, addig a metonímiában a cél- és a közvetítő entitás ugyanabban az idealizált kognitív modellben van. Ez az oka annak, hogy a metonímiát az észlelő könnyebben dolgozza fel.

4. Nézőpont. – „A világ dolgainak, jelenségeinek, folyamatainak fogalmi feldolgozása, konceptualizálása nem valamely egyetlen, tárgyias nézőpontból történik, hanem mindig valamely konceptualizáló révén" (TOLCSVAI NAGY 2005: 49). A dolgok reprezentációja többféle kiindulópontból történhet (l. SANDERS–SPOOREN 1997, TÁTRAI 2005). A referenciális központot a megnyilatkozó személye, valamint térbeli és időbeli elhelyezkedése jelöli ki. A megnyilatkozó különféle nyelvi szimbólumokkal (lexikai elemekkel és szintaktikai szerkezetekkel) képes megjeleníteni azt a perspektívát, ahonnan a dolgokat, eseményeket szemléli (TÁTRAI 2005).

A nézőpont, vagyis a beszélő mentális alapállása is szerepet játszik a toponimák parafrázisainak kialakításában. Felvetődhet a kérdés, honnan szemlélve kelet a kelet (l. *Bangkok, a Kelet Velencéje; Budapest, a Kelet Párizsa; Libanon, a Kelet Svájca; Dubai, a Kelet Velencéje*). A beszélő keletként konceptualizálja mind a Közel-Keletet, mind a Távol-Keletet, mind Kelet-Európát.

Az „X, Y kapuja" metaforikus kifejezések esetében szintén a perspektíva határozza meg a térkonstrukciók fogalmiasítását. A kapu rendszerint a valamire való nyitást, a valamihez való hozzáférést jelöli. Át kell jutnunk rajta, hogy elérhessük a „lényeget". Pécs megnyitja az utat a Mecsekhez *(Pécs, a Mecsek kapuja)*, Nagyváradon át juthatunk el Erdélybe *(Nagyvárad, Erdély kapuja)*, és Bangkok jelenti a Kelet elérését *(Bangkok, a Kelet kapuja)*.

5. A parafrázisok – formális megközelítéssel. – Miután a térkonstrukciók egészét vizsgáltam, kitérek ezek nyelvi reprezentációjának a formai jellemzőire. Ha formai szempontból csoportosítjuk az összeállított korpuszt, három nagyobb kategóriát különíthetünk el.

A toponimák körülírásainak nagy része birtokos szerkezet (pl. *Szlovénia, a Balkán Svájca*). Viszonylag nagy csoportot alkotnak a (minőség)jelzős szerkezetek (pl. *Debrecen, a kálvinista Róma; Kecskemét, a hírös város*). Ezeknek két nagyobb típusuk jelent meg a korpuszban: a másik városnévhez kapcsolt jelző (pl. *Nagyvárad, a Pece-parti Párizs*), illetve a „valamilyen város" szerkezet (pl. *Pécs, a mediterrán város*). Kis számban fordulnak elő az összetételek (pl. *Hollandia, a tulipánország; Írország, a smaragdország*).

A birtokos szerkezetet tartalmazó parafrázisok további formai jellegzetességek alapján is elkülöníthetők. A városnevek körülírhatók egy másik városnévvel való összekapcsolással (pl. *Dubai, a Kelet Velencéje; Wimbledon, a tenisz Mekkája*), az országnevek pedig egy másik országnévhez való kapcsolattal (pl. *Tunézia, Afrika Svájca; Libanon, a Kelet Svájca*). A hagyományos grammatikai birtokos szerkezetben birtoknak nevezett tag lehet a *főváros* főnév (pl. *Hollywood, a film fővárosa; Milánó, a divat fővárosa*), a *fellegvár* főnév (pl. *Bécs, a kultúra fellegvára; Magyarország, a fogászati turizmus fellegvára*). Szinte számtalan kapcsolatban fordul elő a „X, az Y városa" szerkezet, pl. *Kiskunhalas, a csipke városa; Párizs, a szerelem városa*. A hagyományos grammatika szempontjából birtokos (jelzős) szerkezet továbbá a *királya, királynője* (pl. *Lübeck, a Hanza-városok királynője; Torda, az erdélyi városok királya*); a *hazája, földje, országa* (pl. *New Orleans, a jazz hazája; Ausztrália, a kenguruk földje*) főnévvel képzett szerkezet.

Mindezek a szerkezetek alátámasztják azt a kognitív szemantikai előfeltevést, miszerint „egy dolog konceptualizálása, részletesebb kidolgozása nyelvi szerkezetekben gyakran más dolgokkal való különböző viszonyokban történik" (TOLCSVAI NAGY 2005: 48).

A birtokos szerkezet szemantikai struktúráját a kognitív szemantika előtér-háttér viszonyaival és a referenciapont-szerkezettel is jellemezhetjük. A kognitív jelentéstan a birtokos szerkezetet két entitás megnevezése közti szemantikai viszonyként vizsgálja. E kapcsolatból az egyik tag a referenciapont, amely egy dolog megértésének kiindulópontja, és amelynek szerkezete dinamikus nyelvi jelenség: a feldolgozási folyamat során megváltozik a feldolgozott nyelvi entitások státusa. Az észlelési viszonyokban a referenciapontként (vagyis szubjektív háttérként) megjelenő birtokos jól felismerhető, könnyen hozzáférhető, „amelynek révén könnyebben lehetséges egy másik entitásfogalom aktiválása vagy feldolgozása" (TOLCSVAI NAGY 2005: 52, 61). „A folyamat végén a nehezebben hozzáférhető entitásfogalom már aktiválttá, könnyen hozzáférhetővé válik" (TOLCSVAI NAGY 2005: 63).

6. Összegzés. – A térkonstrukciók esetében a nyelvi mechanizmusok a térbeli egységek egyes jellegzetes tulajdonságait emelik ki, így mentális képek jönnek létre (l. BOEHM 1994). E képek révén a toponimákhoz (és az általuk jelölt városokhoz, országokhoz, tájegységekhez) vélemények, állítások, tudásrészek, további jelentések kapcsolódnak.

Megfigyelhetjük, hogy ezek a kollektív tudásban őrzött parafrázisok szinte teljes egészében a pozitív értéktartományban helyezkednek el. Ennek az az oka, hogy a térkonstrukciók a földrajzi egységek „piacra vitelében", attraktivitásának növelésében, a látogatók és befektetők számára kedvezővé tételében igen fontos szerepet játszanak (l. MEYER ZU SCHWABEDISSEN–MICHEEL 2006). A hivatalos nevek mellett a pozitív konnotációjú variánsok létrejötte lehet spontán, illetve lehet turisztikai-imázsépítési céllal szándékos. További vizsgálatot érdemel, hogy ezek a névvariációk vajon egyszeri megjelenésű, alkalmilag létrehozott (hapax) körülírások, vagy pedig szélesebb körben ismertté vált, nagyobb szociokulturális háttérrel rendelkező térkonstrukciók.

Példatár

1. Birtokos szerkezet

1.1. Másik városnévvel

Amszterdam	Észak Velencéje
Amszterdam	Nyugat Velencéje
Antwerpen	Észak Velencéje
Bangkok	a Kelet Velencéje
Dubai	a sivatag Velencéje
Dubai	Kelet Velencéje
Hamburg	Észak Velencéje
Stockholm	Észak Velencéje
Szentpétervár	Észak Velencéje
Wroclaw	a lengyelek Velencéje
Budapest	Kelet Párizsa
Sanghaj	Kelet Párizsa
Varsó	Kelet Párizsa
Davos	a snowboardosok Mekkája
Hajdúszoboszló	a reumások Mekkája
London	a fiatalok Mekkája
Milánó	a shoppingolók Mekkája
Szeged	a halászlé Mekkája
Wimbledon	a tenisz Mekkája
Szingapúr	a bevásárlás Mekkája
Új-Zéland	az extrém sportok Mekkája
Rhodosz	a szörfösök Mekkája
Heidelberg	Németország Oxfordja
Bangkok	Ázsia Amszterdamja
Drezda	az Elba Firenzéje
Pápa	a Dunántúl Athénja

1.2. Másik országnévvel

Finnország	Európa Japánja
Libanon	Kelet Svájca
Szlovénia	a Balkán Svájca
Tunézia	Afrika Svájca
Balaton-felvidék	Magyarország Toszkánája
Finnország	Európa Japánja

1.3. … fővárosa

Balassagyarmat	Palócország fővárosa
Cannes	a film fővárosa
Detroit	a bűn fővárosa
Dublin	a smaragdország fővárosa
Hollywood	a film fővárosa
India Bollywood	a mozi fővárosa
Kolozsvár	Erdély fővárosa
Milánó	a divat fővárosa
München	a németek titkos fővárosa
München	a világ sör-fővárosa
Nagyvárad	„Biharország” fővárosa
Siófok	a Balaton fővárosa
Sopron	a kékfrankos fővárosa

1.4. ... fellegvára

Bécs	a kultúra fellegvára
Etyek	a filmgyártás fellegvára
Milánó	a kultúra, a művészetek fellegvára
Magyarország	a fogászati turizmus fellegvára

1.5. ... kapuja

Bangkok	a Kelet kapuja
Nagyvárad	Erdély kapuja
Pécs	a Mecsek kapuja
Szabadka	Európa kapuja

1.6. ... szíve

Kolozsvár	Erdély szíve
Kreml	minden oroszok szíve
Barcelona	Katalónia szíve
Mezőkövesd	Matyóföld szíve

1.7. ... városa

Bécs	a kávéházak városa
Bécs	a zene városa
Berlin	az európai újraegyesítés városa
Brüsszel	a csipke városa
Budapest	a kávéházak városa
Budapest	a gyógyvizek városa
Chicago	a bűn városa
Csákvár	a virágok városa
Dabas	a kúriák városa
Dublin	a szomjas torkok városa
Dubrovnik	a vörös tetők városa
Dunaújváros	az acél városa
Eger	a papok városa
Eger	a borok városa
Esztergom	Szent István városa
Győr	a vizek (folyók) városa
Kalocsa	a paprika városa
Kiskőrös	a szőlő és a bor városa
Kiskunhalas	a csipke városa
Larnaka	a vándorok városa
Las Vegas	a szerencse városa
Lisszabon	a hét domb városa
Los Angeles	az angyalok városa
Makó	a hagyma városa
Miskolc	a nyitott kapuk városa
Paks	az atom városa
Párizs	a szerelem városa
Párizs	a divat városa
Székesfehérvár	a királyok városa
Szentendre	a művészek városa
Tata	a vizek városa

1.7. ... városa

Valencia	a művészetek városa
Velence	a lagúnák városa
Velence	a szerelem városa
Veszprém	a királynék városa

1.8. ... királynője

Isztambul	a városok királynője
Lübeck	a Hanza-városok királynője
Prága	a városok királynője
Velence	az Adria királynője
Szicília	a Földközi-tenger királynője

1.9. ... királya

Székesfehérvár	a városok királya
Torda	az erdélyi városok királya

1.10. ... hazája

New Orleans	a jazz hazája
Öttömös	a spárga hazája
Szicília	a vulkánok hazája

1.11. ... földje

Albánia	a szkipetárok földje
Ausztrália	a kenguruk földje
Egyiptom	a fáraók földje

1.12. ... országa

Finnország	az ezer tó országa
Izland	a gejzírek országa
Japán	a felkelő nap országa

2. Jelzős szerkezet

2.1. Más városnévvel

Berlin	a Spree-parti Athén
Debrecen	a kálvinista Róma
Kolozsvár	a Szamos-parti Athén
Nagyvárad	a Körös-parti Athén
Nagyvárad	a Pece-parti Párizs
Nagyvárad	a magyar Birmingham
Sárospatak	a Bodrog-parti Athén
Szentpétervár	a Néva-parti Párizs
Anglia	a ködös Albion

2.2. ... város

Debrecen	a cívisváros
Jeruzsálem	a szent város
Kecskemét	a hírös város
Lőcse	a fekete város
Pécs	a mediterrán város
Prága	a száztornyú város
Prága	az arany város
Róma	az örök város

2.3. Egyéb

Nagyszeben	a szász sasfészek
New York	a nagy alma
Balaton	a magyar tenger

3. Összetétel

Hollandia	tulipánország
Írország	smaragdország

Hivatkozott irodalom

BOEHM, GOTTFRIED 1994. Die Wiederkehr der Bilder. In: BOEHM, GOTTFRIED Hrsg., *Was ist ein Bild?* München. 11–38.

JÄKEL, OLAF 1997. Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen. In: ULRICH AMMON et al. Hrsg., *Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft.* Band 30. Frankfurt.

KERTÉSZ ANDRÁS 2001. *A nyelvészet metaforái*. Székfoglaló előadás; elhangzott 2001. december 12-én. http://www.mta.hu/fileadmin/nytud/szekfoglalo/Kerteszszekf.rtf.

KIEFER FERENC – GYURIS BEÁTA 2006. *Szemantika*. In: KIEFER FERENC szerk., 2006. *Magyar nyelv.* Budapest. 175–221.

KOLMER, LOTHAR − ROB-SANTER CARMEN 2002. *Studienbuch Rhetorik*. Paderborn–München.

KÖVECSES ZOLTÁN 1997. Harré „emocionológiája" és a kognitív nyelvészet érzelemfelfogása. *Replika* 25. http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/25/kove.htm

KÖVECSES ZOLTÁN 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metafora-elméletbe.* Budapest.

KÖVECSES, ZOLTÁN – RADDEN, GÜNTER 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9: 37–77.

LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago.

LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980/2003. *Metaphors we live by*. Chicago–London.

LEHMANN, CHRISTIAN é. n. *Semantik. Theoretische und empirische Bereiche.* http://www.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/personal/lehmann/ling/lg_system/sem/raumorientierung_1.htm

MEYER ZU SCHWABEDISSEN, FRIEDERIKE – MICHEEL, MONIKA 2006. Heldenstadt Leipzig und Weihnachtsland Erzgebirge. Zur Bildhaftigkeit von sprachlichen Raumkonstruktionen. *Social Geography Discussions* 2: 129–60.

MEYER ZU SCHWABEDISSEN, FRIEDERIKE − MIGGELBRINK, JUDITH 2005. „Wo der Standort trompetet, geht die Freiheit flö". Bilder interurbanen Wettbewerbs am Beispiel der Bewerbung Leipzigs zur Candidate City fur die Olympischen Spiele 2012. *Social Geography Discussions* 1: 15–27.

MICHEEL, MONIKA – MEYER ZU SCHWABEDISSEN, FRIEDERIKE 2005. Sprache und Raum. Zu Mechanismen sprachlich-rhetorischer Raumkonstruktionen. Die Beispiele Leipzig und Erzgebirge. *Berichte zur deutschen Landeskunde* 79: 411–35.

MIGGELBRINK, JUDITH 2002. Kommunikation über Regionen. Überlegungen zum Konzept der Raumsemantik in der Humangeographie. *Berichte zur deutschen Landeskunde* 76: 273–306.

MNL. 12. = *Magyar nagylexikon* 12. Budapest. 2001.

SANDERS, JOSÉ – WILBERT SPOOREN 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: LIEBERT, WOLF-ANDREAS – REDEKER, GISELA – WAUGH, LINDA eds., *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia. 85–112.

SPERBER, DAN –WILSON, DEIDRE 1986/1995. *Relevance. Communication and Cognition*. London.

TÁTRAI SZILÁRD 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 21: 207–29.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2005. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 21: 43–70.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2006. Stilisztika. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv*. Budapest. 628–52.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR é. n. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Kézirat.

WOLF, HERBERT 2005. Elbflorenz. Zur Geschichte des Beinamens im Kontext toponymischer Konkurrenten. *Namenkundliche Informationen* 87–88: 33–56.

VESZELSZKI ÁGNES

ÁGNES VESZELSZKI, **Spatial constructions: paraphrases of geographical names examined in the framework of cognitive linguistics**

This paper makes use of cognitive linguistics as a theoretical background for an examination of paraphrases of geographical names. The author's conclusions are based on extensive data collection. The most important linguistic tools used in creating the paraphrases under discussion seem to be *epitheton ornans*, description, example, as well as metaphor and metonymy. The author describes the two latter processes in detail in the paper, and concludes that the conceptual metaphors TOWN /HEART, TOWN/TOWN and PART/WHOLE metonymy are the most characteristic methods employed in the observed field.

VÍZRAJZI KÖZNEVEK ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEKBEN

1. A forrásainkból előkerült legrégebbi helyneveink igen sokféle tanulsággal szolgálhatnak jó néhány tudományág számára. Az egyes tudományszakok saját szempontjaik és módszereik szerint fogják vallatóra nyelvünk ezen emlékeit, hogy feltárásaikkal kortársaink és utódaink mind több ismeretre tehessenek szert a honfoglalást követő évszázadok magyarságának életkörülményeiről, megtelepedéseinek viszonyairól, természeti környezetéről, területi elkülönüléséről stb.

A magyar nyelv- és névtörténet kutatói számára ugyancsak kiemelt fontosságú adatokat tartalmaznak az ómagyar korból származó helyneveink. Fennmaradt előfordulásaik különösen jelentős mértékben segítik az adott kor hangtani, morfológiai, lexikális, szóalkotásbeli és szintagmatikus jellemzőinek a megismerését. Vizsgálataikkal a névkutatók is számos speciális jellegzetességre tudnak fényt deríteni: a névadások motivációinak, a névalkotások módjainak és felhasznált nyelvi eszközeinek a feltárásától a névszerkezeti jellemzők bemutatásán, a helynévfajták összefüggésein át a regionális különbségek és hasonlóságok megláttatásáig stb.

Az utolsóként említett sokféle névtani megközelítési mód és lehetőség közül e dolgozatomban csak eggyel igyekszem foglalkozni. Azokat az ómagyar kori településneveket tekintem át, amelyek valamiféle vízrajzi köznevet tartalmaznak.

A vízrajzi köznevek településneveinkben többféle helyzetben állhatnak:

a) Alakilag megegyezhet egy településnév valamely vízrajzi köznévvel, vagy annak valamely toldalékos formájával (*Patak; Érd, Sárd* típus). Ezek esetében vagy a puszta vízrajzi köznév vált metonimikusan településnévvé, vagy előbb (jelentéshasadással vagy valamiféle morfematikai szerkesztéssel) víznévvé, s ez utóbbi vonódott át a lakott helyre.

b) Más adatokban a vízrajzi köznév a településnév végén áll, annak egyik néveleme. Az effélék összetett víznevekből keletkeztek, azok metonimikus átvitelével. Bennük a vízrajzi köznév a víznévi előzmények alaprészeként szerepelt. Pl. *Körösfő, Feketető, Marcaltő* stb.

c) Harmadrészt bármiféle helyneveknek, így a településneveknek a bővítményi részeként (a nevet viselő objektumnak) a vízi képződményhez való viszonyát jelölhették efféle köznevek (*Patakfalva, Tófalu* stb.). Az ilyen nevek egy részében is történhetett metonimikus névátvitel (*Sármellék, Mocsártelek, Vízköz* típusúak). Az utóbbi alcsoportban előfordul, hogy bizonyos víznevekben az elő- és utótag egyaránt vízrajzi köznév, s az ilyen, két vízrajzi köznevet tartalmazó összetett víznevekből szintén létrejöhetett metonimikusan településnév (a *Kútpataka, Tófő, Sárfenék, Kútér* típusúak).

d) Végül kerülhettek vízrajzi köznevek egyéb, összetett helynevek elemeként is magyar településnevekbe, harmadlagos vagy további névdifferenciálódás útján, különféle névalkotással. Pl. *Kisbányapataka, Nagysomkút, Alsósárfő, Felsőaszófő* stb. E típus adatait terjedelmi korlátaim miatt az elemzésemben már nem vehettem figyelembe.

A következőkben tehát csupán azokat a 15. század vége előtt létrejött magyar településneveket vizsgálom, amelyek az elmondottakkal egyező módon, hasonló motivációval keletkeztek, s ugyanúgy tartalmaznak (az elsődleges víznevek utótagjaként vagy egyetlen névrészeként, illetőleg más helynevek bővítményeként) valamiféle, a víz fajtájára utaló vízrajzi köznevet.

Ezúttal nem foglalkozom viszont az ugyancsak metonimikus alakulású, de magyar vízrajzi köznevet nem tartalmazó, pusztán idegen eredetű víznévi előzményre visszamenő településnevekkel (bár forrásaimban szép számmal előfordulnak), mint például a *Balaton, Bisztra, Csarnavoda, Kraszna, Szuha, Tapolca, Tarnóca* stb. Ugyanígy kirekesztettem a vizsgálatom köréből azokat a magyar alkotású víznévi előzményeket, amelyek leginkább valamiféle képzett, ritkábban alapalakjukban álló anyag-, talaj-, növény- vagy állatnévből keletkeztek, s amelyek a 15. század végéig tömegesen vonódtak át települések jelölésére, esetenként újabb képzővel ellátva (feltételezve, hogy a figyelembe nem vett adatok köznévi előzményei a névalkotást megelőzően nem váltak vízrajzi köznévvé): *Agyagos, Aranyos, Eperjes, Füzes, Kígyós, Komlós, Kövesd, Mogyorós(d), Nyárád, Nyíres, Rákos, Solymos, Tíkos* stb.

Célom, hogy elemzésemmel valamelyest hozzájáruljak az ómagyar korban élt, magyar alkotású, vízrajzi köznévre visszamenő és ezekkel létrejött összetett víznevek bizonyos típusainak a megismeréséhez; elsősorban azonban az ezekből a víznevekből származó és a vízrajzi közneveink egyéb összetételével keletkezett településneveink áttekintéséhez, illetve a vizsgálatba vont helységnevekben előforduló vízrajzi közneveink területi elterjedtségének, a 16. század előtti névalkotó termékenységének a feltárásához.

2. Vizsgálatomhoz forrásként CSÁNKI DEZSŐ (1–3., 5. köt.) és FEKETE NAGY ANTAL (4. köt.) „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" című munkájának helynévanyagát használtam fel. Az ezekben található nevek azonosítását, visszakeresését nagyban megkönnyítette számomra az ÖRDÖG FERENC által készített mutató (2002) (és a vele együtt megjelent elektronikus adathordozó). A továbbiakban ez utóbbi alapján a mai helyesírású változatokkal említem a 15. századi (vagy korábbi adatolású) településnévi példákat. Bár a választott forrásaim nem ölelik fel a történeti Magyarország egész területét, de a bemutatott 51 vármegye helyneveinek a főbb jellemzői arányaikban valószínűleg közelítenek az egész magyar nyelvterületéhez. Így az 51 vármegye helynevei közül kigyűjtött, vízrajzi köznevet tartalmazó településnevek vizsgálata hozzásegíthet bennünket bizonyos általánosítható vonások megfogalmazásához.

Mindemellett itt egy megjegyezést kell tennem. A korai ómagyar korra vonatkozóan GYÖRFFY GYÖRGY „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza" című munkájának kötetei és a történettudomány oklevéltárai, valamint az ezek felhasználásával a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén kötetenként megjelenő „Korai magyar helynévszótár" (HOFFMANN 2005) alapján a CSÁNKI-féle helynévi állománynál teljesebb, pontosabb, az egész történeti Magyarország területéről származó adatok segítségével a részleteket illetően árnyaltabb, differenciáltabb eredményekhez jutnak majd településneveink e típusának kutatói. Ennek tudatában jelen dolgozatommal elsősorban helynévkutatóink figyelmét igyekszem ráirányítani a településnevek egyik sajátos, jelentős csoportjára.

A korszak Magyarországának a vármegyéit földrajzi elhelyezkedésük alapján kilenc nagyobb régióba soroltam. Így elődeink településnév-adását jelzett szempontjaim szerint az északi (143: Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád, Sáros, Szepes, Torna), az északkeleti

(94: Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa, Zemplén), a keleti (166: Arad, Bihar, Kolozs, Közép-Szolnok, Kraszna, Küküllő, Torda), a délkeleti (180: Hunyad, Krassó, Temes, Zaránd), a déli (145: Bács, Baranya, Bodrog, Keve, Szerém, Tolna, Torontál, Valkó), a délnyugati (60: Somogy, Pozsega), a nyugati (160: Sopron, Vas, Veszprém, Zala), az északnyugati (39: Győr, Komárom, Moson, Trencsén) és a középső (Kö) magyar nyelvterületen (75: Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Külső-Szolnok, Pest, Pilis) külön-külön is megfigyeltem. (A zárójelben közölt számok a régiókban talált vízrajzi köznévi előfordulásokra vonatkoznak.) A nagy kiterjedésű régiók elhatárolása döntően az ország természeti-földrajzi jellemzői alapján történt. Természetesen e területi egységeket indokolt lenne tovább tagolni, például a nyelvjárások típusai vagy az egyes területek etnikai viszonyai alapján, azonban az efféle differenciáltabb vizsgálat a későbbiekben egy-egy újabb dolgozat feladata lehet.

A Hunyadiak korából származó s valamiféle vízrajzi köznevet őrző településnevek (1008) különféle vízrajzi képződmények 90 köznevét tartalmazzák 1062 előfordulásban. A következő egyedeit véltem felismerni bennük, a TESz., az ÚMTSz. és a FNESz. szócikkeinek az alább jelzett jelentésárnyalatait valószínűsítve. A nevek mellett szereplő rövidítések: vízfolyások (fv), vízrészek (vr), állóvizek (áv), víznyerő helyek (kú) és vizenyős, mocsaras helyek (mo).

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
ág	’vízfolyás kiágazása, szétváló medre’	fv	15	
ágy	’folyómeder’	vr	9	
alj	’vízi képződmény alsó része’	vr	7	
árok	’vízelvezető csatorna; kisebb patak’	fv	23	
ásvány	’ásott árok’	fv	3	
aszó	’időszakos vízfolyás, szárazpatak’	fv	40	
bágy	‘időszakos, széles medrű, kanyargó vízfolyás’	áv	2	FNESz. Hortobágy
balkány	’vizenyős, sáros hely; gyakran kiszáradó mocsár’	mo	2	
berek ~ bereg	’láp, ingovány, mocsár; nádas, bozótos, vizes lapály’	mo	35	
borkút	’savanyúvíz, ásványvíz forrása’	ku	1	
csenge	’csengő hangot adó kis vízfolyás’	fv	1	FNESz. Nagycsongova
cserged	’sekély vizű, csörgő hangú kis patak’	fv	3	FNESz. Magyarcserged
csergő	’sebesen, fodrosan rohanó víz, patak’	Fv	2	FNESz. Csörgő
csermely	’forrásból táplálkozó, a pataknál kisebb vízfolyás’	fv	1	
csurgó	’lassan, csörgedezve folyó, sekély vizű kis patak’	fv	2	FNESz. Csurgó
elő	’vízfolyás elülső része, forrásága’	vr	2	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
ér	’lassú mozgású, széles, iszapos medrű vízfolyás’	fv	37	
erecs	’kis ér’	fv	4	
fenék	’felszín mélyebben fekvő, legalsó, vízállásos része’	áv	6	
fenyér	’füves, vizenyős terület’	mo	1	FNESz. Fenyéres
fertő	’sáros, mocsaras, ingoványos hely’	mo	4	
fok	’folyó vagy tó vizét elvezető ér’	fv	10	
folyás	’kisebb folyóvíz, patak, ér’	fv	2	
forrás	’földből természetes úton előtörő víz’	ku	1	
forró	’forrás, forrókút’	ku	4	
forrókút	’bugyborékolva, zubogva feltörő forrás; erre épített kút’	ku	1	
fő ~ fej	’folyóvíz kezdete, eredésének helye’	vr	88	
gagy	’mocsaras terület’	mo	1	FNESz. Alsógagy
gyékényes	’gyékénnyel, sással benőtt vizenyős terület’	mo	2	
gyolcs	’tiszta vizű tó, vízállás’	áv	2	FNESz. Gyócs
hajós	’hajózható folyás’	fv	1	FNESz. Hajós
halastó	’haltenyésztésre használt állóvíz’	áv	3	
hany	’láp; mocsaras, ingoványos terület’	mo	2	
hévíz	’meleg vizű forrás’	ku	3	
hidegkút	’hideg vizű kút, forrás’	ku	12	
horh	’vízmosta árok’	fv	4	FNESz. Horhi
hőkút	’meleg vizű forrás; erre épített kút’	ku	1	
imola	’hínáros, kákás láp, mocsár’	mo	1	
itó	’itatóhely folyó, tó szakaszán’	vr	2	
jó	’vízfolyás’	fv	14	
jósza	’folyás’	fv	1	FNESz. Jószás
kégy ~ kéty	’félkörív alakú vízállás’	áv	4	
kengyel	’u alakban kanyarodó ér’	fv	8	
köbölkút	’odvas belű vagy kivájt fatörzzsel kibélelt kút vagy forrás’	ku	4	FNESz. Érköbölkút
kőkút	’kővel burkolt kút vagy forrás’	ku	3	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
könyök	’behajtott könyökhöz hasonló alakú víz’ (?)	vr	1	
kút	’víznyerésre való gödör; iható vizű forrás; fúrt v. ásott ivóvíznyerő hely’	ku	85	
kútfő ~ kútfej	’forrás fakadásának helye’	ku	4	
láp	’sekély, vízi növényekkel belepett ingovány; mocsár’	mo	4	
lapáncs	’vizenyős, mocsaras terület’	mo	2	FNESz. Lapáncsa
laponya	’mocsaras, lapályos terület’	mo	1	
mál	’víz déli, elülső oldala’	vr	1	
malomvíz	’malmot hajtó vízfolyás’	fv	3	FNESz. Malomvíz
med (~ méd ~ mégy)	’időnként kiszáradó ér’	fv	22	FNESz. Kecskemét
ménesitó	’ménesitató hely folyón, tavon’	vr	1	
mocsár	’süppedékes, ingoványos, sekély vízzel borított terület’	mo	7	
mocsolya	’vizenyős, pocsolyás, mocsaras terület’	mo	7	
mortva	’vízfolyás holt ága, medre’	áv	1	
nádas	’náddal sűrűn benőtt sekély vizű mocsár’	mo	36	
ököritó	’ököritató hely folyón, tavon’	vr	3	
ökörkút	’ökrök itatására szolgáló kút’	ku	1	
örém	’örvény’	vr	6	
örmény	’folyó örvénylő szakasza, örvény’	vr	11	
örvény	’vízfolyásnak gyors, forgó mozású szakasza’	vr	7	
patak	’kis (hegyi), gyors mozgású vízfolyás’	fv	156	
róna	’síkvíz; nagy, nyílt víztükrű állóvíz’	áv	6	
sár	’iszapos, lassú mozgásban lévő, folyós mocsár’	mo	65	FNESz. Sárfalu
sáros	’ingoványos, mocsaras hely’	mo	18	
sárvíz	’lassú mozgásban lévő, folyós, iszapos mocsár’	mo	2	
sebes	’gyorsan folyó víz, patak’	fv	13	
sebeske	’gyors vízmozgású patak’	fv	1	
séd ~ sid	’kisebb, gyors folyású folyóvíz, patak’	fv	8	
sugatag	’vízfolyás gyors mozgású, zúgó hangzású szakasza’	vr	1	FNESz. Aknasugatag
szád	’vízfolyás kezdete vagy torkolata’	vr	3	

Köznév	Jelentés	Típus	Előfordulás	Irodalom
szarv	'vízmeder, árok elágazó része'	vr	2	
szék ~ szik	'vizenyős hely, időnként kiszáradó mocsár'	mo	31	
székás ~ székes	'ingoványos, mocsaras hely'	mo	13	
szekcső	'sebesen, fodrozva haladó, zuhatagos víz'	fv	6	FNESz. Dunaszekcső
szurdok	'magaslatok közötti keskeny medrű vízfolyás'	fv	11	
tekerő	'kanyargós vízfolyás'	fv	4	
tó	'állandó vízterületű állóvíz'	áv	66	
tóhely	'kiszáradt tómeder'	vr	1	
torok	'hasonló nagyságú folyóvizek torkolata; összefolyása'	vr	7	
tő	'kisebb vízfolyás nagyobba torkollásának a helye'	vr	39	
úsztató	'állatok fürdető helye folyóban, tóban'	vr	1	
vadvíz	'földfelszínen megmaradó talajvíz'	áv	1	
vápa ~ lápa	'vízállás sekély talajmélyedésben'	áv	2	
vékonya	'folyóvíz elkeskenyedő része'	vr	1	
viszák	'visszafelé folyó patak'	fv	2	FNESz. Krassóviszák
víz	'pataknál nagyobb vízfolyás'	fv	25	

1. táblázat: Vízrajzi köznevek előfordulása a Hunyadiak korának településneveiben

A fenti névlista egyes elemeinek vízrajzi köznévként való számításba vétele az állomány jó néhány tagja esetében kétséges és vitatható, így az állomány több tagjának a csoportba történő besorolása magyarázatra szorul. Egyrészt azoké, amelyek elsődlegesen nem földrajzi helyet jelöltek, hanem élőlények, tárgyak részeit, emberi testrészeket, s csak másodlagosan, névátvitel eredményeként vonatkoznak a természet valamely képződményére. Ilyen az *ág, ágy, fenék, fő, kengyel, mál, szád, szarv, torok, tő, vékonya.* E köznevekre jellemző, hogy más-más földrajzi helyfajtára (vízre, szigetre, erdőre, domborzati formára stb.) is átvonódtak, ebből adódóan azután a forrás hiányos adatolása esetén nem könnyű, sok esetben lehetetlen eldönteni, hogy az effélét tartalmazó névegyed eredetileg miféle helyfajta neve volt. Ugyanígy bizonyos térbeli helyzetet jelentő köznevek *(alj, elő)* szerepe is elsősorban a velük összetételt alkotó, előtagi pozíciójú másik névrész segítségével valószínűsíthető. Kétséges a *sebes, sebeske* szavak vízrajzi köznévi szerepeltetése, azonban az adatok alapján úgy tűnik, hogy önállóan, más vízrajzi köznévvel való társulás nélkül is bizonyos gyors folyású vízre vonatkoztak. Talán nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyarsággal szomszédos szlávok nyelvében az ő megfelelő közszói lexémájuk (vö. szlk. *Bystra, Bystrica* 'gyors folyású víz') szintén gyakran előfordul

önmagában vízfolyások neveként. Így akár a velük együtt élő magyarság nyelvébe fordítással átkerülve, ott szintén élhettek vízrajzi köznévként e szavak. Emellett a *sebes* esetenként melléknévi szófajú is lehetett.

Fokozza némely elem megítélésének a bizonytalanságát, hogy a számításba vett településnevek egy része közvetlenül nem köznévi, hanem személynévi eredetű is lehet (pl. *Érd, Sár, Sebes* stb.). Az efféle, azonos alakú névelőzmények elkülönítése az adatolás hiányosságai miatt többnyire szintén lehetetlen.

Szemlélet kérdése, hogy számolunk-e a vizsgált korban összetett vízrajzi köznevekkel, vagy nem. Ha nem, akkor például a *ménesitó, ököritó* stb. típus tagjainak csak az utótagját kellene szerepeltetni.

A kigyűjtött köznevek jelentésük alapján rendszert alkotnak. Hagyományosan elkülönülnek a vízfolyásokat (fv), vízrészeket (vr), állóvizeket (áv), víznyerő helyeket (kú) és vizenyős, mocsaras helyeket (mo) jelentő csoportjaik (vö. HOFFMANN 1993). Egy-egy köznév azonban (pl. *csurgó, fok, sár, séd* stb.; vö. VÖRÖS 1999) tértől, időtől, beszélőközösségtől stb. függően többféle vízrajzi objektumra vonatkozhatott. Az egyes névegyedekben szereplő vízrajzi köznevek pontos jelentését meghatározni némely, igen régi adat esetében szinte lehetetlen. Emiatt a következőkben mindegyik lexémát csupán egyetlen, a fenti értelmezéseknek megfelelően a legvalószínűbbnek tartott kategóriába soroltam be.

A megvizsgált, többnyire víznévi előzményűeknek számító névelőfordulások szerkezetük szerint egy- és kétrészesek voltak. Az utóbbiak (s ezáltal a bennük alaptagként vagy bővítményként álló vízrajzi köznevek) jelentősen több településnévben (743) őrződtek meg, mint az előbbiek (319). A puszta vízrajzi köznévből származó víznevek tehát a második csoporthoz képest ritkábban szolgáltak a metonímia vagy másféle településnévalkotás alapjául. Az egyes vízrajzi köznevek oldaláról viszont az derül ki, hogy döntő többségük egyrészes vízneveken át is részt vett településnevek létrehozásában. Ezek némelyike morfológiailag jelölt (is) lehetett *(Érd, Jód, Mocsolyás, Sárosd* stb.), de a régi nevek változásának alaposabb ismerete nélkül eldönthetetlen, hogy képzőjüket még víznévként kapták, vagy a metonímiát követően településnevekként.

Az előzménynevek alap- és bővítményi részeinek a vizsgálatával egyúttal az is kiderül, hogy mely vízrajzi közneveink mely magyar régióban szolgáltak, és milyen mértékben víz- és egyéb helyneveink alkotásában névalkotó nyelvi eszközként.

3. A Hunyadiak korát bemutató földrajzi összefoglalások alapján vizsgálatba vont helységnevekben jelen lévő vízrajzi köznévi elemek közül a legmeghatározóbb szerepet **a vízfolyásokat jelentő főnevek** játszották. Kiemelkednek mind e közszói lexémák számát (29; 32,22%), mind a velük formált helynevek mennyiségi mutatóit (422; 39,73%) illetően. Földrajzi eloszlásukat tekintve a magyar nyelvterület É–ÉK–K–DK–D-i sávjában voltak termékenyebbek (326) a helységnévalkotásban. Jellemző a csoportra, hogy egy kivétellel *(folyás)* mindegyik alkotott (jelentéshasadással) olyan egyrészes vízfolyásnevet, amely később átvonódott a szomszédos településre is.

Az egy-két helységnévben előforduló vízrajzi köznevek döntő hányada csak effélékben jelentkezik. Így a *csenge* (Ny 1), *csermely* (DK 1), *hajós* (Kö 1), *jósza* (ÉK 1), *sebeske* (Ny 1); *csergő* (2: ÉK, Ny), *csurgó* (2: DNy, Kö).

A kétrészes víznévi előzmények szerkezetére jellemző, hogy névrészei leginkább minőség, ritkábban birtokos jelzős viszonyúak, előtagjuk pedig legtöbbször a vízfolyás

valamely sajátosságára utalt. Névalkotási módjukat tekintve többnyire szintaktikai szerkesztésűek, jóval kevesebb példa jelentkezik valamiféle szerkezeti változás eredményeként.

Az egyéb, igen ritkán felbukkanó vízrajzi köznevek nagyobb része egyrészes, kisebb hányada kétrészes névelőzményből vált településnévvé: a ***folyás*** (D2): *Jalsavafolyás, Matucsinafolyás;* ***viszág*** (2: DK, Ny); ***ásvány*** (3: ÉK 1, ÉNy 2): *Ásvány, Ásovány; Ásványtő;* ***cserged*** (3: K 1, D 1, Kö 1); ***malomvíz*** (DK 3): *Malomvíz, Malomvize, Malomvíztorok;* ***erecs*** (4: K 1, D 1, Kö 1, Ny 1): *Ercse* (2), *Ercsi; Erecstő;* ***horh*** (4: D 1, Ny 1, Kö 2): *Horhi* (4); ***tekerő*** (4: DK 1, D 2, Ny 1): *Tekerő* (2), *Tekerős* (2); ***szekcső*** (6: K 1, D 4): *Szekcső* (4); *Szekcsőd; Élszekcsőd.*

A megterheltebb elemek már inkább utalhatnak bizonyos területi kötöttségre. Így a ***kengyel*** (8: ÉK 1, K 1, DK 2, D 1, Kö 3): *Kengyel* (5), *Kengyelös; Kengyelszállás, Kengyeltó;* a ***séd ~ sid*** (8: Ny 4, É 1, ÉK 1, K 1, D 1): *Sid ~ Séd* (4), *Hidegséd* (2), *Nyírsid; Sédfő;* a ***fok*** (10: DK 4, D 1, DNy 2, Ny 2, Kö 1): *Fok* (4); *Dámfok, Sebesfok; Barázdafoka, Sebesfoka, Vécsfoka; Fokszabadi* és a ***szurdok*** (11: É 3, ÉK 1, K 2, DK 3, D 2): *Szurdok* (8), összetett víznevek előtagjaként 3: *Szurdokbene, Szurdokkápán, Szurdokpüspöki.*

Igen elterjedteknek tűnnek, bár a középső régióban hiányoznak, a következők: a ***sebes*** (13: É 2, ÉK 1, K 2, DK 3, D 2, Ny 2, ÉNy 1): *Sebes* (8); kétrészes víznevek előtagjaként 5: *Sebesfok, Sebespatak (2), Sebesszeg, Sebestorok;* a köznévként napjainkra kihalt ***jó*** (14: É 1, ÉK 2, K 5, DK 4, DNy 1, Ny 1): *Jód* (3); *Disznojó, Herjó, Hévjó, Meregjó, Székelyjó; Jófő, Jópatak, Jóvalcsal;* szerkezeti változással, deetimologizálódva: *Sajó* (3). Az ÉNy–É–ÉK-i és a középső sávban teljesen hiányzik, máshol is csak víznevek alaprészeként mutatkozik az ***ág*** (15: K 2, DK 8, D 1, DNy 3, Ny 1): *Aranyág, Elveság, Fintóág, Hosziág, Nagyág, Okorág, Ölyveság* stb.

A ***med*** többnyire a középső területeken és a D–DK-i sávban jelentkezik (22: É 3, ÉK 1, DK 4, D 3, Ny 2, ÉNy1, Kö 8): *Méd ~ Mégy* (4), (morfológiailag jelölten) *Medes, Megye, Medved (2), Medves (3); Erdőmegy, Erosmegy, Homokmégy, Jazarmegy, Kecskemégy, Kőmegy, Sármégy, Kecskemét; Medvesfalva* stb.

Majdnem minden régióban jelen van, és kis szóródást mutat az ***árok*** (23: É 2, ÉK 1, K 2, DK 5, D 5, Ny 3, ÉNy 3, Kö 2) egyrészes víznévi előzményű 13: *Arka (2), Árok* (2), *Árki (6), Ároki (2), Árokos;* egyéb, kétrészes előzményűek előtagjaként 8: *Árkibánya, Árkikunfalu, Árokegyháza, Árokfő, Árokköz, Ároksikár, Ároktelek, Ároktő;* víznevek alaptagjaként 2: *Háromárok, Kerekárok.*

Leginkább a K–DK–D–DNy-i sávot jellemzi a ***víz*** (25: ÉK 1, K 3, DK 8, D 7, DNy 3, Ny 1, ÉNy 1, Kö 1): *Víz; Vizes (2); Barbátvíz, Fejérvíz (2); Városvize, Várvize (2*) stb., *Vízelő, Vízköz (4), Vízlak, Vízvár, Vízvár, Vízvölgy, Vizesgyán (2), Vizeskerek* stb., *Vizigyála* stb.

Régi településneveink tanúsága szerint az ***ér*** feltehetőleg az egész magyar nyelvterületen elterjedt lehetett (37), DNy-on és ÉNy-on azonban nem bukkant elő (37: É 3, ÉK 2, K 9, DK 7, D 4, Ny 5, Kö 7). A puszta köznév (4) képzett formájában fordul elő: *Érd* (3), *Érdi* (1). A kétrészes víznévi előzmények (29) többnyire jelöletlen alaptagúak (22): *Feketeér, Füzér (2), Füzesér, Kisér (2), Kökényér, Kölesér, Kútér, Malomér, Millér, Nagyér* stb.; jelölt alaprészű volt (7): *Bizere (3), Debrinere, Kögyere* stb.; egyéb helynévi előzmények előtagjaként állt (4): *Éradony, Érpály, Érsomlyó* stb.

Az ***aszó*** földrajzi köznevünk hajdani elterjedtségét és feltehetően területi ismertségét is szépen példázzák a vele formált folyóvízneveink, majd az ezek átvonódásával (esetenként szerkezeti változással, deetimologizációval) alakult helységneveink is. A 40 tagot számláló csoportból 29 a nyelvterület É–ÉK–K–DK-i ívében tűnik elő, máshol elszórtan

mutatkozik (É 12, ÉK 5, K 8, DK 4, D 3, DNy 3, Ny 1, ÉNy 1, Kö 3). Kettő kivételével *(Aszó, Aszód)* mindegyiknek kétrészes víznév volt az előzménye: *Berekszó* (4), *Farkasaszó, Fonyászó, Hosszúaszó (7), Kabalaszó, Kajászó, Keveaszó, Kisaszó, Kovászó, Megyaszó, Nyárszó, Sárszó, Szárszó, Szarvaszó, Szikszó (3), Szilaszó, Tipászó* stb.; *Aszófő* (2).

A folyóvizet jelentő földrajzi köznevek közül településneveink névelemeként jelentősen kimagaslik elterjedtségével a *patak*. A Hunyadiak korának földrajzát bemutató kötetek összesen 156 helységnévben dokumentálják, ez a folyóvíznévi előzményűeknek a 36,96%-a, az összes víznévinek pedig a 14,68%-a. Igen jellemző a lexéma szóföldrajzi eloszlása. A középső vármegyékben egyáltalán nem fordul elő helységnevekben, igen ritkán a déli (1), az északnyugati (3) és a délnyugati (5) régiókban, s viszonylag ritkán nyugaton (6). Legnagyobb számban délkeleten (50) és északon (38) tűnik fel, de ezektől alig maradnak el az északkeleti (32) és a keleti területek (21).

Az áttekintett településnevek tanúsága szerint tehát a *patak* vízrajzi köznevünk elterjedtségéről hasonlókat állapíthatunk meg, mint HOFFMANN ISTVÁN (2003), viszont figyelemre méltó a DK-i, K-i területeken való nagyszámú jelentkezése a 15. század vége előtti magyar alkotású településnevekben.

A vele alkotott helynévi előzmények szerkezetileg négyfélék: vagy csak a puszta közszóval megegyező hangalakú egyrészesek (*Patak,* 13), vagy kétrészesek, s jelöletlen szintagmatikus felépítésűek (65), vagy pedig kétrészesek, s egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles az alaptagként álló *-pataka* (76). Két egyéb településnévben előtagi helyzetű a *patak-*. Jellemző, hogy abban a négy régióban, ahol nagy számban találhatók *patak* névelemű helységnevek, a jelölt *-pataka* az előfordulási számát tekintve megelőzi a jelöletlen megfelelőjét, mégpedig a keleti és a délkeleti vármegyékben jelentősebb mértékben. Ennek következtében összességében is túlhaladja a jelölt változatú a jelöletlent. Az adatok tekintélyes száma miatt megközelítőleg sem említhetem meg e helyen egyik alcsoport összes tagját sem. Jelöletlen (65), *-patak* alaptagú vízfolyásnevekből lettek az *Agyagospatak, Aszúpatak* (3), *Dobrapatak, Fejérpatak, Feketepatak* (5), *Gonoszpatak, Hárspatak, Határpatak, Havaspatak, Hosszúpatak* (3), *Jópatak, Kásapatak, Kávapatak, Kispatak* (2), *Kövespatak, Lapispatak* (2), *Lassúpatak, Megyepatak, Nádaspatak, Nagypatak* (2), *Nyírpatak, Sárospatak, Sárpatak* (2), *Sebespatak* (2), *Sóspatak, Szárazpatak, Székespatak, Újpatak, Vaspatak* stb. településneveink.

Jelölt, *-pataka* utótagúakra (76) mennek vissza az *Aranyaspataka, Aranypataka, Aszszonypataka, Babapataka (2), Bánpataka, Disznópataka, Dobrapataka, Egrespataka, Endrődpataka, Farkaspataka, Idécspataka, Ilyapataka, Kabalapataka, Komlóspataka, Kökénypataka, Kövespataka, Kútpataka, Miglészpataka, Oláhpataka, Románpataka, Rónapataka (2), Szobapataka (2), Szuhapataka, Tamáspataka, Túróspataka, Zalapataka* stb. helységneveink. Bővítményi részként nem jellemző e lexéma: *Patakfalva, Patakfarkadin*.

A vízfolyást jelentő közneveket áttekintve, területi megoszlásuk a számításba vett településnevekben a következő: ÉNy 13, DNy 18, Kö 31, Ny 34, D 43, ÉK 51, K 59, É 65, DK 108.

4.1. Az adatok alapján úgy tűnik, **az állóvizek** a vízfolyásokhoz képest jóval ritkábban motiválták a helységnevek adását, vagyis ezt mutatják az azok közneveivel szerkesztett s később településnévvé vált formák. Mindössze tíz efféle földrajzi köznév található 93 településnévben.

Egyetlen településnév kétrészes állóvíznévi előzményének alaptagjaként jelentkezik a ***mortva*** (Kö: *Halászmortva*). A ***vadvíz*** (D 1) szintén csak egyetlen, de egyrészes víznevet alkotott: e puszta, objektumtípust jelölő vízrajzi köznévvel egyező alakú állóvíznév átvitelével keletkezett a *Vadvíz* településnév. Többségük igen ritka előfordulású: a ***bágy*** (2: ÉK 1, K 1): *Bágy*, *Háromághortobágy*); ***gyolcs*** (2: DNy 1, ÉNy 1): *Gyolcs*, *Kövesgyolcs;* ***lápa ~ vápa*** (2: DNy 1, D 1): *Lápa, Vápafő;* ***halastó*** *(*3: Ny 2, D 1): *Halastó* (2), *Halastófile;* ***kégy ~ kéty*** (4: D 1, ÉK 1, É 2): *Kéty (2), Kégy, Kétyfő.*

Elszórtan tűnik fel a ***fenék*** (6: É 1, K 1, DNy 2, Ny 1, ÉNy 1): *Fenék* (2), kétrészes víznévi előzmények alaprészeként: *Botfenék, Dobfenék, Nádfenék, Sárfenék* és a ***róna*** (6: É 3, ÉK 1, K 1, DK 1): *Róna* (3); *Rónapatak, Rónapataka (*2).

Az állóvizeket jelentő földrajzi köznevek közül legtöbb településnévben az igen általános jelentéstartalmú ***tó*** szerepel (66). Az összes vízrajzi köznév közül a negyedik leggyakoribb, s ami még talán ennél is figyelemre méltóbb, a *kút,* az *aszó* és a *tő* mellett negyedikként olyan köznév, amely mind a kilenc régióban jelen van néhány településnévben. Legritkábban az északi magyar nyelvterület sávjában (É 2, ÉK 7, K 8, DK 11, D 12, DNy 6, Ny 11, ÉNy 2, Kö 7). Önmagában (1) és leginkább víznévi előzmények alaprészeként áll (53), utóbbi esetén csak egy adatban jelölt (birtokos személyjeles: *Királytava)*, az összes többiben jelöletlen. Ilyen a *Békástó* (4), *Békató,* (5), *Csikostó, Fejértó* (6), *Feketetó* (2), *Filestó, Horgastó, Kajántó, Kendertó* (2), *Kengyeltó, Kerektó* (6), *Mohostó, Mosótó, Nádastó, Poklostó, Sárostó, Sártó, Sástó, Sóstó, Verestó* (2) stb.; *Királytava.* Egyéb helynevek előtagjaként (12): *Tófalu, Tófő* (4), *Tóhát* (2), *Tósok, Tószeg* (2); *Tószentgyörgy, Tófája.*

Az állóvizeket jelentő köznevek területi megoszlása a településnevekben: ÉNy 4, É 8, Kö 8, ÉK 10, DNy 10, K 11, DK 12, Ny 14, D 16.

4.2. A vizek részei (szakaszuk, kezdetük, végük, jellegzetes emberi és állati tevékenységek helye stb.) mint a mellettiség, szoros térbeli kapcsolat, érintkezés helyei szintén indítékul szolgálhattak a települések megnevezésére. Az e kategóriában számításba vehető adatok azt igazolják, hogy a vízfolyások és a mocsarak mellett ezek neveit (és ezáltal a bennük található vízrajzi közneveket) használták fel legnagyobb mértékben névátvitelre. A vizsgált források szerint összesen 20 efféle vízrajzi köznevet és 193, ezekkel alkotott vízrésznevet őriznek a Hunyadiak korának helységnevei. A 20 köznév között mindössze három olyan található, amely önmagában és kétrészes vízrésznév alaptagjaként egyaránt településnévvé vált: az *itó,* az *örém* és a *szarv*.

Az egyedi előfordulásúak többnyire önmagukban állva, jelöletlenül (4) vagy jelölt (képzett) formájukban (1) lettek településnevekké. Így a ***könyök*** (DNy 1): *Könyöked;* ***ménesitó*** (É 1); ***sugatag*** (ÉK 1); ***tóhely*** (DNy 1); ***úsztató*** (K 1); két köznév pedig összetett víznevek alaptagjaként: ***mál*** (É 1): *Mocsármál;* ***vékonya*** (ÉK 1): *Túrvékonya*.

A 2-3 előfordulásúakra inkább az utóbbi jellemző: ***elő*** (2: Ny 1, D 1): *Köröselő, Vízelő;* ***itó*** (2: D 1, K 1): *Itó; Varasitó;* ***szarv*** (2: K 1, ÉK 1): *Szarvad, Szarvaszó;* ***ököritó*** (3: ÉK 1, K 1, DK 1); ***szád*** (D 3): *Drávaszád, Krisevszád, Zelenszád.*

Hat köznév településnévi megléte mutathatna ugyan e főnevek földrajzi elkülönülésére, azonban a kevés számú felhasználásuk alapján ennek megítélése nem egyértelmű: ***örém*** (6: É 1, ÉK 1, K 1, Kö 3): *Őrem, Ören; Csenkőreme; Fehérőrem, Malomörem, Nagyören;* ***alj*** (7: K 2, D 1, Ny 4): *Aranyosalja, Árokalja, Berekal, Kerkaalja, Zalaalja* stb.; ***örvény*** (7: K 3, D 2, DK 1, Ny 1): *Ervény* (1), *Ervénd* (1)*, Örvényes* (5); ***torok*** (7: D 3, DK 3, Kö 1):

Békatorok (2), *Farkastorok, Fenestorok, Malomvíztorok, Sebestorok, Vastorok;* ***ágy*** (9: K 1, DK 1, D 3, DNy 1, Ny 3): *Aszi(v)ágy (*2), *Aszúágy* (4), *Gyertyánágy, Hoszi(v)ágy, Szilvágy;* ***örmény*** (11: K 5, DK 2, Ny 4): *Ermény* (1), *Erményes* (5), *Örményes* (5).

A vízrészek közül elsősorban bizonyos vízfolyások kezdetei és torkolatai szolgáltak indítékul a települések névadásában (137). Vízfolyások összefolyásának, torkolatának a megnevezésére három köznév (a már említett *szád* és *torok* mellett a *tő)* is felbukkan jelöletlenül az ezek nevéből lett településnevekben. A *szád* csak délen, a *torok* délen, délkeleten és középen, a ***tő*** (39) viszont valamennyi régióban, de a legnagyobb megterheléssel északnyugaton, délkeleten és keleten (É 4, ÉK 1, K 6, DK 9, D 4, DNy 1, Ny 2, ÉNy 9, Kö 3). A víznévi előzmények előtagjai leginkább vízfolyásnevek vagy azok részei. Szerkezeti változás, deetimologizáció ritkán tapasztalható körükben. A *-tő* elemet tartalmazó településnév-csoportban azonos alakok nem kerültek elő: *Ároktő, Ásványtő, Beregtő, Borzvató, Csarnató, Erecstő, Fizegytő, Foktű, Fűztő, Gergető, Hejőtő, Hunctő, Isztergató, Kajántó, Kiszető, Kunestő, Lapujtó, Lekencető, Mákótő, Marcaltó, Millértő, Mogató, Nyárádtő, Szalvató, Túrtő, Veceltő, Ver(e)stő, Vejszető, Zsidtő, Zsitvató* stb.

A vízrészeket jelentő köznevek közül előfordulási gyakoriságával magasan kiemelkedik a ***fő ~ fej*** (88: É 17, K 9, DK 8, D 16, DNy 7, Ny 23, ÉNy 3, Kö 5; ÉK 0). Az összes vízrajzi köznév gyakorisági rendjében a *patak* mögött a második helyen áll. Az északkeleti kivételével mindegyik régióban feltűnik, legmegterheltebb a nyugati (23), az északi, a déli és a keleti térségek településneveiben. Az északnyugati vármegyékben csak elvétve bukkan fel (2). A *tő*-höz hasonlóan az előzménynevek bővítményi részei többnyire vagy vizek nevei, vagy azok rövidült névrészei. Közöttük megjelenik néhány egyező alakú helységnév is: *Árokfő, Aszófő* (2), *Balatonfő, Békatófő, Bénafő, Borzafő, Derecskfő, Dolnafő, Fertőfő* (2), *Gyürőfő, Hangonyfő, Hidegfő, Hodosfő* (2), *Jófő, Jolsvafő, Kaposfő, Kétyfő, Körösfő* (2), *Nádfő* (3), *Peleskefő, Pink(v)afő, Rábcafő, Répcefő, Sajófő, Sárfő* (4), *Sáros(d)fő, Sedfő, Sidfő, Szuhafő Tapolcafő, Tófej, Tófő* (4), *Vápafő, Zagyvafő, Zalafő, Zsidfő* (2) stb.

A vízrészeket jelentő köznevek területi megoszlása az ómagyar kori településnevekben: ÉK 6, DNy 11, Kö 12, ÉNy 12, É 24, DK 25, K 31, D 34, Ny 38.

4.3. A víznyerő, vízvételi helyek köznevei (12) településneveink elemeként (120) szintén igazolják az ivóvíz a fontosságát mind az emberek, mind háziállataik számára. Az ide tartozó köznevekre jellemző, hogy három kivételével mindegyik összetett szó, s az utóbbiak közül mindössze egyben nincs ott a *-kút* összetételi tag. A 12-ből öt csak egyetlen adatban bukkant fel, s ezek közül négy önmagában, minden bővítményi tag nélkül hozott létre egyrészes víznevet. Így a ***borkút*** (É 1)*,* a ***forrókút*** (É 1)*,* ***hőkút*** (D 1)*,* ***ökörkút*** (D 1). A ***forrás*** viszont az eredeti összetett víznévi előzmény alaprészeként áll (ÉK: *Négyforrás*). A magyar nyelvterületen elszórtan jelent meg településnevekben öt másik köznév: a ***hévíz*** (3: K 1, Kö 2): *Hévíz* (2), *Felhévíz;* csak alapalakjában a ***kőkút*** (3: É 1, D 1, Ny 1), a ***forró*** (4: É3, D 1), a ***köbölkút*** (4: K 2, Ny 2) és a ***kútfő*** (4: K 2, Ny 2). Lényegesen elterjedtebb volt a ***hidegkút*** (12: É 1, ÉK 1, K 2, D 2, Ny 4, Kö 2; mindegyik egyrészes víznévi előzményű).

A vízvételi helyeket jelentő köznevek közül magasan kiemelkedik előfordulási számával a ***kút*** (85), s ezzel egyúttal az összes vízrajzi köznév között a harmadik legmegterheltebb. Jellemző, hogy mind a kilenc régióban megtalálható településnevekben, de különböző mértékben. Igen ritkán északkeleten (4), északnyugaton (1) és délnyugaton (6); gyakrabban délkeleten (9), északon (7), középen (10), délen (11) és nyugaton (14);

leggyakrabban pedig keleten (23). Az előzmény, *-kút* névrészű víz- és egyéb helynevek szintén egy- és kétrészesek lehettek. Az előbbiek között előfordul alapalakjában (3) és jelölt, képzett változatában (*Kutas* 10) egyaránt. Az utóbbiakban általánosan jellemzőbb a jelöletlen alaptag (45), mint a jelölt (23).

Jelöletlen alaptagú az *Aranykút, Bideskút, Bozkút, Büdöskút, Cserkút, Ekerkút, Feketekút, Forgácskút, Fűzkút* (2), *Gyisznókút, Háromkút, Hárskút, Köveskút* (3), *Nyírkút, Pogánykút, Sárkút* (2), *Sókút, Somkút* (2), *Sóskút* (4), *Szamárkút* (2), *Széleskút, Szentkút, Szilkút, Vereskút* stb. Birtokos személyjeles alaprészű az *Apáczakuta, Bácskuta, Bánkuta, Budakuta* (2), *Disznókuta, Erzsébetkuta, Gellértkuta, Gyekekuta, Gyulakuta* (2), *Kadarkut(a)* (2), *Királykuta, Péterkuta, Sárkuta, Úrkuta* (4) stb. Az előzménynevek előtagjaként állt négy névben: *Kútegyház, Kútér, Kútpataka* stb.

A vízvételi helyeket jelentő köznevek területi megoszlása a településnevekben: ÉNy 1, ÉK 6, DNy 7, DK 9, Kö 13, É 14, D 17, Ny 23, K 30.

4.4. A mocsaras helyeket jelentő köznevekre jellemző, hogy elemeik száma sem kevés (19), előfordulásuk száma (234) alapján pedig közvetlenül a vízfolyásokat jelentő főnevek után következnek. Az is szembetűnő, hogy kilenc csupán egyrészes víznévi előzményéből vált helységnévvé.

Az utóbbiak közül egyetlen településnévben maradt fenn: a ***fenyér*** (Ny 1), ***gagy*** (É 1), ***imola*** (É 1), ***laponya*** (É 1). Kettőben a ***balkány*** (2: ÉK 1, K 1), ***gyékényes*** (2: DNy 1, Ny 1), ***hany*** (2: É 1, Ny 1), ***lapáncs*** (D 2).

Ugyancsak kettőben a ***sárvíz,*** de egyik adatában összetétel előtagja (Ny 2): *Sárvize, Sárvízmelléke.* Igen ritka előfordulású a ***fertő*** (4: Ny 2, ÉNy 1, Kö 1): *Fertő*, *Fertőd, Fertőfő* (2); a ***láp*** (4: ÉK 2, K 1, Ny 1): *Láp* (2), *Lápos, Láposbánya;* a ***mocsár*** (7: É 2, ÉK 2, DK 1, D 1, Ny 1): *Mocsár* (3), *Mocsaros, Mocsármál, Mocsárosmál, Mocsártelek* és a ***mocsolya*** (7: É 2, ÉK 1, K 1, D 1, DNy 1, ÉNy 1): *Mocsolya* (5), *Mocsolád, Mocsolyás.*

Az adatok alapján a némileg megterheltebb köznevek közül inkább a ***székás ~ székes*** mutat területi kötöttséget, a ***sáros*** ezzel szemben általánosan elterjedtebb lehetett: ***székás ~ székes*** (13: K 3, DK 9, Ny 1): *Székás (*8), *Kétszékás; Székesaranyág, Székespatak* (2), *Székáspataka;* ***sáros*** (18: É 5, ÉK 1, K 2, DK 3, D 1, Ny 6): *Sáros* (4), *Sárosd* (2); *Kissáros* (3), *Nagysáros* (2); *Sároslak, Sárospatak, Sárostó, Sárosszék, Sárosdfő* stb.

A mocsaras helyeket jelentő vízrajzi köznevek közül a legtöbb településnév elemeként a ***szék*** (31), a ***berek*** (35), a ***nádas*** (36) és a ***sár*** (65) fordul elő. Az azokat őrző településnevek mind egy-, mind kétrészes helynévi előzményekből származhatnak. Az adatok tanúsága alapján a ***szék ~ szik*** leginkább az északi, déli és a nyugati régiókban volt kedvelt névalkotó elem (31: É 6, ÉK 1, K 3, DK 5, D 6, Ny 8, ÉNy 2): *Szék* (9); [*-szék* 15] *Bélszék* (2), *Bozzaszék, Fejérszék, Felszék, Rónaszék, Sárosszék, Tölgyszék, Vasszék, Veresszék* stb.; [*-széke* 1] *Búcsúszéke;* [a névelőzmény előtagjaként 6] *Székszó, Széktelek, Székudvar, Szikszó* (2), *Szikvölgy.*

Az ÉNy-i régiót leszámítva mindegyikben feltűnik a ***berek*** főnév (35: É 4, ÉK 6, K 3, DK 3, D 9, DNy 4, Ny 4, K 2). Egyrészes jelöletlen előzményű alakja igen ritka (*Berek* 3), inkább morfológiailag jelölt formái (9) váltak településnevekké (*Berkes* 2, *Berkesd* 1, *Berki* 6). Kétrészesek alaptagjaként és bővítményi részeként szinte azonos számban maradt fenn (11, illetőleg 12). Pl. *Fénberek, Nagyberek* (2), *Szárazberek,*

Szászberek, Tisztaberek, Virágosberek (2); Csomborberki, Dinnyeberki, Szarkaberki; Beregszász, Beregújfalu, Berekal, Berekalfalu, Berekfalu, Berekszó (4), *Berektő; Berekalja.*

A ***nádas*** (36: É 6, ÉK 1, K 10, DK 4, D 6, DNy 1, Ny 6, ÉNy 2; Kö 0) elkülönül az összes gyakori előfordulású társától a településnévi szerkezeti arányait tekintve. Több mint négyötöde (30) egyrészes előzményre megy vissza. Jelöletlenül szerepel 6, morfológiailag jelölt formában *(Nádasd)* 24 adatban. A maradék 6 településnévben előtagként jelentkezik (*Nádasfalu, Nádaskürt, Nádastelek* (2), *Nádastó; Nádastelke*).

A ***sár*** (65) a délkeleti régiót leszámítva mindenütt előfordul néhány falunévben (É 3, ÉK 6, K 11, DK 1, D 9, DNy 7, Ny 18, ÉNy 2, Kö 8). Ezekből 22 egyrészes, mégpedig alapalakban 9, a többi 13 pedig morfológiailag jelölt formában (*Sárd* 4, *Sárad* 2, *Sári* 4, *Sárás* 2, *Sára* 1) jelentkezik. A 43 kétrészes közül alaprészként állt a *sár* 10 névben. Jelöletlen alaptaggal 8: *Alsár, Külsősár, Malomsár, Rengősár, Saroksár, Teleksár* stb.; kettő jelölt alaptaggal: *Legénysára, Papsára.* 33 településnévben a névelőzmény előtagjaként szerepelt. Jelöletlen alapésszel 26: *Sáregyház, Sárfenék, Sárfő* (3), *Sárhíd, Sárköz, Sárkút* (2), *Sármégy*, *Sármellék* (2), *Sárpatak* (2), *Sársok, Sárszabadi, Sárszeg* (4), *Sárszó, Sártó, Sárvár* (4); jelölt alapésszel pedig 7: *Sárfalva, Sárhida* (2), *Sárkuta, Sármelléke, Sárpataka, Sárszigete.*

A mocsárféléket jelentő köznevek területi megoszlása településnevekben: ÉNy 9, Kö 11, DNy 14, ÉK 21, DK 26, É 32, K 35, D 35, Ny 51.

5. A Hunyadiak koráról készült történeti földrajzi összefoglalások helynévi adatainak a vizsgálata során kiderült, hogy a magyar településnevek jelentős hányada valamiféle víznévi előzményre megy vissza, illetőleg tartalmaz valamiféle vízrajzi köznevet. A vízrajzi köznevek (90) valamelyikét (is) őrző helységnevek (1008) a hajdani időkben a magyar nyelvterület mindegyik régiójában keletkezhettek (leginkább metonimikusan), de legnagyobb számban a délkeleti, keleti, nyugati, déli és északi területeken. Az egyes vízrajzi köznevek megterhelése az egyszeri előfordulásúaktól (23) a 156 településnév elemeként jelen lévő *patak*-ig tart. Közülük még – régiónként eltérő mértékben – kilenc számít igen gyakorinak: a *fő* (88), a *kút* (85), a *tó* (66), a *sár* (65), az *aszó* (40), a *tő* (39), az *ér* (37), a *nádas* (36) és a *berek* (35). Viszonylag elterjedtebb volt még tíz köznév: a *szék ~ szik* (31), a *víz* (25), az *árok* (23), a *med* (22), a *sáros* (18), az *ág* (15), a *jó* (14), a *sebes* (13), a *székás ~ székes* (13) és a *hidegkút* (12). E 20 vízrajzi köznév együttesen 952 névelemként jelent meg, s ez az összes 1062 vízrajzi köznévi névelemnek a 89,64%-a. A vízrajzi köznevek fajtáinak területi megoszlása az ómagyar kori településnevek elemeként tehát a következő:

Régió	Fv	Áv	Vr	Kú	Mo	Névelemek száma
É	65	8	24	14	32	143
ÉK	51	10	6	6	21	94
K	59	11	31	30	35	166
DK	108	12	25	9	26	180
D	43	16	34	17	35	145
DNy	18	10	11	7	14	60

Régió	Fv	Áv	Vr	Kú	Mo	Névelemek száma
Ny	34	14	38	23	51	160
ÉNy	13	4	12	1	9	39
Kö	31	8	12	13	11	75
Összesen	422	93	193	120	234	1062

2. táblázat: A vízrajzi köznevek fajtáinak földrajzi megoszlása

A településnevekben található vízrajzi köznevek tanúsága alapján megállapíthatjuk, hogy a vízfajták közül és az azoknak megfelelő köznevek közül a vízfolyások és a mocsaras helyek, illetőleg azok köznevei befolyásolták legjelentősebb mértékben a bemutatott településnév-típus földrajzi elterjedtségét.

Hivatkozott irodalom

BENKŐ LORÁND 1947. Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–63.

BÍRÓ FERENC 2005. Víznevekből metonimikusan keletkezett magyar településnevek. *Névtani Értesítő* 27: 170–9.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2004. Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk. *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen. 129–44.

HAJDÚ MIHÁLY 1997. A magyar helységnevek jelentésszerkezete. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 125–32.

HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 61. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY és KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest. 664-73.

HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár, 1000—1350.* 1. *Abaúj–Csongrád vármegye.* Debrecen.

KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 440–50.

KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest. 177–85.

ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.

VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK. 211. Budapest.

BÍRÓ FERENC

FERENC BÍRÓ, **Hydrographic common nouns in settlement names of the Old Hungarian period**

This paper discusses a characteristic subset of habitation names by analysing the hydronyms that have played a part in establishing Old Hungarian settlement names. The main aim of the author is to identify hydrographic common nouns (*ér* ‘brook’, *fő* ‘source’, *fok* ‘outflow’, *patak* ‘stream’, *séd* ‘creek’, *tő* ‘mouth’, *tó* ‘lake’ etc.) which could be included in old Hungarian

settlement names. Such topics as the quantitative analysis of hydrographic common noun elements, the frequency of each hydrographic common noun in settlement names, the word geographic distribution of hydrographic common nouns, and the dependence of hydrographic common nouns upon the natural environment are also treated in the paper. On the one hand, the geographical characteristics of metonymical name giving (a typical method of place-name formation in Hungarian) are presented by the author; on the other hand, the functional and lexical structures of hydronyms missing from other sources are identified in the paper. In general, river names tend to become settlement names more often than still water names. The two groups of hydrographic common nouns examined in the paper and the actual hydronyms formed with the help of them became metonymical settlement names in the northern zone, in the eastern–south-eastern–southern zone and in the western zone more often than in other regions of the Hungarian language area.

KAPHATTA-E NEVÉT A VÁCI BURGUNDIA NÉMET TELEPESEKRŐL?

A FNESz. szerint **Burgundia** „'történelmi tartomány Kelet-Franciaországban' [1527: ÉrdyK. 395]. A k. lat. *Burgundia* átvétele. Tkp. jelentése 'a (germán) burgundoktól lakott tartomány'. A latin név a franciában *Bourgogne* alakban él tovább". Mint tudjuk, Magyarországon több településen ismeretes a *Burgundia* településrész- és utcanév. DARNAY (DORNYAI) BÉLA dolgozatában említi, hogy PESTY FRIGYES „Magyarország helynevei történet, földrajzi és nyelvészeti tekintetben" című munkájának 1. kötetében az akkori Magyarországon 11 *Burgundia* helynevet talált. Az adatokból azt a következtetést vonja le, hogy „silány vagy egyszerű házakból álló, vagy félreeső falurésszel van dolgunk"(DARNAY [DORNYAY] 1957: 333–8).

A szerző szól a szakirodalomban fellelhető néveredeztetési kísérletekről is; RÉDEY MIKLÓSnak az „Adalékok Tata történetéhez" című cikksorozatából a következőt idézi: „Burgundia a -burg, vagyis propugnaculum grundja – magyarul az elővéd telke, -területe". Nem fogadja el Rédey következtetését, mely szerint a *Burgundia* tulajdonképpen a *Burggrund* 'Váralja' jelentéssel van összefüggésben. Az EtSz.-t kritikával illeti, amiért nem foglal állást a *Burgundia* elnevezés eredetét illetően, „pedig ezt az etimológizálást joggal elvárhatnánk tőle" – írja (DARNAY [DORNYAY] 1957: 335). A szótár ugyanis csak ezeket jegyzi meg: „Burgundia tartomány Franciaországban", a „hazai latin emlékeinkben többször is szó van róla", „hazánk több városának egy részét, utcáját *Burgundia*nak hívják". Szögletes zárójelben közli a névvel kapcsolatos adatokat az első előfordulástól kezdve. Végül megállapítja: „*az elnevezés eredete nincs tisztázva"* (id. DARNAY [DORNYAY] 1957: 336).

A szerző hivatkozik VÉGHELYI DEZSŐ és KOROMPAY GYÖRGY veszprémi kutatásaira is. Véghelyi szerint „a piaci árulási helyeket magukban foglaló *lanzsát*" Veszprémben *burgundiá*-nak nevezik. DARNAY úgy véli, hogy talán az országban másutt is ez lehetett a *Burgundia* név alapja. A *lanzsa* szót egyébként a tájszótárak nem említik. Nemcsak a Szinnyei-féle „Tájszótár"-ban nincs benne, amire DARNAY utal, hanem az ÚMTsz. 3. kötetében sem találjuk meg. KOROMPAY GYÖRGYtől a következőt idézi: „A rendre és tisztaságra gondjuk volt a veszprémieknek. Ezt látjuk a piactéren is, ahol szabályozzák az árukirakás minden mozzanatát: a földön, a sátorban és az épített piaci bódékban való árusítást. Az utóbbi létesítményekre a 'lanzsa' vagy 'burgundia' elnevezés alakult ki." Mint látjuk, KOROMPAY VÉGHELYIvel azonos következtetésre jut.

A „Magyar néprajz" 4. kötetében az alábbiakat olvassuk: „A *Burgundia* városrésznév legrégibb példáit Kecskemétről és Debrecenből ismerjük. Kecskeméten 1589-ben, Debrecenben 1599-ben jegyezték föl először. A Magyarországon előforduló *Burgundia* városrész és falurész nevek többsége valószínűleg a régebbi *Burgundiá*k nevének utánzásával, analógiás úton jött létre. A *Burgundia* helységrésznév sok magyar városban és faluban előfordult a 17–19. században. A fenti példákon túl megemlítjük még a Zemplén megyei Olaszliszka, a Komárom megyei Kocs és Szeged *Burgundiá*ját. Sajnos a *Burgundia* név magyarországi szereplésének magyarázatával még adós a magyar nyelvtudomány.

Kérdés, hogy e nevezetes kelet-franciaországi tartomány neve miként került a magyar városok és falvak névadási gyakorlatába? Az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy Magyarországon a *Burgundia névvel olyan város- és falurészeket illettek a 18–19. században, amelyek a régi városmaghoz, falumaghoz csatlakozva újabb településrészként keletkeztek"* (BÁRTH 1997: 49).

Az ÚMTsz.-ben a **burgundia**[1] címszó alatt a következő jelentést találjuk: „fn <Település, ill. település vmely részének megnevezésére.> | **a.** burgondia (Kocs 1397: 238): a falunak újonnan települt utcája, ahol katolikusok laknak | **b** burgundia (Szeged i. h.): <egy telekcsoport>. || SzegSz. *burgundia.*"

Ha ezek a katolikusok német telepesek voltak, akkor névcserével, metonímiával van dolgunk. Erre azonban nincs bizonyítékunk. Dolgozatomban csupán a feltételezett néveredeztetéseket mutatom be. Korántsem hiszem, hogy ezzel a magyar nyelvtudomány adósságát fogom törleszteni. Mindössze arra törekszem, hogy az esetleges további vizsgálódásra ráirányítsam a figyelmet.

A váci *Burgundia* nevet is többen kapcsolatba hozzák a betelepülő német lakossággal. Erre enged következtetni az, hogy az egykori Görög (ma Katona Lajos) utca az ortodox szerbekhez, esetleg más, ugyanilyen vallású népekhez kapcsolható, és a kisváci Krakkó, valamint az alsóvárosi Luxemburg, illetve az egykori Zsidó utca is egy-egy nemzetiségről kapta nevét. Népcsoportról nevezték el a Csángó utcát is, de a csángómagyarság betelepüléséről nincs adatunk. Ez a név valószínűleg a Trianon utáni utcanévadási divat következménye.

Német telepesekkel hozza kapcsolatba a *Burgundia* nevet a város jeles helytörténésze, TRAGOR IGNÁC is. A **Burgundiák** címszóban ezt írja: „1. A Burgundia városrész Vác déli végén a Duna mentén terül el. Két részre oszlott, mint maga a város: püspöki és káptalani Burgundiára. Ma már csak az a görbe utca őrzi emlékét, mely a Budapesti-főútból a Füzesbe szakad." A néveredetről pedig ez a feltételezése: „Ezek az elnevezések [TRAGOR itt az ország más településein fellelhető Burgundia városrészekre, utcákra is utal] valószínűleg azokra a telepekre vonatkoznak, melyeket a Géza fejedelem és a Szent István alatt beözönlött németek alapítottak" (TRAGOR 1935: 25). Az utcanévadásról megjegyzi, hogy „a Burgundia-utcát 1888-ban Csávolszky József-utcára keresztelték, de az 1928. évi bizottság visszaállította a régi nevet" (TRAGOR 1935: 25). A Luxemburg városrészről pedig ezt olvashatjuk: „**Luxemburg** a nép nyelvén: az Alsóvárosnak a Kör-úttól a vasúti vonalig terjedő része. Valószínűleg luxemburgi településektől kapta a nevét". Említi még a **Luxemburgi-sor**t, amely 1888-ig **Luxemburgi alsó-sor** volt, majd ezt írja: „A nép egyébként Luxemburg helyett Lixemburgot mond" (TRAGOR 1935: 79).

BIRK ZOLTÁN „A váci utcanevek változásai" című munkájában írja, hogy 1841-ben Püspök-Vác a városnegyedek, utcák elnevezésére és számozására tett javaslatot. A várost négy fertályra osztották, az utcanévjegyzékben 62 utca és tér szerepel (BIRK 1999: 21–2). Szól arról is, hogy 1888-ban az utcák elnevezésére létrejött egy bizottság, de ennek anyaga, miként az 1841. évi sem említi a Burgundia utcát, és nem találjuk KARCSÚ ARZÉN munkájában sem (BIRK 1999: 43).

Ezzel szemben, miként fentebb idéztük, TRAGOR azt állítja, hogy a *Burgundia* elnevezés az 1888-i névváltoztatásig volt használatban, és csak 1928-ban adták vissza a régi nevet. MÉSZÁROS GYULA TRAGOR nézetét képviseli. Kéziratos munkájában ezt olvassuk: „Luxemburgot, Burgundiát az onnét ideszármazott településekről nevezték el" (MÉSZÁROS 1976: 4). A továbbiakban leírja a név történetét:

„1888 előtt Füzérbe menő utca, majd Szén utca (a mai Bajcsy Zsilinszky utca), Kis utca a Dunára (a mai Bajcsy Zsilinszky utcán túl)

1888 Burgundia utca

1910 Csávolszky utca

1928 Burgundia utca" (Mészáros 1976: 30).

Mint látjuk, az 1910-es évszám ellentmond TRAGOR adatának, amely szerint a korábbi Burgundia utcát 1888-ban „Csávolszky József utcára keresztelték" (TRAGOR 1935: 25). MÉSZÁROS megemlíti még, hogy Gábor József (váci származású politikus, akinek nevét a rendszerváltás előtt utca és iskola is viselte) feldolgozta a Burgundia utca történetét. A kéziratos munka azonban nem található.

TRAGOR néveredeztetési felfogását veszi át VÁSÁRHELYI JÓZSEF is. Kéziratos tanulmányában azt állítja, hogy Gizella királyné tiszteletére nevezték el az utcát a betelepedett német lakosságról, a névadásról pedig MÉSZÁROShoz hasonlóan ezt írja: „A Burgundia nevet az 1888-i bizottsági határozat alapján kapta." 1910-ben Csávolszky utcára változtatták, majd 1928-ban visszakapta régi nevét. „Hivatalosan az utca nevét 1928 óta viseli" (VÁSÁRHELYI 1988: 86).

Van Vácon egy olyan téves feltételezés is, mely szerint a *Burgundia* név a *burgundi* 'takarmányrépa' növénynévvel van összefüggésben. Ennek alapja KARCSÚ ARZÉN „Vác története" című munkájának egy részlete. Ebben a ferences gvárdián leírja, hogy a szerzetesek kertjébe többek között kukoricát és burgundit vetett. Az említett veteményeskert valóban a Burgundia városrész tájékán lehetett, ám mivel ez a tájszó Vácon nem él, valószínűtlennek tartom, hogy a helyi lakosság erről a növénynévről nevezett volna el egy utcát, sőt mi több, egész városrészt.

A *Burgundia* név eredeztetésével kapcsolatban hallottam egy érdekes, de tudományosan nem igazolható hipotézist Somorjai Gábor 68 éves váci polgártól. Magyarázata szerint a *Burgundia* német szó a következő elemekből áll: *burg* 'vár', *und* 'és', *au* 'vizenyős, lápos terület'. Adatközlőm szerint az *-ia* végződés a régi német *au,* mai *aue* magyarított formája. Ezt a magyarázatot nem tartom meggyőzőnek, még akkor sem, ha TRAGOR szerint a Burgundia „Vác déli részén, a Duna mentén terül el", amely vizenyős területre enged következtetni. A FNESz. szerint a szóvégi *-ia* ugyanolyan latin képződmény, mint a *Dánia, Hollandia, Norvégia, Skandinávia* stb. földrajzi nevek végződése.

A név eredetének megfejtéséhez két kérdésre kell tudományos választ adni: 1. Van-e összefüggés az úgynevezett lanzsák, más szóval burgundiak és a váci utcanév, városrész között? 2. Érkeztek-e és mikor Vácra német telepesek, akikről TRAGOR említést tesz? Ezek megválaszolásához csak a hiteles írásbeli emlékeket vehetjük figyelembe.

Az első kérdéssel kapcsolatban idézzünk a kétkötetes „Vác története" című monográfiából: „Még ha nem is említenék Vác várát [ti. egy 1074-ből származó német évkönyv és I. Géza 1075-ös garamszentbenedeki adományleve – D. Z.], a későbbi város első városmagjának feltétlenül a várat kellene tartanunk. Európa-szerte ismert az a többsejtű várostípus, melynek eredeti magja egy feudális főúr, főleg egyházi testület és közvetlen szolgáinak várszerűen erődített települése." A továbbiakban arról is szó van, hogy az ilyen „vár" előtt piacok keletkeznek (SÁPI 1983: 51). A váci vár a mai Géza király téren, a ferencesek temploma helyén volt, az említett városrész és a Burgundia utca pedig ennek az aljában található. Hogy aztán kialakultak-e itt olyan elárusítóhelyek, amelyeket DARNAY említ, arról nincs adatunk.

A második kérdés megválaszolása azért tűnik nehéznek, mert a „Vác története" a Géza fejedelem és Szent István idején Vácra érkező német telepesekről nem tesz említést. Szól viszont a városnak a tatárjárás utáni újjáépítéséről, és arról, hogy „ekkor *települtek* be a *német* vendégek, és alapították a *német várost*" (SÁPI 1983: 53). Itt azonban egy újabb problémával, mondhatnánk ellentmondással kerülünk szembe. Az említett forrás szerint ugyanis „a tatárjárás idején Vác két részből állott: a várból és előtte északon a váraljából. Ez utóbbi vált a XIII—XIV. század fordulóján a váci *magyar várossá.*" A magyar város északi határa a monográfia szerint a mai Fürdő utca lehetett. Az északi városrész lett a német város, melynek piaca „a mai Március 15-e tér őse" (SÁPI 1983: 63). Az 1570 körüli házösszeírásban a német város hat városnegyedre oszlott. „A Dunától nem messze, a mai Köztársaság út felé, a máig meglévő *Hegyes bástya,* a váci német város ÉNy-i sarokbástyája volt" (SÁPI 1983: 108.) Ebből az adatból is az derül ki, hogy a német város Vác északi részén helyezkedett el. A Burgundia viszont a város déli részén van. Erre a kérdésre a későbbi várostörténeti adatok adnak választ.

KARCSÚ ARZÉN arról is ír, hogy az egykori török városba „más helyekről leendő lakóul embereket és pedig kézműveseket is édesgetett ide [a váci püspök – D. Z.] különféle kedvezményekkel", és megemlíti Büllam Konrád letelepedés iránti kérelmét is (KARCSÚ 1880: 68).

A „Váci történelmi tár"-ban (VTT) olvasható az a szerződés, amelyet *Bendő István* püspöki helynök 1689. augusztus 21-én kötött *Büllau* Konráddal (a szerződés szövegében *Büllau*, de a „Vác története"-ben és KARCSÚ munkájában is *Büllam* található). A letelepedési szerződésben olvassuk, hogy Büllau Konrád (Conrad Büllau) „Munterkőnig városának mondott helységben született, német nemzetbéli, katolikus vallású" személy. A szerződésben fel vannak sorolva Büllau kérései, többek között, hogy „a letelepítettek és az örökösök is a későbbiekben szabadok és mentek lehessenek minden adótól és paraszti szolgálattól." Ugyancsak kéri, hogy a töröktől visszavett városban kocsmát és mészárszéket használhassanak teljes egészében" (VTT 94–5). A töröktől visszafoglalt város a mai Március 15. tér környékén helyezkedett el.

Jelentős változást hozott a város szerkezeti átalakításában az a városrendezési terv, amelyet Kollonits Zsigmond püspök, illetve az őt követő Althan M. Frigyes vitt végbe. „A középkori »*Német város*« negyedet ekkortól *felsővárosnak*, s a »*Magyar város«* nevű negyedet pedig *alsóvárosnak* kezdték nevezni. Nagyvác területét *alsó-, középső- és felsővárosra* is felosztották." Ezen elnevezések mellett azonban éltek a *Német város, Magyar város* és *Tabán* elnevezések is. A lakosság nemzetiség szerinti megoszlása pedig így alakult: „A felsővárosban a magyarok, az alsóvárosban németek, a Tabánban pedig vegyesen laktak. A XVIII. századi nemzetiségi elhelyezkedések a középkori városnevekben foglalt »Német és magyar város« elnevezéseknek már nem feleltek meg. Most már az említett nemzetiségiek többnyire ellenkezőképpen helyezkedtek el". 1770 utáni új parcellázások folytán „jöttek létre az alsóvárosi *Luxemburg, Burgundia*, vagy a kisváci *Krakkó negyedek."* (SÁPI 1983: 178–180). Ez az adat arra enged következtetni, hogy a váci Burgundia a 18. század második felében kaphatta a nevét. Valószínű tehát, hogy a *Burg* 'vár', illetve a *Burggrund* 'Váralja' szavakkal nincs összefüggésben a városrész elnevezése. Úgy tűnik, hogy a *burgundia* 'valamilyen elárusítóhely' jelentését is kizárhatjuk. A fenti adatok alapján viszont feltételezhetjük, hogy a névadás a városnak ebbe a részébe települt német nemzetiségre vezethető vissza. Ki kell zárnunk TRAGOR és mások állítását, hogy ez a betelepülés Géza fejedelem és Szent István idején történt, erről

ugyanis nincsenek adataink. Ezzel szemben megbízható források igazolják, hogy a tatárjárást, de még inkább a török kivonulását követően németek érkeztek a városba. Előbb az úgynevezett felsővárosban laktak, majd az új városrendezést követően a lakosság nemzetiség szerinti elhelyezkedése megváltozott, és a németek az alsóvárosba költöztek. A Burgundia városrész is ez idő tájt alakult ki. Ma már a névnek ugyanúgy csak egy utca őrzi az emlékét, mint a vele egy időben létrejött másik két településrésznek: *Krakkó utca, Luxemburg utca*.

A „sok magyar »Burgundia« helynév", ahogy DARNAY említi (DARNAY [DORNYAY] 1957: 333) közül a váci csak egy. Mint láttuk, eredetének megfejtésére többen is kísérletet tettek, a szómagyarázatok pedig jelentősen eltérőek. A váci Burgundiával kapcsolatos adatokból talán feltételezhetjük, hogy a városrész, illetve az utca német telepesekről vette a nevét. Teljes bizonysággal azért nem állíthatjuk ezt, mert ahogy ez a fentebb említett forrásokból kiderül, az ország egyéb területein található *Burgundia* nevek nem függenek össze a német betelepülőkkel. A váci adatok viszont ezt az összefüggést látszanak igazolni.

Feltételezéseink közül ki kell zárnunk, hogy a váci *Burgundia* név összefüggésben lenne a *Burggrund* 'a vár elővédje', 'telke', vagy pedig a *burgundia* 'elárusítóhely' szavakkal. Az sem valószínű, hogy a *burgundia* 'takarmányrépa' tájszó tulajdonnevesült. Nem jöhet számításba az a népetimológiás szófejtés sem, hogy a *burg* + *und* + *au* ~ *aue* > *ia* szóelemek alkotják a nevet. Közelebb jutnánk a címben felvetett kérdés megválaszolásához, ha sikerülne kideríteni, hogy hol van, illetve volt Munterkőnig, az említett Büllam (Büllau) Konrád lakhelye, és hogy lehetett-e kapcsolata ennek a településnek a 18. században Burgundiával. Eredményt a helytörténészek és az etimológusok újabb kutatásaitól remélhetünk.

Hivatkozott irodalom

BÁRTH JÁNOS 1997. Falu és városrészek a helynevek tükrében. In: BALASSA IVÁN főszerk., *Magyar néprajz* 4. *Életmód, Anyagi kultúra.* Martonvásár. 48–50.

BIRK ZOLTÁN 1999. *A váci utcanevek változásai.* Váci Füzetek 3. Vác.

DR. DARNAY (DORNYAY) BÉLA 1957. Mit jelent a sok magyar „Burgundia" helynév? *Földrajzi Közlemények* 333–8.

KARCSÚ ARZÉN ANTAL 1880. *Vácz története* 1. Vác.

MÉSZÁROS GYULA 1976. *Vác története köztereiben.* Kézirat.

DR. SÁPI VILMOS szerk. 1983. *Vác története* 1. Studia Comitatensia 13. Szentendre.

TRAGOR IGNÁC 1935. *Vác és határának hely- és ingatlannevei.* Vác.

VÁSÁRHELYI JÓZSEF 1988. *Váci utcák, terek, névadók.* Kézirat.

VTT = HORVÁTH M. FERENC – PINTÉR TAMÁS 1996. *„Késő maradékainknak tétessen jegyzésben". Írásos emlékek Vác város múltjából 1074—1990.* Váci Történelmi Tár 1. Vác.

DÓRA ZOLTÁN

ZOLTÁN DÓRA, **Could Burgundia, a southern district of the town of Vác, have received its name from German settlers?**

Burgundia, as the name of a district or a street, can be found in several settlements in Hungary. Despite prevailing assumptions, the true origin of the name is still obscure. On the basis of the findings of Ignác Tragor, an early 20th century researcher of local history, the *Burgundia* of the town of Vác is often connected by scholars to the German newcomers who settled in Hungary during the reigns of Géza and St. Stephen. Since at that time German settlers had not yet arrived in the town of Vác, this explanation is highly unlikely. After the Mongol invasion of the country (1241–42) and especially after the Turkish occupation of Hungary (1541–1686/99), however, Germans did immigrate to Vác, but settled down in the northern part of the town. This quarter was known as *Német város* 'German town', whilst the district inhabited by Hungarians was called *Magyar város* 'Hungarian town'. The downtown *Burgundia* was established by parcelling its land out in the last third of the 18th century, by which time the Hungarian and the German populations in the districts of the town had been exchanged, resulting in the German inhabitants' living in the southern quarter of Vác. Relying on this fact, the author concludes that in Vác the name *Burgundia* might have connections with German settlers, though further evidence is required to gain certainty.

CSERNAKERESZTÚR, SÁNDOREGYHÁZA ÉS SZÉKELYKEVE MAGYARJAINAK HELYNEVEI

Csernakeresztúr (Cristur), Sándoregyháza (Ivanovo) és Székelykeve (Skorenovac) határon túli, magyarok által (is) lakott települések. Az a közös bennük, hogy mindhárom településre a bukovinai székely falvakból (Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva, Andrásfalva) települtek át székelyek. Az 1764-es madéfalvi veszedelem után menekültek Moldvába, majd a 18. század második felében Bukovinában alapítottak falvakat. 1941-ig létezett ott Andrásfalva, Hadikfalva, Józseffalva, Istensegíts és Fogadjisten, ekkor Bácskába telepítette őket az akkori magyar kormány. Bácskából a székelyek 1944-ben Magyarországra menekültek a partizánok elől, azóta itt élnek.

Csernakeresztúr Romániában, Sándoregyháza és Székelykeve Szerbiában található. A mai Szerbia területére, az Al-Duna mellé 1883-ban telepítettek székelyeket, Csernakeresztúrra 1910-ben. A dolgozat e három falu helyneveit vizsgálja. Rákérdeztem a régi helynevekre, amelyeket még a letelepülők adtak, de említést teszek a helyneveket érintő modern kori változásokról is. Az adatokat 2007 nyarán gyűjtöttem; a szerb adatok értelmezésében a mai szerb nyelv kétnyelvű szótáraira támaszkodom.

1. Csernakeresztúr csángóinak helynevei. – Csernakeresztúr romániai falu (román neve *Cristur*), Déva és Vajdahunyad között fekszik. A falu nevét már a 14. század elején feljegyezték. A FNESZ.[4] adatai szerint a *Keresztúr* helynév azzal kapcsolatos, hogy a település templomát a Szent Kereszt tiszteletére szentelték, a *Cserna* előtag pedig a közeli folyóra utal. A faluban 1910 óta laknak bukovinai gyökerű székelyek (akik magukat csángóknak nevezik), a lakosság másik része román nyelvű.

A Hunyad megyei bukovinai székely telepeken elterjedt *csángó* elnevezés történetét ZSÓK BÉLA vizsgálta. Adatai szerint az első telepes nemzedék számára még csúfoló név volt a *csángó* szó, mert bennük még a székely identitástudat élt. A később született nemzedékek viszont éppen a *székely* népnévi elnevezést nem vállalják, mert számukra csak a székelyföldi emberek a székelyek. Ennek hátterében gazdasági okok és viselkedési, erkölcsi normák állnak. A letelepedés után a csángótelepiek jó munkaerőnek számítottak, az általuk árusított árucikkek (például gabona- és zöldségfélék, tejtermékek) is jó minőségűek voltak, ezért a későbbi nemzedékek tagjai már szívesen vállalták a csángó megkülönböztetést a székelyföldi székelyektől (ZSÓK 2000: 23–34).

A túlnépesedett bukovinai magyar falvakból már a 19. század végén megkezdődött a kivándorlás. 1883-ban az Al-Dunához, majd az 1880-as évek végétől a mai Romániába, több településre is mentek székelyek. Csernakeresztúr környékén még Déván, Vajdahunyadon és Sztrigyszentgyörgyön is élnek bukovinai ősökkel rendelkező magyarok.

Csernakeresztúr lakosainak száma a 2002-ben tartott népszámlálás adatai szerint 1388 volt, ebből 791 magyar, 589 román (a további nemzetiségek: 1 német, 5 cigány, 2 szlovák, 7 egyéb). A letelepülő magyarok között katolikusok és reformátusok is voltak. A 2002-es népszámláláskor római katolikusnak 714, reformátusnak 107, ortodoxnak 545 személy vallotta magát (további adatok: 3 görög katolikus, 1 evangélikus és 1 unitárius) (KIA.).

A csernakeresztúri telepítés a sztrigyszentgyörgyivel egy időben zajlott, fő szervezői Szabó Imre pénzügyigazgatósági számtiszt és dr. Barcsay Andor országgyűlési képviselő voltak. Ők Csernakeresztúr és Sztrigyszentgyörgy határában birtokokat vásároltak, melyeket a Bukovinából kiköltöző székelyeknek adtak el (LÁSZLÓ 1935/2005: 122–30; DÁVID 1963/1979: 19). Ezért a letelepüléskor elkülönülve laktak a magyarok a településen, de az azóta eltelt évek alatt a falurész lakosságának nemzetiségi összetétele is változott. Az adatközlők beszámolója szerint ma már vegyesen laknak magyarok és románok a régen csak magyar utcákban. Az eladó házakat ugyanis ritkán veszik meg magyarok.

Csernakeresztúrra mind az öt bukovinai faluból és az al-dunai székely településekről is (Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelendyfalva) jöttek székelyek (LÁSZLÓ 1935/2005: 127–8). Mivel az újonnan jöttek a faluban külön területet foglaltak el, a magyarok által lakott és művelt földterületek a székelyek névadási szokásait tükrözik. Ezért a helynevek bemutatásakor utalok a bukovinai magyar falvak helyneveivel való összefüggésekre is. A helynevek használatát később befolyásolta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulása is, hiszen ezután megszűnt a magángazdálkodás, és a mezőgazdasági területek neveinek egy részét nem használták (például *Biro Kati főggye* [földje]), továbbá a városi munkavállalás miatt is háttérbe szorult a gazdálkodás. A termelőszövetkezetek feloszlása után a földeket ismét magángazdálkodók művelhetik, de a fiatalok egy része továbbra is a városi munkát és életet választja, ez pedig a földtől (és a régi helynevektől) való elszakadást jelenti.

A helynevek használatát befolyásolja az is, hogy Csernakeresztúr lakói román nyelvű környezetben élnek, tehát például az utcanévtáblák román nyelvűek. Adatközlőim elmondása szerint a magyar utcaneveket fordították románra, így lett például a *Nagy út*-ból *Strądă Mąre*, de egyedi megoldásra is van példa, hiszen a régi *Csángó utca* neve ma *Bucovina,* amely a népcsoport régi lakóhelyére utal. Mivel a csernakeresztúri magyarok románok által is lakott településen élnek, a románok helyneveivel is kapcsolatba kerülnek. Például a *Román templom*, a *Román temető* vagy a *Román iskola* a *Román falu*-ban található (ahogy helyben nevezik), tehát nem a magyarok által lakott falurészben, viszont ezek is tájékozódási pontok az ott lakók számára. A *Román templom* és *temető* a székelyek református templomának közvetlen közelében van, a magyar gyerekek egy része pedig az ötödik osztálytól a falu román iskolájában folytatja tanulmányait (a magyar iskolába csak negyedik osztályos korukig járhatnak). A román falurészben található a *Szerényi utca* is, a név az utca egyik lakosára utal (DÁVID 1979: 22). Mivel a dolgozat a csernakeresztúri csángók helyneveivel foglalkozik, elsősorban a magyar falurészhez tartozó helynevekkel, ezért a fenti helynevek nem szerepelnek majd a felsorolásban.

Adatközlőim: Korodi Lőrincné Szatmári Anna (81 éves), Korodi Lőrinc (87 éves), Kásler Vilmos (55 éves) és Kásler Vilmosné Korodi Terézia (54 éves).

Falurésznevek. – *Felszeg*. *Alszeg*. A falurész felső, illetve alsó részének megnevezése. A bukovinai falvak közül Istensegítsen, Hadikfalván és Andrásfalván is ezek a helynevek jelölték a falu két részét.

Utcanevek. – Az adatközlők szerint korábban nem voltak hivatalos utcanevek. A postás odavalósi volt, illetve a házszámok alapján kézbesítette a leveleket. – *Nagy út*. Erről nyílik a mai *Bucovina* utca. – *Nagy utca* vagy *Csángó utca*. Az utca neve ma *Bucovina*. Ez a leghosszabb utcája a magyarok által lakott falurésznek. A *csángó* elnevezés a magyar

lakosságra utal. – *Kicsi utca*. A Bucovina utcából nyílik, rövid utca. – *Rózsa utca*. Újabb keletű az elnevezés. Korábban *Cigán utca* volt a neve, az adatközlő elmondása szerint azért, mert az ottlakók sokat veszekedtek. – *Malom utca*. A faluból kivezető utca, a vízimalom irányába halad. – *Temető utca*. A csángók temetőjéhez vezető utca.

Legelők. – *Nagy hegy*. Nagyobb legelő neve. – *Két hegy közt*. Ez kisebb legelő. – *Komponás kut*. Jelentése 'gémes kút' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 46). Ezen a területen régen volt egy kút, de már nincs meg, a legelő megnevezése viszont nem változott. – *Ártyia*. Szántóföld is található ezen a területen. Az *àrtija* (vagy *hartija*) szó több szláv nyelvben is előfordul, a mai jelentése magyarul 'papír'. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy a helynév esetleg az *àrtija*/*hartija* szó 'kiváltságlevél' vagy 'oklevél' történelmi jelentésével lehet összefüggésben.

Szántóföldek. – *Biro Kati főggye*. A tulajdonosáról nevezték el. A név eredetéről a következőket mondta adatközlőm: „Vót egy, az uramnak az anyjának egy tesvére, s vót 5 hód főggye ott, s igy a *Biro Kati főggye* lett. Ugy nevezzük azt a darab fődet, *Biro Kati főggye*" (K. L. Sz. A.). – *Levágott*. A név eredetéről és a terület hasznosításáról így számolt be adatközlőm: „met erdőség vot, s akkor apáink levágták az erdőt s kicsutakolták, s lett főd belőle. Hideg vót az a főd, s vettek ['vetettek'] terebuzát ['kukoricát'], rozsot, árpát, olyasmi megtermett, de a terebuza erőst nem érett bé, met hideg vót a főd. Krumplit, osztán az megtermett jól" (K. L. Sz. A.). – *Két és fél hód* [hold]. A szántóföldeket megnevezhették a méretük alapján is. – *Két hód*. „Aztán a másikat azt úgy neveztük, vót *Két és fél hód*, *Két hódba* mentünk, ide mentünk, oda…, úgy neveztük. A fődek egybe vótak. Akkor ugy neveztük a fődeket" (K. L. Sz. A.). – *Ártyia.* Ezen a földterületen szántóföld és legelő is van. – *Almások* vagy *Almásoknál*. „Ott es van olyan szántófőd es, van kaszálló es." (K. L.) – *Aji fődek.* Közel esnek a magyar falurészhez. „Ugy mongyák *Aji fődek*, met egy kicsi darabocska zöccségnek van, hagymát termelni, pityókát, céklát, ezeket termelik itt most" (K. L.). Székelykevén *Aji kert* a neve a házak mögött található veteményeskertnek.

Vízfolyások. – *Patak*. Nincs külön neve. A Bucovina utcával párhuzamosan folyik a kertek végében, és a *Cserna folyó*ba ömlik. Ha esős idő volt, akkor egész nyáron folyt a medrében víz, de már több évben is kiszáradt. – *Ártya patak*. Egy románok által lakott hegyen folyik, a *Cserunya* nevű földterületen. – *Forrás*. Voltak források a környéken, de csak forrásként nevezték meg.

Kutak. – Nem adtak külön nevet a kutaknak. Kivétel a *Komponás kut*.

Gyümölcsösök. – *Almás, Almási határ*. Gyümölcsfákra utal az elnevezés az adatközlő elmondása szerint, de az idézetben szereplő *divós*-t és *szilvás*-t nem említi külön helynévként: „Van ott mindenféle azoknak […] avval élnek, még most es, ma es, almás, divós, szilvás. Pálinkát főztek. Akkora almafák vannak ott […]. Alma annyi vot minden esztendőben. Nem fagyott le. […] Termeltek örökké, minden esztendőben" (K. L.).

Temető. – *Temető*. A magyar falurészben ez az egyetlen temető, a románok temetőjét nevezik *Román temető*-nek.

Építménynevek. – *Iskola*. A Bucovina utcában van. 1920-tól áll a katolikus iskola, 1948-ban államosították, most ismét egyházi tulajdonban van. – *Katolikus templom*. A *Nagy út*-on áll, 1915–16-ban építették (GyRKE.). – *Református templom*. A *Román templom* közelében található. – *Bót*. A Bucovina utcában két bolt is van, ezek az utca két oldalán állnak, majdnem szemben egymással. Egy bolt pedig a Nagy úton, a *Kocsma* mellett található. – *Vizi malom*. Ma már nem működik. A Malom utca vezet oda. A falutól körülbelül egy kilométerre van. Tulajdonosa magyar származású, de nem csángó (illetve bukovinai székely). – *Tájház*. A Bucovina utcában áll. A Hagyományőrző Egyesület vásárolta a parasztházat 1994-ben. Visszaállították az épület eredeti formáját, és helyiségeibe összegyűjtötték a régi székely berendezési és használati tárgyakat.

2. Sándoregyháza (Ivanovo) helynevei. – Sándoregyháza egyike a három al-dunai falunak, amelyekbe bukovinai székelyek települtek a 19. század végén. A település Szerbiában, Pancsovától (Pančevo) délre, a Duna mellett fekszik. A 2002-es népszámlálás adatai szerint az 1131 lakos 39,96%-a magyar, 27,14%-a bolgár, 19,72%-a szerb, 2,12%-a jugoszláv, 1,33%-a szlovák, 4,69%-a nem nyilatkozott (Popis stanovnistva u 2002).

Az Al-Duna ármentesített területeit a magyar kormány a 19. század második felében kezdte betelepíteni, ennek következményeként kerültek ide székelyek is. Egy 1868-ban jóváhagyott döntés engedélyezte, hogy ezen a területen új községek jöjjenek létre, ezután alakult Ivanovo és Gyurgyevó is (NAGY 1883: 5–6; GALAMBOS 2001: 30). (PENAVIN OLGA adatai szerint Ivanovo eredetileg 1876-ban jött létre, de mivel árterületen volt, tehát közel a Dunához, ezért az árvíz miatt elpusztult; PENAVIN 1972: 745). 1881-től Nagy György, a szegedi kincstári uradalom jószágigazgatója kormánybiztosként irányította a vízvédelmi munkálatokat, kinevezésekor megbízták a VI–VII. öblözet három elpusztult településének, Marienfeldnek, Ivanovónak (Ivanovának vagy Ivánovának) és Gyurgyevónak az újratelepítésével is. A szabadon maradó földterületek benépesítését azonban magyar nemzetiségűekkel akarták megoldani, ezért a három elpusztult falu lakosságának visszatérése után a fennmaradó földterületet kapták meg a székelyek (FOKI 2000: 186–7). A bukovinai székelyek 1883-ban érkeztek az Al-Dunához. A túlnépesedett bukovinai magyar falvakból való kitelepülés egyik kezdeményezője az istensegítsi születésű László Mihály volt, aki magyarországi újságokban tájékoztatta a közvéleményt a bukovinai székelyek helyzetéről. Ennek hatására bizottság alakult (Csángó Bizottság), amelynek feladata az volt, hogy elősegítse a bukovinai székelyek egy részének áttelepítését az Al-Duna szabályozása során ármentesített földekre. Az adatok szerint a három al-dunai településre (Hertelendyfalva, Székelykeve és Sándoregyháza) körülbelül 3500-4000 ember jött Bukovinából. A betelepülő székelyek számát nem lehet pontosan meghatározni, mivel vonaton és szekerekkel is jöttek, sőt még az 1883-as telepítés után is vándoroltak az Al-Dunához, az 1888-as árvíz után viszont többen visszatértek Bukovinába (LÁSZLÓ 1935/2005: 98–104; SEBESTYÉN 1989: 102; SOLYMÁR 2000: 265; FOKI 2000: 192–3).

A falunak korábban volt a neve *Ivanovo* (*Ivanova* vagy *Iványova*) és *Nagygyörgyfalva* is (FOKI 2000: 186, 187; PENAVIN 1972: 745). A település a *Nagygyörgyfalva* nevet Nagy György kormánybiztosról kapta, az *Ivanovo* nevet a hagyomány szerint egy *Gurán Iván* nevű bolgár telepesről, *Sándoregyháza* pedig Bonnáz Sándor temesvári püspök neve után lett, mivel ő támogatta 1888-ban a templom és a paplak építését (SOLYMÁR 2000: 265; SEBESTYÉN 1989: 106). A faluban a magyarok mellett németek és paltyenok (egy bolgár népcsoport) is laktak, de a II. világháború után a németeket kitelepítették.

Az 1960-as évektől mentek a faluból különféle nyugati országokba munkát, illetve új lakóhelyet keresni, az üresen maradt házakba pedig rendszerint szerbek költöztek.

A sándoregyháziak eredetileg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, de a Duna közelsége miatt többen halászatból is éltek. A későbbi nemzedékek tagjai közül sokan a környékbeli városokban (például Pancsován vagy Belgrádban) dolgoztak, illetve dolgoznak ma is.

A falu *Sándoregyháza* nevét ma már nem szokták használni, még egymás között sem. A falubeliek elmondása szerint a környékbeli települések lakói nem ismerik a *Sándoregyháza* elnevezést, ezért nem is tudnák az idegeneket eligazítani, ha így érdeklődnének a falu felől. A település bejáratánál is *Ivanovo* feliratú tábla szerepel. Az adatközlők szerint a falu német és bolgár lakosai is ugyanazokat a helyneveket használták.

Adatközlők: Pál János (68 éves), Benyovszki Ferenc (77 éves), továbbá köszönet illeti Almásiné Illés Juliannát, a helyi iskola tanárnőjét, aki a falu történetéről közölt adatokat.

Falurésznevek. – *Alvég*. A falu alsó része. Itt lakott a szegényebb lakosság, akiket sértő elnevezéssel *Cirebandá*-nak hívtak. (Adatközlőim nem tudják, hogy honnan ered és mit jelent ez a név, bár Erdély több területén is használatos a *cire* főnév, többféle jelentésben is [ÚMTsz.]).

Utcanevek. – A falu régi utcanévtábláin még szerepelt szerbül és magyarul is az utcanév, de a mai feliratok szerbül vannak. Ma is van a faluban Dózsa Györgyről vagy Petőfi Sándorról elnevezett utca. Eredetileg csak három utca, a *Szük utca*, a *Ritapeki sor* és a *Dunavaci sor* volt elnevezve. Ezek közül ma is használatos a *Ritapeki sor* és a *Szük utca*, de ez utóbbit kevesebben használják. A mostani utcaneveket a községi elöljárók adták (például *Ulica Matija Gubec*, *Ulica 7. Jula* [az 1941. július 7-i fegyveres felkelés napja] vagy *29. Novembar* [a köztársaság napja]). Adatközlőim elmondása szerint Sándoregyházán nem volt szokás, hogy az utcákat az abban lakó emberekről nevezzék el (mint például Hadikfalván vagy Andrásfalván), ellenben a dűlőkre jellemző volt a tulajdonosról történő elnevezés (l. ott). – *Szük utca*. Másik (inkább gúnyos) elnevezése *Kutyaszoritó utca*. Ez a név onnan ered, hogy ott a legkönnyebb beszorítani a kutyát, mert szűk az utca. Hadikfalván is volt egy *Kutyaszoritto utca*, ami ott zsákutca volt. A meghatározás szerint „az utca legvégén egy nagy ház állt. Kijutni belőle csak a bejáratnál lehetett" (SEBESTYÉN 1989: 182). – *Ritapeki sor*. A *Duna* felé vezet, egy *Ritopec* nevű szerbiai település irányába. Ez fél utca, tehát csak az egyik oldalon vannak házak. – *Dunavac* vagy *Dunavaci sor*. A csatorna (a helyi megnevezés szerint *Kanális*) melletti utca. A mai utcanév *(Nasipka)* magyarra fordítva *Töltés utca* lenne (a *nasip* jelentése magyarul 'töltés, gát, földhányás').

Építménynevek. – *Templom*. Bonnáz Sándor anyagi támogatásával épült, ugyanazon tervrajz alapján, mint a székelykevei templom, ezért a két épület ma szinte teljesen egyforma. – *Iskola*. A templom mellett áll. – *Egészségház (Rendelő)*. Szerb neve *Ambulanta.* Adatközlőm (P. J.) információi szerint a mai *Egészségház* helyén a magyar fennhatóság idején *Rendőrlaktanya* volt, akkor itt állomásoztak a tollas csendőrök, mert a falu határtelepülés volt. – *Zádruga*. *Földműves Szövetkezet*, ma magántulajdon. (*zadruga* 'szövetkezet'). – *Bót*. Több bolt is található a faluban. Adatközlőm elmondása szerint akkor is 6-7 boltja volt a falunak, amikor még 3500 lakosa volt. – *Kocsma*. Régen három

kocsma volt a faluban, mindhárom nemzetiségnek egy-egy. A magyar, a német és a bolgár fiatalok külön kocsmában szórakoztak, mindegyiknek külön táncterme, illetve ivója volt, és külön zenét is játszottak. Ma már nincs ilyen elkülönülés.

Legelő. – *Rét*. A falutól délre van, legelő is volt a területen. Nagy nyárfák nőttek ott, ezeket csak öt-hat ember tudta átölelni. 50-60 üszőt és meddő tehenet vittek oda legelni. Tavasszal kihajtották őket, és őszig kint maradtak. Adatközlőm (P. J.) elmondása szerint ezt a területet annak idején a magyar állam kezdeményezésére erre a célra speciális fűmaggal vetették be. Itt legelt négy-öt birkacsoport is, melyek szintén a faluéi voltak, ezek is itt maradtak tavasztól őszig. A *Rét* nevű területen szőlőparcellák is voltak, később „szőlőházak" (kisebb tanyafélék) is, melyek gazdái ott teleltek. A terület *Rét* elnevezése már 1883 előtt is létezett, erre utal NAGY GYÖRGY kormánybiztos emlékirata: „Titel és Dubrovác, Torontál- és Temesmegyékben, a Tisza és Duna balpartján mintegy 14 mértföld hosszuságban […] terül el azon […] földbirtok, mely az »aldunai réti földek« elnevezés alatt ismeretes" (NAGY 1883: 3).

Kaszáló. – *Bornyunyomás*. Ezt a területet a falu apaállatainak kaszálták, régebben volt ott bika, kan és csődör is, ezeket a község tartotta.

Szántóföldek. – *Vranyakok* vagy *Vranyak*. Ez a terület hivatalos neve ma is. A falu felé jövet közel fekszik a faluhoz. Adatközlőim nem tudják, honnan ered a név, de egyes szláv nyelvekben a *vránac* jelentése 'fekete szőrű, sötétpej ló' vagy 'kárókatona'. – *Árvenica*. Ez is hivatalos név. – *Karasic*. Nem hivatalos név; a falubeliek egymás között a határ egy részét így nevezték. Itt sem kaptam információt a név eredetéről, de egyes szláv nyelvekben a *kàrāš* jelentése 'széles kárász', a *karàščić*-é pedig 'kis kárász'. – *Pótlékok*. Az elnevezésről adatközlőm a következőket mondta: „Mikorába idetelepitették a magyarokat, osztottak szintén 10 hold vagy láncot mindenkinek, és akkor még akinek hiányzott, az volt az a bepótolási darab, hogy kitöltse a 10 láncot" (P. J.). – *Szuna föd*. Egy korábbi településre utal a név. Azelőtt létezett ott egy *Sonnenfeld* nevű település (adatközlőm, Benyovszki Ferenc fordításában *Napföldje*), de az árvíz kiöntötte a lakosságot. Más magyarázat szerint egy *Szuna* nevezetű ember lakott ott. NAGY GYÖRGY kormánybiztos emlékirata szerint a VI–VII. öblözetben 1883-ban többek között Sonnenfeld Dávid bérletét sem lehetett kiadni a telepeseknek (NAGY 1883: 63). – *Máriaföld*. A falutól északra található. Egy korábbi, *Marienfeld* nevű településre utal a név. E község lakosságát a mai Hertelendyfalva területére költöztették. NAGY GYÖRGY kormánybiztos emlékirata szerint Marienfeld alacsony fekvése miatt telepítette át a lakosokat Pancsova közelébe, ahová az árvíz nem érhetett el (NAGY 1883: 30). – *Laposak*. L. a *Kuruclapos* meghatározását. – *Kuruclapos* vagy *Kurucfődek*. Általában vízzel borított terület volt, amíg nem ástak kanálisokat. A *Duna* áradása, de a belvíz is okozhatta a terület vizesedését. Adatközlőm elmondása szerint egy *Kuruc* nevű emberről kapta a nevét a terület. – *Livadák*. Istensegítsen is volt ilyen nevű része a falunak, a román *livada* szó jelentése 'gyümölcsös(kert), rét, kaszáló', és gyümölcsösként határozzák meg az adatközlők is (SEBESTYÉN 1989: 179). A *Livadák* nevű területet Sándoregyházán szerbek vették meg, és gyümölcsfákkal ültették be. – *Beloblato*. A *Livadák* nevű terület egy része. Adatközlőim fordításában a szerb név magyarul 'fehér föld', illetve 'sár'. Elmondásuk szerint azonban a talaj itt is olyan színű, mint máshol. (*Belo* 'fehér', *blato* 'sár, láp, mocsár'). – *Mukujok*.

Ez is hivatalos név. A határ egy részének a neve. – *Égetőspart*. Az elnevezés onnan ered, hogy a terület a parton van, és egy kissé homokos a talaja. Ezen a területen a homok (a falubeliek futóhomoknak nevezik) már 2-3 ásónyomra ott van. Amikor nagyon meleg az idő, a kukorica kiég, illetve megfehéredik, innen ered a név.

Dűlőnevek. – A dűlőket rendszerint a tulajdonosukról nevezték el. *Gábor Lovre düllője*. – *Benyovszki düllője* vagy *Feri düllője* (kinek hogy jutott eszébe a dűlő tulajdonosának neve). – *Brendján düllője*. – *Koller düllők*. – *Sztánya bácsi düllője.* Ezek a területek mezőgazdasági termelésre használatosak.

Temető. – *Temető.* Nincs külön neve.

A Dunához kapcsolódó helynevek. – *Hajótelelő.* Régen itt kötöttek ki a hajók, amelyeknek legénységét a falu látta el élelemmel. Adatközlőm szerint legalább 1000 ember telelt át ott. – *Dögduna.* A Dunának itt nem volt nagy folyása, és kikotorták minden 2-3 évben. (P. J.)

3. Székelykeve (Skorenovac) helynevei. – Székelykeve (szerb nevén *Skorenovac*) a szerbiai Kovin várostól nem messze, a Duna közelében fekszik. A 2002-es népszámlálás adatai szerint lakosainak száma 2574, ennek 86,71%-a magyar, 5,48%-a szerb, 1,05%-a jugoszláv, 5,79%-a pedig az egyéb rovatban szerepel (Popis stanovnistva u 2002). A lakosok számának meghatározása azért nem egyszerű, mivel az 1960-as években nyugatra vándorolt lakosok egy részének ma is van háza a faluban, ahová tavasztól őszig (vagy rövidebb időszakokra) visszaköltöznek. Továbbá a kivándoroltak egy része megtartotta eredeti állampolgárságát, és szavazati joggal is rendelkezik, ezért szerepel a falu erre vonatkozó nyilvántartásában is, bár az év egy részét nem a faluban tölti.

A *Skorenovac* nevet hivatalosan 1922-ben kapta a falu (GALAMBOS 2001: 85), de ez a név már 1412-ben is felbukkant, „amikor Luxemburgi Zsigmond magyar király oklevelével mezei javakat (terra) ad bérbe, Keve városának, köztük Bálványost (Balvanos) és Szkronoveczet (Zkronovetz). Ez a megismételt kiváltság arra utal, hogy a középkori Keve már a régebbi időktől, valószínűleg 1404-től jogot formálhatott ezekre a birtokokra" (GALAMBOS 2001: 28). 1440-ben Keve (később Kovin) város délszláv lakói a törökök elől északra menekültek, és a Csepel-szigeten telepedtek le. Az új lakosokra utaló oklevelekben aztán felbukkant *Szkronovec, Bálványos* és *Keve* mint helynév a Csepel-szigeten, bár *Szkronovec* egy idő után feledésbe merült (HAJDÚ 1979).

A székelykeveiek ősei 1885-ig Gyurgyevón (Gyurgyova) laktak. Gyurgyevót 1868 után kezdték betelepíteni töltésépítésre szerződtetett telepesekkel, nevét Gyurgyevity tábornokról kapta, mert ő kezdeményezte a telepítést. „Első lakosai Ujfalu, Ürményháza, Sándorfalva magyarjai, – palócok, Szeged környéki magyarok, ó-Besenyő és Rogendorf bolgárai voltak. […] Később Györgyházáról, Zichifalváról 80 német családot is telepítettek még ide" (PENAVIN 1972: 745). A falut 1876-ban elárasztotta a Duna, 60 család kivételével a lakosság szétszéledt (GALAMBOS 2001: 38). 1883-ban érkeztek ide a bukovinai székelyek. Az évenként előforduló bel- és árvíz miatt 1887-ben telepítették a falut a mai helyére. A *Székelykeve* név úgy jött létre, hogy egyrészt utal a székely lakosokra, másrészt a régi *Kevevára* nevére (SOLYMÁR 2000: 265, 276). A falu lakossága eredetileg földművelésből és állattenyésztésből élt, a földdel nem rendelkező férfiak pedig kubikosmunkát végeztek,

illetve a közeli városokban (Kovin, Belgrád, Pancsova) is vállaltak munkát. A falubeliek (és a környékbeli magyarok, mint például Sándoregyháza magyarjai) rendszerint a *Székel* (esetleg *Székely*) nevet használják a település megnevezésére.

Adatközlőim: Kató Mihály (80 éves), Korsós Gábor (55 éves), Biró Boldizsárné Barabás Erzsébet (74 éves), Gyuris József (67 éves), Kalnokné Székely Mária (81 éves).

Falurésznevek. – *Felszeg.* A Nagy utca választja el a két falurészt. A székelyek kiejtése szerint *Felszeg*, a palócok, illetve máshonnan odatelepültek kiejtése szerint *Fölszeg* vagy *Fölszög*. – *Csircse*. A falu *Kovin* felé eső része. Székely ősökkel rendelkező adatközlőmtől az *Alszeg* megnevezést is hallottam a területre, miszerint a falu temploma *Felszeg*-ben, a parókia *Alszeg*-ben van (K. M.). Istensegítsen, Hadikfalván és Andrásfalván is *Felszeg* és *Alszeg* volt a falu felső és alsó részének neve (SEBESTYÉN 1989: 179, 182, 187). – *Széjek*. A falu szélének elnevezése. „A szélen vót egy sor, ott az a Széjek vót" (B. B.).

Utcanevek. – Az adatközlők elmondása szerint a mai utcaneveket a második világháború után adták, addig nem voltak hivatalos utcanevek. A házak azonban számozottak voltak, tehát a házszám alapján értek oda a levelek. A mai utcanevek szerbül és magyarul is szerepelnek az utcanévtáblákon, és Sándoregyházához hasonlóan itt is található Petőfi Sándorról elnevezett utca *(Ulica Petefi Šandora*, *Petőfi Šándor utca)* az országhoz kapcsolódó nevek, illetve elnevezések mellett *(Ulica Maršala Tita, Tito Marsall utca, Ulica Žarko Zrenjanina, Zsárko Zrenjanin utca, vagy Ulica Bratstva Jedinstva, Testvériség-egység utca)*. Adatközlőm beszámolója szerint a hivatalos utcanevek előtt megnevezhették az utcákat a sarkon lakó ember neve vagy jellegzetes foglalkozása alapján, vagy például arról, hogy kereszt állt az utcában (K. M.). A faluban hallottam példát arra is, hogy nem a mai hivatalos utcanévvel nevezték meg az utcákat: *Domokos utcája* (az adatközlő az egyik utcában lakó emberről nevezte meg az utcát), vagy *Pék utca* (az utcában pékség üzemel). – *Nagy út*. Egy hosszú utca neve, amely *Kovin*-t összeköti a *Plosic* (Pločica) nevű településsel. – *Nagy utca*. A templom utcája, ez választja szét *Felszeg*-et és *Csircsé*-t. – *Temető utca*. A temetőhöz vezető utca. – *Rövid utca*. Adatközlőm így magyarázza a név eredetét: „Vót két utca hosszú, és a végibe vót egy rövidebb utca, de az most már hosszabb a többitől is, mer beépítették" (B. B.). – *Pacsirtatér (Pacsirta utca)*. A falu temető felőli szélén van. Az egyik magyarázat szerint az utca arról kapta a nevét, hogy a pacsirták ott daloltak (K. M.). Másik magyarázat szerint a név onnan ered, hogy az utca sarkán egy idős néni lakott, aki olyan szépen énekelt, mint a pacsirta, ezért nevezték így az utcát (K. Sz. M.). – *Kisbót utca* [Kisbolt utca]. A sarkon egy kis bolt volt. – *Nagybót utca* [Nagybolt utca]. A mai Testvériség-egység utca. – *Tükör utca*. Lapos területen van, ezért amikor nagyobb eső esett, megállt ott a víz, és a tükröződésről kapta a nevét. – *Kutyaszoritó utca*. (A köznyelvi *zsákutca* megfelelője.) Az utca végét sűrű sövénnyel kerítették be, hogy az állatok ne menjenek ki a földekre. Sándoregyházán is van ilyen nevű utca, illetve a bukovinai Hadikfalván is volt. – *Malmas utca*. Az ott lakó ember foglalkozása alapján nevezték el. GALAMBOS TIBOR adatai szerint az utcák már 1893-ban kaptak nevet. Akkor *Emánuel Sándor* és *Győri Imre* járásbírókról is neveztek el utcát, továbbá *Grommon Dezső*-ről is, aki Nagy György után lett kormánybiztos (NAGY 1883: 60–1). Emellett volt *Székely*, *Somogyi*, *Fő*, *Bonnáz Sándor*, *Fiath*, *Vég*, *Nagy*, *Rövid*, *Csonka*, *Temető*, *Új*, *Gyufagyári* és *Téglagyár utca*, valamint *Kubini út* is. A II. világháború után

a járási népbizottság rendelete kapcsán jöttek létre a mai utcanevek, de ekkor még *Leningrád utca* volt a mai *Žarko Zrenjanin utca*, vagy például az akkori *Vörös Hadsereg utca* 1952-ben *Jugoszláv Néphadsereg* utcára változott. *Isztria utca* is volt (ma *Bánáti utca*), és ekkor nevezték el a *Pacsirta utcá*-t is (ma *Proletár utca*) (GALAMBOS 2001: 56, 149, 156).

Építménynevek. – *Iskola*. Az adatok szerint már 1887-ben, tehát Székelykeve létrejöttének idején építettek iskolát a faluban, de akkor még fából. A későbbi iskolaépületek helyett épült az új iskola, melynek egyik része az *Óvoda*. (1982-ben nyílt meg az intézmény.) – *Posta*. – *Egészségház (Orvosi rendelő)*. Az orvosi rendelőt magyarul *Egészségház*-nak hívják, ebben fogorvos, általános orvos és nővér is dolgozik, továbbá gyógyszertár is üzemel. – *Községháza*. A falubeli elnevezése *Helyi Közösség*. A *Községháza* épülete 1890-ben már állt, ekkor említik először írásos források (GALAMBOS 2001: 223). – *Vadászotthon*. Ennek épületét lakodalmakra és bálokra is ki szokták bérelni. – *Ifjúsági Otthon*. Ebben az épületben is tartanak lakodalmakat és más rendezvényeket. – *Tűzoltó laktanya*. A Temető utcában van. 1899-ben alakult meg a Székelykevei Önkéntes Tűzoltó Testület (GALAMBOS 2001: 59). – *Templom*. Bonnáz Sándor csanádi püspök támogatásával épülhetett fel a templom és a parókia. A templomot 1892-ben szentelték fel (GALAMBOS 2001: 227). – *Parókia*. A falu templomával szemben áll. – *Szent Antal-kápolna*. A templomkertben található, 1925-ben építtette Kurkó Bertalanné (GALAMBOS 2001: 93). A település határában a Duna felőli oldalon még nyilvántartanak őrházakat, melyeket az Osztrák–Magyar Monarchia idején állítottak. Akkoriban a Duna képezte az országhatárt, és a határőri övezetben álltak az őrházak. Adatközlőim tájékozódási pontja például a *Nyolcas őrház* vagy *Hatos őrház,* melyekből az előbbit már lebontották, de még mindig emlékeznek a helyére. – GALAMBOS TIBOR kutatása szerint Székelykevén 1910-től már működött malom. A *Nagymalom* épületét 1977-ben bontották le (GALAMBOS 2001: 261). – A korábbi *Mezőgazdasági Termelőszövetkezet* 1949-ben alakult meg (GALAMBOS 2001: 150); ma magántulajdonban van. A faluban több kisebb bolt és mezőgazdasági kereskedés üzemel, ezenkívül különféle vendéglátó-ipari egységek, pékség és kovácsműhely is. Az adatok szerint már a 20. század első felében is több kereskedés, illetve vendéglő működött a faluban (GALAMBOS 2001: 258).

Temető. – *Temető*. A falunak egy temetője van, ide temetkezik mindenki nemzetiségtől és vallási hovatartozástól függetlenül.

Legelő. – *Legelő* vagy *Nyomás*. A *nyomás* szó jelentése 'legelő' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 62; SEBESTYÉN 1989: 382). A csatornák (a helyi megnevezés szerint *kanálisok*) kiépítése előtt a belvíz ott mindig magasan állt. A II. világháború előtt nagyobb területen legeltettek, mint ma, mert akkor 7-800 szarvasmarhája is volt a falunak. Továbbá a 400 tinó, borjú és meddő tehén („meddük voltak, nem fejték" [K. G.]) a *Sziget*-ben legelt, a *Fórhanton*, ezen belül pedig a *Fertájok*-ban volt a legelő. A *Fórhant* a *Duna* melletti terület neve. Egy német nyelvű dokumentum szerint (mely Gyurgyevó 1875-ös kataszteri felmérése után készült) a község délen a plosici Forlanddal határos, az 1883-as adatok pedig már azt mutatják, hogy az új telepesek búzát vetettek a Forlandon, amely a meghatározás szerint „a Duna előtere" (GALAMBOS 2001: 32, 45). A *Töltés*-en (a gát

elnevezése) belül is legeltettek. Volt egy darab terület, amit lehetett legeltetésre használni. – *Alj.* Itt van a mai legelő.

Szántóföldek. – *Gyurgyova.* Brestovac (Beresztóc) település közelében van. A 19. század végén itt volt Gyurgyevó falu, később a Duna áradásai miatt építették a mai Székelykeve területére a házakat. – *Fertályosok* vagy *Fertályok.* „Fertály láncokat mértek ott kerteknek, valamikor, mikor kitelepítették Gyurgyovára a népet. Kerteknek, hogy mindenkinek legyen kertje, kerti földje. Kicsit homokosabb föld lehetett ott, és oda mértek olyan negyed láncos parcellákat. Ott minden családnak volt egy kertje. Az a rész *Fertályosok*-nak lett elnevezve. S akkor rajta maradt *Fertályok*" (K. M., K. G.). A *fertály* jelentése: „Valamely mennyiségből, mértékegységből egy negyed" (ÉKsz.). – *Hétfertály* vagy *Hétfertályosok*. Ez hét negyed láncos föld volt. A *lánc* „mértékegység mint hosszmérték 10 öl, illetve mint területmérték 1000–1200 négyszögöl" (ÉKsz.). – *Kétláncosok*. – *Ötvenkétláncosok*. – *Háromláncosok*. – *Félláncosok*. – *Szakadó*. A Duna-parton fekszik. A folyó itt 1888-ban átszakította a gátat, elárasztotta a réti szántóföldeket, ezért a terület víz alá került (GALAMBOS 2001: 51). – A Szakadó felé voltak a *Háromláncosok*. Itt minden család három lánc földet kapott. – *Part*. A Temető fölött van. Régebben szerbeké volt ez a földterület, majd az 1960-as, 70-es években kezdtek ott földet venni a magyarok. – *Ponyovic* vagy *Ponyovicok*. A *Ponyovic* egy kanyargós vízfolyás (ér) neve, és az ennek hajlatában levő földterületet is *Ponyovic*-nak nevezték. Vizes terület volt, ezért legtöbbször sárgavesszőt (egy fűzfaféle neve) növesztettek ott, amelyből kosarat fonnak. GALAMBOS TIBOR adatai szerint az 1910-es évek elején szárították ki a *Ponyovic* medrét a *Rét*-ben, majd 1912-ben kiparcellázták és kiosztották az így nyert területet (GALAMBOS 2001: 69–70). A vízfolyás neve NAGY GYÖRGY kormánybiztos emlékiratában még *Ponyavica* alakban szerepel (1883: 18). – *Rét*. Itt is termesztenek sárgavesszőt. Sándoregyháza helynevei között is szerepel *Rét*, ott egy legelő neve. (Az elnevezés további részleteit l. ott.) – *Bélablata*. Sándoregyházán *Beloblato* a neve a *Livadák* nevű terület egy részének. Sándoregyházi adatközlőim szerint a szerb szó magyar fordítása 'fehér föld', illetve 'sár'. – *Badrik partján (Badrik-parti földek)*. Alacsony fekvésű, nádas terület volt, közel esett a régi Gyurgyovához. A *Badrik* egy vízfolyás (ér) elnevezése, de nyáron rendszerint nem volt a medrében víz, hanem inkább ősszel, amikor sok eső esett. A *Badrik-part* ott homokos volt, és egy-egy hold földterülettel rendelkeztek az emberek. – *Finánclámpa*. A Hosszudüllőben volt egy ilyen nevű földterület. Adatközlőm (B. B.) lapos területként határozza meg, ahol a víz sokszor a kukoricát is „elvitte". Makrai István, aki 1984-ben SEBESTYÉN ÁDÁMnak beszélt a névről, *Finánc rámpá*-nak nevezi területet: „met vót ott egy finánchház, onnan vezet az út Beresztócnak" (SEBESTYÉN 1989: 109). – *Aji kert*. Tulajdonképpen nem szántóföld, hanem a falu egy részének házaihoz tartozó veteményeskertek elnevezése. A házak és az udvar magasabban fekszik, mint a hozzájuk tartozó veteményeskert. Csernakeresztúron *Aji fődek*-nek hívják a zöldségfélék termesztésére szolgáló területet. – *Plosici határ.* Pločica település irányában van. – *Bavanistai határ.* Bavanište település irányában található. – *Kovini határ.* Kovin irányában van.

Dűlőnevek. – *Szilvás düllő.* Korábban egy bavanistai (Bavanište) emberé volt a terület, és szilvafák voltak ott. – *Székely Orbán düllője. – Magyarosi düllője.* Korábban *Bruno düllő* volt, egy német gazda neve után. Ezeken a területeken most házak állnak.

Tanyanevek. – *Burkátok*. Tanyarész a Duna közelében; a *Töltés* (gát) védi a Dunától. Az 1960-as évek előtt magyarok lakták; ma már leginkább szerbek. Legelőjük is volt, ahol marhákat, disznókat és birkákat legeltettek. Ezt később felszántották, és nyárfát (adatközlőm szóhasználatában: *kanadafa*) ültettek oda. Adatközlőm Székelykevére költözött a Tanyáról. Elmondása szerint a *Burkátok* elnevezés onnan ered, hogy az első telepes egy német volt, akit *Burkátok*-nak hívtak (K. M.). – *Fertájok*. Tanyanév. – Az 1920-as években jöttek létre a *Fertájok* és a *Burkátok* nevű tanyacsoportok a Duna mentén, mintegy 20 kilométer hosszan. A terület Székelykevéhez tartozott. A két tanyán körülbelül 160 ház állt, a *Fertájok*-ban egy faépületben négyosztályos iskola (GALAMBOS 2001: 195) és bolt is működött.

Hivatkozott irodalom

DÁVID ALBERTNÉ CSOBOT BORBÁLA 1979. Önéletírás. In: SALAMON ANIKÓ szerk., *Így teltek hónapok, évek… Öt életrajz*. Bukarest. 9–39.

FOKI IBOLYA 2000. Dokumentumok a bukovinai székelyek történetéből az 1870-es évektől az al-dunai telepítésig. In: FOKI–SOLYMÁR–SZŐTS szerk. 2000. 177–262.

FOKI IBOLYA – SOLYMÁR IMRE – SZŐTS ZOLTÁN 2000. *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Szekszárd.

GALAMBOS TIBOR 2001. *Székelykeve (Skorenovac). A falu története*. Kovin.

HAJDÚ MIHÁLY 1979. Helynevek vándorlása a XV. században. *Névtani Értesítő* 1: 21–6.

GyRKE. = A Csernakeresztúri Plébánia adatai. http://www.hhrf.gyrke/Sematizmus/hunyad/csernak.html

KIA. = A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára. http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm

LÁSZLÓ JÁNOS 1935/2005. *A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásainak története 1762-től 1914-ig az első világháború kitöréséig*. Kolozsvár.

NAGY GYÖRGY 1883. *Emlékirat az aldunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről*. Szeged.

PENAVIN OLGA 1972. Néhány szó a jugoszláviai székelytelepekről – különös tekintettel Székelykevére – (Skorenovac). In: Бошко Новаковиъ szerk., *A Novi Sad-i Bölcsészeti Kar Évkönyve XV/2.* 743–59.

PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék*. Újvidék.

Popis stanovnistva u 2002. [A 2002. évi népszámlálás.] 2003. Szövetségi Statisztikai Hivatal. Beograd.

SEBESTYÉN ÁDÁM 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd.

SOLYMÁR IMRE 2000. Újabb adatok a bukovinai székelyek al-dunai áttelepítésének gazdasági hátteréhez. In: FOKI–SOLYMÁR–SZŐTS szerk. 2000. 263–80.

ZSÓK BÉLA 2000. *Én mindig itthon voltam. Néprajzi írások Dévárról*. Kolozsvár.

HELÉN PÁL

HELÉN PÁL, **Place names used by the Hungarian inhabitants of the settlements of Csernakeresztúr, Sándoregyháza and Székelykeve**

This paper discusses the place names of three settlements into which Bukovina Székelys moved at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. These three settlements, Csernakeresztúr (Cristur), Sándoregyháza (Ivanovo) and Székelykeve (Skorenovac) are today outside the boundaries of Hungary: Csernakeresztúr is in Romania, while Sándoregyháza and Székelykeve are in Serbia.

The place names in the three settlements have been affected by the official languages of the states in which they are located. A certain percentage of the place names is used only or partially in the official language: the settlement names and the street names are used in two languages, i.e. in Hungarian and in the official language (in Csernakeresztúr and in Székelykeve), or used mainly in the official language (in Sándoregyháza). Name-giving practices observed in the Székely settlements of Bukovina are present in the three surveyed settlements as well: e.g. dividing the villages into lower and upper parts, naming fields after their proprietors or naming streets based on size.

ROMÁN KÖZTERÜLETNEVEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAK ROMÁNIAI MAGYAR NAPILAPJAIBAN

1. A tulajdonnevek szociolingvisztikai vizsgálatának fontosságát névtani és szociolingvisztikai művek egyaránt hangsúlyozzák. HAJDÚ MIHÁLY összefoglaló munkájában megállapítja: „A névtan olyannyira összefonódott megindulásától kezdődően a szociolingvisztikával (és a szociológiával), hogy elképzelhetetlen bármilyen jellegű jelenkori (de akár történeti) vizsgálat is a külön-külön kidolgozott, de egymáshoz nagyon nagy mértékben hasonlító módszerek vizsgálata nélkül" (2003: 40). KISS JENŐ szerint a tulajdonnevek kialakulása, változása és a társadalmi tényezők közti összefüggések feltárása is a nyelvtudományi kutatások feladatai közé tartozik (2002: 278). A Trianon utáni felvidéki tulajdonnév-használattal (személy- és helynevekkel) foglalkozik VÖRÖS FERENC tanulmánya (2005) az anyakönyvi források felhasználásával. A magyar sajtóban előforduló földrajzi nevek idegen nyelvű használatával az írott nyelvi kódváltás kontextusában végeztek kutatásokat (LANSTYÁK 2000, KULCSÁR 2004, LINTNER 2004). Vitatható, hogy a földrajzi nevek román nyelvű használata kódváltásos jelenség-e. LANSTYÁK az írott nyelvi kódváltás jelenségei között tartja számon a földrajzi nevek szlovák nyelvű változatát az újságokban (2000: 172), és LINTNER ANITA is a kódváltás egyik sajátos eseteként elemzi a két világháború közti időszak szlovákiai magyar lapjaiban megjelenő szlovák helyneveket. Mivel a tulajdonnevek megítélése más jellegű, mint a közszavaké, és az írott nyelvi kódváltás sajátosságai is eltérnek a beszélt nyelvitől, elsősorban a ténylegesen megjelenő helyneveket kell vizsgálni, adott esetben a magyar vagy idegen (román, szlovák stb.) változatai közti választás indítékait kell feltárni, ezek után lehet megállapítani, hogy kódváltásról van-e szó. Az idegen nyelvi elemeknek (esetünkben tulajdonneveknek) a megjelenése magyar alapszövegben, amely elsősorban külső nyomásra történt, és valójában nem tükrözte a közösség mindennapi élőnyelvi nyelvhasználatát, a kódváltás speciális esetének tekinthető (SÓFALVI 2007: 288). Az egyértelműség kedvéért itt a román nyelvi elemek megnevezésnél maradunk. Ez a dolgozat a tulajdonnév-, ezen belül a helynévhasználat és -változás társadalmi tényezőit próbálja feltárni egy sajátos történelmi helyzetben, megváltozott nyelvpolitikai viszonyok között.

A címben megjelölt időszak romániai magyar napilapjainak szociolingvisztikai vizsgálatára doktori dolgozatom nyújtotta a keretet, melyben az újságokban megjelenő román és német nyelvi elemekkel, illetve ezekkel összefüggésben az írott nyelvi kódváltás általános kérdéseivel foglalkozom. Az idegen nyelvi elemek kutatására az írott nyelvben (különös tekintettel a sajtónyelvre) a korszak újságírása kiválóan alkalmas. Az újságok egyik alapvető sajátossága, hogy nagy számban tartalmaznak román (és kisebb számban német) nyelvű elemeket; ez elsősorban a helyneveknél és más tulajdonneveknél figyelhető meg. Az elcsatolt területeken a helynevek (elsősorban a megye-, helység- és közterületnevek) módosulása nagymértékben társadalmi-politikai tényezők következménye, ilyen értelemben irányított módosulásról beszélhetünk.

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 30. 2008: 101–15.

2. Az újságírás helyzete és a helynévhasználat szabályozása. – Az 1918 utáni helyzet az erdélyi magyarság számára változásokat hozott nemcsak történelmi, politikai, hanem kulturális, nyelvi és irodalmi téren, valamint a sajtó élete szempontjából is (FLEISZ 2005: 80–111). Bár a sajtó helyzetét nagymértékben meghatározták a sajtójog rendelkezései, és a szigorú cenzúra gyakran vezetett lapbetiltásokhoz és sajtóperekhez, a sajtótermékek nagy része túlélte a nehéz időket, és színvonalas tájékoztatást nyújtott az erdélyi magyarságnak az országban, Magyarországon és a nagyvilágban történt eseményekről, egyúttal új szerepet is kapva, mert a hírszolgáltatás mellett közvéleményformáló jellege is erősödött. A cenzúra több szinten nyilvánult meg: egyrészt úgynevezett „ablakok" vagy „tükrök", kivágások tarkították az oldalakat, másrészt sokszor szabályozták a helységnevek írását is. Ez nem csak romániai magyar sajtójelenség volt: a fent említett felvidéki munkák is igazolják meglétét. Bár a Kormányzó Tanács Romániában 1919-ben kijelentette, hogy a helységneveket minden nemzet a saját nyelvén használhatja, a hatóságok már 1921 után kezdték előírni a magyar sajtóban a román helységnevek használatát (BÍRÓ 1975: 365–6). A helynévhasználat szabályozása ebben az esetben is a mindenkori politikai játszmák eszköze, tudatos vagy nem tudatos kísérlet volt arra, hogy egy politikai hatalom a név „birtoklása" által a területet is birtokolja, vagy legalábbis erre irányuló szándékát kinyilvánítsa (KISS 1992: 129–35). Az 1920–30-as évek romániai magyar sajtóanyagában a helynévszabályozásnak a betartatása hol a sajtócenzúrára, hol a katonai hatalomra „hárult". Amint a vizsgált anyag eredményei és példái az alábbiakban mutatják, a lapszerkesztők mégsem mindig és mindenhol tartották be következetesen ezt a szabályozást. Voltak időszakok és helyzetek, amikor kizárólag a magyar helység- és közterületnevet használták (illetve engedélyezték a hirdető számára), vagy zárójelben a román mögött a magyar megnevezést is feltüntették.

Dolgozatomban az újságokban megjelenő közterületnevek román és magyar változatai közti választások sajátos tendenciáit és a mögöttük rejlő motivációkat mutatom be. Ehhez a Brassói Lapok, a Keleti Újság (Kolozsvár) és az Aradi Hírlap (1923. augusztus 31-étől Erdélyi Hírlap, 1936. június 21-étől pedig Hírlap) kiválasztott évfolyamaiból (1920, 1922, 1925, 1929, 1932, 1935, 1938, 1940) vettem adatokat. Brassó, Kolozsvár és Arad a romániai magyar újságírás központi helyei voltak. A három nagy napilapot a korszak több lapjának áttekintése után választottam ki adatgyűjtésre. Ezek jó példaanyagot szolgáltatnak az összes lapban általában megfigyelt nyelvi kontaktusjelenségek bemutatására. Nehéz volt olyan lapokat találni mindegyik fontos újságírói központból, amelyekben a kiválasztott évfolyamok számai többnyire megtalálhatók és olvashatók (eredetileg 2-3 évenkénti évfolyamot terveztem, de ez nem mindig sikerült az egyes évfolyamokban tapasztalható lapszámok hiányossága, illetve az elérhető újságok rossz minősége miatt). A kigyűjtött adatok a kiválasztott évfolyamok kéthetenkénti számaiban szerepeltek. Az egyes lapszámokon belül követhető a román/magyar/kétnyelvű adat váltakozása és előfordulási gyakorisága, de az újságokban való rendszertelen előfordulásuk miatt nincs lehetőség statisztikai kimutatásokra. A rendszertelen előforduláson azt értem, hogy az újságban, bár sok hirdetés többször is előfordul, nem ugyanazok az adatok, például nem ugyanazok a helységnevek vagy közterületnevek ismétlődnek következetesen, ugyanabban a sorrendben, egyik vagy másik változatukban minden lapban. Sokkal fontosabb viszont a tendenciáknak a feltárása, hogy milyen helyzetekben döntenek a román nyelvi elem mellett. Feladatom elsősorban egy attitűdvizsgálat, annak áttekintése az adatok tükrében, hogy mennyire alkalmazkodtak az újságírók a helynevek (esetünkben

közterület)nevek jelölésének olykor szigorú szabályozásához, illetve milyen eszközökkel próbáltak „enyhíteni” ezeken a szabályozásokon.

A kutatott idegen nyelvi anyag többségét (a román helységnevek mellett) a közterületnevek adják, melyek gyakran románul jelentek meg az újságokban. Bár a Brassói Lapok és a Keleti Újság országos jellegű napilapok voltak, az Aradi Hírlap pedig regionálisabb, az utcanevek nagy részét mégis az adott újság megjelenési helyszínének közterületnevei adták (pl. a Keleti Újság többségében kolozsvári vonatkozású hirdetéseket tartalmazott). Ez az újság területi kiterjedtségétől is függött, ugyanis például a Brassói Lapokban (bár országos szintű napilap volt, a három közül ez érintette a legszélesebb régiót mind tudósításaiban, mind hirdetéseiben), a reklámozási felületet sokszor inkább helyi hirdetések (gyárak, cégek, társaságok hirdetései) töltötték be. Ha egy nagyobb település gazdasági, kereskedelmi egységeinek számát nézzük, természetes az, hogy a helyi szervezetek, cégek jóval nagyobb hirdetési felületet kaptak az újságokban, következésképpen közterület-megnevezéseik is gyakrabban fordulnak elő. Ezért elsősorban kolozsvári és brassói, kisebb mértékben nagyváradi és temesvári hirdetések közterületnév-jelölésére találtam az általános jelenségek megállapítására alkalmas mennyiségű anyagot. Azért beszélünk a hirdetésekről elsősorban, mert hogyha számba vesszük egy újságon belül a közterületnevek megjelenésének lehetséges helyszíneit, ez a jelenség elsősorban a reklámok, apróhirdetések és ritkábban a hivatalos közlemények szövegére jellemző. Ennek oka a közterületnév funkciójában ragadható meg: az azonosítást, tájékozódást segítik, tehát egy írott szövegnek (esetünkben újsághirdetésnek) olyan részében jelennek meg, ahol fontos, hogy az olvasó azonosítani tudja az adott helyet (közterületek és helységek esetében egyaránt). A korszakot meghatározó nyelvpolitikai tényezők és nyelvhasználati lehetőségek hozzávetőleges ismeretében is nyilvánvaló számunkra, hogy a román utcanevek nem a régi utcanevek fordításai, hanem legtöbb esetben új neveket kaptak, bár olykor a „fordítás” nyomait is felfedezzük egyik vagy másik utcanévben. (Pl. *Közép-utca*, *Str. Misloc* – Brassó). Tehát a megjelenő román utcanév nem a magyarnak a fordítása vagy bármilyen másik (a közösség által elfogadott) változata, hanem egyszerűen az utcának az 1918 előtti és utáni „hivatalos” megnevezése. Előfordulnak szép számban más (kisebb-nagyobb) települések hirdetései és ezeken belül a közterületnevei is, de jóval ritkábban, így ezeknek az adatoknak a tükrében nem lehet tendenciáról beszélni; ezeknek a vizsgálatához a kisebb lapok áttekintése is szükséges.

3. A közterületnevek csoportosítása. – A közterületnév-jelölés csoportosítása magyar és/vagy román jelölésük szerint nem egyszerű feladat az időszak egészében uralkodó következetlenség miatt. Fennebb jeleztem, hogy elsősorban a nagyvárosok közterületneveinek jellemzőit mutatom itt be (leggyakrabban Kolozsvár, Brassó és Arad jelenik meg az újságok hirdetési felületien, ritkábban Nagyvárad és Temesvár is, de látni fogjuk, hogy nem minden időszakból vannak minden városra adatok). A példákat a kontextuális megértés céljából szövegben, teljes mondatban idézem, a helyesírási hibákkal együtt (ilyenek is gyakran előfordultak):

3.1. Román közterületnevek (a tulajdonnévi és közszói rész is románul). – Ezekben az esetekben a minél pontosabb azonosítás, tájékozódás céljából írhatták román nyelven az utca- és térneveket. Ezekre láthatunk néhány példát az alábbiakban:

1. „Burgonya nagyban és kicsiben kapható Luttwák József cégnél *Calea Banatului*" (Aradi Hírlap 1922. nov. 12. 9).
2. „Pompadour" női konfekció áruház Cluj, *Calea Reg. Ferdinand* 21" (Keleti Újság 1932. dec. 15. 4).
3. „Elszakíthatatlan kék munkás, vászon és szövet ruhák „*Industria*" ruhaüzem Oradea-Mare, *Calea Victoriei* No. 1." (Keleti Újság 1925. jan. 25. 11).
4. „Erdős Pál Arad, *Piaţa Avram Iancu* No. 3. Valódi szegedi édes nemes paprika nagy lerakata" (Erdélyi Hírlap 1925. aug. 2. 21).
5. „Egy rövid, kereszthúros, fekete, Karl Dörr gyártmányú zongora eladó. Érdeklődni lehet Brassó, *Str. Voevodul Mihai* 5. szám a házfelügyelőnél" (Brassói Lapok 1935. febr. 7. 10).
6. „Industriile Chimico-Farmaceutice Bukarest, *Str. Mircea Vodă* No. 73" (Brassói Lapok. 1922. máj. 18. 6).
7. „Akar ön egészségesen étkezni? Akkor keresse fel a „Dieta" vegetárius éttermet *Str. N. Iorga* 2. szám alatt" (Keleti Újság 1935. máj. 16. 9).

A fenti idézetek még a román nyelvű közterületnevek jelölési módjai között is meglévő nagy változatosságot mutatják. A magyar *utca, út, tér* közterületnevek közszói részének megfelelő román elemek (*Strada*, rövidítve: *Str.* 'utca', *Calea*, rövidítve: *C.* 'út', *Piaţa*, rövidítése: *P.* 'tér', illetve *Bulevard*, rövidítve: *B., Bul.* 'sugárút, körút') mindegyike megjelenik ezekben a példákban, magyar alapszövegben, román és magyar helységnév mellett is. Az első példában a *Calea Banatului* román jelölése házszám és helységnév-megjelölés nélkül feltételezi a közterület új nevének ismeretét, elterjedtségét. Ahol nem jelent meg a helységnév, ott a helyi újság megjelenési helyszínére utaltak, de például a Keleti Újságban gyakran megjelenik a kolozsvári közterületnév mellett a helységnév is: *Cluj-Kolozsvár*.

A *Calea* Nagyvárad és Kolozsvár esetében is megjelenik, amint látjuk a fenti példákban, román helységnévjelöléssel (2-3. idézet). A házszám megjelölése is következetlen volt: *No.*, vagy *szám/sz.,* vagy egyszerűen csak a szám maga, pl. *Calea Regele Ferdinand 21.* Ez a következetlenség is hangsúlyozza a közterületnév azonosításának elsőrendű fontosságát: jobban odafigyeltek arra, hogy az új, hivatalos név azonosítható legyen, mint arra, hogy a közszói részt románul vagy magyarul írják. A Brassói Lapokból vett példákban (5-6. idézet) a magyar helységnév a román utcanév mellett nem véletlen (ez előfordul Brassó és Bukarest esetében is), ugyanis a Brassói Lapokban sokkal tovább éltek magyarul a helységnevek és a közterületnevek (még 1929-ben is többségben voltak a magyar nevek), a helységnevet gyakran akkor is magyarul találjuk a Brassói Lapokban, amikor az utcanevek már itt is románul jelentek meg. Brassó nevét (és közterületneveit is) a másik két lapban is sokáig magyarul írták, akkor is, amikor már a Keleti Újság Kolozsvárt inkább *Cluj*-ként jelölte.

3.2. Kétnyelvű (román/magyar) közterületnév volt a leggyakoribb közterület-jelölési mód mindhárom lapban, főleg a 20-as éveket tekintve. Ez részben azzal magyarázható, hogy az időszak legnagyobb részében, bár a hivatalos román forma volt a kötelező, a cenzúra is megengedte a román mellett a magyar megnevezés használatát is. Ez a névhasználat is az azonosítás szempontjából volt fontos, hiszen, amint más román és német nyelvi jelenségek is mutatják (intézménynevek is gyakran előfordulnak románul,

több román és német nyelvű reklám, apróhirdetés is található mindhárom lapban), szélesebb körű olvasóközönségnek kellett megfelelni. A közterületnevek kétnyelvű megjelenése volt a legváltozatosabb: ezeket két csoportra lehet osztani aszerint, hogy bármiféle utalás nélkül, zárójelben vagy közvetlenül a román név mellé írták a magyar utcanevet, ezzel jelezve a hivatalos közterületnevet, illetve azt a változatot, amelyik a magyar olvasóközönség tudatában él (pl. *Str. Corvin Hunyadi-u. Arad*), *Piaţa Unirii (Főtér) Kolozsvár*, *Str. Neagra (Fekete-utca) Brassó* 8–13. idézet), vagy pedig utalnak valami módon a változás tényére, arra, hogy ez most ugyan az utca neve, de valamikor más volt, pl. *Piaţa Avram Iancu (volt Andrássy-tér Arad)*, *Str. Memorandului (v. Unió-ucca Kolozsvár)* (14–21. idézet).

3.2.1. Az alábbi példák névhasználatában nem történik utalás a változásra:

8. „Bútorok részletre kedvező fizetési feltételek mellett, készpénz árban GARAI, *P. Avram Iancu (Szabadság tér)* 10. kérem a címre ügyelni” (Erdélyi Hírlap 1929. okt. 31. 9).
9. „Már több, mint 15.000 kötet könyv áll rendelkezésére a Keleti Újság olvasóinak! … Napi 1 leiért Dante kölcsönkönyvtár Cluj, *Str. Jorga* 5. (*Jókai u.* 5.)” (Keleti Újság 1929. szept. 6. 12).
10. „Ioan Böszörményi János műszerész és lakatos Arad, *Str. Iosif Vulcan (Kazinczy)* I.” (Brassói Lapok 1929. okt. 6. 18).
11. „Deutsch Testvérek Cluj, *Piaţa Unirii (v. Mátyás király-tér*) 26.” (Keleti Újság 1920. nov. 30. 6).
12. „Dr. Müller Vendel ügyvéd *Bulev. Regele Ferdinand (Boros Béni-tér)* 7.” (Aradi Hírlap 1922. jan. 3. 6).
13. „Eladó egy gyümölcsös a vasút közelében, egy szoba-konyha lakással 110.000 lej, október elsején elfoglalható. Értekezni *Str. Paris, Pap-utca* 54a.” (Keleti Újság 1929. szept. 6. 12).

A kétnyelvű jelölés mindhárom újságra jellemző volt, gyakori előfordulása arra enged következtetni, hogy a párhuzamos román és magyar megnevezés majdnem az időszak egészében általában elfogadott módja volt a közterületnevek használatának.

3.2.2. Az alábbi példákban történik valamilyen utalás, jelzés a megváltozott helyzetre:

14. „Kerékpár, villany, víz Gartner Samu Minorita-palota *Str. Bratianu No. 2-4. (volt Weitzer J. ucca)*” (Erdélyi Hírlap 1929. okt. 31. 9).
15. „Őszi divatlapok Aradon legolcsóbban és legnagyobb választékban Knieszer papírkereskedőnél *Str. Vladimirescu (v. Dobó-utca)*” (Aradi Hírlap 1922. aug. 18. 8).
16. „*Str. Misloc (v. Közép-utca) 6.* és *Str. Cosbuc (Wesselényi-utca) 13*. számú magánházak” (Aradi Hírlap 1922. aug. 18. 8).
17. „Deák papír- és fotóüzletében Arad, *Str. Metianu (v. Forray-utca)*” (Aradi Hírlap 1922. dec. 19. 9).
18. „[…] szobafestő, mázoló, épület, bútorfestő és ércfényező *Muzeoliu 6. szám (v. Múzeum-u.*)” (Keleti Újság 1922. jún. 22. 19).

19. „Fick fest, Fick tisztít, Fick mos. Főtelep: Arad, *Str. Bariţiu (volt Rákóczi ucca) 14*. Gyűjtőhely: *Bul. Reg. Ferd. (Boros Béni tér) 35*. tanuló felvétetik" (Erdélyi Hírlap 1929. okt. 31. 9).
20. „Orvosi hír. Elekes Miklós dr. klinikai tanársegéd szabadságáról hazaérkezett és ideggyógyászati, valamint pszichoanalitikus rendeléseit *Str. Regina Maria (volt Deák Ferenc-u.)* 40. szám alatt megkezdette" (Keleti Újság 1925. szept. 16. 7).
21. „Eladó egy újonnan épült modern ház… Marosvásárhely, *Principele Carol volt Sándor János-utca* az állomáshoz közel… (Keleti Újság 1925. jún. 10. 11).

A fenti példák is mutatják, hogy még a közterületnevek kétnyelvű jelölésmódja sem volt egységes. Gyakran konkrétan utaltak a régi utcanévre (*volt-Széchenyi tér, volt Forray-utca, volt Múzeum-utca*, *v. Közép-utca, v. Mátyás király-tér.)* A megnevezés magyar nyelvű része is változatos volt. A teljes utcanév-megnevezés *(Rákóczi-ucca, Wesselényi-utca)* váltakozott a közszói rész *(Szentegyház-u., Kossuth-u.)*, illetve olykor a tulajdonnévi rész valamely tagjának a rövidítésével is *(volt Deák F.-utca, Asztalos S.-utca)*. Ugyanez, főleg a rövidítések szempontjából, megtalálható volt a román megnevezésekben is; előfordult, hogy ugyanazon évfolyamon belül ugyanazt a közterületet *Strada*-ként és *Calea*-ként is emlegették (pl. *Cal. Reg. Maria, Str. Regina Maria*). A helyesírási kérdésekhez hasonlóan az egyes névelemek magyarul vagy románul való jelölésében és az ezeken belüli lehetőségek közti választásban sem volt konszenzus, legalábbis annak a gyakorlatban való alkalmazása nem mindig volt nyomon követhető. A zárójellel vagy vesszővel való elválasztást is következetlenül alkalmazták, bár a zárójeles megoldás volt gyakoribb, de arra is láthatunk példát, hogy csak egymást követte a román és magyar megnevezés *(volt)* mindenféle elválasztó jel, központozás nélkül.

A kétnyelvű utcanevek idézeteiben jóval több példa szerepel a Keleti Újságból és az Aradi/Erdélyi Hírlapból, és a Brassói Lapokból való példa is Aradra vonatkozik, ugyanis a Brassói Lapokban szerepeltek leghosszabb ideig magyarul az utcanevek, főleg a helyi vonatkozásúak. 1925 után azonban, amikor a brassói utcaneveket még magyarul jelölték, a Brassói Lapok a kolozsváriakat és aradiakat már inkább kétnyelvűen és románul közölte, ahogyan az az aradi és kolozsvári újságokban szokás volt. Ennek alapján feltételezhető, hogy az újság működési szabályozása nem az egyetlen volt az okok közül. Attól is függhetett a választás a román és/vagy magyar utcamegnevezés között, hogy milyen illetőségű volt maga a hirdető, illetve az ő lakhelyén milyen szabályozások voltak érvényben a közterületek megnevezésére vonatkozólag. Azt, hogy ez mennyire következetlen volt, a 16. és 19. idézetekben láthatjuk, ahol egy hirdetésen belül érvényesül a változás tényét jelölő és arra nem utaló kétnyelvű utcanév is. Előfordul viszont a Brassói Lapokban a fordítottja is, azaz hogy a magyar megnevezést követi a román; erre láthatunk itt egy példát:

22. „Megnyílt Brassóban a *Főtéren (Piata Libertatii)* 8. szám alatt, az I. emeleten (Zeidner-ház) a Comag lakásközvetítési iroda…" (Brassói Lapok 1932. jún. 16. 7).

3.3. Magyar közterületnevek. – A magyar közterületnév mindhárom újságban megfigyelhető, de a leggyakrabban és leghosszabb ideig a Brassói Lapokban fordult elő:

23. „[…] 1500 darab tejszállító kanna rendkívül olcsó áron kiárusíttatik Molnárnál, Arad, *Karolina-utca* 8. sz.)" (Keleti Újság 1920. nov. 30. 6).

24. „[…] Gál Albert fűszer és csemege üzlete *Kapu-utca* 68.” (Brassói Lapok 1922. máj. 4. 6).
25. „Eladó ház! *Rákóczy út* környékén, *Vasvári Pál utcában* 22. sz. alatti újonnan épült kertes villa elköltözés miatt eladó. Értekezni Németh szabónál. *Bólyai-u.* és *Deák Ferenc-u.* sarok” (Keleti Újság 1929. szept. 6. 12).
26. „Eladó egy fekete téli kabát és egy szmoking magasabb nyúlánk alakra. Mindkettő kitűnő állapotban van, olcsón kapható. Cím: *Vár-utca* 37.” (Brassói Lapok 1929. okt. 6. 18).
27. „… petrozsényi és farkasvölgyi (Vulkán) szenet Újvári József Nagyvárad, *Színház-utca 4*. (Keleti Újság 1922. máj. 3. 8).

Külön érdekessége az Erdélyi Hírlap 1929-es évfolyamának, hogy a kétnyelvű utcamegjelölések mellett gyakran jelölik a közterületeket magyarul (román név nélkül), és elébe írták, hogy *volt.* Ez azzal magyarázható, hogy az 1928–1932 közötti időszakban nem volt annyira erős a cenzúra, és ezt „kihasználva” igyekeztek magyarul írni az utcaneveket, de utaltak is valamilyen formában a megváltozott helyzetre (28-30. idézet).

28. „Magánház kerttel együtt bérbeadó. *Volt Illés ucca* 105.” (Erdélyi Hírlap 1929. márc. 29. 10).

29. „Zongorát kölcsönbe adok havi 400 lejtől felfelé GARAI bútor üzlet *volt Szabadság-tér* 10. szám” (Erdélyi Hírlap 1929. júl. 20. 10).

30. „Háztelkek *volt Pécskai út* 153–175 számú telekből parcellázva vagy gyár alapítására nagyobb területben eladók. Felvilágosítás *volt Szent Péter-tér 15.* délután 4-5.” (Erdélyi Hírlap 1929. márc. 29. 10).

A közterületeknek magyar alapszövegben való természetes, magyar nyelvű jelölésmódját legfőképpen a Brassói Lapok hirdetési hasábjain találjuk meg. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a brassói újságírás kevésbé volt kitéve a cenzúra nyomásának, itt szabadabban használhatták a magyar helységneveket is; ez más román nyelvi jelenségeknél is érzékelhető (intézménynevek, hivatalos közlemények szövege stb.). A Brassói Lapoknak és az Erdélyi Hírlapnak az 1930 utáni számaiban olyan esetekkel is találkozunk, amikor a közterület tulajdonnévi része román ugyan, de a közszói részét meghagyják magyarul, tehát a névnek csak azt a részét jelölik románul (31-32. idézet), amit feltétlenül szükséges, amely az utcanévtáblán is szerepel, pl. *Zamfirescu-utca 2., Voevodul Mihai-utca 12. szám, Eminescu-utca*, *Matei-Corvin-utca*, *Avram Iancu tér*, *Carol körút*, *Saguna-út;* a Keleti Újságban is találunk ilyet 1935-ben: *Maniu-utca, Regina Maria utca* stb.

Ritka jelenségnek számít, de a közszói rész kétnyelvű jelölése is előfordul a magyar tulajdonnév mellett:

31. „[…] Bodega és étkező üzletet Cluj, *Str. Monostori-út* 7. sz. alatt átvettem” (Keleti Újság 1920. nov. 30. 6).

32. „Autó, kis luxus, olcsón eladó. Érdeklődni: *Str. Luther-utca* 1. ajtó 8.” (Aradi Hírlap 1922. jan. 3. 6).

A helység- és közterületnevek magyar vagy román változata közti összefüggés általánosan megfigyelhető volt, tehát román helységnév mellett román közterületnév, illetve kétnyelvű helységnév mellett általában kétnyelvű közterületnév jelent meg. Találkozunk viszont olyan esetekkel is, hogy a teljesen magyar szövegben, magyar helységnév mellett egyedül az utcanév volt románul, éppen az azonosítás miatt. Az azonosítás szempontjából kevésbé volt fontos, hogy *Braşov* vagy *Brassó,* mert feltételezhetően mindenki tudta azonosítani, az utcát az új, hivatalos neve alapján viszont kevésbé.

4. Nagyvárosok közterületneveinek jelölése. – Az általam kiválasztott nagyvárosok (Kolozsvár, Brassó, Arad, Nagyvárad, Temesvár) közterületnevei fordulnak elő leggyakrabban, ezért elsősorban ezekre a helységekre vonatkozóan tudunk tendenciákat megfigyelni. A kisebb települések névhasználatának vizsgálatához, illetve az ezekkel való összehasonlításához további kutatások szükségesek. A kiválasztott nagyvárosoknak nagyon sok közterületneve szerepel az újságokban. Ezeket az általam vizsgált lapszámokból összességükben ki is jegyeztem, de bemutatásukra itt nincs lehetőség. A felsorolásban bemutatom a leggyakoribb közterületnevek megjelenési formáit, illetve jelzem, hogy az adott város nagy napilapjában melyiket mely években jelölték többségében románul vagy magyarul. Zárójelben a magyar változatnál jelölöm az évszámot (az általam vizsgáltak közül), amelyben még gyakran előfordul, illetve a teljesen román változatnál azt az évfolyamot, amikor már megjelenik.

Kolozsvárnak a Keleti Újságban megjelenő közterületneveit nehéz lenne felsorolni, de gyakran a Brassói Lapokban is szerepelnek, ritkábban az Aradi Hírlapban. Már az 1920-as Keleti Újságban az alább felsorolt utcáknál nagyon gyakori a román és magyar közterületnév együttes megjelenése. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy ezek központi helyek voltak, nagyon sok cég, társaság ezekhez a közterületekhez volt köthető:

Ferenc József utca (Keleti Újság 1920–1922, a Brassói Lapokban még 1925-ben is előfordul), *Calea Regele Ferdinand (volt Ferenc József-utca)* (1920-tól); *Calea Regele Ferdinand* (1922-től);

Deák Ferenc utca (1920–1922); *Calea/Strada Regina Maria ([volt] Deák Ferenc-utca),* (1920-tól), *Calea Regina Maria, Str. Regina Maria* (1922-től, 1938–1940-ben már állandó);

Kossuth Lajos utca (1920–1922); *Calea Victoria/Victoriei (volt Kossuth Lajos-utca),* (1920-tól); *Calea Victoriei* (1922-től 1940-ig);

Széchényi-tér (1920, 1922); *Piata Mihai Viteazu (volt Széchényi-tér),* (1922); *Piata Mihai Viteazu* (1925-től);

Mátyás király tér/Főtér volt Mátyás király tér (1920-ban is és az időszak egészében 1932-ig gyakori), *Piata Unirii (Főtér), Piata Unirii (volt Mátyás király tér)* (1922-től), *Piata Unirii* (1920-tól).

A felsorolt öt központi jelentőségű közterületnek a sajtóban való névhasználata egészen változatos volt. Már 1920-ban is szerepeltek románul a Keleti Újságban, bár ritkán, a magyar névvel váltakozva, vagy azzal együtt. Ez a jelenség nyomon követhető 1925-től minden vizsgált évfolyamban, akárcsak a kétnyelvű jelölés; esetenként egy újságon belül is váltakoztak a román vagy magyar megnevezések. A román név megerősödése a magyarral

szemben a nagyobb utak, forgalmasabb helyek esetében a 30-as évek felé egyre erősödött. Megfigyelhető azonban, hogy a Brassói Lapokban még 1925-ben is szerepel olyan kolozsvári utcanév magyarul (pl. *Ferenc József utca*), amelyet a Keleti Újság már 1922-től románul írt (bár 1922-ben már a Brassói Lapokban is gyakran írták románul a kolozsvári utcákat; ez figyelhető meg az Aradi Hírlapban is). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az Aradi Hírlap a saját utcáit is kezdettől fogva inkább románul írta, és kevés adat szerepel benne más városok, például Kolozsvár utcáira vonatkozólag.

A legváltozatosabb a *Mátyás király tér* jelölése: 1925-ben még gyakran előfordul önmagában is a *Mátyás király tér/volt Mátyás-király-tér*, illetve a *Főtér,* de már legalább ilyen gyakori a *Piata Unirii/Unirei* is. Ez utóbbi 1929-re már meghaladja a magyar megnevezések gyakoriságát, de ez az egyetlen a felsorolt kolozsvári nevek közül, amelynek még 1932-ben is megjelenik a magyar alakja *(Főtér)* önmagában. A 30-as évekre már az Aradi Hírlapban és a Brassói Lapokban is kevés a kolozsvári vonatkozású anyag.

Meg kell még említenünk, hogy bár ritkábban fordulnak elő, mégis gyakran szerepelnek magyar nyelvű formájukban a következő kolozsvári utcanevek: *Egyetem-utca, Heltai-utca, Jókai-utca, Malom-utca,* illetve a fentebb említett *Mátyás király-tér/Főtér*. Ez azzal is összefügg, hogy e helyeken egyházi, oktatási intézmények, könyvkereskedések voltak, tehát hirdetéseik és felhívásaik magyar nyelvezetében és névhasználatában is jelezték a magyar kulturális kötődést. 1938–40-re megerősödnek és állandósulnak a román megnevezések, s a Mátyás király tér is már csak románul fordul elő.

Brassó közterületneveinek írására 1920-ban még teljes mértékben a magyar névhasználat jellemző: *Kapu-utca, Egres-utca, Fekete-utca, Főtér, Gyár-utca, Búzasor, Hosszú-utca, Szitás-utca, Tehénpiac, Kolostor-utca, Lópiac, Weisz Mihály-utca, Román-templom-utca* stb. Ezek magyarul írása nemcsak a Brassói Lapokban, hanem a Keleti Újságban és az Aradi Hírlapban is általános. Ezeket, bár az 1930-as években román nevükkel is találkozunk, mindvégig használják a Brassói Lapokban. Ez a jelenség még 1925-ben is érvényesül, bár akkor már ritkán előfordul egy-két román név is a Brassói Lapokban: *Str. Neagra (Fekete-utca), Str. Principele Carol (Kolostor-u.),* és ugyanekkor (1925-ben) kezd előfordulni a Keleti Újságban is a brassói *Str. Principele Carol,* illetve *Prinz Carlstrasse,* és a *Str. Porții* is.

Hosszú-utca (Brassói Lapokban 1920–1940 között mindvégig használatos), *Str. Lunga (Hosszú-utca)* (1929-től) *Str. Lunga* (1929-től, de nagyon ritka);

Kapu-utca (Brassói Lapok: az egész időszakban, a Keleti Újságban csak 1929-ig), *Str. Porții (Kapu-utca)* (1932-től), *Str. Porții* (Brassói Lapok: 1940, a másik kettőben már 1925-től), *Porții* (Brassói Lapok: 1932);

Fekete-utca (Brassói Lapok: a teljes időszakban); *Str. Neagra (Fekete-utca)* (Brassói Lapok: 1925, ritka), *Str. Neagra* (1925, nagyon ritka);

Kolostor-utca (Brassói Lapok: 1920-tól 1940-ig); *Str. Principele Carol (Kolostor-u.)* (Brassói Lapok: 1925), *Str. Principele Carol* (Keleti Újság: 1925), *Prinz Carlstrasse* (Keleti Újság: 1925).

A brassói utcákat 1925-ben még az Aradi Hírlap is magyarul írta, bár elég kevés brassói adat fordult benne elő. 1929-ben már van néhány román adatunk: *Str. Mihail Weisz, Str. Portii;* ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a leggyakoribbak *(Kapu-utca, Hosszú-utca, Vasút-utca, Kórház-utca, Kút-utca, Lópiac, Tehénpiac)* továbbra is

sokkal gyakrabban szerepelnek magyarul mindhárom újságban. Az apróhirdetésekben, folyószöveg voltukból adódóan, és mivel sok esetben magánszemély áll mögöttük, jóval több az egyedi jelölés, kevesebb az állandósultabb, kétnyelvű megnevezés. Azt is meg kell jegyezni, hogy az apróhirdetések utcaneveiből több is csak a román nevén, a közterület jellegének jelölése nélkül jelent meg (Pl. *Iuliu Maniu, Porții, Ciocrac, Regele Carol* stb.). 1932-ben, 1935-ben és 1938-ban a *Str. Iuliu Maniu* és a *Str. Regele Carol* az Aradi/Erdélyi Hírlapban és a Keleti Újságban is megjelenik. 1935-ben már olyanok is előfordulnak románul, illetve kétnyelvűen, amelyek korábban nem, pl. *Str. Baritiu (Lópiac), Piata Libertatii, Calea Victoriei, Str. Castelului (Vár-utca).* A leggyakoribb közterületnevek még mindig magyar nevükkel vannak többségben. Ugyanez marad érvényben 1938-ban is, annak ellenére, hogy ekkorra már megnő a román utcanevek száma, főleg azoké, amelyek ritkán fordulnak csak elő, pl. *Str. Capitanului, Str. Carpatilor, Str. Titu Maiorescu* stb. A Brassói Lapokban 1940 első felében még mindig szerepelnek magyar utcanevek *(Kolostor-u., Búzasor)*; románul a *Str. Regele Carol* jelenik meg gyakrabban.

Arad utcanevei, Kolozsvárhoz hasonlóan, nagyon korán kétnyelvűen jelentkeznek:

Szabadság tér (1920), *Piata Avram Iancu (Szabadság tér)* (1920-tól végig), *Piata Avram Iancu* (1922-től végig előfordul), *volt Szabadság tér* (1929); *Avram Iancu tér* (1932, 1938, 1940);

Andrássy tér (1920), *Bulevardul Regina Maria (volt Andrássy tér/út)* (1920-tól), *Bulevardul Regina Maria* (1932-től), *Piata Regina Maria* (1925, 1938) *Regina Maria út* (1935, 1940);

Boros Béni tér (1920), *Bulevardul Regele Ferdinand (v. Boros Béni tér)* (1920-tól), *v. Boros Béni tér* (1929);

Asztalos Sándor utca (1920, 1932) *Calea Banatului (Asztalos Sándor utca)* (1925-től), *v. Asztalos Sándor u.* (1929), *Banatului út* (1935, 1938, 1940);

Batthányi-utca (1920, 1932) *Str. Consistoriului (Batthányi-u.)* (1922-től), *Str. Consistoriului* (1925-től), *v. Batthányi-utca* (1929), *Consistoriului-utca* (1935, 1938, 1940).

A kétnyelvű megnevezés már 1920-ban megfigyelhető az Aradi Hírlapban és a Keleti Újságban, 1922-től pedig a Brassói Lapokban is. Ekkorra már gyakoriak a román megnevezések. 1925-re az Erdélyi Hírlapban a gyakrabban előforduló aradi utcák körülbelül ugyanannyiszor jelennek meg románul, mint kétnyelvűen; a kisebb, kevésbé ismert utcák is nagyon gyakran kétnyelvűek. Ezt a másik két lapban is megfigyelhetjük. Az Aradi Hírlapban 1929-től megfigyelhető az az érdekes jelenség is, amikor az utcának csak a régi magyar neve jelenik meg: *volt Boros Béni tér, volt Forray u., v. Hal tér, v. Szabadság tér;* ez váltakozik a román és a kétnyelvű megnevezéssel. Ezek a jelenségek a 30-as években sem változnak jelentős mértékben, 1935-ben, 1938-ban és 1940-ben azonban megjelenik az Erdélyi Hírlapban és a Hírlapban a fentebb említett, gyakran előforduló román tulajdonnév, illetve magyar közszói rész: *Bratianu utca, Eminescu utca, Calvin-utca, Consistorului-utca, Baritiu-utca, Gojdu-utca, Regina Maria-utca,* míg a másik két lapban továbbra is a román utcanevek dominálnak.

Nagyvárad közterületneveihez viszonylag kevés adatunk van a három kiválasztott újságban. Ez főleg azzal magyarázható, hogy bár váradi érdekeltségű hirdetések is megjelennek mindhárom újságban, számuk nem közelíti meg a brassói, kolozsvári és aradi hirdetésekét. A meglévők is főleg a 20-as évekre jellemzőek. A Brassói Lapok Nagyvárad

tekintetében is többnyire magyar adatokkal él kezdetben, pl. *Vámház-utca, Rimanóczi-utca, Szaniszló-utca, Lukács György utca,* de előfordul *Str. Iosif Vulcan; Str. Nic. Iorga* és vegyesen is: *Str. Vlahuta (Szent János-utca);* a Keleti Újságban 1922-ben többnyire magyarul: *Nagypiac-tér, Színház-utca, Trefort-utca,* de előfordul két nyelven is: *Nagypiac-tér (P. Mihai Viteazul)*. 1925-re már gyakoribbak a román megnevezések, pl. *Calea Victoriei, Piata Mihai Viteazul, Piata Reg. Maria;* ez 1929-re mindhárom újságban megerősödik. Az Aradi Hírlapban végig kevés adat van Váradról. Érdekes, hogy más városok vonatkozásában nem alkalmazza sem a *volt Szabadság-tér*, sem az *Avram Iancu-tér* típusú neveket, csak Aradon. A 30-as években már mindhárom újságban kevés a váradi (többnyire román) adat (inkább egy-egy alkalommal előfordulóak, gyakoriak és kevésbé ismertek egyaránt): *Str. Alexandri, Str. Cantemir, Str. Rimanóczy* (Brassói Lapok 1935, 1938), *B. Regele Ferdinand* (Brassói Lapok 1938, Keleti Újság 1938), *Piata Unirii* (Brassói Lapok 1938), *Calea Victoriei* (Keleti Újság 1938); 1940-ben az év második felében van csak egy-két magyar adat Váradról.

Temesvár közterületneveihez is kevés adatunk van a kiválasztott újságokban. Jellemző rá a többiekhez képest valamivel erősebb „románnevűség": Temesvár megnevezése a 20-as évek elejétől fogva nagyon gyakran *Timişoara,* és a kétnyelvű megnevezés (*Timişoara/Temesvár*) is jóval ritkábban fordul elő, mint például Kolozsvárnál. Szinte az időszak kezdetétől fogva sok a román utcanév, így: *Str. I. C. Bratianu,* ez megjelenik magyar megfelelőjével együtt is: *I. C. Bratianu (Úri-utca);* további gyakori temesvári közterületnevek: *B. Regele Ferdinand/B. Regele Ferdinand (Lloyd-sor), B. Berthelot, Str. Eugen de Savoya, Str. Marasesti, Str. Bratianu;* ezek mindhárom újságban előfordulnak. A Brassói Lapokban még 1925-ben, sőt 1929-ben is találunk a sok román mellett temesvári magyar utcaneveket: *Coromimi-tér Temesvár, Hunyadi-u, Ormos-utca, Malom-tér, Lloyd sor,* illetve kétnyelvűeket is: *Piata Traian (Kossuth-tér), Str. Ioffre (Török-utca)*. 1929-re a Keleti Újságban már több a román adat, pl. *Str. Radulescu, B. Berthelot.* Az Aradi Hírlapban ekkor már nem nagyon vannak temesvári adatok, ezek is inkább románul, és ez a románnyelvűség érvényesül a 30-as évek további részében is.

A többi városról (Marosvásárhely, Szatmár, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, stb.) kevés adattal rendelkezünk, de ezek esetében is többnyire ugyanaz érvényesült, mint a felsoroltakban. Nagyszeben esetében gyakori a német utcanév, Bukarest utcanevei mindenhol románul szerepelnek. A többi település közterületneveinek a megfigyeléséhez több lapnak az áttekintésére volna szükség.

5. A bevezetőben szó esett arról, hogy a tulajdonneveknek, ezen belül a helység- és közterületneveknek a román vagy kétnyelvű jelölése kívülről befolyásolt, irányított jelenség volt. Ha tágabb kontextusban szemléljük a jelenséget, és visszatekintünk ezeknek az újságoknak az 1918 előtti számaira, akkor azt láthatjuk, hogy a felsorolt közterületnevek mind magyarul szerepeltek, hisz a magyar sajtó nyelve volt a többségi nyelv. Ha viszont csak a két világháború közti időszakon belül szemlélődünk (amikor a magyar nyelv jogi státusza megváltozott, többségiből kisebbségi nyelv lett), akkor nagy változatosságot tapasztalunk. Az időszak egészében jelen volt a cenzúra, amely bizonyos mértékben szellemükben, tartalmukban és nyelvükben is meghatározta a lapok működését. Mégis, a fennebb bemutatott változatosság azt mutatja, hogy nem csak erről volt szó, hisz nem az történt, hogy egyik évben, egyik újságban minden utcanév román volt, másikban magyar, harmadikban kétnyelvű stb., hanem egy évfolyamon, egy újságon belül is nagy volt

a változatosság. A több nyelven megjelenő adatok (helység-, közterület- és intézménynevek, cégek, gyárak nevei stb.) társadalmi összefüggései leginkább az ok és cél kontextusában határozhatók meg. Az újságírók, lapszerkesztők, de maguk a hirdetők is alkalmazkodtak nyelvileg az új helyzethez, és nemcsak olyan értelemben, hogy megfeleljenek a cenzúra (mint ok) követelményeinek, hanem a megszólított olvasóközönségnek is. Az olvasóközönség felé irányuló nyelvi magatartásban két célt lehet meghatározni: egyrészt ezáltal is szoktatni az olvasókat a megváltozott (azonosítandó) helynevekhez, hivatalnevekhez, közterületnevekhez stb., másrészt a gyakran kétnyelvű jelölés célja a minél szélesebb olvasói réteg megszólításában keresendő. Ez utóbbira jó példa az is, hogy gyakoriak a két- vagy háromnyelvű reklámok, hirdetések, hirdetmények, illetve teljes román nyelvű vagy német nyelvű apróhirdetéseket is találunk. Azt, hogy nem a cenzúra volt az egyetlen, amely meghatározta a névválasztást, bizonyítja az is, hogy sokszor egy lapon belül, különböző hirdetésekben is előfordult ugyanaz a közterületnév magyarul és románul is (nem feltételezhető, hogy a cenzor egyiknek engedte a magyar nevet, másiknak nem). A 20-as években még uralkodó ez a széles változatosság; a 30-as évekre valamivel már egységesebb a helyzet, illetve jóval kevesebb az adat az újságok jellegének változása miatt. Összefüggés figyelhető meg tehát a hirdető és a névválasztás között. Nagyobb cégek, társaságok reklámjaiban, hirdetéseiben, főleg azok esetében, amelyek országos kiterjedésűek voltak vagy nagyobb régiót érintettek, inkább előfordult a román helység- és közterületnév, és egységesebb, centralizáltabb volt a névhasználat. Kisebb cégeknél, magánszemélyeknél sokkal változatosabb volt a jelölésmód. Attól is függhetett a választás a román és/vagy magyar utcamegnevezés között, hogy milyen illetőségű volt maga a hirdető, illetve az ő lakhelyén milyen szabályozások voltak érvényben a közterületek megnevezésére vonatkozólag. Azt, hogy a hirdetőtől is függött, milyen nyelvezetű összességében a hirdetés, reklám, az is bizonyítja, hogy gyakran ugyanaz a hirdetés ugyanolyan szöveggel, helység- és közterületnevekkel jelent meg mindhárom újságban (pl. brassói cégek hirdetései mindhárom újságban megjelennek magyar utcanévvel akkor is, amikor a másik két újság a saját utcákat románul jelöli, illetve az aradiak már egész korán románul jelennek meg mindhárom újságban). A hirdetők kilétét az újságban megjelenő név, vállalatnév, cégnév alapján nem mindig lehetett tudni. Voltak ugyanis rendelkezések, amelyek megadóztatták a kétnyelvű cégtáblákat; ez is magyarázhatta a sokszor tömegesen román néven hirdető vállalkozásokat. Mindazonáltal minden hirdetőnek érdekében állt minél szélesebb réteget megszólítani, és fontos volt, hogy a vegyes lakosságú területek bármilyen nemzetiségű olvasója tudja azonosítani a cég/társaság székhelyét, az is, aki esetleg nem tud románul, vagy még nem ismeri a közterület új, hivatalos nevét.

A nagyvárosonkénti áttekintésnél Kolozsvár kapcsán már említettük, hogy a kulturális és egyházi intézmények hirdetéseiben gyakoribb a magyar nyelvű közterület-jelölés. Ezt a jelenséget Brassó esetében is tapasztaljuk: a kulturális és egyházi intézményeknél erősebb a magyar nyelvűség, illetve a hivatalos közlemények, felhívások szövegében, intézményneveknél is ritkábban jelentek meg román elemek az egyházi és kulturális jellegű felhívásoknál, mint a közigazgatási közleményeknél.

A település nemzetiségi megoszlása nem befolyásolta az utcaneveket, hisz sem Kolozsváron, sem Brassóban, sem Aradon nem volt (főleg az időszak kezdetén) olyan számú román nyelvű lakosság, amely a román nyelvű utcaneveknek ilyen mértékű elszaporodását indokolta volna.

A brassói utcaneveknél jó példáját láthatjuk annak, hogy jóval tovább maradtak meg magyarul olyan utcanevek, melyeknek előtagja is közszó volt. Kolozsváron és Aradon a leggyakoribbak magyar történelmi személyiségek nevéhez kötődtek. Ezeket a román hatalom szempontjából célszerű volt minél előbb megváltoztatni, és az új nevek használatát kötelezővé tenni. Összefüggés tapasztalható tehát a közterületnév tulajdonnévi részének jelentése és aközött, hogy milyen mértékben engedélyezték azoknak kisebbségi nyelvi használatát (is).

A vizsgált korszakban az adott közterületnevek mindennapi (élőnyelvi) használata és aközött, hogy románul és/vagy magyarul, illetve teljesen vagy csak részben románul írták őket, nem feltételezhető szoros összefüggés. Elsősorban egy kívülről befolyásolt jelenségről, a hatóságok által irányított „névváltoztatásról" van szó, amely elvárásnak a hivatalos sajtóban bizonyos szinten meg kellett felelni, még ha helyi szinten különbözhetett is az elvárások szigorúsága. Nem feltételezhető ugyanis, hogy a magyar beszélők magyar élőnyelvi kommunikációban a román utcanevet használták volna; sokkal valószínűbb annak az utcanévnek a használata, amelyet ők ismertek.

A fenti szempontok mellett megfigyelhető az is, hogy előtérbe került a hivatalos román név olyan hirdetéseknél, melyek feladóihoz az olvasónak megrendelőlapot, borítékot kellett írnia, címeznie stb. Itt nem fordulhatott elő, hogy a román nevet nem írják rá, míg olyan hirdetésekben, ahol az illetőnek „csak" megtalálnia kellett egy bizonyos helyet, elégségesnek bizonyult a magyar nyelvű utcanév is:

33. „Bármely törvény, vagy rendelet magyar fordítása, vagy román szövege, megrendelhető dr. Mandel Fordító Irodában Cluj, *Str. Memorandului No. 24."* (KÚ. 1932. júl. 28. 10).
34. „Eladó egy fekete téli kabát és egy szmoking magasabb nyúlánk alakra. Mindkettő kitűnő állapotban van, olcsón kapható. Cím: *Vár-utca 37."* (BL. 1929. okt. 6. 18).
35. „Bútorok részletre kedvező fizetési feltételek mellett, készpénz árban GARAI, *P. Avram Iancu (Szabadság tér 10.)* kérem a címre ügyelni (EH. 1929. okt. 31. 9).
36. Férfi és női bőrkabátokat speciálisan készít Hirsch Izsák, *Deák Ferenc-utca 41.* (KÚ. 1925. szept. 16. 12).

6. A névhasználat egyéb kérdései. – A Keleti Újság, a Brassói Lapok és az Aradi Hírlap közterületneveinek helyesírásában (a helynevekéhez hasonlóan) sok a következetlenség, hiba. Ez a következetlenség nemcsak az ékezeteknek a közszói és tulajdonnévi részben is megfigyelhető, gyakori elhagyásában nyilvánul meg *(Piața ~ Piata, Str. I. C. Brătianu ~ Str. I. C. Bratianu, Calea Moților ~ Calea Motilor)*, mely a magyar és román megnevezések írásmódjára egyaránt jellemző volt, hanem a leggyakoribb közszói rész, az *utca ~ ucca* váltakozásában is. A kétnyelvű közterületneveknél a román és a magyar közszói rész nem mindig fedi egymást. Bár többnyire megvoltak a *Strada = utca, Calea = út, Bulevard = sugárút, körút, Piața = tér* megfelelések, előfordult, hogy ugyanaz a közterület egyik helyen *utca*-ként, másik helyen *út*-ként volt jelölve. Arra nézve sem volt egységes tendencia, hogy mikor rövidítik a közszói részt, és mikor nem, de a rövidítések nagyjából következetesek, a román nyelvben ma is meglévő rövidítésekkel: a *Calea* rövidítése kétféleképpen történt: *Cal. Regina Maria, C. Ferdinand,* de sokszor ki is írták teljes egészében: *Calea Saguna;* a *Strada* rövidítése a ma is élő *Str*. módon történt; a *Piața* is többféle rövidítést mutat: *P. Unirii, P-ța Mihai Viteazul, P-ta Catedralei;* a *Bulevard(ul)*

rövidítése is kétféleképpen történt: *B-dul Carol, Bul. Regele Ferdinand*. Az 1930-as években (l. brassói példák) előfordult románul és magyarul is, hogy a közterület jellegét nem is jelölték, csak a tulajdonnévi részt: *Ciocrac, Porţii, Juliu Maniu, Avram Iancu, Vasile Alexandri*. A tulajdonnévi rész nem személynévi eredetű részét is gyakran rövidítették, pl. *Regele Carol → Reg. Carol, Regina Maria →Reg. Maria.* Ez főleg az apróhirdetések szövegére volt jellemző, ahol a fent említett egyedi jelölésmód volt gyakoribb, magánszemélyek, kisebb szolgáltatók hirdetéseiben. A tulajdonnévi résznél a személynévi eredetűt általában kiírták románul és magyarul is, bár itt is előfordultak rövidítések, főleg a kéttagú tulajdonnevek esetében: *Str. General Moşoiu (volt Mezey M.-utca).*

A közterületnevek jelölésének itt bemutatott nagy változatossága a korszakban e területen uralkodó zavart, bizonytalanságot mutatta arra vonatkozóan, hogy adott nyelvhasználati helyzetben (írott nyelvben) hogyan viselkedjenek, alkalmazkodva a szabályokhoz és az olvasóközönséghez is, akik számára fontos volt, hogy tudják azonosítani az adott helység- és közterületnevet. Fontos tényező volt továbbá az is, hogy ki és hol hirdetett, mennyi helye maradt a hirdetésen belül a helynévmegjelölésre stb. Az okok és célok feltárásához szükség van a három vizsgált lapban megjelenő többi román elem vizsgálatára (helység-, intézmény- és egyesületnevek, hivatalos közleményekben megjelenő fogalmak, hivatali köszök), illetve más újságok gyakorlatának áttekintésére is.

Hivatkozott irodalom

BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története.* Budapest.

BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest.

BÍRÓ SÁNDOR 1989. *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Bern.

FLEISZ JÁNOS 2005. *Az erdélyi magyar sajtó története, 1890–1940.* Pécs.

HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest.

KISS LAJOS 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 129–35.

KISS JENŐ 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest.

KÖPECZI BÉLA (szerk.) 1989. *Erdély története* 1–3. Budapest.

KULCSÁR ARANKA 2004. Helységnévi kódváltások az Új Szó című napilapban. In: LANSTYÁK ISTVÁN – MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony–Dunaszerdahely. 64–83.

LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony.

LIGETI ERNŐ 2004. *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Csíkszereda.

LINTNER ANITA 2004. Kódváltás a két háború közti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvében (különös tekintettel a földrajzi nevekre). In: LANSTYÁK ISTVÁN – MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony–Dunaszerdahely. 31–63.

MONOKI ISTVÁN 1936. *A Romániában az 1935. évben megjelent román–magyar és magyar időszaki sajtótermékek címjegyzéke.* Kolozsvár.

MONOKI ISTVÁN 1941. *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940)* 2. *Hírlapok és folyóiratok.* Budapest.

PÉNTEK JÁNOS 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok.* Kolozsvár.

SÓFALVI KRISZTINA 2007. Írott nyelvi kódváltás a két világháború közti romániai magyar sajtóban (Brassói Lapok, Keleti Újság). *Nyelvek és nyelvváltozatok* 2. Kolozsvár. 278–92.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
VÖRÖS FERENC 2005. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213.
WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest.

SÓFALVI KRISZTINA

KRISZTINA SÓFALVI, **Romanian public place names in the Hungarian press in Transylvania between the two world wars**

This paper examines the appearance of street and other public place names in the Hungarian written press in Transylvania between the two world wars, using the example of three daily papers (Aradi Hírlap [Arad Journal], Keleti Újság [Eastern Newspaper] and Brassói Lapok [Brassó Papers]) that represent the three main centers of the Hungarian press of the era. A special feature of the Hungarian press in this period was that many elements (place names, names of official establishments, texts of official announcements and advertisements) appeared in Romanian and sometimes in German, as well. Transylvania was attached to Romania after the First World War, which brought significant changes to the lives of Hungarian people in the area in political, economical, cultural as well as linguistic terms. The status of the Hungarian language changed: it became a minority language, Romanian becoming the official and, in certain situations (for example, in official usage), the compulsory language. The authorities renamed the settlements, official establishments and public places, which all received Romanian names, and these name changes also appeared in the newspapers. The author analyses the various methods by which the journalists and the advertisers tried to make the place names identifiable for all the nationalities of the country. The first part of the paper presents the status of the Hungarian press in the period; the second part classifies the methods of public-place-name formation (focusing on Romanian, bilingual and Hungarian public place names); this section is followed by a description of the social facts that might have influenced the appearance of these names as well as other Romanian elements in Hungarian newspapers. This paper will help contemporary sociolinguistic studies to understand the different processes of language contact.

LAKÓPARKNEVEK

A névtan vizsgálandó területei közül talán azok kecsegtetnek a leglátványosabb eredményekkel, összefüggések feltárásának lehetőségével, művelődéstörténeti adalékokkal és tanulságokkal, a gondolkodás és elnevező szándék (vagyis a névteremtés) rejtett útjainak felderítésével, amelyekben az átmenetiség, a nem tiszta kategóriák összevetése történik. Nem véletlenül írja KIEFER FERENC, hogy a szemantikust a tulajdonnév problematikájából elsősorban a köznevesülés, vagyis az átmenetiség kérdése érdekli (KIEFER é. n. 163). A lakóparknevek vizsgálata erre szolgálhat jó példával: helynévjelleg, intézménynévjelleg és márkanévre emlékeztető tulajdonságok egyaránt felsejlenek, ha egy-egy lakóparknevet hallunk.

A lakópark mint településfajta az utóbbi tízegynéhány év terméke. Olyannyira új, hogy sem településjellemzői nem rögzültek egyértelműen (területe az egyes háztól a kertvárosig terjedhet), sem elnevezésének helyesírása (a jelen tanulmányban hozott példák helyesírása is a gyűjtött írásos anyag „talált" helyesírását követi, nem egységesít). Esetükben „célszerű a különírást alkalmazni", ajánlja LACZKÓ KRISZTINA és MÁRTONFI ATTILA (2005: 221).

Nyelvi szerkezetét tekintve a *lakópark* párhuzamba állítható a *lakótelep*-pel. Ám míg egy lakótelepen élni nem különösebben elegáns, addig a lakópark megadja az ott élőnek az exkluzivitás, a kiválasztottság eleganciáját és biztonságát (vagy legalábbis ennek az érzését). Mi okozza a különbséget? Ha *-telep* utótagú szóösszetételeket keresgélünk az ÉKsz.-ben (2003^2), ilyeneket találunk: *szeméttelep, fatelep, sintértelep, villanytelep, gyártelep, méntelep, ipartelep, vásártelep*. Ebben a kevéssé humanizált környezetben bukkan fel a *lakótelep* mint a már meglevő *-telep* utótagú helynevek mintájára gyártott szóösszetétel. (Érdemes itt egy pillantást vetni az 1913-as helységnévtár *-telep* összetételű helyneveire. A több mint 800 idevágó adatban alig-alig találunk esztétikailag is kellemes szóhangulatra törekvő, azt felidézni kívánó neveket. E telepek névadó tényezője a hely, a környezet, a tulajdonos, a létesítő, a funkció; pl. *Jajvölgytelep, Feketevágtelep, Schvaercztelep, Róheimtelep, Klotildtelep, Istvántelep, Államikőbányatelep, Hungária Gyártelep*. A kellemes lakóhely képzetét mindössze egy *Széptelep*, két *Ligettelep* és egy *Harmónia Nyaralótelep* idézi fel. Még az öt *fürdőtelep* meghatározó eleme is csak a helyre, illetőleg a funkcióra utal; vö. HAJDÚ 2007: 260–7.)

Mi jut eszünkbe a *lakótelep*-ről? Sokemeletes házakban élő, egymást alig ismerő, rácsos ajtók mögé zárkózó emberek. Kényszerű együttlét, „társasházi közös tulajdon". Összefirkált liftek, sivár műanyag a lépcsőn, falon, padlón; falba verhetetlen szögek. Rossz hőszigetelés, nyáron izzadtság, télen átfűthetetlen falak. „Maszek módon" beépített erkélyek, üvöltő zene a szomszéd lakásból. Szél fújta nejlonzacskók, kóborló kamaszok, éjszakánként a parkolóban szirénázó autók. Mit üzen ezzel szemben a *park*? Zöldet, gondozott füvet, fákat, virágokat, ligetes szellősséget. Körülkerített biztonságot, ápoltságot, kertészt, esetleg parkőrt is. Üzeni a kert varázsát, nyugalmát, a pihenést, az emberhez méltó környezetet. Egy humanizált környezetet. A *lakópark* mindehhez hozzáteszi a pénzért elérhető komfortot, a magasabb életnívót. Ki ne vágyna erre?

A név mitikus, „transzlogikus” (VÁRNAI 2005) jellege magában hordozza, hogy a településnevek, illetőleg a településrésznevek összekötődnek az ott lakókkal mind az ott lakók saját világfelfogásában, mind a külső szemlélőkében. Ezzel függenek össze a településnév-változtatási (KISS 1999: 210–3) és részben az utcanév-változtatási (pl. VADAS 1993) törekvések is. A személyekről elnevezett utcák többnyire semlegesek, csak kevés stigmatizált, egy rendszerváltozás esetén feltétlenül cserélendő van közöttük. De amíg a személynévvel elnevezett utca neve többnyire csak címke, addig az átlátszó etimológiájú szónévvel jelölté több ennél: a környezeti harmónia életérzése szempontjából nem közömbös, hogy valaki az *Európa sétány*-on lakik, vagy a *Homokbánya út*-on. S ha már az utca sem közömbös, ugyan ki választana szívesen lakást a *Gyilkosvölgyi telep*-en, a *Koplalótelep*-en vagy a *Vargyastelep*-en (pedig ezek valódi, az 1913-as térképen is szereplő lakott helyek nevei; vö. HAJDÚ 2007: 263, 265–6).

A lakóparkok nevei egyértelműen helynevek: félreérthetetlenül egy adott földrajzi objektumra vonatkoznak. Ugyanakkor viszont számos olyan vonás található bennük, amely a márkanevekre emlékeztet. A márkanevekről LACZKÓ és MÁRTONFI a következőket írja: viszonylag újak, funkciójuk a termék identifikálásán kívül a fogyasztó tájékoztatása és befolyásolása, lehetnek az áru készítésének helyére, jellemzőire utaló emlékeztető nevek, de lehetnek fantázianevek is, amelyek kiemelik a termék egy-egy tulajdonságát, továbbá különösen gyakoriak köztük az idegen elnevezések (LACZKÓ–MÁRTONFI 2005: 221–2). A lakóparknév egyik fontos (ha nem a legfontosabb) tulajdonsága, hogy árut kínál vele az építtető vállalkozó. Ahhoz viszont, hogy az áru elkeljen, vonzónak kell lennie. Vonzó pedig akkor lesz, ha a helyre utaló szónév köznévi jelentése is kellemes képzeteket idéz fel. E kívánalom jelenlétére KŐRÖS ERZSÉBET egy megtörtént esetet mesél el a győri népesség-nyilvántartó hivatal gyakorlatából: a hajdani vagongyár területén épülő lakópark utcaelnevezéseinek megállapítása során az építtető vállalkozó nem fogadta el az egykori ipartelepre emlékeztető, a hivatal által ajánlott *Öntöde utcá*-t, helyette a *Tátika utcá*-t, az *Amarillisz-kert*-et és a *Tulipán ház*-at kívánta. Indoklása szerint e nevek jobb hangzása segít a lakások eladásában (KŐRÖS 2007); a lakópark neve ennek a kívánalomnak igyekszik megfelelni. Ez a megfelelési törekvés számos esetben már a nevetségesség határát súrolja, a folyamatosan ösztönző újítás, a régire való rálicitálás kényszere hozza létre a *lakópark* után a *lakóliget*-et, majd a *lakókert*-et, sőt a *villapark*-ot (vö. BERTÓK 2006).

Ha a lakóparknevek nyelvi szerkezetét vizsgáljuk (az adatokat a lakopark.lap.hu 2008. 02. 04. alapján közlöm, csak a budapesti névanyag figyelembevételével), azt találjuk, hogy zömében egyrészes nevek, hiszen ha több szóból állnak is, a névrészben levő névelem csupán a névrész alkatrésze, szemantikai-funkcionális többletet nem hordoz, pl. *Magdolna Ház, Margaréta udvar, Royal Residence, Lőrincliget, Napfürdő Otthonpark*. A névelemek között többnyire azonban megállapíthatunk egy alapelemet, mely az objektum jellegét nevezi meg: *lakópark, ház, park, lakókert, villapark, liget, tóváros, udvar, parkváros, apartman- és üzletház, sétány, rezidenciák, villaházak, teraszház, apartmanok, torony, villakert, domb, lakópart, kert, városközpont, udvarház, apartmanház, passzázsház* stb. Ez az alapelem gyakran angol, esetleg olasz: *residence, residences, plaza, terrace, palace, gardens, riverside, riverloft, loft(s), casa, palazzo.*

Már a fent említett alaphelyzetű névelemek is az áru csáberejét sugallták, még inkább ezt hivatottak erősíteni a név további alkotóelemei. Ezekben az elemekben konnotatív módon utalást találhatunk a környezetre (az *Adriaház* például Zuglóban, az Adria sétányon

található, az *Angyal Residence* a IX. kerületben az Angyal utcában, a *Balázs Házak* szintén a IX. kerületben, a Balázs Béla utcában), de ez a környezetre való utalás gyakran csak a térképi keresés után válik nyilvánvalóvá. A névvel (áruval) gyakran csak hirdetési újságban találkozó olvasó, lakásvásárló számára az *Adriá*-ról hallva vagy olvasva először valószínűleg a tenger képzete jelenik meg, az *Angyal*-ról valami égi fenségesség (abszolút pozitív), a *Balázs*-ról pedig a divatkeresztnév jól csengő hangzása, s nem a Balázs Béla utca. A helyre való utalás leginkább akkor jelenik meg hangsúlyozottan, ha az a hely budapesti viszonylatban magas presztízsű: *Aquincum villaházak, Felvinci utcai Apartmanok, Hunyad-orom Lakókert, Hűvösvölgy Lakókert*. Eladási taktika irányít, s ahol se a környezet, se annak névanyaga nem túlságosan elegáns, ott jelennek meg a fantázianevek: mennyivel jobban cseng az *Árpád ház,* mint a *Teve utca,* a *Beatrix-Ház* (!), mint a *Zsinór utca!* A fantázianevek egy további sorozatában pedig a helyre való utalás még áttételesen sem jelentkezik, a név csupán azonosító címke; ha nem a lakóparknevek között lenne feltüntetve, bármi másnak is vélhetnénk: *Forest Hill Natura, City Center Park, Laurus, Jazz Loft, Hermina Happy Land, Izabella Kert, Liliom Domb, Rivus, Selyemakác, Sun Palace, Maxima*.

A lakóparknevek gyakran igen ötletesek: a közszó és a tulajdonnév oda-vissza játéka jelenik meg bennük. Alapkívánalom, hogy az élet napos oldalát hangsúlyozzák, s ezt a köznévi jelentésnek a tulajdonnévben való átszűrődésével tudják elérni. Asszociálhatunk velük **színekre:** *Aranyszarvas, Golden Grape, Borostyán, Via Verde, Zöldliget;* **évszakokra:** a tavaszra és a nyárra, s ami ezzel együtt jár, a **melegre** is**:** *Narancsliget, Fecske Ház, Costa del Sol, Hársfa Udvar, Lepke Lakókert, Liliom Domb, Sun Palace, Napliget, Napfürdő Otthonpark.* A meleggel összefügghet a **mediterrán életérzés:** *Ibiza, Mandarin Kert, Reneszánsz Ház, Magnólia, Mediterrán, Orient Apartmanház, Toscana Kert, Zaragoza Kert;* ezt az érzést választékos, kellemes és egzotikus, ritka **növények** is sugározhatják: *Rózsa Udvar, Cédrus Ház, Platán Liget, Selyemakác, Jázmin Apartmanház, Menthapark, Kamilla Kert, Ciprus Ház, Orchidea Liget.* A **kellemességet** bizonyos közszók is hordozhatják: *Harmat Lakókert, Harmatház, Harmóniapark, Horizont Ház, Koszorú Ház*, *Sirály Ház, Vitorla Ház.* A kellemesség fokozódhat a **pompa** irányába: *Bellevue Residence, Corvinus Palace, Éden Villapark, Királylaki Villakert, President terasz, Palazzo Dorottya, Royal Gardens, Royal Residence, Sissy Lakópark.* A pompához járuló **fiatalosság, nagyvárosi életérzés** (központi helyzet) mutatkozik meg a következőkben: *Avenue Gardens* (az Andrássy úton)*, Central Park, Central Residences, City Center Park, Garayplaza, Hermina Happy Land, Metropolis Ház, Passzázsház, Jazz Loft, River Loft, Riverside, Dunapest Rezidenciák*. (E felsorolás nem kíván kimerítő szemantikai rendszerezés lenni, inkább csak rácsodálkozás a névadásban rejlő praktikákra. Eklektikusságát a névanyagban rejlő sokszínűség motiválja.)

A lakóparkok elnevezéseiben a névteremtés sajátos esetét figyelhetjük meg: helynevet teremt az, aki értékesíteni akar, mintegy ajánlva és elébe menve az elvárásoknak, de ugyanakkor diktálva is az elvárásokat. Hasonló ez az attitűd a magyar televíziós sorozatok szövegeihez, amelyekben a szleng használata egyszerre mintakövető és mintaadó is. A lakóparkok helynévteremtései kísérletek: tudok olyan félig megépített lakóparkról a lakóhelyemen, amelynek kiváló csengésű nevet adtak, ám a felépített épületek a gyenge esztétikai kivitelezés és a silány minőség miatt eladhatatlanná váltak, s így a név sem él. A lakóparkok elnevezéseiben azok a kívánalmak, preferenciák, értékek jelennek meg, amelyek napjaink fogyasztó állampolgárát célozzák meg, és a média folyamatos ajánlásával

alakítják e fogyasztó tömeget tudatilag egységes masszává: ezek a fiatalság, gazdagság, exkluzivitás, könnyedség, csillogás. Az árut ugyanis el kell adni, s ahhoz, hogy elkeljen, ki kell aknázni a nyelv minden lehetőségét, a névteremtést is.

Hivatkozott irodalom

BERTÓK LÁSZLÓ 2006. Mennyországliget otthonpark. *Hétközlap. Galgamácsa, Kisnémedi, Őrbottyán, Püspökszilágy, Vácegres, Váchartyán és Váckisújfalu lapja.* 2006. április 18. 3.

HAJDÚ MIHÁLY 2007. *Az 1913. évi helységnévtár névvégmutató szótára.* Budapest.

KIEFER FERENC é. n. *Jelentéselmélet.* Budapest.

KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* Piliscsaba.

KŐRÖS ERZSÉBET 2007. *A győri utcanevek elnevezésének gyakorlata a rendszerváltozás óta.* In: A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. Megjelenés előtt.

LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2005. *Helyesírás.* Budapest.

VADAS FERENC 1993. A tolnai utcanevek (rendszer)változása. *Névtani Értesítő* 15: 305–8.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Budapest.

HEGEDŰS ATTILA

ATTILA HEGEDŰS: **Names of housing subdivisions**

Names of housing subdivisions are considered in this paper as transitional names sharing characteristics with prototypical place names, names of institutions and trade names: apart from identifying a place, their basic function is to inform and influence potential customers. This influence can more easily be exerted if the appellative meanings of the names identifying the housing subdivisions evoke pleasant concepts. The requirements, preferences and values expressed in the names of housing subdivisions (e.g. youth, wealth, exclusivity, elegance, glamour) aim at today's citizen consumers, whose consciousness is unified in this respect by the media. Housing subdivisions must be sold, and to achieve this all possibilities, including name formation, offered by the language have to be exploited.

AZ EGY SZEMÉLYRE VONATKOZÓ ADATOK MENNYISÉGÉNEK SZEREPE A NÉVTÖRTÉNETI KUTATÁSOKBAN

1. Az „egy forrás nem forrás” elve régóta ismeretes a történeti adatokkal dolgozó tudományok kutatói előtt: e szerint mindössze egyetlen adat alapján nem alkothatunk teljes képet sem egy történelmi eseményről, sem egy személyről vagy egy helyről. KRISTÓ GYULA ezt a *Karold, Doboka, Keán* stb. Árpád-kori nevek kapcsán egy fontos megszorítással egészítette ki: minél korábbi időszakra keresünk adatokat, érthetően annál kevésbé lehet ragaszkodni ehhez az elvhez, hiszen annál kevesebb forrás áll rendelkezésünkre (2003: 51–5).

A következőkben a fenti elv alátámasztására olyan esetekkel foglalkozom, amelyekben az egyetlen forrásból vagy adatból kiinduló következtetés hiányos képet eredményezhet, vagy egyenesen tévútra vezetheti a kutatót. Adataimat az „Anjoukori okmánytár” (AnjOkm.) első négy kötetéből (1301–1342), a Károlyi család oklevéltárából (KárOkl.) és az 1332–37-es pápai tizedjegyzékből (Pt.) válogattam. Ebből az időszakból az Árpád-korinál jóval több írásos emlék áll rendelkezésünkre; ez több lehetőséget nyújt az egyes személyek azonosításában vagy bizonyos névtani kérdésekben felmerülő problémák megoldására.

2. Név és névváltozat. – A középkori nevek iránti érdeklődés a romantika hatására már a 19. század első felében feléledt; módszeres gyűjtésük, kutatásuk azonban csak a 19. század második felében meginduló hatalmas oklevél-kiadási vállalkozások és az ezzel együtt felélénkülő genealógiai kutatások „melléktermékeként” kezdődött meg. A történészek a nemesi családok leszármazási tábláinak összeállításakor gyakran rákényszerültek, hogy maguk döntsék el, az egyes oklevelekben eltérő neveken szereplő, de hasonló biográfiai, genealógiai és archontológiai paraméterekkel leírható személyeket azonosnak vagy különbözőnek nyilvánítsák-e. Az első, naiv magyarázatok és téves azonosítások jellemezte korszaknak a történeti nyelvészet eszközeinek alkalmazása vetett véget. NAGY GÉZA 1891-ben a Turul hasábjain két részletben megjelent terjedelmes munkájában (NAGY 1891a, 1891b) szembeszállt azzal a nézettel, amely szerint a középkori nevek túlnyomórészt bibliai eredetűek voltak, s legfeljebb azért felismerhetetlenek a kutató számára, mert addig „fúrtak-faragtak” rajtuk, amíg meg nem magyarosodtak. NAGY ezzel szemben hangsúlyozta, hogy középkori neveink több irányból érkeztek: az egyháziak mellett igen sokat átvettünk a környező népektől is. Két név azonosításakor tehát nemcsak az egyházi, hanem a szomszédos népeknél használt névalakot is figyelembe kell vennünk, az összehasonlításban pedig nem tekinthetünk el a hangtörvényektől. Amennyiben ennek az elvnek a figyelembevételével sem sikerül két névalakot összekapcsolnunk, akkor külön neveknek kell őket tekintenünk, még akkor is, ha a középkori szerzők vagy írnokok azonosították őket.

Ez a maga korában rendkívül modern szemlélet nagymértékben hozzájárult egyrészt a genealógiai kutatások fellendüléséhez, másrészt a történeti névtan kialakulásához is. Az oklevelekben szereplő személyek azonosítása ugyanis komoly nehézségekkel járó, de megkerülhetetlen feladat nemcsak a történészek, hanem a névtörténet kutatói számára is – hívja fel figyelmünket KOROMPAY KLÁRA a név és névváltozat viszonyának tárgyalása során (1980: 521): csak így tudjuk ugyanis eldönteni, hogy két névalak egy név eltérő változatait képviseli, vagy két különböző nevet. A Roland-ének neveiről írt munkájában olvasható meghatározás szerint egy adott korban akkor beszélhetünk egy névről, ha ugyanazt a személyt egy névközösség alakilag eltérő, de valamilyen szempontból egymással összefüggő hangsorral jelöli (KOROMPAY 1978: 56). A két tudományág közötti viszony tehát kölcsönös: a névtan a genealógia segédtudományaként működik, a genealógia pedig a történeti névtan egyik legfontosabb segédtudománya. E kölcsönösség azonban óvatosságra int: a KOROMPAY KLÁRA által kimondott elvet vakon követő névkutatók könnyen bekerülhetnek az ördögi körbe, ha két, a genealógusok által a nevük alapján tévesen azonosnak nyilvánított személy nevét e genealógiai műre támaszkodva, kritika nélkül azonosnak nyilvánítják.

A kérdést bonyolítja, hogy a fenti definícióban említett „valamilyen szempont" divergens és konvergens változást is takarhat: az előbbi esetben egy közös tőből több, a névhasználók által adott korban egymástól világosan elkülönített név jön létre; az utóbbiban két különböző etimonú és gyakran különböző nyelvből is származó név alaki hasonlóságuk következtében egybeesik. Amellett tehát, hogy megállapítjuk, két adat egy név két változatának vagy két külön névnek tekintendő-e, azt is el kell döntenünk, hogy konvergens vagy divergens változással van-e dolgunk. A következőkben látni fogjuk, hogy a megoldás sokszor nem is olyan egyszerű, sőt, időnként lehetetlen biztosat mondanunk.

2.1. A fenti definícióból következik, hogy mindaddig, amíg nem tudjuk bizonyítani a két vagy több névalakot viselő személyek azonosságát vagy különbözőségét, nem foglalhatunk állást a név vagy névváltozat kérdésében. Esetenként azonban a névalakok olyannyira eltérőek, hogy egyéb támpontok hiányában már maga a kérdés sem merülne fel bennünk. A következő két, 1324-es adatban például – *contra [...] Nicolaum filium Wyzlou fily eiusdem Mortunus* (KárOkl. 59); *Nicolao filio Vycylo* (KárOkl. 61) – a névalak alapján nem feltétlenül kapcsolnánk össze sem a két apát, sem az általuk viselt neveket. A fiú neve sem jelent nagy segítséget, hiszen a *Miklós* (kb. 15000 adatot tartalmazó korpuszom szerint) a korszak második legmegterheltebb férfineve a *János* után. Szerencsére azonban a család nem csak ebben a két oklevélben szerepel, l. pl. 1327: *Nicolao filio Wynchlou de Pelehthe* (KárOkl. 64); 1342: *nob.-es viri Nicolaus filius Vinczlov de Pelehthe* (AnjOkm. 4: 203). Ezeket az adatokat összevetve már egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *Wyzlou, Vycylo, Wynchlou* és *Vinczlov* ugyanannak a névnek a különböző változatai (a két utóbbi pusztán írásváltozatnak tekinthető).

Bonyolultabb a helyzet a következő esetben, ebben ugyanis két név különböző változataival találkozunk: 1334: *comite Erney filio Johannis de Eguk unacum Kunch et Nicolao filys suis* (KárOkl. 94); 1335: *consobrinis [...] Kunchlino et Nicolao filys Irenei* (KárOkl. 113); 1341: *Konch filio Herne [...] nobilibus de Egek* (KárOkl. 144). Az *Erne* és a *Herne* összekapcsolása nem okoz a nehézséget, jó példát szolgáltatnak rá az *Imre* név KRISTÓ GYULA által kimerítően tárgyalt változatai (KRISTÓ 2000); az 1335-ös adat viszont arra is rávilágít, hogy ezeket a névközösség az *Ireneus* név változatainak tekintette.

BÁRCZI GÉZA szerint az *Erne* a görög *Eirénaiosz*-ra vezethető vissza, az *Ireneus* pedig ennek a latinosított változata (1951: 60). HALÁSZ ELŐD szerint azonban az *Ireneus* az *Erne* megfelelőjeként csak a visegrádi nádori oklevelekben jelenik meg, így elképzelhető, hogy csak e kancellária gyakorlatában azonosították a két nevet. Ő az *Erne* német származtatását javasolja (1957: 62–3). Ami a példában szereplő másik nevet illeti, a *Kunch* és a *Konch* szintén nem okoz fejtörést, ezeknek a *Kunchlin*-nal való összetartozása azonban már kevésbé kézenfekvő.

Az *Erne* és az *Ireneus* esetével rokon a *Detricus* és a *Theodericus ~ Theodoricus* kérdése is. A két név a következő adatok tanúsága szerint valójában egy név két változatának tekintendő: *magister Nicolaus filius magistri Benedicti filii Theodrici* (1331; AnjOkm. 2: 517), *magister Nicolaus filius Benedicti filii Detrici de Chutnuk* (1341; AnjOkm. 4: 94). Annak megállapítása azonban, hogy e két alak konvergens változás következtében került-e egy „névegységbe" (mint például a KOROMPAY KLÁRA által említett *Tristanus* és *Christianus* – 1980: 520), vagy divergens változással alakult ki egy korábbi alakból, nem is olyan egyszerű; a helyzetet ráadásul bonyolítja a másodikhoz igen hasonló alakú *Theodorus* is. LADÓ–BÍRÓ szerint a *Detricus* magyar megfelelőjeként használt *Detre* a germán *Dietrich*-ből ered. A *Theodericus* nem szerepel náluk, van viszont *Teobald,* amelyet a szerzők a germán eredetű *Dietbald*-nak a görög *Theo-* 'isten' kezdetű nevek mintájára görögösített formájából származtatnak. Ennek analógiájára gondolhatnánk arra, hogy a *Theodericus* a *Dietrich* görögösített formája, vagyis a két alak összekapcsolása konvergens változás eredménye. Valószínűbbnek tűnik azonban HALÁSZ ELŐD véleménye, amely szerint a két névalak ugyanarra a germán névre, a *Theudoric(us)*-ra megy vissza (1957: 51). Ugyanígy a *Teobald* előtagjában is inkább germán elemet kell feltételeznünk, ahogyan arra már PAIS DEZSŐ is utalt (germ. *Theutbald;* 1913: 31). E német előtagról egyébként LADÓ–BÍRÓ is tud, hiszen a *Teó* kialakulását a német *Theo-* kezdetű nevek rövidülésével magyarázzák, de nem kapcsolják össze a közvetlenül utána következő *Teobald* magyarázatával. Hogy a *Detricus,* a *Theodericus* és a *Theodorus* viszonya már a 14. században sem lehetett teljesen világos, azt bizonyítja egy FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ által bemutatott 1335-ös oklevél, amelyben Rikolf mester fiai a szepesi káptalantól kérvényezik e nevek egymáshoz való viszonyának megállapítását. A kérés hátterében természetesen nem jámbor filológusi érdeklődés, hanem egy jogi ügylet áll. A család 1289-ben kapott oklevelében ugyanis még *Theodoricus* állt, a királyi kancellária viszont ezt később *Thyadar* és *Theodorus* alakban írta át; e keveredés egy birtokperben komoly károkat okozhatott volna a családnak. A káptalan végül megállapította, hogy a *Detricus* és a *Theodoricus* ugyanannak a névnek két alakja, és semmi közük nincsen a *Thyadar*-hoz és a *Theodorus*-hoz, amelyeket egyébként szintén egy névegységbe tartozó névalakoknak tekintettek (FEJÉRPATAKY 1918).

2.2. Érdekes kérdést vet fel a *Mathias* ('Mátyás') és a *Matheus* ('Máté') név. Eredetükre vonatkozólag a „Magyar utónévkönyv" nem egyértelmű; az elsőt a héber *Mattanjá*-ból, a másodikat pedig a héber *Mattatiás*-ból származtatja, jelentésként azonban ugyanazt adja meg: 'Isten ajándéka' (LADÓ–BÍRÓ 1998), ezért csak sejthető, hogy a szerzők ugyanazon név divergens fejlődés révén önállósult változatainak tekintik őket. BAHLOW csak a *Matthias* etimológiai jelentését adja meg (szintén 'Isten ajándéka'), a *Matthäus*-ról pedig azt írja, hogy nem lehet mindig világosan elkülöníteni a *Matthias*-tól, gyakran keveredik a kettő; ő tehát szintén nem foglal állást határozottan a két név viszonyának

kérdésében. DAUZAT ezzel szemben összekapcsolja a két nevet, mindkettőnek a már említett etimológiai jelentést tulajdonítva. A FNESz. szerint a két név etimológiailag rokon (*Mátyáska* a.). Az oklevelek nagyobb része világosan és következetesen megkülönbözteti a két nevet, időnként azonban fel-felbukkan egy hibridnek tűnő, accusativusban és genitivusban is ragtalan *Mathius* alak is, pl. 1323: *a Johanne et Dominico filys Mathius fily Pousa* (AnjOkm. 2: 97); 1342: *Mathius et Dominicum filios Jekul* (AnjOkm. 4: 181); 1342: *Fynta filius Mathius* (AnjOkm. 4: 195). Ilyenkor egyéb források híján lehetetlen megállapítani, hogy az adott személy a kettő közül melyik nevet viselte. Mivel azonban nem egyetlen, elszigetelt esetről van szó, az a lehetőség is felmerül, hogy nem az írnok tévedését kell ebben látnunk, hanem a névközösség ítéletét: a két név latin megfelelőjét, ahogyan BAHLOW is utalt rá, talán mégsem választották szét határozottan. (Ez azonban természetesen semmiféle információt nem szolgáltat arra nézvést, hogy a magyar nyelvű használatban a *Mátyás* és a *Máté* világosan elkülönült-e egymástól.) Ráadásul egy harmadik (az előzőeknél valószínűbb) eshetőség is fennáll: e nevek nagyobb részében feltehetőleg nem keveredést kell látnunk, hanem a *Matheus*-ból kialakult magyar *Mátyus*-t (l. FNESz. *Mátyus* a.; ezt támasztja alá a név ragozatlansága is), vö. 1335: *pro parte Johannis filii Mathius,* alább: *Johannis filii Mathei* (AnjOkm. 3: 184); 1324: *Thomas filius Corrardi filii Boda* [...] *Nicolaus filius Mathius filii ipsius Corrardi* (AnjOkm. 2: 163) és 1311: *comes Mattheus Boda et Thomas filij comitis Korrady* (AnjOkm. 1: 239). Az *-us* végződés ebben az esetben egyaránt lehet a latin név megőrzött része, mint a *Domonkos*-ban vagy a *Miklós*-ban, illetve magyar kicsinyítő képző is (l. pl. B. LŐRINCZY 1962: 24–9). Hogy melyik *Mathius*-ban kell írnoki tévedést, a két név kontaminációját látnunk, és melyikben a *Mátyus*-t, arra csakis több adat ismeretében válaszolhatunk: ha ugyanazt a személyt egyszer *Matheus*-nak vagy *Mathias*-nak, máskor pedig *Mathius*-nak nevezik, akkor az előbbiről is lehet szó; ha azonban az illető neve következetesen *Mathius* alakban fordul elő, akkor az utóbbiról.

2.3. Az előzőhöz némileg hasonló a *Georgius* ('Gergely') és a *Gregorius* ('György') esete: a két név latin megfelelőjét hangalakjuk hasonlósága miatt gyakran összecserélték; nem ritkán ugyanazt a személyt egy oklevélben egyszer így, egyszer úgy nevezték: *Georgius de Wasard* (1331, AnjOkm. 2: 538), *unacum Gregorio de Wasardy* (1333, AnjOkm. 3: 23); illetve *magistri Georgii filii Jule de Kys-Topulchan* [alább uő: *Gregorius*] (1337, AnjOkm. 3: 327), 1338: *magister Gregorius et Nicolaus frater suus filii quondam Jule* (AnjOkm. 3: 495) stb. Ilyenkor az az érdekes helyzet áll elő, hogy a több adat nemhogy közelebb vinne a megoldáshoz, hanem inkább összezavar bennünket. Segítségünkre lehetne, ha e személyek neveit magyar alakjukban is megtalálnánk. Egy adat azonban ebből sem lenne elég, hiszen az még nem jelentene bizonyosságot arra, hogy a névhasználók a latin megfelelőkkel szemben a magyar változatokat világosan elhatárolják egymástól. Az oklevelek latinnyelvűsége miatt azonban erre igen kicsi az esély: a *Franciscus*-ok és az *Alexander*-ek között ugyan elvétve előkerül egy-egy *Ferench* (1335, AnjOkm. 3: 184) vagy *Sandur* (1327, AnjOkm. 2: 364; 1342, AnjOkm. 4: 229), *Gergely* vagy *György* viszont nem bukkant fel az anyagomban.

2.4. A névalakok kapcsán mindig felmerülő kérdés, hogy egy adott névből képzéssel vagy egyéb szóalkotási móddal, pl. elvonással létrejött alakokat önálló névnek tekintsük-e, vagy pedig az adott név változatainak. Ennek megválaszolásához szintén több

adatra van szükségünk: ha egy személyt egyszer *Petrus*-nak, másszor pedig *Peteu*-nek írtak a forrásokban, az annak a jele, hogy a névhasználók egy név két változataként kezelték a két alakot, pl. 1341: *magistro Petro prothonotario* […] *Thome woyvode,* később ugyanő ugyanebben az oklevélben: *Peteu* (AnjOkm. 4: 150). Ugyanígy: *Pethev filius quondam Synka,* alább: *Petrus dictus Churba filius magistri Synka* (1329, AnjOkm. 2: 443); illetve az *István* esetében: *contra Laurencium et Geleth filios Chepani de Zekul* (1331, 2: 539) és *Laurencius et Gyletus filii Stephani de Zekul* (1334, AnjOkm. 3: 100). Ha azonban a két alakot következetesen elkülönítették, akkor valószínűsíthetjük, hogy külön nevekként tekintettek rájuk. Persze mindig marad egy bizonytalansági tényező: az azóta megsemmisült, elveszett oklevelek talán épp az ellenkezőjére szolgáltatnának bizonyítékot. Ráadásul könnyen megeshet, hogy egy másik személy esetében viszont ugyanezt a két alakot nem különítik el következetesen.

Az sem feltétlenül nyújt segítséget, ha két testvér közül az egyiket egy név alapalakjával, egy másikat pedig annak becézett változatával nevezik meg, pl. 1322: *pro Paulo et Pousa fratribus ipsorum* (AnjOkm. 2: 43), hiszen a korszakban több példát is találunk (latinul legalábbis) azonos nevű testvérekre: *magnifico uiro Ladizlao Woyuoda Transiluano et comite de Zounuk, pro se et Ladizlao ac alio Ladizlao filijs suis* (1313; AnjOkm. 1: 301); *Gregorius maior filius Martini filii Bugar* [...] *Gregorius minor, Jacobus et alter* [!] *Jacobus fratres sui* (1333; AnjOkm. 3: 22, két azonos nevű testvérpár egy családban!); *Michael Nicolaus maior et alter Nicolaus minor filii Petri quondam bani de Bykche* (1338; AnjOkm. 3: 506); *Petrus et Johannes filii Michaelis ceci* [...] *pro Nicolao* [...] *Matheo Bartholomeo Stephano et altero Johanne filiis* [...] *eiusdem Michaelis ceci* (1342; AnjOkm. 4: 191) stb. A személyek összecserélésének elkerülésére ilyenkor vagy megkülönböztető jelzőket használtak, mint a fent látott *alterus,* illetve *maior* és *minor,* vagy az egyik nevet becézett alakjában közölték, mint a Szentgyörgyi családban, ahol a fiút különböztették meg így azonos nevű apjától: *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (1338; AnjOkm. 3: 456) (a családról l. KARÁCSONYI 1900/2004[2]: 665–72). Ugyanez mondható el a korszak egyik leghatalmasabb bárójáról, Ákos nembeli Mikchről is: *magnificus vir magister Mykch filius Mychaelis de genere Akus magister tawarnicorum domine regine* [...] *comes de Sarus et de Zemlyn* (1323; AnjOkm. 2: 99). Hasonlóak még: *Peteu filius Petri de Makua* (1326; AnjOkm. 2: 252); *Peteu Petrus et Michael filii Pauli de Oppon* (1332; AnjOkm. 2: 610). (Arra, hogy a kicsinyítő képző sok esetben nem kedveskedő becézésre, hanem azonos nevű személyek megkülönböztetésére szolgál, többek között már RÁCZ 1956a, 1956b: 50, 1960: 148; PAPP 1958: 454; B. LŐRINCZY 1962: 30–3; SZÉKELY 1970: 203. is felhívta a figyelmet. RÁCZ 1956a-ban emellett a megkülönböztetés egyéb, általam itt nem említett módjaira is számos példát találhatunk.) Láthatjuk tehát, hogy egyetlen adat még ilyen esetekben sem elegendő annak eldöntésére, hogy a névalakokat két különböző névnek, vagy egy név két változatának kell-e tekintenünk.

A nem névmási jelzők (pl. *maior, minor*) emellett azt a kérdést is felvetik, hogy lehetséges-e egy *dictus*-os típusú megkülönböztető név *dictus* nélküli változatának tekinteni őket, mint például a következő névszerkezetben: *Andreas magnus viceiudex* [...] *de Zothmar* [1339; AnjOkm. 3: 595]. A fentebb említett, 1333-ashoz hasonló adatokban nincs szó ilyen megkülönböztető névelemről, pusztán körülírásról: az ellentétes jelentésű melléknevek középfokának párban való használata egyértelműen utal arra, hogy funkciójuk csupán a viszonyítás volt. Ugyanez mondható el a párban használt, azonos jelentésmezőbe

tartozó jelzőkről is (pl. *Fekete* és *Fehér*). Ha azonban csak az egyik azonos nevű testvér neve mellett szerepel nem névmási jelző, vagy mindkettőé mellett áll ilyen jelző, ezek azonban különböző jelentésmezőbe tartoznak (pl. *Fekete* és *Orros*), akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy az oklevélben történetesen *dictus* nélkül lejegyzett, de *dictus*-os típusú megkülönböztető névvel van dolgunk. Ezek alkalmazását természetesen szintén a megkülönböztetés szándéka indokolja; míg azonban a *maior-minor* típusú jelzők csak egyetlen, speciális alkalommal, az adott oklevélben jelennek meg, addig a *dictus*-os megkülönböztető neveket a mindennapi életben is használták.

3. A név eredete. – Mint az egyes nevekről megjelent, egymásnak gyakran ellentmondó vélemények is tükrözik, a középkori nevek egy jelentős részének igen nehéz megállapítani az eredetét (pl. BENKŐ 1992, vö. FEHÉRTÓI 2005). A leginkább igaz ez az állítás a nem egyházi személynevekre; mivel azonban az egyházi nevek is gyakran rövidültek egyetlen szótagosra, gyakran ezekről sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani eredetüket. A következő, 1330-ból származó adat esetében például – *Rege filio Mychaelis de eadem [Nempti]* (AnjOkm. 2: 473) – a nominativusi alak híján nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a nevet a magyar *rege* közszóra vagy a latin *rex*-re vezessük-e vissza (l. pl. 1323: *Nicolaus dictus Rex,* AnjOkm. 2: 64). Az utóbbi kevésbé tűnik valószínűnek; mivel azonban a *Király* családnév nem ritka Magyarországon, ezt is számításba kell vennünk. Természetesen ebben az esetben nem gondolhatunk méltóságnévi eredetre, utalhat viszont a név viselője kevély viselkedésére, gazdagságára stb. E gondolatmenetet támogatja az is, hogy a *dictus*-os neveket a korszakban hol magyarul, hol latinul jegyezték fel, l. pl. 1324: *magister Johannes polonus* (AnjOkm. 2: 143), 1324: *Johannes dictus Lengen* (uő, AnjOkm. 2: 171). Arra pedig, hogy a *dictus*-os név időnként átvehette az egyházi név szerepét, a következő pontban több példát is látni fogunk. Ellene szól azonban e feltevésnek az, hogy ilyen esetekben (l. pl. lentebb: *Zonk, Hambato*), a *dictus*-os név csak elenyésző esetben jelenik meg latin alakban. (Mindössze két lehetséges példát találtam: *Lupus plebanus de Vgra* – 1332–1337; Pt. 163. és *Niger sacerdos* […] *de Lagatolchoya* – 1332–1337; Pt. 250. Az első esetében az is elképzelhető, hogy a *Wolfgang* egyházi név latinosított megfelelőjével van dolgunk.) Ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a *Rege* a magyar *reg* tő származéka (PAIS 1975: 131).

4. Világi személynév vagy *dictus*-os név? – A középkori névállomány vizsgálatában fontos szempont az egyházi és a világi nevek aránya. Az Árpád-korra vonatkozólag több számítást is ismerünk. BENKŐ LORÁND szerint a 11. században a világi nevek voltak túlnyomó többségben, a 13. századra viszont az egyházi nevek aránya már megközelítette a világiakét (1950: 22). Az „Árpád-kori kis személynévtár”-ban (FEHÉRTÓI 1983) összegyűjtött 6800 névnek a szerző osztályozása alapján mindössze 25%-a egyházi, 20%-a közszói magyar, 55%-a pedig jövevény (FEHÉRTÓI 1997: 73). Ismerjük tehát a folyamat kezdetét, és tudjuk, hogy a középkor végére a világi nevek szinte teljesen eltűntek a névállományból. A változás iránya ezekből világosan kirajzolódik, üteméről azonban kevés ismeretünk van, mivel a 14. századi névarányokról alig tudunk valamit – eltekintve a BERRÁR JOLÁN által összegyűjtött női nevektől, amelyeknek 90%-a ebből az időszakból származik (1950, 1952) és egy FEHÉRTÓI KATALIN által feldolgozott, kisebb területre és a forrás jellegéből eredően csak a jobbágynevekre kiterjedő század végi összeírástól (1968).

Mivel BERRÁR gyűjteményében többnyire úrnők szerepelnek, e két anyag nemcsak a névviselők neme, hanem társadalmi helyzete szerint is erősen különbözik.

A szükséges adatok megszerzéséhez nem elegendő a nevek összegyűjtése. A neheze akkor következik, amikor az egyes nevekről el kell döntenünk, milyen eredetűek (l. 3. pont). Mivel e korszakban már a nevek nagyobb része mellett áll megkülönböztető névelem, először azt kell megállapítanunk, hogy az adott név melyik kategóriába tartozik. Már KUBINYI FERENC is felfigyelt arra, hogy a *dictus*-os nevek „gyakran a keresztneveket kiszorítva, valóságos személynevekké változtak át" (1885: 179), vagyis előfordult, hogy bár egy személynek volt egyházi neve, az oklevelekből kikövetkeztethetőleg többnyire nem ezt használta, hanem valamilyen világi nevet. Ahogy BENKŐ LORÁND megjegyezte: „a mindenkori személyi és környezeti körülmények döntötték el", hogy a világi és az egyházi név hogyan birkózott meg egymással (2002: 25), melyiket használták gyakrabban. Az azonban, hogy a világi név mellett egyházi neve is van egy személynek, csak akkor derül ki, amikor olyan forrásra bukkanunk, amelyben a korábban a személyt önmagában jelölő világi névnek hitt elem az egyházi név mellett *dictus*-szal jelenik meg. E neveket tehát nyilvánvalóan nem lehet egy csoportba sorolni a személyeket elsődlegesen megjelölő világi nevekkel.

A legtöbbet idézett példái e jelenségnek Becsei Imre fiai, Töttös, Vesszős és Tövises, akiket a legtöbb oklevél és ezért a történészek (pl. KUBINYI 1885, KARÁCSONYI 1900/2004[2], FÜGEDI, KURCZ 1988) is így, a *dictus*-os nevükön említenek; egyházi nevük: *István, György* és *Tamás* (l. pl. KOZMÁCS 1987, KURCZ 1988: 245, ÖRDÖG 1999). Rajtuk kívül még több hasonló esetre találtam adatot, pl. a) 1326: *magister Blasius filius Nicolai de Fony castellanus de Fylek […] et Zunk fratri suo* (AnjOkm. 2: 256) és 1334: *magistri Blasius et Zonk de Foni* (KárOkl. 93), de 1325: *magistri Blasius et Johannes dictus Zunk filii comitis Nicolai de Fany* (AnjOkm. 2: 185); b) 1332: *magister Foco vicecomes comitis Posoniensis* (AnjOkm. 2: 626), de 1331: *nobilis vir magister Farkasius dictus Fokou vicecomes et castellanus Posoniensis* (AnjOkm. 2: 546). (E *dictus*-os név motivációja egy másik oklevélből világosan kiderül: a pozsonyi ispánt azonos nevű nagybátyjától különböztették így meg; l. *Comitis farkasij filij Andree farkasij et Andree filiorum petri fratris eiusdem comitis farkasij* – AnjOkm. 1: 180. WERTNER 1915. és HORGER 1929. szerint a *Fakó* a *Farkas*-ból jött létre a *-kó ~ -kő* becéző képzővel, CSEFKÓ 1948: 26, RÁCZ 1946: 53. és 1956a: 136–7. szerint viszont valószínűbb, hogy a *fakó* a *farkas* szinonimája volt, s ez utóbbitól etimológiailag függetlenül, az állat bundájának a színére utalván alakult ki. MÉSZÖLY 1927. az állat nevével nem foglalkozik, a színről viszont úgy gondolja, a *-kó ~ -kő* képző és a *fa* köznév kapcsolatából jött létre a 'fa színéhez hasonló színű' jelentésben. Akármelyik álláspontot fogadjuk is el a fentiek közül, az nem változtat alapvető megállapításunkon: a megnevezők célja minden bizonnyal a két személy világos megkülönböztetése lehetett.) c) 1333: *a parte curie Chebus* (AnjOkm. 3: 21), de 1335: *in vicinitatibus curiarum et domorum Fabiani dicti Chebus* (AnjOkm. 3: 232); d) 1340: *discreti iuvenes Hamricus et Jacobus nati domini Hambatonis ... quondam civis Posoniensis* (AnjOkm. 4: 43), de 1341: *providus vir Jacobus filius Alberti dicti Hombath civis in Posonio* (AnjOkm. 4: 114); e) 1340: *consensu Konya magistri dapiferorum domine regine* (AnjOkm. 4: 5), de 1339: *Nicolaus dictus Konya magister dapiferorum domine regine* (AnjOkm. 3: 612–3). Ez természetesen eltéréseket okozhat a statisztikában: ha nem jövünk rá, hogy *dictus*-os névről van szó (vagyis az általuk jelölt személynek volt egyházi neve is), az önmagukban álló (vagyis nem egyházi név mellett, illetve helyett használt) világi nevek közé sorolva őket tévesen növeljük azok arányát.

5. Megkülönböztető névelemek

5.1. A 14. században a nevek többsége mellett már áll egy vagy több megkülönböztető névelem. Az oklevelek tanúsága alapján azonban ezek az elemek még többnyire nem szilárdultak meg: egy egyénnévhez[1] különböző esetekben különböző típusú elemek kapcsolódhatnak (bővebben l. SLÍZ 2008a). Ez problémát okozhat egy személy azonosításában. A következő két nevet – 1322: *magister Deseu castellanus de Sebuswar* (AnjOkm. 2: 14), 1330: *Desew magnus de Elephanth* (AnjOkm. 2: 484) – például nem lenne okunk összekapcsolni, ha nem rendelkeznénk olyan oklevéllel is, amelyben a két adat megkülönböztető névelemei együttesen szerepelnek: 1324: *magister Deseu de Oliphant castellanus de Sepuswar* (AnjOkm. 2: 114).

5.2. A források nagyobb száma nem csak a személyek azonosításában van hasznunkra: időnként annak felismerésében is segítenek, hogy egy adott személy nevében miért ez vagy az a megkülönböztető elem szerepel. A korábban idézett 1338-as oklevélrészletben – *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (AnjOkm. 3: 456) – szereplő *dictus*-os név használatának okában például nem lehetnénk biztosak a következő, 1302-es adat hiányában: *comes Abraham filius comitis Abrahe de sancto Georgio* (AnjOkm. 1: 31). Ebből ugyanis világosan kiderül, hogy az apát és a fiát egyaránt *Ábrahám*-nak hívták; az *Abychk* tehát e névnek – mint a 2.4.-ben láthattuk – a megkülönböztetés szándékával, kicsinyítő képző segítségével létrehozott alakja.

5.3. A 14. század első harmadában még nem jellemző módon, de azért már előfordulnak olyan névalakok, amelyekben semmilyen latin kiegészítő nem áll az egyénnév és a megkülönböztető névelem között. Ha az utóbbi egy felismerhető helynév, személynév vagy köszó, akkor könnyen a megfelelő típushoz tudjuk kapcsolni. Ha azonban több lehetőség is van, vagy nem ismerjük fel a megkülönböztető elemet, akkor csak az adott személyre vonatkozó újabb adatok segíthetnek. Az 1341-es *Stephanus Frank iudex* (AnjOkm. 4: 123) alapján például nem lehetünk biztosak abban, hogy a második elem az apa neve vagy esetleg *dictus*-os név, egy 1337-es oklevél azonban egyértelművé teszi a választ: *Stephanus filius Frank* (AnjOkm. 3: 324). Ugyanezt figyelhetjük meg a következő esetben is: *filii Nicolai Thombi* (1329; AnjOkm. 2: 435); *Nicolai filii Thombi* (uo.); *terre Nicolai filii Tomb* (1333; AnjOkm. 3: 49). (Hasonló esetekre hívja fel a figyelmet REUTER 1984. is.) Az első adatból még nem tudni, milyen típusú megkülönböztető elem a *Thombi* (lehetne *dictus*-os vagy akár helyneves is); a másodikból már nyilvánvalóvá válik, hogy *filius*-os, kérdéses marad azonban, hogy az *-i* a tő része, latin genitivusrag vagy az *-é* ~ *-i* birtokjel. A harmadikból kiderül, hogy az *-i* nem a tő része, a másik két lehetőség azonban továbbra is fennáll, habár a *filius* hiánya miatt az első, 1329-es adatban a birtokjel tűnik valószínűbbnek. (Mivel itt még fennáll a közvetlen rokoni kapcsolat, a kérdéses morfémát véleményem szerint nem a birtokjelből lett patronimikumképzőnek, hanem még birtokjelnek kell tekintenünk.) A másodikban a latin rag tűnik logikusabbnak, a példák ugyanakkor azt mutatják, hogy a latin alakkal nem rendelkező vagy magyarnak

[1] Mivel a *keresztnév* e korszakra vonatkozólag a világi és az egyházi nevek egyidejű jelenléte miatt félreérthető lehet, az *utónév* pedig legfeljebb a már megszilárdult kettős névben értelmezhető, a továbbiakban HAJDÚ MIHÁLY *egyénnév* terminus technikusát használom, l. HAJDÚ 1984–1985.

tekintett, magyar kicsinyítő képzővel (pl. *-ka, -us*) ellátott neveket általában nem ragozták, még akkor sem, ha egyébként végződésükkel beleilleszkedtek valamelyik declinatióba (pl. 1323: *magister Jula filius Hochlou* [!], AnjOkm. 2: 89; AnjOkm. 4: 12; 1341: *Nicolaus et Johannes filii Janka* [!] *de Kamar,* AnjOkm. 4: 77; 1342: *Zodus filius Zodus* [!], AnjOkm. 4: 229). Ezért ebben az esetben sem zárhatjuk ki az *-i* birtokjel voltát. Mint láthatjuk, a kétféle (latin kiegészítős és anélküli) szerkezet ebben az időben még párhuzamosan élt egymás mellett, pontosabban: latin kiegészítő nélküli nevek még ritkábban, alkalmilag jelentkeznek (vagyis egy személy esetében is ingadozik a két típus). Mivel a legtöbb ilyen szerkezet a *dictus*-os nevek között fordul elő, feltételezhetően ebben a névtípusban indult meg a latin elemek eltűnése.

Amikor egy *dictus*-os név esetében jelenik meg a latin kiegészítő nélküli szerkezet, akkor újabb kérdés merül fel: vajon valódi megkülönböztető neves szerkezettel állunk szemben, vagy csak egyszerű körülírással? Másképp fogalmazván: hozzátartozik-e a kérdéses elem a névhez? A legkiugróbb ez a probléma a foglalkozásnevek és az etnikumra utaló elemek esetében, pl. 1337: *Gregorius Bissenus* ['besenyő'] *de Zederegh filius Jacobi filii Marcelli* (AnjOkm. 3: 396), 1341: *Johannes filius Kunch bissenus de Rekeztheu* (AnjOkm. 4: 82). Mivel a kis- és nagybetű különbsége ekkor még nem mérvadó, ebben az esetben csupán nagyszámú korabeli, megkülönböztető névelemes szerkezet vizsgálata lehet a segítségünkre. E vizsgálat azt mutatja, hogy amennyiben a névben több megkülönböztető elem is szerepel, az egyénnévhez az adatok többségében a *dictus*-os név áll legközelebb, csak utána következik a *filius*-os és a *de*-s elem. E megfigyelés alapján feltételezhetjük (de biztosan az adott személyre vonatkozó egyéb adatok hiányában nem állíthatjuk), hogy az 1337-es oklevélben a *bissenus* a név része, míg az 1341-esben csak körülírás, vagyis nem tartozik a névhez. Egyszerűbb a dolgunk akkor, ha ugyanarról a személyről több adat áll a rendelkezésünkre: a *magister Johannes polonus* (1324, AnjOkm. 2: 143) alapján nem tudhatjuk, hogy a *polonus* nemzetiségre utaló körülírás-e, vagy a név része, a következők azonban világossá teszik, hogy az utóbbival van dolgunk: 1324: *Johannes dictus Lengen filius magistri Stephani filii Michaelis filii Wbul* (AnjOkm. 2: 171), 1332: *magister Ihones dictus Lengen* (AnjOkm. 2: 617), 1332: *Deme iobagio Ladislai filii Johannis dicti Lengel* (AnjOkm. 2: 623).

5.4. A megkülönböztető névelemekkel kapcsolatos kérdések közül természetesen az a legjelentősebb, hogy mikortól tekinthetjük őket családnévnek. A válasz látszólag egyszerű: akkor, amikor már megszilárdultak. Hogy mikor szilárdultak meg, azt azonban egyetlen adat alapján nem tudjuk megállapítani. Nem lehet azt állítani, hogy például az olyan helynevekben, mint a *Suprunymyklousmolna* (1301, AnjOkm. 1: 5), *Butpeturfewlde* (1320, AnjOkm. 1: 591), *Deseufiastephanloka* (1337, AnjOkm. 3: 331), *Gywrynfiamarkloka* (1337, AnjOkm. 3: 331), már bizonyosan családnevek vannak, hiszen ezek az adatok nem nyújtanak információt sem e (személynév)szerkezetek állandóságáról, sem a megkülönböztető elem öröklődéséről. Soproni Miklóst más beszédhelyzetben nevezhették például *Nagy Miklós*-nak vagy *X-i Miklós*-nak is, vagyis nem feltétlenül úgy, ahogyan az oklevél elkészítéséhez szükséges határjáráskor feljegyezték. Természetesen az ellenkezője sem zárható ki, vagyis hogy az oklevél születésének idejére már minden említéskor a *Soproni* elem állt a *Miklós* mellett; erre azonban a fenti helynevek nem szolgáltatnak bizonyítékot. Mindössze annyit állíthatunk, hogy ezek a helynevek is tükrözik, mennyire elterjedt már a megkülönböztető névelem névhez kapcsolásának szokása

erre az időre Magyarországon; a helynevek ilyen alakban való rögzülése ugyanakkor nyilvánvalóan hozzájárult a bennük szereplő személyneves szerkezetek megszilárdulásához.

Ahhoz, hogy az öröklődést bizonyítani tudjuk, általában egy család több nemzedékéről, de legalábbis több családtagról kell adatokkal rendelkeznünk. Birtoknévből származó megkülönböztető elem esetében még ez sem elég, hiszen mindaddig, amíg egy birtok a család tulajdonában van, nem tudjuk igazolni a név birtoktól független öröklődését (l. pl. N. FODOR 2004: 36). (Ugyanez a helyzet az öröklődő foglalkozások esetében is.) Gyakran tudjuk viszont bizonyítani az ellenkezőjét: ha egy személy vagy család nevében hol ez, hol az a birtoknév tűnik fel, mint a Szentgyörgyiek esetében Szentgyörgy és Bazin (1341: *magister Petrus filius Abraam de Scengyurgh* – AnjOkm. 4: 167; 1342: *magistri Sebus et Petrus filiis Abrae rufi de Bozyn* – AnjOkm. 4: 235), vagy egy nemes egy új birtok megszerzésekor ennek nevére cseréli le az egyénneve melletti megkülönböztető elemet, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a *de* + helyneves szerkezet még nem a családnév latin formájú megörökítése. A megszilárdulásnak tehát két szakaszát különíthetjük el: az első, amikor egy megkülönböztető elem egy személy egyénneve mellett rögzül, azaz sosem fordul elő helyette más megkülönböztető elem; ez előfeltétele a másodiknak, amelyben e rögzült névelemet az utódok is öröklik, vagy a testvérek (és egyéb rokonok) is használják.

A legkönnyebb dolgunk azokkal a *dictus*-os nevekkel van, amelyek egyetlen személyre vonatkozó, nem (vagy nem feltétlenül) öröklődő tulajdonságot fejeznek ki. Amennyiben ezeket a család több tagjának (testvéreknek, apának és fiának stb.) a nevében is megtaláljuk, már nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy családnévre bukkantunk. A 14. század első harmadában ez azonban még olyannyira nem jellemző, hogy a kb. 15000 adat között mindössze öt ilyen esetet találtam: 1. *petrus dictus churgo et Nicolaus dictus Nakas ac paulus filij sui* (1312, AnjOkm. 1: 247), *possessionis Pauli dicti Nakas* (KárOkl. 130); 2. *ex permissione* […] *nicolai et Stephani dictorum Cantur* (1320, AnjOkm. 1: 566); 3. *Petrus dictus Cyne* (1325, AnjOkm. 2: 216), *Ladyslaus, filius Petri dicti Cyne* (1332–37, Pt. 48) és *magister Ladislaus dictus Cine* (1332–37, Pt. 61); 4. *Paulo et Andree dictis Mereu famulis nostris* (1330; AnjOkm. 2: 463); 5. *comitis Petri dicti Abeyduch et Gal fratris eiusdem* (1327, KárOkl. 65), *pro magistro Gallo dicto Abaydunch* (1335, AnjOkm. 3: 218). Ezeket tehát már családnévnek tarthatjuk, habár az 1. példában csak két testvér *dictus*-os neve azonos, a harmadiké más; ez arra utal, hogy a *Nyakas* már megindult a családnévvé válás útján, de még nem vált véglegesen azzá. Hasonló a helyzet a Kaplyon nem Károlyi ágához tartozó I. Simon és fia, II. András esetében is: kettejüket ugyan többször is említették az *Ördög dictus*-os névvel, a család többi tagját és utódaikat viszont nem (a családfát l. KARÁCSONYI 1900/2004[2]: 748; e jelenségre nyújt szemléletes példát FEHÉRTÓI 1969: 33–4. a Vas család kapcsán). Ez felveti azt a kérdést, hogy nem kellene-e a családnévség kritériumát egy kitétellel leszűkíteni: egy megkülönböztető elemet csak akkor tekinthetnénk családnévnek, ha legalább két nemzedéken keresztül öröklődik, illetve ha a családnak az összes tagja viseli. Ez a meghatározás azonban még a mai viszonyokra is túl szigorú lenne, hiszen kizárnánk vele a családnevek közül például a hivatalos családnév-változtatással keletkezett, de a következő generáció által ismét megváltoztatott, vagy viselőjével együtt kihaló, vagy a névváltoztató családtagjai által fel nem vett neveket. A középkorban a névváltoztatást semmiféle rendelet nem szabályozta, ezért a családnév könnyebben megváltozhatott (például ha a nemes új birtokot kapott, s a továbbiakban arról nevezte magát; vagy ha egy közrendű elköltözött,

s új lakóhelyén új nevet kapott a közösségtől, netán ő maga vett fel új nevet – különösen jellemző volt ez szökött jobbágyok esetében). Ezért – bár az említett fenntartásokkal – kénytelenek vagyunk kitartani a korábbi, tágabb definíció mellett (vagyis: családnév az, amely öröklődik, vagy a család több tagja is viseli).

Az említett adatok közül van még egy (5.), amelynek családnévségében nem lehetünk teljesen biztosak, a *dictus*-os név közszói jelentése ugyanis óvatosságra int bennünket. Az *abajdoc ~ abajdóc* a TESz. szláv jövevényszónak minősíti, az átvétel részleteit viszont tisztázatlannak nyilvánítja. Elsőként az OklSz.-ból idéz egy, a fent említett Péterre vonatkozó adatot, jelentéseként pedig a 'kétszeres'-t adja meg. Hogy ezt hogyan kell értelmezni, arra nem tér ki bővebben. Mivel itt testvérek nevében jelenik meg a szó, felmerül a lehetőség, hogy jelentése: 'iker'. A TESz., az ÚMTsz. és az SzT. is ismeri a *kettős ~ kettes* szó 'iker' jelentését; a magyar *iker* maga is a csuvas 'kettős' jelentésű szóból származik (TESz., EWUng.). Ezt az értelmezést támasztja alá a János evangéliumának 11: 16. verse, illetve annak egyes magyar fordításai is. A Vulgatában a következőt olvashatjuk az említett helyen: *Thomas qui dicitur Didymus.* A *Didymus* Tamás apostol görög melléknevének latinosított változata; közszói jelentése: 'kettős', 'kétszeres' és 'iker' (SOLTÉSZ–SZINNYEI) (akárcsak a *Tamás* etimonjának a jelentése!). A Winkler- és a Döbrentei-kódex fordítója valószínűleg nem tudott mit kezdeni a szóval, s úgy gondolta, azért nevezik *kettős*-nek Tamást, mert kételkedett, míg meg nem érintette saját ujjaival Krisztust, ezért a szót *keethseghos*-nek (WinklK.), illetve *ketelkedǫ*-nek (DöbrK.) fordították. Pestinél, Károlinál és Káldinál azonban egyaránt a *kettős* szerepel (Pesti: *kettewſ,* Károli: *kettőſ,* Káldi: *Kettőſ*), egy 1975-ös protestáns biblia pedig *iker*-ként adja vissza a *Didymus*-t. A *kettős*-nek a TESz. által 'iker' jelentésben említett adata 1854-es, ezért csak feltételezhetjük, hogy a 16–17. századi bibliafordítások már e jelentésében használták a szót (a szövegkörnyezet sajnos nem nyújt fogódzót ennek eldöntéséhez). Természetesen mindaddig, amíg legalább egy 14. századi vagy korábbi adatot nem találunk erre vonatkozólag, nem lehetünk biztosak abban, hogy az *abajdóc*-nak az 1330-as években valóban volt 'iker' jelentése. Ha azonban bebizonyosodik, hogy volt, akkor el kell vetnünk e *dictus*-os név „családnévségét" is, hiszen abban az esetben az *abajdóc* által kifejezett tulajdonság mindkét testvérre egyformán illik, így nem szolgálhat bizonyítékul a közös és feltehetőleg öröklődő névre. (A testvérekre vonatkozólag néhány adatot egyébként FEHÉRTÓI 1969. is közöl. Mivel azonban külön szócikkbe helyezi Pétert és Gált, az olvasó számára nem derül ki, hogy testvérekről, ebből következőleg pedig már esetleg családnévről van szó; ráadásul eljárása következtében az *abajdóc* fent említett, lehetséges magyarázata sem merülhet fel abban, aki csak az általa közzétett adatokat ismeri.)

Az előzőkkel ellentétben a következő példákban egyértelműen megállapítható, hogy még nem családnévvel van dolgunk, több forrást összevetve ugyanis kiderül, hogy egy személynek több *dictus*-os neve is volt: *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (1338, AnjOkm. 3: 456; itt a *dictus*-os név az egyházi név becézett változata; mivel az adatok többségében így szerepel, nem egyszeri megkülönböztető szándékról, hanem rögzült, a mindennapi kommunikációban is használt névalakról lehet szó) és *magistri Sebus et Petrus filiis Abrae rufi de Bozyn* (1342, AnjOkm. 4: 235) (az öröklődésre bővebben l. SLÍZ 2008b), vagy a család különböző tagjait különböző *dictus*-os névvel illették: *inter magistrum Paulum dictum Kozol, et Johannem dictum Butus filios magistri Stephani de Gara* (1317, AnjOkm. 1: 450) stb.

6. Azt az állítást, hogy a névtörténeti kutatások számára fontos az adatok nagy száma, kétféleképpen értelmezhetjük. Kellő mennyiségű adat nélkül lehetetlen lenne olyan makrovizsgálatokat végezni, amelyek eredményeképpen megrajzolhatjuk egy ország vagy tájegység, egy korszak és egy társadalmi réteg névállományának jellemzőit (pl. a nevek eredet szerinti arányait, a névdivatot, a megkülönböztető nevek jellegzetes típusait stb.). E nagyívű feladatokat azonban meg kell előzniük az olyan mikrovizsgálatoknak, amelyek eldöntik (vagy legalábbis megkísérlik eldönteni), hogy egy névhez kapcsolódó elemet a név részének nyilváníthatunk-e, vagy hogy egy nevet melyik csoportba sorolhatunk. Mivel lehetőségeink (forrásaink és erőforrásaink) végesek, e kérdések egy részét sajnos lehetetlen megválaszolni. E a nehézségek nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy mindeddig sem az Árpád-korról, sem pedig a középkor későbbi időszakáról nem készült az egész ország területét és minden társadalmi réteget átfogó, nagyobb adatmennyiségre támaszkodó személynév-történeti feldolgozás.

Mint láthattuk, az efféle mikrovizsgálat nem egyszerű feladat; eredményességének egyik legfontosabb feltétele az, hogy ugyanarról a személyről több forrás is a rendelkezésünkre álljon. Ennek hiányában sokszor a legjobb esetben bizonytalanságban maradunk, rosszabb esetben pedig tévedésbe is eshetünk. Sokszor természetesen több adat birtokában sem tudunk teljes bizonyossággal nyilatkozni (l. pl. *Mathius*), néha pedig éppen a több, egymásnak ellentmondó adat bizonytalanít el bennünket (l. pl. *Georgius-Gregorius*). Az ellentmondások azonban mindig újabb kutatásra sarkallják, újabb feltevések megfogalmazására serkentik a kutatót. Ha nem is segítenek hozzá az egyértelmű válaszhoz, mindenesetre árnyaltabbá teszik a kérdést. S ahogyan PAIS DEZSŐ találóan megjegyezte: „Egy óvakodó bizonytalanság többet érhet, mint egy hamis vagy alaptalan – akár pozitív, akár negatív irányú – bizonyosság" (1960: 103–4).

Források

AnjOkm. 1–4. = NAGY IMRE szerk. 1878–1884. *Anjoukori okmánytár.* Budapest.

Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Budapest, 1975.

KárOkl. = GÉRESI KÁLMÁN szerk. 1882. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* 1. Budapest.

Döbrentei-kódex 1508. Halábori Bertalan keze írásával. Közzéteszi: ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA. Budapest, 1995.

KÁLDI GYÖRGY 1626 [1782]. *Szent Biblia, mellyet az egész kereszténységben bé-vött régi deák bötűkből, magyarra forditott a' Jesus alatt vitézkedö társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap.* Buda.

KÁROLI GÁSPÁR 1590 [1981]. *Szent Biblia az az Istennec Ô es Wy Testamentvmanac prophe'ta'c es apostoloc által meg iratott ſzent kŏnyuei.* Budapest. (Fakszimile.)

PESTI GÁBOR 1536 [1895]. *Wÿ Teſtamentum magÿar nÿeluen.* Budapest. (Fakszimile.)

Pt. = *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375.* Monumenta Vaticana Hungariae. Budapest. 1887.

SYLVESTER JÁNOS 1541 [1960]. *Uy Teſtamentū maġar ńelveń mell'et az Gŏrŏg es Diak ńelvből vyonnan fordÿtank az Maġar nipnek kereſztén hútben valo ippúliſire.* VARJAS BÉLA szerk. Budapest. (Fakszimile.)

Winkler-kódex 1506. Közzéteszi: PUSZTAI ISTVÁN. Budapest. 1988.

Hivatkozott irodalom

BAHLOW, HANS 1967. *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*. München.

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Budapest.

BENKŐ LORÁND 1950. Árpádkori személyneveink. *Magyar Nyelvőr* 18–23.

BENKŐ LORÁND 1992. Ősmagyar folyamatos melléknévi igenévi maradványok az Árpád-kor személynévanyagában. In: DERÉKY, PÁL – SZ. BAKRÓ NAGY, MARIANNE – TIMOTHY RIESE – HAJDÚ, PÉTER szerk., *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag.* Wien–Budapest. 57–69.

BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest.

BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 66–9.

BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig*. MNyTK 80. Budapest.

CSEFKÓ GYULA 1948. Eb ura fakó! *Magyar Nyelv* 23–9.

DAUZAT, ALBERT 1951. *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de france.* Párizs.

FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 317–31.

FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* NytudÉrt. 68. Budapest.

FEHÉRTÓI KATALIN 1994. Gondolatok családneveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 430–7.

FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszói eredetű személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 71–75.

FEHÉRTÓI KATALIN 2005. Feltevések és magyarázatok *j* végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *Magyar Nyelv* 101: 454–61.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1918. Hiteleshely mint névmagyarázó. *Magyar Nyelv* 169–73.

N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szólátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.

FÜGEDI ERIK 1986. *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században. *Névtani Értesítő* 9: 31–54; 10: 35–47.

HALÁSZ ELŐD 1956–1957. Germán eredetű magyar személynevek oklevelezésünk kezdeteitől a könyvnyomtatás koráig 1. *Nyelv és Irodalom* 2. Szeged, 65–101; 2. *Néprajz és Nyelvtudomány* 1. = *Nyelv és Irodalom* 3/1. Szeged, 33–71.

HORGER ANTAL 1929. Mese, mese, meskete. *Magyar Nyelv* 372–3.

KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004.[2] *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest. Reprint.

KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének.* NytudÉrt. 96. Budapest.

KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnevek történeti vizsgálatában. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZŰTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája. A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusának előadásai.* NytudÉrt. 104. Budapest. 519–24.

KOZMÁCS ISTVÁN 1987. Egy kihalt nemesi família családnevéről. *Magyar Nyelvőr* 28–31.

KUBINYI FERENC 1885. A régi magyarok személynevei. *Turul* 172–80.

KRISTÓ GYULA 2000. Imre herceg (és király) nevéről. *Magyar Nyelv* 96: 355–7.

KRISTÓ GYULA 2003. Karold, Doboka, Keán és társaik. *Magyar Nyelv* 99: 50–6.

KURCZ ÁGNES 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest.

LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv.* Budapest.

B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az* -s ~ -cs *képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* NytudÉrt. 33. Budapest.

MÉSZÖLY GEDEON 1927. A *fakó* szó eredete. *Magyar Nyelv* 7–8.

NAGY GÉZA 1891. Árpádkori neveink és az Osl nemzetség eredete. *Turul* 49–57.
ÖRDÖG FERENC 1999. A *Tütösi, Tüttős, Tűtő* családnevekről. *Névtani Értesítő* 21: 188–90.
PAIS DEZSŐ 1913. A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink. *Magyar Nyelv* 31–3.
PAIS DEZSŐ 1960. Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok.* Budapest. 93–105.
PAIS DEZSŐ 1975. *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből.* Budapest.
PAPP LÁSZLÓ 1958. Néhány szó becéző személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr* 454–7.
RÁCZ ENDRE 1946. A *-kó(~kő)* becéző képző első jelentkezései. *Magyar Nyelv* 51–3.
RÁCZ ENDRE 1956a. A becéző nevek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2. Szeged. 133–9.
RÁCZ ENDRE 1956b. Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez. *Magyar Nyelv* 48–52.
RÁCZ ENDRE 1960. Néhány szempont becéző keresztneveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok.* Budapest. 146–9.
REUTER CAMILLO 1984. A birtokosképzővel ellátott apanév mint családnév. *Névtani Értesítő* 9: 69–72.
SLÍZ MARIANN 2008a. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 186–96.
SLÍZ MARIANN 2008b. Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben**.** In: *Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatóinak III. Félúton Konferenciája.* Megjelenés előtt.
SOLTÉSZ FERENC – SZINNYEY ENDRE 1875. *Görög–magyar szótár*. Sárospatak.
SZÉKELY GYÖRGY 1970. A személynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások.* NytudÉrt. 70. Budapest. 201–8.
WERTNER MÓR 1915. Névmagyarázatok. *Magyar Nyelvőr* 346–54.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **The role of the quantity of data referring to a single person in historical onomastic research**

The statement that a large quantity of data is required in historical onomastic research could be interpreted in two different ways. First, it is impossible to carry out macroinvestigations to examine the features of the name stock of a country, of an era or of a social class without a suitably large number of data. These surveys, however, must be preceded by microinvestigations to clarify whether or not an element connected to the name should be considered as a part of the name, or to decide upon how a name is to be classified, etc. This paper discusses the most important condition for the success of this latter type of enquiry, presenting cases in which, as a result of the lack of comparable complementary sources comprising data referring to the same person, researchers were readily prone to draw unstable, vague conclusions, and in the worst cases to even be mistaken. With the help of such sources, however, many uncertainties could be avoided.

OSLI KERESZTNÉVADÁSÁNAK TÖRTÉNETE NAPJAINKIG

1. Már többször írtam szülőfalum, Osli személyneveiről (VARGÁNÉ 2000, 2001). Az írott források alapján az 1700-as évek közepétől a polgári anyakönyvezés kezdetéig mutattam be ennek a kis rábaközi településnek a személyneveit. Jelen írásomban folytatom a megkezdett munkát, az 1895-től napjainkig terjedő időszak keresztnévhasználatával foglalkozom, és ahol az adatok lehetővé teszik, összehasonlítom a 18–19. századi névanyagot a 20. század névkincsével, azzal a céllal, hogy igazoljam vagy cáfoljam a korábban jellemző névadási szokások változását.

A falu történetéről, népességi, felekezeti jellemzőiről korábban már részletesen szóltam (VARGÁNÉ 2000). A huszadik század hatvanas éveinek második felétől jelentős változások következtek be: megszűnt a község zártsága, ezzel együtt a felekezeti, vagyoni helyzet egyneműsége, s megkezdődött a korábban mezőgazdaságból élő népesség elvándorlása, ingázása.

Mindez jól látható a keresztnevek vizsgálatakor kialakuló eredményekből. A névanyagot 1970-ig az osli római katolikus születési anyakönyvekből gyűjtöttem össze. Az 1980–90-es években már nem került be az egyházi anyakönyvbe minden gyermek neve, ezért az utolsó időszakban az iskola első osztályába beíratott gyermekek névsora alapján dolgoztam. A helyi önkormányzat munkatársa segítségével ellenőriztem, hogy 1960-tól kezdődően az anyakönyvek, illetve az iskolai névsorok teljesek-e.

A bő két évszázados névadási szokásokat vizsgálva több figyelemre méltó tényt állapíthatunk meg. Osliban 1809-től, az önálló plébánia létrejöttétől van rendszeres anyakönyvezés. A korábbi évtizedekben a kapuvári római katolikus anyakönyvekben találhatók osli nevek. Valószínű, hogy a neveket beíró plébános nem rögzítette mindig a lakóhelyet, így ekkor még csak véletlenszerűen bukkantak fel adatok. A 19. század első felében hasonló a névadási, névválasztási gyakorlat, mint a környező településeken (VARGÁNÉ 2006), illetve mint az egész magyar nyelvterületen, ahogy ezt a szakirodalomból tudjuk: rendkívül kevés nevet viselnek, amelyek aztán nagy gyakorisággal fordulnak elő.

Jelentősen megváltoztatta viszont a falu névadási hagyományát Jáky Ferenc plébános negyvenéves lelkészi tevékenysége idején (1845–1885): az ő idejében a névkincs rendkívüli módon színessé vált. Ezt a tudatos törekvését egy nemrég előkerült naplójában értelmezi, igazolva korábbi feltevésemet, miszerint a sok azonos család- és keresztnév zavart okozó egyformaságát a keresztnevek változatosságával akarta megszüntetni:

„A vezeték név mellett különös ismertető jelül szolgálnak nálunk katholikusoknál a keresztnevek és ha okosan alkalmaztatnak, elegendő is a kettő annélkül, hogy mellékes gúny- vagy czódornevek használtassanak. 1845. május 6-án találtam két, három, sőt öt, hat egyenlő nevű embert, különösen 11 Borsody Jánosnét ismertem, részént férjezettek, részént özvegyeket, de miként férjeiknek ugy maguknak is voltak czódor neveik, mi mellett azonban még is sok zavart okozott a sok egyforma név.

Ennek orvoslására kihirdettem, hogy vegyék szemügyre e bajt és azon legyenek, hogy minden embernek más neve legyen s gyermek arra ne kereszteltessék, aminő név már létezik nálunk. Megértették híveim és néha rám bízták, hogy adjak én a kisdednek

bármilyen nevet vagy maguk ugy választottak, hogy másnak neve ne adassék a gyermeknek. Lett így az újszülöttek által olyan név elfogadva mely csupán őtet jelentse. Az egész faluban egy legyen Kapuy Sándor egy Borsody Máté, egy Nagy Veronika.

Ezzel azon szükség mutatkozott, hogy ne csak János, József, Katalin, Anna nevek használtassanak, hanem a szenteknek eddig nem ismert nevei is elővétessenek. Lassan lassan alkalmaztattak a következő keresztnevek u. m.

Alajos, Ágoston, Balázs, Bálint, Béla, Benedek, Bertalan, Boldizsár, Dániel, Dávid, Dénes, Domokos, Dömötör, Elek, Ernő, Fábján, Flóris, Fülöp, Gábor, Gellért, Géza, Gyula, Imre, Joákim, Izidor, Kálmán, Károly, Kelemen, Lázár, Lukács, Márk, Máté, Menyhért, Rudolf, Tamás, Vilmos, Vincze, Zsigmond.

Alojzia, Amália, Angela, Apalin, Aranka, Augusztina, Birgitta, Cziczelle, Eleonóra, Emerencia, Emerika, Emília, Etelka, Filomena, Franciska, Gizella, Ida, Irén, Janka, Jusztina, Karolina (Sarolta), Klára, Magdolna, Márczella, Margit, Mártha, Orsolya, Paulina, Piroska, Regina, Rozina, Skolasztika, Szerafina, Viktória, Vilma.

Eddig jutottunk e mai napig. 1881. aug. 21." (JÁKY 1881.)

Feltételezhetjük, hogy a hívek mégsem tudtak maradéktalanul azonosulni Jáky Ferenc elgondolásaival, mivel halála után a keresztnevek kiválasztása ismét hagyományosabb módon zajlott. Természetesen már nem az a szegényes névhasználat tért vissza, mint amely a század első évtizedeiben volt, de a falu keresztnévkincse nem rítt ki a környezetéből, hasonlóan követték a divatot, a hagyományt, mint a szomszédos falvak lakói. Megjelentek a divatos nevek: Gyula, Jenő, Géza, Irén, Vilma, Gizella és főként a Mária, de a korábbi, különlegesen ritka nevek elmaradtak. A századforduló névadása is hoz új mozzanatot. Igen gyorsan és igen kedveltté válva megjelentek a többelemű keresztnevek (Jáky Ferenc időszakában egy-két kivételtől eltekintve két vagy több elemből álló keresztnév nem került be az anyakönyvbe). Érdekes tény, hogy az ő halála után (1885. március), 1885-ben egy újszülött háromelemű keresztnevet kapott: Ernő Pál Jenő. A kételemű keresztnevek száma a századfordulótól szaporodott meg: 1888-ban fordult elő egy István János keresztnév, az apa átutazó koldus; 1890-ben a segédtanító fiát keresztelték Elemér Károly névre; majd ezt követően évente néhány kételemű keresztnevet anyakönyveztek. Főként férfi keresztnevekről van szó, női többelemű keresztnév csak elvétve található, az első 1886-ból: Vilma Janka. Aztán 1919-től már évente egy-két női kételemű keresztnevet is olvashatunk. Ez napjainkig jellemzi a névadást. A 20. század első két évtizedében a férfi keresztnevek 4,44%-a, a következő 25 évben már 9,31%-a kételemű, 1945–1970 között pedig az elnevezettek 24,1%-a visel kételemű keresztnevet. A 20. század utolsó harmadában ez az arány 4,25%. A női névadásban hasonlóan emelkedik a kételemű keresztnevek aránya: 1,01%; 0,69%; 1,65%; 10,81; 34,92%; az utolsó szakaszban aztán visszaesik (4,43%). 1970 után a polgári bejegyzések és a katolikus születési anyakönyvek eltérnek, az előbbiben általában egyelemű, a kor ízlését követő keresztnevet íratnak be; az egyházi anyakönyvezésben ezzel szemben van egy második név is, amely gyakran a szülő vagy nagyszülő keresztnevét idézi vissza, és vele együtt a gyermek védőszentjét nevezi meg. Megállapíthatjuk tehát, hogy kételemű keresztnév adása a 19. században nem volt jellemező a falura, ellentétben a környező településeken tapasztaltakkal (VARGÁNÉ 2006: 187–94).

1965–1970-ig eléggé egyhangú, ismétlődő a keresztnévválaszték. Megjelenik egy-egy újabb, a divat által felszínre hozott név, de alapjaiban nem változnak a névadási szokások. A 20. század utolsó évtizedeiben aztán a hagyomány megszűnéséről beszélhetünk.

Eddig soha nem adott nevek jelennek meg, a használt nevek között ritka lesz a szülő nevének öröklődése. Az egymást követő korszakokban összesen 3592 fiú és 3156 lány kapott nevet.

	Összes elnevezett	Nevek száma	Gyakoriság	Kételemű keresztnév
I. 1808-ig	513	25	16,55	–
II. 1809–1840.	560	30	18,00	–
III. 1841–1870.	514	76	6,70	–
IV. 1871–1895.	451	57	7,90	2 (0,44%)
V. 1896–1920.	518	42	12,33	23 (4,44%)
VI. 1921–1945.	494	47	10,51	46 (9,31%)
VII. 1946–1970.	354	41	8,63	85 (24,01%)
VIII. 1971–2005.	188	56	3,35	8 (4,25%)

1. táblázat: Férfi keresztnevek a 18. század közepétől napjainkig

	Összes elnevezett	Nevek száma	Gyakoriság	Kételemű keresztnév
I. 1808-ig	441	16	27,50	–
II. 1809–1840.	522	19	27,40	–
III. 1841–1870.	497	68	7,30	5 (1,01%)
IV. 1871–1895.	430	46	9,30	3 (0,69%)
V. 1896–1920.	486	34	14,29	8 (1,65%)
VI. 1921–1945.	370	42	8,81	40 (10,81%)
VII. 1946–1970.	252	55	4,58	88 (34,92%)
VIII. 1971–2005.	158	75	2,11	7 (4,43%)

2. táblázat: Női keresztnevek a 18. század közepétől napjainkig

Az 1–2. táblázat jelzi a lezajló folyamatokat, ezért csak néhány olyan mozzanatot emelek ki, amely az anyakönyvezés kezdetétől 2005-ig határozott változást, eltérést mutat. Az egyik ilyen tény, hogy a faluban használt női nevek száma évszázadokon át alacsonyabb volt, mint a férfi keresztnevek száma. Néhány példa ennek bizonyítására: női név 19-, férfinév 30-féle; később 68- és 76-féle. Úgy tűnik az adatokból, hogy ez a folyamat irányt váltott, a 20. század közepétől gazdagabb a nőinév-választék: 55-féle, míg a férfiaknál 41-féle; vagy 75- és 56-féle. A férfiaknál a névelőfordulások száma a magasabb születési szám ellenére csökken, a nőknél viszont fordított a helyzet. A női nevek tehát kevésbé öröklődnek, a leánygyermekeknek bátrabban válogatnak külső hatások alapján az eddig soha nem választott nevekből. Így lesz a gyakoriság is egyre kisebb. Színes, változatos, a divatnak teret engedő, az öröklődést egyre inkább figyelmen kívül hagyó névkincs születik meg. A férfi keresztnevek gyakorisága is csökken, de kisebb mértékben a női nevekénél. (A leánygyermekek száma végig alacsonyabb a fiúgyermekek számánál!)

A 19. század első felében mind a férfi, mind a női keresztnevek megterheltsége nagy. A férfinevek száma a 19. század elején 25, illetve 30. A 19. század közepétől kezdődő

szakaszban aztán megsokszorozódott a kiválasztott nevek száma (76-féle), erősen csökkent a gyakoriság: 18-ról 6,7-re esik vissza. Vonatkozik ez a megfigyelés a 20. század végére is: ekkor 56-féle név figyelhető meg, a gyakorisági mutató 3,35. Lényegesen színesebb tehát a névanyag, mint korábban.

3. A 3. táblázat a leggyakoribb férfi keresztneveket mutatja a 18. század közepétől napjainkig. Az egyes korszakokon belül az első oszlop a pozíciószám, a második pedig a név előfordulásának százalékos aránya. Az adott időszak legkedveltebb nevét és százalékos arányát félkövér szedés emeli ki.

A két és fél évszázad első tíz leggyakoribb neve közt 32-féle név található (a *Krisztián*-nal és a *Szabolcs*-csal együtt 34-féle, ugyanis ez a két név az utolsó korszakban szintén a 10. helyre került). A 19. század első felében még kevés a változás, a leggyakoribb nevek nagyrészt azonosak. A III. és a VIII. időszak kivételével az eredeti tíz leggyakoribb névből először hat, majd öt megmarad, tehát viszonylag állandónak tekinthető a névkincs magja. A legkedveltebb név a 19. század első két időszakában a *János,* az utána következő három szakaszban 1920-ig a *József,* majd a 20. század első felében az *Imre* és a *László*. Az utóbbi évtizedekben a *Zoltán* került az élre. A katolikus névadásra jellemző mártirológiumi névválasztás 1970 tájáig a legmeghatározóbb, napjainkban ez már nem egyértelműen igaz. A Rábaközben mindig nagy tisztelet övezte Szent László királyt, kultusza sokféle módon megnyilvánult (Szent László Társulat, szobrok a falvakban, a Győrben található herma tisztelete stb.), ennek ellenére neve Osliban csak a 20. században vált kedveltté.

A harmadik időszak nevei jelzik Jáky Ferenc plébános tevékenységét. Akkor csupán a *József* és a *János* nevek maradtak sikeresek, a többi teljesen a plébános törekvését tükrözte: a gyermeknek olyan nevet adtak, amely megkülönböztette másoktól. A pap a nép előtt kevésbé ismert vagy ismeretlen szentek nevét választotta, néha – utólag úgy tűnik – teret engedett a divatnak is (pl. *Géza*). A *Fábián,* a *Zsigmond,* a *Balázs,* a *Bálint,* az *Elek* és a *Flórián* csak ebben a szakaszban lett ilyen sikeres, többször nem kerültek be a leggyakoribb nevek közé. Osliban tehát a plébános egyértelműen szemléletváltást indított el: ez idő tájt mindenhol nagy a keresztnevek megterheltsége (HAJDÚ 2003: 472–90), a falura azonban ekkoriban a sokszínűség volt jellemző.

Feltűnően eltér – természetesen – a többi kortól az utolsó időszak, de ez a megállapítás az ország minden településére igaz. Ebben kevés név szerepel az eredeti, 19. század eleji első tízből, s gyakoriságuk is igen kicsi. A tíz leggyakoribb között a *Zoltán, Attila, Tibor* mellett a régebbi névválasztásban már jelen levő nevek váltak ismét kedveltté *(László, Péter, Tamás, Imre, Gábor)*. A 9. helyen több azonos számban választott nevet találunk: *Csaba, József, Krisztián, Sándor, Szabolcs;* közülük egyet, a betűrendben elsőt jelöltem meg a 3. táblázatban. A 10. helyen szintén több név áll megegyező arányban: *Ferenc, Gyula, Károly*. Színes, a korábbi koroknál gazdagabb kínálatú névanyag alakult tehát ki; a szülők láthatólag a néhány generációval korábban kedvelt nevekből vagy a kereszténység előtti névkincsből választottak, nem pedig az idegen, magyar hangzásnak és írásmódnak ellentmondó nevek kerültek be a település keresztnévanyagába. Az 1–10. név százalékos arányának összege ismét a harmadik és az utolsó időszak eltérésére mutat rá. Különösen a 19. század közepének szokása más, mint a többi időszaké.

Nevek	I. 1808-ig		II. 1809–1840.		III. 1841–1870.		IV. 1871–1895.		V. 1896–1920.		VI. 1921–1945.		VII. 1945–1970.		VIII. 1971–2005.	
János	**1.**	**18,98**	**1.**	**16,25**	8.	3,31	2.	10,64	3.	8,68	5.	7,29	5.	5,93		
György	2.	13,12	4.	8,04												
Mihály	3.	12,08	7.	6,43			7.	4,21								
József	4.	10,72	2.	14,64	**1.**	**4,67**	**1.**	**11,71**	**1.**	**11,96**	2.	10,12	3.	9,32		
István	5.	9,55	3.	12,50			6.	5,10	5.	6,18	3.	8,71	6.	5,36		
Pál	6.	8,18	10.	3,04			4.	5,98	7.	5,02						
Ferenc	7.	5,46	6.	6,43							6.	6,47	4.	6,50	10.	2,13
András	8.	3,86														
Márton	9.	3,51														
Imre	10.	2,53					5.	5,76	2.	9,07	**1.**	**12,96**	2.	9,60	8.	3,72
Vendel			5.	7,50												
Antal			8.	6,25			9.	3,77								
Péter			9.	3,57											5.	4,25
Fábián					2.	3,69										
Károly					3.	3,69							9.	3,95		
Zsigmond					4.	3,69										
Balázs					5.	3,51										
Elek					6.	3,51										
Géza					7.	3,31	3.	7,54	4.	7,33	4.	7,49	7.	5,08		
Bálint					9.	3,11										
Flórián					10.	2,92										
Vilmos							8.	4,21	10.	3,09						
Sándor							10.	3,55	9.	3,09	9.	4,45	8.	4,80		
Kálmán									6.	5,60	8.	4,45				
Gyula									8.	3,28	10.	3,85	10.	3,39		
László											7.	6,47	**1.**	**12,15**	4.	4,79
Zoltán															**1.**	**6,38**
Attila															2.	5,85
Tibor															3.	5,32
Tamás															6.	4,25
Gábor															7.	3,72
Csaba															9.	2,66
Összesen	**87,99%**		**84,64%**		**35,41%**		**62,47%**		**63,30%**		**72,24%**		**66,08%**		**43,07%**	

3. táblázat: A leggyakoribb férfi keresztnevek a 18. század közepétől napjainkig

A 20. századi nevek vizsgálatakor azt tapasztaltam, hogy kezdetben kevés új névvel gyarapodott a keresztnévállomány. Az 1895–1920 közötti időben a *Sebestyén* név az egyetlen, amely bővítette a község lakóinak névkincsét, korábban erre a névre még nem kereszteltek, pedig a szomszédos Gartán gyakori volt. (Az 1600-as évek végén ugyanis Gartán német ajkú lakosságot telepítettek le, a falu templomának titulusa Szent Sebestyén.) 1920–1945 között már több új, eddig soha nem viselt név akadt: *Ákos, Endre, Frigyes, Iván, Mátyás, Nándor, Oszkár, Ottó, Rezső, Szilveszter, Tihamér, Viktor.* A *Rezső* kivételével mindegyik név csak egyszer fordult elő, míg az ebben az időszakban legkedveltebb *Imre* névre 64 személyt kereszteltek. Az 1945–1970 közötti 25 évben már a következő szakasz sikeres nevei tűnnek fel, a falu eddigi névkincsét újakkal gazdagítva: *Árpád, Attila, Csaba, Győző, Róbert, Szabolcs, Szilárd, Tibor, Zoltán, Zsolt.*

1970–2005 között az alábbi férfi keresztneveket adták az újszülötteknek: ***Ádám***, *Ákos,* ***András***, *Arnold, Attila,* ***Balázs***, ***Bálint***, *Barnabás,* ***Béla***, *Bence, Bertold, Csaba,* ***Dávid***, ***Dániel***, *Ervin,* ***Ferenc***, ***Gábor***, ***Gellért***, ***Gergely***, *Gergő,* ***Géza***, ***Gyula***, ***Imre, István, János,*** *Jenő,* ***József, Kálmán, Károly,*** *Kristóf, Krisztián,* ***Lajos, László***, *Martin,* ***Márton, Máté***, *Mátyás, Maximilián,* ***Mihály, Miklós***, *Norbert, Ottó,* ***Pál, Péter***, *Rezső, Richárd, Róbert, Roland,* ***Sándor***, *Szabolcs,* ***Tamás***, *Tibor, Tivadar,* ***Vince***, *Zoltán, Zsolt.* A félkövéren szedett nevek már 1895 előtt tagjai voltak az osli névkincsnek. Az 56-féle névből 30-ról (53,57%) mondható ez el. A nem vastagított nevek közül 12-félét már 1895–1970 között kereszteltek (21,43%), az előző felsorolások jelzik e neveket. 1970 után új névként épülnek be a következők: *Arnold, Barnabás, Bence, Bertold, Ervin, Gergő, Kristóf, Krisztián, Martin, Maximilián, Norbert, Richárd, Roland, Tivadar*. (A *Bence* és a *Gergő* nevet becenévként használták.) Ez az előforduló nevek 25%-a. Az eredeti 10 legkedveltebb névből csupán a *György* hiányzik, tehát a hagyomány ereje befolyásolja, alakítja a férfi névadást a 20. század végén is.

4. A 4. táblázat a leggyakoribb női keresztneveket mutatja a 18. század közepétől napjainkig. Az egyes korszakokon belül – a 3. táblázathoz hasonlóan – az első oszlop a pozíciószám, a második pedig a név előfordulásának százalékos aránya. Az adott időszak legkedveltebb nevét és százalékos arányát félkövér szedés emeli ki.

Az első tíz leggyakoribb között 31-féle név van. A 19. század elején két időszakban az első név az *Anna*, majd a *Janka*, utána száz éven át a *Mária*. Az egyes nevek megterheltsége feltűnően alacsony Jáky Ferenc plébános időszakában. A legkedveltebb nevek a 19. század első évtizedeiben a megkereszteltek negyedét, majd ötödét jelölték, míg az említett korban alig több mint huszadát. A 19. század végétől ismét nagyobb súlyúak az első helyen álló nevek: az elnevezettek hatodát, illetve ötödét nevezik meg. Az első tíz nevet viselők aránya az összes elnevezett arányához viszonyítva jól megmutatja a névadási szokások megváltozását. A 19. század első felében kevés nevet választottak a névadók, és a kedveltek igen nagy gyakoriságúak voltak. A század második felében viszont az első tíz név már csupán 40%-ot ölelt fel, majd a 20. század első felében szinte a száz évvel korábbi állapot látható (70-80%). Az 1950-es évektől elindult a hagyományos névöröklési rend átalakulása; már csak a *Mária* magas százalékos aránya mutatja az igazodást a régi szokásokhoz. Az 1970-es évektől az első tíz név összesített százalékos aránya 30,36%. E két szakaszban, azaz Jáky plébános korában és a napjainkhoz közelítő utolsó évtizedekben térnek el a nevek mutatószámai a többi korszakétól.

Nevek	I. 1808-ig		II. 1809–1840.		III. 1841–1870.		IV. 1871–1895.		V. 1896–1920.		VI. 1921–1945		VII. 1945–1970.		VIII. 1971–2005.	
Anna	**1.**	**26,00**	**1.**	**19,00**							5.	7,30	3.	7,94		
Katalin	2.	23,00	4.	10,50			8.	3,50							5.	3,16
Erzsébet	3.	21,00	2.	17,40			7.	4,40	8.	4,32	6.	7,30	2.	8,33		
Éva	4.	12,50	9.	2,30									6.	3,57	8.	2,53
Borbála	5.	3,40	8.	3,60												
Marianna	6.	2,50	5.	9,10												
Judit	7.	2,30													10.	2,53
Terézia	8.	1,80	7.	6,10	7.	3,60	3.	9,50	5.	7,41	4.	8,38	5.	3,97		
Veronika	9.	1,70	6.	7,80			10.	2,3								
Ilona	10.	1,60											8.	3,57		
Rozália			3.	11,60	6.	3,60	4.	7,90	4.	7,82			10.	3,57		
Julianna			10.	2,10												
Janka					**1.**	**5,80**	6.	5,30	6.	5,76	10.	2,70				
Ágota					2.	4,2										
Gizella					3.	4,20			10.	4,12	3.	10,54	7	3,57		
Alojzia					4.	4,20										
Rozina					5.	4,20										
Franciska					8.	3,40										
Margit					9.	3,40	2.	11,00	2.	13,37	2.	11,08	4.	7,14		
Mária					10.	3,40	**1.**	**15,60**	**1.**	**19,54**	**1.**	**19,46**	**1.**	**14,29**		
Ágnes							9.	2,30	9.	4,32					4.	3,16
Vilma							5.	6,30	3.	9,46	8.	4,32				
Irén									7.	5,76	7.	4,86				
Jolán											9.	4,86				
Márta													9.	3,57		
Eszter															**1.**	**4,40**
Zsuzsanna															2.	3,80
Andrea															3.	3,16
Adrienn															6.	2,53
Anita															7.	2,53
Ildikó															9.	2,5
Összesen	**95,86%**		**89,50%**		**40,00%**		**68,10%**		**81,88%**		**80,80%**		**59,52%**		**30,36%**	

4. táblázat a leggyakoribb női keresztneveket mutatja a 18. század közepétől napjainkig

A 20. századi névanyagban sok a változás. 1895–1920 között a következő új keresztnevek szerepeltek az anyakönyvben: *Hermina, Irma, Jolán, Valéria.* A következő 25 évben a *Bernadett, Elvira, Elza, Erna, Hilda, Ilma, Krisztina, Olga* lesz új a korábbiakhoz képest. A 20. század második felében, különösen a 60-as években már sok, eddig a közösségben nem viselt névre keresztelnek: *Andrea, Anikó, Beáta, Edit, Emma, Erika, Gabriella, Gyöngyi, Hedvig, Ibolya, Ildikó, Kornélia, Szilvia, Zsuzsanna.* Figyelemre méltó, hogy a *Zsuzsanna* az evangélikusok lakta közeli községekben (Beled, Magyarkeresztúr, Vadosfa) már a 19. század kezdetén kedvelt név volt, Osliban mégis csak 1955-ben kereszteltek erre a névre első ízben.

Az utolsó szakasz valamennyi nevét bemutatom, mivel ez már nemcsak néhány kis gyakoriságú névben tér el, hanem jelentős különbséget mutat a korábbiakhoz képest. 1970–2005 közötti keresztnevek: *Adrienn, **Ágnes**, Alexandra, Andrea, Anett, Anikó, Anita, Barbara, Beáta, Bernadett, Bettina, Bianka, Csilla, Edina, Edit, Enikő, Erika, **Erzsébet**, **Eszter, Éva**, Gabriella, Gerda, Georgina, Gyöngyi, Hedvig, Henrietta, Hilda, Ildikó, Ivett, Izabella, **Judit, Júlia**, Karolina, **Katalin**, Katinka, Kinga, Kitti, **Klára**, Klaudia, Kornélia, Krisztina, Lilla, Lívia, Loretta, **Magdolna, Mária**, Marietta, **Margit, Márta**, Melinda, Melitta, Mónika, Natália, Nikolett, Nóra, **Orsolya**, Ramóna, Rebeka, Réka, Renáta, Rita, Roxána, Szabina, Szilvia, **Terézia**, Tímea, Valentina, **Veronika**, Viktória, Virág, Vivien, Zita, Zsanett, **Zsófia**, Zsuzsanna.* A félkövéren szedett 16 névnek (21,33%) van hagyománya, ezek az előző évszázadokban is kisebb-nagyobb kedveltséggel megtalálhatók voltak a keresztnevek között. A nagy többség néhány évtizeddel korábban vagy csak az utóbbi években került be a használatba. 1970 után jelentek meg először az alábbi keresztnevek: *Adrienn*, *Alexandra*, *Anett, Anita, Barbara, Bettina, Bianka, Csilla, Edina, Enikő, Gerda, Georgina, Henrietta, Ivett, Izabella, Karolina, Katinka, Kinga, Kitti, Klaudia, Lilla, Lívia, Loretta, Marietta, Melinda, Melitta, Mónika, Natália, Nikolett, Nóra, Ramóna, Rebeka, Réka, Renáta, Rita, Roxána*, *Szabina, Tímea, Valentina, Viktória, Virág, Vivien, Zita, Zsanett.* Ez az utolsó időszakban választott neveknek az 58,66%-a. A női nevek tehát más képet mutatnak, mint a fiúknak adott keresztnevek: lényegesen nagyobb az újak aránya, és sok közöttük az idegen hangzású név.

5. Amikor a két évszázados névadástörténetet vizsgáljuk, a leírtakon túl jól látható, hogy a többelemű keresztnevek megléte vagy éppen hiánya is felhívja a figyelmünket a szokások megváltozására. Ahogy már utaltam rá, a kételemű keresztnevek a 19. század legvégén kezdtek feltűnni az osli névanyagban. A korai többelemű keresztnevek bejegyzései mutatták, hogy nem a falu névadási szokásai jelentek meg bennük, hanem a máshonnan érkezett emberek névválasztási hagyománya.

A női keresztnévadásban sem jellemző a többelemű keresztnév adása. 1852-ben egyszer, 1854-ben kétszer jegyeztek be *Mária Magdolna* nevet, a szülők egyszerű osli emberek voltak. Ez a név a Biblia alapján is nagyon összetartozik, nem tekintették két külön névnek, még az 1960-as években is szólító névként élt együtt a két elem: *Máriamagdol*. 1854-ben kereszteltek egy *Mária Veronikát;* a megjegyzés rovatban ez olvasható: átkeresztelkedett zsidó szülők gyermeke. 1864-ben egy *Krausz* és *Suszter* családnevű házaspár adott a gyermekének *Mária Paulina* nevet. Ők feltehetően ismét a máshonnan hozott hagyomány szerint kereszteltették meg a kisgyermeket. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy a 19. század végéig csak elvétve, a falu szokásrendjébe nem illeszkedő személyek esetében jelenik meg a többelemű keresztnévadás.

A 20. századi nevek között viszont egyre nagyobb számban fellelhető ez a típus. Kivétel az utolsó korszak, de ez talán a forrás eltéréséből adódik, ugyanis az egyházi anyakönyv névanyagában több a kételemű keresztnév, a polgáriban kevesebb. Valószínűbb azonban, hogy ebben a napjaink gondolkodását tükröző időszakban a 19. századi hagyomány tért vissza: sokszínű, változatos a keresztnévállomány, tehát kevésbé fontos a többelemű keresztnév.

A már említett tény, hogy a férfi névkincs kevésbé színes, kevésbé változatos, a többelemű keresztnevek esetében is látható: a női kételemű keresztnevek száma kezdetben alacsonyabb, a század második felében azonban már több, mint a férfiaknál.

Háromelemű keresztnevet a több mint két évszázad alatt csupán két esetben találtam. 1885 decemberében egy újszülöttet *Ernő Pál Jenő* névre kereszteltek. A szülők egyszerű falubeli földművesek voltak. Háromelemű keresztnév a 20. században is csupán egyszer fordult elő, 1969-ben: *Szabolcs Valter Imre*. A szülők tősgyökeres osliak, kétkezi munkások. Nők a keresztségben egyszer sem kaptak kettőnél több elemű keresztnevet.

6. A szülői név öröklésében bekövetkezett változás szintén a hagyomány megbomlására utal. Osliban a szülő, illetve a nagyszülő nevének öröklése volt a jellemző, a keresztszülő nevét ritkábban kapta a kisgyermek.

Férfi keresztnevek estében 1895–1920 között 66 apai keresztnév örökítődött át a fiúra, ez a nevek 12,74%-a. 1920–1945 között 128, ez az összes név 25,91%-a. 1945–1970 között ismét szinte megduplázódott az öröklött nevek aránya: 45,48%, azaz 161 név; 1970-től ez az arány 39,36% (74 név). Talán csak véletlen, hogy ez a folyamat az első világháború idején erősödött fel; addig évente egy-egy apai név öröklődött a fiúra, a háború alatt és közvetlenül utána azonban ez a szám 35-re emelkedett. A nők keresztnévadásában is emelkedett az anya nevének öröklését jelző szám: 1895–1920 között 37 név, azaz 7,61%; 1920–1945 között 72 név, 19,46%; 1945–1970 között 92 név, 36,51%; 1970 után 33 keresztnév, 20,89%. Ezek az arányok alacsonyabbak, mint a férfineveknél; ez is igazolja az előző megállapítást, hogy a női névkincs ebben az időszakban színesebb, gazdagabb, kevésbé hagyománykövető.

Szintén a változásra utal a kételemű keresztnevek egyik vagy mindkét elemének öröklődésében kialakult helyzet. A cél a névdivat követése, de ez csak lassan válik egy értelművé; a kezdeti kételemű keresztneveknél gyakori a szülő és a nagyszülő nevének a választása. Saját rokonságomban, ismerősi körömben gyakoriak az ilyen típusú nevek: *Mária Gizella* (anyai, nagyanyai név), *József Géza* (apai, nagyapai név). Az egyik családban a négy gyermek nevét a következőképpen választották ki: *Mária* (1927), *Alajos Ferenc* (1924), *Béla Imre* (1932), *Imre József* (1940). Az *Alajos* a nagyapa, az *Imre* az édesapa neve. Már itt is látható, hogy az egyik helyére egy divatnév került; később ez a jellemző, például *Gyöngyi Cecília* vagy *Rita Terézia*. A második az édesanya keresztneve. A szülők fontosnak tartották, hogy a divatos idegen név mellé egy olyat válasszanak, amely a gyermek védőszentjére utal. Ez a törekvés jól látszik a polgári és az egyházi anyakönyvi bejegyzések eltérésében. Az 1970 után született gyermekeknek néhány kivételtől eltekintve csak egy keresztnevük szerepel a polgári anyakönyvben, holott az egyházi anyakönyv tanúsága szerint gyakran két keresztnevet kaptak. Általában a második elem a régiesebb, de van kivétel. Az elmondottak igazolásául íme néhány név az 1970 utáni kételeműek közül: *Edit Margit, Gyöngyi Mária, Natália Terézia, Andrea Mária, Zita Margit, Attila Mihály, Zoltán László, Zoltán József, Roland István, Csaba Pál.*

7. A leírtakat összegezve elmondhatjuk, hogy egy falu névkincse, névadási szokásrendje tükrözi a közösség gondolkodását, értékrendjét, sőt a település történetét is. A két és fél évszázad alatt látható a névkincs gazdagodása, amely különböző társadalmi változások hatására következett be. Mások lettek a kedvelt nevek, többféle nevet vontak be a használatba, mint korábban, így a névgyakoriság csökkent; két-, ritkán háromelemű keresztnevek is előfordultak. Az 1970 utáni névállomány alapján megállapítható, hogy egyre kevésbé jellemzi a névadást a névörökítés. A női névkincs nagyobb változáson ment át: a kezdeti szegényes névhasználatot felváltotta a sokszínű, kis gyakoriságú keresztnévállomány. A férfinevek választásakor napjainkban is erősebben kötődnek a hagyományos, múltunkat tükröző nevekhez; többször kap szerepet az öröklés, mint a nőknél: az utolsó időszak 56-féle férfineve közül 30-féle (53,57%) a 19. századi névállományban is megvolt, a nőknél ezzel szemben csak 16-féle (21,33%). Az átalakulás mindkét nemnél látható, de a férfinévállományban lassúbb, kevésbé divathoz igazodó.

Nem névtani kérdés, de a számokból az is kiviláglik, hogy korábban – még harminc évvel ezelőtt is – évente kb. 30 gyermek született, aztán egyre kevesebb, manapság pedig mindössze 3-4 kisgyermekkel gyarapodik évente a lélekszám. A nevek elemzése a falu mai szomorú helyzetét is feltárja.

Hivatkozott irodalom

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest.
JÁKY FERENC 1881. *Jegyzetek az osli plébániát illetőleg.* Kézirat, R.k. Plébánia. Osli.
VARGA JÓZSEFNÉ 2000. Osli személyneveinek jellemzői a 19. században. *Névtani Értesítő* 22: 24–36.
VARGA JÓZSEFNÉ 2001. A vadosfai evangélikus és az osli római katolikus születési anyakönyvek XIX. századi keresztnevei. *Névtani Értesítő* 23: 37–54.
VARGA JÓZSEFNÉ 2006. *Történeti személynevek a Rábaközből.* Győr.

VARGA JÓZSEFNÉ

MRS. JÓZSEF VARGA, **The history of Christian-name-giving practices in the settlement of Osli (Western Hungary)**

Christian-name-giving practices in the settlement of Osli changed greatly in many respects during the two and a half centuries surveyed in the present paper. Until the middle of the 1960s, the name stock was rather poor, with the exception of the period between 1845 and 1885, when popular names changed significantly and many more Christian names came into use, reducing name frequency (the period was first described by Ferenc Jáky, a 19th century local priest). After the 1970s the name stock became even more rich: this period was less characterised by the earlier application of the principle of the importance of inheriting ancestors' names; furthermore, current nationwide fashion trends in name-giving practices also played an important role. It was the female name stock that changed more considerably: the monotonously repeating name forms of the early periods were substituted by names of less frequency. Even today, however, parents are prone to choose traditional, historical masculine names for their sons; thus boys often inherit their names. Choosing names of two (rarely three) elements could not be demonstrated before the end of the 19th century, and after two generations, by the end of the 20th century this phenomenon disappeared again.

A BLACK METAL SZÍNPADI NEVEI

1. A black metal zenei műfaja az 1980-as években alakult, és főleg sátánista, kereszténységellenes, mizantróp eszméket propagál. Az első black metal együttesek közé az angol Venom, a dán King Diamond, a svájci Celtic Frost és a svéd Bathory tartozik (az utóbbit Báthory Erzsébetről, illetve egy róla szóló dal nyomán nevezték el). Az 1990-es évek elején a stílusirányzat nagy népszerűségre tett szert Skandináviában, olyannyira, hogy a black metalt nem annyira jól ismerők körében a stílusirányzat azonosul a világnak azon részével, hiszen onnan származik a black metal legtöbb meghatározó fontosságú együttese. Ezen zenekarok jellemző tulajdonsága az e zene ideológiájával kapcsolatos nevek alkalmazása, amelyeket itt az angol *stage names* nyomán *színpadi nevek*-nek nevezünk. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt tágabb értelemben kell érteni, vagyis ezeken a neveken a zenészek nemcsak fellépéseik, turnéik alatt, hanem minden, az együtteseikkel kapcsolatos dokumentumon szerepelnek. Kisebb vagy lokális hatású együttesek egyes tagjainak polgári nevei nem is ismertek a nagyközönség előtt, kivételes esetekben pedig egy-egy zenész hivatalosan is fölveszi az általa kiválasztott színpadi nevet. A színpadi név fölvétele az együttes megalapításakor történik, illetve az adott zenésznek az együttesbe való belépésekor. Ezek a színpadi nevek a stílusirányzat képviselőinek világnézetével állnak szoros kapcsolatban, vagyis azzal a világnézettel, amelyet ők magukénak vallanak. Ez a világnézet ellentétben áll az általánosan elfogadott erkölcsi normákkal. Ebből a szempontból ez az eljárás az ókori rituális névváltoztatás gyakorlatához hasonló: a zenész az együttesben való részvételével és különösen a színpadi név fölvételével mintegy áthágja az emberi világ határait, és kijelenti azt, hogy innentől kezdve egy másik világba tartozik, ezért már nem nevezendő az „evilági” nevén. A zenészek ugyanezt a nevet más zenekarokban is viselik, még ha az adott együttes más stílusirányzatot is képvisel. Amennyiben egy együttes az évek során stílusirányzatot vált, tagjai továbbra is viselik pályafutásuk előző szakaszában fölvett színpadi nevüket. Természetesen akadnak olyanok is, akik színpadi nevet cserélnek pályafutásuk során, vagy teljesen lemondanak a színpadi név viseléséről, illetőleg olyanok, akik végig a polgári neveiken szerepelnek. Ezekről a jelenségekről az Encyclopedia Metalium nevű digitális adatbázisban található a legtöbb információ (www.metal-archives.com). Az oldal folyamatosan bővülő anyagából erre a vizsgálatra 100 színpadi nevet választottam, amelyeknek viselői többnyire a stílusirányzat legnépszerűbb zenekarainak tagjai.

2. A színpadi nevek csoportosítása szerkezetük szerint. – Szerkezetük szerint egy, két, illetve több mint két tagból állókra lehet osztani a színpadi neveket.

2.1. Az egytagú színpadi nevek. – Ezek viselése összefüggésben áll azzal a körülménnyel, hogy egy rövid, frappáns név sokkal könnyebben marad meg az emlékezetben, mint egy hosszú. Másrészt egy egytagú név annak a kifejezésére is képes, hogy a viselője nem fogadja el a modern civilizáció szokásait: ma a legtöbb ország átlagos állampolgárainak legalább kételemű nevük (vezeték- és utónevük) van. Kivételt képeznek az uralkodók, akiket csupán utónevükön szokás emlegetni. Azáltal, hogy e zenészek egy átlagembertől

különbözőnek vallják magukat, szembeszállnak a keresztény filozófiával, amely tudvalevőleg szerénységet, alázatosságot követel az embertől, és elítéli a feltűnésre való törekvésüket. Továbbá az ilyen nevek segítségével könnyebb megkülönböztetni a zenészeket, akik családneveinek többsége – miután az eredetileg Angliában kialakult stílusirányzat a skandináviai kulturális térségben tért hódított – a skandináv utónevek jellegzetes végződéseit tartalmazza, pl. *-(s)sen, -(s)son*, *-dal, -ström, -berg*. Az egytagú színpadi nevek hasznos voltát jól szemlélteti a nemrég felbomlott svéd Thy Primordial zenekar esete, ahol csak a dobos viselt színpadi nevet *(Morth)*, az összes többi tag pedig polgári nevén tevékenykedett, s mindegyikük családneve *-son*-ra végződött.

2.2. Sokkal kisebb számú a **két vagy több tagból álló színpadi nevek** csoportja. Itt négy alcsoportot említhetünk.

2.2.1. A méltóságot kifejező névkiegészítőt tartalmazó színpadi nevek. – Ezek az előtagok általában angol nyelvűek *(Lord, Count)*, de akadnak kivételek *(Knjaz)*. E névkiegészítők alkalmazása a *Burzum* nevű egytagú zenekar alapítójától, Christian Vikernestől származik, aki *Count Grishnakh* néven tevékenykedett. Ezzel a zenészek kiemelik különlegességüket, másságukat, aminek jelentőségéről már szó esett. Az ukrán *Knjaz Vargoth* esetében az előtag egyben azt is bizonyítja, hogy a viselője a szláv hagyományok folytatója.

2.2.2. A vezeték- és utónév alakját öltő színpadi nevek. – A föntebb említett Chrsitian Vikernes később lemondott az első színpadi nevéről, és *Varg Vikernes*-szé nevezte át magát, tehát helyettesítette a keresztény eredetű keresztnevét a 'farkas' jelentésű, pogány világhoz kapcsolódó *Varg*-gal. Hasonló szerkezetű *Trym Tornson* színpadi neve, de e név egyik elemének sincs megfelelője a valóságban (a zenész polgári neve *Kai Johnny Mosaker*).

2.2.3. A zenész keresztnevének első betűjéből és egy közszóból állóak. – A klaszszikus példák erre *B-War* (Bogge Svensson) és *T. Reaper* (Torgrim Øyre), továbbá *Lord K* (Kenth Philipson), amely ennek és az első alcsoportnak vegyülete. Szerkezetileg idetartozik az *ICX Vortex* színpadi név is, amennyiben a benne szereplő három betűt egy egésznek tekintjük, ámde viselője polgári neve miatt *(Simen Hestnæs)*, amelynek kezdőbetűi nem azonosak a színpadi névben szereplőkkel, nem tudjuk egyértelműen ebbe a csoportba sorolni.

2.2.4. A szószerkezetek. – A kéttagú színpadi nevek utolsó csoportját a szószerkezetek képezik. Ezek lehetnek birtokos *(King ov Hell)* vagy minőségjelzősök *(Nocturno Culto)*, illetve jelentéssűrítők *(Blood Pervertor, Goat Pervertor)*. Írásképüket tekintve nem ide tartoznak a *Blackmoon* típusú színpadi nevek, de amennyiben nem saját, a két szó együttes jelentésétől eltérő jelenéssel rendelkező lexémával van dolgunk (vö. *blackbox*), az egybeírást a zenész szabad akaratából fakadónak tekinthetjük, tehát az ilyen színpadi nevek is itt szerepelhetnek.

2.3. A több mint két tagból álló színpadi nevek. – Az első és a harmadik (illetve ennek egy módosult változatának) kombinációja a háromtagú *Emperor Magus Caligula,* ahol a zenész polgári utóneve *Magnus*. Meg kell itt jegyezni, hogy a viselője korábban egy death metal együttes tagja volt, ahol nem használt színpadi nevet, a black metalba viszont egyből ezen az előtagot tartalmazó néven lépett be; feltehetőleg ez az oka annak, hogy ettől kezdve az együttes alapító tagja, *Ahriman* a *Lord* előtagot csatolta színpadi nevéhez. Az Immortal alapító tagjai az *Abbath Doom Occulta,* illetve *Demonaz Doom*

Occulta színpadi nevet vették föl, az együttes harmadik lemeze óta azonban *Abbath,* illetve *Demonaz* néven szerepelnek, akárcsak az összes többi zenekarukban.

3. A színpadi nevek származása. – Származásukat tekintve a vizsgált nevek nagy változatosságot mutatnak. Egy-egy színpadi név alapja egyaránt lehet közszó és személynév.

3.1. A köznevekből származó színpadi nevek. – A színpadi nevek között található közszavak elvont (*Evil, Galder* norv. 'ráolvasás, átok, ill. ráolvasást, átkot tartalmazó dal', *Hat* norv. 'gyűlölet'*, Inferno, Infernus, Vintersorg* svéd 'téli bánat', valamint a természettel kapcsolatos: *B-Force, Blackmoon*, *Blackthorn, Cryptic Winter, Frost, Natterfrost* norv. 'éjszakai fagy', *Pest* 'pestis') fogalmakat, továbbá cselekvéseket *(Necrobutcher, Nocturno Culto)* jelölhetnek, cselekvők elnevezései és más személyre vonatkozó szavak lehetnek *(Dead, Dominator, Grim, Maniac, Blood Pervertor, Goat Pervertor, Tormentor, T-Reaper)*. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a kategóriák nem végérvényesek, s egy további, bővebb anyagon alapuló vizsgálatban pontosabbakat lehet, sőt érdemes majd megkülönböztetni. Nem soroljuk külön kategóriába a *Dominion, Hellhammer* stb. színpadi neveket, amelyek közszavak ugyan, de a fölsorolt alcsoportok egyikébe sem tartoznak, egy-egy színpadi nevet pedig nincs értelme külön csoportba sorolni. Továbbá az olyan neveket sem soroltuk ide, mint amilyen például a *Staabath:* ezek emlékeztetnek ugyan egy közszóra, de ilyen formában nem szerepelnek máshol, nem is összetételek (szemben a szintén nem létező *Necrobutcher*-rel), és nem azonosíthatóak pontosan jelentéstanilag sem, hanem pusztán egy képzetet hívnak elő.

3.2. A személynevekből származó családnevek. – A színpadi nevek másik részének valóságos vagy mitikus személyek és lények nevei szolgálnak alapjául. Ezeket a következő nagyobb csoportokra lehet osztani:

3.2.1. A kereszténységgel kapcsolatosak. – Az ilyen színpadi nevek révén kétféleképpen fejezik ki a zenészek a kereszténység iránti negatív attitűdjüket. Az egyik esetben a kereszténység egy-egy fontos figurájának nevét veszik föl, és ezzel egyben megszentségtelenítik. Ide tartozik *Lazare, Messiah* és *Saturious* (egy középkori spanyol remete-szent neve, amelyet módosított helyesírással színpadi névként használ egy ukrán zenész). A másik esetben a gonosszal azonosítják magukat a zenészek: ilyen színpadi név például az *Abbadon* (eredeti jelentése 'pusztítás, megsemmisítés', a héber költészetben pedig 'a pusztítás színhelye' lett; Jób 26: 6-ban már 'Seól alvilága', a Példabeszédek 15: 11-ben 'pokol', illetve a pusztító angyal neve) és az *Appolyon* (ugyanezen angyal görög neve, mint Szent János mondja: „Királyukul pedig a mélység angyala vala felettök; annak a neve zsidóul Abaddon, görögül pedig Apollion, azaz Vesztő a neve", Jel 9: 11), továbbá a *Demonaz* (amennyiben nem a szó görög eredetét és eredeti 'magas lélek' jelentését vesszük tekintetbe), a *Legion* (a fogalom ilyen használata Szent Márk evangéliumából: „És felele, mondván: Légió a nevem, mert sokan vagyunk"; Mk 5: 9), illetve az ördög különböző nyelvű elnevezéseinek módosulatai (*Devo, Tchort* [az orosz *чёрт* angol nyelvű átírása], *Zathanel*).

3.2.2. Az ókori mitológiából származóak. – Az ókori mitológiából merítő zenészek többnyire olyan lények neveit vették fel, amelyek valamilyen formában a pusztításhoz kapcsolódnak. Ilyen a görög mitológiában *Alastor* (a családok közti viszályok megtestesítője), *Ares* (vérszomjas hadisten)*, Cronos* (másképpen *Chronos, Kronos,* aki megemészti a saját gyermekeit), *Orion* (híres vadász, aki többször maga ellen hívta ki az

isteneket, azzal fenyegetve, hogy megöl minden állatot a földön, valamint megerőszakolja Athénét), *Typhos* (*Typhoeus, Typhon* – pusztító orkánokat irányító, százkarú óriás), *Zephyrous* (pusztító nyugati szél). Az erkölcstelenség, paráznaság jelképei szintén előfordulnak a színpadi nevek között (*Faunus* a római, illetőleg *Satyr* az ógörög mitológiából). A keleti mitológiából származik *Ahriman* (az ősgonosz a perzsa hitvilágban), *Astennu* (egy, az utolsó ítélet napján jelen lévő majom neve az ókori Egyiptom mitológiájában), *Nergal* (az alvilág és a tűző nap istene a babilóniai mitológiában) és *Seth* (a háború és a sivatag istene az ókori egyiptomiaknál). Az északi mitológiából származik *Draugen* (élőhalott, szó szerint „utánjáró"), *Fenrir* (Loki fia, mitikus farkas, amely az istenek ellen küzdött), *Garm* (eb, amely Ragnarök, vagyis a világ vége idején párbajt vív Tyrrel, és halálosan megsebzi, mielőtt az elpusztítja őt), és *Tyr* (az óészaki mitológia főistene, később a háború istene).

3.2.3. Az irodalmi művek szereplőinek nevei. – *Grishnakh* és *Shagrath* orkparancsnokok, vagyis a sötét Sauron király seregeinek vezetői „A Gyűrűk Ura" című regényben, *Faust* Goethe azonos című tragédiájának és még számos műnek a főszereplője, aki engedett az ördög kísértésének és szerződést kötött vele. *Thrawn* Timothy Zahn azonos című trilógiájának főszereplője, aki hadjáratot indít a „Csillagok háborúja" című filmből ismert Köztársaság ellen. Ide tartozik továbbá a *Morth,* amennyiben Terry Pratchet „Mort" című regénye főszereplőjének *-h*-val ellátott nevéről, és nem a halállal kapcsolatos szavakban megjelenő latin *mort* hangsorból származó, szintén *-h*-val ellátott elvonásról van szó.

3.2.4. A történeti személyek nevei. – Ide tartozik *Caligula* (őrült római császár) és *Akhenaten* (az „eretnek" fáraó). Ki kell emelni, hogy a zenész nemzetisége nincs föltétlenül összefüggésben az általa kiválasztott színpadi név származásával, bár skandináv nyelvű, illetve az északi mitológiából származó színpadi neveket jellemzően skandináv zenészek vesznek fel. A babilóniai mitológiából ismert, de a Bibliában is említett *Nergal* nevét egy lengyel nemzetiségű zenész vette föl színpadi névként, és az általa megalapított „Behemoth" együttes számára Babilóniával kapcsolatos szövegeket ír, nevét azonban akkor vette fel, amikor a szövegei a pogány múltat tárgyalták. *Nergal* és az egész együttes abból a szempontból is érdekes, hogy míg alakulásukkor black metalt játszottak, a 90-es évek vége óta death metal együttesként váltak ismertté, de a mai napig is használják a színpadi neveiket, illetve a corpse paintet (egyfajta fehér festéket, amelyet az arcra és néha a nyakra is kennek) és a gótikus betűket.

4. Egyéb esetek. – A színpadi név, habár nagyon széles körben elterjedt, egyrészt nem kötelező egy-egy együttes minden tagja számára, másrészt nem szükségszerűen állandó. A változás mind a név egy-egy részének hozzáadását vagy elvételét (*Ahriman*-ból *Lord Ahriman*, *Erkekjetter Silenoz*-ból *Silenoz*), mind az egész név feladását és helyére egy másik felvételét jelentheti (*Count Grishnakh* helyére *Varg Vikernes*). Egy-egy előtagot alkalmilag is hozzá lehet adni egy-egy színpadi névhez (a norvég *Nagash* csak a *Troll* nevű együttesben nevezi magát *Notorious Nagash*-nak, s *Hellhammer* szintén csak ebben az együttesben szerepel *Mr. Hellhammer* néven). Sokféle változás illetheti a színpadi név alapszavát (ami mind a köz-, mind a személynevekre igaz), főleg a helyesírásban. Így például *Saturius*-ból *Saturious, Zephyrus*-ból *Zephyrous* lett. Ebben a mozzanatban a 90-es évek elei norvég black metal színpad vezető figurája által viselt *Euronymous* színpadi név hatását lehet föltételezni, ugyanis az angolban az *-ous,* illetve

az *-us* képző a melléknevek és a főnevek megkülönböztetésére szolgál az olyan esetekben, mint *genious* 'zseniális' és *genius* 'zseni'. A *Zephyrus* és a *Saturios* esetében egyértelműen főnevekkel van dolgunk. A *Mort*-ból *Morth* lett; a *-th, -kh,* illetve más, két mássalhangzót tartalmazó betűkombinációk, amelyek közül az egyik a *-h,* gyakoriaknak mondhatók a black metalban használt színpadi nevekben. Ez valószínűleg vészjósló hatásuknak köszönhető. Egyes esetekben a teljes név megváltoztatására is sor kerül, mint *Samoth*-nál, aki a keresztény származású *Thomas* polgári keresztnevét megfordította, jelképes cselekvésként; e színpadi név viselése egy megfordított kereszt viselésének feleltethető meg. Egyes zenészek az együttes nevéből merítik az ötletet a saját színpadi nevükre: ilyen a *Satyricon* alapító tagja, *Satyr,* vagy a *Thorns* vezetőfigurája, *Blackthorn*, a *Vintersorg* esetében pedig a színpadi név egybe is esik az együttes nevével. Sokkal ritkábban ugyan, de megfigyelhető az a jelenség is, amikor egy-egy zenész a mindennapi életben, s akár a hivatalos iratokban is elkezdi használni az általa a zenei világban fölvett nevet (pl. *Varg Vikernes*). Ezzel az eljárással az adott zenész még erősebben fejezheti ki az ideológiájához való ragaszkodását. Megesik az is, hogy valaki a színpadi nevének csak az előtagját cseréli fel: a *Setherial* nevű svéd együttes egyik alapítója a *Lord Mysteriis* nevet viselte eredetileg, az együttes negyedik lemeze óta azonban az *Alastor Mysteriis* néven tevékenykedik; az *Alastor* már nem pusztán előtag, hanem önálló jelentéssel bíró eleme a színpadi névnek.

5. Záró gondolatok – A színpadi név alkalmazása nem teljesen idegen más zenei irányzatok képviselőitől sem, de a black metalra kifejezetten jellemző, egy síkon áll a corpse paint használatával, akár a pogány vagy éppen kereszténységellenes eszméket kifejezésre juttató ékszerek (fordított pentagrammok, keresztek, nap alakú függők stb.) viselésével, valamint a dalok szövegeivel és maguknak az együtteseknek az elnevezéseivel, illetve lemezborítóinak kialakításával. Ezek szorosan összetartoznak az egész black metal mozgalommal, hozzátartoznak önmeghatározásának külső jegyeihez. Mint láttuk, a színpadi nevek háttere rendkívül változatos, mégis kapcsolatban van egymással az a néhány témakör, amelyek köré lehet őket csoportosítani: sötétség, fagy, pusztítás, háború, halál, az erkölcsi normák elleni lázadás.

A black metalt képviselő zenészek által kiválasztott színpadi nevek eredetéről, szerkezeti felépítéséről elmondható, hogy – habár a stílusirányzat ideológiája jelentősen leszűkíti a választási lehetőségeik körét – a fantázia, a változatosságra való törekvés, valamint az emberi tudás külön területein való jártasság jellemzi őket. Másfelől egyes színpadi nevek szerkezeti hasonlósága és a közös témák bizonyságul szolgálnak a különböző országokból származó, a black metal különböző változatait művelő zenészek összetartozására.

MINCHEV VASIL

VASIL MINCHEV, **Towards a classification of black metal musicians' stage names**

This paper provides the first tentative attempt to divide into groups the stage names used in black metal music. These names are used by musicians primarily to express their belonging to the "dark side", as well as to express their negative attitude to the world. The names can be classified

according to their structure and their origin. In terms of structure, stage names can be divided into three groups: those consisting of one, two, and more than two elements, among which the simple stage names occur most frequently, probably because of the musicians' striving to invent eye-catching names which are easy to remember. As far as origin is concerned, musicians have drawn on the Bible, ancient mythology, history, literary works, and everyday words, taking common as well as proper nouns, usually bearing a closer or farther relation to death, darkness, destruction, and the devil. Despite being restricted by the ideology of the genre, the stage names listed in the paper attest that these musicians possess both rich imagination and erudition in various fields of human knowledge.

A KOMÁROMI HAJÓGYÁRBAN KÉSZÜLT HAJÓK NEVEIRŐL

A hajónevek a tárgynevek körébe tartoznak. J. SOLTÉSZ KATALIN említi, hogy a tárgyaknak egyetlen olyan csoportja van, amelynek egyedeivel kapcsolatosan a névadás majdnem rendszeres: a hajók (J. SOLTÉSZ 1979: 74). A legtöbb hajónak van neve, amely ki van írva a hajó testére (leggyakrabban az orrára vagy a kéményére), és a hivatalos iratokban is szerepel. Gyakran identifikálják azonban a hajókat betűvel, sorszámmal vagy e kettő kombinációjával. Ezek is tulajdonnévnek tekinthetők, amennyiben egy egyedre vonatkoznak, pontosan azonosítják az adott hajót. A sorozatnevek (általában betűkkel és számmal jelölve), melyek inkább a márkanevekhez állnak közelebb, azonban nem identifikálják egyértelműen a hajót, csak annak típusára utalnak.

A magyar hajónevekkel névtani szempontból behatóbban HAJDÚ MIHÁLY foglalkozott „Magyar hajónevek" (1986) című tanulmányában; a név- és hajótípusok összefüggéseit mutatta be történelmi időszakonként. A „Magyar tulajdonnevek" című könyvében a hajóneveket ugyan a szellemi alkotások nevei között tárgyalja, de az emberi létesítmények neveihez is besorolhatónak tartja: „Különleges helyet foglalnak el az emberi létesítmények között a hajók" (HAJDÚ 1994: 72). A cseh LUDVÍK KUBA, aki több vonatkozó tanulmányában foglalkozik a névtípussal (1999, 2000, 2005, 2007), a hajóneveket a chrématonimák – emberi alkotások nevei, amelyek nincsenek fixálva a terepben és a térképeken – csoportján belül a tárgynevek kategóriába sorolja (vö. SVOBODA et al. 1973: 70).

A Vág és a Duna összefolyásánál fekvő Komáromban a hajózásnak gazdag hagyományai vannak. Komárom a magyarországi hajózás egyik legkorábbi kikötője volt, egy oklevél már a 11. században berakodó hajóállomásként említi. A 13. században már tekintélyes forgalmú volt a komáromi kikötő. Erről tanúskodik IV. Béla 1265-ben kelt kiváltságlevele, melyben Komáromnak egyéb kedvezmények között árumegállító jogot is adott. Ez annyit jelentett, hogy a városnak jogában állt megvámolni a területén áthaladó hajószállítmányokat. Ebben a fontos kikötővárosban a magyarországi hajózás megindulásától fogva működött hajóépítő műhely. A komáromi hajóácsok mesterségének fortélyairól több érdekességet tudhatunk meg KECSKÉS LÁSZLÓ „Komáromi mesterségek" című könyvéből (KECSKÉS 1978: 167–85).

A gyűjtés során kiderült, hogy a Komáromi Hajógyárban gyártott összes hajó nevét nem őrizték meg a dokumentumok, a teljes hajónévállomány hiányzik. Kevés anyag állt rendelkezésemre: a meglevő publikációkon kívül (HOLKA 1969, HOLKA–BEDNÁR 1998), melyek a régebbi hajónevekre is tartalmaznak utalásokat, az archívumban található anyagra szerettem volna támaszkodni, de hajónévjegyzéket csak az 1991-es évtől kaptam; az azt megelőző korszak névlistája hiányzik, létéről nem tudnak a kompetens személyek. Néhány hajó nevéről a gyárban régóta dolgozó személyektől szereztem tudomást. A hajógyárban a statisztikai kimutatások alapján mintegy 1800 hajót gyártottak az idők folyamán. Nagy részük állítólag nem rendelkezett névvel, gyakran csak betűvel és számmal azonosították. A hajónevet a megrendelő választja ki, a névadás önkényes. HAJDÚ MIHÁLY megállapítja, hogy „a magyar hajónévadásban soha nem volt kivétel nélküli, rendszerszerű elnevezés sem a hajótípusok, sem pedig a hajók tulajdonosai vonatkozásában.

[…] Megfigyelhető azonban […] a névvonatkoztatások alkalmazása, vagyis a testvérhajóknak rokon nevekkel, legalábbis azonos típusú nevekkel való ellátása" (HAJDÚ 1986: 33). E következtetéseket összegyűjtött névanyagom is alátámasztja.

A hajóneveket elsőként történelmi korszakok szerint, időrendi sorrendben tárgyalom. A Komáromi Hajógyárat 1898-ban alapította a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR), amely gőzhajók javításával kezdte tevékenységét. A javításban levő hajók nevei már utalnak az egyes névadási motívumokra. Személynévből keletkezett az *Erzsébet, Imre, Margit, Pontius* (bibliai név), helynévre utalnak a *Győr, Medve* (helységnevek), *Kékes, Mátra* (hegynevek), *Fertő* (víznév). Az elsőként gyártott oldalkerekes gőzhajó 1905-ben a *Petőfi* családnevet vette fel ismert költőnk után.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése magával hozta a tulajdonosváltást is. A következő hajó, melynek nevéről tudunk, 1922-ben gyártódott: a *Radhošť* elevátor (kavicsot vagy homokot a partra kirakó teherhajó) helységnév után kapta nevét. Városok nevét vette fel 1923-ban két vontatóhajó: *Bratislava* (e nevet a későbbiek során még két személyhajó kapta)*, Paris*. Egy bágер (oldalkerekes vontatóhajó) a Magas-Tátrában található *Kriváň* hegycsúcsról lett elnevezve. Egy afrikai országról kapta nevét a *Senegal* vontatóhajó. A kínaiak számára négy vontató kerekes hajót építettek 1929–1931 között: *Pan-Sian, Sun-Vin, Kvan-Nin, Kvan-Tsin.* Ismert (cseh)szlovák történelmi személyiségről kapta nevét a *Generál Štefánik* (1929) és a *Prezident T. G. Masaryk* (1931) oldalkerekes motoros hajó. Az előbbi nevek szerves részét képezte az egyén társadalmi rangjelölése is. Milan Rastislav Štefánik tábornok (szlk. *generál*) a Csehszlovák Köztársaság létrejöttéhez járult hozzá, Tomáš Garik Masaryk pedig az első köztársaság elnöke (szlk. *prezident*) volt, aki személyesen részt vett a tiszteletére elnevezett hajó keresztelőjén. Csehország egyik városának nevét kölcsönözték az *Opava* hajócsavaros vontatónak. Az 1933-ban gyártott *Princess Elisabeth* nevű vontatóhajó angliai megrendelőnek készült. 1937-ben nagy ünnepség keretén belül hármas keresztelőt tartottak Komáromban. Az akkori kormányelnök, Milan Hodža is részt vett e jelentős eseményen. A három tankhajó a szlovák irodalom képviselőinek nevét vette fel: *Štúr, Moyzes* (családnevek)*, Vajanský* (írói álnév). A testvérhajók nevei azonos névtípusba tartoznak, személynévből keletkeztek. A szlovák állam idején hazai politikusról neveztek el egy vontatóhajót: *Andrej Hlinka.*

1938-ban az államhatárok változásával újra az MFTR tulajdonába került a cég. Eleinte gőzhajók javítására került sor: *Bőős, Eger, Szent László.* Egy 1943-ban elkészült teherszállító a gyártás helyének nevét vette fel: *Komárom.*

Révkomárom 1945-ben ismét a csehszlovák államhoz csatolódik. Az akkori Szovjetunióval szoros kapcsolatban állt a hajógyár. Orosz személyiségről kapta nevét a *Grigorij Sadov* folyami vontatóhajó és két személyszállító: *Gagarin* (az első űrhajós tiszteletére) és *Zsukov* (a 2. világháború generálisáról). A *Valerijan Kujbisev* nevet viselő személyhajó 380 utas és 81 alkalmazott (legénység) befogadására volt képes. Az egyes területekről (ma önálló országok) is elneveztek személyhajókat: *Arménia, Rossija, Ukrajna.* A megrendelő hovatartozására (Bulgária) utal egy motoros személyszállító neve: *Plovdiv* (helységnév). Magyarország részére gyártották az *Adony* (helységnév) tolóhajót. Szlovák megrendelésre készültek azon teherszállító motoros hajók, melyek folyónévről kapták nevüket: *Dunaj* (Duna), *Hron* (Garam), *Nitra* (Nyitra), *Váh* (Vág), *Žitava* (Zsitva). Helységre utalnak a *Detva, Myjava, Trenčín* nevek. Egyetlen állatnévre találtam példát egy bágер elnevezésénél: *Kamzík* 'zerge'. Hegynévre utal a *Sitno, Gerlach* (hegycsúcsok) és

a *Vysoké Tatry* (Magas-Tátra). Tájegység nevét hordozza a *Považie.* A Nagy Morva Birodalom egyik uralkodójának is emléket állítottak: *Rastislav.* A szlovák nemzeti felkelésben részt vett személyeknek állít emléket a *Partizán* (motoros hajó) hajónév. Egy halászhajó neve a mitológiából származik: *Fortuna* (a szerencse és a véletlen római istennője). Úszó hotelt, ún. botelt is építettek a hajógyárban *Gracia* névvel (a hajógyárban dolgozók szerint a sp. 'köszönöm'-ből); ma Pozsonyban látható a Dunán. Az utazással összefüggő kikapcsolódásra utal a *Rekreant* (*rekreál* 'felüdít, felfrissít') személyhajónév.

A rendszerváltozást követően magánkézbe került a vállalat, s többször tulajdonost váltott az elmúlt évtizedben. 1991-től főképpen német és holland megrendelők dominálnak. A nevek idegen eredetűek. A leginkább keresett hajótípus sorozatneve *NL RÝN* (*NL* 'nákladná loď 'teherszállító hajó', *RÝN* 'Rajna'). A betűnévhez folyónév járul. E típuson belül kapnak az egyes hajók külön egyéni elnevezéseket, ezért a típusnevek a márkanevekhez állnak legközelebb. A megrendelőktől függ, milyen nevet adnak a hajójuknak. A típusnéven belül különböző motivációval születnek az egyedi hajónevek. Személynévre utal a *Júlia Isabel, Admiral de Ribas, Kapitan Drobinin.* Az utóbbiaknál a foglalkozás, rang is jelölve van. A megrendelő feleségének nevét vette fel az *Eva Mária Müller*. A hajó tulajdonosa lányáról is elnevezett hajót: *Monika Müller.* Az NL RÝN típuson belül félszigetről kapta a nevét a *Balkan.* Város nevét vette fel a *Komárno* és a *Bratislava.* Egy hamburgi megrendelő csillagneveket választott hajóinak: *Apollo* (egy kisbolygó neve), *Auriga* (a csillag eredeti görög neve *Neniochos* 'az, aki a gyeplőt fogja'; a latin *Auriga* 'szekeres'-t jelent). Világrészre utalnak a *Northern Coast* 'északi part', *Northern Lady* 'északi hölgy', *Northern Lake* 'északi tó', *Northern Land* 'északi vidék', *Northern Wind* 'északi szél', *Northern Island* 'északi sziget'. Az ugyanazon megrendelőtől származó nevek hasonló motivációval keletkeztek: a kételemű nevek első néveleme változatlan marad, a második névelem változik, ez szolgálja a megkülönböztetést.

Egyéb típusú hajókra is kap megrendelést a hajógyár. Az említett hamburgi megrendelő az összes NL ELBE (*Elba* – folyónév) típusú hajójának *A*-ra kezdődő csillagnevet választott: *Agena* (a Centaurus – a mitológiából ismert félig ember, félig ló külsejű lényről elnevezett csillagcsoport egyik csillaga), *Aquila* (Sas – az alakja repülő sasra emlékeztet), *Aldebaran* (a Taurus csillagképben található *Aldebaran* neve az arab *Al Dabaran* szóból származik, jelentése: 'kísérő'), *Algol* (a Perseus csillagkép része, az *Algol* név jelentése 'a sivatag démona'), *Andromeda* (a csillag a mitológiából ismert etiópiai hercegnő után lett elnevezve), *Antares* (a Skorpió csillagkép része, az Antares vörös szuperóriás átmérője 300-szor nagyobb, mint a Napé), *Arcturus* (a Bootes, azaz Ökörhajcsár csillagkép legfényesebb csillaga), *Atair* (az említett Aquila csillagkép legfényesebb csillaga). Egy német vállalat mindegyik NL SCHELDE típusú hajójának első néveleme a megrendelő származására utal: *German-Bay* 'német öböl', *German-Express* 'német gyors', *German-Feeder* 'német mellékfolyó', 'beszállító', *German-Sky* 'német ég, atmoszféra'. Egy holland cég is fontosnak tartja származási helyének feltüntetését: *Dutch Express* 'holland gyors', *Dutch Navigator* 'holland tengerész', *Dutch Sailor* 'holland tengerész', *Dutch Sun* 'holland nap', *Dutch Runner* 'holland gyors', *Dutch Trader* 'holland kereskedő'. A német és a holland cég (egymástól függetlenül) azonos típusú (NL SCHELDE) hajói nevének a megrendelő országra utaló nevet választotta. Olyan cég is van, amely e típuson belül szigetnevet választ hajóinak: *Ibiza, Korsika, Mallorca, Sardinia.* Egy szlovák vállalat angol nevet választott két NL LEDA típusú hajójának, a megkülönböztetést a római szám szolgálja: *Offshore I., Offshore II.* 'part menti'. A személynévi

eredetű hajónevek a tulajdonosra utalnak: *Boris Kustodijev, Heinrich Bojen* (NL EMS típus). Ugyanazon cég különböző motiváció alapján is választhat nevet az NL SÁVA (*Száva* – folyónév) típusú testvérhajóknak: *Peru* (országnév), *Plus* 'többlet', *Prompt* 'gyors'. Egy másik cég NL BALTIK (Balti-tenger) típusú hajókat rendelt. Az összetétellel keletkezett nevek előtagját változtatta meg, az utótag azonos maradt: *Gottland* 'szép vidék, táj', *Fischland* 'halban gazdag vidék', *Seeland* 'tengerparti vidék'.

A hajó vízrebocsátása ünnepélyes esemény volt. A keresztelésnél jelen voltak a hajógyár vezetői és alkalmazottai, a város képviselői, politikusok és a megrendelők. Általában keresztanya (gyakran a megrendelő felesége, illetve lánya) szentelte fel pezsgővel a hajó testét a vízrebocsátás során; ritkán fordult elő, hogy ezt a feladatot keresztapa végezte el. Az utóbbi évtizedben nem minden esetben a gyártás helyén, Révkomáromban történt a keresztelő: néha a megrendelők otthonában zajlott az ünnepség.

Összefoglalásképpen tekintsük át az összegyűjtött hajónevek megoszlását a névadás indítéka szerint:

1. Személyre utaló hajónevek (21):
   – családnév: *Gagarin, Moyzes, Petőfi, Štúr, Zsukov*
   – keresztnév: *Rastislav*
   – keresztnév + családnév: *Andrej Hlinka, Boris Kustodijev, Grigorij Sadov, Heinrich Bojen, Monika Müller, Valerijan Kujbisev*
   – írói álnév: *Vajanský*
   – kettős keresztnév: *Júlia Isabel*
   – kettős keresztnév + családnév: *Eva Mária Müller*
   – rang (foglalkozás) + családnév: *Admiral de Ribas, Generál Štefánik, Kapitan Drobinin*
   – rang + keresztnév: *Princess Elisabeth*
   – rang + kettős keresztnév kezdőbetűi + családnév: *Prezident T. G. Masaryk*
   – mitológiából származó: *Fortuna.*
2. Helyre utaló hajónevek (51):
   – helységnév: *Adony, Bratislava, Detva, Komárno, Komárom, Myjava, Opava, Paris, Plovdiv, Radhošť, Trenčín*
   – víznév: *Dunaj, Hron, Nitra, Váh, Žitava*
   – hegynév: *Gerlach, Kriváň, Sitno, Vysoké Tatry*
   – országnév: *Arménia, Peru, Rossija, Senegal, Ukrajna*
   – országra utaló: *Pan-Sian, Sun-Vin, Kvan-Nin, Kvan-Tsin*
   – országra utaló név + tulajdonnevesült köznév: *German-Bay, German-Express, German-Feeder, German-Sky, Dutch Express, Dutch Navigator, Dutch Sailor, Dutch Sun, Dutch Runner, Dutch Trader.*
   – világrészre utalás + tulajdonnevesült köznév: *Northern Coast, Northern Island, Northern Lady, Northern Lake, Northern Land, Northern Wind*
   – szigetnév: *Ibiza, Korsika, Mallorca, Sardinia*
   – félsziget neve: *Balkan*
   – tájnév: *Považie.*
3. Csillagnévre utaló hajónevek (10):
   – *Agena, Aquila, Aldebaran, Algol, Andromeda, Antares, Apollo, Arcturus, Auriga, Atair.*

4. Egyéb (11):
   – állatnév: *Kamzík*
   – történelmi korszakra utaló: *Partizán*
   – funkcióra utaló: *Offshore I., Offshore II*
   – a táj jellegzetességére utaló: *Gottland, Fischland, Seeland*
   – szolgáltatásra utaló: *Plus, Prompt, Rekreant*
   – utasokra való hatás (fatikus név): *Gracia.*

A Komáromi Hajógyárban épített hajók nevét a megrendelők választották ki. Összesen 93 hajónevet sikerült összegyűjtenem. Az egyelemű nevek (57) dominálnak a két- (33), három- (2) és négyelemű (1) nevek előtt. A helyre utaló hajónevek alkotják a névanyag legnagyobb hányadát (51; 54,8%). Ezeket követik a személynévre (21; 22,6%), egyéb indítékra (11; 11,8%) és csillagnévre (10;10,76%) utaló hajónevek.

Hivatkozott irodalom

HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek.* MND. 57. Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek.* Budapest.
HOLKA, FILIP 1969. *Slovenské lodenice Komárno.* Bratislava.
HOLKA, FILIP – BEDNÁR, MIROSLAV szerk. 1998. *Slovenské lodenice Komárno. 100 rokov stavby lodí.* Komárno.
KECSKÉS LÁSZLÓ 1978. *Komáromi mesterségek.* Bratislava.
KUBA, LUDVÍK 1999. Pojmenování lodi z původního chrématonyma. *Acta Onomastica* 40: 103–23.
KUBA, LUDVÍK 2000. Proces nepřímé, zprostředkované motivace (transpozice, apelativizace) v onymii. *Onomastické práce* 4: 254–62.
KUBA, LUDVÍK 2005. Paluba lodi a jej propriální pojmenování. *Acta Onomastica* 46: 85–100.
KUBA, LUDVÍK 2007. Proces nominace dopravních prostředků provozovaných na území našeho státu. *Acta Onomastica* 48: 79–107.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.
SVOBODA, JAN – ŠMILAUER, VLADIMÍR – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – OLIVA, KAREL – WITKOWSKI, TEODOLIUS 1973. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik.* Zpravodaj místopisné komise ČSAV, Praha.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, **Names of ships manufactured in the shipyard of the town of Komárom**

This paper discusses a special group of names of objects, i.e. the names of ships manufactured in Komárom Shipyard. Relevant ship names are first described in chronological order, then the names are classified according to their semantics. The greatest proportion of the ship names refers to places (54.8%), but many names have reference to persons (22.6%), to miscellaneous things (11.8%) and to stars (10.76%) as well.

MŰHELY

VISSZAEMLÉKEZÉS A NÉVTANI ÉRTESÍTŐ INDULÁSÁRA

1. Visszaemlékezést írni veszélyes dolog! Minden szó szubjektív, mégis az utókor tényszerűnek tartja, elhiszi, hivatkozik rá – míg valaki meg nem cáfolja. Ez pedig a legnehezebb: bebizonyítani, hogy rosszul emlékezik az író, akaratlanul (netán szándékosan) elferdíti vagy legalábbis megszépíti a valóságot. Ennek igen sok indoka lehet, de ezeket az olvasónak mind figyelembe kell vennie: elfogadnia a valószínűsíthetőket, elvetnie az elfogadhatatlanokat. Az efféle megméretés minden visszaemlékezésnek velejárója. Hogy mindezen veszélyek ellenére mégis vállaltam a visszaemlékezést, az szerkesztőnk, Farkas Tamás sok rendbeli rábeszélésének következménye, amiért végül is hálásnak kell lennem (és valóban az is vagyok), hiszen meggyőzött arról, hogy lesz olyan, akit érdekel majd valamikor egy folyóirat születésének vajúdása: szenvedése és öröme.

2. Több önéletrajzi emlékre is utalok, mint talán illendő lenne, de mindezek hozzátartoznak a Névtani Értesítő megindulásához. A nyelvészet iránti érdeklődésem régebbi, még a középiskolára nyúlik vissza (jóllehet akkor még egyértelműen állatorvos akartam volna lenni – vagy irodalmár: verstanos). Először a nyelv logikája ragadott meg, majd környezetem nyelve: a dialektológia. Ebből is doktoráltam, s természetesen nyelvjáráskutatásból jelentkeztem aspirantúrára, ami a mai ösztöndíjas PhD-képzésnek felelt meg. Miután az 1965-ben Kálmán Béla elnökletével alakult felvételi bizottság értésemre adta, hogy nem dialektológusra, hanem helynévkutatóra van szüksége a magyar nyelvtudománynak, 1966-ban föl is vettek – személynévkutatásra. Benkő Loránd lett aspiránsvezetőm, aki felhívta figyelmem az akkor augusztusban, Debrecenben tartandó Magyar Nyelvészek I. Nemzetközi Kongresszusára, s javasolta részvételemet. Nagy szerencsémre ott is voltam (természetesen nem előadóként), s megismerkedtem sok hazai és néhány határon kívüli kiváló magyar nyelvésszel, elsősorban Mező Andrással, aki gyakorlott kutatója és kezdő oktatója volt a névtudománynak a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán. Kapcsolatunk akkor erősödött meg, amikor ő is ösztöndíjas aspiráns lett, s Lőrincze Lajos lett az irányítója. Helyileg a Nyelvtudományi Intézethez tartozott, kutatási anyaga a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárában volt; sok időt kellett Budapesten töltenie, s általában nálunk lakott. Sokat ettünk, ittunk, danoltunk és beszélgettünk, vitatkoztunk együtt, jó barátság alakult ki közöttünk, ami ha találkozásokban ritkult is (ő Nyitrán volt vendégtanár, én meg Londonban lektorkodtam), intenzitásából nem veszített, egészen Bandi korai haláláig. Sok mindent terveztünk együtt: névtani bibliográfiát, névtani terminológiai szótárat meg önálló folyóiratot. Ez látszott a legfontosabbnak, hiszen mindketten tudtuk, hogy addig egy tudomány sem önállósulhat, amíg nincs saját intézményi háttere és kapcsolattartó publikációs fóruma.

Talán itt illik megemlékezni arról, hogy az 1958-ban megrendezett (I.) Magyar Névtudományi Konferencia felpezsdítő hatása alatt Mikesy Sándor úgy érezte, hogy valamilyen szervezeti formában kell a névtudományi kutatásokat irányítani. Erre adott indítékot a konferencia határozatának 3. pontja, amelynek alapján állítólag Névtudományi Bizottságot választottak, melynek feladata a hazai kutatások megszervezése lett volna. Ennek megvalósításához tervezett egy folyóiratot, amelynek a Névészeti Értesítő címet adta. Ez a jó szándékú kezdeményezés azonban még kora technikai színvonalának is alatta maradt: stencilezett A4-es lapokon, iratkapcsolóval összetűzve készült el az első példánya. Mikesy tanár úr halála után összesen 35 ilyen harminclapos, címlap nélküli, durva szívópapírra készült, töredezett, megsárgult anyagú hagyatékot találtam, amelyeket – egy kivételével – szétküldtem a Névkutató Munkaközösség tagjainak. A megtartott példány ma is a birtokomban van. A bevezetésében felsorolt elveket felhasználtuk a Névtani Értesítő terveinek kidolgozásához, elképzeléseink kialakításához (pl. az egyetemi hallgatók bevonása, szakdolgozatok ismertetése, részleteik megjelentetése, híradások közlése megjelent vagy még csak készülő munkákról stb.; e bevezetés a mellékletben teljes egészében olvasható).

A Névészeti Értesítőben megjelent négy tanulmány a következő: MIKESY SÁNDOR: A névszépítésről (7 lap), SZABÓ T. ATTILA: Egy hamis ómagyar kori dési kiváltságlevél helynévszórványainak hiteléhez (6 lap), LŐRINCZ JENŐ: A kemencei iskolai tanulók szólítónevei (8 lap), RÁSONYI LÁSZLÓ: *Tortillou* és *Tatrang* (részlet „A Barcaság legrégibb víznevei" című tanulmányából, amely megjelent az UAJ 1961. évi kötetében; 6 lap). Úgy tudom, LŐRINCZ JENŐ cikkén kívül mind megjelent később nyomtatásban.

A Névészeti Értesítőt Mikesy negyedévenként megjelenőnek, 120 példányosnak tervezte, ami ekkor valóban elegendő és hasznos lett volna. Fogadtatásáról, folytatásáról semmit sem hallottam. Azt sem tudom, összesen hány példány készült belőle, volt-e olyan, amit szétküldött, s ez a 35 csak a maradék-e, vagy az összes elkészült példány. Kísérletnek azonban érdekes; tudománytörténeti, kortörténeti sajátosságnak jellemző.

Visszatérve a Névtani Értesítő 1978-as tervezéséhez meg kell jegyeznem, hogy akkoriban Budapesten a könyvek, füzetek megjelentetése egyszerűbb volt, mint vidéken (most mintha fordítva lenne), de erről írtam már a Névtani Értesítő két évvel ezelőtti számában (2006. 28: 217–30). A Magyar Személynévi Adattárak és a Magyar Névtani Dolgozatok sorozatai egy folyóiratféle kiadásának lehetőségét is jelezték.

Jelképesen működött egy Névkutató Munkaközösségnek nevezett laza társulás az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja mellett, de ez igazából csak elméletben létezett. Fölkerestem minden névtannal foglalkozót egy kitöltendő kérdőívvel, s azzal a kéréssel, hogy tájékoztassuk egymást a magyarországi névtan híreiről. Ennek megfelelően mindenki megkapja fönt említett sorozatainkat, ő pedig értesítést küld a saját és környezete névtani témájú kiadványairól. Ezeket összesítve évente egyszer-kétszer néhány oldalas stencilezett körlevélben elküldtem azoknak, akiket a „Névkutató Munkaközösség" tagjának lehetett tekinteni, vagyis mindenkinek, aki visszaküldte a jelentkezési lapot (meg azoknak is, akik ezt nem tették meg, de névtani cikkeik jelentek meg valahol). Ezzel az „intézményi háttérrel" vágtunk neki a Névtani Értesítő megindításának. Jó alkalmat jelentett az 1977. augusztus 23–27. között Nyíregyházán megrendezett Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusa, amelyen szinte minden magyar névtanos ott volt. Egyik este Mező Andrással összehívtuk őket egy megbeszélésre, amelyen előterjesztettük tervünket a folyóirat megindításáról. Általános egyetértés fogadta az ötletet, az idősebb és

az akkori fiatal nemzedék is támogatta, a nyelvészek mellett többen más tudományterületek képviselői közül is. Többük neve ott szerepel cikkíróként is az első számok valamelyikében vagy többjében is.

Úgy döntöttünk, hogy egyelőre évente két számot jelentetünk meg, a párosokat Nyíregyházán Mező András, a páratlanokat Budapesten én szerkesztem, de ezt nem jelezzük a füzeteken, kettőnk neve alatt jelenik meg minden szám. A tartalomról nincs szándékom írni, hiszen bárki megnézheti; a főbb rovatokat már a Köszöntőben fölsoroltuk. (A Köszöntő a mellékletben teljes terjedelmében olvasható) Magyarázatul csak annyit, hogy a címben is szereplő „Értesítő" valóban magára vállalta (volna) a tájékoztatást Magyarország (s amennyire lehet, a Nagyvilág) névtani munkálatairól, megjelent könyveiről, tervezett vagy folyamatban levő kutatásairól. Végeredményben a korábbi körleveleket igyekezett helyettesíteni – a tanulmányok közlésén kívül. Éppen ez azonban a kárára is vált. Sokan nem vették komolyan; elsősorban Kiss Lajos jelezte fenntartásait a könnyed hangvételű, névtani érdekességeket, különlegességeket közlő „Figyelő" rovattal kapcsolatban, s általában a kiadványt nem tartotta „európai színvonalúnak".

Az első szám egyébként kedvező fogadtatásban részesült. Ismertette PENAVIN OLGA a Magyar Szóban, MATIJEVICS LAJOS a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben, ŠMILAUER a ZMK-ban, KÁLMÁN BÉLA a Magyar Nyelvjárásokban, s valamennyien az elismerés hangján írtak róla. A harmadik számtól kezdődtek a nehézségek. Nagyon nehéz volt jó cikkeket összehozni, hiszen akkor még a nagyobb folyóiratok (Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Magyar Nyelvjárások, Nyelvtudományi Közlemények) nemcsak örömmel közöltek névtani témájú cikkeket, de fizettek is érte (nem is keveset!), nekünk pedig semmi lehetőségünk nem volt erre. Közben Mező András a Szabolcs-Szatmári Szemle szerkesztője, tanszékvezető és főigazgató-helyettes lett, s egyéb tudományos munkái és ezek mellett nem volt ideje, de lehetősége sem összegyűjteni elegendő cikket évi egy szám részére sem. Remélem, nem bántom meg emlékét, ha most leírom, hogy a 2. szám szerkesztésén kívül az érdemi munkában nem vett részt a továbbiakban.

3. Nekem viszonylag könnyebb volt a helyzetem: átvettem Végh Józseftől az önkéntes néprajzi és nyelvjárási adatgyűjtés dialektológiai részének a szervezését és irányítását, s lehetőségem volt irányítani az akkor több tucatnyi nyelvjárásgyűjtőt névtani témájú adatok kutatására. A jobb munkákból mindig megjelentettem valamelyik sorozatban évente tíz-tizenöt dolgozatot, s kérhettem tőlük egy-egy cikket is. Így rám maradt az egész Névtani Értesítő, s nemcsak a szerkesztés, hanem a gépelés, a „lektorálás" (az engedélyeztetéshez szükséges összefoglaló ismertetés megírása), az engedélyeztetés, a nyomdai előkészítés, a szállítás, a csomagolás, a szétküldés, a postázás stb. minden munkája. Az utóbbiakba bevontam ugyan egyetemi hallgató tanítványaimat, de a szerkesztésben nem segített senki. Mikor megkértem egyik neves kollégámat erre, a neki elküldött tanulmányokat ilyen megjegyzésekkel juttatta vissza: „megjelenhet", „át kell dolgoztatni", „nagyrészt jó, de sok a hiba benne" stb. Még talán ez sem keserített volna el, de éreztem, hogy nekem is le kell tennem a tudomány asztalára valami maradandót (meg az előrejutáshoz is akadémiai doktori dolgozatot kellene írni, amire Benkő tanár úr is több ízben „szuttyongatott"); egyre terhesebbnek éreztem a sok sorozatot, de legtöbb időt igénylőnek a Névtani Értesítő munkálatait éreztem. Próbáltam ugyan megszabadulni a sorozatok némelyikétől: Juhász Dezsőnek átadtam a Magyar Névtani Dolgozatok szerkesztését az 50. számtól kezdődően. Nagyszerűen el is készített öt számot, majd Benkő tanár úr,

felismerve adottságait, maga mellé vette a Magyar Nyelv szerkesztésének munkálataira, ami mellett érthetően nem volt ideje másra, s visszaadta az MND sorozatát.

Döntenem kellett, s most utólag végtelenül sajnálom, hogy a Névtani Értesítő szerkesztőségéről mondtam le. Volt ebben egy eddig ki nem mondott, sehol sem hangoztatott sértődöttség is. Azt hittem, jól csinálom a munkát, s ennek egyszer – legalábbis tíz év múlva – az lesz az eredménye, hogy elismerik a magyar nyelvtudomány vezetői „legális", valamelyik intézmény támogatott folyóiratának a Névtani Értesítőt. Egyszer majdnem megtörtént! 1983–1985 között a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének vezetője, Szépe György intézete folyóiratává óhajtotta tenni, s kieszközölt az egyetem akkori vezetésétől évente tizenötezer forint támogatást. Erre alakítottunk szerkesztőbizottságot, bevontunk több ott is oktató kollégát, s vártuk, hogy a JPTE költségvetésébe fölvegyék a megjelentetés költségeit. Nem történt meg. Minden évben külön szerződést kellett kötni, csak a nyomtatási költségekhez járultak hozzá, s 1986-ban már ahhoz sem. Ekkor „dobtam be a törölközőt". Az 1987-ben megjelent 12. számba beletettem minden nálam lévő kéziratot, s megírtam az „Epilógust", a szerkesztésről lemondó nyilatkozatom. Úgy érzem, ebből egy bekezdést föltétlen idéznem kell: „Vitázó, tájékoztató, érdekes, hangulatos füzeteket akartunk csinálni. Teret adni a kísérletezésnek, az új keresésének, még el nem fogadott ötletek megjelentetésének. Minél több szerzőtől szerettünk volna cikket hozni. Olyanoktól is, akik nem hivatásosak, de érdeklődnek a névtan iránt. Fiataloktól, kezdőktől, még ha kiforratlanok, akadozók is a fogalmazásban, hivatkozásokban, bizonyításokban. A tanulmányok tartalmi részén csak néha változtattam, stílusán, kifejezésein is ritkán… A szerzők sokfélesége különböző színvonalú munkákat eredményezett, néha laikus színezetet kapott a folyóirat. Ennyit és így sikerült eddig!"

4. Előzőleg természetesen gondoskodtam arról, hogy továbbra is éljen a Névtani Értesítő, s Hegedűs Attilát kértem meg a munka folytatására, aki akkor az ELTE oktatója, a Magyar Nyelvtörténeti Tanszék adjunktusa volt, s már korábban is közreműködött a folyóirat kiadásában. Ő láthatólag örömmel vállalta is a munkát, de kétségtelenül nem számolt a nehézségekkel, s négy évig valójában szünetelt a megjelentetés. Időközben azonban ügyes szervező munkával, határozott föllépéssel és nagy kezdeményező erővel sikerült részben a régi gárdát összehozni, részben új munkatársakat, közben végzett tehetséges fiatalokat toborozni, s a régi külsővel, de új szellemben, határozottan nagyobb tudományos igénnyel jelent meg ettől kezdődően évi rendszerességgel a folyóirat. A 13. számtól, 1991-től tehát Hegedűs Attila volt a szerkesztő. Innen neki kellene folytatnia a beszámolót, de még tartozom egy köszönettel. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy a 15. számot 1993-ban, 60. születési évfordulómra ünnepi kötetként jelentette meg Laczkó Krisztina és Papp Lajos közreműködésével. Itt is, most is köszönöm nekik ezt a gesztust.

Amikor Hegedűs Attila a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének vezetője lett, továbbra is nagy lelkesedéssel és kitűnő módszerekkel szerkesztette a Névtani Értesítőt, s lojalitását bizonyítja, hogy a 19. számig kizárólag az ELTE, illetve annak Névkutató Munkaközössége kiadványaként jelentette meg. Csak a 20. számtól szerepel rajta a PPKE mint anyagi támogató. A 25. szám megjelenése után mégis rábeszéltem Hegedűs Attilát, hogy először vegye maga mellé Farkas Tamást, az ELTE oktatóját szerkesztőnek, a 27. számtól kezdődően pedig adja át neki a szerkesztés

teljes munkáját és felelősségét. Ezt minden sértődés nélkül megtette, vagy legalábbis nem mutatott megbántódást. Őszintén vallom, hogy kizárólag azért tettem ezt, mert nem szerettem volna az ELTE virtuális Névkutató Munkaközösségét megfosztva látni az immár jól működő Névtani Értesítő megjelentetésének jogától. Máig is bánt a lelkiismeret, hiszen Hegedűs Attila csinált „európai színvonalú" orgánumot a Névtani Értesítőből, és talán soha nem vetette volna át a megjelentetést a PPKE Nyelvtudományi Tanszékével.

5. A szerkesztőcsere azonban nem vált kárára a Névtani Értesítőnek. Szerzőgárdája tovább bővült, tartalma, tudományos színvonala tovább emelkedett. Minden cikket lektor véleményez, s a szerzők visszakapják munkáikat javításra, átdolgozásra. Ugyanakkor mind belső rendje, mind külleme a szerkesztő és a technikai szerkesztők (előbb Bárth János, majd Slíz Mariann) munkájának eredményeként egyre színvonalasabb, mutatósabb. Mindez azonban még most sem elég ahhoz, hogy a megjelentetés költségei állandó tételei legyenek egy intézmény költségvetésének, s pályázati pénzekből kell időt rabló adminisztrációs munkával előteremteni a szükséges anyagiakat. Örülök annak, hogy ez már másnak a gondja, de még most is összeszorul a torkom, ha arra gondolok, hogy még ma is szerkeszthetném, alakíthatnám, írhatnám a megjegyzéseket, lábjegyzeteket, kiegészítéseket a kezdő szerzők munkáihoz. Ehhez azonban már energiám sem, időm sem lenne, hiszen harminc évvel ezelőtt terveztük, indítottuk, s végleg egyedül maradtam volna a munka minden gondjával, bajával, még megbeszélni sem tudtam volna senkivel Mező András halála után a magam számára eldönthetetlen kérdéseket. A fiatalok mindig nagyobb lelkesedéssel, jobb eredményekkel tudnak dolgozni, s nekem nagy öröm látni, kézbe venni, olvasni az egyre érdekesebb, sokszínűbb, igényesebb Névtani Értesítőt.

Köszönet érte minden szerzőjének, technikai munkatársának, szerkesztőjének.

HAJDÚ MIHÁLY

Melléklet

A Névészeti Értesítő előszava

Emlékezzünk régiekről…

Most, amikor a magyar névtudomány közlönyének első száma megjelenik, tisztelettel gondolunk mindazokra, akik szakterületünk műveléséhez akár csak egy kapavágással is hozzájárultak. Elődeink tudásszomja, tudományszeretete és útkereső botlásai nélkül ma is a népetimológia szintjén mozognánk. Hálával gondolunk rájuk.

Tájékoztatóul

Az 1958 szeptemberében megrendezett budapesti névtudományi konferencia határozatainak 3. pontja alapján megválasztott Névtudományi Bizottság feladatai közé tartozik az e tudományágba vágó hazai kutatások megszervezése. Ennek része a Névészeti Értesítő megindítása is.

Az említett határozat értelmében nálunk is meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek névtudományunkat az őt megillető helyre emelik. Mindenekelőtt meg kell szabadítanunk a rárakódott előítéletektől. A NÉ. be fogja bizonyítani, hogy a helynevek vizsgálata

nem azonos a Kárpátok medencéjében élő népeket egymással szembeállító nacionalizmussal, és a személynevek tudományos kutatása sem egyenlő a negyvenes évek elején folyt fasiszta őskereséssel. A tulajdonnevek szorosan összefüggnek a társadalommal, híven tükrözik fejlődését, ezért kell vizsgálnunk őket, és vallomásukat sokoldalúan felhasználnunk.

A magyar onomasztika gyorsabb ütemű haladását a tudományok összefonódottságának felismerése is sürgeti. A tudományokat a szabályerősítő kivételektől eltekintve – együtt, egyforma mértékben kell művelni. A nyelvésznek szüksége van arra, hogy a történésztől hiteles okmányokat és hiteles adatokat kapjon, a történésznek pedig arra, hogy az általa vizsgált terület benépesülésének és történetének megírásához nyelvészetileg jól kidolgozott, megbízható névfejtésekkel rendelkezzék. Ismeretes, hogy történészeink névészeti érdeklődése jóval régibb nyelvészeinkénél. A neveknek a társadalom mozgásához fűződő szoros idő- és térbeli kapcsolatából következik, hogy tudományunk eredményei a néprajz, a földrajz és a művelődéstörténet számos ágának művelőit érdeklik.

Közlönyünk értesítő jellegénél fogva bizonyos időszerűségre törekszik, már amennyit a negyedévenkinti megjelenés lehetővé tesz számára. Szeretné eljuttatni olvasóihoz a névtudomány hazai és külföldi eseményeiről szóló híreket és beszámolókat, megismertetni velük tudományágunk újabb eredményeit és problémáit, értesíteni őket a folyamatban levő munkálatokról, tájékoztatni az intézményes és egyéni tervekről, ellátni őket szakmai és könyvészeti tanáccsal. A NÉ. kiadási költségeinek aránylag csekély volta azonban lehetővé teszi, hogy a fentiekben ismertetett elsőrendű célján felül névtudományunk előmozdítására cikkeket, névmagyarázatokat és névtörténeti adatokat is közölhessen. Napvilágot láthatnak itt olyan dolgozatok, amelyek tárgyuknál fogva másutt aligha vagy egyáltalán nem jelenhetnének meg (pl. határnévgyűjtések, összeírások). Nagy terjedelmű közlésre értesítő jellege miatt azonban természeten nem vállalkozhat.

Az onomasztika kapcsolatos a helyi érdeklődéssel, vagyis számos jó-rossz névfejtés található a helytörténeti kiadványokban, a vidéki lapok és folyóiratok hasábjain, a megyei múzeumok évkönyveiben. Ezeknek a széjjelszórt adatoknak az összegyűjtése is feladatunk.

A Kárpát-medencében nem lehet elzárkózva, csak magyar szempontú szemlélettel névészkedni. Célunkhoz tehát hozzátartozik a szomszédos népek névadási, névhasználati stb. eredményeinek megismertetése is. Két egykori művelődési kör határán állva névtípusaink meghatározása végett mindkettő alapos ismeretére szükségünk van (pl. északi-nyugati és déli-keleti szlávság).

Szükséges továbbá, hogy figyelemmel kísérjük a külföldi munkálatokat és eredményeket: általuk a sokszor igen bonyolult módszertani felkészülést kívánó névfejtésben könnyebben boldogulhatunk. Igyekszünk, mint említettük, a magyar szakközönség számára valamilyen szempontból érdekkel bíró idegen munkákról ismertetést adni, sőt tájékoztatni fogjuk olvasóinkat a névtudományi tekintetben szintén sok közös vonást mutató rokon népek névészeti irodalmáról is.

E célkitűzések mellett nem kevésbé fontos, de csak az előbbiek teljesítésén keresztül valósítható meg a leglényegesebb: az utánunk következő nemzedék nevelése. Ezért a NÉ. nemcsak híreket közöl majd az egyetemeken és pedagógiai főiskolákon készülő névtudományi dolgozatokról és tudományos diákköri felolvasásokról, hanem teret is ad munkájuk részletes ismertetésére, illetőleg legjobb részleteik megjelentetésére.

A NÉ. jelen formában való létrejöttét az indokolja, hogy – bár a helyzet megérett arra, hogy a magyar névtudomány művelői önálló orgánummal rendelkezzenek – nyomdai előállítású folyóiratra anyagi nehézségek miatt gondolni nem lehetett. Viszont a Csehszlovák

Tudományos Akadémia Helyrajzi Bizottságának Értesítője (Zpravodaj Místopisné Komise ČSAV), amely hasonló formában kerül kiadásra, és amelynek példáját mi is szeretnők követni, tökéletesen beváltotta a hozzá fűzött reményeket: egybefogja a szétszórtan működött kutatókat, és előrelendíti a cseh helynévtudományt.

A NÉ. negyedévenkint jelenik meg, összesen mintegy kétszáznegyven gépelt oldalnyi terjedelemben, százhúsz példányban. Az érdekeltek ingyen kapják. A NÉ.-ben való közlés nem akadálya a cikk nyomtatásban való megjelenésének. A közlemények, hírek, cikkek kéziratait az alábbi címre kérjük küldeni: Magyar Nyelvtudományi Társaság (Mikesy S.), Budapest, V., Pesti Barnabás utca 1. III. em. 9. a.

A Névtani Értesítő előszava

Köszöntjük az olvasót!

Névkutató Munkaközösségünk eddigi tevékenysége elsősorban az összegyűjtött és kiadható – máshol terjedelmi okokból vagy adattári jellegénél fogva meg nem jelenhető – munkák közreadásában nyilvánult meg. Ilyen kiadványsorozatunk a már 25. számánál tartó Magyar Személynévi Adattárak (Repertorium Nominum Hungarorum) című „sárga füzetek" sorozat. Később indult, és a közléseknek valamilyen szempontú földolgozását is tartalmazza az eddig 8. számáig eljutott „kék füzetek" kiadványunk, a Magyar Névtani Dolgozatok. Új sorozatunk, a Névtani Értesítő (NÉ.) ezeknél többre vállalkozik. Tanulmányok és kisebb adatközlések megjelentetése mellett tájékoztatni kívánjuk olvasóinkat a névtudomány különböző területein folyó munkákról, eredményekről, s kisebb híreket, észrevételeket közlünk a névtan legkülönbözőbb területeiről.

Talán nem is szükséges indokolnunk, hogy miért érezzük mindennek szükségességét. Mégis fölhívjuk a figyelmet arra az útra, amelyet a második világháborút követő kábultságából föléledve a magyar névtudomány megtett, s újabbnál újabb tudományos igényű és értékű szakmunkák megjelentetésével régi hírnevét öregbítette. A világszerte elismerést keltő helynév- és személynévgyűjtések, az etimológiai vizsgálatok, a névélettani elemzések stb. azt mutatják, hogy névkutatásunk első nagy generációját lelkesedésben és fölkészültségben hozzá mérhető és méltó újabb nemzedék követi, s a tudományos utánpótlás, a legfiatalabbak rátermettsége, tudása, ügyszeretete is ígéretes, már eddig is elismerésre méltó. Kívülük nagyszámú, különböző képzettségű és korú önkéntes kutató végez fölbecsülhetetlenül értékes adatgyűjtést, amely forrása lehet egy-egy később elkészítendő nagy szintézisnek.

Ma hallatlan érdeklődés mutatkozik a magyar névtudomány eredményei iránt. Kiszélesedett a művelt olvasók tábora, akik közül sokakat érdekel a névtan. A névtani kiadványok a sikerkönyvek közé tartoznak. Mindezt alig hihettük volna egy évtizeddel ezelőtt is! Természetesen ez igen nagy örömére szolgál a szakma szerelmeseinek, a névtan iránt felelősséget érző tudósoknak.

A hivatásos és önkéntes kutatók sokirányú tevékenysége, a publikációk szinte parttalan áradása azonban egyrészt bonyolulttá teszi az eligazodást a magyar névtudomány mai helyzetében, s szinte megoldhatatlan nehézség elé kerül, aki tájékozódni kíván a kutatás eredményeiről, a jelenben folyó munkákról, az elvégzendő föladatokról. Már az 1958-ban megrendezett első magyar névtudományi konferencia után fölmerült az igénye

egy névtani folyóirat (közlöny) megindításának. MIKESY SÁNDOR ekkor Névészeti Értesítő címmel össze is állított egy számot kiváló tudósok cikkeiből, adatközléseiből, s ennek stenciles sokszorosítása el is készült. Szétküldésükre azonban valamilyen okból nem került sor. Kedves emlékű kollégánk halála után íróasztala limbusából előkerült egy csomó összefűzetlen példány ebből a sokat ígérő folyóiratszámból. Az értékes cikkek nagy része azután később másutt látott napvilágot. A bevezetés nagyon sok tanulsággal szolgált számunkra, igen hasonló célokat tűztünk magunk elé, és hasonló elveket szeretnénk követni.

Elsősorban néhány rövid terjedelmű cikket, tanulmányt közlünk, amelyek a névtan elméleti kérdéseiről, a névtan határterületeiről szólnak. Szeretnénk, ha ezek a munkák hangsúlyoznák tudományágunk interdiszciplináris jellegét. Rövid adatközléseknek is helyet adunk, mivel az ilyen típusú munkák megjelentetése – noha hasznosságukat valamennyien valljuk – egyre több akadályba ütközik.

Figyelő című rovatunk a magyar közéletben (sajtó, rádió, tv, irodalmi művek, hivatalos nyelv stb.) észrevett névtani, névhasználati jelenségekről tartalmaz írásokat. Célunk a magyar névkultúra színvonalának emelése, a hibák, névtani vétségek bemutatása és javítása, de számon tartjuk a magyar névkincs gazdagítását, névkultúránk ügyét szolgáló megnyilatkozásokat is. Szemle rovatunk jelentősebb hazai és külföldi írások ismertetéseit, bírálatait tartalmazza. A későbbiekben a magyar névtan kurrens bibliográfiáját is itt kívánjuk rendszeresen közreadni, beleértve a kéziratban levő névtani munkákat is, amelyek a különböző kutatóhelyeken, főiskolákon, egyetemeken készültek. A Krónika a névtani hírek helye. Ide tartoznak a hazai és külföldi nyelvészeti konferenciák névtani vonatkozásai, a névtannal kapcsolatos ünnepségek, rendezvények hírei. Kétségtelenül ez a rovat szenved legtöbbet a kiadvány hosszúra nyúlt előkészítésétől, késedelmes megjelentetésétől. Reméljük, hogy következő számunk már időszerűbb híreket tartalmaz.

További terveinkben szerepel még egy Műhely és egy Megemlékezés elnevezésű rovat megnyitása is. Az elsőben egyes intézmények névtani munkálatait, esetleg egyes személyek munkamódszereit, folyamatban levő vagy tervezett munkáit ismertetjük. Az utóbbiban pedig jeles kutatóink kerek számú évfordulóira, névtudományi munkásságuk méltatására térünk ki.

Mindezeket megbeszéltük Nyíregyházán a magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusán jelen levő névkutatókkal 1977 augusztusában. Akkor kértünk minden résztvevőt, hogy névtani tanulmányaikkal, adatközléseikkel, híreikkel, megfigyeléseikkel, észrevételeikkel segítsék munkánkat: tegyék lehetővé a Névtani Értesítő periodikaként (legalább félévenként) való rendszeres megjelentetését. Hiszünk abban, hogy az első szám közreadása után nagyobb bizalommal küldik el számunkra írásaikat, s nem tart vissza senkit az, hogy szerzői díjat nem fizethetünk.

A Névtani Értesítő próbálkozás. Reméljük, hogy nem marad az! Tudjuk, hogy szükség van rá, s hisszük: valamennyi olvasónk, minden egyes magyar névtannal foglalkozó kutató ugyanezt vallja.

A szerkesztők

MIHÁLY HAJDÚ, **Reminiscing about the establishment of the journal Névtani Értesítő**

To celebrate the 30th issue of the journal Névtani Értesítő the author recalls the circumstances of establishing the periodical. The journal was initiated by MIHÁLY HAJDÚ and ANDRÁS MEZŐ. The paper enumerates the aims set at the start, describes the reception of the periodical, speaks about the difficulties in editing and maintaining the journal, reports on changes of editors, and finally thanks every contributor for increasing the quality of the scholarly journal by their work.

BESZÁMOLÓ A KÉSZÜLŐ „MAI CSALÁDNEVEINK LEXIKONA” MUNKÁLATAIRÓL

1. Amikor 1970-ben megvédtem kandidátusi értekezésem az újabb kori kereszt- és becenevek témaköréből, magától értetődőnek látszott, hogy a mai családnevek kutatásával folytatom a munkát. El is határoztam, hogy első lépésként családnévkatasztert készítek, vagyis megállapítom, hol, milyen családnevek élnek, s melyikből mennyi található az adott településen. (1980-ban Virágh Gábortól kaptam egy könyvet ajándékba – amit ezúton is hálásan köszönök –, s megdöbbenve tapasztaltam, hogy ugyanazt készítette el két kutató: PUTANEC és ŠIMUNOVIĆ [1976] Horvátországban, amit én is terveztem: családnévkatasztert állítottak össze közel nyolcszáz lapos, B4 méretű könyvükben, csak éppen fordítva tárták föl a neveket. Ők településenként tüntették föl a használatos családneveket előfordulási számaikkal együtt, én pedig családnevenként adtam volna meg előfordulási helyeiket és számukat településenként, megyénként, végül országos összesítésben.)

Először is a Központi Statisztikai Hivatalhoz fordultam, s az 1949. évi népszámlálás személyi lapjait kértem földolgozás céljából. Akkor ugyanis még nem indult meg az a városba áramlási mozgalom, ami teljes mértékben megzavarta mind a vidéki települések, mind a városok családnévstruktúráját, s az 1949. évi adatokat egybevetve későbbi felmérésekkel esetleg meg lehetett volna állapítani, hogy melyik mesterségesen földuzzasztott lakosságú ipari nagyvárosba honnan települtek nagy számmal az emberek. Ennek a lehetőségét kizárta a KSH válasza, mely szerint az 1949. évi népszámlálás személyi lapjait régen megsemmisítették, s az újabbak sem hozzáférhetők, csak az összesítő lapokat lehet esetleg (a szükséges engedélyek megszerzése után) kutatás céljából fölhasználni. Vagyis neveket semmiképpen sem, csupán számokat adhatnak ki.

Az Állami Népességnyilvántartó Hivatal (a továbbiakban: ÁNH) megszervezése (1975) után az ELTE Magyar Nyelvtörténeti Tanszéke és a Névkutató Munkaközösség nevében fordultam az ÁNH-hoz a családnevek megszerzése ügyében. Válaszuk az volt, hogy csak „vezető állami szervek” számára adhatnak adatokat. Ekkor a Magyar Tudományos Akadémia hivatalához írtam levelet (Benkő Loránd és Hajdú Péter akadémikus aláírásával), amelyben azt kértem, hogy az Akadémia folyamodjon az ÁNH vezetőjéhez a családneveknek a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete részére való kiadásáért. Miután ez megtörtént, személyes beszélgetésre hívtak be az ÁNH-hoz, s többszöri tudománytalan, inkább politikai jellegű faggatózás (Kikhez jut el a vizsgálat eredménye? Kik férhetnek hozzá? Mi a célja az egésznek? stb.) után 1978-ban „jogi nehézségekre” hivatkozva utasították vissza a kérést. Ezzel számomra világossá vált, hogy hivatalos úton soha nem juthatok hozzá a családnevekhez, s nem is lehet „családnévkatasztert” készíteni az akkori Magyarországon. Erről tehát le is mondtam.

2. A családnevek iránti érdeklődésem azonban nem múlt el, s valamiképp szerettem volna egy „teljes magyar családnévtárat” elkészíteni, amiről többen is tudtak, hiszen pályázatot is benyújtottam e célból (ami nem nyert), s egy-két cikkem is megjelent e témakörben. Be kell vallanom, hogy akkor nem tudtam KÁZMÉR MIKLÓSnak már készülőben

levő nagy munkájáról (1993). De ha tudtam volna is róla, a magam névtárának legföljebb a tervezetén változtattam volna: a magyar eredetű nevek történeti adatait nem gyűjtöttem volna. Így azonban elkezdtem „minden" családnevet összeszedni a legkülönbözőbb forrásokból, ami átgondolatlan, kivihetetlen vállalkozásnak tűnt, s az is volt. (Nagyjából mégis ez lett részben az alapja akadémiai doktori értekezésemnek, s 2003-ban megjelent könyvem történeti családnevekről szóló fejezeteinek.)

3. Többen tudtak tehát a családnevek iránti érdeklődésemről, s közöttük volt KOVALOVSZKY MIKLÓS tanár úr is, aki egy beszélgetésünk során elmondta, hogy ő is már régóta gyűjti a családneveket, s nem tud velük mit kezdeni, átadja nekem, tegyek velük azt, amit jónak látok. Meg is kaptam tőle egy dobozban mindenféle cédulát, többnyire újságkivágásokat, különböző méretű kézírásos cédulákat, amelyeken egy-egy jelentéstanilag érdekes, szokatlan név volt. Mellettük volt egy tanulmányféle, amelyet inkább a nevekhez írott előszónak, bevezetésnek lehetett fölfogni. Magam is úgy gondoltam, hogy a „sárga sorozat" (Magyar Személynévi Adattárak) egy füzetében közreadom ezeket a részben különleges neveket. Minthogy azonban a következőkben megindokoltan nem jelentek meg e nevek külön, nem került eddig a nyilvánosság elé az a módszeresen megszerkesztett, átjavított, tehát közlésre szánt tanulmány sem, amit most itt közölhetek. Következzék tehát KOVALOVSZKY MIKLÓS hangulatos, de tudományos értékű tanulmánya a magyar családnevekről:

„Szerény »anyagi« hozzájárulás a családnévtárhoz

Több mint fél évszázada vonz a nevek változatos, izgalmas, sőt rejtélyes világa. Az irodalmi névadás vizsgálata – nyelvészpályám kezdetén – főként a nevek és a névadás esztétikai és lélektani kérdései felé irányították érdeklődésemet: az a különös, csak finom érzékkel elemezhető többlet foglalkoztatott, amiben a *név* különbözik a *szótól*, azáltal, hogy valami *egyedit* jelöl és jelent, és ez sajátos, bonyolult tartalommal, szinte lélekkel tölti meg, élővé teszi.

Egy névlélektani és -esztétikai munkára gyűjtöttem az anyagot évtizedeken át, de az élet rendje mindig más kiadós feladatokat rótt rám (vagy választatott velem), s csak néhány kis nekirugaszkodásra (majdnem azt mondanám: félrelépésre) futotta lekötött erőmből-időmből. A régi nagy terv a múló évekkel egyre inkább csak mélabús, csüggesztő ábránd maradt, egy ifjúkori szerelem sajgó nyoma, emléke.

Gyűjtésem kiterjedt – különösen az ötvenes évektől kezdve – a magyar családnevekre is, azzal a gondolattal (úgy látszik, nemcsak a fiatalság telhetetlen), hogy eredeti célom és szempontjaim szerint való hasznosításuk mellett kibontható majd belőlük a magyar családnevek jellegzetessége, rendszere és ennek történelmi-társadalmi vetülete is. Az idő és a munkák szorításában be kellett azonban látnom, hogy ez is csak meddő szándék maradhat. Örültem tehát, amikor Hajdú Mihály, az ELTE névkutató munkaközössége nevében szívesen fogadta tízezernyi adatcédulám fölajánlását a tervezett magyar családnévtár munkálatainak céljára.

Az én anyagom persze csak egy kis részét adhatja ennek, bár nem tudom, mennyire törekednek teljességre, azaz a ma több mint tízmillió magyar állampolgár használta családneveket akarják-e összeállítani, tekintet nélkül a nevek eredetére, magyar, idegen vagy meghatározhatatlan jellegére, ill. hogy csak a sajátosan magyar neveket gyűjtik-e

össze és dolgozzák-e föl. Az anyag bősége és rendszer-, illetve típushálózata így is szinte áttekinthetetlen; hátha még a történetiséget, a névállomány kialakulását, fejlődését s a múltbeli állapotot is tekintetbe vesszük. Az így hatványozódó problémákra és nehézségekre gondolva, már eleve korlátoztam gyűjtésemet bizonyos szempontok szerint. Alapelvem ez volt: hogy csak olyan m a g y a r családneveket vettem számba, amelyek nem kívánnak származásnyomozást, etimológiai megvilágítást, tehát világos, érthető, közkeletű j e l e n t é s ü k van, ill. ha maguk is személy- (kereszt-)névből alakultak, magyar jellegük kétségtelen, nyilvánvaló. Ilyenek pl. a következő jelentéstartalmú nevek:

1. külső vagy belső tulajdonság, jellemző sajátság *(Balog, Nagy, Szőke; Beszédes, Joó, Czudar)*,
2. foglalkozás *(Borbély, Kocsmáros, Sütő)*,
3. származás, nemzetiség *(Magyar, Cseh, Németh)*,
4. különféle fogalomnevekből, közszókból alakult családnevek, amelyek valamely kapcsolatban voltak a névadó ősel (foglalkozásra, tulajdonságra utalás stb.; *Búza, Kerék, Országh*),
5. ilyen közszók *-s, -i* képzős melléknévi származékai, eredetileg tulajdonságra, foglalkozásra is utalón *(Földes, Botos, Tálas; Hegyi, Erdei, Baltay)*,
6. *-ó, -ő* képzős melléknévi igenév, jellemző tevékenységet, cselekvést, ill. tulajdonságot jelölve *(Bujdosó, Cséplő, Futó)*,
7. férfi, ritkábban női keresztnév *(Balázs, Ferencz, Péter; Eszter, Lucza, Mártha)*,
8. keresztnév rövidülése, becéző alakja és továbbképzése *(Berta, Dán, Füle; Laczi, Gazsó, Mikus, Dankó, Fabók, Jakucs, Jánoska)*,
9. keresztnév (vagy becenév) + *-i, -fi, -fia (Ferenczy, Jánosi, Elekfi, Lacfi, Győrffy, Péterfia)*,
10. keresztnév + *-a, -e*: *(Balassa, Jánosa, Lőrincze)*.

Gyűjtöttem a ritka, egyedi neveket is, de mellőztem:

1. a több ezer magyarországi és egyéb helynévből alakult családneveket *(Erdélyi, Buday, Bécsi)*,
2. a nyilvánvalóan újonnan keletkezett, mesterséges, magyarított vagy lefordított családneveket *(Gáldonyi* [sic!], *Sávay, Szerelemhegyi)*,
3. az eredetileg valószínűleg idegen, de kisebb-nagyobb változtatással »magyarrá« vagy magyarossá alakult, ill. alakított neveket *(Láng, Pillér, Nemcsók)*,
4. az idegen családneveket *(Fellner, Grósz, Skobrák, Karlovitz, Jankovich, Krizsán, Benyovszky, Fabricius)*,
5. a valószínűleg magyar (eredetű), de a köz nyelvérzék számára nem értelmezhető, homályos, bizonytalan vagy megfejtetlen (eredetű) neveket *(Bozó, Lados, Roska, Soczó, Veze)*.

E korlátozó szempontokon belül végeztem a gyűjtést az ötvenes évektől a nyolcvanas évek közepéig, több mint három évtizeden át, többnyire írott forrásokból, tehát igazolt adatok alapján (olvasmányaimban talált és a sajtóban szereplő nevek, ott közölt névsorok, temetők fejfái, sírkövei, iskolai értesítők, érettségi tablók, hirdetések, cégtáblák, telefonkönyvek), ezenkívül ismerőseim közléseiből, akik – tudván ilyen irányú érdeklődésemről – sok érdekes névvel szolgáltak. Hellyel-közzel följegyeztem néhány

érdekes régi vagy történelmi névadatot is; anyagom azonban lényegében a közelmúlt és jelen magyar névállományát tükrözi, természetesen csak töredékesen. Az élő, mai magyar névkincs ennek sokszorosa, s csak széleskörű kiegészítő gyűjtéssel közelíthető meg. Ennek lehetséges forrásai: anyakönyvek, hivatalos névjegyzékek (pl. iskolai névsorok, népszámlálási, választói listák), lexikonok (általános, életrajzi és szaklexikonok: irodalmi, művészeti, zenei stb., Szinnyei és Gulyás sorozata íróinkról), nagyobb szakmunkák, monográfiák névmutatói, telefonkönyvek stb. Ez utóbbiak ábécérendbe szedett anyagukkal és névváltozataikkal, egyszersmind a nevek gyakorisági viszonyait, előfordulási arányait is szemléltetik.

Ezt egyébként, elgondolásom szerint, magam is szándékoztam volna jelölni bizonyos fokig, három-négy kategóriában, más-más betűtípussal vagy egyéb jelzéssel (pl. nagyon gyakori: dőlt, átlagos gyakoriságú: álló, ritka: félkövér, igen ritka, különleges: kövér betű).

Úgy gondolom, az anyag közzétételének, ill. a tervezett családnévtár készítésének első menete a betűrendes összeállítás (a rendezést és a használatot megkönnyítené az *a~á, e~é* stb. magánhangzós kezdetű neveknek külön csoportba sorolása). Ennek alapján állíthatók össze a különféle névtípusok jegyzékei; esetleg már az alapjegyzékben odakerülhet minden név mellé a megfelelő típusjelzés, s ezek összesítésével adhatunk áttekintő statisztikát a nevek különféle csoportjairól. De több másfajta megoldás, rendszer lehetséges. Olyan megoldást kell azonban megtervezni és kialakítani, amely lehetőséget és ösztönző szempontokat ad az anyagnak változatos irányú és jellegű földolgozására. Mindennek belátható időn belüli és teljességre törekvő elvégzése pedig egy nagyobb, jól szervezett munkacsoportot és számítógépes feldolgozást föltételez. Remélem és kívánom a mielőbbi megvalósulást.

Kovalovszky Miklós”

Amennyire lelkesítő volt az önzetlen segítségnyújtás, annyira lehangoló lett a kijelölt feladat. KOVALOVSZKY tanár úr küldeménye ugyanis ehhez semmi alapot nem adott. Mint említettem, a neveket ömlesztve, újságkivágásokként, különböző méretű cetlikre fölírva, lelőhely, tájegység és gyakoriság megjelölése nélkül, eredetre utalás vagy típusjelölés teljes hiányával kaptam meg. Tetézte elkeseredésem, hogy az anyagot elrendező, betűrendbe szedő egyetemista segítőtársak százával adtak hasonló, a kapott gyűjteményben nem szereplő neveket. Két lehetőségem volt: vagy megjelentetem KOVALOVSZKY MIKLÓS gyűjteményét egy kis füzetben betűrendbe sorolva a fönti előszóval – de annak ellentmondva – minden etimológiai és gyakoriságra való hivatkozás nélkül, vagy a lehetőség szerint kiegészítjük adatait a magunk gyűjtésével, hogy ha már szerelést nem adunk, tegyük minél teljesebbé az anyagot. Az utóbbi mellett döntöttem. Nagymértékben befolyásolt ebben OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ és MATUSOVÁ 1991-ben, Prágában megjelent kétkötetes cseh családnévtára, amelynek első kötetében félmilliónál több nevet sorolnak föl betűrendben, de csak néhánynál utalnak a helynévi vagy személynévi eredetre, míg a második kötet ugyanezen nevek a tergo fölsorolását tartalmazza minden megjegyzés nélkül. (Hivatkozhatnék itt LENGYEL ZOLTÁN 1917-es névtárára is, de az nem a valódi, hanem az általa szépnek ítélt családneveket tartalmazza a magyarosítás igényeinek megfelelően.) Tudomásul véve, hogy egy ilyen névtár is nagy segítségére lesz a mai magyar családnevek kutatóinak, nagy lendülettel kezdtünk hozzá újabb kori családneveink lehetőleg teljes összegyűjtéséhez.

4. Ez utóbbi mondatban több mindent meg kell magyaráznom. A többes szám használata azt jelenti, hogy a névtan iránt érdeklődő minden hallgatóm, ahol éppen tanítottam: Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem nappali és esti tagozatán, valamint az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán, Pécsett a Janus Pannonius Tudományegyetemen, Szegeden a József Attila Tudományegyetemen, Miskolcon a magánegyetem, majd az állami egyetem bölcsészettudományi karán, a Károli Gáspár Református Egyetemen és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán. Majdnem mindenütt és mindig volt névtani speciális képzésben részt vevő csoportom, de azok is hoztak adatokat, akik nem voltak kimondottan névtanosok, csak hallottak e munkálatról. Vagyis alkalmilag vagy folyamatosan több százan (ha nem közel ezren) vettek részt a gyűjtőmunkában, s így mindenképp indokolt a többes szám.

Az „újabb kori” azt jelenti, hogy nem csupán az élő, hanem a már kihalt nevekre is kiterjedt a kutatásunk. Miután KÁZMÉR MIKLÓS történeti családneveinek nagyszerű gyűjteménye megjelent (1993), a 18. század végére, pontosan 1787-re, II. József névrendeletének dátumára tettük a gyűjtés kezdő időpontját. Különösen fontos volt ez a temetőkben végzett gyűjtések esetében, amelyeknél a halál időpontját tettük korszakhatáron belülre, de vonatkozott az anyakönyvekre is, hiszen újszülöttként és évtizedek múlva halottként is bekerülhetett (volna) ugyanannak a személynek a neve egy-egy település anyakönyvébe. A névmagyarosítások följegyzéseiben is előfordultak olyan nevek, amelyek véglegesen kiestek a használatból, különösen pedig az I. és II. világháború halottainak, a holocaust áldozatainak, a németek kitelepítésének és a szlovákok kitelepülésének voltak olyan következményei, hogy ma már nem található meg sok család neve a használatban, de a 20. század elején még mind megvolt.

Legnehezebb megmagyarázni a „családneveink” fogalmát. Kik azok a „mi”, akiknek a neveit gyűjtjük? Egyes javaslatok szerint csak a „magyar anyanyelvűek”. Mások szerint a „magyar állampolgárok”. Véleményem szerint mindkettő! Vagyis a magyar névkincset gazdagítják mindazok, akik Magyarországon éltek vagy élnek, bármilyen anyanyelvűek is voltak, hiszen utódaik nagyon sokszor elmagyarosodtak, nevük – ha nem is illeszkedett a magyar ejtés törvényeihez, szabályaihoz – magyarnak tekintendő. Mindenképpen családnévkincsünk része például *Aba Novák* Vilmos festő mindkét családnévi eleme, akár törökből magyarázzuk az első elemét, akár pedig minden bizonnyal szláv eredetű a második. Vagy hasonlóképpen *Áchim* András békéscsabai parasztpolitikus családneve, jóllehet egyértelműen szlovák származású, s neve is inkább a szlávban, mint a magyarban alakult a *Joachim* keresztnévből. Ugyanígy névkincsünk részét képezi *Acsády* Ignác történész mind magyarosítás utáni, mind pedig azelőtti *Adler* családneve. Vitatható-e az örmény származású, a mai Románia területén fekvő Szamosújváron született és ott meghalt, magyar–örmény szótárt író *Alexa* Ferenc családnevének „mieink” közé való tartozása? Kirekeszthetnénk *Binder* Pál, *Janitsek* Jenő erdélyi; *Bauko* János, *Blaskovics* József fölvidéki; *Matijevics* Lajos, *Rajsli* Ilona délvidéki magyar nyelvész nevét „családneveink” közül? Szerintem nem!

Kiknek a nevei tartoznak végül is „családneveink” közé? Szerintem minden magyar állampolgáré, függetlenül anyanyelvétől. Tehát a 12–13. században betelepült germánok, vallonok, szlávok, vlachok neveitől a 16–19. században betelepült németek, szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének, románok nevein keresztül a 18. században itt élő és nevet kapott zsidók, majd a 20. században tömegesen ide költöző görögök, arabok, kínaiak stb. neveiig valamennyien. Ezek közül a nevek közül sok már teljesen illeszkedett a magyar

nyelv kiejtésének szabályaihoz, mások viszont még nem. Amennyiben azonban hosszabb ideig maradnak, közismertebbekké válnak, ezek a nevek is „elmagyarosodnak", megszüntetik mássalhangzó-torlódásaikat, magánhangzó-hiátusaikat, belesimulnak a magyar névkincs kiejtési és írási rendszerébe. Ugyanide tartoznak azoknak a nevei is, akik a határokon kívül rekedtek, vagy kívülre költöztek bármilyen okból, ameddig megtartják magyarságukat. Miből lehet a határokon kívüli magyarok esetében megállapítani magyarságuk megőrzését? Elsősorban neveik ejtés- és írásmódjából, de figyelembe lehet és kell venni keresztneveik használatának formáit is. Nagyon sokszor már 17. századi összeírásokban is a keresztnevek döntik el egy-egy személy nyelvi hovátartozását, s ezt korunkban is föl lehet használni a családnevek magyarságának elfogadására. (Így például egy hidegszamosi összeírásban, 1679-ben Kis *Trifuly* román, Kis *Thamás* pedig magyarnak tekinthető – JAKÓ 1944: 214–5). Ez vonatkozik a szomszédos és a távolabbi országok magyarságára is.

5. A föntieket figyelembe véve gyűjtöttük a családneveket évtizedeken keresztül, néha komikus lelkesedéssel. Ceruza és cédula időtől és helytől függetlenül bármikor előkerült sokunk esetében, ha különös, eddig még föl nem jegyzett családnevet találtunk. Kirándulásokat tettünk Budapest és a környező települések, valamint több nagyobb város temetőibe névgyűjtés céljából. Meg is lett az eredménye a szinte megszállott kutatásnak, s az ezredfordulóra mintegy félmillió nevet gyűjtöttünk össze. Természetesen volt közöttük olyan, amelyik nyolc-tízszer is följegyzésre, cédulára került. Az egyeztetések és betűrendbe sorolások után kétszázezerre redukáltuk az egymástól eltérő betűalakú nevek számát. Ezek 2000-től kezdődően legépelve várták a megjelentetés lehetőségét. Ekkorra azonban a gazdasági lehetőségek oly mértékben romlottak, hogy semmi remény sem volt a kiadásra, hiszen három hasábba tördelve is ezerlapos könyv lett volna belőle minden megjegyzés (eredet, gyakoriság, helyi használat), utalás nélkül. Természetesen erről sem mondtam le, s nagyon sok névnek megvolt az etimológiája, magyarázata, elterjedtségének földrajzi határa, összefüggése más névvel stb., de egy egészen más könyvben terveztem a közreadását.

Ennek az utóbbi típusú családnévtárnak a megjelentetési lehetőségére adott nem is távoli reményt a kiváló szótáríró és -szerkesztő KISS GÁBOR, a Tinta Kiadó igazgató-tulajdonosa egy, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott ünnepség alkalmából. Fölajánlotta, hogy hajlandó egy kisebb terjedelmű etimológiai családnévtárat megjelentetni, ha elvégzem ennek előkészítő munkáit 2008 végére. Nagy lelkesedéssel kezdtem a munkához, s óriási gyűjteményünkből elkezdtem rostálni, csoportosítani a neveket egy-egy címszó alá. KOVALOVSZKY javaslata alapján utaltam volna a gyakoriság négy kategóriájára, aminek megállapítására a telefonkönyveket kezdtem fölhasználni. A különböző megyék telefonkönyvei ugyanis egészen eltérő gyakoriságot mutattak az egyes nevekre vonatkozóan, s úgy véltem, nagy hasznára válnék a névtárnak, ha megemlíthetném, hogy melyik vidéken gyakori a név használata. Először a Magyar Telefonkönyvkiadó Társasághoz fordultam segítségért, hogy a százezer forintnyi árú 19 megyei telefonkönyv helyett küldjék meg kedvezményes áron (tudományos kutatás céljára) ezek régebbi, öt-hat évvel ezelőtti kiadását, amelyeket egyébként bezúznának, mint eladhatatlanokat. Kétszer is kértem, de még csak válaszra sem méltattak. Ekkor kollégáimhoz, ismerőseimhez, hallgatóimhoz fordultam, s tőlük néhány héten belül megkaptam négy kivételével (Baranya, Borsod, Komárom és Tolna megye kötetei) valamennyi megyei telefonkönyvnek előző évi

vagy két-három évvel korábbi példányát (némelyiket kétszer is). Ugyanakkor határainkon kívüli kollégák és barátok hozzájuttattak (Kelet-Szlovákia kivételével) a legtöbb fontos, magyarok lakta vidék telefonkönyvéhez is. (Köszönet érte valamennyiüknek, s elnézést kérek, hogy nem sorolom föl neveiket.) Mindezzel lehetőséget kaptam, hogy utalást tegyek arra is a nevek mellett, hogy melyik vidéken található meg gyakrabban a családnév.

A legfontosabb része a névtárnak az etimológia, s annak lehetséges megadására következetesen törekedtem. Amikor pontosan el nem dönthető (legalábbis én nem tudtam eldönteni), hogy a több lehetőség között melyik a biztos néveredet, mindegyiket fölsoroltam az általam helyesnek tartott valószínűségi sorrendben. Mintaképeim közül a nemzetközi szakirodalomból kiemelem a módszertanilag legkiválóbb angol REANY (1959), a sokoldalú finn MIKKONEN és PAIKKALA (1984), a klasszikus francia DAUZAT (1951), a régi német BRECHENMACHER (1935) és a modernebb, NAUMANN-féle „Das große Buch der Familiennamen” (2007), a sok erdélyi magyar nevet tartalmazó román IORDAN (1983), a közérthető orosz ФЕДОСЮК (1972), az enciklopédikus horvát ŠIMUNOVIĆ (2006) és a történeti magyar adatokban bővelkedő ukrán ЧУЧКА (2005) könyvét, valamint Nyugat-Európa legizgalmasabb és legtartalmasabb családnév-enciklopédiáját, amely MERGNAC (é. n.) szerkesztésében jelent meg (CD-ROM melléklettel), s nemcsak egymillió-háromszázezer nevet és névváltozatot tartalmaz a skandináv nyelvek kivételével Nyugat-Európa nyelveinek valamennyiéből, hanem ezek elterjedését (országonként és ezeken belül tartományonként) térképeken is szemlélteti. Emellett megadja etimológiájukat, változataikat nyelvenként, jelesebb névviselőiket, s a kiemelkedőbb személyek fotón vagy más művészeti alkotáson való ábrázolását. (Ezeken kívül is fölhasználok még jó néhány családnévtárat, névcikket, névmagyarázatot, s ezekre majd a kész könyvben hivatkozom.

Elkezdtem tehát a munkát, s elküldtem egy mutatvány-lapot tájékoztatásul a kiadó számára. Ez akkor így nézett ki:

Bakkai XX. sz. ☞ **Bákai**

Bakkány 1708. ☞ **Bakáni**

Bakkat XX. sz. Igen ritka. l. tulajdonságnév: az alföldi nyelvjárásokban *bakkant* ’vakkant, ritkán szól’; 2. tevékenységre utal: a Partiumban (Erdély és Magyarország között) *baggat* ’nagy öltésekkel varr’; 3. műveltségre utal: *baggat* az alföldi nyelvjárásokban ’akadozva olvas’.

Bakkay 1446. ☞ **Bákai**

Bakki 1493. ☞ **Baki**

Bakky 1424. ☞ **Baki**

Baklarz XX. sz. Igen ritka. Talán a német *Wachtlanze* ’lándzsás őr’ foglalkozásnév átvétele.

Bakler XX. sz. Igen ritka. Lehet 1. a német *Bäcker* ’sütő, pék’ foglalkozásnév; vagy 2. az ugyancsak német *Wächtler* ’fürj’ tulajdonságra utaló szó családnévi használata.

Baknák XX. sz. Igen ritka. Talán a magyar *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje’ tulajdonságra utalva egyénnévvé vált, majd a szlovákba került, megkapta a *-nik/-nák* családnévképzőt, s így kölcsönöztük vissza magyar családnévnek.

Bakó 1401. Igen gyakori, általánosan elterjedt. 1. foglalkozásnév: ’mészáros’, kevésbé valószínűleg: ’hóhér’; 2. viselet: alföldi nyelvjárás ’tarisznya’; 3. szerszám: fölvidéki

nyelvjárás ’bunkóféle ütő- vagy törőeszköz’; 4. (bákó) tulajdonság: dél-alföldi nyelvjárás ’együgyű, ostoba’.

Bakóci 1598. Igen ritka. *Bakóc* helységnév + *-i* képző.

Bakócy 1522. ☞ **Bakóci**

Bakóczai 1549. Igen ritka. *Bakolca* Tolna megyei településnév + *-i* képző.

Bakóczaj XX. sz. ☞ **Bakóczai**

Bakóczay 1549. ☞ **Bakóczai**

Bakóczi XX. sz. ☞ **Bakóci**

Bakóczy XX. sz. ☞ **Bakóci**

Bakocs ~ Bakots 1628. Igen ritka. A *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje’ előbb egyéni névvé válva megkapta a *-cs* kicsinyítő képzőt, majd egy ős egyénnevéből családnév lett.

Bakodi 1720. Igen ritka. 1. *Bakod* Pest megyei helységnév + *-i* képző ’Bakodról való’; 2. A *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje tulajdonságra utaló egyénnévvé válva megkapta a *-d* kicsinyítő képzőt, majd családnév lett, s kibővült az *-i/-a//-é/-á* birtokjellel: ’Bakodé, Bakod fia’.

Bakódi XX. sz. ☞ **Bakodi**

Bakody 1588. ☞ **Bakodi**

Bakódy XX. sz. ☞ **Bakodi**

Bakofen 1888. Igen ritka. Talán a német *Bachofen* ’sütőkemence’ foglalkozásra utaló családnév átvétele.

Bákói XX. sz. Igen ritka, de Moldovában, különösen Lábnik faluban gyakoribb. *Bákó* (román: *Bacău*) moldvai településnév + *-i* képző: ’Bákó városából való’.

Bakolić XX. sz. ☞ **Bakolics**

Bakolics 1835. Igen ritka, csak Dél-Magyarországon fordul elő, Baján gyakoribb. Valószínűleg a szláv *bakul* ’bot’ tulajdonságra, erőre utaló jelképes családnév + délszláv *-ics/-ić/-ity* családnévképző ’Bot nevű ember fia, leszármazottja’.

Bakolits XX. sz. ☞ **Bakolics**

Bakolity XX. sz. ☞ **Bakolics**

KISS GÁBORnak több hasznos tanácsa mellett (olvasmányosság, érdeklődés fölkeltése stb.) egyetlen kérdése volt: „Milyen terjedelmű lesz így a munka?” Nem sok számolgatás kellett a felelethez: „Hatezer lap!” (Magam sem gondoltam.) Gábor javaslata (udvariasságára jellemzően): „Ez majd egy későbbi nagy könyv legyen, de most hozzunk ki előbb egy kisebbet!” (Hetvenöt éves koromra tekintettel nyugodtan ajánlhatott akár húszezer lapos könyvmegjelentetést is.)

Hozzákezdtem tehát a rövidítéshez. Először lemondtam a történeti adatokról, hiszen azok is növelik a terjedelmet, meg egyébként is a magyar eredetűek megtalálhatók KÁZMÉR MIKLÓS (1993) gazdag anyagú könyvében. (Az idegen nevek történeti adatait pedig gyűjtsék össze a megfelelő nyelv kutatói – mint ahogyan sok esetben ez meg is történt már!) Ezután az utalásokat minimálisra csökkentettem, s a névváltozatokat egy címszó alá soroltam, ha azok egymást követték volna a betűrendben. A magyarázatokat igyekeztem tömöríteni, egyszerűsíteni. Ugyanakkor a közérdeklődés kedvéért hivatkozni is akartam egy-egy jeles viselőjére a névnek, ami viszont növelte a terjedelmet. Ekkor a következőképp alakult egy mintalap:

Baklarz – Igen ritka. Talán a német *Wachtlanze* ’lándzsás őr’ átvétele.

Bakler – Igen ritka. Lehet 1. a német *Bäcker* ’sütő, pék’ foglalkozásnév; vagy 2. az ugyancsak német *Wächtler* ’fürj’ tulajdonságra utaló szó családnévi használata.

Baknák – Igen ritka. Talán a magyar *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje’ tulajdonságra utalva egyénnévvé vált, majd a szlovákba került, megkapta a *-nik/-nák* családnévképzőt.

Bakó – Igen gyakori, általánosan elterjedt. 1. foglalkozásnév: ’mészáros’, kevésbé valószínűleg: ’hóhér’; 2. viselet: alföldi nyelvjárás ’tarisznya’; 3. szerszám: fölvidéki nyelvjárás ’bunkóféle ütő- vagy törőeszköz’; 4. (bákó) tulajdonság: dél-alföldi nyelvjárás ’együgyű, ostoba’. *Bakó* József (1896–1962) költő, novellista, a népi írók mozgalmának kevésbé ismert tagja. *Bakó* Ferenc (1917–???) néprajzos, múzeumigazgató, a palócság etnográfusa. *Bakó* Ágnes (1926–1990) költő, műfordító, meseíró.

Bakócz – Igen ritka. Abaúj vagy Szerém vármegyei puszta helységnévből lett családnév, esetleg lekopott az *-i* képző a név végéről. *Bakócz* Tamás (1442–1521) bíboros, esztergomi érsek, hallatlanul gazdag, az 1513. évi pápaválasztáson jelölt (nyolc szavazattal a második helyen végzett), ő építtette 1507-ben az Esztergomban ma is álló reneszánsz Mária-kápolnát.

Bakóci ~ Bakócy, Bakóczi, Bakóczy – Igen ritka. 1. Abaúj vagy Esztergom megyei *Bakóc* helységnév + *-i* képző: ’Bakócról való, onnan származó’. 2. *Bakolca* [e: *Bakóca*] Tolna megyei település + *-i* képző *(Bakócai)*; a két egymás melletti magánhangzóból egyik kiesésével a hiátus megszüntetése: ’Bakolca településről való, onnan származó’. *Bakóczi* János (1834–1900) református lelkész, a debreceni Református Kollégium 1588 és 1791 közötti tanulóinak, tanárainak és a debreceni lelkészeknek a névsorát összegyűjtötte, de még nem jelent meg.

Bakóczai ~ Bakóczaj, Bakóczay – Igen ritka. *Bakolca* [e: *Bakóca*] Tolna megyei településnév + *-i* képző: ’Bakolca településről való, onnan származó’.

Bakocs ~ Bakots – Igen ritka. A *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje’ előbb egyéni névvé válva megkapta a *-cs* kicsinyítő képzőt, majd egy ős egyénnevéből családnév lett.

Bakodi ~ Bakody, Bakódi, Bakódy – Igen ritka. 1. *Bakod* Pest megyei helységnév + *-i* képző ’Bakodról való’; 2. A *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje tulajdonságra utaló egyénnévvé válva megkapta a *-d* kicsinyítő képzőt, majd családnév lett, s kibővült az *-i/-a//-é/-á* birtokjellel: ’Bakodé, Bakod fia’. A magyar homeopátiás gyógyítást a XIX. században kezdeményező győri orvosdinasztia családneve.

Bakofen – Igen ritka. Talán a német *Bachofen* ’sütőkemence’ foglalkozásra utaló családnév átvétele.

Bákói – Igen ritka, de Moldovában, különösen Lábnik faluban gyakoribb. *Bákó* (román: *Bacău*) moldvai településnév + *-i* képző: ’Bákó városából való’.

Bakolics, Bakolits, Bakolity ~ Bakolić – Igen ritka, csak Délvidéken fordul elő. Valószínűleg a szláv *bakul* ’bot’ tulajdonságra, erőre utaló jelképes családnév + délszláv *-ić* családnévképző ’a bot fia, leszármazottja’.

Bakon ~ Bakony – Igen ritka. 1. Régi magyar, metaforikusan tulajdonságra utaló egyénnév: *bak* ’kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje’ (olyan fürge, gyors vagy nemzőképességű stb., mint a bak) + *-n/-ny* régi kicsinyítő képző.

Bakon ~ Bakony 1400. Igen ritka. 1. Régi magyar, metaforikusan tulajdonságra utaló egyénnév: *bak* 'kisebb állat (kecske, nyúl stb.) hímje' (olyan fürge, gyors vagy nemzőképességű stb., mint a bak) + *-n/-ny* régi kicsinyítő képző; 2. Puszta helynév a *Bakon ~ Bakony* hegység nevéből, amely szintén a fönti személynévből származik.

Bakondi ~ Bakondy – Ritka. 1. *Bakond* Borsod megyei település + *-i* képző 'Bakond helységből származik'.

Bakonszegi ~ Bakonszeghy – Igen ritka. *Bakonszeg* Bihar megyei község + *-i* képző 'Bakonszeg településről származik'.

Bakondi ~ Bakondy – Ritka. 1. *Bakond* Borsod megyei település + *-i* képző 'Bakond helységből származik'.

Bakonszegi ~ Bakonszeghy – Igen ritka. *Bakonszeg* Bihar megyei község + *-i* képző 'Bakonszeg településről származik'.

6. Igen lassan haladtam a munkával, s egyre azon töprengtem, hogy milyen szempontból tudnám tovább csökkenteni a terjedelmet, hiszen elképzelhetetlennek tűnt még így is a megjelentetés lehetősége. Csakis a nevek megrostálása, számának csökkentése adhatott eredményt, de nem jöttem rá ennek elfogadható módjára. 2007 karácsonyi szünetében az interneten „családnevek" címszó alatt megtaláltam „a száz leggyakoribb magyar családnév" fölsorolását a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának (továbbiakban: Hivatal) adatai alapján. Arra gondoltam, hogy tudományos célú földolgozásra megkérem a leggyakoribb ezer vagy kétezer családnév adatait. Valamennyi akadémikus és professzor ismerősömmel aláíratott levelet küldtem, s szinte esedezve kértem egy bővebb családnévlistát. Ekkor csoda történt! Dr. Kóbor József főosztályvezető aláírásával levelet kaptam, amelyben többek között ez állt: „engedélyezem, hogy […] (a) Hivatal […] családinév statisztikai (sic) adatszolgáltatást teljesítsen tudományos kutatás céljából […] (kérelmező) mentes az igazgatási szolgáltatási díjfizetési kötelezettség alól." Varga János ügyintéző pedig 2008. február 18-án öt perc alatt „mágneses adathordozóra" másolta „2007. január 1-i állapot szerint 10 162 610 főre vonatkozóan" a „születéskori családi nevek előfordulási statisztikáját", vagyis valamennyi, összesen 194 917 családnevet előfordulási számaikkal együtt. Mindkettőjüknek itt is hálás köszönetem fejezem ki. Ez az esemény egészen új irányt szabott kutatásaimnak, további munkámnak.

Először is egybevetettem régebbi gyűjtésünket a most megkapott adattárral, s nagy megelégedéssel tapasztaltam, hogy a gyakoribb nevek közül egy tucatnál alig több az olyan, amit ne leltünk volna meg korábban. (Igen jól dolgoztunk tehát, csak fölöslegesen!) Talán érdemes azért egy-egy szakaszt egybevetni a két névsorból. Véletlenszerűen választottam ki a *Bab-* kezdetű nevekből az egymás után következőket.

Saját adattár		**A Hivatal adattára**	
		Bába-Kocza	1
		Bába-Kovács	2
		Babál	2
Babály	Ritka	*Babály*	136
Babalyi	Igen ritka		
		Babám	28
		Baban	1

Saját adattár		**A Hivatal adattára**	
Babarcai	Igen ritka	*Babarcai*	6
Babarci	Ritka	*Babarci*	26
Babarczai		*Babarczai*	16
Babarczi	Ritka	*Babarczi*	308
		Babarczi-Győrffy	1
		Babarczky	1
Babarczy	Nem ritka	*Babarczy*	44

Saját adattár		**A Hivatal adattára**	
Babán	Igen ritka	*Babán*	27
		Bábán	4
		Babanaszi	2
		Babanaszisz	2
		Babanec	2
Babanecz	Ritka	*Babanecz*	16
Babanics	Ritka	*Babanics*	34
		Babaniecki	1
		Babanits	2
		Babanu	1
		Bába-Nutter	1
		Babanyec	3
Babanyecz	Ritka	*Babanyecz*	22
Babányi	1879.		
		Bábapál	1
Babar	Ritka	*Babar*	95

Saját adattár		**A Hivatal adattára**	
		Babarcsik	15
Babarék	Igen ritka	*Babarék*	1
Babári		*Babári*	68
Babarik	Ritka	*Babarik*	36
		Babarikina	1
Babarók			
Babartzy	Ritka	*Babartzy*	6
Babas	1763.	*Babas*	1
		Babás	2
Bábás	Ritka	*Bábás*	54
		Babasan	3
		Babashtica	1
		Bába-Szabó	1
Babati	Ritka	*Babati*	168
		Babatics	4
		Babatunde	1
Babaty	Igen ritka	*Babatics*	4

Első pillantásra is megállapítható, hogy a tudományos kutatás számára fölbecsülhetetlen értéket jelent a családnevek összességének ismerete, különösen pedig előfordulási számaiknak fölhasználhatósága. (Meggondolandó – megfelelő szerkesztés után – a Hivatal teljes adattárának előfordulási számokkal együtt való sokszorosítása 2-300 példányban a kutatók számára – mint ahogyan terveztem valaha a Magyar Személynévi Adattárak 100. kötetét.) Jól látható, hogy (minden dicsekvésem ellenére) sokkal gazdagabb a Hivatal adatbázisa. Ennek egyik oka, hogy a kettős neveket már töröltük eredeti gyűjtésünkből (de egy külön listában azok is megvannak). Elsősorban az egyszer előfordulók esetében (főként a nem magyar eredetűek között) szép számmal van olyan, amelyet nem találtunk meg, vagy nem vettünk föl eredeti gyűjtésünkbe. Ellenben jó néhány általunk korábban följegyzett név, de inkább névváltozat a mai magyar állampolgárok nevei között nincsen meg, mert csak határokon kívüli magyarok használják, vagy közben különböző okok miatt (háború, névváltoztatás, fiú utódok hiánya) kihaltak a nevek. Ezeknek gyakoriságát pontos számmal lehetetlen megadni, de utalunk rá (pl. a *Bertalan* névnek a *Birtalan* vagy a *Szűcs*-nek a *Szőcs* Erdélyben gyakran előforduló alakja). Nem csupán a nevek megléte, hanem a gyakoriság megállapítása terén sincs szégyellni valónk. Egy-két téves megítéléstől (pl. ritka ~ igen ritka) az egybevetésben megállta a helyét eredeti meghatározásunk.

Nem tudom, hogyan készülhettek a Hivatal listái, de minden bizonnyal valaki vagy valakik számítógépre vitték valamely összeírás anyagát. A gépelés hibái javítatlanok maradtak, s ezeket nem sikerült mindig kiküszöbölni. Az egyszerű betűkihagyásokat legtöbbször pótolni lehetett (pl. *B mbó, Borb ró, Bel czki, Cs ffári, Dáv d, Denk nger, Sz lvás, Sz tás*). Előfordult, hogy több betű is beillett a hiányzó helyre (pl. *Cs szár, Cs zi, Cs ra*), s ilyenkor nem lehetett dönteni a *Császár ~ Csiszár; Csizi ~ Csuzi, Csira ~ Csura* alakok között. Mivel ezek általában egy-egy előfordulásúak voltak, fölhasználásukat mellőztem. Hasonló helyzet volt, amikor betűkihagyás történhetett, de üres hely nem maradt ki *(Bdő)*, vagy oda nem illő betű *(Béálint)*, más írásjel *(Baumg-rtner)* vagy csak fölösleges köz került a névtestbe *(B erkes, N agy)*. A lehetőség szerint ilyenkor is helyreállítottam az

eredeti névalakot, és fölvettem a nevet a statisztikai adatok közé. Sokszor a hasonló nevek segítettek: a *Báthory Szalay* kettős név négyszer fordult elő, a *Báthoty Szalay* ugyanakkor csak egyszer, s a billentyűzeteken egymás mellett van az *r* és *t* betű, ami kétségtelenné tette az elírást. Helyreállítható elírásoknak kell tekinteni a doktori cím rövidítésének a családnévvel való egybeírását *(Drmolnár, Drkovács, Drlantos)*, de már a *Drjenovszky* nevet nem tekintettem elírásnak (egyébként is hétszer fordult elő, s van *Drjenyovszky* és *Drinovszki* változata is).

A névrövidítéseket (betűvel való kiegészítéseket) nem tudtam föloldani. Tehát a *K. Nagy* (56)*, K. Szabó* (70)*, K. Tóth* (29) nevekben a *K* jel teljesen elmaradt, de az alapnevek számadatait hozzávettem a többi *Nagy, Szabó, Tóth* stb. névéhez. Sokkal nehezebb helyzetben voltam a kettős (vagy többszörös) családnevekkel (a leghosszabb: *Costa Pereira Perestrello Vasconcelos*). A teljes névanyaghoz viszonyítva elenyésző volt a számuk, de némely név esetében tucatnyi, vagy több is (*Nagy György* 61, *Nagy Pál* 44, *Nagy-Balázs* 35, *Nagy-Biblia* 34). Ezek esetében fölvettem mindkét nevet külön-külön. Jóllehet ez igen nagy munkát adott (különösen a második névelemek összeszámolása), de így nem veszhettek el névadatok. Egynek csak akkor tekintettem a két névelemet, ha egybeírása vitathatatlan volt (*Györbiró ~ Győrbiró ~ Györbíró ~ Győrbíró* 93, *Györgydeák* 100).

Közismert tény, hogy a női családnevek a cseh és a szlovák nyelvben mindig *-ová* végződést kapnak. Ez a szláv nyelvek nagy többségében a birtokos eset nőnemű ragja – mint ahogyan az *-ov* a hímneműé. (Mégsem végződik minden férfi családnév *-ov*-ra, de minden női családnév *-ová*-ra!) Valószínűleg az állampolgárság megkérésekor ez volt a hivatalos neve a Fölvidékről áttelepülőknek, ezt írták be kérvényeikbe, s csak névváltoztatással lehetne magyarítaniuk neveiket, de ezt (még) nem tették meg. Így a magyar állampolgárok nevei között is előfordult néhány ilyen végződésű családnév *(Budaiová, Danyiová, Kisová, Kissová, Nagyová, Szabóová)*. Ezeknek a neveknek az elhagyása a magyar névkincset szegényítené, ezért *(-ová)* végződés nélkül fölvettem a névtárba. (Számuk soha nem haladta meg a hármat, így önálló névcikkekké nem válhattak.)

7. A legnagyobb rövidítési lehetőséget (és a legnagyobb gondot) a különböző névalakok egy névcikkbe sorolása adta. Természetesen az *-i ~ -y* végű, *-cs- ~ -ts-, -c- ~ -cz- ~ -tz-, -t- ~ -th-, -ksz- ~ -x-* betűket, betűkapcsolatokat tartalmazó nevekkel semmi gond nincs *(Baki ~ Baky, Acsádi ~ Atsády, Acél ~ Aczél ~ Atzél, Tímár ~ Thimár, Aleksza ~ Alexa)*. Annak eldöntésére, hogy a *Bódizsár ~ Boldizsár; Sigmond ~ Zsigmond; Custos ~ Kusztosz ~ Kustos; Chobor ~ Csobor; Sile~ Süle ~ Sülye; Zantho ~ Szántó* összevonható, ahhoz elég a magyar nyelvtörténet, helyesírás-történet némi ismerete, azonban a *Slosár ~ Szloszjár ~ Sloszár* összevonására vagy az *Áchim ~ Ákhim ~ Ákim* nevek mellé az *Átyim* változat besorolására már szlavista ismeretek is kellenek. A magánhangzók eltéréseivel azonban még több a gond. Hivatalos családneveinkben a fölső nyelvállású magánhangzók nagyobb részét röviden írják. Húszezer *Biró* mellett ötezernyi *Bíró,* majdnem ötezer *Buzás* és csak ötszáz *Búzás* található a Hivatal névlistáján. Ennek csak egyik oka a régiségben a magánhangzó-hosszúságok jelölésének mellőzése. Sokkal inkább a lakosság jelentősebb részének dunántúli származása, de talán még inkább az írógépes okmánykiállítás 20. századi gyakorlata. (A magam tiszántúli és kézzel írott, hosszú *-ú*-ra végződő családnevű anyakönyvi kivonatát hiába mutogattam 1972-ben, fiam születésekor Budapest egyik kerületének anyakönyvi hivatalában, azzal kergettek el, hogy ne akadékoskodjam, a gépen nincs hosszú *ú,* nem változtatnak rajta. Több ilyen „hivatali elírásról”

van tudomásom. *Fülep* Lajos filozófus, művészettörténész helyesen *Filep* lett volna, de eltévesztették a nevét anyakönyvezéskor. *Belia* György irodalmár édesapja *Belea* György, testvére *Belea* Adonisz, növénynemesítő.) Sokszor nem dönthető el a magánhangzók rövid ~ hosszú változatának kérdése. A *Csikós* és *Csíkos* esetében semmi gond: két külön név ’lópásztor’ és ’halféle állatot fogó’, de nehéz eldönteni, hová soroljuk a *Csikos* és *Csíkós* alakokat.

A középső nyelvállású *-ó ~ -ő* a szavak végén palóc vidékek összeírásaiban röviden szerepel: *Bujdoso, Buko, Czako ~ Cako, Csörgö, Danko.* Az *-ó ~ -ő* végű helynevek régebben az *-i* képző előtt megtartották korábbi alsó nyelvállású tővéghangzóikat *(Ardó > Ardai, Makó > Makai; Besenyő > Besenyei)* ma (elsősorban magyarosított nevekben) előfordul az *Ardói, Makói* változat is, de valamennyi összevonható. A *-a* és *-e* végű helynevek *-i* képzős alakjainak a többségében érvényesül a hiátustörvény, és a tőveghangzó kiesik a családnevekben is. Közel ugyanannyi (nyolcezer körüli) a *Baranyai* és *Baranyi, Tornyai* és *Tornyi* a családneveinkben. Érvényesül továbbá a két nyílt szótagos tendencia is: *Abara > Abarai > Abri; Bereki > Berki, Betlehem > Bethlen.* Igen gyakori a likvidacsere is: *Bereznai > Beleznai; Gerencsér > Gelencsér*. A palatalizációs és palatalizálatlan, affrikálódott és affrikálatlan, képzéshelyi eltolódásos és eredeti formákat is egy névcikkbe lehet venni: *Dani ~ Danyi; Varjas ~ Vargyas; Csernák ~ Csermák.* A családnevek sokszor megőrizték a régi vagy a nyelvjárási ejtést: *Csendőr ~ Csöndőr, Csengödi ~ Csöngedi*. E nevek összevonhatók egy névcikk alá, s igen sok helyet takaríthatunk meg. Természetesen sokszor nehezen dönthető el az összevonás lehetősége. A *Bényei ~ Bényi* nevek nem vonhatók össze, mert van (ha kívül is a mai határokon) *Bénye* és *Bény* nevű településünk is.

A legnagyobb helytakarékosság azonban abból adódik, ha a földolgozandó nevek számát csökkentjük. Az új névgyakorisági lista erre adta meg az egyetlen megoldást: meg lehetett húzni azt a gyakorisági határt, amely fölött minden nevet tárgyalunk, alatta pedig nem, vagy kivételesen néhányat. A határt először az ötszázas gyakoriságnál húztam meg, de egyre inkább lejjebb szállítottam. Végül mind BUITENHUTS (1964), mind MIKKONEN és PAIKKALA (1984) munkája alapján száz előfordulásban határoztam meg a határt. Ez után a döntés után úgy láttam, hogy a kivételek csak nagyon gyér számúak lehetnek, mert igen-igen helyszűkében leszünk. Ilyen kivétel például a *Tempfli* családnév, amely Magyarországon ugyan csak 92 esetben fordul elő, de Erdélyben nem ritka (jóllehet számát nem lehet megállapítani), és olyan jelentős személyiség is viseli, mint Tempfli József nagyváradi megyéspüspök.

8. Végül is az egyes névcikkek fölépítését a következő rendszerben tervezem. Első helyen áll az a formája az ide tartozó névalakoknak, amely a lehető legegyszerűbb, többnyire a legköznyelvibb változat. Tehát nem a leggyakoribb, nem a legrégibb, nem a legjelentősebb személyektől viselt alak! Az *-i ~ -y* végződésűek közül például az *-i*-s. A *-cz- ~ -c-* változatokból azonban inkább a *-cz*-s formát emeltem ki, mert a 20. század elejéig ez volt használatban a hivatalos iratokban. A kiemelt névváltozatot követi az ide tartozó névformák Magyarországon előforduló összes száma, amely egy-két kivételtől eltekintve száz vagy száznál több. Ez tartalmazza az összetett nevekben való előfordulást is. Zárójelben, ~ után ezt követi a címnév alakjának magyarországi előfordulása, amely lehet száznál jóval kevesebb is. Zárójelben kapjuk azoknak a névformáknak a fölsorolását, amelyeket a névcikk elején álló családnév írásváltozatainak tekintek, s a tízszer vagy

annál többször előfordulók esetében megadom a hazai előfordulási számukat. A tíznél kisebb gyakoriságúak vagy csak mai határainkon túl élő formák mellett nincsenek számok (de adataikat összesítettem, s a legelső számadat ezeket is tartalmazza). A változatok fölsorolása nem a gyakoriságot követi, hanem a legkisebb változástól halad a nagyobb változásokat mutatók felé. Tehát előbb állnak az egyszerű írásváltozatok, utána az ejtésváltozatok, végül pedig a (föntebb fölsorolt) hangtörvények következtében megváltozott alakok.

A zárójel bezárása után következik az eredetmagyarázat, etimológia. Nem motivációt adok, hanem jelentést (magyarázatként fordulhat elő néha névadási ok). KÁZMÉR MIKLÓS (1993) nagyszerű könyve a névvé válás okait adja meg; etimológiát nem is kell keresnünk könyvében, mivel csak magyar eredetű neveket tartalmaz. A *Wolf* esetében tehát azt írom, hogy a német 'farkas' jelentésű köszó vált családnévvé. Azt nem próbálom, nem is tudom kideríteni, hogy külső vagy belső tulajdonsága, foglalkozása vagy valamilyen esemény alapján kaphatta ezt a nevet első viselője. Amennyiben egyértelműen nem magyarázható meg a néveredet, többet is megemlítek a valószínűségük sorrendjében. Bizonyosan többeket meglep, hogy a keresztnév + *-i* végződésű nevek esetében elsősorban német eredetű neveknél föltételezek beceképzőt, magyar alakulatokban névrövidülést vagy birtokjelet. A magyar beceképzők közül az *-i* meglehetősen későn, jóval a családnevek rendszerének kialakulása után jelent meg, így aligha alakultak vele családnevek. A keresztnév után álló *-i* tehát nem képző, hanem (mai *-á/-é*) birtokjel. Az etimológia után következik az esetleges elterjedésre való utalás. Ennek megállapítása igen hosszadalmas kutatómunka eredménye lehet csak, és az is eléggé esetleges megállapításra ad lehetőséget. Megbízható családnévadatokhoz hozzáférni ugyanis csak ott lehet, ahol személynév-monográfiák (Göcsej és Hetés, Kalotaszeg, Csallóköz, Rábaköz stb.) vagy településmonográfiák készültek (Békés, Mezőberény, Orosháza, Kecskemét, Székelyvarság, Sztána stb.). A telefonkönyvek éppen a legszélesebb néprétegek (mezőgazdasági dolgozók, földművesek, segéd- és alkalmi munkások, munkanélküliek, romák stb.) neveit ritkán tartalmazzák. (Amikor az 1980-as években az ausztriai Alsóőrön gyűjtöttem, jó emlékű Galambos Ireneusz Ferenc plébános úr közlése szerint minden házban volt – akkor még vezetékes – telefon, így a település telefonkönyve a falu minden családnevét tartalmazta. Ez nálunk soha nem volt így, s ezután sem lesz, különösen mióta a mobiltelefonok – amelyeknek nincs telefonkönyvük – kiszorítják a vezetékesek használatát.)

Befejezésül néhány szóban és életrajzi adattal utalok egy-két fontosabb személyiségre, aki a családnevet viselte vagy viseli. (Amennyiben a terjedelem nagyon szorítani fog, alighanem ezek maradnak el a végleges megfogalmazásból.)

Mostani elképzelésem szerint tehát valahogy a következőképp néz majd ki egy lap a könyvből:

Abai 524 (~ 475, Abay 21) 1. *Aba* településnév + *-i* képző: valamely (Fejér, Komárom, Szabolcs és Zemplén vármegyei) 'Aba községből való'; **2.** az *Aba* ómagyar személynév *-i* birtokjeles alakja: 'Abáé'. A nyelvterület északi részén fordul elő gyakrabban.

Ábel 857 (~ 829, Abel 6) Az *Ábel* bizonytalan eredetű (asszír vagy sumér **ibila* 'fiú'; esetleg héber **hehvehl* ' légáram, lehelet' jelentésű) keresztnévnek a magyarban való családnévvé válása. Ábel leszármazottja, *Ábel* nevű apa fia viselhette először. Különösen

gyakori Erdélyben. *Ábel* Jenő (1858–1889) klasszika-filológus; *Ábel* Jakab (1925–1946) kenus, többszörös magyar bajnok.

Abelovszki 161 (~ 50, Abelovszky 53, Ábelovszki 40, Ábelóczki 5, Abelóczki, Ábeloczki, Abelovszki, Ábelovszky) Az ☞ **Ábel** szláv változata + *-ovszki* ’valakihez való tartozást’ jelentő képző. Elmagyarosodására utalnak a kiejtésbeli *c*-t és hosszú magánhangzókat tartalmazó adatok.

Abért 134 (Abert) A német *Albrecht* keresztnév középkori *Aber ~ Abert* ejtése lehet.

Ablonczy 196 (~ 173, Ablonczi 14, Ablonci, Ablonczay, Ablanci) *Ablonc ~ Ablonca ~ Jabloncza* Abaúj-Torna vagy Gömör vármegyei, szlovák néveredetű, ’almás’ jelentésű településnév magyar *-i* képzős alakja. ’Valamelyik településről való, ott lakó’.

Abonyi 1541 (~ 1475) Több *Abony* nevű település volt Baranya, Csanád, Heves, Pest, Pozsony, Szolnok és Zemplén vármegyében. Valamelyik neve *+-i* ’onnan való’ jelentésű képző.

Abordán ☞ **Abrudán**

Ábrahám 4872 (~ 4593, Abraham 20, Abrahám, Ábráhám, Ábrahán) A ’sokaság atyja’ jelentésű bibliai *ahv rah hahm* héber eredetű magyar keresztnév és írásváltozatai. A családok egyik ősének keresztneve volt. *Ábrahám* Pál (1892–1960) operettszerző; Pattantyús-*Ábrahám* Attila (1967–) kajakozó, olimpiai és többszörös világbajnok.

Ábrán 230 (~ 81, Abrán 19, Ábrány 61, Ábrám 67, Abram) Az Árpád-korban gyakori keresztnév volt az *Abram ~ Abran* és a puszta személynevekből alakult *Ábrám ~ Ábrán ~ Ábrány* nevű település (Bács, Bihar, Borsod, Csanád, Sáros, Szabolcs, Temes Tolna és Zala vármegyében). Ezek többsége az *Ábrahám* keresztnév hiátusos összevonásai *(Ábrahám>Ábraám, Ábrám)* vagy a bibliai *ahv rahm* átvétele, amely *Ábrahám* eredeti neve volt, jelentése ’dicső atya’. A családnév eredhet tehát **(1.)** puszta helynévből vagy **(2.)** az *Ábrahám* vagy az *Ábrám* keresztnévből, s ezek mindegyikének utolsó hangja a Fölvidéken és a Dunántúlon palatalizálódhatott (*ny*-nyé vált).

Ábrányi 116 (~ 114, Abrányi) Az ☞ **Ábrán** névcikkben fölsorolt települések valamelyike + *-i* ’oda való’ jelentésű képző. *Ábrányi* Kornél (1822–1903) zeneszerző, *Eördögh* nevét változtatta 1843-ban ~ra, fia ~ Emil (1850–1920) költő, műfordító, unokája ~ Emil (1882–1970) zeneszerző, karmester.

Ábri 555 (~ 454, Ábry 16, Abri, Ábrai, Ábray; Abari 73) 1. Több Zemplén vármegyei *Abara* nevű település volt, amelyek *-i* ’onnan való’ jelentésű képzős alakulata, vagy **(2.)** az *Ábrahám ~ Ábrám* keresztnevünk Árpád-kori *Abra* becézőjének *-i* birtokjeles alakja, s így jelentése ’Ábráé’, illetve ’Ábrahámé’. Az *-i* azért nem lehet beceképző, mert a családnevek kialakulásakor ezt becéző funkcióval nem használta a magyar nyelv. *Ábrai* Károly (1830–1912) író, 48-as honvéd, eredeti neve: *Figura*.

Ábrók 270 (~ 252, Ábrok 12, Abrok, Abrók) Az ☞ *Ábrahám* keresztnév rövidült és *-ók* magyar beceképzős változatai, amelyekről az ékezetek néha lemaradtak.

Abrudán 170 (~ 88, Abrudan 10, Abrudean, Aburdán 35, Abordán 36) Az erdélyi *Abrud(bánya)* városnévből román *-an/-ean* ’oda való’ jelentésű képzővel. Az **Abordán ~ Aburdán** névalak a mássalhangzó-torlódás magyar föloldása. A városnév eredete igen vitatott: az arany földolgozásával kapcsolatos dák vagy latin szóból is eredhet, de lehet a török *Abru* ’dicsőség, tisztaság’ jelentésű személynév magyar *-d* képzős származéka is.

Abuczki 214 (~ 200, Abucki 12, Abuczky) Szepes vármegyében volt *Abucuk* nevű település, ennek *-i* 'oda való' képzős alakja. Az **Abucuki* harmadik nyílt szótagú *(-u-)* magánhangzója a közismert „Horger-törvény" alapján esett ki.

Áchim 349 (~ 128, Achim 28, Ákim 15, Ákhim 32, Akhim; Átyim 122, Atyim, Átyin 13, Atyin) A *Joáchim* csonkult alakja, **Áchim** formája szlovákok lakta területeken (Békéscsaba, Tótkomlós), az **Átyim ~ Átyin (Aćim)** pedig délszlávok lakta vidékeken fordul elő. *Áchim* L. András (1871–1911) békéscsabai szlovák parasztpolitikus; *Gyóni* Géza költő (1884–1917) eredeti családneve is *Áchim* volt.

Ackermann 248 (~ 192, Ackerman 19, Akkerman 82, Akkermann 55, Akerman 7, Akermann). Német 'föld' + 'ember, férfi'; a név jelentése: 'szántást vezető, irányító telkesgazda'. Svábok és szászok lakta vidékeken gyakori volt.

Aczél 990 (~ 798, Acél 136, Atzél 33) Tornatorként (esztergályos) való korai (1086 k.) személynévi előfordulása arra utal, hogy **(1.)** 'edzett fém, penge, véső' jelentése az elsődleges (tehát foglalkozásnév), majd **(2.)** átvitt értelemben ('kemény akaratú, erős természetű') belső tulajdonságra is utalhatott. Több (39) **Acélos ~ Aczélos** családnevünk van, amely szintén lehet 'acéllal dolgozó, acélt készítő' vagy 'kemény természetű' is. *Aczél* György (1917–1991) kommunista kultúrpolitikus (eredeti neve: *Appel*), *Aczél* Tamás (1921–1994) emigráns Kossuth- és Sztálin-díjas író; *Aczél* János (1924–) nemzetközi hírű matematikus.

Ács 9436 (~ 9030, Áts 122, Átsch) Török eredetű foglalkozásnév: 'tetőszerkezet-készítő famunkás'. *Ács* Károly (1823–1894) 48-as honvédtiszt, költő, műfordító, folklorista; *Ács* Ilona (1920–1976) úszó, többszörös világbajnok (eredeti neve: *Zimmermann*).

Acsádi 414 (~ 380, Acsády 32, Atsády) 1. Valószínűleg az ótörök *ača* 'fivér, nagybácsi' jelentésű szó *-d* magyar kicsinyítő képzős alakja vált magyar névadással településnévvé Bodrog, Szabolcs, Temes, Vas és Veszprém vármegyében, s 'onnan való' jelentésű *-i* képzővel családnévvé lett, vagy **(2.)** az *Acsád* személynév *-i* birtokjellel ellátott alkja: '*Acsádé'*. A XIX. században sokan magyarosítottak erre a névre, pl. *Acsády* Ignác (1845–1906) történettudós (eredeti neve: *Adler*).

Acsai 957 (~ 851, Acsay 71) *Acsa* személynevünkre ☞ **Acsádi. 1.** Ez a név is Bács, Csanád, Fejér, Nógrád, Pest és Somogy vármegyében magyaros névadással helységnévvé lett, s *-i* képzővel családnévvé alakult, 'Acsára való' jelentéssel, vagy **(2.)** megkaphatta az *-i* birtokjelet a személynév, s akkor jelentése: 'Acsáé'.

Adácsi 111 (~ 108, Adácsy, Adacsi) *Ádám* személynevünk rövidült *-cs* kicsinyítő képzős alakja **(1.)** magyaros névadással Fejér, Heves és Pest vármegyében helységnévvé lett *(Adács)*, majd 'onnan való' jelentésű *-i* képzővel, vagy **(2.)** *-i* birtokjellel vált családnévvé 'Adácsé' jelentésben.

Ádám 8547 (~ 8337, Adam 35, Adám, Ádam, Ádány 149) A héber 'föld' vagy 'vörös föld' jelentésű szóból vált keresztnévvé, majd családnévvé. **Ádány** változata dunántúli vagy palócos ejtésre utal. Általánosan elterjedt, de Erdélyben gyakoribb. *Ádány* András (1716–1795) jezsuita szerzetes, fizikus. *Ádám* Jenő (1896–1982) Kossuth-díjas zeneszerző. *Ádám* György (1922–) erdélyi, majd budapesti idegélettan-professzor; *Ádám* Magda 1925–) történész; *Ádám* Ottó (1928–) rendező (eredeti neve: *Kohn*).

Ebből a kicsiny részből nem lehet sokat megtudni, legföljebb a hiányokból annyit, hogy *Aba, Abádi, Abafalvi, Abafi, Abaházi, Abajkovics, Abavári* stb. családneveink száma nem éri el a százat Magyarországon. Később azonban, a teljes munka elkészültekor meg

lehet állapítani, hogy hány száz fölötti megterhelésű családnevünk van (és mennyi a kisebb gyakoriságú). A száznál többször előfordulók közül mennyi a magyar, német, szláv, román stb. eredetű nevek száma, s melyik típust hányan viselik. Természetesen a leggyakoribb nevek valóságos sorrendjét is megkapjuk, ahol a *Kis ~ Kiss, Német ~ Németh, Tót ~ Tóth* stb. névalakok már összevontan szerepelnek, s a kettős nevekben való előfordulásuk is benne lesz ebben a gyakorisági listában. Addig viszont még nagyon sokat kell dolgozni a kapott névanyaggal, és sok javító szándékú kritikát várok a Névtani Értesítő olvasóitól, kedves kollégáimtól, hogy a javítandókat kijavíthassam, a pótlandókat pótoljam, s egészében jobbá, használhatóbbá, olvasmányosabbá tegyem a „Mai családneveink lexikoná”-t. Előre is köszönök minden véleményt, tanácsot, bírálatot.

Hivatkozott irodalom

BARDSLEY, CHARLES WAREING 1875. *English Surnames.* London.

BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 1957–1963. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen.* 1–2. Limburg. [Első kiadása: 1936]

VAN BUITENHUTS, H. 1964. *Nederlands Repertorium van Familienamen.* 2. Friesland. Assen.

CAFFARELLI, ENZO 1998. Frequenze onomastiche. *Rivista Italiana di Onomastica* 281–303.

ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища Закарпатських Українців. Історико-Етимологічний Словник.* Львів.

DAUZAT, ALBERT 1951. *Dictionnaire Étymologique des Noms de Famille et Prénoms de France.* Paris.

ФЕДОСЮК, ЮРИЙ 1972. *Русские Фамилии. Популярный этимологический словарь.* Москва.

JAKÓ ZSIGMOND 1944. *A gyalui várbirtokok urbáriumai. XVII–XVIII. sz.* Kolozsvár.

IORDAN, IORGU 1983. *Dicţionar al Numelor de Familie Româneşti.* Bucureşti.

KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Budapest.

LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar névkönyv.* Budapest.

MERGNAC, MARIE-ODILE é. n. *Dictionaire Historique des Noms de Famille.* H. n.

MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 1984. *Sukunimet.* In: UÖK: *Suomalainen nimikirja.* Suomen kielen sanakirjat. 6. Helsinki. 227–925.

MURÁDIN LÁSZLÓ 2005. *Erdélyi magyar családnevek.* Nagyvárad.

NAUMANN, HORST 2007. *Das große Buch der Famailiennamen. Alter, Herkunft, Bedeutung.* München.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – MATÚŠOVÁ, JANA 1991. *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách; Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechch.* Praha.

REANY, PERCY HIDE 1959. *A Dictionary of British Surnames.* London.

ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2006. *Hrvatska Prezimena.* Zagreb.

HAJDÚ MIHÁLY

MIHÁLY HAJDÚ, **Report on the work in progress on the volume of “Mai családneveink lexikona” [Dictionary of Contemporary Hungarian Family Names]**

The author has been chiefly concerned with preparing the dictionary of contemporary Hungarian family names since the beginning of the 1970s. Official data, however, have long been unavailable to him. With the assistance of voluntary researchers (i.e. university students) the author still collected some 200,000 different family name forms and was about to edit them into an

onomasticon, when the Central Office for Administrative and Electronic Public Services provided him with the complete list of all surnames which on 1st of January in 2007 were borne by Hungarian citizens. This collection will form the basis for the dictionary, in which every family name of more than 100 occurrences will be treated. The entries will contain the number of occurrences of each family name as well as the variant forms of spelling of each surname with reference to the number of occurrences of those name forms which display more than 10 appearances; furthermore, the etymology of the family names, their origin, meaning, development (the kind and meaning of the roots and suffixes), geographical distribution as well as their illustrious bearers will also be discussed. Sample entries taken from the dictionary in progress are presented for the first time in this paper.

A SZLOVÁK NÉVTUDOMÁNY MÚLTJA ÉS JELENE

1. A szlovák névtan kezdetei. – A tulajdonnevek vizsgálatának kezdetei Szlovákiában a felvilágosodás kutatóihoz köthetők, akik különböző tudományok (földrajz, történelem, néprajz, archeológia) keretein belül foglalkoztak a nevekkel, s csak később vált a tulajdonnév a nyelvtudományi kutatások tárgyává. A tulajdonnevek mint értékes nyelvemlékek a szlovákok elődeinek letelepedéséről is számot adtak.

A helynevek gazdag tárát tartalmazza BÉL MÁTYÁS „Notitia Hungariae novae historico-geografica" című műve. A 19. században megemlíthetjük JÁN KOLLÁR írót, aki összeállított egy személynévjegyzéket (1828), és a szláv népek tulajdonneveiről is írt (1830). A szlovák névkutatás igazi fellendülése azonban a 20. században kezdődött meg. Elsőként a cseh VLADIMÍR ŠMILAUER „Vodopis starého Slovenska" (A régi Szlovákia vízrajza) című munkája foglalkozott behatóan a tulajdonnevek egy osztályával, a víznevekkel (1932). A szerző a mű bevezető részében ismerteti a történeti forrásokat (1300-ig vizsgálta a névanyagot), a kutatás módszereit és a munka szerkezetét (IX–XLIII). Az egyes folyók (Morva, Duna, Dudvág, Vág, Nyitra, Garam, Ipoly, Sajó, Hernád, Bodrog, Poprád) szerint haladva mutatja be a vízneveket (1–286), majd ezt a fejezetet követi a nevek adattára az etimológiai magyarázatokkal együtt (287–452). A továbbiakban az összegyűjtött korpuszt a névadás indítéka szerint (köznévi, személy- és helynévi, ismeretlen és bizonytalan eredetű víznéveket különböztet meg) rendszerezi (453–502). A könyv befejező részében (503–560) ŠMILAUER a magyar bejegyzések sajátosságairól ír, majd a források értékelése és a nevek jegyzéke következik.

A szlovák helységnevek etimológiáját JÁN STANISLAV vizsgálta (1947). Névtani vonatkozású történeti adatokat tartalmaz a „Slovenský juh v stredoveku" (Szlovák dél a középkorban) című könyve is (1948).

A magyarországi szlovákok személy- és helyneveivel VINCENT BLANÁR foglalkozott „Príspevok ku štúdii slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku" (Adalékok a magyarországi szlovák személy- és helynevek tanulmányozásához) című monográfiájában (1950). Az 53 kutatóponton személy- (elsősorban családneveket) és helyneveket gyűjtött.

2. Intézményi háttér, névtudományi konferenciák, rendezvények. – Vincent Blanárnak köszönhetően alakult meg a Szlovák Névtudományi Bizottság (Slovenská onomastická komisia) a Szlovák Tudományos Akadémián belül 1964. december 8-án, mely intézményes keretek közt biztosította a névkutatás szervezettebbé válását. Az első elnöke Vincent Blanár lett (1964–1977), majd őt követték Ján Matejčík (1977–1984), Milan Majtán (1984–2001) és Pavol Žigo (2001–).

Az első Szlovák Névtudományi Konferenciát 1967-ben szervezte a Szlovák Névtudományi Bizottság; a legutóbbit, a tizenhetediket 2007-ben.

Az első konferencián három témakörben hangzottak el az előadások: a) a mai és a történeti személynevek kutatása, b) a helynevek diakrón kutatása, c) a helynevek standardizálása (BLANÁR–MAJTÁN szerk. 1968). A második konferencián (1969) a szlovák

névtanosok a névtudomány elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkoztak (KRIŠTOF szerk. 1970). A harmadik névtudományi konferencia (1970) monotematikus volt, az élőnyelvben használatos személynevek kutatásáról adott képet (BLANÁR szerk. 1972). A tulajdonnevek nyelvi elemzésének lehetőségeiről volt szó a negyedik konferencián (1971), amely rámutatott arra, hogy a tulajdonnevek a szókészlet szerves részét alkotják, s szükséges a rendszerszerű vizsgálatuk (MAJTÁN szerk. 1973). Egy év múlva került sor az ötödik névtani konferenciára (1972), melynek fő kérdéskörei a következők voltak: a) a személynevek kartografálása (névföldrajz), b) a szláv névtani terminológia, c) a nyelvi kontaktusok hatása a tulajdonnevek világára (BLICHA–MAJTÁN szerk. 1976). A hatodik konferencián (1974) a tulajdonnevek elméleti kérdéseinek, illetve a népi helynevek kutatási módszereinek és eredményeinek tárgyalása került előtérbe (MAJTÁN szerk. 1976). Az ezt követő hetedik névtudományi konferenciának (1976) a fő témája a tulajdonnév társadalomban betöltött szerepe és működése volt, tehát a társadalom és névhasználat összefüggéseit vette górcső alá (MAJTÁN szerk. 1980). A nyolcadik konferencia (1980) központi témája a tulajdonnevek lexikográfiai feldolgozása volt (MAJTÁN szerk. 1983). A tulajdonnevek és a köznevek közti összefüggések bemutatása került előtérbe a kilencedik névtani konferencián (1985), melyen a történeti névkutatással kapcsolatos előadások száma is magas volt (MAJTÁN szerk. 1987). A tizedik konferencián (1989) főképpen a tulajdonneveknek a nyelvtörténetben betöltött szerepével és a névtudomány interdiszciplináris kapcsolataival foglalkoztak a kutatók (MAJTÁN szerk. 1991). A tizenegyedik konferencia (1994) a névtan elméleti, módszertani és egyéb általános kérdéseit boncolgatta (KROŠLÁKOVÁ szerk. 1994). A következő három konferencián (1995, 1997, 2000) a hagyományos témákon túl nagyobb figyelmet szenteltek az előadók a társadalom és a névhasználat összefüggéseinek, az irodalmi névadásnak, az állatnévadásnak és a helynevek standardizálásának (MAJTÁN–RUŠČÁK szerk. 1996, MAJTÁN–ŽIGO szerk. 1998, KRŠKO–MAJTÁN szerk. 2000). A tizenötödik konferencia (2002) elsődlegesen a tulajdonnevek kommunikációban betöltött funkciójával foglalkozott (ŽIGO–MAJTÁN szerk. 2003). A tizenhatodik névtani konferencián (2004) a szlovák, illetve szláv onomasztika aktuális eredményeit mutatták be a résztvevők. Az általános, elméleti előadások után a személy-, hely- és intézménynevekkel, valamint az írói névadással kapcsolatosak következtek (POVAŽAJ–ŽIGO szerk. 2007).

A legutóbbi, tizenhetedik névtudományi konferencián (2007) mintegy hatvan előadás hangzott el. A hazai névtanosokon kívül egyéb országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Ukrajna) kutatói is részt vettek a rendezvényen. Az elméleti plenáris előadások után két szekcióban zajlott a tanácskozás. A konferencián a helynevekkel foglalkozó előadások domináltak, ezen belül a hidronímiának (víznévkutatás) önálló blokkot szenteltek. Magyarországból ZSILÁK MÁRIA tartott előadást a magyarországi szlovákok által használt helynevek sajátosságairól. A személyneves előadásokban a szocioonomasztikai megközelítésmód került előtérbe. Magyar vonatkozású adatokat közölt BAUKO JÁNOS, aki különböző generációk ragadványnév-használatát vizsgálta magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. A rendezvényen egyéb névfajtákkal (állat-, intézmény- és írói nevek) is foglalkoztak a kutatók.

A szlovák névtudományi konferenciák mellett egyéb rendezvényeken is foglalkoztak a tulajdonnevek világával. Az 1970-es években öt szakmai szemináriumot szervezett a Szlovák Névtudományi Bizottság. 1973-ban két szemináriumot tartottak a névkutatás eredményeiről és további feladatairól, 1974-ben az élő személynevek tartalmi, motivációs

és szerkezeti modellezésének lehetőségéről, 1977-ben a terepmunkával járó hely- és személynévkutatások módszertani kérdéseiről, 1978-ban pedig a víznevek kutatásáról és a földrajzi köznevek terminológiájáról. Az 1980-as években két cseh–szlovák névtudományi konferenciára is sor került. Az elsőt 1982-ben Csehországban tartották „Onomastika jako společenská věda" (Az onomasztika mint társadalomtudomány) címen (ŠRÁMEK 1983), a következőt 1987-ben Szlovákiában, mely a névtan aktuális feladatairól szólt a nyelvpolitika és nyelvművelés szempontjából (MAJTÁN 1989). További három közös cseh–szlovák szemináriumot tartottak Szlovákiában „Onomastika a škola" (Névtan és iskola) címen: 1986-ban az utcanevekről (ŽIGO 1988), 1990-ben (BLICHA 1992) az irodalmi névadásról (nevek az irodalmi művekben, népköltészetben, sajtóban), 1995-ben az irodalmi nevek fordításáról és az állatnevekről értekeztek a névkutatók. Az 1996-ban szervezett nemzetközi névtani kollokvium az „Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti" (Az utcanevek a múlt és jelen kontextusában) címet viselte (ODALOŠ–MAJTÁN 1996). Megjegyezném, hogy a szlovák és cseh névkutatók szorosabb együttműködése azzal is összefügg, hogy hosszú ideig közös államban éltek.

3. Személynévkutatás. – ŠTEFAN KRIŠTOF „Osobné mená bývalej Tekovskej stolice" (A volt Bars vármegye személynevei, 1969) című monográfiájában a volt Bars vármegye területén végzett személynévkutatásokat. A történeti névanyagot a 16. századtól kezdve közli, s a szinkrón névállomány az 1960–1966 között folytatott gyűjtésből származik. Az eredményeket különálló térképlapokon (17 darab), a névföldrajz segítségével is szemlélteti. A munkában a család-, kereszt-, bece- és ragadványneveken kívül foglalkozik az ún. élő lakossági nevekkel, helységcsúfolókkal (pl. a garamszentkereszteket – Žiar nad Hronom – *Hurkári* névvel csúfolták, mert szerették és árulták a hurkát) és háznevekkel is (gyakran az előző tulajdonos neve alapján azonosítják a ház lakóit, de azonos lehet a jelenlegi tulajdonos családnevével – pl. *do Tótou* 'Tóthék házába' – vagy ragadványnevével is: pl. *do Ištenou* 'Istenékhez', *do Kormošou* 'Kormosékhoz'). Összesen 117 község névanyagát jegyezte le, a munkában gazdag adattár található (159–299). Megállapítja, hogy a nevek a település nemzetiségi megoszlásáról is tanúskodnak (KRIŠTOF 1969: 13).

A legjelentősebb szlovákiai személynévkutatás VINCENT BLANÁR és JÁN MATEJČÍK nevéhez fűződik. Kétkötetes művük címe „Živé osobné mená na strednom Slovensku" (Élő személynevek Közép-Szlovákiában). Az első rész (BLANÁR–MATEJČÍK 1978) a személynév deszignációjával, elméleti kérdésekkel foglalkozik, s 9 közép-szlovákiai település névanyagán keresztül mutatja be a gyakorlati elemzés lehetőségét. A második rész (BLANÁR–MATEJČÍK 1983) az ún. tartalmi modellek disztribúcióját tárgyalja, a gazdag adattár (24–490) pedig 45 település névanyagát tartalmazza. A szerzők Közép-Szlovákia 106 községének élő személyneveit dolgozták fel (kb. 55 000 név), de ebből csak 45 helység névanyagát közölték (14 313 személyhez 25 137 élő név kapcsolódik). Közép-Szlovákia 9 megyéjéből (Gömör, Nógrád, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Túróc, Árva, Trencsén) 5-5 kutatópontot választottak ki. Eredetileg 457 településen gyűjtötték a korpuszt. Kb. 2 millió élő személynév gyűlt össze (BLANÁR 1996: 168), de ennek csak egy töredékét vizsgálták. Az élő személyneveken belül hat funkcionális elemet különítenek el: családnév, keresztnév, egyéni ragadványnév, élő családi név 'öröklődő ragadványnév', háznév, apellatívum (névkiegészítő, pl. *bácsi, néni*). A névanyag feldolgozásában a strukturalista szemléletmód érvényesül. BLANÁR dolgozta ki az ún. tartalmi és

motivációs modellek szimbólumokkal való jelölésének módszerét. Külön vizsgálta a szerzőpáros a férfiak, nők, gyermekek névhasználatát és a névviselők rokonsági viszonyait. Rámutattak a gyűjtés nehézségeire, a névanyag dinamikus változására is. „Az élő személynevek ismerete (a személynév és a denotátum azonosítása az adott közösség társadalmi tudatában) a helyi szociális norma részét képezi" (BLANÁR–MATEJČÍK 1978: 22).

A MILAN MAJTÁN és MATEJ POVAŽAJ által írott keresztnévszótár 1983-ban látott napvilágot, később több kiadásban megjelent, a bővített változata 1998-ban „Vyberte si meno pre svoje dieťa" (Válasszon keresztnevet gyermekének) címen. A könyv a keresztnevek szótárán kívül egyéb részeket is tartalmaz. A szerzők a mű elején (5–33) foglalkoznak a személynevek történetével, a kereszténység felvétele előtt használatos régi szláv nevekkel, a kereszténységben kapott személynevekkel, a keresztnévi eredetű családnevekkel és a névdivattal. Ezt a részt követi a keresztnévszótár (34–268). Az egyes keresztnevek ábécérendben találhatók. A keresztnevek mellett rövidítések jelölik a női, illetve férfinevet. A szerzők a keresztnév eredete és jelentése után a különböző nyelvekben (angol, cseh, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol, svéd stb.) meglévő névmegfelelőket tüntetik fel, majd közlik a keresztnévből származó családneveket. A továbbiakban (269–86) a keresztnevek anyakönyvezéséről, a becenévi alakváltozatokról, az új keresztnevek létrejöttéről, a névválasztásról, illetve -változtatásról és a női családnevek használatáról olvashatunk. A férfi és női keresztnevek hivatalosan bejegyezhető alakváltozatainak listáját tartalmazza a következő rész (287–317). „A keresztnevek naptára" című fejezetben (318–29) hónapokra és azon belül napokra bontva találjuk meg az egyes nevek névnapjának időpontját. A könyv a keresztnevek becenévi alakváltozatainak jegyzékével zárul (330–42).

4. Helynévkutatás. – 1966 és 1975 között megvalósult egy egész Szlovákiára kiterjedő, helyneveket összegyűjtő kérdőíves kutatás. Ennek részleges eredményeit közölte MILAN MAJTÁN „Lexika slovenskej toponymie" (1996) című monográfiájában. A könyvben foglalkozik a tulajdonnevek nyelvi, grammatikai sajátosságaival, a történeti helynévkutatás eredményeivel, a helynevek strukturális típusaival és lexikális tulajdonságaival. A földrajzi közneveket részletesen elemzi, s a névföldrajz módszereit is alkalmazza (52 vonatkozó térképet közöl). Különálló fejezetekben összefoglalja a hegy- és víznevekkel kapcsolatos kutatásokat. A könyvben közölt névanyagot aprólékos történeti-etimológiai elemzés alá veti.

A helynevek feldolgozása több kutatót foglalkoztatott. HABOVŠTIAK (1970) az árvai határneveket, CHOLUJ (1992) a kiszucai népi helyneveket, BLICHA (1996) az Ondavai- és Topolyai-völgy határneveiben fellelhető szlovák–ruszin nyelvi kontaktusokat, majd KRŠKO (2001) a Murányi-völgy helyneveit vizsgálta.

A történeti-etimológiai helynévvizsgálatról számos tanulmány született JÁN STANISLAV, RUDOLF KRAJČOVIČ, ŠIMON ONDRUŠ, VLADO UHLÁR, ONDREJ R. HALAGA, BRANISLAV VARSIK (1964, 1973, 1977) tollából. KRAJČOVIČ (2005) nyelvtörténészként hangsúlyozza, hogy az egyes helynevek a szlovák történelem élő krónikáját rejtik magukban. Könyve számos toponima etimológiai magyarázatát tartalmazza.

A helységnevekkel elsősorban MILAN MAJTÁN tanulmányai foglalkoznak. A szlovákiai helységnevek jegyzékét és az egyes toponimák 1773–1997 közötti névváltozatait tartalmazza a több kiadásban megjelent „Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)" című könyve. A bevezetőt követi a szótári rész (21–353), melyben az egyes

helységnevek mellett időrendi sorrendben szerepelnek a történeti forrásokban előforduló névalakváltozatok. Az ábécérendes névmutatóban (357–600) az összes névváltozat listája található.

A hegynevekkel foglalkozó kutatók közül megemlítendő IVAN BOHUŠ (1996), aki a Magas-Tátra helyneveinek névadási magyarázatait tette közzé, mintegy 12 000 tátrai helynevet gyűjtött össze.

Az utóbbi években újra fellendült a víznevek (hidronimák) kutatása, melyet egykor ŠMILAUER kezdeményezett. Egy különálló kutatócsoport foglalkozik a témával. 2005-ben jelent meg JAROMÍR KRŠKO „Spracovanie hydronymie Slovenska" (Szlovákia víznéveinek feldolgozása) című monográfiája, melyben módszertani útmutatót ad a Hydronymia Slovaciae nevezetű projekt keretén belül készülő tanulmányok elkészítéséhez. A víznevek gyakorlati feldolgozásának útmutatóját a témával kapcsolatos szlovák (53–65), illetve külföldi (65–91) névtani bibliográfiai adatok követik. Önálló kötetekben a következő folyók vízneveit dolgozták fel a szlovák névtanosok: Sajó szlovákiai része (SIČÁKOVÁ 1996), Ipoly (MAJTÁN–ŽIGO 1999), Túróc (KRŠKO 2003), Nyitra (HLADKÝ 2004), Árva (MAJTÁN–RYMUT 2006). A szláv eredetű folyónevekről és a magyarok általi 10–12. századi átvételükről a történész VARSIK (1989) írt.

5. Névelmélet, általános névtan. – A MICHAL BLICHA és MILAN MAJTÁN által szerkesztett „Úvod do onomastiky" (Bevezetés a névtanba, 1986) című egyetemi jegyzetben a következő témakörökkel foglalkoznak a szerzők: a névtan helye a tudományok rendszerében, a tulajdonnév funkciói, névtani terminusok és értelmezésük, a névkutatás módszerei és forrásai, személy- és helynévkutatások, az irodalmi névadás, névtan a felsőoktatásban. Napjainkban a névtan mint választható tantárgy a szlovákiai felsőoktatásban Pozsonyban, Nagyszombaton, Nyitrán, Besztercebányán, Rózsahegyen és Eperjesen van jelen.

VINCENT BLANÁR szintetikus formában 1996-ban a „Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej kommunikácii" (A tulajdonnév elmélete. A társadalmi kommunikációban való státusa, szerveződése és működése) című fő művében foglalja össze névtani kutatásainak eredményeit. A könyv német nyelven is megjelent „Theorie des Eigennamen. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation." címen (BLANÁR 2001). A szemiológiai, funkcionális és strukturalista szemléletmód ötvöződik a monográfiában. BLANÁR többek között foglalkozik a tulajdonnév és a köznév közötti összefüggésekkel, a tulajdonnevek rendszerével, típusaival, az onimikus nomináció (megnevezés) tényezőivel. A tulajdonnevet mint az általános, egyedi és specifikus jegyek egységes hordozóját mutatja be. Elsősorban személyneves kutatásai alapján ír a tartalmi, motivációs és szerkezeti modellezés lehetőségeiről. A tulajdonnevek rendszerét társadalmi-kommunikációs szempontból vizsgálja. A szerző több magyar vonatkozású névtani információt is közöl a könyvben, s fontosnak tartja a szlovákiai magyarság élő személynévanyagának felkutatását is (BLANÁR 1996: 186).

A szlovák névtudományról a „Słowiańska onomastyka. Encyklopedia" (RZETELSKA-FELESZKO–CIEŚLIKOWA szerk. 2002, 2003) című kétkötetes kiadványban is olvashatunk, melyben az egyes szláv nyelvek (lengyel, cseh, szlovák, luzsicei szerb, orosz, ukrán, fehérorosz, bolgár, makedón, szerb, horvát, szlovén) névtanába is betekinthetünk. A több mint 1200 oldalas mű elkészítésében 46 névkutató (a szlovák részről VINCENT BLANÁR és MILAN MAJTÁN) közreműködött, és minden szerző a saját anyanyelvén (a luzsicei szerben kívül; a vonatkozó részek német, illetve lengyel nyelvűek a szerzőktől függően)

közölte a névtani eredményeket. A mű a tulajdonnevek szintetikus leírását adja a szláv onomasztikában. A kiadvány két kötete 24 főbb fejezetet tartalmaz: a névtan története, névelmélet, kutatási módszerek, terminológiai kérdések, a névtani kutatások jelene, a tulajdonnevek etimológiája, a régi szláv és egyéb eredetű tulajdonnevek, idegen hatások, a határmenti etnikai és nyelvi területek tulajdonnevei, névpolitika, keresztnevek, családnevek, egyéb személynévfajták, helységnevek, mikrotoponimák, hegynevek, víznevek, utcanevek, állatnevek, intézménynevek, társadalom és névhasználat, irodalmi névadás, vallás és tulajdonnév-használat, a tulajdonnevek változása a 20. században. A szláv névtudomány terminológiai szótárában (SVOBODA et al. 1973) a szlovák onomasztikában használatos terminusok és magyarázataik is megtalálhatók.

6. Egyéb, tulajdonnevekkel foglalkozó kiadványok. – Az üzlet- és cégnevekkel (logonimák) behatóbban MÁRIA IMRICHOVÁ (2002) foglalkozik. Áttekinti a témával kapcsolatos szláv szakirodalmat, meghatározza a *logonima* terminust és funkcióit, hangsúlyozza a tulajdonnévtípus jelértékét. A motivációnak négy alapvető fajtáját (szemantikai, szóalkotási, propriális 'tulajdonnévosztály-váltással keletkezett', polimotivációs) különíti el, s részletesen csoportosítja az egy- és többszavas intézményneveket. Vizsgálja az üzlet- és cégnevek kommunikációban betöltött funkcióját, információs értékét, kiejtését. Az adattárban 1635 intézménynevet sorol fel a névadás magyarázataival együtt.

A tulajdonnevek társadalmi vetületével, szociális kontextusával a KRŠKO–IMRICHOVÁ–ODALOŠ (2006) szerzőhármas foglalkozik a „Sociálny kontext onymie" című kötetben. A könyvben a következő témákról olvashatók tanulmányok: a szlovák és a lengyel diákragadványnevek összehasonlítása, a graffitik kommunikációs regisztere, üzletnevek a nyelvi kommunikációban és az utcanevek dinamikus változása.

2000-ben szemináriumot szerveztek az idegen tulajdonnevek szlovák nyelvben való adaptációjának problémáiról. Az elhangzott előadásokból álló kiadvány (KRÁLIK szerk. 2002) 27 vonatkozó tanulmányt tartalmaz, s több (5) érinti közülük a régi magyar tulajdonnevek átírását is. A francia tulajdonnevek szlovákban való használatával KAREL SEKVENT (2002) foglalkozott. AZ OLOŠTIAK–BÍLÁ–TIMKOVÁ (2006) szerzőhármas jóvoltából látott napvilágot a „Slovník anglických vlastných mien v slovenčine" (A szlovákban használatos angol tulajdonnevek szótára) című mű. A publikáció két részre oszlik. Az elméleti részben (9–84) a szlovák nyelvben használatos angol tulajdonnevek adaptációjáról olvashatunk. A szótári rész (85–258) 6700 személy-, 400 zenekar- és 2200 helynevet tartalmaz. MARTIN OLOŠTIAK (2007) monográfiájában aprólékosabban tárgyalja a szlovák nyelvben használatos angol tulajdonnevek kérdéskörét; az idegen tulajdonnevek nyelvi-strukturális és kommunikatív-pragmatikai funkcióival foglalkozik. Elsősorban a fonikus, morfológiai és szóalkotási adaptáció kérdéseit taglalja, megmagyarázza az újonnan bevezetett terminusokat, illetve a már használatosak közül többet újraértelmez. A szerző a közeljövőben tervezi egy idegen tulajdonneveket tartalmazó elektronikus lexikon megszerkesztését.

Névtani tanulmányokat a következő nyelvészeti folyóiratokban is olvashatunk: Jazykovedný časopis, Kultúra slova, Slavica Slovaca, Slovenská reč.

7. Bibliográfia. – A szlovák névtan bibliográfiai adatai különböző kiadványokban találhatók. DVONČ és MAJTÁN (1980) állította össze az 1918–1964 közötti időszak névtani publikációinak listáját, majd MAJTÁN (1978) az 1965-től 1977-ig terjedőt. DVONČ közölte az 1962–1978, 1979–1991 közötti szlovák névtani szakirodalmat az ICOS

(Nemzetközi Névtudományi Társaság) által kiadott Onoma című névtani folyóiratban, és az 1981-től 1988-ig terjedőt a Cseh Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő „Onomastický zpravodaj ČSAV" című évkönyvben (a mai Acta Onomastica elődje).

A szlovák névtani munkák időszakonkénti jegyzéke az említett forrásokon kívül megtalálható LADISLAV DVONČ „Bibliografia slovenskej jazykovedy" (A szlovák nyelvtudomány bibliográfiája) című könyvének egyes köteteiben (1957, 1958, 1962, 1970): 1948–1952, 1953–1956, 1957–1960, 1961–1965, és a „Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov" (Szlovák nyelvészek. A szlovák szlovakisták és szlavisták személyi bibliográfiája) köteteiben (1987, 1997, 1998, 2003): 1925–1975, 1976–1985, 1986–1995, 1996–2000.

Hivatkozott irodalom

BEL, MATTHIAS 1735–1742. *Notitia Hungariae novae historico-geografica* 1–4. Viennae.

BLANÁR, VINCENT 1950. *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT 2001. *Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionen der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation*. Hildesheim–Zürich–New York.

BLANÁR, VINCENT szerk. 1972. *Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. – 6. XI. 1970.* Banská Bystrica.

BLANÁR, VINCENT – MATEJČÍK, JÁN 1978. *Živé osobné mená na strednom Slovensku* I/1. *Designácia osobného mena.* Bratislava.

BLANÁR, VINCENT – MATEJČÍK, JÁN 1983. *Živé osobné mená na strednom Slovensku* I/2. *Distribúcia obsahových modelov*. Martin.

BLICHA, MICHAL 1996. *Toponymia Ondavskej a Topolianskej doliny. Slovensko-rusínske jazykové kontakty v chotárnych vzťahoch.* Prešov.

BLICHA, MICHAL szerk. 1992. *Onomastika a škola. Materiály zo IV. celoštátneho onomastického seminára. Prešov 12. – 13. septembra 1990.* Prešov.

BLICHA, MICHAL – MAJTÁN, MILAN szerk. 1976. *V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. mája 1972)*. Bratislava.

BLICHA, MICHAL – MAJTÁN, MILAN szerk. 1986. *Úvod do onomastiky.* Prešov.

BOHUŠ, IVAN 1996. *Od A po Z o názvoch Vysokých Tatier.* Tatranská Lomnica.

DVONČ, LADISLAV 1987. *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925–1975).* Martin.

DVONČ, LADISLAV 1997. *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976–1985).* Bratislava.

DVONČ, LADISLAV 1998. *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986–1995).* Bratislava.

DVONČ, LADISLAV 2003. *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996–2000).* Bratislava.

DVONČ, LADISLAV – MAJTÁN, MILAN 1980. *Bibliografický prehľad slovenskej onomastiky za roky 1918–1964.* Prešov.

HABOVŠTIAK, ANTON 1970. *Oravské chotárne názvy.* Banská Bystrica.

HLADKÝ, JURAJ 2004. *Hydronymia povodia Nitry.* Trnava.
CHOLUJ, DOMINIK 1992. *Onomastika Kysúc.* Kysuce.
IMRICHOVÁ, MÁRIA 2002. *Logonymá v systéme slovenčiny.* Prešov.
KOLLÁR, JÁN 1828. *Jmenoslov čili slovník osobných jmen.* Budín.
KOLLÁR, JÁN 1830. *Rozpravy o jménach, počátkach i starožitnostech národu slavského a jeho kmenu.* Budín.
KRAJČOVIČ, RUDOLF 2005. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.* Bratislava.
KRÁLIK, ĽUBOR szerk. 2002. *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. *Vedecký seminár. Bratislava 19. – 20. október 2000.* Bratislava.
KRIŠTOF, ŠTEFAN 1969. *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice.* Bratislava.
KRIŠTOF, ŠTEFAN szerk. 1970. *Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. – 24. mája 1969.* Bratislava.
KROŠLÁKOVÁ, EMA szerk. 1994. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastného mena. 11. slovenská onomastická konferencia (Nitra 19. – 20. mája 1994).* Bratislava–Nitra.
KRŠKO, JAROMÍR 2001. *Terénne názvy z Muránskej doliny.* Banská Bystrica.
KRŠKO, JAROMÍR 2003. *Hydronymia povodia Turca.* Banská Bystrica.
KRŠKO, JAROMÍR 2005. *Spracovanie hydronymie Slovenska (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae.* Banská Bystrica.
KRŠKO, JAROMÍR – IMRICHOVÁ, MÁRIA – ODALOŠ, PAVOL 2006. *Sociálny kontext onymie.* Banská Bystrica.
KRŠKO, JAROMÍR – MAJTÁN, MILAN szerk. 2000. *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000).* Bratislava – Banská Bystrica.
MAJTÁN, MILAN 1972. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava.
MAJTÁN, MILAN 1978. *Bibliografický prehľad slovenskej onomastiky za roky 1965–1977.* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava.
MAJTÁN, MILAN 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1973. *IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971.* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1976. *VI. slovenská onomastická konferencia (Nitra 4. – 6. apríla 1974).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1980. *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1983. *VIII. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980).* Bratislava – Banská Bystrica – Prešov.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1987. *IX. slovenská onomastická konferencia (Nitra 26. – 28. júna 1985).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1989. *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6. – 8. mája 1987 v Smoleniciach).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN szerk. 1991. *X. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 13. – 15. septembra 1989).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – BLANÁR, VINCENT szerk. 1968. *I. slovenská onomastická konferencia. (Bratislava 5. – 6. decembra 1967).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – POVAŽAJ, MATEJ 1983. *Meno pre naše dieťa*. Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – POVAŽAJ, MATEJ 1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa.* Bratislava.

MAJTÁN, MILAN – RYMUT, KAZIMIERZ 2006. *Hydronymia povodia Oravy.* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – RUŠČÁK, FRANTIŠEK szerk. 1996. *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár Onomatika a škola (Prešov 25. – 26. októbra 1995).* Prešov–Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL szerk. 1998. *13. slovenská onomastická konferencia (Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997).* Bratislava.
MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL 1999. *Hydronymia povodia Ipľa.* Bratislava.
ODALOŠ, PAVOL – MAJTÁN, MILAN szerk. 1996. *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti (Banská Bastrica 3. – 5. septembra 1996).* Banská Bystrica – Bratislava.
OLOŠTIAK, MARTIN 2007. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (anglické vlastné mená v slovenčine).* Prešov.
OLOŠTIAK, MARTIN– MAGDALÉNA BÍLÁ – RENÁTA TIMKOVÁ 2006. *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine.* Bratislava.
POVAŽAJ, MATEJ – ŽIGO, PAVOL szerk. 2007. *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie.* Bratislava.
RZETELSKA-FELESZKO, EWA – CIEŚLIKOWA, ALEKSANDRA szerk. 2002. *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia.* Warszawa–Kraków.
SEKVENT, KAREL 2002. *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine.* Prešov.
SIČÁKOVÁ, ĽUBA 1996. *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej.* Prešov.
STANISLAV, JÁN 1947. *Odkryté mená slovenských miest a dedín.* Bratislava.
STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku* 1–3. Martin.
SVOBODA, JAN – ŠMILAUER, VLADIMÍR – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – OLIVA, KAREL – WITKOWSKI, TEODOLIUS 1973. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik.* Zpravodaj místopisné komise ČSAV. Praha.
ŠRÁMEK, RUDOLF szerk. 1983. *Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. česko-slovenské onomastické konference (18. – 20. 5. 1982 v Trojanovicích).* Praha.
VARSIK, BRANISLAV 1989. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí.* Bratislava.
VARSIK, BRANISLAV 1964, 1973, 1977. *Osídlenie Košickej kotliny.* Zv. 1–3. Bratislava.
ŽIGO, PAVOL szerk. 1988. *Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra-Piesok 8. – 10. októbra 1986.* Bratislava.
ŽIGO, PAVOL – MAJTÁN, MILAN szerk. 2003. *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 6. – 7. septembra 2002).* Bratislava.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, **The past and present of Slovakian onomastics**

This paper, giving an overview of the past and present of onomastics in Slovakia, describes the beginnings of Slovakian onomastics, enumerates the conferences and programmes organised by the Slovakian Onomastic Society and discusses the conclusions and the bibliographic data of publications (surveying specific as well as general aspects of personal names, place names and other proper names) produced in different fields of onomastics over the years.

MAGYAR HELYNÉVKUTATÁS KÁRPÁTALJÁN

1. 2003-ban látott napvilágot HOFFMANN ISTVÁNnak a magyar helynévkutatás történetét feldolgozó munkája, amelyben – legnagyobb sajnálatára – csak egy rövid bekezdést tudott szentelni a kárpátaljai névkutatásnak (HOFFMANN 2003: 82). Az alábbiakban szeretném kiegészíteni HOFFMANN információit, és röviden összefoglalni a kárpátaljai magyar helynévkutatás történetét.

2. A témával kapcsolatban még 1970-ben jelent meg LIZANEC PÉTER professzor tollából egy cikk a II. névtudományi konferencián (LIZANEC 1970: 270–7). Ebben egyetlen helynevekkel foglalkozó munkát említ, az ungvári ukrán nyelvi tanszéken dolgozó HALÁSZ K. J. docens dolgozatát, amit 1961-ben kandidátusi értekezésként védett meg. Címe: „Топонимика Закарпатской области (названия населенных пунктов)" (Kárpátalja helynevei. Településnevek). Ebben a dolgozatban 509 település nevének magyarázatát adja, és arra a következtetésre jut, hogy a helynevek rendszere eredetét tekintve szláv. „A helynevek egészen csekély részének van magyar fonetikai-morfológiai jellege, sőt, hangsúlyoznunk kell, hogy e nevek eredete az esetek többségében szláv, ha figyelembe vesszük tényleges etimológiájukat" (idézi LIZANEC 1970: 275). Teljesen magyar jellegű név szerinte alig van *(Harangláb, Téglás, Kerekhegy, Királyháza, Szőlős, Újlak)*. Ez a dolgozat rengeteg tévedést tartalmaz, gyakran téves etimológiáit adja meg a neveknek, és az általa tárgyalt nevek között sok olyan van, amely végső eredetét tekintve szláv ugyan, de magyar névadással keletkezett.

A kárpátaljai helynévkutatás kezdetét azonban HALÁSZ munkájánál jóval korábbra tehetjük.

3. Az első mai értelemben vett kárpátaljai helynévgyűjtő LEHOCZKY TIVADAR (1830–1915) volt, akiről SZABÓ T. ATTILA a 19. századi magyar helynévkutatást összefoglaló munkájában is elismeréssel szól (SZABÓ T. 1944). A jogász végzettségű régész, történész és néprajzkutató 1852-ben telepedett le Munkácson, és attól kezdve foglalkozott Bereg vármegye történetével és néprajzával. Legjelentősebb műve a háromkötetes „Beregvármegye monographiája" (Ungvár, 1881–1882). Ez a mű rengeteg történelmi nevet tartalmaz, amelyek elsősorban a leleszi konvent régi irataiban fordulnak elő. LEHOCZKY figyelme a helynevek iránt nem véletlenszerű, tudatosan vizsgálta őket. Nemcsak feljegyezte a neveket, hanem igyekezett kideríteni azok etimológiáját is. 1873-ban a Századok című történelmi folyóirat hasábjain közölt cikket „Beregvármegyei helynevek származtatása" címmel, amelyben elsősorban a ruszin eredetű településneveket magyarázta. 1899-ben az Etnographiában jelent meg tanulmánya (Beregmegyei helynevek), amelyben felfigyelt a magyar és a ruszin névadás közti hasonlóságokra, a párhuzamos névadás gyakoriságára. Felismerte, hogy a helynevek fontos segítséget nyújthatnak a segédtudományok művelői, illetve a történész számára is. A nagy számban előforduló szláv eredetű településnevek szerinte arra utalnak, hogy ezen települések alapítói szlávok

voltak, akiket a honfoglalás alkalmával a magyarok elűztek vagy meghódítottak, falvaikat elfoglalták, de az eredeti neveket átvették és megtartották.

Egyéb névélettani kérdések is megragadták a figyelmét, mint például a népi és a hatóságilag megállapított nevek használata és elterjedése közötti különbség. A nép ugyanis a hivatalos új nevekhez nem igen tanúsít hajlandóságot. Ennek oka abban rejlik, hogy sokszor helytelen, szerencsétlenül választott névvel akarja a hatóság az évszázados ősi nevet felcserélni.

Saját bevallása szerint százakra megy azon dűlőneveknek a száma, melyeket Bereg megye helységeiről összeállított. Hagyatékát jelenleg a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzik. Ezen kívül Munkács város helyneveit és régi utcaneveit is közreadta „Munkács város új monografiája" (1907) című munkájában. Mint ezekből is látható, LEHOCZKY történelmi kutatásai mellett tudatosan és rendszeresen gyűjtötte a helyneveket, az utókor azonban történészként emlékezik meg róla, s névkutatói munkásságáról általában megfeledkeznek.

A századfordulón többek figyelme is a népnyelv és a helynevek felé fordult, köszönhetően többek között a Magyar Nyelvőr által meghirdetett gyűjtőpályázatoknak. A folyóirat hasábjain a mai Kárpátalja területéről azonban mindössze három helynévi adatközlés jelent meg: 1900-ban TRENCSÉNY LAJOS sorolta fel Beregszász szőlőinek a megnevezéseit, 1908-ban FORGON PÁL Szernye, 1914-ben M. HAMVAI ERZSÉBET pedig Huszt városának külterületi neveit adta közre. Utóbbi a szláv eredetű neveket etimologizálni is próbálta, több-kevesebb sikerrel. Ezeket az adatközléseket azonban nem követték újabbak, mert az I. világháború befejeztével Kárpátalját leválasztották nemcsak az anyaországról, hanem a magyar tudományos életről is. Így LEHOCZKY munkája sokáig folytatás nélkül maradt.

4. A kárpátaljai magyar helynévkutatás újjáéledése az 1970–80-as évektől figyelhető meg, amikor újra elszórt gyűjtések, egy-egy településre kiterjedő helynévfeldolgozások láttak napvilágot, főként magyarországi kiadványokban. Elsőként 1975-ben BAGU BALÁZS, bátyúi tanár adta közre szülőfaluja helyneveit. 1982-ben a Névtani Értesítőben jelent meg ÍJGYÁRTÓ JUDIT viski helynévgyűjtése, a Magyar Névtani Dolgozatok 75. számában pedig TÓTH JÁNOS Beregrákos helyneveit dolgozza fel.

Az igazi fellendülés a 90-es évek elejétől következett be. Ebben fontos szerepe volt az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének. Bár a tanszék már 1963-ban megalakult, a helynevek gyűjtése több fontos témakör mellett csak ekkortól vált fő kutatási területévé (HORVÁTH 1993): határozott célja lett a kárpátaljai helynevek összegyűjtése és közzététele. A kezdeti időszak eredményeként gyorsan meg is jelent két kötet a Magyar Névtani Dolgozatok sorozatában: az elsőben HORVÁTH KATALIN Csap város (HORVÁTH 1991) helyneveivel foglalkozott, a másodikban pedig 14 település helyneveit adták közre az ungvári járásból (HORVÁTH–LIZANEC–SZABÓ 1992).

Nagyszabású tervként indult el ugyanekkor a tiszai hely-, illetve víznevek összegyűjtése is. Ennek érdekében nemzetközi munkacsoport is alakult, melynek élére LIZANEC PÉTER professzor került. 1991. január 14–15-én Ungváron tudományos konferenciát tartottak, amelyen megtárgyalták a gyűjtés alapelveit és módszerét. 1991 és 1992 nyarán a Tisza forrásától Királyházáig elvégezték az előzetes és az első ellenőrző gyűjtést, ennek feldolgozására és közzétételére azonban a mai napig nem került sor. Tudomásom szerint eddig csak egy rövid mutatvány jelent meg a névanyagból DEBRECENI ANIKÓ

tollából a témával kapcsolatban (DEBRECENI 1993). A több országot átívelő gyűjtőmunka éppen Kárpátalján akadt el: megakasztotta a 90-es években bekövetkező gazdasági válság, a szűkös anyagi lehetőségek.

A helynevek kutatása azonban nem állt le. A tanszéken megkezdődött egy fiatal kutatónemzedék kinevelése, melynek tagjai kezdetben évfolyammunkákban, majd diplomadolgozatokban, végül kandidátusi és doktori disszertációkban dolgozzák fel Kárpátalja helyneveit. Az első fontos lépést ebben a tekintetben ZÉKÁNY KRISZTINA, a tanszék tanárnője tette, aki 2002-ben Ungvár mai és történelmi helyneveiről írt dolgozatával az Ungvári Nemzeti Egyetemen megszerezte kandidátusi fokozatát (ZÉKÁNY 2003a). Őt követte 2004-ben KÖDÖBÖCZ NATÁLIA, aki Beregszász helyneveiből írt dolgozatát védte meg ugyanott (KÖDÖBÖCZ 2004e). SEBESTYÉN ZSOLT 2006-ban a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett PhD-fokozatot Beregvidék helyneveinek feldolgozásából írt disszertációjával (SEBESTYÉN 2006d). Védés előtt áll KOCÁN BÉLA, aki a történelmi Ugocsa megye helyneveit gyűjti és dolgozza fel a Debreceni Egyetemen. Magyarország egykori legkisebb vármegyéjének ómagyar kori helyneveiről több tanulmánya is megjelent (KOCÁN 2006a, 2006b, 2007).

5. A kárpátaljai helynévkutatók eredményeinek publikálására három fontos kiadványban nyílik lehetőség. Az ungvári egyetem magyar tanszékének évkönyve, az Acta Hungarica 1990-től jelenik meg, bár az első évfolyam 1992-ben látott napvilágot. Az irodalomtudománnyal, néprajzzal, történelemmel, pedagógiával és nyelvészettel foglalkozó kötetekben rendszeresen jelennek meg helynevekkel foglalkozó tanulmányok nemcsak kutatók, hanem hallgatók tollából is. ZÉKÁNY KRISZTINA Ungvár utcaneveit, illetve az Ungvár környéki helyneveket vizsgálta meg (ZÉKÁNY 1997a, 2003, 2004), BOJCSUK EDIT Técső utcanévadásának sajátosságaival (BOJCSUK 2003), KÖDÖBÖCZ NATÁLIA Beregszász bel- és külterületi helyneveivel, azok csoportosításával és használatukkal (KÖDÖBÖCZ 2003a, 2003b, 2004a, 2004b), KOVÁCS PÉTER pedig Minaj község helyneveivel (KOVÁCS P. 2003), illetve Ungvár környéki települések etimológiáival (KOVÁCS P. 2004a, 2004b, 2004c) foglalkozott a folyóirat hasábjain. KOCÁN BÉLA Nevetlenfaluból adott közre helyneveket (KOCÁN 2004b), OROSZ GABRIELLA pedig Szalóka belterületi neveit mutatta be (OROSZ 2006). A szerzők nemcsak az adatközlésre, hanem a nevek feldolgozására is nagy figyelmet fordítottak. Ugyancsak a folyóiratban jelent meg KÖDÖBÖCZ NATÁLIA tollából egy tanulmány a kárpátaljai helynévkutatásról (KÖDÖBÖCZ 2004d), a szerző azonban elsősorban a kárpátaljai ukrán névkutatók eredményeit mutatta be.

Az Acta Hungarica mellett több tanulmány jelent meg a Névtani Értesítő hasábjain is a kárpátaljai helynévkutatók tollából. A korábban már említett ÍJGYÁRTÓ JUDIT mellett HORVÁTH KATALIN Kisdobrony (HORVÁTH 1999), KOCÁN BÉLA Aklihegy és Akli (2004a, 2005), KOVÁCS ANDRÁS Som (KOVÁCS 2006), SEBESTYÉN ZSOLT Hetyen (SEBESTYÉN 2002a) helyneveit és Beregszász utcaneveit (SEBESTYÉN 2001) adta közre a névtani folyóiratban. Ugyancsak itt mutatta be SEBESTYÉN ZSOLT egy új kárpátaljai tájnév létrejöttét (SEBESTYÉN 2006a), elemezte egy vidék településneveit (SEBESTYÉN 2003a), s ugyancsak ebben a folyóiratban számoltak be az ungvári tanszék tanárai a Tisza helyneveinek gyűjtéséről (LIZANEC–HORVÁTH 1993).

A Magyar Névtani Dolgozatokban a 90-es években megjelent két kötet után két újabb kötet jelent meg SEBESTYÉN ZSOLT gyűjtéséből (SEBESTYÉN 2002b, 2003b).

A periodikák mellett különböző köszöntő kötetekben, konferenciakötetekben is jelennek meg helynevekkel kapcsolatos tanulmányok, így a Benkő-emlékkönyvben LIZANEC PÉTER a Tisza víz- és helyneveiről (LIZANEC 1991), a Szabó T. Attila-kötetben SEBESTYÉN ZSOLT személynevet tartalmazó helynevekről (SEBESTYÉN 2006c), az V. névtudományi konferencián BEREGSZÁSZI ANIKÓ a kárpátaljai helységnevek változásairól (BEREGSZÁSZI 1997), ZÉKÁNY KRISZTINA pedig Ungvár helyneveiről közölt cikket (ZÉKÁNY 1997b). Mindezekből jól látható, hogy az új névkutató generáció aktív munkát végez Kárpátalja helyneveinek gyűjtésében és feldolgozásában.

Az említett tanulmányokon és adattárakon kívül a különböző falumonográfiák is tartalmazzák egy-egy település helynévanyagát. Ezek előhírnöke volt SIPOS ZSIGMOND, aki 1911-ben Nagyborzsova községről írt monográfiát, melyben nagyszámú földrajzi nevet is felsorolt. Ezeket külön tanulmányban REUTER CAMILLO is közölte (REUTER 1995). A 90-es évek elejétől kezdve több monográfia is megjelent. MÓRICZ KÁLMÁN Nagydobronyról ír könyvet (MÓRICZ 1995), ZUBÁNICS LÁSZLÓ Gút községről és Beregszászról (ZUBÁNICS 2000, 2001), BOTLIK JÓZSEF pedig Gát faluról (BOTLIK 2002). Különböző néprajzi tanulmányok is foglalkoznak helynevekkel, l. pl. BALLA TERÉZ Nagyberegről írt cikkét (BALLA 1996).

6. A helynevek gyűjtése és feldolgozása mellett egy másik jelentős probléma kötötte le a névtanosok figyelmét a 90-es években: a településnevek kérdése. Kárpátalja hányatott sorsa, az anyaországtól való elcsatolás, előbb a cseh, majd a szovjet megszállás ugyanis minden esetben a nevek megváltoztatásával járt.

A 80-as évek közepétől kezdődő politikai enyhülés, a demokrácia felé való nyitás, a kisebbségi jogok garantálása arra ösztönözte a kárpátaljai magyarságot, hogy kezdeményezze a magyar településnevek visszaállítását. Első lépésként a magyar nyelvű sajtótermékekben kezdték használni a magyar alakokat, előbb ukrán alakjukkal együtt, majd önállóan, kizárólag a történelmi nevet. A helységnevek ügyét több szervezet is felkarolta: előbb az 1989-ben alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), majd az Ungvári Állami Egyetem berkein belül 1988 óta működő Szovjet Hungarológiai Központ. Előbbi az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása alapján kívánta rendezni a helységnevek ügyét, míg utóbbi saját kompetenciájának tekintve az ügyet, saját tudományos szempontokat dolgozott ki, amelyek gyakran nem egyeztek a KMKSZ véleményével (BÍRÓ 1993). A véleménykülönbségek elsimítása érdekében 1991. május 11-én Ungváron tudományos tanácskozást tartottak, ahol elfogadtak egy 8 pontból álló állásfoglalást a nevek rendezésére. 1991-ben elsőként Eszeny és Tiszaásvány kapta vissza a nevét, 1992-ben újabb falvak, míg 1995-ben egyszerre 27 település használhatta újra történelmi nevét. A névváltoztatási hullám a 90-es évek végére elcsitult, de ekkorára a jelentősebb magyar lakosságot számláló községek mindegyike visszakapta a nevét. Kivételt csupán az egyetlen magyar többségű város képez, mert bár népszavazás hagyta jóvá Beregszász nevének visszaadását, hivatalosan ez a mai napig nem történt meg.

7. Ugyancsak fontos problémaként vetődött fel az utcanevek kérdése. A helynevek közül az utcanevek a legrövidebb életűek, a politikai változások elsőként mindig ezeket érintik. A településnevek megváltoztatásával egy időben lehetőség nyílt az utcanevek lecserélésére is. 1991-ben Ukrajna elnyerte függetlenségét, a kommunista pártot betiltották, igénnyé vált az előző rendszer ideológiáját tükröző nevek eltüntetése. Ez a folyamat

egységesen lezajlott mind a kisebb településeken, mind a nagyobb városokban. A helyi közigazgatás kompetenciája volt eldönteni, milyen nevekre cseréljék a régi utcaneveket. Beregszászban például az utcák kétharmada kapott régi-új nevet (l. SEBESTYÉN 2001; ZUBÁNICS 2001), de hasonló méretű változáson mentek át Ungvár nevei is (ZÉKÁNY 1997a). A magyarlakta településeken a magyar kultúra, történelem jeles alakjairól nevezték el az utcákat: *Lenin, Marx, Engels, Szovjet Október* stb. utcák ezentúl *Petőfi, Széchenyi, Arany János* nevét viselik. Csak ritkán jöttek létre természetes névadással keletkezett, motivált nevek: *Futballpálya utca, Ivókút utca, Kis utca, Rövid utca, Keskeny utca* stb. Néhány esetben a népi név vált hivatalos névvé. Egyes településeken a helyi hivatalnokok nemtörődömségéből fakadóan megmaradtak a régi nevek: *Népek barátsága utca, Október utca, Lenin utca, Karl Marx utca* stb. A nevek kiválasztásánál túlsúlyba kerültek a személynevek, a legkisebb faluban is ezekkel nevezik el a két-három utcát. Pozitívumként értékelhető, hogy ezek a személyek legalább magyarok.

8. Az eddigi eredmények összefoglalása után néhány szót az előttünk álló feladatokról is szükséges ejteni. Tovább kell folytatni a kárpátaljai helynevek gyűjtését és feldolgozását. A magyarországi megyei névtárakhoz hasonló gyűjteményes kötetbe kellene szerkeszteni a kárpátaljai falvak névanyagát. Mivel Kárpátalján 600-nál több település van, ennek a munkának a kivitelezése egyelőre nem tűnik realitásnak. A magyar falvak névanyagának összegyűjtése azonban elvégezhető. A magyarok lakta területek minden szegletéből van fiatal, ambiciózus névkutató; gyűjtőmunkájuk eredményeinek összegzéséből össze lehetne állítani egy ilyen kötetet. Az élő névanyag mellett természetesen a történelmi nevek gyűjtése is elengedhetetlen. A kataszteri térképeket, birtokösszeírásokat a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában őrzik, ezek feldolgozásához jelen sorok szerzője már hozzálátott. Ugyancsak folytatni kellene a Tisza helyneveinek gyűjtését és közzétételét. A célok tehát adottak, a jelen és következő generáció feladata, hogy Kárpátalját bekapcsolja a magyar névkutatás vérkeringésébe.

Hivatkozott irodalom

BAGU BALÁZS 1975. *Bátyú község földrajzi nevei*. Studia Comitatensia 23. 1: 187–209.

BALLA TERÉZIA 1996. A település szerkezete, népi építészete, határának tagolódása Nagyberegen. In: P. PUNYKÓ MÁRIA szerk., *„Szem látta, szív bánta…'. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok.* Budapest–Beregszász. 151–9.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 2: 356–61.

BÍRÓ ANDOR 1993. Kárpátalja településeinek történelmi neveiről. In: BALOGH LAJOS szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár. 134–42.

BOJCSUK EDIT 2003. *Técső* utcanévadásának sajátosságai. *Acta Hungarica* 10–11. (1999–2000): 18–21.

BOTLIK JÓZSEF 2002. *Gát*. Budapest.

DEBRECENI ANIKÓ 1993. A tiszai helynevek. In: BALOGH LAJOS szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye.* Ungvár. 101–6.

FORGON PÁL 1908. Helynevek. Szernye. *Magyar Nyelvőr* 429.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen.

HORVÁTH KATALIN – LIZANEC PÉTER – SZABÓ ERZSÉBET 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei.* MND. 108. Budapest.

HORVÁTH KATALIN 1991. *Csap helynevei.* MND. 97. Budapest.

HORVÁTH KATALIN 1993. Az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai tanszékének és Hungarológiai Központjának főbb kutatási területei. In: BALOGH LAJOS szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye.* Ungvár. 38–42.

HORVÁTH KATALIN 1999. Kisdobrony helynevei. *Névtani Értesítő* 21: 128–35.

ÍJGYÁRTÓ JUDIT 1982. Visk helynevei. *Névtani Értesítő* 7: 27–35.

KOCÁN BÉLA 2004a. Aklihegy helynevei. *Névtani Értesítő* 26: 101–5.

KOCÁN BÉLA 2004b. Nevetlenfalu földrajzi nevei. *Acta Hungarica* 2001. 12: 32–6.

KOCÁN BÉLA 2005. Akli helynevei. *Névtani Értesítő* 27: 188–90.

KOCÁN BÉLA 2006a. Ugocsa megye korai ómagyar kori szláv eredetű helynevei. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. Debrecen. 107–28.

KOCÁN BÉLA 2006b. Ugocsa vármegye korai ómagyar kori településneveinek nyelvi rendszere. *Magyar Nyelvjárások* 44: 69–82.

KOCÁN BÉLA 2007. Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen – Budapest, 97–112.

KOVÁCS ANDRÁS 2006. Som földrajzi nevei. *Névtani Értesítő* 28: 91–100.

KOVÁCS PÉTER 2003. Minaj község rövid története és földrajzi nevei. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 84–92.

KOVÁCS PÉTER 2004a. Ungvár környéki településnevek előfordulásai és magyarázatai az ismert történeti és névtani szakirodalomban. Radvánc. *Acta Hungarica* 2002–2003. 13–14: 32–7.

KOVÁCS PÉTER 2004b. Ungvár környéki településnevek előfordulásai és magyarázatai az ismert történeti és névtani szakirodalomban. Alsódomonya. *Acta Hungarica* 2002–2003. 13–14: 38–41.

KOVÁCS PÉTER 2004c. Ungvár környéki településnevek előfordulásai és magyarázatai az ismert történeti és névtani szakirodalomban. Felsődomonya. *Acta Hungarica* 2002–2003. 13–14: 42–45.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2003a. Beregszász néhány ismertebb belterületi földrajzi neve. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 71–4.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2003b. Beregszász és környékének földrajzi nevei. (A kérdés története). *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 64–70.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2004a. Beregszász és környéke földrajzi nevei a magyar nyelvhasználatban. *Acta Hungarica* 2002–2003.13–14: 14–23.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2004b. Beregszász és környéke földrajzi neveinek motiváció szerinti osztályozása. *Acta Hungarica* 2001. 12: 28–31.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2004c. Beregszász és környéke földrajzi neveinek csoportosítása a magyar nyelvhasználatban. *Acta Hungarica* 2002–2003. 13–14: 24–31.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2004d. A földrajzi nevek kutatása Kárpátalján. *Acta Hungarica* 2001. 12: 24–27.

KÖDÖBÖCZ NATÁLIA 2004e. *Географічні назви міста Берегова та його околиць.* Ужгород. Kézirat.

LEHOCZKY TIVADAR 1873. Bereg vármegyei helynevek származtatása. *Századok* 65–8.

LEHOCZKY TIVADAR 1881–1882. *Bereg vármegye monographiája* 1–3. Ungvár.

LEHOCZKY TIVADAR 1899. Beregmegyei helynevek. *Etnographia* 99–106.

LEHOCZKY TIVADAR 1907. *Munkács város új monographiája*. Munkács.

LIZANEC PÉTER 1970. Magyar névtani kutatások Ukrajnában. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások.* NytudÉrt. 70. Budapest. 273–7.
LIZANEC PÉTER 1991. Kárpátalja helységnevei. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 409–14.
LIZANEC PÉTER 1993. *Még egyszer a kárpátaljai helységnevekről.* In: BALLA D. KÁROLY szerk., *A magyar-japán világhídfő közlönye.* Ungvár. 5: 154–7.
LIZANEC PÉTER – HORVÁTH KATALIN 1993. A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről. *Névtani Értesítő* 15: 221–3.
LIZANEC PÉTER 1997. A Tisza víz- és helyneveinek kutatása Kárpátalján. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 2: 392–6.
LIZANEC PÉTER 1999. Még egyszer a kárpátaljai magyarlakta települések történelmi nevének visszaállításáról. *Névtani Értesítő* 21: 163–7.
M. HAMVAI ERZSÉBET 1914. Helynevek. Huszt. *Magyar Nyelvőr* 374.
MÓNUS GYULA 1934. *Bene ~ Beňa község jelene és múltja*. Beregszász.
MÓRICZ KÁLMÁN 1995. *Nagydobrony*. Beregszász–Budapest.
N. N. 1992. Kárpátalja településneveiről. *Névtani Értesítő* 14: 139–40.
OROSZ GABRIELLA 2006. Szalóka földrajzi nevei. Belterületi nevek. *Acta Hungarica* 2004. 15: 45–8.
REUTER CAMILLO 1995. Nagyborzsova község monográfiájában tárgyalt helynevek. *Magyar Nyelvőr* 62–7.
SEBESTYÉN ZSOLT 2001. Beregszász utcanevei. *Névtani Értesítő* 23: 23–9.
SEBESTYÉN ZSOLT 2002a. Hetyen földrajzi nevei. *Névtani Értesítő* 24: 5–10.
SEBESTYÉN ZSOLT 2002b. *A Beregszászi járás 11 településének helynevei.* MND. 178. Budapest.
SEBESTYÉN ZSOLT 2003a. Beregvidéki helységnevek. *Névtani Értesítő* 25: 58–62.
SEBESTYÉN ZSOLT 2003b. *Tíz település helynevei a kárpátaljai Beregvidékről.* MND. 183. Budapest.
SEBESTYÉN ZSOLT 2005. *Beregvidéki helynevek nyelvi elemzése.* Doktori disszertáció. Kézirat.
SEBESTYÉN ZSOLT 2006a. Beregvidék. *Névtani Értesítő* 28: 101–4.
SEBESTYÉN ZSOLT 2006b. Helységnevek változása Kárpátalján a 20. században. In: FODOR SZABOLCS – DRESCHER J. ATTILA – NAGY ANDREA szerk., *A Márton Áron Szakkollégium tudományos felolvasó ülésének tanulmányai.* Budapest. 104–9.
SEBESTYÉN ZSOLT 2006c. Személynevek Beregvidék helyneveiben. In: BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára.* Budapest. 107–12.
SIPOS ZSIGMOND 1911. *Borzsova monographiája*. Beregszász.
SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.
SZABÓ T. ATTILA 1944. *A magyar helynévkutatás a XIX. században*. Kolozsvár.
TÓTH JÁNOS 1988. *Beregrákos (Rakosino) helynevei.* MND. 75. Budapest.
TRENCSÉNY LAJOS 1900. Helynevek. Beregszász. *Magyar Nyelvőr* 542.
ZÉKÁNY KRISZTINA 1997a. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok Ungvár utcaneveiben. *Acta Hungarica* 1995. 6: 105–10.
ZÉKÁNY KRISZTINA 1997b. Ungvár földrajzi nevei. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai.* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 2: 352–5.
ZÉKÁNY KRISZTINA 2003a. *Географічні назви міста Ужгорода та його околиць.* Ужгород. Kézirat.
ZÉKÁNY KRISZTINA 2003b. Ungvár helyneveinek eredet szerinti megoszlása és névszociológiai vizsgálata. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 52–4.

ZÉKÁNY KRISZTINA 2004. *Az ungvári és az Ungvár környéki domborzati-, táj- és határnevek. Acta Hungarica* 2002–2003. 13–14: 11–3.
ZUBÁNICS LÁSZLÓ 2000. *Guti körkép*. Ungvár.
ZUBÁNICS LÁSZLÓ 2001. *Beregszászi kalauz.* Beregszász.

SEBESTYÉN ZSOLT

ZSOLT SEBESTYÉN, **Research on the Hungarian place names of the Sub-Carpathian region, Ukraine**

This paper describes the results of research into the Hungarian place names of the Sub-Carpathian region, Ukraine. The achievements of local linguists were not well known in Hungary up to the time of the change of regime (1989/1990) for political reasons. After some earlier attempts, toponymic research started to develop in the Sub-Carpathian region at the beginning of the 1990s: representatives of the new generation of Sub-Carpathian linguists educated in recent years have been working in the last two decades to make other scholars acquainted with local place names by way of providing data as well as analyses of general Hungarian toponymic interest in their books, studies and theses. Achievements attained so far are presented in this paper in the form of a complete bibliography of relevant works.

MAGYAR SZEMÉLYNÉVKUTATÁS KÁRPÁTALJÁN

1. A kárpátaljai magyar névkutatás hosszú időn keresztül főként a földrajzi nevek gyűjtésére irányult. Ezt igazolják LEHOCZKY TIVADAR munkái; őt már a 19. század végén jelentős helynévgyűjtőként emlegették. A személynevek vizsgálata a földrajzi nevek árnyékában ugyan, de nem kevésbé fontos helyen szerepelt és szerepel ma is.

2. Kárpátalja, a több rendszerváltozást és hatalomváltást megélt terület jellemzően mind a mai napig többnyelvű. A nyelvészek és történészek fő kutatási területként az ebből a sokszínűségből adódó összetettséget, a nyelvek egymásra hatását és a nyelvjárásokat a rokon és nem rokon nyelvek tekintetében egyaránt vizsgálták.

Az ukrán–magyar nyelvi (nyelvjárási) kapcsolatok a 19. század második felétől kezdve napjainkig a vizsgálatok tárgyát képezik. E vizsgálatok elkerülhetetlen része a helynevek mellett a személynevek témaköre. Az Ungvári Állami Egyetem kutatói az 60-as évektől az ukrán névanyag vizsgálatakor a magyar hely- és személyneveket is érintették. Így tett például HALÁSZ KIRILL, aki munkáiban a földrajzi neveket elemzi, és CSUCSKA PÁL, aki e terület személynévanyagát vizsgálja. CSUCSKA külön tanulmányokban is foglalkozik a magyar személynevekkel. 1965-ben megjelent „О венгерских антропонимах и зоонимах в украинських говорах Закарпатья” (A kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar személy- és állatneveiről) (ЧУЧКА 1965a) című munkájából kiderül, hogy az ukrán lakosság kb. 5%-ának magyar családneve van. A személynevek mellett cikkében magyar állat- és ragadványnevekkel is foglalkozik. Ugyanebben az évben közli a „Про угорські імена в українських говорах Закарпатья” (Kárpátalja ukrán nyelvjárásainak magyar neveiről) (ЧУЧКА 1965b) című tanulmányát, melyben megállapítja, hogy a főként szóbeli kölcsönzés útján meghonosodott nevek 8%-a magyar eredetű (bővebben l. LIZANEC 1970). CSUCSKA többéves munka eredményeként 2005-ben jelentette meg a több mint 700 oldal terjedelmű „Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник” (A kárpátaljai ukránok családnevei: Történelmi-etimológiai szótár) című családnévszótárát (ЧУЧКА 2005). A szócikkek összetett módon tartalmazzák a név előfordulásának helyét (a járások megnevezésével), kéziratokban, más nyelvekben való előfordulását és etimológiáját. A névtani szakirodalmak széles tárát felhasználó munka (esetenként téves magyarázattal) magyar neveket is tartalmaz, ezért a kárpátaljai magyar családneveket vizsgáló kutatók számára is jól használható.

A kárpátaljai magyar személynévkutatás az 1970-es évektől az Ungvári Állami Egyetemen a LIZANEC PÉTER professzor vezette Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékhez köthető. A tanszék munkatársai a nyelvjáráskutatás mellett a kezdetektől fontosnak tartották a névgyűjtést, mely ugyan elsősorban a helynevekre irányult, de a személynevek is egyre több kutatás tárgyát képezték. A tanárok közül ZÉKÁNY IMRE (a nyelvhasználati kérdések mellett) elsőként szólt a kárpátaljai magyar családnevekről. 1969-ben tette közzé tanulmányát „Типы венгерских фамилий в Закарпатье, образованные от личних имен” címmel (ЗИКАНЬ 1969). 1970-ben Tallinnban jelentette meg a „Typen der von Personennamen abgeleiteten ungarischen Familiennamen in Transkarpatien” című

(ZEKAN 1970), majd 1971-ben „A személynevekből képzett magyar családnevek típusai Kárpátontúlon" című munkáját (ZÉKÁNY 1971). Tanulmányában a szerző négy csoportba sorolja a családneveket. Megállapítja, hogy a terület magyar lakosságának magyar családnevei 40%-ban személynévi eredetűek.

Az egyetemi tanárok mellett hamarosan a diákok is részesei lettek a névtani kutatásoknak. Megjegyzendő, hogy a helynévgyűjtéshez hasonlóan nem készült tudományos munkaterv a személynevek gyűjtéséhez. A diákok többsége saját településének névanyagát gyűjtötte össze és rendszerezte. Az évek során a személynévi témájú évfolyammunkák és szakdolgozatok száma jelentősen megnőtt. A hatékony munka eredményeként az utóbbi időszakra a helynévészek mellett az egyetemnek több olyan névtanost is sikerült kinevelnie, akik a személynevek kutatását tűzték ki legfőbb tudományos céljuknak. A kutatási területek szerteágazók. A Debreceni Egyetemen BARTA VIKTÓRIA a Nagyszőlősi járás, BALLA ERIKA az Ungvári járás, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen BALLA ANDREA Nagydobrony, KOVÁCS ANDRÁS pedig a Beregszászi járás személynévanyagából készül a PhD-fokozat megszerzésére. Aktív munkájuknak köszönhetően az utóbbi években egyre több tanulmánnyal, konferencia-előadással jelentkeztek a kárpátaljai személynévkutatás köréből.

3. A magyar személynevek kutatása csak a 90-es évek második felétől kapott igazi lendületet. A kárpátaljai magyar személynévvizsgálatokat bemutató munkák egyik fő jellemzője, hogy általában egy-egy település személynévanyagát, vagy annak bizonyos részét, fejezeteit tartalmazzák. Ez részben a névgyűjtés szervezetlenségével is magyarázható.

3.1. A publikált munkák nagy része magyarországi kiadványokban, gyűjteményekben, periodikákban jelenik meg. Elsőként a Magyar Személynévi Adattárakat érdemes megnevezni, melyben NÉMA LAJOS Visk ragadványneveit (NÉMA 1985), GÁBOR ZSUZSA pedig e nagyközség magyar lakosainak történeti és mai családneveit mutatja be (GÁBOR 1975). Itt szerepelnek RÁCZ SÁNDOR gyűjtései is: 1987-ben Bökény (RÁCZ 1987), 1991-ben pedig Aklipuszta, Csőszpuszta, Kardosrét és Kormola ragadványneveit közölte (RÁCZ 1991).

A periodikák közül megkérdőjelezhetetlen fontossággal bír a Névtani Értesítő. Szerkesztői a mai napig mindent megtesznek azért, hogy számai a határon túli régiók magyar kutatóihoz is eljussanak, továbbá lehetőséget biztosítanak az elcsatolt területek névanyagának megjelentetésére. Kárpátaljai személynévi vonatkozású tanulmányt 1987-ben, a 12. számban olvashattunk benne elsőként: BARABÁS VILMA Eszeny (Javorovo) család- és ragadványneveit vizsgálta; bemutatta a község legterheltebb neveit, s azok ragadványnévvel történő megkülönböztetését (BARABÁS 1987). Az ezredfordulót követően egyre több kárpátaljai vonatkozású tanulmányt olvashatunk MIZSER LAJOS tollából, aki több éve, főként sírfeliratok alapján vizsgálja az egykori Bereg vármegye családneveit. Az általa kialakított rendszer szerint falvanként, következetesen közli gyűjtéseit: 2002-ben Tiszaújlak történeti és mai családneveit (MIZSER 2002b), 2004-ben Balazsér (MIZSER 2004a), 2005-ben Dercen és Szernye (MIZSER 2005c), 2006-ban pedig Izsnyéte családneveit mutatta be (MIZSER 2006b). Bereg megyei tevékenységének egy részéről ad ízelítőt 2005-ben „Bereg megyei családnévvizsgálatok" címmel (MIZSER 2005a), 2007-ben pedig e terület 16. századi ruszin lakosságra utaló neveit vizsgálja (MIZSER 2007). Az ő kutatásainak folytatója KOVÁCS ANDRÁS, aki a családnevek mellett a kereszt- és ragadványnevekre is kiterjeszti vizsgálatait a Beregszászi járásban; 2005-ben a beregszászi járási Som ragadványneveit közölte (KOVÁCS 2005).

A Névtani Értesítő mellett névtani szempontból is kiemelkedő szerepet tölt be a Magyar Nyelvjárások című folyóirat, mely kárpátaljai vonatkozásban szintén több tanulmányt tartalmaz. MIZSER LAJOS tollából itt olvashatjuk Badaló, Beregsom és Mezőkaszony (MIZSER 2002a), Csetfalva, Harangláb és Vári (MIZSER 2003a), Nagydobrony és Zápszony (MIZSER 2004e), illetve Kígyós mai családneveit (MIZSER 2006c).

Kis számban ugyan, de a Magyar Nyelv című folyóiratban is találhatunk kárpátaljai vonatkozású személynévvizsgálatokat. MIZSER LAJOS a munkácsi *Borköles* (MIZSER 2004b) és a beregszászi *Bortöltő* családneveket magyarázta (MIZSER 2004c), de itt olvashatunk a kárpátaljai magyar asszonynevek jellemzőiről is DEBRECENI ANIKÓ és BALOG H. LAJOS tollából (DEBRECENI–BALOGH 1995).

3.2. A nevezettek mellett a 1990-es évektől, de különösen az ezredfordulót követően Kárpátalján is egyre több kiadvány, évkönyv, tudományos és kulturális folyóirat biztosít fórumot a helyi kutatók munkáinak.

Az Ungvári Hungarológiai Központ 1992-től Acta Hungarica címmel tudományos folyóiratot jelentet meg, melyben egyetemisták és tanárok magyar nyelven (is) megjelenő nyelvészeti, irodalomtudományi tanulmányait olvashatjuk. Személynévi témával elsőként SZÉCSI VIKTÓRIÁnál találkozhatunk, aki tanulmányában diákéveinek kutatásait összegezte: Téglás személyneveit szinkrón és diakrón szempontból vizsgálta (SZÉCSI 1998). KOVÁCS ANDRÁS szakdolgozatából és további, szülőfalujában végzett gyűjtéseiből közölt részeket „A magyar keresztnevek orosz/ukrán átírása Som községben" (KOVÁCS 2003), „Keresztnév-vizsgálatok [!] Som községben" (KOVÁCS 2004) és „Som családnevei" címmel (KOVÁCS 2006b). SEBESTYÉN ZSOLT Hetyen ragadványneveit (SEBESTYÉN 2003), OROSZ GABRIELLA Szalóka keresztnévadását (OROSZ 2006), FOGAS KRISZTIÁN pedig az ungvári járási Császlóc beceneveit rendszerezte (FOGAS 2007).

Az Acta Hungaricához hasonló évkönyvet jelentet meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Acta Beregsasiensis címmel, ez azonban a főiskolán folyó névtani kutatások minimális voltából adódóan egyelőre mindössze két névtani témájú tanulmányt közölt: MIZSER LAJOS Bene családneveit vizsgálja benne (MIZSER 2006a), BALLA ANDREA pedig Nagydobrony neveinek orosz/ukrán átírásairól szól ukrán nyelven (БАЛЛА 2008).

Az utóbbi időben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Közoktatás című lapjában is találhatunk személynévi témájú tanulmányokat. Ilyen ROJÁK VINCE „Ragadványnevek Som falu fiataljainak körében" (ROJÁK 2006b) vagy BARTA VIKTÓRA „Mi legyen a gyermek neve? Avagy bepillantás a kárpátaljai Gyula település névdivatjába" (BARTA 2007) és FOGAS KRISZTIÁN „A ragadványnevek eredet szerinti vizsgálata Császlócon" című munkája (FOGAS 2008).

2002-ben Ungváron újraindították a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának Együtt című irodalmi, kulturális folyóiratát. A szerkesztőbizottság az irodalom újraszervezése mellett feladatának tartja az írói vénával megáldott fiatalok felkarolását, támogatását, publikációs lehetőséget nyújtva az újonnan induló költőknek, íróknak és újabban nyelvészeknek is. Itt olvashatjuk ROJÁK VINCE „A nemzettudat és a személynévválasztás" című tanulmányát. A Dercen községben végzett vizsgálatból a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a felnövekvő nemzedék tudatában nem él a védekezés szükségessége. Egyedül a szülőktől függ, mennyire őrzik meg a névválasztásban magyarságukat Kárpátalján (ROJÁK 2006a).

A Kárpátaljai Magyar Oktatásért Szülők és Pedagógusok Tanácsa 2007-ben indította el a Kárpátika című kulturális folyóiratot, mely irodalomtudományi, néprajzi, nyelvtudományi írásokat tartalmaz. A kiadványban helyet kapnak a mai kárpátaljai tudományos, kulturális élet ismert és aktív résztvevőinek, valamint fiatal kutatóknak és egyetemi hallgatóknak a cikkei is. Itt olvashatjuk LADÁNYI KRISZTINA „A név- és falucsúfolók kutatásáról" (LADÁNYI 2007a), illetve a „Név- és falucsúfolók az ungvári járási Eszenyben és Szalókán" című cikkeit (LADÁNYI 2007b), melyekben a szerző névtani szempontokat is érvényesít.

3.3. A periodikákon kívül különböző kötetekben (MIZSER 2004d) és köszöntőkötetekben (hagyományos és elektronikus formában) is olvashatunk személynévi témájú tanulmányokat. SEBESTYÉN ZSOLT a B. Gergely Piroska tiszteletére megjelent kötetben Hetyen vezetékneveit tárgyalta (SEBESTYÉN 2002), a Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára megjelent kötetben pedig a Beregvidék helyneveiben előforduló személynevekről írt (SEBESTYÉN 2006). A Kiss Jenő 60. születésnapjára megjelent kötetben MIZSER LAJOS Gát vezetékneveit vizsgálta (MIZSER 2003b).

3.4. Az anyaországban és a határokon kívül rendezett konferenciáknak köszönhetően egyre többször hallhatunk kárpátaljai vonatkozású előadásokat, melyek konferenciakötetekben szélesebb körben elérhetővé válnak. Az V. Magyar Névtudományi Konferencián CSERNICSKÓ ISTVÁN az apai névnek a kárpátaljai magyarok körében szokásos használatára hívta fel a figyelmet (CSERNICSKÓ 1997). A 11. Élőnyelvi Konferencián MIZSER LAJOS Bótrágy családneveinek nyelvökológiai vonatkozásairól tartott előadást (MIZSER 2001). Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson HORVÁTH KATALIN a kárpátaljai névdivatról szólt. Megállapította, hogy az utóbbi ötven évben különösen a női nevek tekintetében gazdagodott a névanyag. A 80-as évektől erősödni látszik a visszatérés a hagyományos nevekhez (HORVÁTH 2002). A „Nyelv és oktatás a XXI. század elején" című nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteményében olvasható MIZSER LAJOS „Családnévkutatás Kárpátalján" című írása, melyben a szerző előrebocsátotta, hogy rövid időn belül megjelenteti Beregi családnévlexikonát (MIZSER 2005b). A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásainak összefoglalói között olvashatjuk GYÖRKE MAGDOLNA és LADÁNYI KRISZTINA „Személynevek a névcsúfolókban" című munkáját. A szerzőpáros tanulmányában névtani szempontból tanulmányoz 200 névcsúfolót (különválasztva a család- és a keresztnevek csúfolóit), melyeket Kárpátalja kilenc kutatópontján jegyeztek fel (GYÖRKE–LADÁNYI 2006). A XI. Apáczai-napok Tudományos Konferencián BALLA ANDREA Nagydobrony község családneveinek orosz/ukrán átírásait mutatta be, különös hangsúlyt fektetve a magyar nyelv hangállományának szláv megfelelőire (BALLA 2007). A VI. Magyar Névtudományi Konferencián KOVÁCS ANDRÁS a kárpátaljai magyarok körében megfigyelhető újabb kori családnév-változtatásokról (KOVÁCS 2007b); a XV. Nemzetközi Tudományos Konferencián egy kérdőíves személynévgyűjtés tanulságairól szólt (KOVÁCS 2008a).

Az ELTE Magyar Nyelvészet Doktori Iskolájának hallgatói több éve megrendezik a „Félúton" című tudományos konferenciát, melyen végzős egyetemisták és doktoranduszok vehetnek részt. E konferenciákon KOVÁCS ANDRÁS többször beszélt a kárpátaljai névkutatás általános kérdéseiről: a nevek gyűjtésének nehézségeiről és lehetőségeiről Kárpátalján (KOVÁCS 2006a), a kárpátaljai magyarság keresztnévadásának jellemzőiről az ezredfordulón (KOVÁCS 2007a), illetve a kárpátaljai magyar keresztnevek ukrán átírásának néhány jellemzőjéről (KOVÁCS 2008b).

3.5. Az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban találkozhatunk a kárpátaljai magyar könyvesboltokban egy-egy települést bemutató falumonográfiákkal. Ezek jó része a falu történetén, népességén, szokásain kívül neveket, esetenként személyneveket is tartalmaz. MÓRICZ KÁLMÁN Nagydobrony községről írva részletesen szólt a település jellemző személyneveiről (MÓRICZ 1995). HORVÁTH SÁNDOR „Rát" című szociográfiájában külön fejezetet szentelt a község személyneveinek (HORVÁTH 1999).

3.6. A sorra vett tanulmányok és előadások, monográfiák mellett esetenként hetilapok hasábjain is olvashatunk személynévi témájú cikket. Ilyen például a Kárpáti Igaz Szó 2005-ös számában PALKÓ ISTVÁN tollából megjelent „Névtorzítás, amibe az anyaország is besegít… Miként lesz a Szabóból Szabov?" című írás. Ebben felteszi a kérdést, hogy miért nem lehet az ukránul írt magyar neveket kiejtésük szerint „visszaírni", az apa és anya utónevét a szótárak szerint visszafordítani, a szlávos atyai neveket pedig elhagyni (PALKÓ 2005).

4. A fent bemutatottak arra engednek következtetni, hogy az utóbbi évtizedben egyre többen és egyre több helyen foglalkoznak a kárpátaljai magyar személynevekkel. A névtani kutatások legfőképp a család- és keresztnevek kérdéskörét érintik, de örvendetes, hogy egyre gyakrabban olvashatunk ragadványnévi jellegű tanulmányokat, cikkeket. Az eddig megjelent személynévi munkák közül a legtöbb a Beregszászi járás névanyagát tárgyalja.

5. A személynevek vizsgálatát a jövőben még inkább szívügyünknek kell tekintenünk. Fontos, hogy minél többen bekapcsolódjanak a névgyűjtés vérkeringésébe, és közös munka eredményeként Kárpátalja is fel tudjon zárkózni a magyarországi személynévkutatáshoz. Jól tudjuk, hogy a személynevek gyűjtése különböző jogi akadályokba ütközik, s ezek mind a mai napig nehezítik a folyamatos, hatékony és eredményes munkát. A szinkrón névvizsgálatok mellett elengedhetetlen a történeti adatok felhasználása. Az anyakönyvek kutathatóvá tételével elindulhatna egy szélesebb körű, összehasonlító névvizsgálat, melynek eredményeként jóval átfogóbb képet tudnánk alkotni a kárpátaljai magyar személynevek alakulásáról, az azt befolyásoló tényezőkről. Bízunk benne, hogy hamarosan ezen a területen is pozitív változásoknak lehetünk tanúi, s a határon túli magyarság névadásának tényszerű feltárásával már nem sokáig leszünk adósak.

Hivatkozott irodalom

BALLA ANDREA 2007. A magyar személynevek orosz/ukrán átírásai Nagydobrony községben. In: *XI. Apáczai-napok Tudományos Konferenciakötet.* Megjelenés előtt.

БАЛЛА, АНДРЕА 2008. Перепис угорських імен на російське/українське у селі Велика Добронь. *Acta Beregsasiensis* 7: 127–31.

BARABÁS VILMA 1987. Eszeny (Javorovo) család- és ragadványnevei. *Névtani Értesítő* 12: 183–9.

BARTA VIKTÓRIA 2007. Mi legyen a gyermek neve? Avagy bepillantás a kárpátaljai Gyula település névdivatjába. *Közoktatás* 14: 27–30.

CSERNICSKÓ ISTVÁN 1997. „Imja otcsesztvo". (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30).* MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 162–7.

Чучка, Павел Павлович 1965a. О венгерских антропонимах и зоонимах в украинських говорах Закарпатья. In: *Вопросы финно-угорського языкознания. (К 70-летию проф. В. И. Лыткина).* Москва. 169–82.

Чучка, Павел Павлович 1965b. Про угорські імена в українських говорах Закарпаття. In: Й. О. Дзендзелівський ред., *Тези доповідей XIX наукової конференції. Серія мовознавча.* Ужгород. 33–6.

Чучка, Павел Павлович 2005. *Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник.* Львів.

Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 340–5.

Fogas Krisztián 2007. A becenevek rendszerezése az ungvári járási Császlócon. *Acta Hungarica* 16–17: 66–71.

Fogas Krisztián 2008. A ragadványnevek eredet szerinti vizsgálata Császlócon. *Közoktatás* 15: 24–25.

Gábor Zsuzsa 1975. *Visk magyar lakosainak történeti és mai családnevei.* MSzA. 5. Budapest.

Györke Magdolna – Ladányi Krisztina 2006. Személynevek a névcsúfolókban. In: *IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Az előadások összefoglalói.* Debrecen. 109–11.

Horváth Katalin 2002. Névdivat Kárpátalján. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.* Debrecen–Jyväskylä. 73–9.

Horváth Sándor 1999. Amiről a nevek mesélnek. In: Uő: *Rát.* Ungvár. 53–5.

Kovács András 2003. A magyar keresztnevek orosz/ukrán átírása Som községben. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 75–83.

Kovács András 2004. Keresztnév-vizsgálatok Som községben. *Acta Hungarica* 2001. 12: 37–9.

Kovács András 2005. Som ragadványnevei. *Névtani Értesítő* 27: 95–101.

Kovács András 2006a. A nevek gyűjtésének nehézségei és lehetőségei Kárpátalján. In: *Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatóinak II. Félúton Konferenciája.* Megjelenés előtt.

Kovács András 2006b. Som családnevei. *Acta Hungarica* 2004. 15. (2004): 23–8.

Kovács András 2007a. A kárpátaljai magyarság keresztnévadásának jellemzői az ezredfordulón. In: *Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatóinak III. Félúton Konferenciája.* Megjelenés előtt.

Kovács András 2007b. Újabb kori családnév-változtatások a kárpátaljai magyarok körében. In: *A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Balatonszárszó. Megjelenés előtt.

Kovács András 2008a. Egy kérdőíves személynévgyűjtés tanulságai. *Acta Hungarica* 18. Megjelenés előtt.

Kovács András 2008b. A kárpátaljai magyar keresztnevek ukrán átírásának néhány jellemzője In: *Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatóinak IV. Félúton Konferenciája.* Megjelenés előtt.

Ladányi Krisztina 2007a. A név- és falucsúfolók kutatásáról. *Kárpátika* 1: 28–36.

Ladányi Krisztina 2007b. Név- és falucsúfolók az ungvári járási Eszenyben és Szalókán. *Kárpátika* 1: 37–42.

Lizanec Péter 1970. Magyar névtani kutatások Ukrajnában. In: Kázmér Miklós – Végh József szerk., *Névtudományi előadások.* NytudÉrt. 70. Budapest. 273–7.

Mizser Lajos 2001. Bótrágy mai családnevei. In: Láncz Irén – Gerold László – Rajsli Ilona szerk., *Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve* 59–62.

Mizser Lajos 2002a. Családnevek Kárpátaljáról. Badaló, Beregsom, Mezőkaszony. *Magyar Nyelvjárások* 40: 182–92.

MIZSER LAJOS 2002b. Tiszaújlak történeti és mai családnevei. *Névtani Értesítő* 24: 107–14.
MIZSER LAJOS 2003a. Csetfalva, Harangláb, Vári mai családnevei. *Magyar Nyelvjárások* 41: 427–32.
MIZSER LAJOS 2003b. Gát mai családnevei. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest. 605–9.
MIZSER LAJOS 2004a. Balazsér mai családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 45–9.
MIZSER LAJOS 2004b. Borköles. *Magyar Nyelv* 214.
MIZSER LAJOS 2004c. Bortöltő. *Magyar Nyelv* 214–5.
MIZSER LAJOS 2004d. *Nagybereg mai családnevei*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Füzetei 20. Nyíregyháza. 70–6.
MIZSER LAJOS 2004e. Nagydobrony és Zápszony családnevei. *Magyar Nyelvjárások* 42: 209–16.
MIZSER LAJOS 2005a. Bereg megyei családnévvizsgálatok. *Névtani Értesítő* 27: 39–43.
MIZSER LAJOS 2005b. Családnévkutatás Kárpátalján. In: HUSZTI ILONA – KULJADZSIN NATÁLIA szerk., *A Nyelv és oktatás a XXI. század elején nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye.* Ungvár. 58–62.
MIZSER LAJOS 2005c. Dercen és Szernye családnevei. *Névtani Értesítő* 27: 43–9.
MIZSER LAJOS 2006a. Bene családnevei. *Acta Beregsasiensis* 5: 149–55.
MIZSER LAJOS 2006b. Izsnyéte vezetéknevei. *Névtani Értesítő* 28: 55–9.
MIZSER LAJOS 2006c. Kígyós mai vezetéknevei. *Magyar Nyelvjárások* 44: 171–7.
MIZSER LAJOS 2007. Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből. *Névtani Értesítő* 29: 79–89.
MÓRICZ KÁLMÁN 1995. *Nagydobrony.* Beregszász–Budapest.
NÉMA LAJOS 1985. *Visk és Szlatina ragadványnevei.* MSzA. 62. Budapest.
OROSZ GABRIELLA 2006. A keresztnévadás sajátosságai Szalókán. *Acta Hungarica* 2004. 15: 49–53.
PALKÓ ISTVÁN 2005. Névtorzítás, amibe az anyaország is besegít… Miként lesz a Szabóból Szabov*? Kárpáti Igaz Szó* 2005. szeptember 3. 16.
RÁCZ SÁNDOR 1987. *Bökény ragadványnevei.* MSzA. 75. Budapest.
RÁCZ SÁNDOR 1991. *Aklipuszta, Csőszpuszta, Kardosrét és Kormola ragadványnevei.* MSzA. 96. Budapest.
ROJÁK VINCE 2006a. A nemzettudat és a személynévválasztás. *Együtt* 2: 81–3.
ROJÁK VINCE 2006b. Ragadványnevek Som falu fiatalsága körében. *Közoktatás* 13: 39–40.
SEBESTYÉN ZSOLT 2002. *Hetyen vezetéknevei.* In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére.* Miskolc. 164–7.
SEBESTYÉN ZSOLT 2003. Ragadványnévadás Hetyenben. *Acta Hungarica* 1999–2000. 10–11: 130–3.
SEBESTYÉN ZSOLT 2006. Személynevek Beregvidék helyneveiben. In: BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára.* Budapest. 107–12.
SZÉCSI VIKTÓRIA 1998. Téglás személyneveinek szinkrón és diakrón vizsgálata. *Acta Hungarica* 1996–1997. 6–8: 168–70.
Зикань, Имре 1969. Типы венгерских фамилий в Закарпатье, образованные от личних имен. In: *Всесоюзная конференция по финно-угроведению (Тезисы докладов и сообщений, Йошкар-Ола, май—июнь 1969 г.).* Йошкар-Ола. 29–32.
ZEKAN, IMRE 1970. Typen der von Personennamen abgeleiteten ungarischen Familiennamen in Transkarpatien. *Советское финно-угроведение* 6: 113–7.
ZÉKÁNY IMRE 1971. A személynevekből képzett magyar családnevek típusai Kárpátontúlon. *Körkép* 2: 18–9.

KOVÁCS ANDRÁS

ANDRÁS KOVÁCS, **Research on the Hungarian personal names of the Sub-Carpathian region, Ukraine**

This paper gives a summary of research on the Hungarian personal names of the Sub-Carpathian region, Ukraine. Initially, the Hungarian personal names of the region were mentioned only marginally in the works of Russian/Ukrainian dialectologists. After the establishment of the Hungarian Department of Ungvár (Uzhhorod) State University, local Hungarian personal names were more frequently studied by linguists. Research on the Hungarian personal names of the region has been rapidly progressing since the second half of the 1990s: fieldwork today is carried out by professors, PhD and undergraduate students. As a result, characteristics of local surnames, Christian names as well as bynames are nowadays regularly described in studies published partly in Hungary, partly in Ukraine.

MAGYAR ÁLLATNÉVKUTATÁS KÁRPÁTALJÁN

Az állatnevek kutatása méltatlanul elhanyagolt területe a magyar névtudománynak. Így van ez Kárpátalján is. A mai napig többnyelvű terület nyelvi változatossága mindig lehetőséget adott arra, hogy a nyelvészek minden Kárpátalján beszélt nyelvet vizsgáljanak. Az első kárpátaljai magyar állatnévkutatás, CSUCSKA PÁL írása is ilyen munka eredménye. 1965-ös tanulmánya „Про угорські імена в українських говорах Закарпатья" [Kárpátalja ukrán nyelvjárásainak magyar neveiről] röviden szól a kárpátaljai magyar állatnevekről is (ЧУЧКА 1965a): azt vizsgálja, hogy az ukrán és a magyar állatnevek milyen kapcsolatban vannak, hogyan hatnak egymásra. Megállapítja, hogy a háziállatok közül inkább a lovak, a marhák, az ökrök és a kutyák kapnak nevet. Macskának, disznónak és baromfinak szinte soha nincs neve, ami egyaránt jellemző a magyarok és az ukránok körében is. Az ukrán és a magyar állatnevek közötti szoros kapcsolatot Kárpátalja gazdasági és szociális adottságaival magyarázza. Egy másik munkája a kárpátaljai ukrán állatnevek magyar eredetű részeit vizsgálja (ЧУЧКА 1965b). Megállapítja, hogy a magyarból leginkább ló-, birka- és kutyaneveket kölcsönöznek az ukrán nyelvhasználók, szarvasmarhák viszont ritkán kapnak magyar nevet a kárpátaljai ukránoknál.

Újabb kárpátaljai magyar publikációra ebben a témában 2002-ig kellett várni. SEBESTYÉN ZSOLT „Szarvasmarhanevek Hetyenben" című írásában indíték, nyelvi eszköz, szótagszám, hangrend, szófaj és gyakoriság szerint vizsgálja az állatneveket. A következő állatneves cikket BALOGH ZSOLT közölte, szintén a Névtani Értesítőben (2004): Harangláb kutyaneveit vizsgálja a névadás indítéka, gyakorisága és a név szótagszáma szerint.

Örvendetes tény, hogy egyre több egyetemi és főiskolai diák kapcsolódik be az állatnevek kutatásába; eredményeikről azonban eddig csak diákkonferenciákon számoltak be. Egyes diákok kárpátaljai állatnevekkel foglalkozó munkáinak kézirata megtalálható az Ungvári Nemzeti Egyetem, illetve a Beregszászi Főiskola archívumában.

A kárpátaljai magyar állatneveket módszeresen jelenleg ROJÁK VINCE gyűjti, aki a Beregszászi járás egyes részeinek állatnévanyagát kutatva készül a PhD-fokozat megszerzésére.

Hivatkozott irodalom

BALOGH ZSOLT 2004. Harangláb kutyanevei. *Névtani Értesítő* 26: 136–9.

ЧУЧКА, ПАВЕЛ 1965a. *Про угорські імена в українських говорах Закарпатья.* In: Й. О. Дзендзелівський ред., *Тези доповідей XIX наукової конференції. Серія мовознавча.* Ужгород. 33–6.

ЧУЧКА, ПАВЕЛ 1965b. *О венгерских антропонимах и зоонимах в украинських говорах Закарпатья.* In: *Вопросы финно-угорського языкознания. (К 70-летию проф. В. И. Лыткина).* Москва. 177–81.

SEBESTYÉN ZSOLT 2002. Szarvasmarha nevek Hetyenben. *Névtani Értesítő* 24: 119–23.

ROJÁK VINCE

VINCE ROJÁK, **Research on the Hungarian animal names of the Sub-Carpathian region, Ukraine**

Studying the Hungarian animal names of the Sub-Carpathian region in Ukraine has so far been a neglected field of onomastics. Only a couple of works could be mentioned concerning this topic. The author of this paper wishes to make up for the scarcity of relevant literature by systematically collecting animal names in certain parts of Beregszász district for his PhD thesis.

MIRŐL VALLANAK A FÖLDRAJZI NEVEK?[1]

1. Sokan szeretik nézegetni a térképeket, vizsgálgatni, ízlelgetni a város-, hegy- és folyónevek jelentését, hangulatát, szépségét vagy éppen szokatlanságát, esetleg furcsaságát. Magam is közéjük tartozom. Többször feltűnt, hogy az Ausztriához került burgenlandi részen található magyar helységnevek milyen régiek, milyen veretesek, jellegzetesek. Ezeket szeretném röviden bemutatni.

Induljunk ki a *Burgenland* névből. Sokan ezt is réginek gondolják, úgyannyira, hogy láttam már többször is *Várvidék* fordításban, valamilyen régi nevet sejtetve. A *Burgenland* szó azonban, amelynek jelentése 'váras tartomány', a FNESz. szerint 1918-ban keletkezett, annak a négy nyugat-magyarországi vármegyének a nevéből, amelyeknek jobbára németlakta területeit Ausztriához csatolták. Ezek: *Pressburg* 'Pozsony', *Wieselburg* 'Moson', *Ödenburg* 'Sopron' és *Eisenburg* 'Vas' megye. Először *Vierburgenland,* majd *Dreiburgenland,* végül *Burgenland* formában állandósult.

Annál régebbi és annál többet elárul történelmünkből az ott található *Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart)* és *Őrisziget (Siget in der Wart)* helynév, amelyek mindegyikében ott szerepel a 'gyepű- és határvédő' jelentésű *őr* szavunk. Az ezekhez hasonló falvak alkották a középkorban az *Őrség* nevű tájat, mégpedig a Zala forrásvidékén és a Kerka völgyében, Őriszentpéter környékén az Alsóőrséget, a Pinka mentén, Felsőőr körzetében pedig az Ausztriának ítélt Felsőőrséget. Az Őrség a középkorban a nyugati országhatár őrterülete volt, s gyepűvédő, határbiztosító lakóinak, az őröknek a székelyekéhez hasonló kiváltságaik voltak (FNESz.). Így érthető, hogy például a felsőőri nyelvjárás nagyon sok régi elemet megőrzött nyelvünkből.

A 13. századra utal a Németújvártól (Güssingtől) északkeletre fekvő Gyepüfüzes nevében szereplő *gyepű* szó, amely az ellenség feltartóztatása céljából létrehozott sövényt, torlaszt jelentett. Az ugyanazon környéken található Egyházasfüzes falu nevében az *egyházas* elem azt jelzi, hogy a falunak a szomszédságtól eltérően temploma volt. Az *Alsópéterfa* és *Szombatfa* nevek megőrizték a Kárpát-medencei magyar nyelvterület peremén úgyszólván mindenütt mutatkozó *falva > fa* hangtani rövidülést. A *Pinkafő* nevű község, amely Felsőőrtől északnyugatra fekszik, a Vas megyei Szalafőhöz hasonlóan nevének *fő* elemével azt mutatja, hogy a falu folyónak – ez esetben a Pinkának – a forrásvidéke közelébe települt, ahogy Szalafő a Szala, azaz a Zala folyó forrásánál, fejénél. 'Kerek mogyorócserjés'-re utal a 13. századból adatolt *Monyorókerék* falunév, tudniillik a *monyoró* a *mogyoró*-nak régies alakja, a *kerek, kerék* pedig körhöz hasonló alakú erdőt jelentett. A *Felsőlövő* név második eleme, a *lő* ige folyamatos melléknévi igeneve középkori, gyepűt védő lövészek lakóhelyét jelezheti. Aztán gyakori ezen a részen is az Árpád-kori *-d,* eredetileg kicsinyítő, később helynévképző, pl. *Incéd, Lovászad, Siklósd, Pecsenyéd.* Ez utóbbi egyébként a *besenyő* népnév származéka.

[1] A Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk" című műsorában elhangzott két előadás írott változata.

A *Nyék* törzsnév őrződött meg Sopronnyék nevében, és a szintén nemzetségnévből alakult *Tétény* nevet őrzi *Mosontétény,* Nezsidertől délkeletre. A *körte* szónak eredetibb *körtvély* alakját látjuk a mai *Lajtakörtvélyes* és *Ókörtvélyes* helynévben.

Végül érdekes a Fertő tó nyugati partján fekvő Ruszt falu nevének alakulása. A település régi magyar megjelölése a fanévből keletkezett *Szil* volt. Ennek tükörfordításaként jött létre a német eredetű, hasonló jelentésű *Rust,* amely aztán átkerült a magyarba is. A felsorolt régi helységnevek azt is bizonyíthatják, hogy a mai Burgenlandban korábban magyarok laktak.

2. Nemrégiben ellenőriztem – szokásosabb latin eredetű szóval: lektoráltam – a szülővárosom, Kisújszállás földrajzi neveiből készült összeállítást. Ismeretes, hogy egy-egy város, falu földrajzi, azaz bel- és külterületi nevei sok mindent megőriznek az illető helység múltjáról, a természet, a környezet alakulásáról, de még az ottani nyelvhasználatról és a nyelvi változásokról is. Ezért határozta el a hatvanas évek elején a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének néhány lelkes szakembere, hogy a vidéki értelmiség és önkéntes gyűjtők bevonásával, továbbá a helységek, a járások és a megyék anyagi segítségével feltérképezik az ország minden faluját, városát, és ezeket a földrajzinév-gyűjteményeket nyomtatásban is megjelentetik. A példát Zala megye mutatta 1964-ben, 738 oldalas hatalmas kiadványával. Ezután sorra-rendre láttak napvilágot a jobbára egy-egy megye, ritkábban járás vagy város földrajzi neveit magába foglaló gyűjtemények. Jász-Nagykun-Szolnok megyére és benne Kisújszállásra az elmúlt években került sor.

Ahogy nézegettem a régi utca-, városrész-, továbbá dűlő- és határrészneveket, a nagy kiterjedésű térképeket – mert Kisújszállásnak igen nagy a külterülete, több mint húsz kilométerre van például a fegyverneki határ –, elém tolultak a gyermek- és ifjúkori emlékek, az is, hogy a szomszédunkban lévő cséplőgéppel több éven át bejártam szinte a város teljes határát. Ezúttal az érdekesebb régi nevekből idézek fel néhányat.

Kisújszállás a nagykun városok egyike. Neve mai formájában a FNESz. szerint 1522-ben fordul elő először, de már 1395-ben adatolható *Kisszállás* alakban. Mindez azt jelezheti, hogy a település kezdetben kis kiterjedésű volt, viszont az *új* névelem újabb vagy ismételt megszállásra utalhat. A *szállás* szó egyenesen a kunokra utal, az említett szótár így írja körül: „betelepült kun vagy jász nemzetség, csoport lakóhelye”, és több mint tíz ilyen összetételű helynevet sorol fel. Egyébként a kisújszállási határrésznevek közül bizonyítottan kun eredetű a *Turgony* (ez a név korábban falut jelölt), a *Gyalpár* és a *Karahát* első eleme, de a népi tudat szerint idetartozik a *Csivak,* az *Igarió,* a *Konta* és a *Szejkő* is. Az utóbbiak nyelvészeti igazolása még várat magára.

Ismeretes, hogy IV. Béla királyunk a 13. század közepe táján a kunokat jobbára mocsaras helyre telepítette le. Ilyen volt a Nagykunság korábbi területe is, egészen a 19. századi folyószabályozásokig. Ennek az emlékét őrzik az olyan határrésznevek, mint *Bíkás* (azaz ’Békás’, ez vizenyős hely volt sok békával), *Ludas* (a vadlibák ott gyülekeztek), illetve a *-sziget, -lapos, -laponyag, -ér, -völgy* utótagú összetett nevek, mint például *Domb-sziget, Matyi-lapos, Gyalpár-laponyag, Csonka-ér, Bodzás-vőgy.* De a város vizenyős jellegére utalnak a következő, ma már szinte kihalt városrésznevek is: *Éralja, Sásestó* (a *Sásastó* alakból úgynevezett elhasonulással lett, jelentése: ’sással benőtt tó’), *Vermeshát* (mivel viszonylag magasabban feküdt, annak idején ide vermelték el a gabonát). A mostani Jókai, korábban Gödör utcát még korábban *Karsai-tiszá*-nak hívták, amely

névbe a *Tisza* vagy metaforikus úton kerülhetett, vagy esetleg köznevesült. Maga Móricz Zsigmond is ezt írja a múlt század végi diákéletet bemutató „Forr a bor" című regényében: „A Fertő-diákkamara a Fertő-utcáról vette a nevét. A Fertő-utca pedig arról, hogy a város fertőjéig nyúlt. Ez a fertő egy mocsár volt a város kellős közepén. Rendes, szabályszerű mocsár, náddal és kákával és szittyóval. Arra nagyon jó volt, hogy a természetrajztanár oda járjon botanizálni az ötödik osztályosokkal s arra is, hogy minden télen beleszakadjon egypár diák korcsolyázás közben." Illetve így beszélteti a nagy bajuszú mészárost: „Mikor ő még csak juhász volt és a birkát őrizte a pusztán. Az volt a szép világ. Az övék volt az egész puszta. Az ő fiatal korában még nem volt lecsapolva a Berettyó, és idáig tartott az árvíz minden tavaszon."

A külterületi határrésznevek közül megemlítem még a következőket: *Göringyes* (azaz *Göröngyös;* rögös, nehezen művelhető talajáról); *Marjalaka* (az Árpád-kori Márialaka elpusztult falu nevéből); *Nyakvágó* (a helyi magyarázat szerint: itt a legszűkebb a város határa, s ez a hely mint nyak tartja a fejnek tekinthető kitűnő termőföldű *Csorba* nevű határrészt); *Szőrfű* (szintén helyi magyarázat szerint: kiváló talaján olyan dúsan termett a fű, mint a bunda szőre; de a FNESz. ezt jegyzi meg: „A magyar *Szörfű* 'serteszerű levelű pázsitfű, Nardus stricta' növénynévből keletkezett. 1864. évi közlés szerint a szóban forgó szántóföldön »sok taratzk és más polyvás fűfélék találhatók«"). A *Bánomkert* meg – sok társához hasonlóan – tréfás eredetű népetimológiás név. Eszerint a *bánom* igealak vált tulajdonnévvé, ugyanis az így jelölt föld csalódást okozott gazdájának. A FNESz.-ben ezt olvashatjuk: „A közfelfogás szerint a *Bánom* helynév a tréfás nevek közé tartozik, és a magyar *bán* ige jelentő mód jelen idő egyes szám első személyű, tárgyas ragozású alakjából vált tulajdonnévvé. Azzal hozzák kapcsolatba, hogy az így jelölt föld csalódást okozott tulajdonosának, bérlőjének. Az 1805. évi *Banum* alakváltozat alapján azonban felmerült az a gondolat is, hogy a *Bánom* helynév valójában a hazai latin *banum* 'eltiltás' főnévből való."

SZATHMÁRI ISTVÁN

ISTVÁN SZATHMÁRI**, What is the confession of geographic names?**

In the two lectures, originally delivered in the programme entitled Édes anyanyelvünk [Our sweet mother tongue] on Kossuth radio, the author discusses how geographical names can be utilized in researching local as well as general history. The first lecture discovers the origins of place names found in Western Hungary; the second lecture presents the names of Kisújszállás located in the Great Hungarian Plain.

BESZÁMOLÓ
A XXIII. NEMZETKÖZI NÉVTUDOMÁNYI KONGRESSZUSRÓL

1. 2008. augusztus 17–22-én Toronto adott otthont az immáron 23. alkalommal megrendezett Nemzetközi Névtudományi Kongresszusnak, amely a „Nevek a nyelvi, kulturális és etnikai kapcsolatokban" központi téma köré szerveződött, és amelyen több mint egy tucatnyi szekcióban közel 200 résztvevőtől hangzottak el a legújabb kutatási eredményeiket ismertető előadások. A rendezvényre – a tengerentúli helyszín ellenére is – a legnagyobb számban európai kutatók érkeztek (125), az amerikai kontinensről 40 előadó szerepelt a konferencia programjában, Ausztráliát és Ázsiát együttesen képviselték tízen, a korábbi rendezvényekhez képest különlegesen magas volt viszont az afrikai kutatók részvételi aránya (16). Noha a konferencia hivatalos nyelve az angol, a német és a francia volt, néhányan kivételesen spanyolul is tarthatták előadásukat. A valóban magas színvonalú szakmai programot a nyitó- és a záróünnepség mellett – Bárczi Géza szavait kölcsönvéve – „talponálló" fogadások, illetve egy (a Niagara-vízeséshez szervezett) kirándulás is kiegészítette.

2. A kongresszuson három plenáris előadás hangzott el egymást követő napokon. ANDRÉ LAPIERRE (Kanada) a kanadai helynévrétegekről szólva az őslakosoktól származó nevek mellett a különböző időszakokban lezajlott (portugál, spanyol, francia, brit) kolonizáció nyelvi nyomait mutatta be, utalva arra is, hogy Kanadában a természeti nevek az összes névkincs mintegy 80%-át teszik ki, s közöttük is a legmarkánsabb helynévfajtát a víznevek jelentik. A névrétegek ábrázolásához kitűnő lehetőséget biztosítanak az általa is említett online térképek. LYNN PEPLINSKI és SHEILA OOLAYOU (Kanada) a kanadai sarkvidék (Inuitföld) gazdag történelméről, népeiről, neveiről tartott szemléletes előadást. A *Nunavut* nevet viselő régió Kanada egyötöd részét teszi ki, ahol a lakosság zöme (75%) inuit (eszkimó), többségük (70%) anyanyelve pedig az inuktittut nyelv. A régió helyneveinek hivatalos elismertetésén az Inuit Örökség Bizottság (www.iht.ca) fáradozik. ADRIAN KOOPMAN (Dél-Afrika) plenáris előadása a dél-afrikai névkutatásnak az elmúlt 30 évben megfigyelhető fellendüléséről, a tudományos megközelítésekről és a konkrét eredményekről adott képet. Szólt többek között arról is, hogy az 1981-ben megalakult Dél-Afrikai Névtársaság 1987 óta rendszeresen megjelenő saját folyóiratának, a Nomina Africanának ezidáig 21 kötete látott napvilágot.

3.1. A szekcióelőadások messze legnagyobb hányada a helynevek problémakörét érintette, s a lokális jellegzetességek folytán sajátos alszekciók (mint például az őslakos nevekről vagy a kanadai helynevekről szólók) is gazdagították a konferencia programját. Az előadások alapján bátran kijelenthetjük, hogy a nemzetközi helynévkutatás érdeklődésének középpontjában sokszínű témakörök állnak: tipológiai és strukturális kérdések például éppúgy számot tarthatnak a figyelemre, mint a népi-nyelvi érintkezések helynévi lenyomatait vagy éppen etimológiai problémákat érintők, de nagy érdeklődés övezi ezek mellett a névszociológiai-névhasználati, valamint a gyakorlati célokat szolgáló (alkalmazott névtani)

kutatásokat is. Az alábbiakban e témakörök mentén haladva emelek ki – személyes érdeklődéstől is hajtva – egy csokorra valót a számos figyelemre méltó előadás közül.

Névtipológiai kérdéseket érintett leíró szempontú megközelítést és a finn névtani iskola (elsősorban is EERO KIVINIEMI) szintaktikai-szemantikai modelljét alkalmazva EVAR SAAR (Észtország). Az észt Võrumaa több mint 23 ezer elemből álló korpuszán alapuló kutatás a névadás alapelvei és a helynevek realizációja közötti kapcsolatot igyekezett felderíteni. Változástipológiai törekvéseket fedezhetünk fel WOLFGANG SCHWEICKARD (Németország) munkájában, amely az olasz helynevekben bekövetkezett változások történeti lefolyásának és okainak szisztematikus feltárására irányul.

A helynevek vizsgálatához a strukturális (másként fogalmazva: a lexikális-morfológiai és a szemantikai) azonosításukon keresztül vezet az út. Ez ösztönözte PAVEL ŠTĚPAN cseh kutatót is a névstruktúrák boncolgatására: korábban a színnevek helynevekbeli szerepéről jelentetett meg monográfiát, most a nevekben megjelenő szemantikai szembenállás foglalkoztatta.

A népek, nyelvek egymásra rétegződése természetesen nyomot hagy az adott régió helynévrendszerében is. Közép-Anatóliában kutatott kelta nyomok után a történész ALTAY COŞKUN (Németország), aki úgy véli, hogy az efféle vizsgálatok számos, még nyitott kérdést megválaszolhatnak a helyi történelemre, a településszerkezetre vonatkozóan is. Csehország (MILÁN HARVALÍK), illetve a Kárpát-medence területén számos etnikum feltűnt az idők folyamán, s erre a „multikulturális" érintkezésre az adott régiók idegen eredetű helynévkincse ma is gazdagon szolgáltat példákat. A vulgáris és idegen nevek sajátos kapcsolata ráadásul a korabeli nyelvi presztízsviszonyokra is utalhat bizonyos mértékig. GYŐRFFY ERZSÉBET a Kárpát-medence régi vízneveinek, TÓTH VALÉRIA pedig a településnév-rétegeinek szentelt e témakörben előadást. A helynevek és a hatalom viszonya közvetlenül tükröződik a nevek változásában: ekképpen volt ez a középkorban és a modern időkben egyaránt. Az öt évszázados oszmán-török hódoltságot (15–19. század) a bolgár területek kétnyelvű vidékein például a nevek fonológiai, lexikális-morfológiai és szemantikai átalakulása kísérte (LILJANA DIMITROVA-TODOROVA, Bulgária). A szovjet megszállás nyelvi-névi befolyása többeket megihletett: BENJAMIN FOSTER (USA) Nyugat-Azerbajdzsán, MARI ALAS pedig Észtország helyneveinek (mint kulturális szimbólumoknak) a szovjet éra alatt, az interetnikus kapcsolatokban bekövetkező módosulását követte figyelemmel.

A helynév-etimológiai vizsgálatokat túlzás nélkül minősíthetjük örökzöld kutatási területnek, amely a nemzetközi tudományosságot is kétségkívül foglalkoztatja. ROLF MAY KULLY (Svájc) a *Gutmann* német dűlőnév általánosan elfogadott etimológiája helyett ajánlott újat, mondván, hogy az nem a társadalomból kitagadott leprások telephelyét, hanem határköveket jelölhetett meg. Nyugat-svájci helynevek etimológiáját adta közre THOMAS FRANZ SCHNEIDER (Svájc).

A helynév-szociológiai vizsgálati lehetőségeket elemző előadásokat, elsősorban a finn TERHI AINIALA és a svájci ELWYS DE STEFANI által bemutatott új kutatási programokat és azok gyakorlati alkalmazását a kongresszuson kiemelt érdeklődés övezte. A beszélt nyelvbeli névhasználat elemzésére a *szocioonomasztika* terminust ajánlják, a gyűjtési módszerüket pedig *interaktív névtan*-ként jelölik meg. Programjaikban nagy hangsúlyt kap ugyanis a helyszíni gyűjtés és az adatközlők megfelelő kiválasztása: beszélgetéseket rögzítenek abból a célból, hogy a különböző szociális helyzetekben használt megnevezéseket feltérképezzék. A helynevek maguk ugyanis nemcsak arra valók, hogy helyeket

azonosítsanak, hanem számos fontos szociális feladatot is ellátnak. A helyekről az emberek ráadásul különféle megoldásokkal (verbális és nem verbális jelekkel) beszélnek, amelyek közül csupán az egyik lehetőség a tulajdonnévvel való megjelölés. Az egyik, diskurzuselemzést végző kutatás elsősorban azt igyekszik feltárni, hogy a különböző lehetőségek közötti választást miféle tényezők befolyásolják. A helynév-szociológiai vizsgálatok a fentieken túl külön figyelmet fordítanak a fiatal generációk által használt (s a nem hivatalos neveken alapuló) szlengnevekre is. A finn névkutatásban (ugyancsak egy új kutatási program keretében) a korai urbanizáció szlengnevei is komoly figyelemben részesülnek (TERHI AINIALA és JANI VUOLTEENAHO), s noha a projekt még csak az elején tart, az máris látható, hogy vannak jellegzetes szlengnévképző formánsok.

A helynévkutatás alkalmazott tudomány jellege került előtérbe azokban az előadásokban, amelyek a térképi nevekről szóltak (pl. a svéd térképeken szerepeltetett lapp helynevekről LENNART DEHLIN [Svédország] beszélt), illetve azokban is, amelyek az útjelző táblák névhasználatát vették górcső alá. A nyelvi környezetbe az útjelző táblák igen markánsan beletartoznak, egyáltalán nem érdektelen tehát a rajta szerepeltetett helynevek (endonimák és exonimák) ügye. A helynevek identitásjelölő erejét és a nyelvpolitika hatását volt hivatott szemléltetni az az előadás, amely Norvégia lappföldi részén a lapp helységnévtáblák (igen hányattatott) sorsával foglalkozott (GUY PUZEY, Skócia). Hozzánk közelebb eső régióban, Közép-Európában folytatott az autósok eligazodását segítő útjelző táblákat érintő kutatásokat PETER JORDAN (Ausztria), kifejezetten elismerően szólva például Magyarország gyakorlatáról.

A helynévfajták közül leginkább a településnevek és a víznevek kaptak nagyobb teret a konferencián, de néhányan más névfajtákat is érintettek. Két előadásból is hírt kaphattunk például arról, hogy cseh névkutatók egy új projekt keretében morva és sziléziai mikrotoponimák (az általuk használt terminussal: *anoikonimák*) szótárszerű feldolgozását végzik a többek között például ŠMILAUER és ŠRÁMEK nevével fémjelzett névtani iskola nyomdokain haladva. Az általuk összeállított anyag – nem csupán klasszikus nyomtatott, hanem digitális szótárként – a majdani nagy szláv névtani atlasz mikronévi bázisát is jelentheti egyúttal (MILENA SIPKOVA, LIBUSE CIZMAROVA, Csehország). Hegynevek hasonló alaposságú feldolgozásáról értesülhettünk GERHARD RAMPL (Ausztria) előadásából: a 3 éve folyó „Alpkultur" nevű kutatási program azt tűzte ki célul, hogy az Alpok hegyneveit egybegyűjtse és nyelvi-kultúrtörténeti kritériumok szerint elemezze. Utcanevek álltak PEETER PÄLL (Észtország) és VINCZE LÁSZLÓ érdeklődésének középpontjában: az előbbi Tallinn utcaneveinek történeti rétegződését mutatta be a legkorábbi, 14. századi adatoktól kezdődően, az utóbbi pedig két korszak utcanévrendszerét (1242–1400, 1501–1711) hasonlította össze elsősorban azzal összefüggésben, hogy az évszázadok során – többek között például a német telepeseknek köszönhető német elnevezések 14. századi megjelenését követően – miként változtak a jellegzetes névtípusok. Népnevet tartalmazó bécsi és alsó-ausztriai dűlőnevek etnikum- és nyelvhatárjelölő szerepéről, a felhasználásuk nyelvi és nem nyelvi természetű lehetőségeiről szólt előadásában MARGARETE PLATT (Ausztria).

A helynevek ügye egy speciális terület kapcsán is előkerült. A torontói volt az első olyan névtudományi konferencia, amelyen a jelnyelvek névhasználatának kérdése is teret kapott. Amellett, hogy az erről szóló előadásokban (PHILIP W. MATTHEWS, RACHEL és DAVID MCKEE, Új-Zéland) politikai, emberjogi problémákról is szó esett, az országokat megjelölni hivatott jelek szerveződésének módjáról is képet kaphattunk: olykor külsődleges

jellegzetességek alapján születik meg az adott ország jele (pl. Japán), máskor metonímia játszik benne szerepet (pl. igen gyakran a fővárosok jeleiben), de nem ritka az ujjal betűzés (pl. az *N. Y.* betűk formázása New York jeleként) vagy a kalkulusok használata sem (pl. Magyarország jele a gyomornál végzett körkörös mozdulat; vö. *Hungary* 'Magyarország' ~ *hungry* 'éhes'). Kérdésként vetődött fel, vajon van-e bármiféle relevanciája egy nemzeti vagy éppen nemzetközi szinten végrehajtott standardizációnak a helynevek jelei terén.

3.2. A személynevek vonatkozásában külön célszerű szólni a más-más problémákat előtérbe állító családnevek és keresztnevek ügyéről. Előzetesen azonban egy olyan alszekcióról teszek említést, amely szintén újdonság volt a névtudományi konferenciák történetében: külön alszekció szerveződött ugyanis a zsidó nevek kérdéskörének. Ebben a személynévtörténet mellett történelmi-politikai és művelődéstörténeti kérdések is helyet kaptak. A középkori navarrai zsidó közösség körében használt névadási mechanizmusok felderítésére irányul LIDIA BECKER (Németország) kutatási programja: egy középkori diplomáciai gyűjtemény, a „Navarra Judaica" alapján mutatott mintát a statisztikai, etimológiai és a nemek szerinti vizsgálat lehetőségeire. A 19–20. századi Magyarország zsidó családnév-változtatásait tekintette át számos szempontot felvonultató előadásában FARKAS TAMÁS. Kitért többek között arra is, hogy a családnév-változtatásoknak milyen szerepe volt a zsidók asszimilációjában. Személyes indíttatástól hajtva követte végig egyetlen családnév, a *Kastrol* történetét DAN BEN-AMOS (USA), s megjegyezte, hogy a nevek kellemetlen hangzásából adódó frusztrációnak szintén lehet névváltoztatást indukáló szerepe. A személynevek és a holokauszt viszonyáról, illetve az Izraelből útjára induló ún. holokauszt emléknap jelentőségéről és céljairól szólt előadásában – a nevek problematikájánál tágabb kontextusban – AARON DEMSKY (Izrael). Nem elsősorban névtani, hanem sokkal inkább művelődéstörténeti témakört érintett MICHAEL FALK (Kanada), amikor a zsidó hagyományban a hét hetedik, a pihenés és az istentisztelet napjaként megjelölt *Shabbat* etimológiájának, illetve a különböző kultúrákban és vallásokban bekövetkezett jelentésváltozásának járt utána.

A személynevek két fő kategóriája közül a keresztnevekkel jóval több előadás foglalkozott, s ezek a nevek kulturális-művelődéstörténeti, névszociológiai-névhasználati problémáit éppúgy a felszínre hozták, mint strukturális vagy változástörténeti kérdéseiket. A kereszténység felvétele előtti idők szakrális személynevei álltak PER VIKSTRAND (Svédország) érdeklődésének középpontjában, e nevek ugyanis véleménye szerint a régi skandináv vallásba engednek valamelyest bepillantást.

A gyerekeknek adott keresztnevek hátterében álló névszociológiai jelenségek sokak figyelmét magukra vonták. Az e témakörben elhangzott előadások a keresztnévválasztást egy minden tekintetben tudatos, alaposan mérlegelő folyamat eredményeként láttatják. Egy- és többnyelvű családok gyakorlatának vizsgálata Svédországban például a svéd nevek dominanciáját mutatta ki mindkét rétegben, és olyan lényeges tényezők befolyásoló szerepét hozta a felszínre, mint például a szociális faktorok, a helyesírási nehézségek vagy éppen a különböző nyelvekben való használhatóság (EMILIA ALDRIN). Az az általános állásfoglalás, miszerint a társadalmi változások hatással lehetnek a keresztnévválasztásra, ösztönözte DOREEN GERRITZENt (Hollandia) arra, hogy a névadás és a globalizáció viszonyát körüljárja: elsősorban a média, a televízió és az internet befolyásoló szerepére igyekezett a nyugati világ nemzetközi keresztnevei alapján fényt deríteni. A nemzetközi

nevek előretörése a délszláv Európában is szembetűnő: ennek előnyei és hátrányai érdekelték JOHANNA VIRKKULÁt (Finnország). A tradíció ereje természetesen idegen nyelvi-névi környezetben tanulmányozható a legtisztábban. Dortmund lengyel származású lakosai például megőrizték a hagyományos lengyel keresztneveket, s noha bizonyos elmozdulások az elmúlt egy évszázad alatt a névrendszerben bekövetkeztek, a szülők továbbra is ezeket a neveket adják gyermekeiknek (BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH, Lengyelország). A történeti keresztnévföldrajz a keresztnevek használatának területi és szociológiai különbségeit igyekszik feltárni. LUDGER KREMER (Németország) például a vesztfáliai kettős keresztnevek elterjedése kapcsán figyelt fel arra, hogy e névhasználati formák előbb jelentek meg a régió déli területein, azon belül is a városokban, illetve a magasabb társadalmi rétegekben.

A keresztnevek létrejöttében az egyes nyelvekben más-más névformánsok játszanak szerepet. A balti finn nyelvekben (köztük az észtben) – több más nyelvhez hasonlóan – jellegzetesek az elsődlegesen kicsinyítő képzői szerepben álló keresztnévformánsok (MARJE JOALAID, Észtország).

A keresztnevek változását leginkább a névállomány összetételének a módosulásában érhetjük tetten. A 19. századi észt keresztnévállomány elmozdulásait és a hátterükben meghúzódó okokat vette például szemügyre ANNIKA HUSSAR; a bolgár keresztnévanyag kronológiai rétegződését, a 9. századtól feltűnő bizánci ortodox és a 17. századtól jelentkező római katolikus névrétegek viszonyát, illetve hangalaki módosulásaikat pedig LUDWIG SELIMSKI (Lengyelország) mutatta be.

A családnevek kutatásában a nemzetközi szakirodalomban a változások vizsgálata, az adatbázisok kialakítása, illetve bizonyos gyakorlati aspektusok kapnak jelentősebb teret. A nevek mint etnikai szimbólumok változásában társadalmi, ideológiai, politikai stb. tényezők egyaránt szerepet játszanak. A történelmi Magyarország évszázadokon keresztül különböző etnikumok, kultúrák és nyelvek érintkezési színteréül szolgált, s a népi-nyelvi érintkezés magától értetődően az egyes népek (család)névrendszerére is hatást gyakorolt. Ezekből az alapgondolatokból indult ki FARKAS TAMÁS, és mutatta be egyrészt a domináns (magyar) nyelv és névrendszer befolyását a kisebbségi nyelvek családnévállományára, illetőleg szólt arról is, milyen módon alakították más oldalról (pl. új névtípusokat teremtve) az idegen eredetű személynevek a magyar családnévrendszert.

A családnév-történeti kutatásokban kiemelten fontos szerep jut manapság az adatbázisoknak. A fentiekben bemutatott, a magyar hivatalos családnév-változtatások kutatási programját például egy számos vizsgálati lehetőséget kínáló adatbázis segíti. Ausztriai családnevek jelenleg mintegy 30 ezer nevet tartalmazó online adatbázisáról adott hírt továbbá ISOLDE HAUSNER (Ausztria).

A családneveknek a közszavak helyesírási szabályozásához hasonló sztenderizációja kapcsán fogalmazta meg a holland családnevekre jellemző helyesírási instabilitás gondolatát LEENDERT BROUWER (Hollandia). Azt is hangsúlyozta azonban, hogy ez a fajta helyesírási „kuszaság" (pl. *Brouwer ~ Brauwer ~ De Brauwer*) valójában nem is zavaró, mert a névhasználók a neveknek más szerepet tulajdonítanak, mint a közszavaknak, s ennek folytán mások a hozzájuk kötődő elvárásaik is.

3.3. Különböző tudományterületek (botanika, történettudomány, régészet, névtan) együttműködésének érdekes példáját képviseli az az YVONNE KATHREIN (Ausztria) által bemutatott, 2007 márciusa óta az innsbrucki egyetemen folyó interdiszciplináris projekt,

amely a tiroli bányászat történetét igyekszik feltárni. Az egyes tudományágak közül a névkutatás olyan kérdésekre adhatja meg a választ, hogy például mikortól, hol és mit bányásztak Tirolban és környékén (a helynevek alapján), illetve honnan, mely vidékekről származnak a bányászok (a családnevek alapján).

3.4. Az egyéb nevek szekcióiban szó esett többek között szingapúri építménynevekről (PETER K. TAN), brit mozdonyok neveiről (RICHARD COATES, Anglia), a karibi térség taxineveiről (WOLFGANG AHRENS, Kanada), dél-afrikai focisták és csapataik beceneveiről (NOBUHLE HLONGWA, Dél-Afrika) vagy éppen szólásokban és közmondásokban előforduló személynevekről (AFET MOUSSA ABBASOVA, Azerbajdzsán). A márkanevekkel kapcsolatban pedig olasz ételek nevei (MARIE A. RIEGER, Olaszország) mellett gyorsétteremláncok termékeinek elnevezései (ERHARD LICK és HOLGER WOCHELE, Ausztria) kerültek elő, illetve a márkanevekkel összefüggő marketingbaklövések típusairól is értesülhettek az érdeklődők (OLENA FOMENKO, Ukrajna).

4. Terminológiai kérdések (mint például az *exonima* meghatározásának ügye; OJARS BUŠS, Lettország) nem csupán szekcióelőadások formájában kerültek elő, hanem betekintést kaphattunk egy terminológiai szótár elkészítésébe, amelynek kapcsán nemzetközi együttműködésre buzdít a munkálatokat összefogó bizottság. Hasonló együttműködésre számít az ICOS bibliográfiai csoportja is, amely a nemzetközi névtani bibliográfia (IBOS) technikai kivitelezésén dolgozik. A bibliográfiát – remélhetőleg rövidesen – minden országból maguk az egyes kutatók tölthetik fel a következő internetes felületen: http://www.icosbibliography.net/cob.

Az ICOS ülésén döntés született végezetül a testület vezetőségének megújításáról (az új elnök ELWYS DE STEFANI lett), illetőleg arról is, hogy a következő, 24. kongresszust 2011 augusztusában Barcelona rendezi meg.

TÓTH VALÉRIA

VALÉRIA TÓTH, **Report on the 23rd International Congress of Onomastic Sciences**

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS) organised its twenty-third congress entitled "Names in Contact: Names in a Multi-Lingual, Multi-Cultural, Multi-Ethnic World" in Toronto, 17–22 of August, 2008. The approximately 200 participants in the congress were able to present the results of their recent research in sessions focusing on these various topics (in alphabetical order): Aboriginal, Indigenous Names; Alpine and Mountain Names; Bibliographies; Business Names; ICOS Bibliography Session; Jewish Names; Names in an Educational Setting; Names in Contact; Names in Literature; Other Names; Personal Names; Place Names; Proper Names in Social Encounters; Sign Language; Street Names; Terminology; Theory, Linguistic Aspects of Names; Toponymy in Cartographic Language.

KONFERENCIA A CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁSOK TÉMAKÖRÉBŐL

1. „Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatások – több szempontú megközelítésben” címmel tartottak konferenciát a családnév-változtatások kérdéskörével foglalkozó kutatók 2007. november 22–24-én Budapesten. A **konferenciát** a Magyar Nyelvtudományi Társaság, illetve az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete mellett működő interdiszciplináris kutatócsoport **szervezte**, mely 2004-ben alakult a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdéskörének több szempontú, módszeres vizsgálatára. (A kutatócsoportról és tevékenységéről bővebben l. FARKAS TAMÁS: The research of official family name changes in Hungary. Onomastica Uralica 6. megjelenés előtt; továbbá a kutatócsoport honlapját: http://nevvaltoztatas.elte.hu.) A konferencia megszervezéséhez az OTKA támogatásával folyó (T 49095 sz.) kutatási program biztosította a hátteret, míg a helyszínt az ELTE Bölcsészettudományi Kara szolgáltatta.

A családnév-változtatások kérdésköre **számos tudományág számára** kínál kutatásra érdemes kérdéseket: elsősorban is a történettudománynak (társadalomtörténet, helytörténet, politika-, ideológia- és mentalitástörténet, művelődéstörténet), a kisebbség- és identitáskutatásnak, a nyelvtudománynak és a névkutatásnak, de a jogtudománynak, a társadalomlélektannak és más szakterületeknek úgyszintén. A témakör iránt az utóbbi egy-két évtizedben megélénkült a hazai és a nemzetközi tudományos érdeklődés, ám az érdekelt szakterületek között kevéssé alakultak ki szorosabb kapcsolatok. A konferencia alapvető célja így az volt, hogy a több tudományterületet érintő, összetett kérdéskör vizsgálatának szélesebb látókört, újszerű és távlatos lehetőségeket nyisson; az érintett diszciplínák és a lehetséges kutatási irányok, nézőpontok, kutatási eredmények megjelenítésének, találkozásának és párbeszédének megfelelő alkalmat és további lendületet biztosítson.

Az igen speciális témakörben szervezett háromnapos konferencián **27 előadás hangzott el**. A különböző hazai és határon túli kutatóhelyeket képviselő előadók között történész, nyelvész és névkutató, kisebbségkutató, irodalmár, néprajzos, jogász és államigazgatási szakember egyaránt szerepelt. Előadóként vettek részt mindazok a kutatók, akik több ízben is foglalkoztak már a témakörrel, s mellettük számos olyan kolléga, akik eddig inkább csak alkalmilag, illetve más irányú kutatásaik révén kerültek kapcsolatba a névváltoztatások kérdésével. Az egyes tudományterületek ismert kutatói mellett több doktorandusz hallgató is szerepelt a programban. Említésre méltónak tarthatjuk, hogy az előadások – a szervezők eredeti szándékának megfelelően – kivétel nélkül a konferencia meghirdetett témájához kapcsolódtak, annak összefüggésrendszerébe illeszkedtek.

2. A konferencia programja KISS JENŐ akadémikus megnyitójával kezdődött, a szervező tudományos társaság és az egyetemi intézet nevében egyaránt üdvözölve a résztvevőket. A szakmai program **nyitó előadásait** a névváltoztatások témaköre által leginkább érintett szakterületek felkért reprezentánsai tartották. KARÁDY VIKTOR (CEU) társadalomtörténész, akadémikus „A névváltoztatások társadalomtörténeti jelentősége Magyarországon” című előadásában a jelenség főbb társadalomtörténeti összefüggéseire

irányította a figyelmet. HAJDÚ MIHÁLY (ELTE/KRE) „A névváltoztatások névtani kérdései" cím alatt a hivatalos családnév-változtatásokat a személynév-változtatások részletesen bemutatott rendszerén belül helyezte el. PAPP IMRE (ELTE/IRM) a jogtudomány képviselőjeként és a névváltoztatások ügyintézésével megbízott minisztérium közigazgatási államtitkáraként „A névváltoztatás gyakorlatának időszerű kérdései" című előadásában adott áttekintő képet a családnév-változtatások jelenlegi helyzetéről, indokairól és a velük kapcsolatos minisztériumi eljárásokról. Tematikailag utóbbi előadáshoz kapcsolódott SZABÓ ZSUZSANNA KATALINnak (ELTE, egykori bölcsész- és joghallgatónknak) a hivatalos családnév-változtatások jogtörténetét felvázoló – a programban később elhangzott – előadása. Elhangzását tekintve és jellegében is a nyitó előadásokhoz csatlakozott FARKAS TAMÁS (ELTE) „Szempontok, irányok, feladatok és lehetőségek a családnév-változtatások vizsgálatában" című előadása, melyben – az említett kutatócsoport irányítójaként is – a témakör kutatásának legfontosabb kérdéseit, lehetséges és aktuális feladatait tekintette át.

A **névváltoztatásokat körülvevő „erőtér"** működését elemezte MAITZ PÉTER (DE/Universität Augsburg) „»A szent ügy«: Meggyőzés, kirekesztés és befogadás diszkurzív stratégiái a dualizmuskori névmagyarosítási propagandában" című előadásában, a korabeli szövegek modern nyelvészeti elemzésén keresztül. NAGY IMRE GÁBOR (Baranya Megyei Levéltár) a két háború közötti időszak névmagyarosítási konjunktúrájának hátterét vizsgálta a Somogy és Baranya megyei közigazgatási tisztviselők példáján keresztül, a kutatás számára eddig ismeretlen levéltári források alapján. Sajátos és igen gazdag képét mutatta be a családnév-változtatásoknak T. SOMOGYI MAGDA (ELTE) a szépirodalomban megjelenő, tehát fiktív névváltoztatási esetek részletes és sok szempontú névtani elemzésén keresztül.

Számos előadás kifejezetten valamely **magyarországi kisebbség családneveinek**, névváltoztatásainak vizsgálatára irányult. GOMBOS JÁNOS (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete) a magyarországi szlovákság 18. századi történetén keresztül a történész szemével, GYIVICSÁN ANNA (ELTE) a későbbi névmagyarosítási modellek és magatartásformáik vizsgálatával néprajzosként, MIZSER LAJOS (Nyíregyházi Főiskola) pedig (távollétében felolvasott előadásában) a nyíregyházi tirpákok névváltoztatásainak nyelvészeti-névtani szempontú bemutatásával adott képet a szlovák származású magyarországi népesség névváltoztatásainak történetéről. Több előadás ugyanakkor kifejezetten a magyarországi németség névhasználatát és névváltoztatásait tette vizsgálata tárgyává. BINDORFFER GYÖRGYI (MTA ENKI) kisebbségkutató kulturális antropológusként több magyarországi német közösségben végzett kutatásai alapján számolt be ennek összefüggéseiről, FÖGLEIN GIZELLA (ELTE) a második világháborút követő agrárátalakulásnak, a kitelepítéseknek és a németség névváltoztatásainak összefüggéseit vizsgálta a történész nézőpontjából, SZILÁGYI ANIKÓ (Pannon Egyetem, Veszprém) pedig névkutatóként egy hajdani tömeges névváltoztatás (Kislőd, 1868) történetét és tanulságait mutatta be. FENYVES KATALIN (ELTE, PhD-hallgató) a magyarországi zsidóság társadalomtörténetének kutatójaként a zsidó névválasztást az önreprezentáció elemeként, illetve akkulturációs stratégiaként és belső változatosságában tárgyalta. KOZMA JUDIT (ELTE, PhD-hallgató) osztrák és magyar zsidók egykori névváltoztatásait együttesen, hasonlóságokra és különbségekre figyelve, névtani szempontból mutatta be.

A kérdéskör kutatásában kevéssé ismert területre világítottak rá azok az előadások, melyek nem a magyarországi nemzeti, etnikai vagy vallási kisebbségek névmagyarosításának történetéről, hanem a Kárpát-medencei **kisebbségi magyarság** – illetve három

legfontosabb régiójának – **névváltoztatásairól** számoltak be. VÖRÖS FERENC (BDTF) „Névváltoztatás, avagy névhelyreállítás?" címen nyelvész-névkutatóként a névátírás és a visszamagyarosítás, illetve névhelyreállítás kérdéskörét tárgyalta a (cseh)szlovákiai magyar névanyag sorsára alapozott előadásában. BENCE ERIKA (Újvidéki Egyetem) „Írói nevek a vajdasági magyar irodalomban" című előadása a többnyire nem hivatalosított, de a művészi pályán felvett nevekről és e névhasználat hátteréről adott képet az irodalomtörténész szemszögéből. HOCHBAUER MÁRIA (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, PhD-hallgató) „Családnév-változtatások Erdélyben 1990-től napjainkig" című előadásában pedig a jelenkori romániai névváltoztatások szabályait és összképét mutatta be a konferencia résztvevőinek.

Az előadások egy további csoportja a magyarországi névváltoztatások **adott térben és időben** lezajló folyamataira fordította a figyelmet. MIKESY GÁBOR (FÖMI/ELTE, PhD-hallgató) a névmagyarosítások földrajzi eloszlását vizsgálta az 1895. évi esetek alapján, térképlapokon szemléltetve és elemezve a mozgalom területi jellemzőit. A névtudomány nézőpontjából szólt FÜLÖP LÁSZLÓ (Kaposvári Egyetem) felolvasott előadása Kaposvár környékének 19. századi névváltoztatásairól és az ezeket megelőző spontán névváltozásokról, valamint VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA (Nyugat-magyarországi Egyetem) a reformkori és dualizmus kori Győr névváltoztatásairól. SZŰCS JUDIT néprajzkutató (Tari László Múzeum) 20. századi dél-alföldi példákat idézve beszélt a névváltoztatások történetéről.

Egyes előadások a névváltoztatások **névanyagára**, összképére, annak jellemzőire összpontosították figyelmüket. JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE) „Múltidézés és családnév-változtatás" című előadásában a 19. századi névmagyarosítások új neveinek „nemzeti" jellegét, az ehhez kapcsolódó nyelvi, névtani sajátságokat elemezte. KOZMA ISTVÁN (ELTE, PhD-hallgató), a kérdéskör avatott társadalomtörténész kutatója pedig „Közeledés vagy az elkülönülés reprodukálása másként?" című előadásában a névmagyarosítással felvett családnevek csoportsajátos vonásait vizsgálta a dualizmus időszakában, keresztények és zsidók körében.

A magyarországi családnév-változtatások sokszínű vizsgálatához tanulságos módon csatlakoztak azok az előadások, melyek **más országok névváltoztatásairól** adtak képet. KOZMA JUDIT már említett, a magyar és osztrák zsidóság névváltozatásait bemutató előadása mellett ilyen volt BÁNYAI VIKTÓRIÁnak (ELTE/MTA Judaisztikai Kutatóközpont) a „névhéberesítés" társadalomtörténeti és nyelvi vonatkozásairól tartott s elsősorban magyar bevándorlók neveivel példázott áttekintése, valamint FÁBIÁN ZSUZSANNÁnak (ELTE) az olaszországi családnév-változtatások bemutatását az olasz névanyag jellemzőinek felvázolásával megalapozó nyelvészeti-névtani előadása.

3. A konferencia szervezői az előadásokat önálló kötetként tervezik megjelentetni. A nemzetközi tudományos életben is különlegesnek számító konferencia számos résztvevője, a bemutatott új területek, megközelítések és eredmények, valamint az előadások kapcsán kibontakozó eszmecsere reményeink szerint a témakör kutatását jótékonyan fogja szolgálni.

FARKAS TAMÁS

TAMÁS FARKAS, **Budapest conference on family name changes**

Between the 22nd and 24th of November in 2007 a conference was held in Budapest under the title of "Name changes – society – history: Family name changes from different points of view". The conference was organised jointly by the Society of Hungarian Linguistics and the interdisciplinary research team working in conjunction with the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University. The research team was established in 2004 to carry out a multi-dimensional, systematic survey of the problems of official Hungarian family name changes. In the conference, 27 papers were presented, and among the presenters historians, linguists and name researchers, minority researchers, scholars of literature,, ethnographers, lawyers and experts in administration were equally represented. Papers presented in the conference will be published later in an independent volume of studies. Further information about the topic and about the research is available on the website http://nevvaltoztatas.elte.hu.

VÁLTOZÁSOK ÉS VÁLTOZTATÁSOK A TULAJDONNEVEK HELYESÍRÁSÁBAN AZ AKH.[12] VITANAPJÁNAK TULAJDONNEVEKKEL FOGLALKOZÓ ELŐADÁSÁRÓL ÉS A HOZZÁSZÓLÁSOKRÓL

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága tagjai többéves munkával elkészítette „A magyar helyesírás szabályai", vagy ahogyan gyakran emlegetni szoktuk, az akadémiai szabályzat 12. kiadásának tervezetét. Köztudott, hogy a jelenleg használatos helyesírási szabályzat, a 11. kiadás mintegy negyedszázaddal ezelőtt, 1984-ben jelent meg. A tapasztalat azt mutatja, hogy az elmúlt 25 év változásai szükségessé, sőt indokolttá tesznek bizonyos változtatásokat. A bizottság nevében kiadott tájékoztató hangsúlyozza: „Tudomásul kell vennünk, hogy a szabályzat nem lehet örök, nem maradhat változatlan, hiszen maga a nyelv is folyton változik. Az írásbeli nyelvhasználatot szabályzatunk nem megnehezíteni kívánja, hanem, éppen ellenkezőleg, szeretné megkönnyíteni. Ezért időről időre szükség van a mindenkori szabályzat módosítására, a nyelv változásaihoz való hozzáigazítására. Természetesen nem minden áron, de amikor és ahol valóban célszerű, sőt szükséges, akkor és ott igen" (NYOMÁRKAY 2008: 2).

A magyar írásbeliség történetében a helyesírás kodifikációja folyamatos változást mutat. Elegendő csupán az akadémiai helyesírás történetére utalnunk. Az újabb és újabb kiadások mindig figyelembe vették a nyelvi, nyelvhasználatbeli változásokat (FÁBIÁN 1984). Legkönnyebben a szókincs változásait figyelhetjük meg a szabályzatokban, illetőleg a hozzájuk kapcsolódó szótárakban. A 11. kiadásban például alakváltozatként megjelent az *Atilla* forma a hagyományosabb *Attila* mellett, visszakapta történelmi alakját a *Batsányi* és a *Báthory* családnév, a kiejtéshez igazodott a *Vénusz* bolygó neve. Hozzájárul a mindenkori változtatáshoz a nyelvtudomány változása, pontosabban a nyelvről és a helyesírásról vallott felfogásunk módosulása is. Ez az oka annak, hogy a 10. kiadásban például nem szerepelt az egyszerűsítés elve, hiányzott a személynevet tartalmazó, köznévi alaptagú jelzős szerkezetek differenciálása *(Bánk bán, Kossuth-díj)* és egyáltalán nem esett szó a márkanevek írásáról. A 11. kiadásba azonban (a továbbiakban itt szabálypontokra hivatkozva) a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány mellé visszakerült az egyszerűsítés elve (92–94.), a személynévi meghatározó tagot tartalmazó összetételek körében elkülönítették egymástól a minőségjelzős (167.) és a jelöletlen összetételnek tekinthető kapcsolatokat (168.), valamint önálló szabálypontok foglalkoznak a márkanevek írásával (193–194.).

2008. június 4-én a szabályzattervezetről nyilvános vitanapot rendeztek az ELTE BTK tanácstermében. Az egyes témaköröket bevezető előadások után a hallgatóság akár szóban, akár írásban elmondhatta, illetőleg benyújthatta véleményét a tervezetről, valamint javaslatot tehetett újabb módosításokra. A tulajdonnevek témakörében a Magyar Nyelvi Bizottság képviselőjeként az előadást ZIMÁNYI ÁRPÁD tartotta, előzetesen hozzászólásra jelentkezett FARKAS TAMÁS és DOBSONYI SÁNDOR. Az alábbiakban a tulajdonnevek kérdéskörének tárgyalását egyrészt abból a szempontból ismertetjük, milyen nyelvi, pontosabban nyelvhasználati változások késztették módosításra a tervezet alkotóit.

Másrészt arra voltunk kíváncsiak, hogyan jelennek meg a javasolt változtatásokban az érintett tudományterület, az onomasztika kutatási eredményei.

ZIMÁNYI ÁRPÁD előadásában együttesen ismertette a kis és a nagy kezdőbetűk, valamint a tulajdonnevek témakörében tervezett változtatásokat. Bevezetőjében kiemelte, hogy a többi témakörhöz viszonyítva ezen a területen várhatóan kevés módosítás fog történni. Hangsúlyozta, hogy a közoktatás didaktikai szempontjainak figyelembevétele mellett a bizottságnak a megfelelő arányok képviseletére kell törekednie, azaz nemcsak „lefelé", hanem „fölfelé" is kell tekintenie, a szaktudományok, a könyvkiadás stb. irányába. Megállapította, hogy a tapasztalatok szerint az általános gyakorlat a nagybetűsítés felé tolódik el. Példaként kiemelte a rendezvénynevek írását (140.), amelyben az akadémiai helyesírás továbbra is a kisbetűs írásmódot támogatja, ám az említett szabálypontot a tervezetben a kezdőbetűk témaköréből az intézménynevekhez helyezte.

Ezután tematizálva sorra vette a tulajdonnevek főbb csoportjait. Elmondta, hogy a személynevek és az állatnevek körében nem terveznek érdemi változtatást. Új kategóriaként jelenik meg azonban a „Tárgynevek" csoportja, amelyben a nagyközönség tanácsot kap például a mozdonyok, a drágakövek, a nemzeti ereklyék és az űrjárművek nevének helyesírásához. A földrajzi nevek csoportjában a legjelentősebb változás, hogy a példasorokat határon túli magyar megnevezésekkel bővítik. Ugyancsak a társadalmi változásokat jelzi, hogy a közigazgatási egységek nevének írásmódját bemutató példák között megjelennek majd a régiók és kistérségek nevei is.

Változik a „Csillagnevek" című tulajdonnévi alcsoport elnevezése, helyette a „Csillagászati elnevezések" cím szerepel, a jelenleginél gazdagabb és összetettebb példaanyagot felvonultatva. Megmarad önálló csoportként a „Kitüntetések, díjak neve" című kategória. Az utóbbi két csoport esetében az előadó külön kiemelte, hogy a bizottság arra törekedett, hogy elkerüljék mind a túlzott leegyszerűsítést, mind a túlbonyolítást. Véleménye szerint időt kell adni az új alakulatoknak, „hagyni kell, hogy kiforrjon az írásmód". Utolsó tematikus egységként az „Intézménynevek" csoportjáról hallhattunk, pontosabban a jól ismert és többeknek sok bosszúságot okozó intézménynévszerű megnevezésekről (190., pl. *Keleti pályaudvar, Ugocsa mozi, Kis Rabló étterem*). Újdonság a tervezetben, hogy ez a megnevezés a hivatalos név helyett vagy mellett használható alternatív lehetőségként jelenik meg.

Összefoglalva az előadásban elhangzottakat megállapíthatjuk, hogy a tervezet szerint a tulajdonnevek témakörében nem történnek alapvető változások. Az akadémiai szabályzat jelenlegi, 11. kiadásában lévő tulajdonnévi kategóriák (személynevek, állatnevek, földrajzi nevek, intézménynevek, csillagnevek, márkanevek, kitüntetések és díjak neve, címek) egy új csoporttal (tárgynevek) bővülnek, valamint az egyik kategória elnevezését *(csillagnevek → csillagászati elnevezések)* pontosítják. A példatípusok a társadalmi változások hatására elsősorban a földrajzi nevek körében gyarapodnak (határon túli magyar megnevezések, régiók, kistérségek). Emellett néhány szabálypont értelemszerű áthelyezése, valamint alternatív írásformák ajánlása segíti az írásbeli kommunikációban a szabályzat használóit.

FARKAS TAMÁS névkutatóként mondta el véleményét az AkH.[12] tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálypontjairól. Előadásában kiemelte, hogy a módosításkor célszerű volna figyelembe venni a névkutatás elmúlt negyedszázadának elméleti és gyakorlati eredményeit. Így megbízható hátteret biztosítanának a változtatásoknak,

ugyanakkor az újonnan felmerülő problémák egy része is több oldalról megközelíthetővé válna és könnyebben elhelyezhető lenne a rendszerben.

Ezután az előadó sorra vette a tulajdonnevek írásmódját érintő különböző szabálypontokat. Nemcsak a tervezet változtatásaival foglalkozott, hanem néhány területen újabb javaslattal is előállt. Felhívta a figyelmet például arra, hogy a keresztnevek esetében az egyszerűsítés elvének érvényesítése miatt az eredeti forma helyreállíthatósága több esetben bizonytalan. Hiszen nemcsak az idegen névalakok között, hanem a hivatalosan anyakönyvezett magyar nevek között is találunk írásváltozatokat *(Adrien, Adrienn; Izabel, Izabell)*. A kis és a nagy kezdőbetűk témakörében a tulajdonnévnek tekintendő nyelvi alakulatok közé sorolandónak javasolta a történeti, illetőleg az egyes múltbeli események nevét *(Tatárjárás, Második világháború)*, valamint a különböző rendezvények, rendezvénysorozatok és programok egyedi elnevezését *(A Föld éve, VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus)*.

A tulajdonneveket tárgyaló fejezet áttekintésekor több javaslatot is tett a példasorok újabb típusokkal, altípusokkal történő bővítésére (házassági nevek, építménynevek, törzskönyvezett állatok neve, filmek, filmsorozatok, internetes portálok, újonnan átvett keresztnevek, tárgynevek, idegen eredetű tulajdonnevek stb.). Hangsúlyozta a kivételek – akár csoportszerű, akár egyedi esetek – ritkításának a szükségességét. A gondolatot a *Fertő tó* írásmódjának többoldalú bemutatásával illusztrálta. Összefoglalásában a munkaanyagban már jelenleg is szereplő változtatások további átgondolását és bővítését javasolta.

DOBSONYI SÁNDOR hozzászólásában elsősorban a többéves szerkesztői gyakorlata során felmerült kérdésekre hívta fel a figyelmet. Két csoportra osztva mutatta be a példáit, először a szabályzatból hiányzó eseteket, majd a szabályzatban meglévő, de általa problematikusnak tartott jelenségeket ismertette. Mindkét csoportban legtöbbször javaslatot is tett a felvetett probléma megoldására.

A szabályozatlanságra bemutatott példák között szerepeltek az új típusú közterületnevek – mint a lakóparkok, lakókertek, házegyüttesek neve –, amelyeket a földrajzi nevek közé javasolt besorolni. Felvetette azt a kérdést, hogy vajon tulajdonnévnek tekinthető-e az értékpapírok, különféle pénzügyi konstrukciók, díjcsomagok neve. Ha tulajdonnévként vagy tulajdonnévi alcsoportként kezeljük ezeket a megnevezéseket, akkor felmerül a kérdés: melyik szabálypontban volna érdemes megemlíteni őket.

A problematikus jelenségek között kiemelte, hogy a szabályzatban nincs példa a magyar és idegen elemet együttesen tartalmazó, valamint az idegen szórendű intézménynevekre *(Hotel Sissi, Hunguest Hotel Forrás)*. Az intézménynevek írásmódját vizsgálva felhívta a figyelmet arra, hogy célszerű volna elméletileg tisztázni, mi tekinthető „tulajdonnévi vagy azzal egyenértékű tag”-nak. A konkrét példák egyértelműen megvilágították, hogy ennek a kérdésnek a megválaszolása elkerülhetetlen ahhoz, hogy a helyesírási következetlenségek számát csökkentsük, hiszen például az *-i* képzős származékok írásmódja jelenleg másként alakul a *Nemzeti Múzeum,* a *Nemzeti Szálloda* vagy a *Nemzeti Színház* esetében, holott a szerkezet első tagja szemantikailag és grammatikailag mindegyik névben ugyanaz a névszó.

A hozzászóló több esetben is hangsúlyozta az írásgyakorlat meghatározó szerepét. Döntő szempontnak tekintette például a rendezvények, programok nevének írásakor, ezért több példát láthattunk a tulajdonnévi névelemmel *(Titanic Nemzetközi Filmfesztivál, Szent István Könyvhét)* vagy tulajdonnévi névelem nélkül *(Tarsolyosok III. Országos*

Találkozója, Fiatal Képzőművészek Nemzetközi Biennáléja) szerkesztett programok megnevezésére. Ugyancsak a mindennapi írásgyakorlathoz kapcsolódott az a javaslat, hogy a szabályzatban történjék utalás arra, hogy a cégbírósági bejegyzés nem írja felül a helyesírási szabályokat, tehát a cégbíróság helyesírási szempontból helytelen bejegyzése nem válik automatikusan helyes írásformává. Az előadás gondolatait illusztráló gazdag példasor szintén azt sugallta, hogy a hozzászóló valóságos névhasználati helyzetek során összegyűjtött anyagot tár a hallgatóság elé.

A vitanap tulajdonnevekkel foglalkozó előadásait összegezve megállapíthatjuk, hogy a felvetett problémák megoldása további változtatásokat tesz szükségessé a szabályzatban. Mindegyik felszólalás megerősítette, hogy szükség van az onomasztikai és az ortográfiai megközelítés összehangolására. Ez egyaránt vonatkozik a tulajdonnevek különböző csoportjaira és alcsoportjaira, valamint az onomasztikai és az ortográfiai alapfogalmak együttes elméleti tisztázására. Elképzelhető, hogy a terminológia következetes egységesítése a szabályok egyszerűsödéséhez, valamint az ellentmondások és a kivételek számának csökkenéséhez vezetne.

Az elhangzott hozzászólások megerősítik azt a gondolatot, hogy a módosítások kialakításakor ugyancsak fontos szempont a társadalmi igények és a mindennapi írásgyakorlat figyelembe vétele. Ez határozottan körvonalazza a szerkesztők számára a tárgyalandó jelenségek körét és a példasorok bővítésének irányát. A tulajdonnevek témakörébe tartozó szabályok további módosításához az ismertetett előadások mellett bizonyára nagy segítséget nyújtanak azok a javaslatok is, amelyek a vitanapon szóban nem hangzottak el, de – akár a vitanap előtt, akár a vitanap után – írásban eljutottak a bizottsághoz.

Az itt ismertetett előadások írott változatai a Magyar Nyelvőr 2008. évi 4. számában látnak napvilágot.

Hivatkozott irodalom

FÁBIÁN PÁL 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr* 385–407.

NYOMÁRKAY ISTVÁN 2008. *Tájékoztató a Magyar Tudományos Akadémia tervezett új helyesírási szabályzata fejezeteinek olvasásához, tanulmányozásához.* A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága nevében. Kézirat.

FERCSIK ERZSÉBET

ERZSÉBET FERCSIK, **Changes in the orthography of proper names**

The 11th edition of the "Code of Orthographic Rules of the Hungarian Language" was published in 1984 and it is still in use. Changes in the past 25 years call for modifications in Hungarian orthographic rules, so the Committee on Hungarian Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences has prepared the plan of the 12th edition of the code, which was debated in an open session on the 4th of July, 2008 at ELTE University. This paper discusses suggested changes in the orthography of proper names.

A KISS LAJOS-DÍJ 2008. ÉVI NYERTESE: DR. RÁCZ ANITA

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére 2 vagy 3 évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban ítélte oda, s úgy ítélte meg, hogy az azt követően eltelt két év során a magyar történeti névkutatás általában is, és az egyes kutatói teljesítményekre nézve is olyan jelentős eredményeket mutatott fel, hogy a díj kiadása 2008-ban minden tekintetben indokolttá vált.

A kuratórium – mérlegelve a történeti névkutatásban felmutatott teljesítményeket – egyhangú véleménnyel úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2008-ban dr. Rácz Anitának, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke adjunktusának ítéli oda az alábbi indokok alapján.

Rácz Anita eddigi tudományos pályája egy bő évtizedet ölel fel, első tanulmánya 1996-ban jelent meg. Valamennyi írásában a helynevek nyelvi kérdéseivel foglalkozik, lényegében minden esetben történeti szempontokat érvényesítve. Vizsgálatainak középpontjában az ómagyar kor áll.

Rácz Anita termékeny szerző: eddig két könyve és csaknem 20 tanulmánya jelent meg, de további munkákat – közte három könyvet is – tett közzé társszerzőként. Szakterületének fontosabb konferenciáin rendszeresen vesz részt előadásokkal.

Tanulmányainak jó része két kérdéskör köré csoportosul: egyrészt a régi magyar településnevek keletkezésének és változásának körülményeit kutatja, másrészt pedig az egykori Bihar vármegye helyneveit vizsgálja. Foglalkozott a terület régi helyneveinek szerkezeti változásaival, bemutatta Bihar népnévi, illetőleg patrocíniumi eredetű településneveit, elemezte továbbá az e névkincset alkotó földrajzi köznevek állományát. Tanulmányai jelentek meg az ómagyar kori településnevek differenciálódásának folyamatáról, valamint a helynevek hangszerkezeti kérdéseiről. Újabban a helyneveknek és a történeti etnikai kutatásoknak a kapcsolata felé fordult a figyelme. Ennek első jeleként Bihar megye etnikai viszonyairól tett közzé tanulmányt a régi helynévanyag tanúsága alapján, ezt követően pedig tanulmányok sorában vette szemügyre a korai ómagyar kor idevágó településnévtípusait. Bemutatta a népnévi helyneveket, majd a törzsnévi és az ún. pszeudotörzsnévi eredetű településneveket. E szisztematikusan építkező tanulmányok készülő habilitációs értekezésének tematikáját körvonalazzák.

Rácz Anita írásaiban a nyelvtudományi szemlélet mellett meghatározó módon van jelen a történettudományi érdeklődés is: magyar–történelem szakos végzettségéhez méltó módon a névkutatást valódi interdiszciplináris tudományterületként műveli. A nyelvészeti és történettudományi forrásanyag és előzményirodalom kritikai szemléletű felülvizsgálata munkáiban következetesen megjelenik, s mindez szilárd alapot ad újszerű következtetései számára is. Eddig közzétett tanulmányai összességében könyvnyi terjedelműek.

Dolgozatai rangos fórumokon jelentek meg, írásait a Magyar Nyelvjárások, a Névtani Értesítő, a Folia Uralica Debreceniensia, a Helynévtörténeti Tanulmányok közölte, emellett konferenciakötetekben és köszöntő könyvekben is publikált. Munkáinak visszhangját mutatja, hogy a rájuk való hivatkozások száma megközelíti a százat. Rácz Anita

aktívan részt vesz a kutatási területébe vágó tudományos konferenciák munkájában is: a névtani konferenciák mellett tartott előadásokat többek között a Hungarológiai Kongresszuson és a Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson is, és előadója volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság központi előadássorozatának is.

Rácz Anita a számos tanulmány mellett két önálló könyvet is megjelentetett. E két összetartozó mű analízisnek és szintézisnek az összekapcsolódása. Az egyik könyv, „A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára" csaknem négyszáz oldalon mutatja be a címben jelzett terület régi helységneveit, a másik mű több mint kétszáz oldal terjedelemben ennek elméleti összegzésére vállalkozik „A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata" cím alatt. E könyveket a tanulmányokban is megmutatkozó erények jellemzik. Rácz Anita emellett a magyar névetimológiának azt a klasszikus módszerét alkalmazza, amelyet alapműnek számító szótárában Kiss Lajos fejlesztett korszerű színvonalra. A díjra javasolt munkásságát emellett maga a bihari kötődés is közvetlenül kapcsolja Kiss Lajos szellemi örökségéhez.

A fentiek mellett azt is érdemeként említhetjük, hogy Rácz Anita szívesen végez tudományos munkát kutatócsoport tagjaként és társszerzőként is. Tóth Valériával és Hoffmann Istvánnal együtt adta közre a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból" 1. és 2. kötetét, és tagja a „Korai magyar helynévszótár" népesebb alkotógárdájának is.

Dr. Rácz Anita eddigi kutatói pályája a magyar történeti helynévkutatás terén színvonalas, komoly tudományos eredményeket és elismerő szakmai visszhangot kiváltó teljesítményt mutat fel. Ezek alapján a kuratórium méltónak találta arra, hogy a Kiss Lajos-díjat 2008-ban neki ítélje oda.

Debrecen, 2008. június 2.

Dr. Hoffmann István	Dr. Nyirkos István	Orosz László	Dr. Solymosi László
a kuratórium elnöke	a kuratórium tagja	a kuratórium tagja	a kuratórium tagja

ISTVÁN HOFFMANN: **The 2008 winner of Lajos Kiss Prize: Dr Anita Rácz**

The Lajos Kiss Prize, awarded every 2 or 3 years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2008 winner of the prize is Dr Anita Rácz, senior lecturer in the Department of Hungarian Linguistics of Debrecen University, for her contribution to research on Old Hungarian place names.

HOFFMANN ISTVÁN
AKADÉMIAI DOKTORI VÉDÉSÉNEK DOKUMENTUMAI

A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI FORRÁS (A RÉGI MAGYAR HELYNEVEK VIZSGÁLATÁNAK ALAPKÉRDÉSEI)

Debrecen, 2007. 302 lap

Opponensek: Érszegi Géza, Zelliger Erzsébet, Szathmári István

Védés: 2008. ápr. 1.

TÉZISEK

1. A kutatási feladat

Értekezésem a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak ahhoz a vonulatához kapcsolódik, amely a Kárpát-medence régi helyneveinek vizsgálata révén kísérli meg a múltról való ismereteink gyarapítását. Ez az érdeklődés régóta jelen van a magyarországi tudományosságban, a helynevek tudományos feldolgozásának legfontosabb alapelveit és módszereit elsősorban MELICH JÁNOS és KNIEZSA ISTVÁN dolgozta ki a 20. század első felében. A történeti helynévkutatás néhány évtizedes visszaesést követően az elmúlt két évtizedben olyan eredményeket ért el, hogy ezek alapján ezt az időszakot a tudományterület legeredményesebb korszakának tekinthetjük. A számos kiváló teljesítmény közül itt csak kettőt emelek ki: KISS LAJOS életműve a helynév-etimológia terén hozott szintézist, BENKŐ LORÁND pedig többnyire konkrét vizsgálatok keretében a névtani kutatásban felhasznált elvek és módszerek folyamatos felülvizsgálatára vállalkozik elsősorban azzal a szándékkal, hogy a dogmaként rögzült hibás ismereteket kiiktassa a tudomány köréből.

Munkámmal legközvetlenebbül a BENKŐ LORÁND által képviselt szemléletmódhoz és célokhoz kívánok kapcsolódni. A tudományos megismerés természetéből adódóan ugyanis tudásunk gyarapodásával együtt szaporodnak a megválaszolásra váró kérdések, de új megvilágítást igényelnek a már korábban megoldottnak hitt problémák is, az elméleti alapvetések módosulásának a hatása pedig végiggyűrűzik a biztosnak vélt ismereteinken. Dolgozatomban a helynévkutatás általam fontosnak gondolt egyes részleteire fordítom ugyan a figyelmemet, ám emellett azt is be kell mutatnom, hogy milyen névfelfogásra alapozom a megközelítésemet, azaz jeleznem kell egy koherens fogalmi háló elemeit és szerkezetét is.

A helyneveknek mint a szókincs sajátos rétegének a kutatásokban jóval nagyobb jelentőségük van annál, mint ami a kommunikációs, nyelvi szerepükből közvetlenül adódna. Ez a fontosságuk abból fakad, hogy a magyar nyelv legrégebbi írásos emlékeiben a honfoglalást követő évszázadokban többnyire nevek fordulnak elő. A szórványemlékek anyagának hasznosításában főképpen két tudományterület jeleskedett: a történeti nyelvészet és a történettudomány, ez utóbbi – más források híján – a Kárpát-medencének a honfoglalást követő etnikai képét és településtörténetét igyekezett a nevekből szerzett ismeretek

segítségével felderíteni. Mindez azt mutatja, hogy a történeti helynévkutatásnak az onomasztika határain messze túl terjedő hatása és ebből adódóan nagy felelőssége van.

A történeti névkutatás a helynévvizsgálat legfontosabb részének hagyományosan az etimologizálást tekinti, amely általában a nyelvi eredet felderítését tűzi ki célul. A nyelvi interpretáció azonban ennél jóval összetettebb feladat, számos olyan mozzanatot is tartalmaz, amely a névfejtéssel bonyolult összefüggésrendszert alkot, sőt bizonyos tekintetben el sem választható tőle. E tágabb értelemben vett etimológiai vizsgálatot helynévrekonstrukciónak nevezem, munkámban ennek két, eddig szinte alig tárgyalt részletét elemzem alaposabban. Az egyik kérdéskör a helynévi szórványok és a forrás kapcsolatát érinti, amely meghatározó szerepű a nyelvi vizsgálat alá vetendő névalakok megállapításában, s ebből adódóan különösen fontos szerepe van a névrekonstrukció egészének szempontjából is. A másik tárgykörbe a források névadatainak a valós nyelvhasználati körülményeivel kapcsolatos problémák tartoznak, azaz a szórványok névszociológiai értékével összefüggő tényezők, amelyeknek a figyelembevétele pedig a történettudományi hasznosítás, a nyelvi-etnikai rekonstrukció terén elkerülhetetlen.

A két elméleti fejezetben kifejtett fenti alapelvek és módszerek alapján konkrét nyelvi vizsgálat keretében is bemutatom a helynév-rekonstrukció eljárásait. Elemzésem tárgyául a Tihanyi apátság 1055-ből való alapítólevelét választottam, amely az első eredeti változatban fennmaradt hiteles oklevelünk. A választást a gazdag névanyagot tartalmazó forrás történeti jelentőségén túl az is indokolja, hogy a diplomát BÁRCZI GÉZA önálló monográfiában dolgozta fel (A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék, 1951), s e kiváló munka időtálló eredményei számomra is jó kiindulási alapot teremtettek, és egyúttal lehetővé tették azt is, hogy a szórványok hang- és helyesírás-történeti elemzésétől szinte teljesen, a szótörténeti vizsgálatuktól pedig jelentős mértékben eltekintsek. Így figyelmemet leginkább a magyar nyelvű elemek helynévi sajátosságaira fordíthattam, érvényesítve a nyelvi rekonstrukciónak a fentiekben kiemelt vonatkozásait.

2. Az elvégzett vizsgálatok, a feldolgozás módszerei

Értekezésem három fő fejezete közül az első kettő elméleti indíttatású, a harmadik viszont empirikus nyelvi anyag elemzésére vállalkozik, s ebből adódóan az egyes egységekben alkalmazott kutatási módszerek is különbözőek. E téren azonban az elméleti részek között is mutatkoznak eltérések, részben az adott kérdéskör vizsgálhatóságának, részben pedig az eddigi tudományos tárgyalásmódjának a különbségéből következően.

2.1. Az első fejezet a névrekonstrukció legelső fázisát tárgyalja: a helynévi szórványoknak és a forrásnak a kapcsolatát állítja előtérbe. A hagyományos névfejtés erre a korábbiakban alig fordított figyelmet, az elemzések alapjául többnyire az idegen szövegből mechanikusan kiemelt, sőt olykor inkább kiszakított nevek szolgáltak, amelyeket az oklevélnek legfeljebb néhány paraméterével (például a kronológiai adataival, többi szórványának helyesírási jegyeivel) jellemeztek. BENKŐ LORÁND Anonymus gesztáját elemezve mutatott rá arra, hogy a szövegbe illesztés eszközeinek a szórványok értelmezésében fontos szerepük van. Ugyanez a megállapítás érvényes az oklevelekre is azzal a különbséggel, hogy itt eltérő időben keletkezett, más-más szerzőktől származó dokumentumokról van szó. Ennek ellenére e téren a forrásokban számos egyezés, hasonlóság mutatkozik meg: ezeket célszerűen megválasztott korpuszok anyagának a feldolgozásával igyekeztem bemutatni. Előmunkálatok híján a célom csupán az lehetett, hogy a latin

szövegnek és a magyar helynévi szórványoknak az egybeszerkesztésében mutatkozó általános jellegzetességeket feltárjam.

A szövegbe illesztés jellegzetes megoldása a megnevezőszós szerkezet alkalmazása *(locus, qui dicitur Tichon),* amely a benne foglalt névnek kiemelt szerepet biztosít, és egyben környezetétől többnyire egyértelműen el is különíti a magyar nyelvű elemet. A nevek említésének leggyakoribb módja az, hogy eléje a hely fajtáját megjelölő latin földrajzi köznév kerül *(lacus Balatin),* ez az eljárás azonban bizonyos esetekben megnehezíti (vagy akár lehetetlenné is teszi) a névszerkezet pontos meghatározását. A helynevek az oklevelekben latinra lefordítva *(Danubius, Alba Regia, Villa Nova)* vagy latinos alakban *(Agria, Varadinum, Bihoriensis)* is előfordulhatnak, e formák szereplésének viszonylag határozott szabályait állapíthatjuk meg. Az oklevelek szövegében a helynevek mellett más, helyjelölésre szolgáló magyar szavak is szerepelhetnek: korábban is felfigyeltek ezek közül a fanevekre, de gyakori a földrajzi köznevek közszói értékben való előfordulása is.

2.2. A második fejezetben a névrekonstrukciónak azzal a – mondhatni utolsó – mozzanatával foglalkozom, amely a neveket az őket használó, illetőleg létrehozó nyelvi közösséghez vagy személyhez kapcsolja hozzá. A hagyományos vizsgálatokban az etimológia és a helynevek etnikai vonatkozása között ez a rendkívül fontos láncszem lényegében véve hiányzik, vagy legfeljebb axiomatikus megállapításokra korlátozódik. E felfogás a helynévadást egynemű, közösségi jellegű folyamatnak tekinti, amelyből mindig az elnevezett hely környezetében élők nyelviségére és ezzel összefüggésben etnikumára lehet következtetni, magukat a helyneveket pedig csak fokozatosan megszilárduló, „névkövületté" váló nyelvi alakulatoknak tartja.

A kommunikatív alapú tulajdonnév-szemlélet a névadást ezzel szemben minták szerint megvalósuló, bizonyos tekintetben tudatos tevékenységnek fogja fel, s ennek megfelelően az egyénnek nagyobb szerepet tulajdonít a helynevek létrehozásában. E névelméleti alapra támaszkodva a korábbinál jóval eredményesebben kísérelhető meg az egyes névadatok nyelvhasználati körülményeinek a felderítése is. A nevek névszociológiai értékének a meghatározását a névrekonstrukció részeként értelmezhetjük, amely megnyitja az utat a források történeti-etnikai hasznosításának az irányába. A névszociológiai érték megállapításakor első renden számolnunk kell azzal, hogy az oklevélírók a nevek rögzítésekor befolyással lehettek a helynevek alakjára, de az oklevélbeli megjelenés nem független a korabeli nyelvi presztízsviszonyoktól sem.

2.3. A helynév-rekonstrukció eljárásának a Tihanyi alapítólevél szórványaira való alkalmazása az eltérő elméleti kiindulás következtében olyan eredményeket ígér, amelyek BÁRCZI GÉZA korábbi kutatásait bizonyos területeken kiegészíthetik. A szemléletmód különbözősége alapján várható új eredményeken túlmenően sikerrel kecsegtet az is, hogy a rendelkezésre álló történeti és élőnyelvi névanyag az azóta eltelt fél évszázad során hatalmas mértékben fölszaporodott, közvetlen összefüggéseket és analógiákat kínálva az alapítólevél helyneveinek magyarázatához. Figyelembe vehettem ezen kívül azokat a megjegyzéseket is, amelyeket időközben mások fűztek hozzá az alapítólevél szórványaihoz.

A 82 szórvány tüzetes elemzését az itt felvetett szempontok figyelembevételével igyekeztem elvégezni, az anyag sokféleségéből következően azonban természetszerűen bizonyos egyenetlenség is megmutatkozik az eredményekben. Az esetek nagy részében a névfejtés terén BÁRCZI megállapításaihoz oly módon tudtam kapcsolódni, hogy finom

részletekben módosítottam a korábbi elképzeléseket *(Fuk).* Máskor az eddigiek mellé új lehetőségeket ajánlottam *(Zakadat, Huluoodi),* vagy éppen a korábban felmerült többféle névfejtés közül támogattam meg egyet újabb érvekkel *(Turku, Ursa),* esetleg cáfolattal kiiktatva egy másik lehetőséget a figyelembe vehetők közül *(Keuris tue).* Több esetben módosítottam a korábbi lokalizáláson, leginkább *Mortis* és a *Fidemsi–Ecli* körüli birtok azonosítását illetően, amelyeket Tolnában *Fotudi* birtok közelében látok elhelyezhetőnek. Más névtani összefüggésbe helyeztem több helynevet *(Uluues megaia, Culun, Segisti),* több biztosnak vagy valószínűnek tekintett névmagyarázat mellé pedig olyankor is kérdőjeleket állítottam, amikor az eddigieknél biztosabb megoldást magam sem tudtam ajánlani *(Gamas, Fidemsi).* Elemzésem során igyekeztem elkerülni a kategorikus véleményalkotást, és többféle lehetőség fölvetésével törekedtem arra, hogy a jelenlegi ismereteink birtokában eldönthetetlen kérdésekben nyitva hagyjam a kapukat a további kutatások számára.

3. Eredmények

3.1. Az oklevelek latin szövegének és magyar nyelvű szórványainak a kapcsolódási formáit jellegzetes típusokba rendezve írhatjuk le, amelynek fő csoportjait a latin nyelvű névhasználat, a speciális befoglaló szerkezetek (megnevezőszók, latin földrajzi köznevek) alkalmazása és a szerkezet nélküli beillesztés különböző változatai képezik, de ritkán magyar grammatikai eszközök (névutók, ragok) is előfordulnak ilyen szerepben. Az e célt szolgáló eljárások tipológiai rendszerének az összeállítása elsősorban a szórványok tulajdonnévi vagy közszói értékének meghatározásában kap fontos szerepet, valamint segítheti a névszerkezet pontos azonosítását is.

A vizsgálat során bebizonyosodott, hogy a Kárpát-medence vulgáris (jórészt magyar, de részben szláv és német) nyelvű helyneveinek az oklevelekben latinul történő említését aligha lehet véletlen eseteknek tartani – ahogyan azt korábban gondolták –, a latin nyelvű helynévhasználat ugyanis kétségtelenül tudatos oklevélírói törekvés eredménye. Ezt kétségkívül jelzik azok a névcsoportok, amelyekben szinte kizárólagosnak, de legalábbis általánosnak tekinthető a latin nyelvű említés: a nagyobb vizek és más természeti nevek, valamint a településnevek egyes csoportjai esetében. A latinnyelvűségben itt elsősorban presztízsviszonyok játszottak szerepet: a királyi székhelyek, megyei és egyházi központok stb. feltűnően gyakran szerepelnek latin nyelven, de szerkezeti jellegzetességek is befolyásolták a latinra fordítást: a jelzővel ellátott, illetőleg a *-falu, -falva* utótagú nevek példái mutatják ezt a tendenciát. A latin nyelvű névhasználat szabályszerűségei arra utalnak, hogy ebben – bizonyára a képzés során elsajátított – norma megnyilvánulását láthatjuk.

E latin alakok nagy többsége mögött azonban kétségtelenül vulgáris nyelvi formák rejlenek, amelyek pontos meghatározása a névrekonstrukció fontos feladata. Külön figyelmet érdemelnek az oklevélszövegekben szereplő magyar földrajzi köznevek is, amelyeknek egyik része valós, az adott helyre jellemző nyelvhasználati formára utal, másik része viszont az oklevél-fogalmazó szövegalkotási eljárásához kapcsolható: közülük a *bérc* és a *patak* speciális használatú oklevélszónak is tartható.

3.2. A helynevek névszociológiai értékének megállapításában elsőnek az oklevélírók névalkotó tevékenységét kell felmérnünk: a latinizálás és a fent már említett közszóhasználat az ő nyelvi lenyomatuknak tekinthető. A névhasználatot olykor tévedés vagy korábbi dokumentumok ismerete is befolyásolhatta, de a pontos leírásra való törekvés következtében is hozhattak létre az oklevelek szövegezői – többnyire valós nevekre támaszkodva

– egyedi nyelvi formákat, leírásokat, a szándékolt névkonstruálás azonban e körben nemigen érhető tetten. A soknyelvű Kárpát-medence nyelvi presztízsviszonyai főleg a több névváltozatból való választási lehetőség esetén határozhatták meg az oklevélbeli helynévhasználatot. A latin nyelv magas értékét (más terminussal hipercentrális szerepét) mutatja a már említett latinizálás, a magyar nyelv centrális szerepét pedig az jelzi, hogy bizonyos közszavak és a beillesztést szolgáló grammatikai eszközök a latinon kívül csakis ezen a nyelven fordulnak elő az oklevelekben. Területileg korlátozottan a németnek lehetett még ehhez hasonló funkciója, a perifériális (szláv, törökségi, újlatin stb.) nyelvek helynévalakjai azonban csakis azokról a területekről kerülhettek be a diplomákba, ahol más nyelvnek a használata egyáltalán nem volt jellemző.

A névszociológiai értékelés során el kell különíteni a névadatokból kikövetkeztethető névhasználói helyzetet a közvetlen forrásokból alig-alig megismerhető névadási szituációtól. Noha még ez a különbség sem mindig ragadható meg a rendelkezésünkre álló eszközökkel, azt is látni kell, hogy a nevek különböző csoportjai a névadás szempontjából is mutatnak névszociológiai eltéréseket. Több tényező is utal arra, hogy a természeti nevek körében a névadásban döntően a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet: az átvett nevek magasabb aránya, a többnevűség és a típusváltások ritkasága mutatja ezt, de az a körülmény is alátámasztja e megállapítást, hogy az elnevezés vagy névváltoztatás tényéről a források alig-alig szólnak. A települések névadásában viszont sokkal nagyobb fokú tudatosságot látunk megjelenni, itt az elnevezés aktusa az ember által alkotott objektum létrehozásához kapcsolva értelmezhető leginkább, amelyből e névtípusnak a természeti nevekénél jóval erősebb társadalmi meghatározottsága is következik. A szemantikailag különböző műveltségi névtípusok azonban önmagukban is sokféle névszociológiai háttérrel rendelkeznek, így értékük az etnikai azonosítás terén sem lehet azonos.

3.3. A Tihanyi alapítólevél szórványainak vizsgálata nemcsak az egyes nyelvi elemek esetében hozott új eredményeket, hanem az oklevél egész névanyagára vonatkozóan is. A szövegbe illesztés eszközeinek a felmérése – összevetve az oklevél 15. századból való interpolált változatában használt eljárásokkal – azt mutatta, hogy az alapítólevélben még döntő többségben vannak a szerkezet nélküli beillesztési módok, sőt magyar elemek (a *hely* és főképpen a *reá* névutó) is szerepet kaptak ebben: a *reá* ilyen alkalmazása gyakoriságát tekintve is példa nélkül áll a szórványemlékekben. A diplomában halványan feltűnnek a latinizálás nyomai is (nagy valószínűséggel a *Thelena,* talán a *Balatin* és a *Sumig,* valamint esetleg két részfordítás jelzi ezt), és az oklevélíró számlájára írandó a néha rendkívül bonyolult nyelvi szerkezetek *(Castelic et Feheruuaru rea meneh hodu utu rea)* létrehozása is. Egyfajta egyenetlenség a szöveg és a szórvány kapcsolatában magán az oklevélen belül is megmutatkozik, ami talán az oklevélíró birtokában lévő információk sokféleségéből is fakadhat.

Az alapítólevélben található nyelvi anyag névszociológiai helyzetének a felmérése azt mutatja, hogy nem igazolhatók azok a vélemények – például KRISTÓ GYULA megközelítése –, amelyek szerint nagy számú szláv és emellett török és német etnikumra utaló név is található a forrásban, s ezek alapján az adott népek és a magyarság arányaira vonatkozó messzemenő következtetések vonhatók le. Elemzésem ezzel szemben azt mutatja, hogy az alapítólevélben előforduló nevek csakis magyar névhasználókra utalnak a 11. század közepén, s mindössze két olyan helynév (a *Balaton* és *Kesztölc* neve) található a

diplomában, amely közelebbről meg nem határozható időben szláv névadókra utal. A nevek között feltűnően sok település vagy lakott hely nevét találjuk, amelyekben a már az ősmagyar korból is adatolható puszta személynévből származó típus van többségben, de a személynevek más névcsoportokban is fontos szerepet játszanak. A természeti nevek között a kétrészes, jelzős szerkezetűek a legjellemzőbbek, amelyeknek a főtagja minden esetben földrajzi köznév. E névtípusokat a régi magyar helynévadás legjellemzőbb formáinak tekinthetjük.

3.4. Értekezésem eredményei határozottan kirajzolják azokat a feladatokat is, amelyek az általam felvetett problémák kapcsán megoldásra várnak.

A szöveg és szórvány kapcsolatának tipológiája további finomításra szorul: a Tihanyi alapítólevélnek az e szempontból elvégzett futólagos összehasonlító elemzése is megmutatta, hogy az egyes szövegbe illesztési módok használata koronként változó, de az eltérések mögött bizonyára a különböző oklevél-kibocsátó szervek eljárásai közötti különbségek is kereshetők. Ezek jól megválasztott oklevélanyagon történő vizsgálata az oklevélszerkesztés normáinak alakulásmódjára is rávilágíthat. Ugyanígy bővebb forrásbázis alapján mutathatók be a vulgáris nevek latinosításának módozatai, típusai is.

A nyelvi rekonstrukciónak névszociológiai irányba történő kiterjesztésére a történeti helynévkutatás terén eddig alig történtek kísérletek. Ez a helyzet abban a tekintetben rendkívül kényes, hogy a nevek etnikai hasznosítása – amely a névkutatás eredményeire támaszkodva mutat fel eredményeket – különösen igényli az ilyen irányú ismereteket. Ezért tartom fontosnak, hogy munkámban kijelöltem azokat a kérdésköröket, amelyek részletes elemzése e téren előreviheti a kutatásokat. Rendkívül lényegesnek gondolom azonban, hogy a névszociológia szemléletét, fogalmi készletét a mai, élőnyelvi viszonyok között, különösen a kétnyelvű területek névhasználati jellegzetességeire vonatkozóan alaposan kimunkáljuk. Fontos eredményeket hozhatna továbbá az újabb kori (18–20. századi) telepítések névtani hatásainak a felmérése is.

A Tihanyi alapítólevél szórványainak elemzése, különösen pedig az ezekből leszűrt összegző jellegű következtetések azt mutatják, hogy legfontosabb szórványemlékeink, elsősorban a 11. századból fennmaradt oklevelek névtörténeti szempontú újraértékelése megkerülhetetlen már csak amiatt is, hogy az e korszakra vonatkozó etnikai következtetések ismét viszonylag megbízható talajra kerüljenek. A magyar helynévrendszer alakulásmódjára vetne újabb nézőpontból fényt, ha a feldolgozásokat kiterjesztenénk a későbbi korokból való fontosabb forrásokra is.

Mindezek a vizsgálatok minden bizonnyal hozzá fognak járulni ahhoz is, hogy a névrekonstrukció módszerét tovább finomítsuk, és egyes részleteit alaposabban is kidolgozzuk.

ÉRSZEGI GÉZA OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Hoffmann István dolgozata első részében tudományos precizitással összefoglalja a helynevek szórványos előfordulását tartalmazó forrásokról a tudnivalót. A helynevek ugyanis elsősorban oklevelekben, ott azonban szórványosan fordulnak elő.

Lényegében minden számba jöhető, jelentős névanyagot tartalmazó oklevelet a bennük található szórványok tekintetében figyelembe vett. Talán egyetlen oklevél maradt ki a feldolgozásából, pedig jelentős névanyagot hordoz, ez a Leleszi alapítólevél. Mentségére

szólva ezt a gyanúsnak minősített oklevelet ritkán közelítették meg a különböző történeti tudományok képviselői. Hogy még nem került máig sem méltó helyére a Leleszi alapítólevél, annak az az oka, hogy a Pais Dezsőhöz doktori dolgozatot írt FÉNYI OTTÓ – premontrei szerzetes-tanár lévén – nem doktorálhatott, s úgy halt meg, hogy eredményei nem kerültek be a szaktudományokba (vö. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv 16. Nyíregyháza, 2003: 13–30).

A legismertebb, legnagyobb névanyagot tartalmazó oklevelek bevonásával a disserens foglalkozik azzal a kérdéssel, mi az oka, hogy a helynévanyag magyar megnevezéssel kerül az oklevélbe, megállapítja a szórványemlékek névszociológiai értékét. Sorra veszi a magyar szórványok szövegbe illesztésének formáit, módjait. Külön fejezetet szentel a helynevek latinizáló használatára, mégpedig külön foglalkozik a természeti nevekkel: víznevekkel, tájnevekkel, domborzati megnevezésekkel, erdők, szigetek, utak stb. neveivel. A településnevek latinizálásával kapcsolatban beszél – talán nem túl szerencsés szóhasználattal – a helynevek presztízséről és latinizálásáról, a névszerkezetek és a latinnyelvűség kapcsolatáról. Természetesen nemcsak a magyar megnevezések latinnyelvűségét, hanem a német és szláv helynevek latinságát is vizsgálja. S nem feledkezik meg a latin helynevek nyelvi forrásairól sem. Fontosságot tulajdonít annak, miként viszonyul egymáshoz a latin szöveg és a latin szövegbe illesztett magyar név. Ennek kapcsán nemcsak a megnevezőszós szerkezetekkel foglalkozik, hanem teret szentel a latin földrajzi név és a magyar helynév kapcsolatának is. Nem hiányozhatnak természetesen a dolgozatból a neveken kívül a közszók sem, mint a fák megnevezései vagy a földrajzi köznevek.

A latinizált szavak esetében talán szerencsésebb lenne, ha a latinizált neveket kétfelé bontva a vulgáris nyelvi tő és a latinosított végződés külön megítélés alá kerülne. Minden vulgáris eredetű helynév latinizálható a latin *-ensis* képzővel, illetve – ahogy helyesen megállapítja a disserens – az *a* betűre végződő helynevek első declinatiós ragozása kézenfekvő, s mindig van lehetőség az *-um* végződés hozzátételével semleges helynevet képezni. Természetesen az így latinizált helynevek esetén rendkívüli körültekintéssel kell eljárni. Meggondolandónak vélném, vajon Nyitra nevének alakulásában játszott-e szerepet az egyiptomi remeteközpont: Nitria; s lehetséges, hogy az éppen itt remetéskedő András és Benedek, valamint társaik ajkán vulgarizálódott ez a helynév *Nyitrá*-ra, illetve *Nitravá*-ra (vö. ÉRSZEGI GÉZA szerk., Árpádkori legendák és intelmek. Bp., 1983: 185, 5. jz.).

A latin nyelvű megnevezés vulgárissá válásának érdekes példája a Pozsony megyei Kápolna is, amely egy, ha minden igaz, a legkorábbi Szent Erzsébet kápolnáról kapta a nevét 1244-ben, s adott nevet a Kápolnai családnak.

A disserens dolgozata második fejezetében a nyelvi és etnikai rekonstrukcióról szól. Ennek keretében a nyelv és etnikum összefüggéseiről, a helynevek nyelvi rekonstrukciójáról, azaz a helynév-etimológiákról beszél, s keretbe foglalja a helynév-rekonstrukció alapelveit. A történeti helynév-szociológia alapkérdéseinek tartja az oklevélírók névalakító tevékenységének, a nyelvi presztízsviszonyok és az oklevéladás viszonyának taglalását. A helynév-rekonstrukció helynév-szociológiai vonatkozásait követően a helynévadás névszociológiai hátteréről, a helynevek névszociológiai értékéről, azon belül is a természeti és a műveltségi nevekről értekezik.

Szerencsés megfogalmazásnak tartom a *rekonstrukció* kifejezést, ezzel ugyanis kihúzza méregfogát annak az elterjedt nézetnek, miszerint az etymon meghatározza az ethnost. Meggyőződésem szerint ugyanis a magyar okleveles gyakorlatban használt helynevek általában a magyar nyelvi megnevezést reprezentálják, függetlenül attól, milyen a

nyelvi eredete (etymon) az egyes helyneveknek. Se szeri, se száma azoknak a téves etimologizálásoknak, amelyekkel nap mint nap találkozunk, s ha ráadásul még ezekre alapozva az etnikumra is próbálunk következtetni, komoly hibát követünk el.

Külön tanulmányt érdemelnének a népnévvel jelzett települések. Nincs gond, ha *Villa Ruthenorum* vagy *Villa Latinorum* a hely megnevezése, a kérdés akkor merül fel, amikor a *Villa Hungaricalis* vagy *Theutonicalis* vagy *Sclavonicalis* kerül elő a forrásokban. Emlékezetem szerint az előbbiek egyedi, míg az utóbbiak páros települések megnevezésére használatosak, vagy egy-egy település két vagy több részének elválasztására szolgálnak. Az előbbi esetben szívesen hiszem, hogy az ethnicumra utal a név, az utóbbi esetben inkább hiszem, hogy az eredetileg különböző etnikumokhoz köthető kiváltsággal való rendelkezést jelent, azaz német, magyar és szláv jogú települések bújnak ezen elnevezések mögött.

Természetesen, ahol a társtudományok is tehetetlennek bizonyultak, a disserens sem nyújthat megoldást. Így a Nyitra megyei Őr település legkorábbi *Villa Spectaculi* megnevezésével nem túl sokat tud kezdeni, de regisztrálja, hogy a „latin forma azonban lexikálisan nem pontos megfelelése a magyar névnek". A várható *Villa Speculatorum* helyett ugyanis az eredeti oklevélben valójában egy *Spectacli* alak áll. Az *l* betűn lévő rövidítésjel mutatja, hogy az eredeti szöveg félreértéséről lehet szó, s e félreértés került rögzítésre az oklevélben. Mivel egyedüli említésről van szó, valószínűsíthető, hogy az írnok tévedhetett a tisztázás során, s az eredeti fogalmazványban a helyes kifejezés állt.

Ugyancsak érdekes a helynévadásnak az a módja, amely a település patrocíniumát veszi fel helynév gyanánt. *Szentandrás, Szentlászló* stb. helynév számtalan van Magyarországon, de vajon a puszta *András(falva), László(falva)* stb. mögött nem inkább a patrocíniumot mint valóságos személyt, netán a tulajdonos személyét kell minden esetben keresnünk? A *Pentele* név mögött rejlő Szent Pantaleon is mutatja, a patrocínium sokféleképpen rejtőzködhet a településnevekben.

A disserens dolgozata harmadik részében tér át a Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak tárgyalására. Beszél a téma fontosságáról, a Tihanyi alapítólevél kutatásának történetéről, az elemzés főbb szempontjairól és irányairól, és végül a legnagyobb részben a szórványokat elemzi részletesen.

Összegzésében vizsgálja, miként illeszkednek a szórványok az alapítólevél szövegébe, mennyire jellemző a latinizáló helynévhasználat az oklevélben. Sokat foglalkozik a szórványok lokalizálásával, s végül a névrekonstrukció szűkebb céljának, az etnikai vizsgálatnak szentel figyelmet, külön csoportosítva a magyar és nem magyar eredetű helyneveket.

A dolgozat mintegy harmadában foglalkozik az oklevelekben található vulgáris nyelvű szórványokkal és kétharmadában a tényleges tárggyal, a Tihanyi alapítólevél szórványaival. Ez az arány egyáltalán nem rossz, hiszen ahhoz, hogy megértsük a Tihanyi alapítólevél gyakran bonyolult jelenségeit, aligha tekinthetünk el attól, miként is jött létre egy oklevél, pedig a jelenségek magyarázatában nem egyszer kényszerül a szerző az oklevél genezisének állomásaira utalni.

Egy-egy oklevél egy egész team egymásra épült munkája volt. Magához az oklevélnek a létrejöttéhez ugyanis számtalan állomáson által vezetett az út. A két legfontosabb fejezete az oklevél létrejöttének: a jogi előzmények, illetve az oklevél megszületése írásban.

A jogi előzményekre a Tihanyi alapítólevél esetében csak következtetni tudunk az elkészült oklevél alapján. Eszerint a kijelölt birtokokra kiszállt a minister regis és az, aki feljegyzést készített a kiszemelt birtokról. Együtt bejárták a határokat, és megjelölték azokat a jeleket, melyek a határ mentén voltak. Az oklevél szövegéből kikövetkeztethetően

a határjárást végző páros (lehettek persze többen is) egyike latinul lejegyezte a határ vonalát, a másikuk magyarul megadta a határpontokat. Hogy a határpontok latinra fordítása nem történt meg, az azt sugallja, hogy az egyikük latinul tudott, a másikuk vulgáris (magyar) nyelven. Ez kiderül a latin részek megfogalmazásából, hiszen a határjárás latinul lett rögzítve, a határpontok azonban magyarul. Ahol a határjárásban részt vevő jegyző felismerte a határjelet, mert például ismert fa vagy más, latinul is ismert jel volt (pl. fák, bokrok, hegyek, völgyek stb.), ott azt latinul is megadták, de óvatosságból hozzátették vulgáris nyelven is, ahol pedig nem sikerült a vulgáris nyelvű megjelölést latinra fordítani, maradt a puszta vulgáris nyelvi megjelölés. A határjárással kapcsolatban cselekvést kifejező szavak nem lettek magyarul rögzítve.

A jogi előzmények után, azaz a határjárást követően fogtak az oklevél megfogalmazásához. Hogy az oklevél megfogalmazója korának legmagasabb műveltségével rendelkezett, azt az oklevél latin szövegezése mutatja. Korára jellemző rímes prózában fogalmazta meg az oklevél latin részét, és beillesztette a határjárás során készített feljegyzéseket. Ő, a jegyző vagy notarius alkotott egészet a határjárás során keletkezett feljegyzésekből és korának általános formuláiból. Latin tudásáról igen, magyar nyelvi ismereteiről azonban aligha győzhet meg bennünket az oklevél szövege. Az ő *notá*-nak nevezett írásjelekkel készült fogalmazatát tette át sokak által olvasható írásba a scriptor, vagyis az írnok. Ha hinni lehet az oklevél latin és magyar szövegében elkövetett nyelvi hibáknak (*tributo/tributu* stb.), akkor feltételezhetjük, hogy az írnok sem tudott magyarul, de felismerte a fogalmazatban elétett szövegeket, és olvashatóan le tudta azokat másolni. Hogy a szöveget másolta vagy diktálásra írta, nincs egyértelmű bizonyítékunk, pedig nagyon fontos lenne tudni, vajon miként lett letisztázva az eredeti fogalmazvány. Hogy szóban, azaz diktálásra másolt a scriptor, arra az látszik utalni, hogy meglehetősen következesen használta az ún. dictamen jeleket. Az egyes gondolati-nyelvi egységek, kifejezések között található pontok ugyan nem felelnek meg a mai központozásnak, noha annak előzményének minősülnek, mégis eligazítanak bennünket a leírt szöveg értelmezésében. Ilyen az a *sarfeu . itu rea* kifejezésben előforduló dictamen jel, ami jelzi, hogy kell értelmeznünk a latin *a* praepositiót és a magyar *rea* postpositiót. Ez felveti annak a kérdését, vajon az oklevélben mennyire pontosan illeszkednek a vulgáris szórványok a latin szöveghez. Magam pont az ilyen pontos megfelelések alapján szívesebben beszélek magyarul és latinul írt oklevélről a Tihanyi alapítólevél esetében.

A nyelvi precizitás nemcsak a vulgáris megfogalmazásra jellemző, hanem a latin szövegre is. A *Cum his est alias villa…* kifejezésben aligha szabad hibát látni a magunk magyar nyelvi várakozásának megfelelően. Ugyanis több birtok után egyetlen másikról beszélni még magyar nyelvi logikával sem lehet. Tehát semmiképpen nem szabad az *alias* szót egyeztetni a *villa* szóval. A szó mondatbeli elhelyezkedése meg a contextus egyértelműen arra utal, hogy *alias* a korrekt kifejezés, ami ebben az esetben 'egyébként, máskülönben, másutt' jelentéssel bír. Az oklevélben található javítások (pl. *Segisti/Segisto,* illetve vakarások) azt bizonyítják, hogy a letisztázott kész oklevelet a fogalmazója átnézte, s ahol tudta, kijavította.

Még nem szóltunk az oklevélen található tanúnévsorról. MEZEY LÁSZLÓ feltételezte az aláírások különbözősége miatt, hogy az aláírások nem az aláírók keze nyomát őrzik, hanem azok titkáraiét, korabeli szóhasználattal élve, clericusaiét. Az aláírások megítélésében gondot okoz az, hogy a korabeli aláírók, akár tudtak írni, akár nem, a pápai udvartól kezdve a világi udvarokig, soha nem írták alá a nevüket saját kezűleg. Helyette a kézjegyüket tették

az oklevélre egy kereszt formájában, s a nevezett clericusuk írta mellé, kinek a kézjegye az a keresztvonás. A keresztvonások rendkívüli hasonlósága arra látszik utalni, hogy a tanúnévsor még a fogalmazatra került a clericusok megjegyzésével együtt, s azokat is az írnok kanyarította a tisztázatra, de megőrizte az eredeti szövegben található sajátosságokat. Ez természetesen nem feltétlenül valósult meg így, a tanúk keresztjelei és a clericusok megjegyzései lehetnek „eredetiek", azaz saját kezűleg készültek, de az írás egyöntetűsége jelentheti a másolást, azaz a tisztázást is. Az oklevél elkészültét, a megpecsételést és a királyi monogramma rárajzolását az a Miklós püspök ellenőrizte, akiről részben hosszas vita dúlt a szakirodalomban, vajon milyen szerepet is játszhatott az oklevél elkészítésében, de akiről a magyar krónikák is megjegyzik az oklevéladásban való versatusságot.

Hogy ilyen széles hátteret kerítettem az oklevél létrejötte egy szakaszának, az azért van, mert szerettem volna rámutatni arra, mennyire labilis lehet az általunk adott szófejtés, s ez nemcsak a Tihanyi alapítólevélre érvényes, hanem érvényes valamennyi oklevelünkre, akár görögül, akár latinul lett fogalmazva, sőt a magyar nyelvű írásbeliség is hasonló állomásokon át valósult meg (vö. HARGITTAY EMIL: Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Bp., 1996: 30).

Mielőtt a Tihanyi alapítólevéllel kapcsolatos apró, a kitűnő munka érdemét nem érintő megjegyzésekre áttérnék, engedtessék meg nekem néhány személyes jellegű mondat. Évekkel ezelőtt lehetőségem adódott, hogy a Tihanyi alapítólevél hasonmás kiadásához szöveget illesszek. Ám sajnos addigra már az oklevélről elkészült a hasonmás, s magam sem szabadulhattam annak nyűgétől, nehézségeitől. A hasonmás kiadás oly módon készült, hogy az oklevél előlapját és az oklevélről készült „korhű" betűkkel megrajzolt magyar fordítását egymás mellé tették, magam a rendelkezésemre bocsátott füzetben csak alkalmazkodni tudtam a latin–magyar hasonmáshoz. Ebből következett, hogy a latin szövegben nem adhattam mást, mint ami a hasonmáson látszott, nevezetesen teljesen lemaradt a hátlapi írás, valamint a latin szöveggel alkalmazkodnom kellett a magyar fordításhoz, ami – az egyik legkitűnőbb középkorászunk, HOLUB JÓZSEF munkája volt – igazán nem szégyellnivaló. Ám az már nem tartalmazta az újabb tudományos eredményeit az oklevél diplomatikai és nyelvészeti kutatásának. Talán így már érthető, miért nem adtam, adhattam teljes, korszerű képet a Tihanyi alapítólevélről.

A Tihanyi alapítólevél elemzése során néhány olyan hely értelmezésére azért mutatok rá, mert megengedhetőnek tartom a korábbi vagy más értelmezését. Az egyik ilyen hely a *Petra* megnevezésű hely. Nézetem szerint minden vonatkozásban helytálló az a nézet, miszerint az itteni „barátlakások", remetehelyek rejtőznek ezen elnevezés mögött. Egyrészt azért is hiszem, hogy így van, mert a tihanyi egyházi intézményről alapításakor coenobiumként emlékeznek meg, s *monostor* elnevezése csak a 11. század végén fordul elő, bencés jellegére pedig csak későbbi források utalnak. Márpedig a templom nemcsak temetkezési helyül, hanem liturgikus célra is szolgált. Hogy liturgikus feladatának eleget tudjon tenni, szükség volt egyházi közösségre, amely a templom melletti barlangokban lakó remetékből állhatott, kiknek a feje éppen a remeték fejeként is ismert apát volt. A *Petra* név ugyanis nemcsak követ, sziklát, hanem barlangot is jelent. Ilyen *Kő*-nek nevezett monostor volt a Szerém megyei Bánmonostora is. Ennek nem mond ellent az sem, hogy a *Petre* nézetem szerint genitivusos alak, nem hordozza a genitivusra való utalást, vagyis a *petrae*-t jelölő *ę* caudata helyett „sima" *e* található az oklevélben. Gyakori, s oklevelünk

sem kivétel, hogy eltévesztik az *ae* diftongus használatát, s néha inetimologikus helyzetben is élnek vele (l. *ęcclesia* stb.).

Az egyes megnevezéseknél *u* betűvel kezdődik ugyan a szó, de nem vagyok biztos benne, hogy nem *v* hang az értéke, tehát bizonyos helyzetekben (pl. *Ugrin*) nem biztos, hogy az etimológiailag talán könnyebb *Ugrin* névhez kell ragaszkodnunk, lehet e helyt kiindulási pontként a *vgrin* alak is.

A különböző szakkifejezések használata során rendkívüli módon rányomja bélyegét a disserens nyelvhasználatára az általa felhasznált irodalom kitűnő szerzőinek példája. Magam úgy gondolom, az interdiszciplinaritás megkívánná az egységes nyelvhasználatot, ezért helyesebbnek tartanám az egyébként egészen más képzetet ébresztő *Mester* kifejezés helyett a *P. mester* megnevezést alkalmazni Anonymusra. Hasonlóképpen nem tartom szerencsésnek a középkori oklevelekre a *diploma* szó alkalmazását; különösen akkor disszonáns ez a szóhasználat, amikor pápai *diplomá*-ról ír a disserens, pedig annak a szabályos megnevezése: *pápai bulla*. Igaz, unalmas mindig *oklevél*-ről beszélni, de legalább egyértelmű. Természetesen megvan a lehetősége, hogy az egyes okleveleket fajtájuk szerint (pl. privilégium, ítéletlevél stb.) nevezzük meg; ez annyiban is célszerű, mert az egyes oklevélfajtáknak más és más a forrásértékük.

Összefoglalva az írottakat, bebizonyítottnak tartom, hogy a jelen doktori disszertáció – jeles elődök nyomdokán haladva – fontos előrelépést jelent a helynévkutatásban, sőt évtizedek óta várt, hézagpótló munka. A disserenst korábbi tudományos eredményei és a korábbi tudományos fokozatának megszerzését követő tudományos munkája alapján méltónak tartom az MTA doktora cím megszerzésére, ezért melegen javasolom a dolgozat nyilvános vitára bocsátását.

Budapest, 2008. január 18.

ÉRSZEGI GÉZA
az MTA doktora

ZELLIGER ERZSÉBET OPPONENSI VÉLEMÉNYE

A tihanyi apátság alapításának 950. évfordulója kapcsán jelentős érdeklődés fordult ismét az alapítólevél felé. Nyilván nem teljesen független ettől az eseménytől, mégis alapos kutatási háttérrel, és mindenekelőtt nem az ünneplés jegyében született az előttünk fekvő munka.

HOFFMANN ISTVÁNt elsősorban nem a szórványadatok etimológiája, morfológiai felépítése érdekli, hanem a névtudomány szempontrendszere vezérli kérdésfeltevéseit. Az eddigi kutatásoktól eltérően vizsgálódásait ennek megfelelően az oklevélszövegek általános jellemzőinek a tanulmányozásával kezdi. A disszertációnak az első része saját munkájának módszertani megalapozásán túl az oklevelek szórványadataival való foglalkozáshoz ad útmutatást. Az oklevélszövegekkel kapcsolatban felmerülhető valamennyi szempontot számba veszi kutatási alapprogramként. Foglalkozik az oklevélszórványok magyarnyelvűségének okaival egyrészt a tulajdonnevek kapcsán, másrészt közszavak: fanevek és földrajzi köznevek esetén. Ez utóbbiakról szólva megállapítja, hogy az oklevelekbe kerülésüknek nem a latin nyelvtudás hiányossága az oka, hiszen ezeknek a fogalmaknak a megfelelőit az oklevelek nem egyszer latinul és magyarul is megadják. Kitér többek között

a magyar szórványoknak a latin szövegbe illesztési szabályaira, a latinizált névformákra, megállapítja, hogy mindezek használatának kialakult bizonyos normatív rendszere. Az elemzett kérdéskör teljességével szemben a Tihanyi alapítólevélben nem találni meg minden felsorolt sajátosságot, illetőleg az oklevél magyar szórványai megfogalmazásukat tekintve részben egyedi jelenségnek számítanak okleveleink sorában.

Az oklevelekben olykor nemcsak latinul és magyarul, hanem német vagy szláv nyelven is dokumentált (vagy ilyet is mérlegelendőnek tartott) nevek kapcsán az utóbbiakat – felvidéki nevek esetén – többször szlovák nyelvű adatként jelöli meg (41, 49. jegyzetben 24). A szlovákság kialakulásával foglalkozó magyar történettudományi megállapítások, de nyelvi megfontolások alapján is elmondható, hogy a 15. század vége, a 16. század eleje előtt, de különösen a 13–14. században vagy még korábban szlovákokról beszélni nem lehet, a szlováknak mondott nyelvi adatok az előzményként kezelhető cseh, morva, horvát-szlovén, lengyel lakosságtól származhatnak – nyilván megfelelő területi szempontok figyelembevételével (KMTL).

Igen fontos megfigyelése, hogy a magyar szavak beillesztésére használt latin szavak esetenként segítséget nyújthatnak a tulajdonnévi, illetőleg a köznévi státus elkülönítésében (55–6, 66–71). Többek között ilyen szerepe van a *quidam (quaedam, quoddam)* 'valamely, egy bizonyos', valamint az *unus (una, unum)* 'egy' szónak a magyar földrajzi köznév előtt. Ezek a 13–14. századi adatok a magyar névelőzés története szempontjából is jelentősek. Mindazok a számba vehető szempontok, amelyek segítségével a tulajdonnevek és a köznevek megkülönböztetése ebben a korszakban lehetővé válik, a grammatikai kutatások számára is igen fontosak – ezt „A magyar nyelv történeti nyelvtana" (TNyt.) tapasztalataira támaszkodva is ki lehet jelenteni.

A második fejezet a névrekonstrukciók révén a névhasználók nyelvi hovatartozását feszegeti – mivel a Tihanyi alapítólevéllel kapcsolatban felmerült a nevek etimológiájára alapozva ilyen jellegű következtetések levonása is. A névtanon túlmutató jelentősége van annak a megállapításnak, hogy a nyelvek hierarchiájában a magyar nyelvnek milyen szerepe volt a Kárpát-medencében – amire a magyar elemeknek nem magyar nyelvterületen való megjelenése utal (90–1).

A disszertáció harmadik, legterjedelmesebb része a Tihanyi alapítólevél szórványaival foglalkozik az előző fejezetekben bemutatott vizsgálati szempontok szerint. A szerző BÁRCZI GÉZA 1951-ben megjelent monográfiájához képest saját munkájának tudományos többletét a következőkben fogalmazta meg: „A helynév-tipológiának a névelméleti kutatások újabb eredményein alapuló szempontjai […] eredményesen világíthatják meg az eddig hátérben maradt összefüggéseket is. A kutatások azt is bizonyították, hogy a szórványok szövegbeli helyzetének vizsgálata, az oklevelek, geszták egészként való szemlélete fontos támpontokat adhat a bennük előforduló magyar elemek szerepének, jellegének megállapításához, névszociológiai helyzetének pontosabb megítéléséhez. Ez utóbbi kérdések szorosan kapcsolódnak egy olyan problematikához, amely a nyelvészeten jóval túlmutat ugyan, és főleg a történettudomány területére tartozik, ám a nyelvtörténeti bizonyítást nélkülözni nem tudja: a szórványként előforduló hely- és személynevek település- és népességtörténeti forrásként való felhasználásának ügyéhez" (116).

Az oklevél anyagának tüzetes elemzése előtt áttekinti a BÁRCZI-monográfia kiadása után megjelent munkákat. Ehhez két megjegyzés kívánkozik: hiányzik belőle MOKÁNY SÁNDORnak a *iohtucou* név megfejtési kísérletét tartalmazó írása (Néprajz és Nyelvtudomány 26. 1982: 95–8). Azt pedig itt is hangsúlyoznom kell ugyanakkor, hogy a 2005-ben

megjelent munkám nem „leginkább” (115), hanem kifejezetten (tudományos) ismeretterjesztő céllal íródott.

A szórványok elemzése során foglalkozik a nevek etimológiáját, a lehetséges névadó közösség meghatározását célzó véleményekkel, és fontos szerepet szán a nevek lokalizálásának is. Elemzései rávilágítanak arra, hogy a korábbi névfejtési módszerrel ellentétben, amelynek alapelve az volt, hogy az etimologizáláshoz nem szükséges feltétlenül a lokalizálás, mélyebb elemzéshez, névmagyarázathoz az adatok földrajzi területhez kötése megkerülhetetlenül fontos. A rendelkezésre álló forrásoknak, a történeti földrajzi kutatásoknak és a 60-as évektől megjelent földrajzinév-gyűjteményeknek köszönhetően a korábbiaknál jóval nagyobb mértékben vált lehetővé a névanyag azonosítása. Az olvasó számára nem kis öröm felfedezni a TA. névanyagából egyik-másik névnek (mint pl. az *uluues* vagy a *luazu holma*) napjainkig tartó életét. A név jellegének, a szórványadat milyenségének meghatározásában – miként a disszertáció mutatja – a területnek, az egymás szomszédságában levő neveknek perdöntő szerepe lehet a szórványadatok grammatikai szerkesztettségének (tehát annak, hogy szószerkezetről vagy összetett szóról van-e szó) a meghatározásában. Mindezt jól példázza az *uluues megaia* itt olvasható megfejtése (179–81).

A birtokok, illetőleg nevek lokalizálása a *fuk*-tól a Balaton partján végig úgyszólván mind elfogadható. Néhány kiegészítés, helyesbítés azonban ide kívánkozik. A *Fok, Sió, Siófok* nevekhez annyi tehető hozzá, hogy a *Fok* > *Sió* névváltozáshoz a *Fok* vízfolyásának valamiféle (mesterséges) megváltoztatása is járulhatott. Aligha véletlen ugyanis, hogy Somogy megyében a *sió* ’zsilip’, illetőleg ’zsilipen átbukó víz’ jelentésben él, sőt ilyen értelemben földrajzi névként is előfordul például Rinyaszentkirály és Patosfa meg még egy sor további falu határában (SMFN. 41, 734, 767 stb.). A *koku zarma* és *keuris tue* kiváló elemzése mellett kevéssé lehet egyetérteni *Kőröshegy* nevének a *keuris tue* kapcsán – a FNESz.-re való hivatkozással – megadott etimológiájával (164). Az első adatában (1093–1095) *keurisig* alakú név ugyanis teljesen egybecseng a *Füzegy, Somogy* – továbbá *Szilágy, Hásság* ~ *Hásság* és még számos településnevünkkel. Ebből a *keurisig*-ből (’kőrises hely’) valóban másodlagosan, népetimológiával keletkezhetett a ’kőrisfákkal benőtt magaslat’ jelentésű *Kőröshegy* alakú név (vö. ZELLIGER Magyar Nyelv 87. 1991: 77–82, TNyt. 1: 544). Az első adat figyelmen kívül hagyása több szempontból sem fogadható el.

Gondot jelent az adat helyhez kötése, ha sem korábbi oklevél- vagy térképadat nem segít, és helynévgyűjteményből való megerősítés sem található, illetőleg nem várható ehhez. A *seku ueieze* és a *putu uueieze* egymáshoz való területi viszonyításában ERDÉLYIvel szemben BÁRCZI véleményét fogadja el, és így a *putu uueieze* helyét a megoldatlan lokalizálású *knez*-hez köti, és a *seku ueieze*-től távolabbra helyezi. Ebben a lokalizálásban a *putu uueieze* és a *knez* neveket tartalmazó mondat élén álló „Cum his” szavak alapján dönt, mivel ez a „szövegezés […] arra utal, hogy itt egy az eddigiektől eltérő vidéken vagy legalábbis az eddig említett helyeknek nem a közvetlen szomszédságában fekvő birtokrészről van szó” (165). Hasonló mondatkezdés van a *fotudi* leírásában ennek a birtoknak és a *mortis*-nak az egymáshoz való viszonyát meghatározó szövegben. A térképeken azonosítható adatok és a Tolna megye földrajzi neveinek gyűjteménye alapján a két birtok egymás közelében lehetett. Az oklevél szövegét ezúttal így magyarázza: „Az újabb birtok leírását bevezető *cum his* más hasonló kifejezésekkel együtt az oklevél szövegében az egymáshoz közel fekvő birtokok közti felsorolásban szerepel (például a *Seku ueieue*

és a *Putu uueieze* között), így ilyen a jelentése itt is" (222). Nyilvánvaló a két szövegrész közötti ellentmondás, amit az előbbi korrigálásával lehet helyrehozni.

Bár a disszertáció alapvetően a névtan tudományterületébe tartozik, nem lehet néhány nyelvtörténeti (hangtörténeti, grammatikai) észrevételt nem tenni.

Az egyes szórványadatokhoz azoknak a lehetséges olvasata is társul. A szerző – ha nem is mindig, és nem a névcikknek ugyanazon a helyén – de többnyire nyilatkozik erről. A fonetikus átírások általában megegyeznek a szakirodalomban elfogadott változattal, olykor azonban eltérnek tőle.

A gondot legtöbbnyire a felső nyelvállású magánhangzók jelentik. Ezekkel kapcsolatban többször is fölveti az időtartam hosszú voltát. A *kút* hosszú magánhangzós olvasata (199) azonban nem biztos az emlék dunántúli nyelvi változata következtében. Az ugyanis kevéssé valószínű, hogy a terület jelentős részén ma teljesen hiányzó felső nyelvállású hosszú magánhangzók kivétel nélküli hangváltozás következtében rövidültek volna le. Ennek megfelelően ezt az adatot a hosszú *ú*-nak *u* betűvel való jelölésére nem lehet kétségtelen példaként felhozni. – Az *uluues* első változatként való olvasata [ülűes] (179) bizonyára tévedés: ebből az alakból *v*-s tövű szavaink egyértelmű tanúsága szerint *ölves ~ ölyves* soha nem alakult volna. Ejtésváltozatként legfeljebb [ülües] tehető fel. – Nem problémátlan a *gunusara* név *gunu* előtagjának a *Gönyű* nevekkel való azonosítása. A mai nyelvi szóvégi hosszú magánhangzó diftongusos előzményt sejtet, miként erre a Győr megyei Gönyű nevének első adata (1222: *Gueneu* – FNESz.) és KISS LAJOStól való etimológiája is utal. A Hernád menti Gönyű nevének 1255-ből való *Gunupotoka* előfordulása és további, a disszertációban felsorolt névadatai (251), valamint a TA. között időben minimum kétszáz év van. Ez az idő a kérdéses spiránsok vokalizálódása és a diftongus alakulása szempontjából döntő időszak. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni az alapítólevél nagyszámú diftongusos kiejtést megengedő adata mellett a spiráns ejtésére egyértelműen utaló *azah, meneh, oh* adatát sem, de a kérdéses hangtani jelenséggel szorosan összefüggő HB.-beli *chomuv* és *keseruv* sem elhanyagolható.

Az adatok szerkezete a következő kérdés, amiről szólni kell. A nevek szerkezetét vizsgálva Hoffmann István egyrészes és kétrészes nevekről beszél. Ezek a terminusok grammatikai tekintetben egyszerű és összetett szavakat, valamint szószerkezeteket takarnak: a névvé vált elemeket (akár egyszerű, akár összetett szó) egyrészes, a szerkezeteket kétrészes neveknek nevezi. Ez után tesz különbséget tulajdonnevek és köznevek között. Ezek egzakt meghatározása helyett példákkal mutatja be elkülönítésüket: „A kétrészes nevek között csak kettő olyan van, amely három lexémából áll: *Ohut cuta, Nogu azah fehe,* ezek bővítményrészében egy másik, önmagában nézve szintén kétrészes név szerepel. Ezek tehát, annak ellenére, hogy három szóból állnak, funkcionális-szemantikai szerkezetüket tekintve a fent említettek közül a *Sar feu, Keuris tue* nevekhez hasonlóak. Helynévként egyrészes viszont a *Ruuoz licu,* noha két szóból áll, mivel nem rókakotorékot jelöl, hanem olyan helyet, ahol az(ok) található(k)" (290). Mivel az idézett szórványok grammatikai (névtani?) jellege különböző, vitatható, hogy a történészek oklevél-kiadási gyakorlatát követve a szórványokat nagy kezdőbetűvel közli.

A szerkezetek (összetett szavak és szószerkezetek) elemei közötti grammatikai viszonyt, illetőleg főként az elemeknek a szerkezetben betöltött szerepét több helyen is megnevezi a disszertáció. A terminologizálás azonban nem sikeres. A szerkezet alaptagja „főtag"-ként szerepel a 25, 251, 258. oldalon, „alaprész" a 160, 261. oldalon, ezen kívül „utótag" (198) és „alaptag" (31) is. A bővítményi rész megnevezésére ritkán kerül sor,

azt „alárendelt tag”-nak (174), illetőleg „bővítményrész”-nek (290) nevezi. Az összetétellel keletkezett földrajzi nevek ilyen kérdéseivel a TNyt. elég részletesen foglalkozik, ez azonban más vonatkozásban is elkerülte a szerző figyelmét.

A disszertáció egyik igen komoly erénye, hogy a névadást minden esetben vizsgálja abból a szempontból, hogy milyen közösség volt a névadó. Az apátságnak adományozott birtokokkal kapcsolatban feljegyzett nevek közül csak két olyat talált, amelynek névadója szláv közösség volt *(Balaton, Kesztölc)*, a névhasználók a szerző megállapítása szerint azonban itt is magyarok voltak. Az oklevélben szereplő *bolatin ~ balatin* adatokat viszont latinos formaként ítéli meg azon az alapon, hogy a szláv szóvégi mássalhangzó-torlódás feloldása latinosított (tehát nem élőnyelvi) adat. Megállapítását azzal indokolja, hogy az utolsó szótag magánhangzója hangrendileg nem illeszkedik. E vélekedésnek némileg ellentmond, hogy a mássalhangzó-torlódások feloldása során gyakran keletkezik vegyes hangrendűség nemcsak szó elején *(iskola, isztráng,* N. *iskátulya, gëröf)*, hanem – bár jóval ritkábban – utolsó szótagban is: *kaszten,* R. *zsámely, zsámfuter* ’hitvány, pimasz’, *fájin* (TESz.).

Összefoglalva, Hoffmann István doktori dolgozatát igen alapos, jelentősen új tudományos eredményeket felmutató munkaként értékelem. Az oklevéladatokkal való eljáráshoz új módszertant adott, amelyben jelentős szerepet kapott az oklevélegész egységes szemlélete, az adatok lokalizálása és névszociológiai értékelése. A Tihanyi alapítólevél szórványait új megközelítésben tárja elénk, és ezzel az oklevél magyar szórványainak egymáshoz való viszonyáról, földrajzi elhelyezkedéséről, a névadókról, névhasználókról is lényeges ismeretekhez juttat.

A disszertációt az elmondottak alapján nyilvános vitára alkalmasnak találom.

Budapest, 2008. január 14.

ZELLIGER ERZSÉBET
a nyelvtudomány kandidátusa

SZATHMÁRI ISTVÁN OPPONENSI VÉLEMÉNYE

1. Értékelésemet egy szubjektív vallomással kezdem. Jóllehet 4-5 tanulmányom megjelent a névtudomány köréből, az onomasztika nem tartozott a fő kutatási területeim közé. Hogy mégis vállalkoztam Hoffmann István helynévtörténeti disszertációjának a bírálatára, az azzal magyarázható, hogy egyetemista koromban és később is, Debrecenben, majd az ELTE-n BÁRCZI tanár úrtól alapos nyelvtörténeti jártasságot és iskolát kaptam, kaptunk. Méghozzá a szemünk előtt és – előadás formájában, illetve szemináriumokon – fülünk hallatára született meg az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozat mellett a professzor úr kiváló monográfiája: „A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék”.

És mindjárt hozzáteszem, örültem is Hoffmann István disszertációjának, mert témaválasztását ideálisnak tartom. Ideálisnak tartom nyelvtörténeti jellege miatt. Nyelvtörténeti háttér nélkül ugyanis szerintem elképzelhetetlen a mai nyelv bármilyen jellegű megalapozott leírása, e nélkül nincs modern nyelvtudomány sem. Nem véletlen, hogy az én nemzedékemnek az ún. modern (értsd: új, legújabb) nyelvészettel foglalkozó tudósai közül (neveket nem említek) azok vitték a legtöbbre, azok alkottak igazán maradandót, akik előbb kijárták a nyelvtörténeti iskolát. De ideálisnak tartom jelöltünk témaválasztását

azért is, mert e téma kidolgozása lehetőséget adott szerzőjének a nyelvtörténeten kívül számos nyelvészeti és egyéb diszciplína alkalmazására. Felhasználta ugyanis a sokoldalúvá vált, fellendült névtudományt – amely fellendüléshez egyébként ő maga is nem kismértékben hozzájárult –, a dialektológiát, a szociolingvisztikát, a nyelvtudomány-történetet, a történelemtudományt, a történeti földrajzot és a településtörténetet.

2. Hogyan épül fel a disszertáció? A disszertáció az összegezésen kívül három nagy fejezetből áll. Az első kettő az elméleti és módszertani alapokat, a harmadik, a legterjedelmesebb pedig a 82 szórványelem részletes elemzését tartalmazza.

Az első fejezet közelebbről a latin szövegnek és a magyar helyneveknek az egybeszerkesztésében részt vevő eszközöket tárgyalja: a megnevezőszós szerkezeteket, a hely fajtáját megjelölő latin földrajzi közneveket, a latinra fordított vagy latinos alakban is előforduló helyneveket, a más, helyjelölésre szolgáló magyar szavakat és a földrajzi köznevek közszói használatát.

A második fejezet az ún. névszociológiai jelenségekkel, azaz a neveket létrehozó és használó nyelvi közösséggel, illetve személlyel, aztán az egyes nevek nyelvhasználati körülményeinek a felkutatásával és a korabeli nyelvi presztízsviszonyokkal foglalkozik.

A harmadik fejezetben az elemzések kibővítésének, finomításának az eredményeképpen a szerző részben – ahogy maga megjegyzi – finom részletekben módosítja az előző elképzeléseket; részben újabb érvekkel támogat meg korábbi névfejtéseket; részben módosítja az addigi lokalizálásokat; részben pedig a korábbitól eltérő magyarázatot ad egyes helynevek körülményeivel kapcsolatban, de a kérdéseket nyitva is hagyja mások esetében, ha úgy véli, hogy nem találja a megnyugtató megoldást.

3. Milyen módszereket alkalmazott a szerző? Összefoglalva talán azt mondhatjuk, hogy mintegy a Bárczi-iskola hagyományait folytatva mind kutatása közben, mind eredményeinek a felhasználásában igazi filológus módján járt el. Mindez azt jelenti, hogy a legkisebb részletekig felkutatja minden esetben az előzményeket, az előző vizsgálatokat (a 116–8. lapon pl. a Tihanyi alapítólevél valóságos kutatástörténetét adja); hogy utánajár minden legapróbbnak látszó kérdésnek, akkor is, ha más, nem nyelvészeti tudományágról van szó; hogy mindenben teljességre törekszik; hogy figyelemmel van az egyes nyelvi jelenségek használati arányaira; és hogy ugyanakkor – saját találó megfogalmazásában – igyekszik elkerülni a kategorikus véleményalkotást. Hoffmann István módszerét jellemzik még az ügyes következtetések, a reális megállapítások, a körültekintő, de elmaradhatatlan bírálat, és a névtipológia kiterjedt alkalmazása. (Egy-egy helynév problematikájának mintaszerű körüljárására jó példa a „Petra – Petre” című fejtegetés: 128–35.) Eredményesen vonta be kutatásaiba a szerző mint módszert az ún. helynév-rekonstrukciót. Ezt egyébként így mutatja be: „Nyelvi rekonstrukción a helynév történeti-etimológiai vizsgálatát értem… A rekonstrukciónak azonban tekintettel kell lennie arra is, hogy az egyes nyelvtörténeti adatok mögött húzódó korabeli formákat felderítse, s a hangzós jellegük mellett rekonstruálja a denotatív jelentésüket, a morfológiai szerkezetükön túl megvilágítsa a szemantikai struktúrájukat is, sőt ezenkívül törekedjen a forrásokban található helynevek valós nyelvszociológiai értékének a bemutatására. A nyelvek közötti átvételek esetében különös figyelmet kell fordítani azokra a fonológiai, morfológiai és nyelvhasználati körülményekre, amelyek között a nyelvi adaptáció lezajlott” (77).

4. A továbbiakban az eddig említett pozitívumokon kívül kiemelek néhányat a disszertáció újabb, előre mutató vonásai közül.

Hoffmann István – csak helyeselhetően – normatörekvéseket vél felfedezni az oklevelek nyelvhasználatában: közelebbről a latin nyelvű formák alkalmazásában, a magyar szórványok helyesírási-hangtani sajátosságaiban, sőt a szóhasználatban is, pl. *patak* és *bérc* szavunk különös gyakorisággal fordul elő közszói értékben (l. 49–50, 71–2, 87).

Igen hasznosnak mutatkozik a már említett helynév-rekonstrukció mint módszer. A névszociológiai felmérés mellett főleg ennek köszönhető az, amit a szerző két fontos megállapításban foglalt össze. Egyrészt „azok a vélemények – például KRISTÓ GYULA megközelítése –, amelyek szerint nagy számú szláv és emellett török és német etnikumra utaló név is található a forrásban, s ezek alapján az adott népek és a magyarság arányaira vonatkozó messzemenő következtetések vonhatók le" (Tézisek 7). Másrészt „a magyar nyelv centrális szerepét az jelzi, hogy bizonyos közszavak és a beillesztést szolgáló grammatikai eszközök a latinon kívül csakis ezen a nyelven fordulnak elő az oklevelekben" (Tézisek 6).

Továbbá Hoffmann István a funkcionális stilisztika szemléletének megfelelően éles szemmel észreveszi, hogy a Tihanyi alapítólevél fogalmazója stiláris változatosságra törekszik az azonos szerepű latin kifejezések használatában (51).

Megemlítem még, hogy jelöltünk sohasem erőlteti saját nézeteinek az elfogadását. Gyakran kijelöli viszont a további teendőket, illetve számos esetben jegyzi meg, hogy egy-egy jelenség vizsgálata további finomításra szorul. (Például azt találjuk a 66. lapon, hogy ki kellene dolgozni faneveink szóföldrajzi elterjedtségét; a 85. lapon meg azt olvashatjuk, hogy a törzsi és népnévi eredetű településnevek, a foglalkozásnevek, a puszta személynevek, egyes képzős helynévtípusok monografikus feldolgozására lenne szükség; l. még 197, 238 stb.)

5. Az eddig mondottak ellenére – tisztemnél fogva is – egy hiányérzetemről kell beszámolnom. Felettébb hiányoltam ugyanis a térképeket. Az egyes birtoktestek elhelyezkedését tudniillik – különösen az eltérő magyarázatokat követve – ezek nélkül szinte lehetetlen elképzelni. És ún. összesítő térképre is szükség lenne.

Másik lényegesebb bíráló megjegyzésem, pontosabban javaslatom a következő: én inkább a jelenlegi alcímet tenném meg főcímnek. Hiszen a szerző nem a Tihanyi alapítólevél elemzésével kapcsolatos tanulságokat összegezi, hanem – mintegy deduktív módon – az általa összeállított tapasztalatokat, mondhatjuk: téziseket alkalmazza a Tihanyi alapítólevél elemzésére. És fontosság tekintetében is az előbbi áll első helyen.

6. A disszertáció kiállítása gondos, szép; a mondanivaló megfogalmazása mintaszerű. Hoffmann István stílusa mindig logikus, világos, és sohase egyhangú, sohase unalmas. Elírás alig fordul elő a csaknem 300 sűrű oldalon. Egyetlen fontosabb negatívumra hívom fel a szerző figyelmét: a névutót közbevetéssel nem szakíthatjuk el attól a szótól, amellyel együtt alkot valamilyen határozót, de általában még a birtokos szerkezet részeit sem hasonló esetben (pl. 54: „a szerkezet főtagjaként álló szó […] és a név földrajzi köznévi része – amely rendszerint a megjelölt hely fajtájára utal – között ellentmondás van"; 220–1: „Az itt említett nyelvi alakulatok – amelyek valószínűleg valós helynevekre épülnek – névszerűtlen jellege").

7. Részletmegjegyzések:

55. lap, 1. bekezdés: Inkább KÁZMÉR MIKLÓSsal és FEHÉRTÓI KATALINnal értek egyet, hogy ti. a *vulgariter, vulgo, vulgo dicitur* típusú megnevező szók azt jelentik, hogy „az oklevélíró valóban élő nevet rögzített".

77–9. lap: Példamutató értékelés MELICH, KNIEZSA, PAIS, SZABÓ T. ATTILA, KISS LAJOS és BENKŐ LORÁND idevágó munkásságáról.

101–2. lap: Találó a „jelentéshasadás" kifejezés.

114. lap, 3. bekezdés: Szintén mintaszerű értékelés BÁRCZI GÉZA munkásságáról.

141–2. lap: Engem meggyőzött a *Huluoodi* szónak a *holló* szóból való származtatása.

164–5. lap: Hasznos módon részletezi a szerző a *tő* szó jelentéseit.

166. lap: Helyesen valószínűsíti a szerző, hogy a *vejsze* 'halászóhely' jelentésben 1784 előtt is megvolt, a TESz. megállapításával ellentétben.

196. lap: A „víznév és *fő*" szerkezetre jó példa a mai *Szalafő* falunév.

255. lap: *Ruuoz licu*: pátriámban, Kisújszállás határában ma is van egy határrész, amelynek *Ravaszlyuk* a neve.

276–9. lap: A *Tolna* név eredeztetését illetően engem nem győzött meg a szerző, hogy eredetét bizonytalannak tarthatjuk. KISS LAJOS magyarázata (FNESz.) a meggyőző.

254. lap: Az *aj* (újabb alakja: *áj*) 'nyílás, bevágás, mélyedés' szóra jó példa a ma Szlovákiában Tornától észak-északnyugatra fekvő falu neve: *Áj* (1340-ből adatolva).

8. Összegezésként: Hoffmann István mind eddigi munkássága, mind kiváló disszertációja alapján megérdemli az akadémiai doktori fokozatot, tehát a disszertációt nemcsak elfogadásra ajánlom, hanem kérem is a tisztelt bizottságot, hogy a vita után jelöltünknek ítélje oda a megérdemelt akadémiai doktori fokozatot.

Budapest, 2008. január 4.

DR. SZATHMÁRI ISTVÁN
az MTA doktora

VÁLASZ AZ OPPONENSI VÉLEMÉNYEKRE

1. Értekezésemet a hagyományos tudományági besorolás szerint tárgya és módszere alapján a névtan vagy idegen eredetű terminussal: onomasztika körébe lehet leginkább besorolni. Ilyen jellegű munkaként olvasták és értékelték bírálóim is, s kiemelték benne azt a törekvést – amit egyébként a névtannak általában is méltán szokás tulajdonítani –, hogy egész sor más tudományággal, tudományterülettel igyekszik kapcsolatot tartani. Én magam az onomasztikának nem annyira az önelvűségét, azaz a saját, belső szabályok szerinti működését szoktam hangsúlyozni, hanem sokkal inkább a tudományok közti közvetítő jellegét, sőt akár – kicsit más nézőpontból szemlélve – a segédtudományi szerepét tartom kiemelendőnek. Örülök, hogy opponenseim – bírálatuk egészéből, de konkrét megfogalmazásaikból is kitetszően – ezt a felfogásomat nemcsak elfogadták, hanem helyeselték is.

Ez abból a szempontból különösen fontos számomra, hogy bírálóim különböző tudományterületek képviselőiként helyezkedtek ilyen álláspontra, ami azt jelzi, hogy törekvéseim s eredményeim más szakmák felől nézve is elfogadhatónak bizonyulnak.

Ezt a körülményt nem is annyira kutatásaim névtani jellege miatt tartom kiemelendőnek, hanem azzal összefüggésben, hogy munkám alapvetően történeti irányultságú, s leginkább az ún. nyelvemlékes kor korai szakaszára vonatkozik, amely korszak tudományos vizsgálata nem nélkülözheti az érintett tudományágak szoros, a jelenleginél is sokkal nagyobb mértékű együttműködését.

2. Értekezésemet három fő fejezet alkotja ugyan, lényegében véve azonban két nagyobb részre bontható: egy elméleti alapozásra és az ott bemutatott elveknek, módszereknek a Tihanyi alapítólevél szórványain való alkalmazására. Ez a közelítésmód – ahogyan arra SZATHMÁRI ISTVÁN professzor úr is rámutatott – az elméleti részek fontosságát különösen kiemeli, amit – véleménye szerint – a dolgozat címének is tükröznie kellene. Ő az alcímnek (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései) főcímmé emelését javasolja, amit készséggel elfogadok, annál is inkább, mivel ezen a problémán magam is sokat tűnődtem. Más döntésre nem annyira a terjedelmi különbségek alapján jutottam (az alapítólevél elemzése a lapszámot tekintve ugyanis csaknem duplája az elméleti alapozásnak), hanem sokkal inkább amiatt, hogy az első fejezetek a régi magyar helynevek vizsgálatának az összes lényeges problémáját távolról sem érintik, hanem valóban csak néhány alapkérdését tárgyalják.

A professzor úr által kiemelt deduktív módszer a történeti nyelvtudományban és a névkutatásban is ritkább közelítésmódnak számít. Alkalmazására az bátorított leginkább, hogy ezt az eljárásmódot korábban a „Helynevek nyelvi elemzése" (Debrecen, 1993; 2. kiadása: Bp., 2007) című munkámban szervező alapelvként használtam fel, s az e téren szokatlan módszertani újítást a szakmai közvélemény – az ismertetések, hivatkozások tanúsága szerint – pozitívan fogadta. Megnyugvással tölt el, hogy e módszernek a történeti vizsgálatokban való felhasználását mindhárom bírálóm elfogadta, támogatta.

Az első két, elméleti fejezethez opponenseim alig fűztek bíráló megjegyzéseket, megerősítő, továbbvezető gondolatokat azonban annál inkább. Nagyvonalú eljárásukat, segítő szándékukat köszönöm. ÉRSZEGI GÉZA professzor úr például valóságos kis tanulmányrészletet iktatott be a bírálatába arról, hogyan született meg egy-egy Árpád-kori oklevél, illetőleg maga a Tihanyi alapítólevél, s rámutatott arra is, hogy e bonyolult folyamatnak lényeges hatása volt az oklevelek magyar nyelvű anyagára is. Ezt a körülményt nyelvemlékeink elemzésében azonban kevésbé szokás figyelembe venni, s ilyen természetű előmunkálatok híján én magam is inkább csak általában véve tudtam ennek a fontosságát hangsúlyozni.

Bírálóim az ezekben a fejezetekben érintett lényegesebb kérdések közül ugyan mást és mást emelnek ki – ZELLIGER ERZSÉBET az oklevelek egészben való szemléletét, az adatok lokalizálását és névszociológiai értékelését, a talajdonnévi és közszói státus elkülönítését, a nyelvi presztízsviszonyok figyelembevételét, SZATHMÁRI ISTVÁN a nyelvtörténeti és a névtani ismereteknek az összekapcsolását, a korabeli normatörekvések megvilágítását, ÉRSZEGI GÉZA pedig a névrekonstrukció fogalmának bevezetését, a nyelvi és az etnikai rekonstrukció viszonyának boncolgatását –, abban azonban megegyezik a véleményük, hogy e tényezők közül egyik sem hagyható figyelmen kívül a régi magyar helynevek kutatásában. Ezt azért tartom kiemelendőnek, mert az ide vonható kérdések közül értekezésemben inkább csak azokat fejtettem ki részletesebben, amelyek a korábbiakban vagy kevesebb figyelmet kaptak, vagy éppen többféle, de ellentmondásos megítélésben részesültek. E fejezeteknek az önálló monográfiává való bővítése azonban további, itt

csak alig vagy akár nem is érintett kérdéseknek a tárgyalását is megköveteli majd. Örömmel nyugtáztam, hogy az ilyen jellegű, továbbvezető megjegyzéseimet bírálóim helyesléssel fogadták, sőt néhány javaslattal meg is toldották: például a latinizált nevek tipologizálására vonatkozóan vagy a Leleszi alapítólevél fontosságát illetően.

Néhány bíráló megjegyzés hívta fel figyelmemet értekezésem olykor pontatlan terminushasználatára. Teljesen egyetértek ÉRSZEGI GÉZÁval abban, hogy a stiláris változatosságra törekvés nem mehet az egyértelműség rovására: az *oklevél* nem használható a *diploma,* s pláne nem a *bulla* szinonimájaként (még akkor sem, ha az *oklevéltan*-t *diplomatiká*-nak is szokás nevezni), s Anonymus is *P. mester*-ként azonosítható teljesen egyértelműen. Igaza van ZELLIGER ERZSÉBETnek, aki arra figyelmeztet, hogy három esetben is tévesen középkori szlovák nevekről szóltam, ami nyilvánvaló anakronizmus. Tévesztésemet az sem igen menti, hogy a helyes *szláv* megjelölés több mint 200 esetben fordul elő dolgozatomban, hiszen igen kényes kérdéskörről van szó.

ZELLIGER tanárnő azt is felrótta nekem, hogy a nevek szerkezeti elemzése során pontatlanul használtam a terminusokat, sőt maga a szerkezeti analízis is hagy kívánnivalót maga után. Az ebben az összefüggésben általa említett TNyt. megfelelő fejezete azonban nem kerülte el a figyelmemet – részletesen írtam róla például a „Magyar helynévkutatás" című könyvemben (Debrecen, 2003: 106–7) –, csupán azért nem támaszkodtam rá, mert én a helynevek névszerkezeti, nem pedig grammatikai elemzését kívántam adni. Ennek alapfogalmait bő másfél évtizeddel ezelőtt a már említett „Helynevek nyelvi elemzése" című munkámban meglehetős pontossággal igyekeztem rögzíteni. Most legfeljebb abban hibáztam, hogy a kérdéses fogalomkészletet – amely időközben szélesebb körben ismertté s mások által is használttá vált – itt nem idéztem fel újra. Munkám megfelelő részének kiadásakor ezt mindenképpen pótolni fogom.

3. SZATHMÁRI ISTVÁN professzor úr szubjektív megjegyzéssel kezdte bírálatát, de másik két opponensem is érintette a Tihanyi alapítólevélhez fűződő személyes kutatói viszonyát. Legyen szabad nekem is egy ilyen jellegű rövid kitérőt tennem azzal kapcsolatban, hogy elemzésem tárgyául miért éppen a Tihanyi alapítólevelet választottam. Ez talán különösebben megokolást sem igényelne, hiszen ugyancsak fontos nyelvemlékünkről van szó, ám választásomnak nem ez volt az egyetlen indoka. Jól sejti ZELLIGER ERZSÉBET, hogy ennek hátterében az alapítólevél kibocsátásának közelmúltbeli 950. évfordulója húzódhat, ÉRSZEGI GÉZA azonban pontosabban is ismerheti a körülményeket: ő kért fel ugyanis arra, hogy az ebből az alkalomból Tihanyban megrendezett tudományos tanácskozáson méltassam az alapítólevél nyelvészeti jelentőségét.

Bevallom, ez egyáltalán nem volt könnyű feladat számomra. Nem annyira maga a tárgy vagy az alkalom okozta a nehézséget, hanem furcsa módon BÁRCZI GÉZA nagyszerű monográfiája, „A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék" (Bp., 1951), amelyet a magyar nyelvtörténetírás egyik legmaradandóbb értékének tartok. Azt hiszem, nem véletlenül emlékezik ma is olyan élesen létrejöttének csaknem 60 évvel ezelőtti körülményeire SZATHMÁRI professzor úr. Mit tehetek én hozzá ehhez a munkához? – gondoltam magamban először, ám ahogyan egyre jobban belemélyedtem a Tihanyi alapítólevél problematikájába, mindinkább ráébredtem arra, hogy a BÁRCZI monográfiájának megjelenése óta eltelt bő fél évszázad számos új adatot, tudományos eredményt hozott elő, amelyek fényében újra érdemes megvizsgálni az alapítólevél szórványait, s ezzel együtt letettem arról a korábbi szándékomról, hogy más okleveleket válasszak elemzésem tárgyául. Kézenfekvőnek

éreztem ezt a döntést abból a szempontból is, hogy ily módon valóban értékállónak bizonyult eredményekhez viszonyítva tudom bemutatni azt, hogy az általam alkalmazott eljárások milyen újabb ismereteket hozhatnak elő.

A fentiek fényében bizonyára érthető, hogy miért tartom munkám értékelésében a talán legfontosabb mozzanatnak SZATHMÁRI professzor úrnak mint az e kérdésben legilletékesebbnek azt a megjegyzését, mely szerint értekezésem a Bárczi-iskola hagyományait folytatja. Köszönöm azokat a dicsérő és egyben inspiráló szavait is, amelyekkel dolgozatom tudománytörténeti részleteit illette.

4. Opponenseim több megjegyzést fűztek az alapítólevél 82 helynévi szórványának elemzéséhez. Szinte ezek mellé iktathatók lennének azok a vélemények is, amelyek értekezésemnek a közelmúltban közzétett részleteire reagáltak tanulmányok, konferenciaelőadások formájában: a hozzászólók közül itt csak JUHÁSZ DEZSŐ és SZENTGYÖRGYI RUDOLF nevét említem meg. Köszönöm a dolgozatom e részleteit illető aprólékos figyelmet; az idevágó kiegészítéseket, javaslatokat és bírálatokat igyekszem figyelembe venni a könyvvé formálás során.

A szórványok pontos olvasatának megadása nem egyszerű feladat, olykor pedig egyelőre talán nem is lehetséges, s gyakran célszerűbb megoldás a variánsok lehetőségének a mérlegelése. Így járt el többször maga BÁRCZI is, BENKŐ LORÁND pedig „Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei" (Bp., 1980) című munkájában ennek az eljárásnak igen alapos helyesírás- és hangtörténeti megokolását adta. Magam is sokszor döntöttem a változatok feltüntetése mellett, mint például a *kút* szó esetében is, amelynek az olvasatában rövid és hosszú *u ~ ú* hangot is lehetségesnek tartok. Amit ZELLIGER ERZSÉBET ezzel összefüggésben felró nekem, azt eleve JUHÁSZ DEZSŐtől idéztem, ám ő sem „kétségtelen példaként" hozza fel az adatot, hanem csupán BÁRCZI egyik lehetséges javaslatára utal vissza. Az *u* betűk hangértékének bizonytalanságára ÉRSZEGI GÉZA is célzott az *u[gr]in* kapcsán, amelyben ráadásul a hiányzó szövegrészlet is nehezíti a dolgunkat. Úgy gondolom, ZELLIGER ERZSÉBET félreértette a *bolatin ~ balatin* szórványokkal kapcsolatos fejtegetéseimet, mivel az utolsó szótagbeli *i*-ről dolgozatomban nem úgy szólok, mint mássalhangzótorlódást feloldó hangról, ugyanis ilyen torlódás e név szláv előzményében sem létezett. Egyetértek vele viszont abban, hogy a *gunusara* név *gunu* előtagjának a *Gönyű* nevekkel való azonosítása „nem problémátlan", ahogyan erre a megfelelő helyen magam is többször utaltam, s ezt mutatja az is, hogy olvasati variánsként többféle lehetséges formát (köztük veláris alakokat) is megadtam. Az *uluues* olvasati lehetőségei között valóban a bilabiális *β*-vel *[ülβes],* illetőleg rövid *ü*-vel *[ülües]* való ejtés tehető fel leginkább, de teljesen kizárni talán a hosszú *ű*-s formát *[ülűes]* sem szükséges.

A hang- és helyesírás-történeti ügyekben egyébként érdemes felidézni BÁRCZI GÉZÁnak a pontosan fél évszázaddal ezelőtt tett tanulságos és sajnos, ma is időszerű megjegyzését, miszerint e tudományterületeken éppen a hatalmas méretű szórványanyag átfogó feldolgozása hozhat majd jelentős megújulást (A magyar szókincs eredete. Bp., 1958: 144). Ennek a feladatnak az elvégzése azonban még napjainkban is a nyelvtudomány előtt áll.

Az alapítólevél magyar szórványainak latin nyelvű környezetét is igyekeztem minél jobban figyelembe venni az egyes elemek magyarázatában. Ebben azokra a megállapításokra tudtam támaszkodni, amelyeket értekezésem első fejezetében e tárgyban tettem. Ennek ellenére néhány esetben jogos bírálatot kaptam idevágó ügyekben is. ZELLIGER ERZSÉBET arra hívta fel a figyelmemet, hogy a mondatkezdő *Cum his* szerkezeteket nem

értelmeztem következetesen, ÉRSZEGI GÉZA pedig a *Cum his est alias villa* kapcsán arra mutatott rá, hogy az oklevél egészét, így a latin nyelvű fogalmazást is nagyfokú precizitás jellemzi, ezért nem szabad hibát látnunk ott, ahol a meglévő formák adott alakjukban is megfelelően értelmezhetők.

A továbbiakban még az egyes szórványok kapcsán tett etimológiai jellegű megjegyzésekhez szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni. Őszintén sajnálom, hogy MOKÁNY SÁNDORnak a *iochtucou* megfejtésére tett kísérlete elkerülte a figyelmemet, a végleges szövegváltozat elkészítésekor természetesen erre is ki fogok térni. SZATHMÁRI ISTVÁN a *petra*-val kapcsolatos fejtegetéseimet a probléma mintaszerű körüljárásának minősítette, de hogy egy-egy ilyen nehezen megközelíthető kérdés végérvényesen talán soha nem zárható le, azt ÉRSZEGI GÉZA néhány ez ügyben felhozott adalékkal bizonyította, amelyek egyébként érvelésem nyelvészeti-névtani alapjait nem érintik ugyan, ám nyilvánvalóan nem hagyhatók figyelmen kívül a név magyarázatában. Sajnálom, hogy a *Tolna* név esetleges személynévi eredetéről – amelyet magam is bizonytalannak mondtam – SZATHMÁRI professzor urat nem győzte meg munkám, bízom azonban abban, hogy előkerülhetnek olyan újabb motívumok vagy akár adatok is, amelyekkel a véleményemet tovább erősíthetem majd, s úgy érvelhetek elképzeléseim mellett, hogy saját nézeteim elfogadtatását továbbra se kelljen erőltetnem, ahogyan azt ugyancsak professzor úr máshol megjegyezte.

Olykor nem könnyű megítélni, hogy a névrekonstrukciós eljárás során kibogozott szálakat meddig kövessük, s ha az adott problémától túl messzire vezetnek, hol vágjuk el őket. ZELLIGER ERZSÉBET két megjegyzése is a továbbvitelre biztat: a *Fuk* > *Fok* víznév elhalását követően valóban érdekes lenne végigkövetni, hogy a sokféle névváltozat közül hogyan emelkedik ki a mai *Sió* megnevezés. A *keuris tue* megvilágításához a környéken található, *kőris* fanevet tartalmazó helyneveket idéztem a régiségből, köztük *Kőröshegy* falu nevét is. Ez utóbbi magyarázatában azonban nem tértem ki arra, hogy ennek első adata – ahogyan ZELLIGER ERZSÉBET korábban kifejtette – esetleg, de megítélésem szerint távolról sem kétségtelenül a *kőris -gy* helynévképzős formája is lehet.

Jogosan hiányolta SZATHMÁRI professzor úr munkámból a térképeket, annál is inkább, hogy az adatok lehető legpontosabb lokalizálásának munkámban eleve fontos szerepet szántam. Ennek megfelelően az egyes helyek tüzetes leírására igyekeztem ugyan minél nagyobb figyelemmel lenni, ám – mint a visszajelzés is mutatja – az olvasó számára ez nem helyettesítheti a térképi ábrázolás nyújtotta áttekintés lehetőségét. Igazolta ezt az az előadásom s ennek megjelenés alatt álló változata is, amelyet e tárgyban az értekezés benyújtását követően a 2. helynévtörténeti szemináriumon tartottam, s térképekkel gazdagon illusztráltam. Munkám kiadása során erre a jogos igényre tekintettel leszek.

5. Végül pedig szeretném megköszönni azt a megtisztelő figyelmet, amelyet bírálóim munkám s ezáltal irántam is tanúsítottak. Tanácsaikból, megjegyzéseikből sokat tanultam, s véleményük jó részét közvetlenül is hasznosítani fogom az e témakörben folytatandó további munkám során.

Debrecen, 2008. február 11.

HOFFMANN ISTVÁN

Documents of the defence of ISTVÁN HOFFMANN's academic doctoral dissertation entitled „A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései) [The Deed of Foundation of Tihany Abbey as a source of place name history (Fundamental questions of examining early Hungarian place names)]"

This summary presents the conclusions of ISTVÁN HOFFMANN's academic doctoral dissertation. In the thesis the author gives a complex analysis of the early Hungarian place names that are preserved in a scattered way in the Latin text of the charter „The Deed of Foundation of Tihany Abbey", forming sporadic records of the Hungarian language. Adopting some relatively new aspects of consideration (e.g. name-sociological approach) in his discussion, the author works out several new interpretations of these names. The summary also contains the reviews of the opponents (GÉZA ÉRSZEGI, ERZSÉBET ZELLIGER and ISTVÁN SZATHMÁRI) as well as the author's joint response.

FÁBIÁN ZSUZSANNA „NOMI PROPRI ITALIANI NELL'UNGHERESE (OLASZ TULAJDONNEVEK A MAGYARBAN)" CÍMŰ HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉSÉNEK ÖSSZEFOGLALÓJA

ELTE BTK, Budapest, 2006. 138 lap

Opponensek: Albert Sándor, Sciacovelli Antonio

Védés: 2007. április 18.

1. 1969-ben, a II. Névtudományi Konferencián GÁLDI LÁSZLÓ a hazai romanisztika névtani feladatairól, perspektíváiról tartott előadást. Az ötletek felsorolásakor a 6. pontban ezeket mondta: „Érdekes kutatási terület lenne […] regisztrálni, sőt szinte feltérképezni a különböző újlatin eredetű családnevek elterjedését a magyarság körében […]. A *Grandpierre* és *L'Auné* névtől a nyilván olasz *Guido*-ból származó *Guidi* névig (amelyet ma már sokszor *Gujdi*-nak ejtenek) s a *Del Medico*-kig […] bő anyagot lehetne összeállítani. S nem lehetne-e tanulmány tárgya az […] utónevek behatolásának története is […]?" (KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., Névtudományi előadások. NytudÉrt. 70. Budapest, 1970: 284.)

Ugorjunk most egy nagyot az időben. Nem tudom felidézni, hogy tudományos pályafutásom során mikor és főleg milyen okból fordult érdeklődésem a névtan felé, de habilitációs dolgozatomat már e tárgykörben készítettem el. A 2007. áprilisi védés után körülbelül egy évvel ajándékozta nekem atyai barátom, Magay Tamás a bevezetőben említett kongresszus anyagának gyűjteményes kötetét. Nem válik dicsőségemre, de a fent idézett sorokról csak ekkor szereztem tudomást és ismertem fel azonnal, hogy – Gáldi László egykori szakdolgozójaként! – névtani munkásságommal tulajdonképpen ismét egyik útmutatását követtem; idézett sorait akár mottónak illeszthettem volna dolgozatom elejére.

2. A „Nomi propri italiani nell'ungherese" (Olasz tulajdonnevek a magyarban) című, olasz nyelvű értekezés 1991–2006 közötti névtani tevékenységem egyfajta összegzése, amelyben elsősorban eredetileg is olasz nyelven publikált tanulmányaimat foglaltam össze. Erre azon felismerés által éreztem magamat feljogosítva, mely szerint az utóbbi időszakban egyre markánsabban látszik kirajzolódni a névtanban az interonomasztikának (a német szakirodalomban gyakran *Interferenzonomastik*-nak) nevezett ág: ez a tágabb értelmű interlingvisztika (a német szóhasználatban *Kontaktlinguistik* is) azon területe, amely a nyelvek (történeti és/vagy szinkrón) érintkezési folyamataiban a tulajdonnevek által kiváltott nyelvi hatásokat, a névtípusok vagy egyes konkrét formák átvándorlását, egy másik nyelvben való megjelenését stb. vizsgálja (l. erről pl. a dolgozatban is ismertetett következő tanulmányokat: WILHELM F. H. NICOLAISEN, Language contact and onomastics. In: HANS GOEBL – PETER H. NELDE – ZDENEK STARÝ – WOLFGANG WÖLCK szerk., Kontaktlinguistik. Berlin–New York, 1996. 1: 549–54; ALTAY COŞKUN – JÜRGEN ZEIDLER, Personennamen zwischen Kulturen. Was ist Interferenzonomastik und was kann sie leisten? http://www.nioonline.net/terminol.htm; PÓCZOS RITA, Nyelvi kölcsönhatások

a helynévrendszerekben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Debrecen–Jyväskylä, 2002: 99–106; stb.). Megjegyzendő, hogy itt az *interlingvisztika* terminusnak természetesen nem a korábban már többek által és különböző értelemben használt jelentéseiről van szó – mint például a nyelvi univerzálékra alapozott mesterséges nyelvekre (pl. az interlinguára) – vonatkozóról stb. Az interonomasztikai kutatások tehát különböző megközelítésekben azt vizsgálják, hogy a „modellnyelv" (habilitációs dolgozatomban az olasz) tulajdonneveinek milyen előfordulási, megjelenési formái, illetve áttételesebben: az érintkezések nyomán bekövetkező nyelvi hatásai mutatkozhatnak meg a befogadó nyelvben (esetünkben a magyarban).

Az értekezésben közreadott anyag ugyanakkor nem csak már korábbi publikációk puszta összekapcsolása: egyrészt a tanulmányok mindegyikét kiegészítettem új adatokkal és a legújabb (elsősorban az olaszra vonatkozó vagy olasz szerzők által készített) szakirodalomból hozzájuk illeszthető meglátásokkal, másrészt pedig új fejezetként illesztettem a munkához az első, elméleti bevezető részt, illetve a hagyományos tulajdonnévi csoportokba be nem sorolható eseteket tárgyaló 5. fejezetet. Az egyes területekhez fűzött kiegészítések, újabb kutatási eredmények túlnyomó többségét lábjegyzetekben helyeztem el, hogy ne törjem meg az eredeti tanulmányok gondolatmenetének koherenciáját.

2.1. A munka első részében (I preliminari del presente lavoro) összefoglaló áttekintést adtam eddigi névtani munkásságom irányáról és jellegéről. Beszámoltam egyfelől a felsőfokú italianista oktatásban elért, úttörőnek mondható eredményekről (rendszeres egyetemi kurzusok, az „Antologia di onomastica italiana" [Bp., ELTE Olasz Tanszék, 2001] című egyetemi jegyzet összeállítása, névtani témájú szakdolgozatok vezetése, az utóneveket illetően olasz–magyar névegybevető szemináriumi dolgozatok készíttetése stb.). Másfelől pedig utaltam a magyar névtani kutatások itáliai bemutatására, népszerűsítésére, melyet a Rivista Italiana di Onomastica című, Rómában megjelenő rangos nemzetközi névtani folyóirat hasábjain végzek annak szinte megindulása óta (1995–1996), a folyóirat „magyarországi levelezője" minőségben (eddig több mint ötven hosszabb-rövidebb ismertetésem látott itt napvilágot); az olasz folyóirat éves ismertetésére egyébként a megújult Névtani Értesítőben rendszeresen sor kerül.

2.2. A bevezető rész második és harmadik alpontjában (Alcune osservazioni sui nomi propri; Il nome proprio come fenomeno interlinguistico, interonomastica) vázlatosan összefoglaltam a tulajdonnév fogalmával, definíciójával és „jelentésével" kapcsolatos felfogásokat és vitákat, ismertettem ezek mai állását, elsősorban olasz szakirodalom alapján, illetve röviden kitértem az utóbbi időben a (nemzetközi) terminológia kapcsán felmerült aktuális problémákra, különös tekintettel a magában a kategorizálásban mutatkozó különbözőségekre és a feltűnően burjánzó terminusok egységesítésének, nemzetközi sztenderdizálásának kísérleteire. Leírtam továbbá – elsősorban ROBERTO GUSMANI udinei nyelvészprofesszor „Interlinguistica" (In: R. LAZZERONI szerk., Linguistica storica. Roma, 1987: 87–114) című munkájának megállapításaira támaszkodva – a szókölcsönzés fogalmát interlingvisztikai keretben, továbbá azt is, hogy e megközelítésben hogyan értelmezhető a tulajdonnév mint kölcsönszó.

3. Interlingvisztikai megközelítésben tágíthatók a tulajdonnevek L1–L2 közötti mozgásának, hatásának vizsgálati keretei. Így a lexémák csoportosításán, elemzésén túl foglalkozhattam a nyelvek közötti deonomasztika, továbbá a tulajdonnevek (elsősorban irodalmi közegű) ekvivalenciájának, megfeleltetésének, azaz „fordíthatóságá"-nak elméleti és gyakorlati kérdéseivel is.

3.1. Ami a második nagyobb fejezetben (Nomi propri italiani nell'ungherese) vizsgált lexémákat, lexéma szintű megnevezéseket illeti, két alapvető csoportot tartottam célszerűnek elkülöníteni a vizsgálati anyagon belül: a) feltérképeztem, hogy az olasz egyedi referenseket jelölő eredeti olasz tulajdonnevek hogyan jelennek meg magyar kontextusokban (pl. *Piazza San Marco, San Marco tér* vagy *Szent Márk tér*); b) azt is megvizsgáltam, hogy – az iménti pontban említett előfordulásokon keresztül is – az olasz modellek hatottak-e (és ha igen, hogyan) a magyarban lehetséges elnevezésekre. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy magyar tulajdonnevekként (vagy ezek részeként) megjelenhetnek nem meghonosodott olasz (köznévi vagy tulajdonnévi) lexémák (pl. *Paradiso Lakópark, Toscana Kert* – ingatlanok elnevezése), jövevényszóvá vált alakok (pl. *Vásári* < *Vasari, Meszéna* < *Messina; Il Treno Pizzéria*), az olaszban jellemző szintaktikai szerkezetek (pl. alaptag + determináns sorrend: *Palazzo Klotild* – ingatlan elnevezése), megjelenhet jellegzetesen olasz morféma (pl. képzők, l. a fokozó *-issimo: Sportissimo* [újságcím], *Kadarissimo* [magyar bornév], a kicsinyítő *-etti: Gradoletti, Bonbonetti* [édességek]), és feltűnhetnek tükörfordítások is (pl. *Angelo Territorio* = szó szerint 'angyal + föld, terület' [a budapesti, közelebbről angyalföldi Vasas egyik magyar futballszurkolói klubjának neve]).

A vizsgálódást igyekeztem gazdag példaanyagra alapozni. A példák forrása elsősorban az irodalmi és a sajtónyelv volt; egyes területeken a releváns vizsgálati eredményekhez szükséges esetmennyiség célzott gyűjtéssel állt össze (pl. a vezetéknevek esetében a jellegzetes olasz névkezdetek magyar megfelelőinek keresése adatbázisokban). Ezenkívül néhány általam vezetett olaszos névtani szakdolgozatból is használtam fel példákat (KONCZEK TÍRIA 1997. Olasz családnevek Magyarországon; CSÖMÖR BOGLÁRKA 2003. Olasz vonatkozású helynevek a magyar nyelvben; HOSSZÚ ERZSÉBET 2004. Olasz márkanevek a magyarban). Itt mondok ismételt köszönetet kollégáimnak és tanítványaimnak, akik – kutatásaimról tudomást szerezvén – saját példáikkal is hozzájárultak gyűjteményem gazdagításához.

Megfigyeléseim kiterjedtek mind a tulajdonnevek hagyományos, mind az utóbbi időkben elkülönített alcsoportjaira is (pl. a helyneveken belül a sziklamászóutak neve, az egyéb tulajdonneveknél a korszakok, az események, a díjak neve stb.).

A személynevek közül általában a vezetékneveknél merül fel erőteljesen a kutatás interdiszciplináris jellege: elsősorban a meghonosodott formáknál (pl. *Vásáry, Gvadányi, Gujdi, Meszéna*) semmiképpen sem lehet eltekinteni a történeti és szorosabban a konkrét családtörténeti kutatásoktól, de szükségesek ezek az egyelőre még ismeretlen vagy bizonytalan eredetű vezetékneveknél is (pl. *Kardi/Kárdi/Karda, Kvalla, Szalva, Polló* stb.). Az olasz keresztneveknek (pl. *Márió, Szabrina, Szeverina*) a magyarban való terjedése esetében is erőteljes a nyelven kívüli tényezők hatása (sok a vegyes házasságban született gyermek; a turizmus és a művészetek, közülük elsősorban a film is hat a névdivatra stb.).

A helyneveknél két nagy területre összpontosítottam vizsgálódásaimat. Egyfelől megnéztem, hogy az olasz helyeket jelölő toponimák – különös tekintettel a bennük gyakori közszói kísérő elemekre *(via, piazza, ponte, lago, monte)* – hogyan jelennek meg a magyar kontextusokban. Másfelől áttekintettem a valamilyen vonatkozásban Itáliával kapcsolatba hozható magyar helyekre vonatkozó neveket (egyfelől a településneveket, pl. *Olaszi* és társai, továbbá *Velence, Pentele;* másfelől a belterületi helyneveket, pl. *Filatori-gát*, *Burcsellás-köz,* melyek túlnyomó többsége már az újabb korokban, kommemoratív névadással született, pl. *Garibaldi, Romanelli, Toscanini utca*. A helynevek legújabb típusai között megjelentek olasz elnevezések a lakóparkok (pl. *Fontána, Pendola*), a lakóépületek (pl. *Palazzo Dorottya*), illetve a sziklamászóutak nevei (pl. *Pasta sciutta, Ciao Italy, Vendetta*) körében is.

Az olasz elem terjedése az intézményneveknél egyértelműen a kilencvenes évektől zajló gazdasági változásokkal függ össze (vegyesvállalatok, mediterrán/olasz divat az étkezésben, s így a vendéglátásban stb.); eredete természeténél fogva azonban ez a névállomány igen változékony (néhány példa: *Danubio Park, Ceramica Bella Kereskedelmi Kft., Mirtilló Vendéglátó Kft., Artigiana Gelati Fagylaltozó, San Gelato gelateria;* tréfás névalkotással: *Tintorettó Borozó*). Tetten érhető ugyanakkor néhány intézménynévben a kulturális kapcsolatok felélénkülése is (pl. *Perlasca iskola*), illetve a rendszerváltozás következtében az egyházi oktatás megerősödése (pl. *Don Bosco, Néri Szent Fülöp* stb. iskolák).

A márkanevek esetében volt a legnehezebb azt meghatározni, hogy mi tekintendő „olasz”-nak mind a referens, mind az elnevezés szempontjából: a globális piac érvényre jutása ugyanis éppen azzal a nyelvi következménnyel járt, hogy (a terméknek az egész világon való eladhatósági prioritása miatt) e körben túlnyomó többségben vannak a nyelvhez nem köthető, „internacionális” fantázianevek. Itt tehát inkább a megnevezések „olaszos jellegéről” beszélhetünk (pl. gyakori a jellegzetesen az olasz nyelvhez kötött képzők használata: *Danonino, Duplissimo* – joghurtféleségek, *Taglianetta* – félkész tészta, *Grandello* – desszert; sőt a képző önállósodása is megfigyelhető: *Issima* – kozmetikumcsalád], *Issimo* – őrölt kávé stb.). – A márkanevek területén belül voltak másfelől a legjobban tetten érhetőek a már sokszor leírt köznevesülési, illetve tulajdonnevesülési folyamatok (és ezekkel összefüggésben a márkanevek nagy vagy kis kezdőbetűs írásának problematikája), illetve a tréfás, figyelemfelkeltő névadás különböző megnyilvánulási formái (pl. *Gelatiamo* jégkrém a *gelato* ’fagylalt’ + *-iamo* T/1. igei személyrag, azaz egy, az olaszban egyébként nem létező ige képzése márkanévként, ami ’fagylaltozzunk!’ felhívásként értendő stb.).

Az egyéb tulajdonnevek, azaz a hagyományos csoportokba nem tartozó, de a névtani kutatásokba újabban már bevont tulajdonnevek körében a következőkre terjedt ki figyelmem: eseménynevek (*il Giubileo ~ a Jubileum* – a Szent Év]; *il Palio* – középkori eredetű lovasjáték), az idővel kapcsolatos nevek (*il Trecento* – a 14. század); műveletek, tervek, programok, projektek neve (*Beccaria* – nevelési-bűnmegelőzési program, *Monteverdissimo* – zenei fesztivál); rangok és címek neve, antonomáziák (*il Cavaliere ~ a Lovag* – Berlusconi); szállítóeszközök neve (*Gardazzurra* – vitorlás, *Trollino* – trolibusz); díjak neve *(Prima Primissima; Dottore-díj, Arlecchino-díj)*.

Általánosságban elmondható, hogy a tulajdonnevek minden altípusában megnövekedett az olasz elemek mennyisége, illetve népszerű lett az olasz(os) jelleg. Ez a tendencia minden bizonnyal Itáliának bizonyos területeken (pl. táplálkozás, divat, turizmus stb.)

kivívott kétségtelen, az egész világon érvényes presztízsével, illetve az olasz–magyar gazdasági és kulturális kapcsolatok intenzívebbé válásával áll összefüggésben.

3.2. A tulajdonnevek köznevesülésének tárgyalásakor (Deonomastici tra italiano e ungherese) elsősorban ROBERTO GUSMANI részletező és szigorú kritériumokra alapozott felfogását tekintettem alapvetőnek (Saggi sull'interferenza linguistica. In: MARIA FARKAS-BÉNYI szerk., Antologia della lingua italiana di oggi. Szeged, 1998: 175–8). A már korábban is említett jeles nyelvész véleménye szerint két nyelv közötti (tehát interlingvisztikai) köznevesülésnek csak azok az esetek minősülnek, amelyek a) olasz (vagy magyar) referensre vonatkoznak; b) amelyeknél a kiinduló nyelvben nem történt (már) köznevesülés (mert ilyenkor a már köznevesült szó „sima" kölcsönszóként kerülhet át az átvevő nyelvbe; pl. a *Paparazzo* [híres olasz fotós] → *paparazzo* 'lesifotós' változás már az olasz nyelvben lezajlott, a magyarba már a köznevesült főnév került át); és végül c) amelyeknél nem merülhet föl a más nyelv általi közvetítettség (a *leporello* 'harmonikaszerűen hajtogatott könyv, füzet' szó és jelentés valószínűleg az osztrák németben alakult ki egy Mozart-opera egyik főszereplőjének nevéből, és innen már köznévként jött át a magyarba). A szigorú kritériumok miatt tehát az ebbe a kategóriába tartozó konkrét esetként csupán két szó jön számításba: a *fregoli* ('ruhák szárítására alkalmas, magasba húzható teregető'), mely Leopoldo Fregoli átváltozóművész (1867–1936) nevéből köznevesült a 19. sz. első évtizedeiben; az elavult *viganó* ('női ruhadarab') pedig Teresa Viganò táncosnő (†1833) nevéből (pontosabban: olasz férje vezetéknevéből) született meg közvetlenül 1793-as bécsi fellépései után. Az első esetében sikerült ugyan az egész Európában népszerű szórakoztatónak még budapesti fellépéseit is dokumentálni, kutatásaim azonban egyelőre eredménytelenek maradtak a csupán hazánkban ismert referens megszületését, illetve a névátvitel konkrétabb magyarázatát illetően (ebben a vonatkozásban csak feltételezéseim vannak). A *viganó* referensének s magának a szónak a története már korábbról ismert.

3.3. A tulajdonnevek ekvivalenciájának megteremtése, azaz „fordíthatóságuk" szintén beletartozik az interonomasztika tárgykörébe, így ezt az aspektust is külön fejezetben kívántam bemutatni (La traduzione dei nomi propri nelle opere letterarie). Először rövid áttekintést adtam a szakirodalomból ismert kategorizálásokról: J. SOLTÉSZ KATALIN szerint például a jelnév típusú tulajdonnevek ekvivalensekkel helyettesítendők (pl. *Giovanni – János*), a szónév típusúak viszont rendszerint lefordítandók (pl. *Lánchíd ~ Ponte delle Catene;* A tulajdonnevek fordíthatósága. Magyar Nyelvőr 1967: 280–92); LAURA SALMON-KOVARSKI négy alapvető eljárást sorol fel: „interfonetikai átírás" (pl. *Alice ~ Alíz*), „interlingvisztikai fordítás" (pl. *Cindarella ~ Aschenputtel ~ Hamupipőke*), „átváltás a jel hangzó vagy képfelidéző tulajdonságai mentén" (pl. *Micky Mouse ~ Topolino* 'egérke'), „szemiotikai vagy funkcionális áttevés/megfeleltetés" (pl. *Pinocchio* az oroszban *Buratino; Popeye* az olaszban *Braccio di Ferro* 'vaskar(ú)' (Onomastica letteraria e traduttologia: dalla teoria alla strategia. Rivista Italiana di Onomastica 1997: 67–83); stb.

Konkrét esettanulmányként Carlo Collodi *Pinocchio* című világhírű regényének magyar fordításaiban elemeztem a tulajdonnevek megfeleltetéseit, hiszen majd másfél évszázad ez irányú fordítói gyakorlata érhető tetten a hat magyar változatban (Radó Antal, 1926: *Tuskó Matyi kalandjai szárazon és vízen;* Czédly Károly, 1928: *Fajankó, a fából*

faragott paprikajancsi tanulságos és vidám históriája; Gáspár Margit, 1940: *Pinocchio kalandjai – Egy kis fabáb története;* Balogh Barna, 1940: *Pinokkio – egy élő fabábu csodálatos kalandjai;* Rónay György, 1967: *Pinokkió kalandjai;* Szénási Ferenc, 1999: *Pinocchio kalandjai*). Az eredmény egyrészt olasz–magyar személynévi és helynévi példákkal támasztja alá a szakirodalomban is leírt ekvivalenciamódozatokat, másrészt pedig megerősíti azokat a korábbi, általános jellegű megállapításokat, melyek szerint régebben a fordítók inkább a művek, s így a tulajdonnevek adaptációjának voltak a hívei, ma viszont jobban kedvelik az eredeti miliő, s így a nevek meghagyását-megtartását, még akkor is, ha ez rendszerint veszteségekkel jár (többnyire elvész például a „beszélő nevek" eredeti üzenete).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

Summary of ZSUZSANNA FÁBIÁN's habilitation dissertation entitled „Nomi propri italiani nell'ungherrese [Italian proper names in the Hungarian language]"

This summary gives the conclusions of ZSUZSANNA FÁBIÁN's habilitation dissertation entitled „Nomi propri italiani nell'ungherrese [Italian proper names in the Hungarian language]". The thesis summarises the results of the author's onomastic work performed between 1991 and 2006. Based on interonomastic approach, ZSUZSANNA FÁBIÁN examines the linguistic effects of proper names in the contact processes of the Hungarian and the Italian language; the borrowings of name types and actual names; the appearance of Italian names in Hungarian.

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2008-BAN

TÖRÖK TAMÁS: IPOLY MENTE HELYNEVEI

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány
Budapest, 2006. 300 lap (162 lap adattár)
Témavezető: Hajdú Mihály
Opponensek: Vörös Ottó, Vörös Ferenc
Védés: 2007. szeptember 11.

Doktori munkámban Ipoly mente 13 települése mai és történeti névanyagának funkcionális szempontú nyelvi elemzésével foglalkoztam. Összesen 481 történeti és 435 élő földrajzi nevet vizsgáltam, ami 754, illetve 692 névrészt jelent. Témaválasztásomat személyes okok is vezérelték: szüleim az Ipoly mentéről (Ipolybél és Lontó) származnak, jómagam is Ipolyságon születtem, s feledhetetlen éveket töltöttem nagyszüleimnél. Nekik köszönhetően szerettem meg a vidéket, ismerkedtem meg a népi gazdálkodással, kultúrával. Dolgozatomban a helynevek nyelvtudományi vizsgálata mellett megpróbáltam átfogó képet adni a felvidéki magyarság történetéről, az impériumváltást követő – nyelv- és névhasználatot érintő – jogi szabályozásról, a vizsgált terület történetéről, néprajzáról, s röviden bemutattam a helyi nyelvjárást.

A funkcionális-szemantikai elemzéskor azonosítottam azokat a névadási motívumokat, amelyek a név keletkezésekor szerepet játszottak. A névrészeket jelentésük, illetve funkciójuk alapján kategorizáltam.

Ipoly menti névanyagom kizárólag egy- és kétrészes nevekből áll. Összesen 754 történeti és 692 élő földrajzi névvel foglalkoztam. Ezek rendszerezésekor jöttem rá, hogy HOFFMANN ISTVÁN megállapítása, miszerint „az egyrészes nevek elemzése jóval több nehézséget okoz, mint a kétrészeseké” (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993: 54), mennyire igaz. A kezdeti nehézségek után úgy döntöttem, hogy külön végzem el az egy- és a kétrészes nevek funkcionális-szemantikai elemzését. Ebben eltértem a kiindulásul szolgáló modelltől, de reményeim szerint így is átlátható, követhető a rendszerezésem.

Az egyrészes nevek elsődleges funkciója a megnevezés. Ez azokra az egyrészes nevekre is érvényes, amelyek keletkezéstörténeti szempontból kétrészes nevekből jöttek létre. A 208 történeti és a 178 élő egyrészes név funkcionális-szemantikai jellemzői alapján megállapíthatjuk, hogy a pusztán megnevező funkciójú (52/45) és a többféleképpen elemezhető nevek (8/6) mindkét korpuszban közel azonos arányban vannak képviselve. Számottevő eltérés a fajtajelölő (17/34) és a sajátosságot megnevező helynevek (131/93) csoportjában van. A történetihez képest (17) az élő névanyagban (34) több a hely fajtáját megnevező egyrészes név, míg a sajátosságot kifejezőknél fordított a helyzet (131/93).

A különbség okait keletkezéstörténeti mozzanatok magyarázhatják. Elképzelhetőnek tartom, hogy a fajtajelölő nevek kategóriájának növekedése a történeti nevek kiegészülése útján, míg a sajátosságot kifejező nevek csökkenése ellipszis következtében ment végbe. Ezekkel a folyamatokkal természetesen csak az esetek egy része magyarázható, mindenképp számításba kell venni a nevek kihalását és új nevek keletkezését is. Okfejtésem csak elméleti síkon magyarázza a változások lehetséges okait. Részletes keletkezéstörténeti vizsgálat szükséges a valódi okok feltárásához, amely minden egyes névnél különkülön nyomon követi a változásokat.

A történeti és az élő kétrészes nevek sajátosságot kifejező funkciójú névrészeinek összevetésekor arra a megállapításra jutottam, hogy a hasonló funkciójú egyrészes neveknél megfigyelhető csekély különbségek itt még elhanyagolhatóbbak.

A terület külső dologhoz való viszonyát kifejező névrészeknél elsősorban a növényzetre (24/17) utalók száma csökkent az élő korpuszban. Azt hiszem, ez nem meglepő, mivel a táj egyik leggyorsabban változó része a növénytakaró, főleg az intenzív gazdálkodást folytató területeken.

Helyneveim lexikális-morfológiai vizsgálatában a funkcionális-szemantikai hátteret vettem figyelembe. Ipoly menti kutatásom is alátámasztja HOFFMANN ISTVÁN azon véleményét, hogy a funkció (a kifejezendő tartalom) teremti meg a kifejezés alaki eszközeit (HOFFMANN 1993: 62). Elemzésemben nagy hangsúlyt fektettem a következetesség betartására, vagyis bizonyos lexikális-morfológiai kategóriáknak tartalmilag (a besorolt helyneveket illetően) egyezniük kellett néhány funkcionális-szemantikai kategóriával. Például egy megnevező funkciójú névrész, mivel „megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll" (HOFFMANN 1993: 47), csak a helynevek, illetve a helynévi származékok lexikális-morfológiai kategóriájába kerülhet (pl. ***Mank****/hegy*, *Hosszú/****Homok***). A hely viszonya más helyhez funkció esetén is csak a viszonyított helyzetet kifejező névrészeknél (pl. ***Alsó****/dűlők*, ***Belső****/félhold*) jöhet számításba más lexikális kategória, mint a helynévi származékoké.

Látszólag ellentmondásba kerülök a kiindulásul szolgáló HOFFMANN-féle rendszerezéssel. HOFFMANN ISTVÁN szójelentéstani szempontok alapján és a közszói jelentésből kiindulva azon lexikális elemeket veszi számba, amelyek szerepet játszanak a helynevek és a funkcionális névrészek felépítésében (HOFFMANN 1993: 57). A fenti szempontok alkalmazása mellett elemzésem annyiban más, hogy az egyrészes helynevek, illetve a megnevező funkcióban álló névrészek (l. a fenti példákat) esetében nem a közszói jelentésből indulok ki. Következetesen szem előtt tartva a funkcionális szempontot – az egyrészes helyneveknél a megnevezést – a helynévi származékok közt vizsgálom őket.

Kivételt csak a személynévi eredetű egyrészes helynevek képeznek (pl. *Ágota*, *Bencék*), mivel megnevező funkciójuk ellenére a személynevek lexikális-morfológiai kategóriájába kerültek. (Bár a *Bencék* keletkezéstörténetileg valószínűleg helynévképzővel alakult név, s ez még inkább az egyrészes helynévi csoport melletti döntést indokolná; személynevek esetében azonban nem tartottam célszerűnek, hogy más-más lexikális-morfológiai osztályba soroljam őket.)

A két névanyag (történeti/élő) lexikális-morfológiai vizsgálatának eredményeit összevetve megállapíthatjuk, hogy a funkcionális névrészek túlnyomó többsége köznév (303/278) vagy helynév (322/282). A köznevek magas számát a földrajzi köznevek gyakorisága is magyarázza. A meglévő névanyag új nevek keletkezésében játszott szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a funkcionális névrészek kb. 40%-a helynév.

Egyetlen számottevő különbség a két névanyag közt, hogy a történeti korpuszban több mint ötször annyi szószerkezet szerepel, mint az élőben (39/7). Véleményem szerint ez azzal magyarázható, hogy a térképek készítői gyakran használnak körülírást, ezzel is pontosítva a lokalizálást, és az adatközlők magyarázó megjegyzéseit is a név részeként tüntetik fel (pl. *Nagyoszlás a szőlők alatt*). A másik ok lehet, hogy a térképkészítő a népi névadástól függetlenül nevezte meg az egyes utakat, irányuk megjelölésével, vagyis hogy honnan (pl. *Szete felöl*, *Visk felől*), illetve hová (*Kis-Keszi felé*, *Szalka felé*) vezetnek.

Szintagmatikus elemzésem során a kétrészes helynevek névrészei közti nyelvtani viszonyt vizsgáltam. Dolgozatomban a jelzős, a határozós és a mellérendelő, valamint az egyéb szerkezetű nevek alaptípusaiból indultam ki. Ipoly mente helynévanyaga azonban csak jelzős és határozós szerkezetű helyneveket tartalmaz, ezért ezt a két típus vizsgáltam részletesebben.

Mindkét névanyagban a jelzős szerkezetek dominálnak, közel hasonló mértékben (258/253). A határozós szerkezetek számbeli különbségének (15/4) okát a „térképészeti" névalkotásban/névkezelésben látom. A 19. századi kataszteri térképek és birtokvázlatok névanyaga – bármennyire is az akkori élő névanyagot tükrözi – számos esetben mégis eltér attól. Nem tartom valószínűnek, hogy az olyan bonyolult kifejezések, mint pl. az *Ipoly-Pásztói hattárra dűlő*, *Kis-Keszi határra dűlő*, *Öreghegynéli Mogyorós*, *Őtrendes Kőpedéktónál* részét képezték volna a mindennapi névhasználatnak.

A legújabb térképek szlovák névanyagával kapcsolatban azt vizsgáltam, hogy a történeti és az élő (magyar) névanyaghoz képest milyen változások érzékelhetők a szlovák névváltozatokban, mit és hogyan fordítottak a szlovák térképek készítői.

A Trianon utáni időszak szlovák térképei 356 különböző helynevet tartalmaznak. A különböző nyelvű térképek névanyagának párhuzamba állításakor kirajzolódtak azok a fordítási jellegzetességek, melyek figyelembe vételével két fő kategóriát sikerült kialakítanom: tükörfordítás és új motiváció. Mivel a tükörfordítás műveletét tágabb értelemben vizsgáltam, lehetőség nyílt az egyes átváltási műveletek árnyaltabb bemutatására.

A tükörfordítással keletkezett elnevezések alkotják az összes szlovák név 85,67%-át. Az átváltási műveletek 38,20%-a tükörszót eredményez (pl. *Ganádi rét → Ganádska lúka*, *Felső rétek → Horné lúky*), 7%-uk pedig átírás (pl. *Csárad → Čarad*, *Csiklós → Čikloš*). Formaváltás az esetek 26,12%-ában (pl. *Belső legelők → Vnútorný pasienok*, *Litasnál → Pri Litašovi*), a grammatikai szerkezet megváltozása pedig 8,98%-ában történt (pl. *Cseres oldal → Stráň*, *Kígyós → Hadí vŕšok*). A fordítások 5,33%-át teszik ki azok a szlovák nevek, melyeknél nem sikerült egy konkrét átváltási műveletet azonosítani. Összetett, bonyolult megoldásokról van szó, melyek az egyéb kategóriába kerültek (pl. *Kis-Keszi határra dűlő → Hraničný hon od Malých Kosíh*, *Kiskút pást → Pri studničke*). A szlovák nyelvbe átültetett kifejezéseknek mindösszesen a 14,32%-a keletkezett más motiváció alapján, mint az eredeti magyar név (pl. *Bagók → Viničky*, *Vadalmás → Plané*).

A szlovák fordítások döntő többségét az elsődleges magyar név motiválta. Ipoly mente helyneveinek csak töredékéről állítható, hogy a szlovák volt az elsődleges név (pl. *Hustyanka → Hušťanka*, *Pleska → Plieška*). A szlovák névanyag szorosan kapcsolódik a magyarhoz, a tükörkifejezések és az átírás mellett nagyrészt olyan grammatikai átváltási műveletek eredménye, melyek nem vagy csak minimális mértékben okoztak jelentésmódosulást. A formaváltás, illetve a megváltozó grammatikai szerkezet sem jelenti a magyar névnek (vagy motivációjának) teljes eltűnését a szlovák változatban. Az eltéréseket

elsősorban a két nyelv grammatikai rendszerének különbségei, illetve a szóalkotási sajátosságok magyarázzák (pl. számbeli eltérés; ragok helyett névutók, elöljárók).

Az összegyűjtött anyag feldolgozását disszertációm megírásával természetesen nem tekintem lezártnak. Számos lehetőséget kínál például a névváltozások kutatása, mely keletkezéstörténeti, névélettani vizsgálattal összekapcsolva jó néhány kérdésre választ adhat. Az egyes névfajták vizsgálatát, megnevezési sajátosságaik feltárását feltétlenül el szeretném végezni. Nem kevésbé érdekes a földrajzi köznevek kutatása, melyek vizsgálata szóföldrajzi tanulságokkal (is) járna. Végezetül megemlíteném, hogy a dolgozatomból méltánytalanul kimaradt belterületi nevek rendszerezésére is sort szeretnék keríteni.

PhD thesis on Onomastics defended (2008)

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in Névtani Értesítő: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (http://nevtan.mnyt.hu). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: TÖRÖK, TAMÁS: Place names of Ipoly mente, a region along the river Ipoly (ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics).

KÖNYVSZEMLE

HÁROM NÉVELMÉLETI TANULMÁNYKÖTETRŐL

A következőkben három olyan kötetet mutatunk be, amelyek a tulajdonnév elméleti kérdéseivel foglalkoznak; az első kettő általánosabban, a harmadik egy részterületre, a közszóvá válásra koncentrálva. A Névtani Értesítő olvasói számára nem ismeretlenek a szerzők: VÁRNAI JUDIT SZILVIA doktori disszertációjának összefoglalóját a Névtani Értesítő 27. (2005: 304–8), TAKÁCS JUDITét pedig a 29. (2007: 273–5) számában közöltük. A bemutatandó művek e dolgozatok immár könyv formában is megjelent változatai, ezért részletesebb tartalmi ismertetésüktől a továbbiakban eltekintünk, s értékelésükre helyezzük a hangsúlyt. VECSEY ZOLTÁNról egy, a névtanosok előtt eddig talán kevésbé ismert névelméleti kérdéssel, az üres nevekkel foglalkozó kötet (Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról) szerkesztőjeként és egyik szerzőjeként esett szó 29. számunkban (2007: 289–92). Alább bemutatandó munkájában a szerző átfogó képet kíván nyújtani a tulajdonnévvel kapcsolatos problémákról és az ezek megoldására született kísérletekről, s közben a fenti témára (mint az említett problémák egyik sarkalatos pontjára) is kitér, szélesebb tudománytörténeti kontextusba helyezve ezzel a korábbi kötet tanulmányait. Mivel e munkával olvasóink a Névtani Értesítőben még nem találkozhattak, a másik kettőnél némileg részletesebb tartalmi ismertetését láttuk szükségesnek.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA: BÁRHOGY NEVEZZÜK… A TULAJDONNÉV A NYELVBEN ÉS A NYELVÉSZETBEN
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42.
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005. 98 lap

1. Mint a megjelenés éve is mutatja, régi adósságunkat törlesztjük e kötet bemutatásával. A szerző célja, ahogyan az alcím is tükrözi, hogy (elsősorban a magyar névelméleti szakirodalom áttekintésével) megvizsgálja a tulajdonnév jelentését, grammatikai viselkedését, helyét a nyelvben, a szófaji rendszerben stb. Egy némileg hosszúra nyúló tudománytörténeti bevezetőben kifejti, hogy bár rengetegen próbálkoztak vele, a tulajdonnév mibenlétét máig sem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Ezért ő maga nem is vállalkozik a kérdés megoldására; megelégszik a kritikus pontok megvilágításával, az eddigi vizsgálatok és elméletek tanulságainak összegzésével.

2. Az első fejezetben a tulajdonnév mibenlétére vonatkozó irodalmat tekinti át a szerző az ókortól napjainkig (14–37). Ez azért is örvendetes, mert a 20. századot megelőző időszak névelméleti eredményeiről, különösen a középkori véleményekről nemigen szokás

megemlékezni. A 20. századi magyar szakirodalom tárgyalása kapcsán a szerző nemcsak a név, hanem a névtan helyét is igyekszik megtalálni. A kérdés igen régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, névtanosokat, megoldása azonban rendkívül nehéz, hiszen a válasz egy másik megválaszolatlan kérdéstől, a tulajdonnév mibenlététől függ. A legkényesebb pontja e témának, hogy része-e a nyelvtudománynak a névtan; ha nem, akkor van-e létjogosultsága önálló tudományágként való kezelésének, sőt: tudomány-e egyáltalán. A szerző kérdésfelvetései valós problémákra világítanak rá, érvelése azonban időnként logikátlanná válik. A névtan hangoztatott interdiszciplinaritása szerinte nem más, mint szemléleti keveredés, mivel „koncepciótlanul, a belső logika mellőzésével keverednek munkáikban a szempontok" (23). A szerző itt (úgy tűnik) összekever két dolgot: az, hogy egyes rendszerezésekben nem válnak el egymástól világosan a jelentéstani, grammatikai és nyelven kívüli szempontok, valóban gyakori hiba; ennek azonban semmi köze sincs az interdiszciplinaritáshoz. A névtan azért interdiszciplináris, mert a nevek kutatása, gyűjtése és mibenlétük vizsgálata nem nélkülözheti a történet- és az irodalomtudomány, a néprajz, a filozófia, a logika stb. eredményeit és eszközeit. Ha ettől megkérdőjeleződik tudomány volta, akkor a művelődéstörténetet, a gazdaságtörténetet és még számos interdiszciplináris tudományt is törölnünk kellene a tudományok sorából.

A szerző több helyen is kárhoztatja a névtanban uralkodó tendenciaként jelen lévő névgyűjtést és -feldolgozást, s idézi KIEFER FERENC megállapítását, amely szerint ezek semmiben sem járulnak hozzá a tulajdonnév jelentésének tisztázásához (23). Ez való igaz, kár is vele vitatkozni. Csakhogy soha senki nem is állította, hogy e munkák célja a tulajdonnév jelentésének tisztázása. A névtannak számos ága van, s ezek közül csak egy a névelmélet. Természetesen logikátlan úgy foglalkozni a nevekkel (pl. gyűjteni, osztályozni őket), hogy nem tudjuk világosan meghatározni, mi is a név; de ahogyan maga a szerző is megjegyzi, a bölcsészettudományokban gyakori, hogy a kutatás tárgya definiálhatatlannak bizonyul (9).

A gondolatmenetet folytatva a szerző a következő, saját korábbi fejtegetéseinek ellentmondónak látszó kijelentést teszi: „azt mondani pedig, hogy […] az imént leírt adatgyűjtési és -feldolgozási vonulat önálló paradigma lenne, bizarr gondolat" (24). De vajon mire alapozza ezt az állítását? A 10. oldalon KUHN nyomán a következőképpen határozza meg a paradigmát: „A tudományban […] a megismerő pozíciójában nem individuum, hanem valamely hagyományt, konceptuális sémát életben tartó közösség áll, melynek tagjai között viszonylag zavartalan a kommunikáció. Ez az azonos tudományos kiképzésnek köszönhető, s a közösség által elfogadott szemléletmód a paradigma. A paradigma életútját az jellemzi, hogy amint elfogadottá válik, beáll a tudományos kutatás normál állapota, melynek jellemzői a következők: a meglevő tudást terjesztik ki eddig meg nem magyarázott tényekre, további tényeket gyűjtenek, melyek igazolhatják a paradigmát, illetve az elméletet pontosítják a tényekkel való összevetés során." Anélkül, hogy a névgyűjtés vagy a névtan paradigma voltát igazolni vagy tagadni akarnánk, ki kell emelnünk a fenti két állítás közötti ellentmondásokat: nyilván a szerző sem tagadja, hogy a névtan ma élő kutatói többé-kevésbé azonos képzést kaptak, a kommunikáció pedig „viszonylag zavartalan" közöttük. A névtan tényei a nevek, amelyeket a szerző saját definíciója szerint a kutatás normál állapotában meghatározott céllal gyűjtenek és feldolgoznak. Mindezek alapján nem világos, mitől olyan bizarr a szerző számára e „vonulat" paradigma volta.

Néhány sorral lejjebb a következő indoklást olvashatjuk: „véleményem szerint a nálam névgyűjtésként, névfeldolgozásként emlegetett névalkalmazás nem függetleníthető a segédtudományi vonásoktól eléggé ahhoz, hogy igazán tudományosnak legyen tekinthető" (24). Ez a megjegyzés arról tanúskodik, hogy a szerző nincs tisztában a *segédtudomány* jelentésével, ezért érdemes itt idéznünk az ÉKsz.[2] meghatározását: „Vmely szaktudományhoz adatokat szolgáltató tudomány(ág)". Nem tagadható (és nincs is miért tagadni), hogy a névtan segédtudományként szolgálja például a történet- és az irodalomtudományt, a néprajzot stb., ez a viszony azonban kölcsönös: e tudományágak is segédtudományai ilyen értelemben a névtannak. Ha tehát a segédtudományt nem tekinthetjük tudománynak, akkor a fentieket is törölnünk kellene a tudományok sorából, nem is beszélve a történelem segédtudományairól (pl. diplomatika, kronológia, genealógia).

Negyven lappal később a szerző bővebben is kifejti, miért nem tartja kellően tudományosnak a névgyűjtést és -feldolgozást. Érveivel tökéletesen egyet lehet érteni: a korpusz kategorizálása valóban erősen egyénfüggő, és a legtöbb rendszerezésben sajnálatosan keverednek a jelentéstani, grammatikai és logikai szempontok, a történeti és a szinkrón szemléletet tükröző, gyakran erőltetettnek ható névtípusok. A problémák felsorolását a szerző a következőképpen zárja: „A nyelvészeti berkekben konvencionálisan erős hagyománytisztelet következtében többnyire nem érzik szükségét a kutatók annak, hogy elgondolkodjanak a szokásos kategóriák helytállóságán, és azon, hogy vajon nem amatőr nyelvészkedés-e, amit ilyenkor művelnek" (69–70). Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a hagyománytisztelet nem csupán a nyelvészetre, hanem a tudományokra általában jellemző; ez azonban nem akadályozza meg az újítást: a hagyományok tisztelete nem azonos a szolgalelkű követéssel. A tisztelet nem akadálya, sőt ellenkezőleg, feltétele a tudományos vitának. És éppen ez az, amit a szerző szóhasználatával figyelmen kívül hagyott. Kritikájának célja ugyan a problémákra való rámutatás és a kutatók elgondolkodtatása, megjegyzése azonban, mely sokak számára bántó lehet, csökkenti e törekvés sikerének esélyét.

A névtan helyzetét tárgyaló kérdés lezárásaként emeljünk ki még egy megállapítást: „A nyelv véleményem szerint azonban kielégítően nem formalizálható (tehát részekre nem analizálható) rendszer, ebből következően egyes aspektusait kiragadni, és külön tudományágat alapozni rájuk a lényeg elveszítésével jár" (11). Rendkívül fontos, sokat vitatott kérdés ez. A nyelv szintjei alapján történő felosztás és ennek nyomán különböző tudományágak (pl. fonetika-fonológia, morfológia, szintaxis, szövegtan stb.) létrejötte persze nem feltétlenül azt tükrözi, hogy a kutatók világosan elkülöníthetőnek vélik ezeket; vannak irányzatok (például a kognitív nyelvészet módszertani modularista ága), amelyek hangsúlyozzák, hogy a felosztás pusztán metodikai okokból, a könnyebb kezelhetőség érdekében történik. A holista kognitív nyelvészek ezzel szemben a szerzőhöz hasonlóan vélekednek, s nem választják el egymástól a leírás különböző szintjeit.

3. A második fejezet a tulajdonnév grammatikai megközelítéseit tekinti át (38–63). Sorra veszi a tulajdonnév és a köznév határán álló névtípusokat (pl. márka- és árunevek, eseménynevek, számok stb.), s felhívja a figyelmet néhány jelentős ellentmondásra. Ilyen például, hogy a külföldi törzsneveket köznévnek tekintjük, a hét magyar törzs nevét hagyományosan mégis tulajdonnévként kezeljük. Helyesen világít rá a szerző, hogy ennek okait a nyelven kívül, a kulturális-pszichológiai körülményeken alapuló konvencióban kell keresnünk (42–3). A 2.2. fejezetben (47–56) alaposan megvizsgálja a

tulajdonnévnek tulajdonított alaki sajátosságokat (pl. toldalékolás, egyeztetés, névelőhasználat), a 2.3.-ban pedig (56–8) a névterjedelemmel foglalkozó írások tapasztalatait összegzi. A 2.4. részben (59–63) a nevek helyesírásával kapcsolatban rámutat a helyesírási szabályzat néhány logikátlan vagy annak tűnő pontjára. A földrajzi nevek írása kapcsán megfogalmazott véleménye szerint a szabályzat egyik hibája a „túlszabályozás", amely annak a tünete, hogy készítői „kétségbeesetten" próbálták elkülöníteni egymástól a közneveket és a tulajdonneveket (59–60).

A harmadik fejezet a nevek formális rendszerezhetőségének kérdését járja körül (64–75): részei-e a tulajdonnevek a nyelvi rendszernek, s ha igen, hogyan lehet (vagy lehet-e egyáltalán) rendszerezni őket. A legjelentősebb kérdés, amelyet e rész tárgyal, hogy a nevek besorolhatók-e a szófajok közé.

4. Az utolsó nagy fejezetben a szerző, miután úgy találta, hogy a formális meghatározás és rendszerezés nem vezetett kézzelfogható eredményre, nem formális rendszerként vizsgálja a neveket (76–91). Mivel e cím alatt a nevek más nyelvekre való lefordíthatóságával és a transzlogikus, mitologikus gondolkodásmódban való jelentős szerepükkel foglalkozik, kérdéses, hogy mit is ért pontosan „nem formális rendszer"-en, mi indokolja ebben az esetben a *rendszer* terminus használatát. Míg korábban úgy tűnt, a szerző formális nyelvészeti nézőpontból bírálja a „hagyományos" névtant, most inkább a nem formális megközelítést javasolja. Ez komoly törést okoz a mű szerkezetében, arról nem is beszélve, hogy ebben a fejezetben a hagyományos szemléletmód keveredik a kognitív nyelvészetre némileg emlékeztető felfogással. Szerencsésebb lett volna, ha a szerző rögtön a munka elején tisztázza, milyen elméleti keretben kíván dolgozni, s a továbbiakban következetesen belül maradt volna a maga szabta kereteken. Akkor talán elkerülhette volna az olyan ellentmondásokat, mint a következő: a *CIA, FBI* típusú neveket nem fordítjuk, mert ezek „bizonyos tekintetben ikonszerűbbek, az adott kultúrában szinte emblematikus jellegűek […], viszont egyes, kevesebb vagy kevésbé színes kulturális konnotációt hordozó, intézménynév jellegű tulajdonnevek (és betűszói változataik) fordítása *(United Nations' Organization, UNO ~ Egyesült Nemzetek Szervezete, ENSZ; Ministry of Justice ~ Igazságügyi Minisztérium)* szinte teljesen egyértelmű. A különbség véleményem szerint […] abban rejlik, hogy milyen kulturális asszociációkat, presztízst, egyediséget hordoznak. Ilyen tekintetben inkább tulajdonnévi jellegűek az *FBI* és társai, és kevésbé az *Igazságügyi Minisztérium*-félék" (a szerző kiemelései; 80–1). Ezek szerint a sosem fordított *NATO* inkább tulajdonnév, mint a mindig lefordított *ENSZ,* denotátuma pedig nagyobb presztízsű? De még ha elfogadjuk is, hogy a *NATO* csak kivétel, ami erősíti a szabályt, akkor is elgondolkodtató, hogy kinek mi lehet az ikonszerűbb, minek van nagyobb presztízse.

A transzlogikus gondolkodás kapcsán a szerző nagy vonalakban áttekinti a névmágia és a névtabu jelenségét. Ezzel kapcsolatban mindenképp meg kell jegyezni (bár a kötet lényegi mondanivalóját nem érinti), hogy a 20. század elején még lehetett *primitív népek*-ről írni; mivel azonban az időben korábbi 'ősi, eredeti' jelentés helyett mára szinte egyeduralkodóvá vált a szó 'elmaradott, ostoba' jelentésű használata, a 21. század elején célszerűbb *természeti népek*-ről beszélni.

A névmágia mellett a szerző utal a nevek gyermeknyelvbeli szerepére, majd röviden kitér a népmesei nevek jellegzetes, a tulajdonnév és a köznév közötti határeset voltára is. Ez a (4.) fejezet érezhetően lazán kapcsolódik a korábbiakhoz, s talán ezért sokkal

elnagyoltabbnak is tűnik. A költői nyelv és a nevek kapcsolatának vizsgálatára a szerző, bár korábban tervezte, végül nem tér ki: „az irodalomról (és általában a művészetről) érdemben tárgyilagosan nem lehet írni […] azt viszont, hogy *Az eltűnt idő*... vagy *A gyűrűk ura* [sic!] mágikus névvilágát csak impressziók, netán idézetek szintjén villantsam fel, nem tartottam e könyvbe illőnek az eddigiek után" (91). Ezzel csak egyetérteni lehet; de éppen ez utóbbi okból talán jobb lett volna, ha a szerző az egész 4. fejezetet is elhagyja (illetve inkább egy másik munkában írja meg, mert maga a téma rendkívül érdekes és jelentős); ha viszont már belekezdett, érdemesebb lett volna jóval alaposabban, nem csak jelzésszerűen foglalkoznia az említett kérdésekkel. A szerkezeti egyenetlenségeket némileg enyhítette volna egy rövid összegzés, amelyben a szerző leszögezte volna álláspontját, s felvázolta volna a munkájában elért eredményeket. Ennek hiányában műve hirtelen, meglepetésszerűen ér véget, s bár célja elsősorban a kérdésfelvetés volt, a szándékoltnál sajnos eggyel több kérdést hagy megválaszolatlanul.

5. A kötet egyik legfőbb érdeme, hogy imponáló éleslátással és olvasottsággal összefoglalja a magyar névelméleti szakirodalmat, kiemelve több, máig megoldatlan problémát, szembesítve egymással a gyakran ellentmondó megállapításokat és állításokat, kiemelve egy-egy elmélet vagy érvelés gyenge pontjait. Eközben azonban (mint fentebb, a szerző érveléséből kitűnt) nagyjából azonosítja a névgyűjtést és -feldolgozást a névtannal, holott e tevékenység csupán részterülete a névtudománynak; emellett nélkülözhetetlen eszköze a nyelvtörténeti, dialektológiai, élőnyelvi stb. vizsgálatoknak is. Ezzel együtt bizton állíthatjuk, hogy a kötet minden, névtannal foglalkozó kutató számára elgondolkodtató olvasmány, hiszen felhívja a figyelmet számos jelentős problémára, tevékenyen hozzájárulva ezzel a névtudomány fejlődéséhez.

VECSEY ZOLTÁN: NÉV ÉS TÁRGY A TULAJDONNEVEK SZEMANTIKÁJÁRÓL
Elméleti és kísérleti nyelvészet 3.
DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 165 lap

1. A könyv VÁRNAI JUDIT SZILVIA fent bemutatott munkájához hasonlóan a tulajdonnév jelentésével foglalkozik. Míg az előbbi elsősorban a magyar szakirodalmi vélemények összegzésére vállalkozott, VECSEY túlnyomórészt a nemzetközi eredményeket foglalja össze. Bár azzal minden névtanos tisztában van, hogy a tulajdonnév jelentésével kapcsolatban két álláspont áll egymással szemben, a többség értelemszerűen jobban ismeri a MARTINKÓ–J. SOLTÉSZ-féle irányvonalat (amely szerint a névnek van jelentése), a másikról pedig (amely szerint a névnek nincs jelentése) legfeljebb nagy vonalakban rendelkezik ismeretekkel. VECSEY ZOLTÁN munkája ezért különösen hasznos olvasmány lehet minden névtanos számára, mivel a kérdésfeltevéstől kezdve elemzi a problémát és a megoldására született elméleteket.

2. Az első fejezetben a szerző bemutatja a történeti kiindulópontot, JOHN STUART MILL elméletét (11–4): a nevek logikai szerepük szerint lehetnek konnotatívak (a mondat szubjektumát és annak valamely attribútumát jelölik, pl. *fehér*) és nem konnotatívak

(csak egy szubjektumot vagy attribútumot jelölnek, pl. *Szókratész, hosszúság*). Az előbbiek felidéznek egy attribútumot, amely a név jelöletén közvetlenül nem mutatkozik meg, pl. a *fehér* használata akkor helyes, ha a megfelelő tárgyra, pl. a hóra vonatkoztatjuk: a *fehér* tehát a tárgyra (pl. a hóra), nem pedig a 'fehérség' attribútumára vonatkozik. Az utóbbiak ezzel szemben semmit sem idéznek fel önmagukon kívül, pl. a *Szókratész* nem jelzi a jelölet tulajdonságait, logikai szerepe kimerül abban, hogy felidézze bennünk Szókratészt. Mint a példából is láthatjuk, MILL a tulajdonnevet a nem konnotatív nevek közé sorolta, az előzőekből kiindulva megállapítva róluk, hogy nem többek személyekhez és tárgyakhoz kapcsolt címkéknél, vagyis nincs jelentésük.

A fejezet második részében (14–24) a szerző összegzi azokat a problémákat, amelyek a fenti elmélet nyomán a névelmélet központi kérdéseivé váltak: 1. a névhasználati kompetencia, 2. a szemantikai tartalom, 3. a kommunikatív jelentés. Ezek alapján megfogalmazza az alapkérdést: Milyen természetű az a kapcsolat, amelynek alapján egy tulajdonnév valamely példánya egy (vagy több) tárgyra referál egy adott aktív kontextusban? Ennek megválaszolásához szükségesnek tartja áttekinteni a névelmélet két meghatározó stúdiumát: a II. fejezetben bemutatja FREGE és RUSSELL vitáját és eredményeit, a III.-ban KRIPKE válaszát elemzi az attributív információk szemantikai értelmezésére, végül pedig értékeli ennek előnyeit és hátrányait, bemutatva a legújabb elméleteket a KRIPKE munkája nyomán felvetődött vagy nyitva maradt kérdések megoldására.

3. FREGE és RUSSELL véleményére a névtani irodalomban is szokás röviden utalni (különösen az előbbinek híres, Arisztotelésszel, illetve a Hajnalcsillaggal kapcsolatos példáira). A szerző azonban ennél jóval többet nyújt a kérdés iránt érdeklődő olvasóknak: tágabb kontextusba helyezve, részletesen tárgyalja a két nagyság vitáját, megvilágítva annak logikai és tudománytörténeti hátterét (25–64). FREGE és RUSSELL 1902–1904 között 19 levelet váltott egymással különböző logikai kérdésekről; ezekből emelte ki VECSEY a tulajdonnévre vonatkozó megjegyzéseket.

FREGE célja az volt, hogy a matematikai és a logikai gondolkodás előkészítse az objektív igazsághoz vezető utat a különböző tudományágak számára. Ehhez azonban véleménye szerint meg kellene tisztítani a gondolkodásunkat a pszichológiai hatásoktól és a tökéletlen nyelvtől. Ezért RUSSELL-lel egyetemben az ideális tudományos nyelv megalkotására törekedett, igyekezve küszöbölni a természetes nyelvekre jellemző minden zavaró körülményt, így például a poliszémiát és a homonímiát is. (Érdemes lett volna itt megemlíteni e gondolat filozófiai előzményeit is, hiszen többek között már DESCARTES is úgy vélte, hogy a nyelv zavaros és szabálytalan, károsan hat a gondolkodásra, félreértéseket okozhat, ezért létre kellene hozni egy univerzális, többértelműségektől és szabálytalanságoktól mentes nyelvet, amely a matematikához hasonlóan épül fel. Ő azonban FREGÉ-vel ellentétben úgy látta, hogy ennek megvalósítása lehetetlen, mivel bevezetéséhez közmegegyezésre lenne szükség. Bővebben l. KELEMEN JÁNOS: A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig. Bp., 1977: 38–42.) FREGE mindvégig kitartott e törekvése mellett, RUSSELL azonban (DESCARTES-hoz hasonlóan) egy idő után – felmérve a megvalósítást gátló akadályokat – már az elvi lehetőségét is kizárta egy ilyen, ideális nyelv létezésének. E probléma megoldási kísérletei közben született meg viszont FREGE híres elmélete az értelem (Sinn) és a referencia (Bedeutung) (más fordításban: jelentés és jelölet) különbségéről. Ismert példájából kiindulva: az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag*

egyaránt a Vénusz bolygónak a nevei, csak más szempontból jelölik meg ugyanazt az objektumot; referenciájuk tehát azonos, értelmük azonban különböző.

A tökéletes nyelv keresésben fontos állomás a fiktív vagy üres nevek kérdése is. Ezt a témát a Névtani Értesítő korábban hivatkozott, 29. számában bemutatott tanulmánykötet igen alaposan körüljárja, mivel azonban a szerkesztők által ott összeválogatott írások (természetesen) nem tekintik át a történeti előzményeket, a problémát csak felszínesen ismerők számára e mű légüres térben lebeg. Azokat a névtanosokat, akiket elgondolkodtatott az említett munka, bővebben is eligazíthatja a „Név és tárgy": ebben ugyanis a szerző tágabb kontextusba helyezi a témát, megvilágítva az előző kötet kapcsán felmerült legfőbb kérdést, hogy miért is szentelnek e neveknek ekkora figyelmet a logikában.

4. A III. fejezet (65–114) KRIPKÉnek a FREGE és RUSSELL gondolatait bíráló elméletével ismertet meg bennünket. KRIPKE 1972-ben megjelent „Naming and Necessity" című munkája két évvel korábban tartott, előre meg nem írt, rögtönzésekkel is megtűzdelt előadásait foglalja össze. Ő – elődeitől eltérően – már nem a logika vagy a természettudományok nyelvére, hanem a természetes nyelvre koncentrált. A tulajdonnevek és a határozott leírások szinonim voltára vonatkozó bírálata három pilléren nyugszik:

Az első, episztemikus szempont szerint FREGÉnek és RUSSELLnek nincs igaza abban, hogy a tulajdonnevek és a határozott leírások felcserélhetőek a mondatban. Ennek alátámasztására szolgál a következő példa: *A Waverly szerzője nem más, mint a Waverly szerzője.* E mondat grammatikai szerkezete: a = a; a mondat által kifejtett propozíció tehát mindenféle empirikus ismeret nélkül belátható, a priori igazságot fejez ki. Ezzel szemben a következő mondat *(A Waverly szerzője nem más, mint Walter Scott)* grammatikai szerkezete a = b; az általa kifejezett propozíció igazságának felismeréséhez tudnunk kell, hogy a „Waverly" egy regény, amelynek a szerzője Walter Scott. E mondat propozíciója tehát a posteriori ismereteket fejez ki. Ebből következőleg a tulajdonneveket és a határozott leírásokat nem cserélhetjük fel a mondatban, hiszen azzal megváltoztatnánk a mondatok által kifejezett propozíciók episztemikus minőségét.

A második, szemantikai szempont szerint a tulajdonnevek referenseinek és a tulajdonnevekhez társított határozott leírások denotátumainak azonosságát nyelvészeti bizonyítékokkal nem lehet meggyőzően alátámasztani. A *híres író* határozott leírás jelentése például csak akkor tartalmaz elég információt ahhoz, hogy róla Scottra asszociáljunk, ha ő az egyetlen híres író a világon, akiről hallottunk; vagyis a *híres író* és a *Walter Scott* név nem lehet minden nyelvhasználó számára minden aktív kontextusban azonos jelentéstartalmú.

A harmadik, modális szempont szerint a tulajdonnevek merev jelölők, vagyis minden lehetséges világban, ahol a tárgy létezik, csak és kizárólag ugyanazt a tárgyat jelölik; a határozott leírások denotátuma viszont hipotetikus helyzetben megváltozhat: a *Walter Scott* név minden lehetséges világban ugyanazt a személyt jelöli, a „Waverly"-t azonban írhatta volna akár Byron is.

Ebből kiindulva a szerző bemutatja KRIPKE érvrendszerét és a műve nyomán születő különböző elméleteket, így például a SOAMES által kidolgozott *részlegesen leíró tulajdonnév* fogalmát, amely a névterjedelemmel foglalkozó névtanosok számára is hasznos gondolatokat vet fel. (A részlegesen leíró tulajdonnevek kettős szemantikai szerkezettel rendelkező, szintaktikailag összetett nevek, pl. *Frege professzor*. Ezek egyik eleme merev jelölő, vagyis közvetlenül referáló, nem leíró jellegű *[Frege]*, a másik azonban attributív tulajdonságot kifejező, leíró *[professzor]*.)

5. A nevekkel kapcsolatos logikai problémák közül az egyik legjelentősebb a homonímia, hiszen egy tulajdonnévnek elvileg csak egyetlen referense lehet. KRIPKE ezt a feszültséget azzal kísérelte meg feloldani, hogy kimondta: a különböző individuumokat megnevező homonim személynevek különböző neveknek számítanak (96). Ezt az állítást azonban többen is bírálták. A IV. fejezetben a szerző e bírálatokat és a probléma megoldására tett kísérleteket mutatja be (115–55). Így például BURGE-ét, aki 1973-ban a nyelvhasználók referáló szándékát is a kontextus paraméterei közé sorolta abból kiindulva, hogy a nyelvhasználók mindig az aktív kontextus tárgyaira vonatkozóan használják a tulajdonnevek egyes példányait (a beszédhelyzettől függően az *Arisztotelész* névvel referálhatnak pl. az ókori filozófusra, a 20. századi hajótulajdonosra vagy akár egy macskára is). BURGE másik nagy újítása, hogy egy *N* tulajdonnév logikai formáját a mutató névmással kiegészített 'ez az N' predikátummal azonosítja; e névmás értelmezését az aktív kontextus paraméterei, a nyelvhasználók aktuális referáló szándékának iránya, valamint e szándék teljesülése vagy kudarca együttesen határozzák meg. A szerző nemcsak bemutatja e kísérletet, hanem felhívja a figyelmet BURGE érvelésének gyenge pontjaira is, s e kevésbé gazdaságos megoldás helyett elfogadhatóbbnak tartja RECANATI 1993-as indexikus hipotézisét. E szerint indexikus kifejezés minden olyan, a természetes nyelvhasználatban előforduló szó vagy szócsoport, amelynek szemantikai tartalmát a lexikai jelentés, a kompozíció szintaktikai törvényei és a nyelvhasználat aktuális körülményei határozzák meg (123). Ilyenek például a mondatba foglalt személyragos igék, a határozatlan főnévi csoportok (pl. *egy tanuló*) és a főnévi mutató névmások. Ezek hozzájárulása a propozícióhoz függ az aktív kontextus paramétereitől. KAPLAN szűkebben értelmezi az indexikusokat: szerinte csak az egyes számú személyes névmások, az *ez, az* mutató névmások, néhány határozószó *(itt, ott, ma, holnap, tegnap, most)*, illetve az *aktuális* és a *jelenlegi* melléknevek tartoznak közéjük. E lista referenciális szempontból kettébontható a tiszta vagy automatikus indexikusokra (pl. *én, ma, aktuális*), amelyeknek a sikeres használata nem igényli, hogy a nyelvhasználók kifejezzék specifikus referáló szándékukat; ezzel szemben a valódi demonstratívumok (pl. *ez, ott, te*) egyértelmű használatához gyakran rámutató gesztusra vagy más, nyelven kívüli kommunikációs eszközre van szükség (125–6); ez utóbbiakkal analóg módon viselkednek a tulajdonnevek is.

6. A MILL elméletéből kiinduló problémakör alapos áttekintése után a szerző a bemutatott művek tapasztalatai alapján hat pontban foglalja össze a munkája elején feltett kérdésre adandó választ (154–5): a tulajdonneveket és a tárgyakat szemantikailag összekötő kapcsolat 1. kontingens, mivel a névadási szituációk határozzák meg a nevekhez tartozó tárgyat; 2. szinguláris, mert egy adott névtípus egy példányához csak egy meghatározott tárgy tartozhat a használat aktív kontextusában; 3. deskriptív elemeket nem tartalmaz; 4. modális összefüggésekre érzéketlen, mivel az adott névhez minden lehetséges világállapotban ugyanaz a tárgy tartozik (feltéve, ha a tárgy létezik az adott világállapotban); 5. kompetenciafüggő; 6. kontextusfüggő.

Mint VÁRNAI JUDIT SZILVIA munkájában is láthattuk, a tulajdonnév mibenlétének, sajátosságainak meghatározására számtalan kísérlet született. VECSEY ZOLTÁN ezek közül a logikai szempontú megközelítéseket tekintette át igen alapos szakirodalmi tájékozottsággal, amelyről a műve végén álló több mint hatoldalas, a legfrissebb írásokat is tartalmazó bibliográfia is tanúskodik. (Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a felsoroltak között egyetlen magyar munka sincs, holott a már többször említett tanulmánykötet

hazai szerzőinek írásai is arról tanúskodnak, hogy a felvetett kérdések nem csak a külföldi kutatókat foglalkoztatják.) A szerző a tárgyalt művek előremutató vagy épp zsákutcába vezető megoldásait mérlegelve végül maga is kialakította saját álláspontját. Könyve – bár elméleti kerete meglehetősen távol áll a névtanosok többsége által ismerttől és alkalmazottól – minden, a névelméletben komolyabban elmerülni vágyó, a sajátjától eltérő szemléletmódtól nem ódzkodó névtanos számára erősen ajánlott olvasmány.

TAKÁCS JUDIT: KERESZTNEVEK JELENTÉSVÁLTOZÁSA EGY TULAJDONNÉVTÍPUS KÖZSZÓVÁ VÁLÁSÁNAK MODELLJE
A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debrecen, 2007. 170 lap

1. TAKÁCS JUDIT műve a tulajdonnév jelentésével kapcsolatos, fentebb bemutatott kérdések közül egyre, a közszóvá válásra koncentrál. A szerző célja többek között az általa vizsgált tulajdonnevek közszói származékainak szótárazása. Ehhez azonban szükségesnek bizonyult az elméleti alapok tisztázása, mivel mind ez idáig nem született olyan modell, amely minden nyelvre és tulajdonnévtípusra alkalmazható lenne. A szerző ezért először áttekinti a tulajdonnév jelentésével és a köznevesüléssel kapcsolatos irodalmat, majd pedig a korpuszból kiválasztott 28 magyar férfi és női keresztnéven bemutatja a közszóvá válás legtipikusabb jellemzőit.

2. A tulajdonnév jelentéséről az előző két műben bővebben ismertetett felfogások rövid áttekintése után (11–9) a szerző rátér a közszóvá válást tárgyaló munkák feldolgozására (19–43). Amellett, hogy összefoglalása megkönnyíti a témában való tájékozódást, azért is jelentős, mert felhívja a figyelmet két fontos problémára. Az egyik módszertani jellegű: a szakirodalomban gyakran összemossák az idegen nyelvekben köznevesült, hozzánk tehát már közszóként eljutó jövevényszavakat a magyarban köznevesültekkel (19). Ő a továbbiakban természetesen csak az utóbbiakkal foglalkozik, hiszen csupán ezekben figyelhetjük meg a folyamat magyar nyelvre jellemző sajátosságait. A másik ezzel szemben elméleti probléma: mivel a tulajdonnév szófaja, illetve a szófaji rendszerbe való besorolhatósága ma is viták tárgya, kérdéses, lehet-e szófajváltásnak tekinteni a köznevesülést.

A változás mértékét vizsgálva a szerző megkülönbözteti egymástól a jelentésváltozást és a jelentésváltást (32–3): az előbbi esetében a kérdéses név a közszói származék kialakulása után is szerepelhet tulajdonnévként (a többség ilyen, pl. *katica* és *Katica*), az utóbbiban azonban nem (pl. nyelvjárási *lőkös* 'féleszű, hóbortos ember' < *Leukus* személynév).

A közszóvá válás okait áttekintve a szerző hangsúlyozza, hogy a változás a kommunikáció szintjén történik: a szituáció, a kontextus és a nyelvhasználók előismeretei együttesen alakítják ki a közszói jelentést. A szakirodalom alapján az rajzolódik ki, hogy – legalábbis a személynevek körében – a névkészlet legrégebben meghonosodott, összességében legmegterheltebb nevei vesznek részt leginkább a köznevesülésben.

3. A folyamat a szerző szerint leginkább a keresztneveket érinti, és ezek viselkednek a legegységesebben, ezért ezt a névtípust választotta vizsgálata alapjául. Mivel az eddigi elemzések gyakorta ugyanazokat a példákat idézgették, úgy tűnt, a jelenség kevés

tulajdonnevet érint, és elsősorban a népnyelvre jellemző. TAKÁCS JUDIT azonban az általa különböző nyelvváltozatokból (köznyelv, népnyelv, szleng) összeállított korpusz nagyságával is bizonyítja ennek ellenkezőjét.

3.1. Az általános elemzés során (45–58) a szerző megállapítja, hogy a férfinevek nagyobb arányban köznevesülnek, mint a női nevek, és a közszói származékok között több becézett alakot találunk, mint ahány alapnevet. Saját listáját a különböző korszakok névgyakorisági adataival összevetve igazolja a korábban áttekintett művek állítását: a név nagy megterheltsége valóban fontos feltétele a jelentésváltozás megindulásának. Ezt a legnyilvánvalóbban az bizonyítja, hogy a 70-es évektől megjelenő új nevek többsége nem köznevesült; a névnek ugyanis nemcsak a divatossága, hanem az össznépességbeli aránya is számít (51–3). A babonák, népszokások is hozzájárulnak egy-egy név köznevesüléséhez, ahogyan ezt a gyakorinak nem tekinthető *Luca* származékai tükrözik (53).

A létrejött közszavak szófajának vizsgálata szintén a korábbi eredményeket támasztja alá: a leggyakoribb közöttük a főnév. Az igék többségének előzményeként a szerző egy közbülső, névszói állomást feltételez (pl. *Pista* > *pista* > *pistul*), ezért véleménye szerint ezeket ki kellene zárni a korpuszból; hogy ezt mégsem tette, az annak köszönhető, hogy nemigen talált e közbülső alakok létére vonatkozó adatokat (56). Mivel azonban feltételezését nem okolta meg kellőképpen, ez az adathiány a szerző feltevésének helyességével szemben inkább „Ockham borotváját" juttatja az olvasó eszébe (ti. az entitások számát nem kell a szükségesnél jobban növelni).

3.2. A szerkezeti elemzésből (59–70) kiderül, hogy a leggyakoribb típus az, amikor a név összetétel előtagjaként szerepel (31%); ezek között is a becézett alakok fordulnak elő legnagyobb számban. Az önálló közszói származékok aránya is jelentős (30%), és majdnem ugyanilyen gyakran állnak a nevek az utótag szerepében (29%), szemben a képzett alakok mindössze 10%-os előfordulásával (59–60).

Ezután néhány gyakori név jellemző szerkezeti típusait mutatja be a szerző. A négy leggyakrabban köznevesülő keresztnév (*Katalin, Mária, János* és *Péter*) származékait tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy a változásban a megterheltségnél is fontosabb szerep jut a név magyar névkincsbe való beágyazottságának. Ezt támasztja alá például, hogy bár az 1800-as évektől a *Mária* vezeti a gyakorisági listákat, előtte évszázadokig a *Katalin* állt az élen, s ez elég volt ahhoz, hogy az utóbbinak háromszor annyi közszói származéka keletkezzék, mint az előbbinek.

E fejezet (2.2.) harmadik alpontja (2.2.3.) a ritkán köznevesülő keresztneveket elemzi. A mű szerkezete itt egy pillanatra megbillen, hiszen a fejezet címe a gyakori nevek elemzését ígéri; érdemesebb lett volna tehát e részt külön tárgyalni. E nevek kapcsán a szerző megállapítja, hogy a ritkábban köznevesülők többnyire a névkincs perifériáján helyezkednek el, régiesek vagy „a névállományba legújabb időkben bekerült és elterjedt nevekről van szó *(Alexander, Ella, Emese, Gertrúd)*" (64). E példák közül néhány feltehetőleg még a névtanban járatlan olvasót is meghökkenti, hiszen a régi magyar *Emese* és II. Béla egyik lányának, valamint II. András első feleségének neve *(Gertrúd)* nehezen nevezhető a legújabb időkben a magyarba kerültnek. Ezért érdemes lenne az *és* mellett egy *vagy*-gyal pontosítani a fenti megállapítást (a névállományba legújabb időkben bekerült **és/vagy** elterjedt nevekről van szó).

A továbbiakban a szerző külön-külön is áttekinti az önállóan, összetételben vagy képzett szóban szereplő keresztneveket; ahol lehetséges (például a *-z* és az *-l* igeképzők között), nemcsak azt emeli ki, milyen helyzetben gyakoriak, hanem földrajzi különbségeket is feltár.

3.3. A szemantikai elemzésben (71–96) a szerző a korábbi rendszerezéseket is figyelembe véve, az azokban szereplő, véleménye szerint felesleges vagy logikátlanul külön kezelt kategóriákat kihagyva, összevonva 12 jelentéscsoportba sorolja adatait. Eredményei egybecsengenek a korábbi tanulmányokéival: a közszói származékok többsége az embereknek vagy azok tulajdonságainak, a növényeknek, állatoknak vagy tárgyaknak a megnevezésére, illetve cselekvésfogalmaknak a kifejezésére szolgál. Itt is bebizonyosodik, hogy a becézett, kicsinyítő vagy gúnyos szándékkal használt becéző alakok a leggyakoribbak. Emellett feltűnő, hogy a tulajdonneves szólások fele keresztneves; ezt a szerző meggyőző érveléssel a családnév nélküli keresztnév általánosító szerepével magyarázza.

A névcsoportok után két gyakran köznevesülő név, az *István* (73–6) és a *Mária* (76–9), majd a jelentéstípusok részletes elemzése (79–92) következik. Ez utóbbinak a beosztása nem teljesen tiszta, a példák besorolása az egyes kategóriákba néhol logikátlan. A lelki tulajdonságok között szerepel például a „pletykálkodó stb.", a „dologtalan, ténfergő", a „férfias természetű, férfi munkát is végző, férfias(kodó)" (nő) és a „fiúk után járó" (lány), holott ezek inkább a c)-be, az erkölcsi, társadalmi elvárásokkal kapcsolatos tulajdonságok közé tartoznak, ahogyan az utolsó példa erősebb, elítélőbb változata, a „kikapós, rossz erkölcsű nő" oda is került. Szintén kérdéses, hogy pl. a *jánoskaeresztés* (a hajósok Jánosnapi szokása), a *Katalin vására* és a *katalinbál* (Katalin-napon tartott vásár és bál), az *istvánozó ének* (István-napi köszöntő ének) és a *mátyástojás* (Mátyás-napon tojt tojás) miért az egyéb kategóriába (3.3.12.) került a hiedelmek, népszokások, babonák (3.3.7.) helyett.

4. Az elemzések után következik a korpuszból meghatározott elvek alapján válogatott 28 név összes köznévi adatát tartalmazó szótár (97–136). Az egyes nevek származékainak bemutatása bővelkedik a figyelemre méltó részletekben. Érdemes lenne viszont alaposabban átgondolni e rész szerkezetét. A jelenlegi adattár ugyanis nehezen nevezhető szótárnak: a szócikkek megfogalmazása kerek mondatokban, túlzott bőbeszédűséggel történik, ezért nem ritka, hogy a szócikk fejét képező közszó a sor közepére vagy végére kerül. Mivel a szerző előzetesen elmagyarázza a szócikkek felépítését (98–9), nem lenne szükség arra, hogy minden egyes esetben újra kiemelje, mikor milyen szerkezetben fordulnak elő az adatok; elég lenne egy egységes rövidítési vagy számozási rendszert bevezetni ezek jelzésére. Emellett könnyebben el lehetne igazodni az adatok között, ha azok a szócikkeken belül nem a források és a földrajzi előfordulás, hanem a jelentés alapján különülnének el.

Sajnálatos, hogy (nyilván terjedelmi okokból) nem volt lehetőség a teljes, 396 névből álló anyag közlésére. Pedig már a mintaként bemutatott szócikkek is számtalan érdekességet és információt közölnek nemcsak a névtanosok, hanem a dialektológusok, a nyelvtörténészek és a néprajzosok számára is, ezért hasznos volna az elemző résztől függetlenül, szótár formájában is megjelentetni a teljes korpuszt.

SLÍZ MARIANN

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 2.
Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA
A Magyar Névarchívum Kiadványai 11.
Debrecen, 2006. 224 lap

Két év eltelte után a második kötetét vehettük kézbe annak a helynévtörténeti tanulmányokat tartalmazó kiadványnak, amelyet a szerkesztői sorozatnak szántak, és azóta már tudjuk, az is lett. A folytatásra pedig az is biztosítékot nyújt – a szerkesztők határozott terve mellett –, hogy lehetőség nyílt egy rendszeressé tehető konzultációs fórum létrehozására, melynek eredményei máris olvashatók a kötetben (7 tanulmány a 13-ból). Ez a fórum a síkfőkúti szemináriumok megrendezése, ahol is a helyneveknek és az azokkal érintkező tudományterületeknek a neves és kezdő kutatói előadják, megvitatják mind kutatási terveiket, mind eredményeiket.

A kötetbeli tanulmányokkal ismerkedve az olvasóban közös vonásként két vélemény formálódik róluk, s a könyv végére érve mindkettő megerősödik. Az egyik az az alaposság, tényekre, adatokra, körülményekre, analógiákra és összefüggésekre, névrendszerbeli jellemzőkre való odafigyelés és támaszkodás, amely a történeti névkutatásnak hagyománya és egyúttal jelenkori ereje, és itt, e kiadványban példamutatóan jelen lévő tendencia. Mindez az első kötetnek is jellemzője volt már. A másik vonás a jelen kötetben mutatkozik meg inkább: a sokfelé irányulás, a sokszínűség. Ha valaki megírná a „Mire jó a (hely)névtudomány?" című könyvet (FODOR ISTVÁN nyelvtudományról szóló könyve mintájára), az ebből a kötetből sok példát válogathatna arra, hogy milyen területei, kapcsolatai, kiterjeszthető irányai vannak és lehetnek a történeti helynévtannak.

Általános tanulság az egész kötet alapján a rendszerbeli vizsgálat hasznossága, ez esetben a jelenségeknek a névrendszerre való vonatkoztatása, ennek eredményessége. A kötet írásait ilyen szemlélet és gyakorlat hatja át. A névrendszer egészéhez, részéhez, egyes tagjaihoz mint analógiákhoz való viszonyítás mind általánosan, mind konkrét kérdésekben érveket hoz, ez a viszonyítás korábbi szakirodalmi állításokat erősít meg vagy halványít el, avagy éppen új magyarázat érvényességét támogatja, más esetekben meg jól indokolttá teszi az érintett jelenség elkülönítését, másképpen tárgyalandó voltát. Sok példa található ezekre a könyvben; mind a helynévadási módok, mind a helynévszerkezet, mind az etimológia és a népességtörténet kérdéseinek feltárására, valamint egyes helynevek vagy csoportjaik jellemzésére érvényes a rendszerszemlélet beépülése a helynévkutatásba.

A névrendszerre való vonatkoztatás mint kutatási eszköz hangsúlyosan, ugyanakkor magától értetődő módon jelenik meg HOFFMANN ISTVÁN tanulmányában (67–82). Az ő helynévrendszerezésére és kialakított rendszerezési szempontjaira, mondhatjuk úgy, helynévvizsgálati modelljére (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) a legtöbb kötetbeli tanulmány hivatkozik – s nemcsak a kötetbeliek teszik ezt –, és e hivatkozás nem pusztán bibliográfiai elemként, utalásként szokott megjelenni, hanem módszerbeli alapként, különféle témákban is jó eredménnyel építkezve belőle.

Maga HOFFMANN ezúttal a Tihanyi alapítólevél szórványainak kérdéseihez szól hozzá, a *Huluoodi* birtok leírásában szereplő határpontjelölő szóemlékeink problematikájához, megjegyezve, hogy nem a végső válasz megadása, hanem az eddigiek továbbgondolása a szerzői cél. Hozzátehetjük, hogy ezáltal a problémáknak – a névtani szemléletet az eddigieknél jobban érvényesítő – további tisztázására kerül sor, a biztosabb ismeretek felé haladás e tanulmányban többek között éppen a névrendszertani természetű meggyőző elemzéseken nyugszik. Ezek révén, névtani érvek következtében három TA.-beli szórványról HOFFMANN a következő megállapításokat teszi: a *Huluoodi*-nak a *hull* igéhez való etimológiai kapcsolhatósága gyengül, a *holló* madárnévhez köthetősége pedig erősödik; az *Ursa* adatnak az *orr* földrajzi köznévvel való összekapcsolhatósága kizárható, s az *Örs*-sel való összevethetőségével (valamint a magyarok Kárpát-medencei törökségi kapcsolatainak ide vont feltehetőségével) szemben az *Ursa* veláris olvasata (és vele a mikrotoponímiai értelmezés) erősíthető; a *Turku* nagy valószínűséggel a *türk ~ török* szóhoz kapcsolható, a településnévnek akár közvetlen népnévből, akár személynévi áttétellel való alakulásával. Itt jegyzem meg, hogy a *Turku* esetében is, és a kötet más írásainak elemzései során is meg-megjelenik a név utóéletének a bevonása a vizsgálatba, s jól látható, hogy ez a helynévtörténetben (is) fontos szempont eredményeket hoz.

Ahogyan vannak a TA. szórványainak névtani eredményekkel jól magyarázható nyelvi jelenségei, úgy vannak a szórványok újabb értelmezésének névtani vonatkozásai is. ZELLIGER ERZSÉBET a Tihanyi alapítólevél *u[gr]in baluuana* adatáról, pontosabban a „felismert" – újabban jól felismert – adatáról szól, erről az összetartozást jelző birtokos szerkezetről, mely az *Ugrin* falunak bálvány révén, tehát kőoszloppal megjelölt határpontját nevezi meg, s ezzel kapcsolatban hivatkozik névélettani jelenségre, az adat felismerésének lehetséges névtani kihatásaira (83–6).

RÁCZ ANITA a törzsnévi eredetű helyneveket (9–29), TÓTH VALÉRIA a patrocíniumi településneveket vizsgálja (31–46), s mindketten több fontos megállapítást tesznek, a történeti kutatásaik elméleti hátterét illetően is. Ezek közül a fentebb mondottakhoz kapcsolódva azt emelem ki, hogy mindkettőjük tanulmányában a figyelem középpontjában áll a mindenkori névrendszerhez való viszonyítás: akár általános, akár konkrét vonatkozásokban annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miben különböznek más névrendszerektől, illetőleg hogy miben illeszkednek a megfelelő névrendszerhez, s hogy ezeknek a viszonyulásoknak milyen következményei vannak.

Ilyen vizsgálati alapokon állva RÁCZ ANITA megállapítja, hogy törzsnévi eredetű településneveink (szerkezeti szempontból valóban zárt névcsoportot alkotva) igen csekély változásérzékenységgel rendelkeznek. Szembeállnak ezzel a szintén ún. társadalmi csoportnevek közé tartozó, de sokkal inkább változási rugalmasságot mutató csoportokkal, a népnevekből és foglalkozásnevekből alakult helynevekkel. Az eltérést is a névtípusok különbségeivel (feltehető keletkezési idejük, további névalakulási módjaik) magyarázza a szerző.

TÓTH VALÉRIA a templomcímekből alakult településnevek kutatásában a névváltozatok jellemzőire, okaira, módjaira és típusaira koncentrál. A patrocíniumi településnevek névtípusában nagyfokú változási hajlandóságot és feltűnő változási sokféleséget mutatott ki. Ő is a névtípusban látja a magyarázatot, e jelenségeket ugyanis arra vezeti vissza, hogy a viszonylagosan újfajtának mondható, kultúrnévként megjelenő névtípusban a benne megjelenő névformákat a névhasználók a legkülönfélébb névmodellekhez és

változásmodellekhez igyekeztek hozzáalakítani, a változások mikéntjében pedig az egy-egy időszakban megjelenő, akkor éppen erős hatású névtípushoz igazodtak.

BÖLCSKEI ANDREA a spontán keletkezésű településnév-korrelációkról és azok változásairól ír (47–66). Az oppozíciók változásait reprezentatív anyagán követi nyomon, a történeti Magyarország többnyire szomszédos megyéinek megfelelő névanyagát három korszakban vizsgálja, igen részletesen. Végső, általános szintű megállapítása: a névkorrelációk a nyelv helynévalkotási szabályainak közreműködésével jönnek létre, a korrelációk elváltozásai pedig a helynevek változásainak szabályait jelzik. Ezek szerint a vizsgált névtípus tehát jól összevethető más névtípusokkal és diakróniájukkal, azaz miképp az előző tanulmányokban is jól látható volt: a részrendszert érdemes a névrendszer egészére vagy másik részrendszerére vetíteni. Ezúttal, a névkorrelációk esetében a részrendszer jellemzői jól tükrözik a helynévrendszerét.

Sajátos és viszonylag keveset vizsgált helynévtípust elemez RESZEGI KATALIN „Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata" című tanulmányában (159–80). Az alapos és részletes elemzésekből sokszínű kép bontakozik ki, különösképp a szláv és a magyar névréteg összehasonlító vizsgálata során. (A Garam és a Hernád folyóvölgye által határolt két hegyvonulat közül az északiban jelentős a szláv lakosság, a két hegyvonulat névanyagának módosulásai etnikai vonatkozásúak is.) A két nép névalkotási és névváltoztatási szokásai közt ugyanis lényeges különbséget mutat be anyaga alapján a szerző, s ebből többféle következtetés vonható le. Az egy- és kétrészes nevek aránya, s arányuk módosulása hátterében az áll, hogy az egyrészes nevek a szláv, a kétrészes nevek a magyar névadásra jellemzőbbek, a névrendszerek azonban idővel hathattak egymásra, így például a déli vonulatban a magyar névhasználati szokások inkább megjelentek a szláv névhasználatban is, míg az északiban erősebben tartotta magát a szláv névalkotási forma. (Ilyen típusú megfigyelések az itt következő tanulmány problematikájának tisztázásához is érdemben hozzájárulhatnak.)

Nem más tudományok határterületeihez vezet, hanem a nyelvészetnek más tudományterülete és más megközelítésmódja felé visz mindaz, amiről KENYHERCZ RÓBERT ír (195–206). Két, egymástól látszólag igen messze eső metódus az, amit egymás segítségére hív: egyik részről nyelvtörténet (hangtörténet és névtörténet), másik részről újabb fonológiai irányzatok, főként a kormányzásfonológia szótagmodellje (vö. TÖRKENCZY MIKLÓS és SZIGETVÁRI PÉTER ismert és itt is hivatkozott munkássága). A kérdés az, hogy mit adhatnak e részdiszciplínák egymásnak. A kiválasztott téma valóban érintkező pont, s ez nyilván nem véletlen, sem a kutatói lelemény tekintetében, sem a nyelvi problémák valós összefüggései alapján. Éppen ez magyarázhatja, hogy konzulensként én magam már találkoztam ugyanezzel a témával, mert sikeres szakdolgozat és nyertes OTDK-pályamű (CZICZELSZKY JUDIT, 2005, ELTE BTK) is foglalkozott a régi magyar hangváltozásokkal kormányzásfonológiai keretben, ezen belül a mássalhangzó-torlódások kérdéseivel. Ott is, és KENYHERCZ jelen tanulmányában is – amely Árpád-kori helynévanyag alaposabb vizsgálatán is nyugszik – az a végkicsengés, hogy a szó eleji torlódások és feloldásaik ugyanúgy specifikumot mutatnak, ugyanúgy bizonyos kivételkört húznak meg a nyelvtörténetben, mint az elméleti fonológiai megközelítésben. Éppen ezért egymásra vetítésük kölcsönösen magyarázatot nyújthat. Bár az alaposabb megvitatásnak nem ez a helye, jelzem: ott látok továbbgondolási lehetőséget, hogy a fonológiai értelmezés, terminushasználat nem eléggé „magyaráz", inkább ugyanazt mondja, más terminológiával, más keretben. Ez is eredmény, tudom. Ott viszont probléma van, mélyebb és

bizonyító elemzésre lehet szükség, ahol a torlódást fel nem oldó adatok viszonylagosan magas számaránya (75 ilyen Árpád-kori adat, szemben a 65 gyors és a 31 lassabb feloldást mutató korabeli adattal) alapján arról van szó, hogy ez kétségessé teszi azt a nyelvtörténeti állítást, miszerint az ómagyar korban jellemző tendencia volt, hogy a nyelvünkbe kerülő szó eleji mássalhangzó-torlódások feloldódtak. Ezzel a nyelvtörténeti tézissel szemben ez a 75 adat inkább azt jelzi a szerző szerint, hogy a torlódásokat feloldó tendencia igen rövid idő alatt, és már akkoriban elgyengült. Ahhoz azonban, hogy ezt igazolva lássuk, több minden – több érv és meggyőzőbb adatok, valamint torlódásos alakot őrző több köznévi adat is – kellene. Az idézett *Zlatonicze, Zdubugh,* illetve *Spanfelde* (később: *Ispánfölde*), *Zbehlev* (később *Szebelléb*) stb. típusú helynévi adatok jellege olyan, hogy az eredeti, idegen nyelvi névforma megtartása bennük jól megindokolható magával a helynévjelleggel; oklevélbeli (azonosító) szerepükkel; az okiratbeli írásosságban működő, szóformát megtartó tendenciával; jogi, gazdasági háttérrel; s nem utolsósorban a földrajzi elhelyezkedés (Gömör, Nyitra, Liptó, Szepes) következtében a szláv eredetű nevekben a szláv népesség jelenlétével, a megnevezés formájának fenntartására ható erejével. Ezekre a – jórészt névtani – szempontokra is tekintve: éppenséggel az idézett 96 helynévi adat mond sokat a nyelvtörténeti feloldó tendencia erősségére nézve, hiszen bennük mindezek ellenére mégis megtörtént a torlódás feloldása.

PÓCZOS RITA a helynevek, pontosabban a helynévrendszer vizsgálata alapján indul egykori népcsoportok nyomába, az Árpád-kori Borsod vármegyében (87–105). Az ilyen típusú vizsgálódás régi keletű, amint utal is erre a szerző. Ám PÓCZOS munkájában kiemelendő éppen az a módszerbeli körültekintés, amellyel megalapozza kutatásait. Szól az Árpád-kori névanyag felhasználhatóságának korlátairól, a denotátumok típusai közötti különbségekből fakadó eltérő következtetési lehetőségekről, s arról, hogy az aktuális névhasználók etnikai hovatartozását a mikronévhasználat tükrözheti leginkább. Tanulmányában ezek után adatok és részletes elemzések alapján megállapításokat tesz (a korai ómagyar kort is további szakaszokra bontva) az akkori Borsod vármegye etnikai összetételére, az északi és a déli terület különbségére a szláv lakosság tekintetében, sőt ennek jól valószínűsíthető korszakbeli változásaira.

KOCÁN BÉLA szintén az Árpád-kor etnikai képének pontosításához szándékozik hozzájárulni: Ugocsa vármegyének a korai ómagyar kori szláv eredetű helyneveit szótárba gyűjtötte, őket névtörténeti-etimológiai szempontból vizsgálja, a névátvételeket elemezve, és a név kontinuitását (lehetőség szerint) napjainkig adatokkal követve (107–28).

KISS GÁBOR régész és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS történész a középkori Vas vármegye történeti földrajzi feldolgozása érdekében kutatja a helyneveket (GYÖRFFY GYÖRGY kéziratos hagyatékára is támaszkodva); e komplex feltáró munkájuknak része a történeti névtan (129–57). Tanulmányuk és adattáruk révén egy mikrotájnak, a vasvári vízgyűjtőterületnek a névtani feltérképezését, ennek eredményeit ismerhetjük meg, mintegy az egész munkálat tükreként. Ők is (miként a kötetben mások is) felhívják a figyelmet a modern helynévanyagnak az Árpád-korra vonatkozó felhasználhatóságára, s ennek módszerbeli jelentőségére (a *Csoma* és *Hencse* dűlőnevekről okleveles adatokkal, illetőleg közvetetten bizonyítható, hogy a mikrotáj Árpád-kori névanyagához tartoznak).

BÍRÓ FERENC (181–93) néhány 13. századi latin nyelvű oklevelünk (65 oklevél a Heves Megyei Levéltár anyagából) magyar nyelvű szórványait mutatja be, annak kiemelésével, hogy közülük a legtöbb név metonimikus névalkotással keletkezett, és döntő többségük egyrészes, igen rövid név. E szórványok többsége víznév (s a hozzájuk fűzött

magyarázatokból megtudjuk, hogy közöttük a *patak* – máshol, mások által is kutatott – vízrajzi köznév itt egyáltalán nem található meg.)

BÁRTH M. JÁNOS a nyelvföldrajzi informatika korábbi eredményeire (VÉKÁS DOMOKOS, VARGHA FRUZSINA „Bihalbocs" nevű programjához kapcsolódva), valamint HAJDÚ MIHÁLY névelméleti vonatkozású megfontolásaira is támaszkodva informatikai módszerekkel történő nyelvészeti elemzések körébe viszi az olvasót (207–17). Nem indokolatlan, hogy széles megalapozás szükséges az effajta munkához, hiszen a számítógépes lehetőségek ugyan már egy ideje sokat ígérnek a névtanban is, egyre többet azonban a jövőben fognak nyújtani. BÁRTH ezen írásában SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjtésének informatizált, szótár jellegű feldolgozásáról van szó, és azokról a módszerekről, amelyek e munka során alkalmazhatók, valamint azokról a lehetőségekről, amelyek elérhetők. Szemléletes példákkal és ábrákkal segíti az olvasót a munkálat névtani jelentőségének megértésében.

MIKESY GÁBOR a „Földrajzinév-tár"-nak nevezett elektronikus formájú adatbázist, anyagát, jellegét (600-700 ezer név), korábbi és jelenlegi munkálatait ismerteti (219–24). Írása révén megismerjük nemcsak ezt a térképészeti célú névállományt, hanem a térképi névírásnak (a toponímia alkalmazott ágának) a céljait, elméleti és gyakorlati gondjait, a névanyag felülvizsgálatának szükségességét és főként a problematikáját (például nyelvjárás és névtan) is. Az adatbázis „Változatok" része különösen fontos lesz a névtan számára, mert feltünteti a földrajzi név más forrásokban található alakjait, illetőleg ugyanannak a helynek a többi forrásban előforduló más elnevezéseit. Nyomon követhetők az adatokban a népetimológiás névváltozások is, valamint a névrendező munkák, ilyen irányú hivatalos tevékenységek névrendszerbeli következményei. Számomra várakozást ébresztő ígéret, hogy a FNT segítségével lassacskán már elindulhatunk az új, a kárpótlások után létrejött új birtokszerkezet révén kialakuló új névadások, névhasználatok nyomába.

Összegezésként csak megismételni tudnám a bevezetésben általános tanulságként és eredményként kiemelteket, ehelyett azonban hadd említsem meg inkább a kötet ajánlását: ezúttal Fehértói Katalinnak, a kutatónak és alapítványtevőnek szól.

GALLASY MAGDOLNA

NYELV, NEMZET, IDENTITÁS 1–3. A VI. NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS NÉVTANI ELŐADÁSAI

1. A 2006-ban Debrecenben megrendezett Hungarológiai Kongresszus központi témája az alcímében is jelzett „Kultúra, nemzet, identitás" kérdésköre volt. A nevek: a névadás, névhasználat sok szállal kapcsolódnak ehhez a gondolatkörhöz. A névtudományi előadások döntően egy külön szekciókban hangzottak el, de a tematika sokfelé elágazása és kapcsolatrendszere következtében néhány közülük más-más szimpóziumokhoz került.

2. A névtani előadások nagyobbik részének szerkesztett változatai „A Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói" című kongresszusi kötetben (Debrecen–Budapest, 2007) „Névtörténet – magyarságtörténet" fejezetcím alatt (9–216) jelentek meg. A kötetet HOFFMANN ISTVÁN és JUHÁSZ DEZSŐ szerkesztette. A fejezet első részében a földrajzi nevekkel foglalkozó tanulmányok találhatók. Elsőként HOFFMANN ISTVÁN tanulmánya olvasható „Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció" címmel (11–20). A szerző itt a korábbi szakirodalom áttekintésével azt a kérdést vizsgálja, hogy a korai helynévanyag etimológiai vizsgálatára alapozva mennyiben lehet (illetőleg lehet-e) következtetni a névadók etnikai hovatartozására. PÓCZOS RITA (21–8) ezen a gondolati fonálon halad tovább, és a szókölcsönzéssel nyelvünkbe került közszavak, valamint az esetlegesen azonos etimológiájú helynevek egymáshoz való viszonyát vizsgálja Baranya megye földrajzi nevei alapján: 30 német-magyar kétnyelvű településének névanyagát elemzi. GYŐRFFY ERZSÉBET (29–36) a víznevekhez fűződő további kutatásainak néhány kérdését exponálta. RESZEGI KATALIN (37–43) dolgozatában a korai hegynevek alakulásában a településnevek, illetőleg az erdő és víznevek szerepét vizsgálja. RÁCZ ANITA „A pszeudo-törzsnévi eredetű településnevekről" (45–55) írt dolgozatában a történettudomány által is nagy érdeklődéssel övezett, sokat vitatott névcsoporttal foglalkozik. A neveket morfológiai és szerkezeti szempontból vizsgálja. TÓTH VALÉRIA „A településnevek változási érzékenységéről" című írásában (57–65) több megközelítésben szemléli a névanyagot. Első szempontja a nevek áttetszőségével függ össze, majd foglalkozik a névcserével, és végül a kronológiai vonatkozásokat említi. KENYHERCZ RÓBERT a nyelvünk finnugor sajátságaként ismert tulajdonságot, tudniillik, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódásokat nem kedveli, szembesíti korai földrajzi neveink egy csoportjával, amelyben mássalhangzó-torlódásos alakok (illetve azok esetenkénti fölbontása) tapasztalható. Ezekből a jelenségekből igyekszik népesedéstörténeti következtetéseket levonni, továbbá a kétnyelvűség helyzetére következtetni (89–96). KOCÁN BÉLA „Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei" című dolgozatában halvány szláv és erős magyar réteget mutat ki. Szász elemek megállapítása szerint a 14. század elejétől jelentkeznek, a román réteg első adatai a vizsgált korszakhatáron kívül esnek (97–112). – Az eddig ismertetett, egy kisebb és egy nagyobb „tömbben" szereplő dolgozatok mind a debreceni névtani műhelyben keletkeztek.

További két, helynevekkel foglalkozó tanulmány olvasható még a névtani fejezetben. BÉNYEI ÁGNES (Nyíregyháza) a helynevekben található *-j* képzővel foglalkozik (67–77). KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA (Szeged) hangtani jellegű vizsgálatokat végzett a Váradi Regestrum néhány helyneve kapcsán (79–87).

A névtani egységen belül a személynevekkel foglalkozó rész további csoportokra oszlik. Köztük sorrendben az első a családnevek témaköre. N. FODOR JÁNOS (Budapest) a családnevek rendszerezésében a korábbi szakirodalom áttekintése után kísérelt meg új szempontokat érvényesíteni lexikális-morfológiai vizsgálatával (113–29). A családnévváltoztatás, közelebbről a névmagyarosítás vizsgálatára alakult budapesti kutatócsoport munkájának előzményeiről és a következő feladatokról számolt be KOZMA ISTVÁN (Budapest) (131–45). FARKAS TAMÁS a „Kárpáti, Kárpáthy és a Kárpáti-k" című dolgozata egy konkrét név elterjedésén keresztül mutatja be a névtípus divatjának alakulását és az azt befolyásoló művelődéstörténeti hátteret (147–64). JUHÁSZ DEZSŐ morfológiai és szemantikai szemponttal egészíti ki a magyarosított nevek nyelvi vonatkozásait (156–73). A négy, azonos pályázathoz tartozó dolgozatot összességében igen gazdag szakirodalmi jegyzék egészíti ki.

A személynevekkel foglalkozó rész következő egysége a keresztnevekkel és a névdivattal foglalkozik. ÖRDÖG FERENC (Nagykanizsa) a 17–18. század névadását befolyásoló szempontokat veszi számba „A keresztnévdivat településtörténeti, tiszteletttörténeti és szociológiai motivációi a XVII–XVIII. században" című tanulmányában (175–83). Kisebbségi helyzetben a nevek lefordíthatóságnak kérdése, az első, illetőleg másodnyelvi változat választásának esetei ismertek. VÖRÖS FERENC (Szombathely) „Névfordítás és névváltogatás kétnyelvű környezetben" című írásában a szlovákiai magyarok ilyen névhasználati szokásait vizsgálja – beleértve a családneveket is érintő sajátosságokat (185–99). A keresztnevek sajátos, a köznevesülés felé mutató használati változásait veszi számba TAKÁCS JUDIT (Debrecen) (201–8). A névtani dolgozatok között utolsóként KECSKÉS JUDIT (Miskolc) írása szerepel: „»Nemzeti nevek« és a nemzeti öntudatra ébredés nevei" (209–16).

3. A szerkesztés során – illetőleg a kongresszuson a jelentkezések és a programszervezés következtében – néhány névtani előadás más helyre került. A „Területi és társadalmi nyelvváltozatok a történetiség fényében" című szekció eladásai között található HÁRI GYULA cikke, amelyben Veszprém megye nyelvjárására utaló elemeket vizsgál Pesty Frigyes helynévgyűjteményének adatai alapján (289–97).

Más kontextusban, más-más szimpóziumok keretében is hangzottak el névtani előadások. Ezeket a kongresszus egy másik, a „Nyelv, nemzet, identitás" című kiadványának első kötetében (MATICSÁK SÁNDOR szerk., Debrecen–Budapest, 2007.) olvashatjuk.

Az egyik szimpózium „A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés" címet viselte. A „határtalanítás" fogalma egy olyan programra vonatkozik, amely a trianoni döntés kiváltotta nyelvi különfejlődés következményeit kívánja enyhíteni. SZABÓMIHÁLY GIZELLA (Dunaszerdahely) előadása a helyneveknek az utódállamok adta hivatalos névadásából fakadó változatait, az ebből fakadó névhasználati bizonytalanságokat vizsgálja (153–70). VÖRÖS FERENC (Szombathely) „A határtalanítás »mostohagyermekei«" című tanulmányában a családnevek által felvetett kérdéseket: a nevek vándorlását, hangalaki – és olykor – morfológiai változását elemzi. Mindkét előadást angol nyelvű tartalmi összefoglaló követi.

„Az impresszionizmustól a posztmodernig" című szimpózium keretében T. SOMOGYI MAGDA (Budapest) Babits Mihály „Halálfiai" című regényének írói névadásával foglalkozik (359–65).

4. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus köteteiből sajátos karakterű hazai névtani műhelyek körvonalai rajzolódnak ki, s a névtan népszerűségét ezek mellett is jól jelzi, hogy számos helyről jelentkeztek kutatók névtani témával, illetőleg a névtan interdiszciplináris jellege mutatkozott meg a különböző szekciók, szimpóziumok témaköreiben.

ZELLIGER ERZSÉBET

TANULMÁNYOK A 950 ÉVES TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL TISZTELETÉRE

Szerkesztő: ÉRSZEGI GÉZA

Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 2007. 120 lap

A tihanyi apátság 2005-ben ünnepelte alapításának 950. évfordulóját. Az ünnepségsorozat kiemelkedő jelentőségű eseménye volt a 2005. október 26-án rendezett tudományos konferencia, melynek előadásai olvashatók ezen ünnepi kiadványban.

A kötet tanulmányai közül csak néhány kapcsolódik közvetlenül magához az alapítólevélhez, a többi jellemzően a tihanyi apátság, illetve a magyarországi bencés közösség történetét, továbbá a bencéseknek a magyar egyházszervezésben, a kultúra és a művelődés történetében betöltött szerepét érinti. A jelen ismertetés elsősorban a névtani vonatkozású, illetve névtani kérdéseket is érintő, illetve az alapítólevéllel közvetlenül kapcsolatban álló írásokra fókuszál.

A kötet élén SOLYMOSI LÁSZLÓ „Szakrális rendeltetésű szolgálónépek az Árpád-korban" című tanulmánya (13–30) áll. Korai okleveleink a királyi és egyházi szolgálatban álló csoportokat foglalkozásuk, illetve a szolgálatuk minősége szerint határozták meg. A Tihanyi alapítólevél (TA.) az apátság szolganépeinek 18 foglalkozási csoportját említi. A 13. század második felétől jelennek meg olyan szolgálónépek, melyek kötelezettsége az egyház liturgikus tevékenységéhez kapcsolódott. Ezek közül a legjelentősebbek a dusnokok (más néven torlók), a harangozók, valamint a kápolnavivők. E szolgálattévők kötelezettségei, kiváltságai, olykor mindennapjaik elevenednek meg előttünk a tanulmányban. Nyelvészeti, illetve névtani szempontból figyelemreméltó, hogy a szerző a foglalkozások (olykor különböző) megnevezéseit nyelvileg is elemzi (vö. pl. a szinonim *torló* és *dusnok* megnevezés közötti szemléletbeli különbség), illetve utal az egyes rétegek különböző szerepére a helynévadásban. A tanulmányt fényképmellékletek és térképek teszik igen szemléletessé; az első térkép különösen is számot tarthat a helynévtörténet iránt érdeklődők figyelmére: „Dusnok és Harangozó nevű települések a középkori Magyarországon".

TÓTH PÉTER „Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után" című tanulmánya (31–6) a 11. századi magyar–francia kapcsolatok kezdeteit vizsgálja. Az áttekintés középpontjában a pogánylázadások miatt megfogyatkozott magyar egyházszervezetet megerősítő francia származású klerikusok állnak, akik között kereshetjük az alapítólevél „születésénél bábáskodó" Miklós – a szerző álláspontja szerint (amit néhány adattal, hivatkozással célszerű lett volna megtámogatni) – győri püspököt, valamint Lázárt, Tihany első apátját.

CSÓKA GÁSPÁR „A bencés élet kezdetei Magyarországon Szent István korában" című tanulmánya (37–44) sorra veszi azon személyeket, akik révén Szent István korában elterjedhetett és kiteljesedhetett hazánkban a bencés életforma, áttekinti a legkorábbi monostorok alapításának körülményeit, vallatja a forrásokat a monasztikus közösségek belső életéről, missziós tevékenységéről, a monostori iskoláról.

ÉRSZEGI GÉZA „A Tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból” című írását (45–52) az oklevelek anyagának történetével kezdi, majd elhelyezi abban a Tihanyi alapítólevelet. Kitér az alapítólevél két (elveszett) pecsétjére, ezek rendeltetésére. A továbbiakban az oklevél keltezésének kérdésével foglalkozik. Bemutatja az oklevél aláírásait, említést tesz a magyar és a latin szövegrészek viszonyáról. A szerző a tanulmány végén kitekint az alapítólevél és az apátság további történetére.

ÉRSZEGI GÉZA írását függelékként követi az alapítólevél latin szövege (53–6) és annak magyar fordítása (57–60). Talán szerencsésebb lett volna – a címmel összhangban – az ünnepi kötet élére helyezni az alapítólevél szövegét és fordítását. A magyar fordításban közölt szórványok közlésének az elve (ahol lehetőség van rá) a „modernizálás”. Ez az érdeklődő nagyközönséget tekintve dicsérendő törekvés, ám az eljárás nyelvészeti szempontból olykor kifogásolható alakokat eredményezett. A *keuris tue* (típusú) jelölt birtokos szerkezet(ek) *Kőröstő*-féle visszaadása, vagy a *hodu utu hadiút* megfelelője a *hadút* helyett (a *hodu* végén az *-u* nem feleltethető meg az *-i* melléknévképzőnek, hanem tővéghangzó, amint az *utu* végén is) legföljebb a helynév-, illetve a nyelvtörténészt zavarhatja. Ezeknél problémásabbak a pontatlan etimológiával modernizált nevek, pl. *ohut cuta* [= *óút* – azaz ’régi út’ – *kútja*] itt: *ókút*; *leansyher [= leánysír]*, itt: *leánysírhely* (a TA.-ben a *hely* szó háromszor is *hel*-ként fordul elő). Sajnálatos, hogy a kiadásban nem hasznosulnak az újabb filológiai kutatások eredményei. Ezek nyomán több szórvány is javítandó lenne: a *Bálványa útnál* (a lokatívuszrag értelmezése így is elmaradt: ’a bálvány felé [vezető] útnál’) helyett: *Ugrin bálványánál; Segestó tavát* helyett: *Segisti* (modernizálva: *Segesd*) *tavat* (az *-o* későbbi kéz tudálékos javítása). E példák is jelzik – összhangban a szerkesztőnek az előszóban írt szavaival, valamint a rákövetkező tanulmány vonatkozó megállapításaival –, hogy igen kívánatos volna, ha a különböző tudományterületen, de azonos korszakot vizsgáló kutatók egymással szorosabban együttműködnének.

HOFFMANN ISTVÁN „A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége” című tanulmányában (61–6) megállapítja, hogy időben visszafelé haladva egy-egy forrás jelentősége egyre inkább felértékelődik, így a TA. megkülönböztetett jelentőséggel bír a korai Árpád-kor kutatásában. A szerző a korai magyar szórványok, kiemelten az alapítólevél kutatástörténetének rövid ismertetése után (kitérve a 900. évforduló jelentőségére) egy igen fontos, de sok problémát felvető kérdést feszeget: a helynévanyag vizsgálata hogyan vethet fényt a honfoglalás utáni kor népességének nyelvi-etnikai összetételére. A *balatin* ~ *bolatin* és a *tichon* nevek vizsgálatán keresztül bemutatja, hogy a helynevek szláv etimonjuk ellenére magyar névhasználók ajkáról kerültek az oklevélbe, sőt az utóbbi esetben a névadást is magyar nyelvű népességnek tulajdoníthatjuk. A szerző történeti helynév(rendszer)tani kutatásai – melyekből e tanulmány kis ízelítőt kínál – számos szempontból helyezik új megvilágításba az alapítólevél eddig leginkább nyelvtörténeti szempontú vizsgálatának eredményeit.

FEHÉRTÓI KATALIN „A Tihanyi alapítólevél és néhány 11. századi személynevünk eredetéről” című előadása nem hangzott el a konferencián, a kötet szerkesztője (posthumusz tanulmányként) illesztette a kötetbe (67–76). A tanulmány elsősorban a TA. helyneveiben fellelhető személyneveknek (részint) új, lehetséges etimológiáját kínálja. Az újabb hely- és személynévgyűjtemények – ez utóbbiak között kiemelt helyen FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár”-a – kétségkívül tágabb (történeti névtani) összefüggésbe helyezik a TA. személynévi szórványait. E személynevek többségének esetében a szerző szláv etimont kínál, az etimon és a névadás folyamata azonban olykor

összemosódni látszik *(knez, tichon)*. Az előadás továbbgondolt változata megjelent a Névtani Értesítőben („Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről"; 28. 2006: 161–70), mely írás nyomán annak szerkesztősége szakmai vitát is kezdeményezett.

MAROSI ERNŐ „A tihanyi bencés apátság a 11. század építészetében" című tanulmánya (77–90) a korai bencés monostorok építészetét mutatja be a feltárt emlékek tanúságtétele alapján.

BÁNHEGYI B. MIKSA tanulmánya: „Bencés könyvkultúra a középkorban" (91–6) a középkori monostorok könyvtáraiba vezeti az olvasót. E monostorok könyvállományát leginkább könyvjegyzékekből – mint például a 11. század végi, Pannonhalmán fennmaradt jegyzék – ismerhetjük. Az egykori könyvek a monostori életen túl a hazai iskolázásnak, a nemzetközi (kulturális) kapcsolatoknak, ezek hatásainak is beszédes tanúi.

FÜLÖP ÉVA „A tihanyi major az apátság gazdálkodásában 1848 után" című tanulmányában (97–110) bemutatja, hogy az 1848 áprilisában törvénybe iktatott jobbágyfelszabadítás után hogyan változott meg az apátság gazdasági helyzete.

THOMAS AIGNER az ünnepi kötet záró tanulmányában – „Vom Pergament zu den Bytes. Neue Wege in der Erschließung und Bereitstellung historischer Quellen" (111–20) – megállapítja, hogy az igen gazdag egyházi – köztük apátsági – levéltárak anyagának feldolgozását nagyban segítheti a digitalizálás és az elektronikus formában történő publikáció. A MOM (= MOnasteriuM) Projektbe a Pannonhalmi Főapátság is bekapcsolódott, ennek nyomán jelent meg 2001-ben a „Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei" (CD-ROM).

A 950. évfordulót ünneplő apátság kiadásában méltó és igen tartalmas kötetet kaptunk, amely a megemlékezésen túl a vonatkozó tudományos kutatások sokszínűségét is kiválóan reprezentálja.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

BURA LÁSZLÓ: ÖT ÉVSZÁZAD UTCANEVEI SZATMÁRNÉMETI (SATU MARE) (1500–2000)

Státus Kiadó, Csíkszereda, 2007. 118 lap

Bura László újabb, utcanevekkel kapcsolatos munkája a mikrotoponímiai kutatások sorát, nyelvészeti szakirodalmát és adattárát gazdagítja.

A könyv az utcanévadás hátterében lévő földrajzi-történelmi-politikai indítékok összefoglalását tartalmazza öt évszázadra visszamenőleg. Az elemzés olyan időpontok köré csoportosul, melyek jelentős változást jelölnek Szatmárnémeti (Satu Mare), egyes esetekben pedig az egész ország névrendszerének alakulásában. A kötet értékét az a tény is emeli, hogy egy Magyarország jelenlegi határán kívüli település utcaneveit vizsgálja, amire nem sok példát találunk névtani szakirodalmunkban.

Célja Szatmárnémeti utcanévanyagának, rétegeinek, változásainak számbavétele, a városban érvényesülő névadási szokások feltárása, a névanyag nyelvi, névtani vizsgálata.

A munka hitelességre való törekvését tükrözi a forrásanyagok összeválogatása: levéltári dokumentumok, jegyzőkönyvek, hivatalos utcanévadási határozatok és térképek, valamint a Szatmárnémeti helyneveivel foglalkozó munkák (közöttük több esetben éppen a szerző korábbi írásai).

A könyv szerkezete áttekinthető, világos. A „Bevezető”-t (I. fejezet) követi az utcanevek korszakolása népi és hivatalos névadás szerint (II. fejezet), jellegzetes évszámokkal ellátva a következőképpen: a) népi névadás: 1500–1883, b) hivatalos névadás: 1883, 1913, 1920, 1925, 1937, 1941, 1945, 1970–80, 1989. Ezek az évszámok az utcanevek kialakulását, kiterjedését, változását jelzik, ugyanakkor az ideológiai, illetve politikai fordulatok időbeni állomásait is jelölik.

A népi névadás korszakolásában sorra veszi a szerző, melyik században melyik utca keletkezett, a mennyiségi gyarapodás pontos lejegyzésével. Fontos megjegyezni, hogy a hivatalos névadás további korszakaiban túlnyomórészt névváltoztatással találkozunk, a 20. században pedig számos fordítással: magyar nyelvről románra és fordítva.

Az 1883. évi, első hivatalos utcanévadás alkalmával 84 népi elnevezés közül csupán 7-et hagytak meg, 67 utca kapott új nevet. Ezek jelentős része – a korábbi gyakorlattal ellentétben – személynévi eredetű (írók, költők, történelmi személyek neve). A város lakosságának növekedésével új utcák jöttek létre, régi utcák méretei megváltoztak (pl. *Honvéd köz > Harcos utca*).

Az első világháborút követő rendelet az összes belterületi elnevezést új, román nevekre cserélte ki, megadva az új magyar nevet is: régi név/új román név/új magyar név. Általában magyarról románra fordított elnevezések ezek (pl. *Udvari út > Calea Odoreului*). Az 1925-ben és 1937-ben keletkezett új utcanevek döntő hányada személynévi eredetű (katonatisztek, szentek, vajdák, papok, politikusok nevei), kiszorítva a földrajzi eredetű neveket.

1941–44 között Szatmárnémeti ismét Magyarországhoz tartozott, így a magyar közigazgatás eltörölte a román utcaneveket, és nagyrészt visszaállította az I. világháború előtti állapotot. Ennek köszönhetően ismét megnőtt a földrajzi eredetű és az emberrel közvetlen kapcsolatot jelölő utcanevek száma.

A II. világháborút követően kiestek az 1941-ben politikusokról elnevezett utcanevek *(Horthy, Hitler)*, és jelentősen megszaporodtak a szabadság- és munkásmozgalmak vezetőiről, valamint a román királyi család tagjairól történő elnevezések (pl. *Dózsa György*, *Horea, Cloşca, Crişan; Regele Ferdinand, Regina Maria* stb.). Új típusú utcanevek a számnévből, köznévből, mozaikszóból *(RMS)* álló alakulatok. Az 1946-os hivatalos névadás politikai szempontjai között szerepelt, hogy a város jelentős számú magyar lakosságára való tekintettel magyar utcaneveket is adjanak. Ennek köszönhetően az 1920 előtti és az 1940–44 közötti elnevezések ismét életbe léptek.

A 70-es évekbeli névváltoztatások egyaránt érintettek román, magyar, orosz, amerikai és szerb eredetű utcaneveket, amelyek helyébe általában a természeti környezetet idéző utcanevek léptek. 1989 után a kommunista rendszer számos utcanevét többségében személynévi eredetűvel cserélték fel (pl. *Eliberării* ’Felszabadulás’ > *Traian*).

Az utcanevek szerkezetét tárgyaló fejezet (III. fejezet) meghatároz egy- és többelemű utcanevet, illetve megállapítja a birtokviszony fennállását különböző alakulatokban (a). Ezt követően kitér az utcanevek utótagjainak gyakoriság és névadási motiváció szerinti bemutatására (b). Talán szerencsésebb lett volna ez utóbbi tételt az a) pontban, a többelemű utcaneveknél tárgyalni.

A „Szatmárnémeti utcanévadás elvi és módszertani tanulságai” című fejezet (IV.) a II. fejezet rövid összefoglalása, kibővítve az utcanévadás előnyeinek (pl. a tájékozódás megkönnyítése) és hátrányainak a felsorolásával (pl. egy használatba visszakerült utcanév más utcát jelöl, mint azelőtt; erőszakos fordítások; politikai-ideológiai szemlélet előtérbe helyezése a természetes elnevezés rovására stb.).

Az V. fejezet részletes statisztikákat és szemléltető táblázatokat tartalmaz, nyomon követve az évszámnak megfelelő névváltozatot 1883-tól 1991-ig. Néhány elnevezés mellett * vagy # jelölés látható, aminek a szerepe sajnos nincs külön feltüntetve.

Az „Adattár” bevezetőjében a „Betűrendes mutató” szócikkeinek felépítése szerepel. A szerző külön jelöli az utca egykori és jelenlegi hosszúságát, az egyes utcanevek eredetét azonban csak esetenként tárgyalja. Érdemes lett volna nagyobb hangsúlyt fektetni az etimologizálásra. „Esetenként utalok az utcanév keletkezésének ismert vagy feltételezett körülményeire” – írja Bura László, de ez általában a város nevezetes személyeinek az említésére korlátozódik. Bizonyára érdekes ismeretekhez jutott volna az olvasó, ha a szerző kitér a *Dehenna ~ Diánna ~ Gyehenna utca, Hóstánc utca, Szentvér utca* és más hasonló elnevezések magyar, latin, német nyelvű eredetére, a névadás indítékára.

Az összesen 7 térkép közül 6 a következő időponttal van datálva: 17., 19. század, I. világháború előtt, 1946, 1936, 1941–1944. Szerepel egy név, évszám, számozás nélküli térkép is. Ezek a nem időbeli sorrendbe állított térképek nagyon nehezen olvashatóak a lekicsinyített méret miatt, ezért inkább illusztráló jellegűek. Nagyobb, kihajtható változatban könnyebb lett volna tájékozódni rajtuk.

Összességében megállapítható, hogy a kiadvány tömör összefoglalása annak a gyűjtőmunkának, amelyet BURA LÁSZLÓ oly lelkiismeretesen elvégzett. A teljességre törekvés igényével megszerkesztett adattár minden lokálpatrióta, illetve a jelenlegi országhatáron túlra kitekintő névtanos számára tartogat hasznos és érdekes információkat. Ezek megértését és feldolgozását megkönnyíti a korrekt, tárgyilagos, közérthető közlésmód és az olvasmányos forma.

KISS MAGDALÉNA

NAMENARTEN UND IHRE ERFORSCHUNG
EIN LEHRBUCH FÜR DAS STUDIUM ONOMASTIK
[Névtípusokról és kutatásukról. Tankönyv a névtani tanulmányokhoz]
Szerkesztette: ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER
Baar Verlag, Hamburg, 2004. 1024 lap

1. A terjedelmes német nyelvű kötet Karlheinz Hengst hetvenedik születésnapjára készült. Hengst sokrétű tevékenységével jelentős mértékben gazdagította a német nyelvű névtant, többek közt a Chemnitz környéki toponímiákat érintő kutatásokban. A könyv szerzői a németországi és a nemzetközi (elsősorban szláv) névkutatás jeles képviselői, akik a terminológiai, módszertani, illetve az egyes kutatási részterületeket feldolgozó írásokkal átfogó képet adnak az onomasztika korábbi és aktuális állásáról egyaránt. E kötet a

névtan és a névkutatás fontos kézikönyve lehet, annál is inkább, mivel a címben megfogalmazott tankönyvi jelleg megmutatkozik a jól érthető nyelvezetben, a világos és tiszta felépítésben, valamint a széles spektrumú elemzésekben is. A mű célja, hogy a névkutatást támogassa; hogy az egyetemi hallgatóknak, a kutatóknak, valamint más diszciplínák képviselőinek a segítségére legyen; továbbá hogy szakmai többletet nyújtson egy eddig hiányzó, átfogó kézikönyv elkészítésével.

2. A kötet az előszót és a fejezetszerűen felosztott tartalomjegyzéket követően egy bevezetésből és három nagy autonóm egységből áll. Az ezekben olvasható 31 fejezet egymástól függetlenül is jól érthető, mégis alapvetően egymásra épül.

A bevezetőben (33–48) SILVIO BRENDLER röviden áttekinti a névkutatás fejlődését, feladatait, az egyes terminológiai problémákat és egyéb általános kérdéseket, valamint hasznos tanácsokat ad a könyv használatához. Ezt követi a kötet első nagy része (51–65), amelyben ERNST HANSACK többek között a névkutatás rövid történetéről, a név jelentéséről, annak hagyományos és kognitív megközelítéséről, a köznevek és a tulajdonnevek kapcsolatáról, valamint a többes számban használt tulajdonnevekről ír.

A könyv második nagy egysége ennél jóval terjedelmesebb (69–257), és kilenc fejezete jóval szélesebb kutatási területet ölel fel. Szó esik a nevek osztályozásáról és annak problémáiról (SILVIO BRENDLER, 69–92), valamint az etimológia széleskörű szerepéről a névkutatásban (RUDOLF ŠRAMEK, 93–106). Ezt követően a névkutatás sokrétű módszertani elemzési lehetőségeinek részletes tárgyalása következik: a forráskritika mint a névkutatás módszere (FRIEDHELM DEBUS, 107–22); a névkutatás szövegnyelvészeti módszerei (DIETLIND KRÜGER, 123–52); a névkutatás pragmatikai módszerei (VINCENT BLANÁR, 153–72); a névkutatás szociolingvisztikai módszerei (WOLFGANG DAHMEN – JOHANNES KRAMER, 173–84); a névkutatás areális nyelvészeti módszerei (WILFRIED SEIBICKE, 185–212); az onomatometria mint a névkutatás módszere (PAUL VIDESOTT, 213–46) és az irodalmi onomasztika módszerei (WILHELM F. H. NICOLASIEN, 247–60). Az egyes fejezetekben részletes leírásokat találhatunk az egyes módszerekről, azok alkalmazási területeiről, előnyeiről és hátrányairól, illetve esetleges hiányairól.

A módszertani áttekintés után a könyv harmadik nagy részében (261–859) az egyes névtípusok bemutatása és elemzése következik: az égitestek nevei (PAUL KUNITZSCH, 261–78); hegy- és hegységnevek (WOLF ARMIN FRHR. VON REITZENSTEIN, 279–302); völgynevek (PETER ANREITER, 303–28); víznevek (JÜRGEN UDOLPH, 329–48); dűlőnevek (ERIKA WASER, 349–80); településnevek (ALBRECHT GREULE, 381–414); udvarok, illetve földbirtokok nevei (MILAN HARVALIK, 415–27); erődnevek (HANS WALTHER, 427–68); háznevek (ERIKA WEBER, 469–90); utak és terek nevei (HORST NAUMANN, 491–526); művészeti alkotások nevei (ANDREA BRENDLER, 527–56); árucikkek nevei (ELKE RONNEBERGER-SIBOLD, 557–604); intézménynevek (NATALIJA VLADIMIROVAN VASIL'EVA, 605–22); természeti események nevei (ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER, 623–54); politikai események nevei (EDGAR HOFFMANN, 655–70); személynevek (ROSA KOHLHEIM – VOLKER KOHLHEIM, 671–704); családnevek (WALTER WENZEL, 705–42) törzs- és népnevek (LUDWIG RÜBEKEIL, 743–72); állatnevek (STEFAN WARCHOŁ, 773–94); növénynevek (FANCESCO IODICE, 795–834) és időnevek (DAMARIS NÜBLING, 835–56). A névosztályok széles spektruma jelenik meg az elemzésekben, gazdag névanyaggal és egyéb szemléltetőeszközökkel kiegészítve (táblázatok, ábrák, formanyomtatványok, hirdetések, gyásziratok, képek, térképek stb.). Az egyes írások nagyon különböző korpusszal és

sokszor más-más, egymást kiegészítő metódussal dolgoznak. Amíg egyes névosztályoknak (pl. víz-, dűlőnevek stb.) a kutatásához kiforrott módszerek állnak rendelkezésre, addig a ritkábban kutatott neveknél gyakoriak az újabb módszerek (pl. árucikkek, politikai események nevei stb.). Ebben a részben is megmutatkozik, hogy a névtannak egyre több diszciplínával kell együttműködnie ahhoz, hogy a tulajdonnevek sokszínűségéhez alkalmazkodva egzakt módon írja le az egyes névtípusokat és jellemzőiket.

3. A kötet nagy érdeme, hogy az évtizedek alatt felhalmozódott tapasztalatokat és ismereteket kritikailag átdolgozva újakkal egészíti ki. A ritkábban kutatott névcsoportok is helyet kapnak benne, így jelentős áttekintésként szolgál a névkutatás állásáról. Másik előnye, hogy az egyes fejezeteken belül részletes szakirodalommal szolgál az érdeklődőknek. A teljes művet átfogó szakirodalom- és forrásjegyzék a könyv végén található (861–1024). A didaktikus jelleget és az érthetőséget hivatott szolgálni a tanulmányokat követő háromoldalas glosszárium is (857–9), amelyben nem elsősorban a névtan köréből származó terminusokat találhatunk, hanem a tanulmányokban előforduló egyéb nyelvészeti vagy más diszciplínából származó fontos szakszavakat. Az eligazodást és a könnyű keresést segíti elő az irodalomjegyzéket követő személy- és tárgymutató is (1007–24).

A „Namenarten und ihre Erforschung" fontos kézikönyvként szolgálhat a magyar névkutatásban is. Stílusa, didaktikus jellege, felépítése segít a könnyű eligazodásban a névkutatás módszerei, valamint az egyre nagyobb számú névosztályok sorai között. A kötet közel 200 oldalas szakirodalom-jegyzéke komoly segítséget nyújthat nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem az egyes területek kutatóinak is a nemzetközi irodalomban való eligazodásban.

KUNA ÁGNES

EUROPÄISCHE PERSONENNAMENSYSTEME EIN HANDBUCH VON ABASISCH BIS ZENTRALLADINISCH

Lehr- und Handbücher zur Onomastik. Band 2.
[Európai személynévrendszerek. Kézikönyv az abazától a középső ladinig. Tankönyvek és kézikönyvek a névkutatáshoz 2.]
Szerkesztette: ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER
Baar-Verlag, Hamburg, 2007. 868 lap

1. 2005 novemberében a két kiadó körlevélben értesítette a felkért szerzőket arról, hogy Rosa és Volker Kohlheim 65. születésnapja alkalmából emlékkönyvet jelentet meg. A tervezett kiadvány az európai nyelvek személynévrendszeréről alapvető ismereteket szeretne közvetíteni, be akarja mutatni az egyes nyelvek mai névrendszerének általános és egyedi vonásait, valamint rekonstruálható fejlődésüket a kezdetektől napjainkig. Egy-egy nyelv névrendszerének bemutatásához fel lehet használni a névelemekkel (apai nevek, becenevek, családnevek, keresztnevek, ragadványnevek), a névképzéssel, a névhasználattal, a névadás indítékával és a névtípusokkal kapcsolatos eddigi kutatási eredményeket.

A tanulmányok végén az alapművekről, névkönyvekről, speciális kérdésekkel foglalkozó tanulmányokról tematikus bibliográfiát kell összeállítani. A tanulmányok terjedelme az irodalomjegyzékkel együtt maximálisan húsz oldal lehet.

Bizonyos magyarázatra szorul a kézikönyv címében szereplő *európai személynévrendszer* fogalom. Földrajzi értelemben Európát Ázsiától az Ural-hegység, az Ural folyó, a Mugodzsar-hegység, az Emba folyó, a Kaszpi-tenger északi partja, a Kuma és Manics folyók Azovi-tengerig húzódó völgye, az Azovi-tenger keleti, a Kercsi országútig húzódó partja, a Fekete-tenger, a Boszporusz, a Márvány-tenger és a Dardanellák választja el. Politikai és kulturális szempontokat figyelembe véve a kézikönyv Európa határát délebbre helyezi, és Azerbajdzsánt, Grúziát és Örményországot is Európához sorolja. A szerkesztők a *személynévrendszer* fogalma alatt strukturált (viszonyokat mutató) és funkcionális (feladatokat ellátó) személynév-komplexumokat értenek.

2. A kézikönyv szakmai minőségét 13 tagú tudományos testület garantálta. A kötetben 66 szerző 77 európai nyelv névrendszerét mutatja be. Az Európában használatos élő nyelvek számát egyesek hatvanra, mások kétszázra becsülik. Az eltérő becslés oka, hogy Európa fogalmát többféleképpen értelmezik, és magáról a nyelvről is különböző felfogások, vélemények alakultak ki. Ráadásul a nyelvészek még az élő nyelvről is eltérő nézeteket vallanak (a lív pl. kihalóban lévő nyelv, a vót valószínűleg kihalt nyelv). Néhány szerző több névrendszer bemutatására is vállalkozott. A lengyel névrendszerről három, az avar, észt, korzikai, lett, lív, német, spanyol, szárd, szlovák, udmurt, ukrán névrendszerekről pedig nyelvenként két-két szerző írt tanulmányt. A mordvin névrendszerről MATICSÁK SÁNDOR (524–33), a magyar névrendszerről VINCZE LÁSZLÓ (799–815) értekezett. A németül értő olvasóközönségnek 20 tanulmányt kellett német nyelvre átültetni. Ebben tíz fordító vett részt; a fordítási munkák felét SILVIO BRENDLER végezte el.

A kézikönyv elején az egykori mentorok, ANTONI M. BADIA I MARGARIT és RUDOLF FREUDENBERG meleg szavakkal köszöntik az ünnepelteket, egykori tanítványaikat hatvanötödik születésnapjuk alkalmából. ERNST EICHLER méltatja a két kutató tudományos életútját. A kiadó előszavában köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik segítettek a kézikönyv megjelenésében, végül SILVIO BRENDLER bevezetőjében ismerteti a kötet felépítését, szól a könyv összeállításának, megjelentetésének nehézségeiről, valamint a megvalósított célokról. A bevezető részben található a rövidítések jegyzéke és a tartalomjegyzék is (7–25).

A kézikönyv 77 nyelv személynévrendszerét nyelvenként ábécé sorrendbe szedve mutatja be. Az egyes cikkek az elvárásoknak, valamint a kutatás jelenlegi állásának megfelelően speciálisan tagoltak. Az általános vonások mellett a szerzők utalnak a történelmi fejlődés során kialakult különbségekre is. A 77 nyelv hét nyelvcsaládhoz tartozik: **1. indoeurópai nyelvek**: **a) balti nyelvek**: lett, litván; **b) szláv nyelvek**: nyugati szláv nyelvek: cseh, kasub, lengyel, szlovák, szorb; déli szláv nyelvek: bolgár, horvát, macedón, szerb, szlovén; keleti szláv nyelvek: orosz, fehérorosz, ukrán; **c) germán nyelvek**: északi germán nyelvek: dán, färöi, izlandi, norvég, svéd; északi-tengeri germán nyelvek: angol, fríz; déli germán nyelvek: németalföldi, német; **d) kelta nyelvek**: breton, ír, skót, walesi; **e) újlatin nyelvek**: dolomiti ladin (középső ladin), francia, friuli (keleti ladin), gallego (galíciai), katalán, korzikai, okcitán, olasz, portugál, rétoromán (rumantsch, nyugati ladin), román, spanyol, szárd; **f) indoiráni nyelv**: oszét; **g) albán; h) görög; i) örmény; 2. baszk; 3. uráli nyelvek: a) finnugor nyelvek**: balti-finn nyelvek: észt, finn, inkeri (izsór), karél (karjalai), lív, számi/saami (lapp), vepsze, vót; volgai finnugor nyelvek: mari

(cseremisz), mordvin; permi nyelvek: komi (zürjén), udmurt (votják); ugor nyelv: magyar; **b) szamojéd nyelvek**: tundrai nyenyec; **4. török nyelvek: a) bolgár-török nyelv**: csuvas; **b) kipcsak nyelvek**: baskír, karaim, kazáni tatár, krími tatár, kumük, nogaj; **c) oguz-török nyelvek**: azerbajdzsán (azeri), gagauz, törökországi török; **5. kaukázusi nyelvek: a) északnyugat-kaukázusi nyelvek**: abaza, abház; **b) északkeleti-kaukázusi nyelvek**: avar; **c) dél-kaukázusi nyelvek**: grúz, láz (csán); **6. arab nyelvek**: máltai; **7. mongol nyelvek**: kalmük.

Az indoeurópai nyelvcsaládból a kiadvány 45, az uráliból 14, más nyelvcsaládokból pedig összesen 18 nyelv névrendszerét tárgyalja. A következőkben a tanulmányok felépítését három nyelv: a finn, a német és a vót konkrét példáin keresztül mutatjuk be.

A kisebb nyelveknél a szerző (például a vótnál MARJE JOALAID) az általános bevezetés keretében ismerteti, hogy a nyelv milyen nyelvcsaládhoz tartozik, hányan beszélik, milyen nyelvjárásai vannak, a nyelvet beszélők hol éltek régen és hol élnek ma, történetük során milyen népekkel érintkeztek, veszélyezteti-e a nyelvet a kihalás. A nagyobb nyelveknél, például a németnél ez az általános bevezetés elmarad. A finn nyelvről értekező szerző, SIRKKA PAIKKALA statisztikai adatokat közöl az utónevek és a családnevek számáról, valamint arról, hogy az egyes névelemeket hány személy viseli. Valamennyi szerző ír a mai személynévrendszerek elemeiről, az elemek funkcióiról és egymáshoz való viszonyukról. Ezt követően a kezdetektől napjainkig az egyes névelemek kialakulásának történeti fejlődéséről kapunk áttekintést.

Az utónevek tárgyalása során a szerzők nyelvenként más és más szempontokat vesznek figyelembe. Például a finn nyelvvel kapcsolatban a szerző részletesen foglalkozik a névkölcsönzéssel, a neologizmusokkal; a vót nyelv esetén az utónevek morfológiai jellemzőivel, a hangsúlyozás kérdéseivel; a német nyelvnél pedig az utónevek szerkezetével, a női és férfi utónevek közötti hangtani, alaktani eltérésekkel.

A vótoknál a családnévhasználat az 1920-as évektől alakult ki; először a katonák, valamint a hazájuktól távol munkát vállalók körében terjedt el. A nemzetségneveket nem hivatalos családneveknek tartják. A vót személynévrendszert ismertető tanulmány részletesen foglalkozik a ragadványnevek szemantikai rendszerével. A szerző ismerteti a kereszténység felvétele után a vót utónevek becéző képzőit, és külön kitér arra is, hogy a férfi és női utóneveknél milyen becéző képzőket használtak.

A finn nyelvről készült tanulmányban a szerző a család- és ragadványneveket együtt tárgyalja. Külön elemzi az egyes társadalmi rétegek családneveit, és önálló fejezetben foglalkozik azokkal a törekvésekkel és intézkedésekkel, melyek megpróbálták a finn család-, illetve ragadványnévrendszert modernizálni.

A német névrendszert bemutató szerzők, DAMARIS NÜBLING és ANTJE DAMMEL részletesen ismertetik a német nyelvterületen (Ausztria, Svájc, Németország) használatos családnevek általános és regionális jellemzőit. A tanulmányból pontos képet kaphatunk arról is, hogy milyen közös és eltérő vonások vannak az osztrák és a svájci német családnevek között. Számítógép felhasználásával a német névkutatók egymillió családnév földrajzi elterjedését mutatták ki. A tanulmány foglalkozik a névadás motivációival, a nevek szemantikai felosztásával és névgyakorisági kérdésekkel is.

A tanulmányokat a névrendszerekről összeállított tematikus válogatott irodalomjegyzék és egy részletes irodalomjegyzék zárja. Ezek terjedelme nyelvenként eltérő. A vót nyelv család-, utó- és ragadványneveiről csupán egy-két tanulmányt találhatunk. Az irodalomjegyzékben a szerző 21 mű bibliográfiai adatait közli. A finn névrendszert ismertető

tanulmány végén ezzel szemben 118 mű adatai sorakoznak. A tematikus válogatott irodalomjegyzékben például a következő címek találhatók: terminológia, utónévkönyvek, családnévkönyvek, családnévatlaszok, névtörvények.

3. A nagy erőfeszítéssel és példaszerű összefogással elkészült mű nélkülözhetetlen forrás az összehasonlító személynévkutatás számára, mivel az európai nyelvek névrendszeréről először közöl eddig ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető információkat. Az ősi személynévrendszerek rekonstruálása, az eredeti névtövek megállapítása segítene abban, hogy a nyelvek névrendszertanát, a névelemek kialakulását jobban megismerhessük. A névelemek matematikai, stilisztikai, szociolingvisztikai, név-előfordulási és névgyakorisági vizsgálatai emellett új összefüggéseket tárhatnak fel; e lehetőségekkel azonban csak néhány szerző élt. Örvendetes viszont, hogy a kötet az uráli nyelvcsaládból 14 nyelv személynévrendszerét is bemutatja. Az Onomastica Uralica megindulása és e kötet eredményei új távlatokat nyithatnak a magyar személynévkutatás számára is.

A különböző kutatási hagyományok és a német nyelvű terminológiai rendszer kidolgozatlansága miatt a terminológiák egységesítését ebben a kötetben nem sikerült megvalósítani, pedig az összehasonlító személynévkutatásban ez elengedhetetlen előfeltétel. Ha egy nyelvcsaládhoz tartozó valamennyi nyelv vagy nyelvcsalád névrendszereit össze szeretnénk egymással hasonlítani, az univerzálékat meg akarjuk találni, akkor egységes terminológiai rendszert kellene kidolgozni, és a felsorolt vizsgálati módszereket is következetesen minden nyelvnél alkalmazni kellene. A kézikönyv megjelentetése ezen az úton is fontos mérföldkő; a megvalósítás azonban a jövő kutatóira vár.

VINCZE LÁSZLÓ

THORVALD FORSSNER
ENGLISCHE FAMILIENNAMENPHILOLOGIE
MIT EINEM ETYMOLOGISCHEN FAMILIENNAMENBUCH
Philology Of English Family Names. With an Etymological Dictionary of Family Names
[Angol családnév-filológia. Etimológiai családnévszótárral]
Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 3.
Herausgegeben mit einem Vorwort von SILVIO BRENDLER
Baar-Verlag, Hamburg, 2005. 155 lap

1. THORVALD FORSSNER (1889–1934) svéd kutató 1920–1922 között publikált négy tanulmányát egymás mellé téve, facsimile kiadásban adta közre a németországi Baar kiadó. A gyűjteményes kötet közzététele annak a németországi szakmai műhelynek a tevékenységéhez kapcsolódik, mely egyrészt az onomasztika nagyszabású kézikönyveit állítja össze német nyelven (Lehr- und Handbücher zur Onomastik), másrészt a világnyelvek névkutatásának kisebb munkáit jelenteti meg (Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung), továbbá nemrégiben a családnévkutatás önálló, többnyelvű folyóiratát

is útjára indította (Zunamen/Surnames). (Az itt hivatkozott egyéb kiadványaik ismertetését l. a Névtani Értesítő jelen számában.)

Mint a kötet közzétevőjének, SILVIO BRENDLERnek a rövid előszavából (5) megtudjuk, FORSSNER az ó- és középangol germán eredetű személyneveiről 1916-ban megjelentetett névkönyvével vált ismertté, s tanulmányai PERCY HIDE REANEY későbbi nagy családnévszótárának is fontos előzményeit képezik.

A szerző itt közreadott négy tanulmányát szorosan összeköti központi témájuk: az angol családnevek eredetét kutató érdeklődés, valamint a szerző szakmai háttere, melynek révén szükség szerint építhet a francia és a német személynévtörténet ismeretére, illetve anyagára is. De sajátos módon összeköti a tanulmányokat többnyelvűségük is: egy-egy tanulmány francia, illetve angol, kettő pedig német nyelven íródott (bár többségük eredetileg Svédországban lett kiadva, csak a kötet második felét kitevő névszótár jelent meg a világháború utáni Németországban).

2. Az első, francia nyelvű tanulmány az angol névanyagban meglévő, a normann hódítás következményének tekinthető francia, illetve francia közvetítésű hatásokat tárgyalja (9–29). A kapcsolódó keresztnévanyag áttekintése után a francia nyelvi hatást mutató családnevek fő etimológiai-jelentéstani-motivációs csoportjaiként a foglalkozásnévből alakult (*Bullinger* < 'boulanger'), egyéni tulajdonságot kifejező (*Russel* < 'rousseau', *Bellamy* < 'bel ami'), egyéb közszói eredetű (*Mustard* < 'moutarde') és helynévből származó (*Charters* < *Chartres*) példák sorát adja közre. Ezt követően tesz említést a prepozícióval alkotott, nem ritkán hibrid nevek *(Algate, Delbridge)*, a kicsinyítő képzős származékok *(Abbott* < *Abel)*, valamint a hangtani és népetimológiás névváltozatok jelenlétéről a vizsgált névállományban.

A kötet második, német nyelvű tanulmánya címe szerint a felszólító módú német és angol nevek (Imperativnamen) kérdéskörét tárgyalja (29–49). Ezekben a nevekben az igealak elő- és utótagként is állhat (*Fürchtegott, Makepiece*; illetve *Wohllebe, Hornblow*), részletesebb rendszerezésüket azonban az ige mellett előforduló másik tag szófaja szerint találhatjuk meg. Egykor ragadványnévként, később családnévvé válva is előfordulhattak. Címbeli megnevezésük azonban félrevezető, mert eredetükre, szemléleti hátterükre többféle magyarázat is létezhet, ahogyan arra a szerző példasoraival és a szerkesztésmód közszói párhuzamaival is utal (*kill-time* 'időtöltés', *Fahrum* 'nyughatatlan'). Különösen érdekesek az itt kibontakozó egy-egy névcsalád példái (*Shakespeare* mellett *Shakestaff,* ill. *Shüttesper*, *Schüttenhelm; Sparnicht* és *Sparsgut; Thatchwell* vö. *Thatcher, Hornblow* vö. *Honblower*).

A szerző harmadikként közölt, angol nyelvű tanulmánya a családnevek utánzó jellegű átalakulásáról, pontosabban látszólagos és valódi népetimológiás változásairól szól (51–82). Itt tárgyalja a hangváltozások (*Blunt* 'ostoba' < *Blund* 'blond, szőke') és az azonos kiejtésből fakadó ortográfiai változások (*Jewel* 'ékszer' < *Juel* 'Joel') révén, valamint a rövidüléssel alakult (*Salmon* 'lazac' < *Salamon* 'Salamon') újabb kori angol családnevek eseteit, valódi utánzásnak azonban csak az ettől független népetimológiás átalakulásokat tekinti (*Bacchus* < ang. *Backhouse* 'bakehouse, pékség', *Cossack* 'kozák' < ír *Cusack* szn., *Handshaker* 'kézrázó' < ang. *Handsacre* hn.).

A gyűjteményes kötet közel fele terjedelmét – rövid szerzői bevezetővel ellátva – az angolszász eredetű újabb kori angol családnevek szótára teszi ki (83–155). Ebben például az *Adger, Ager, Agar, Edgar* név történetével, változataival, hangváltozásaival, egyéb

származékaival kicsit hosszabb, azonban pontos adatolás nélküli, míg más nevekkel akár csak egy-két soros szócikkek foglalkoznak; az eligazodást utaló címszavak segítik. Ehhez csatlakozik a nevekben előforduló angolszász névelemek betűrendes, jelentésüket megadó, névmutatóként is szolgáló felsorolása.

3. A kötet tanulmányait a tematika, a kutatói szempontok és a megmozgatott névanyag egyaránt segít egymás mellé rendezni. Míg például a francia eredetű angol családnevek kifejezetten az első tanulmány témáját alkotják, példasorait a következő két írás anyagával (természetesen saját témakörükön belül) ugyanúgy kiegészíthetjük: *Catchlove* < fr. *Chasseloup* 'farkast űz' (44), *Tallboy* < fr. *Taillebois* 'favágó' (80). Az adott nyelvek névkutatásában járatlanként is csatlakozhatunk az előszó írójának véleményéhez: a több emberöltő után ismét közreadott tanulmányok tudománytörténeti értékük mellett a családnévkutatás lehetőségeit és lehetséges határait is mutatják számunkra.

FARKAS TAMÁS

FOLYÓIRATSZEMLE

ONOMA
Journal of the International Council of Onomastic Sciences
37. (2002) Szerkesztette: VOLKER KOHLHEIM. Leuven. 372 lap
38. (2003) Szerkesztette: RICHARD COATES. Uppsala. 375 lap
39. (2004) Szerkesztette: RICHARD COATES. Uppsala. 303 lap

1. Az Onoma (gör. 'név') című folyóiratot 1950-ben alapították, az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) által szervezett 3. névtani kongresszus javaslatára. A folyóirat kezdetben országok, illetve nyelvek szerinti csoportosításban közölte a legfrissebb névtani kiadványok bibliográfiáját, illetve tartalmi áttekintést adott a legújabb onomasztikai periodikákról, kiadványokról. A kötetekben megjelentek az indoeurópai nyelvterületre vonatkozó tanulmányok is. A folyóirat 1993-ban alakult át évente megjelenő kiadvánnyá, amely már tematikusan, egy központi téma köré szerveződően közöl tanulmányokat. A folyóiratot a szervezet tagjai ingyen megkapják. A megjelenő publikációk mind lektorált írások. A cikkek többségét angolul olvashatjuk, de előfordulnak német vagy francia nyelven írt tanulmányok is. Újabban a tanulmányok összefoglalója mind a három nyelven megtalálható a kötetekben. Az Onoma egy-egy számának létrehozásában a szerkesztőt egy – a kötet választott témájában jártas – vendégszerkesztő is segíti. A kezdetektől, 1950-től 1999-ig 34 szám látott napvilágot. 2000-től minden évben megjelenik egy kiadvány, bár több éves késéssel: jelenleg a 2004-re datált 39. szám lehet a kutatók kezében, de a 2005-re datált 40. szám tartalmáról is értesülhettünk már az internetről (http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=journal&journal_code=ONO), sőt azt is tudhatjuk, hogy a 41. kötet az onomasztika elméleti kérdéseiről fog tanulmányokat közreadni.

A folyóirat kapcsán feltétlen szólnunk kell annak magyar vonatkozásairól is. 1953-tól az Onoma egyes köteteiben folyamatosan jelen volt a magyar névtani bibliográfia. Több összefoglaló írás tudósított a magyar névtani kutatások eredményeiről. Egy-egy számban önálló tanulmánnyal képviselte a hazai névtant Kálmán Béla, Sipos István, J. Soltész Katalin, Benkő Loránd, Ördög Ferenc. Számos magyar névkutatóról közölt a folyóirat születésnapi köszöntést (Pais Dezső, Melich János, Bárczi Géza), illetve nekrológot (Melich János, Kniezsa István, Gáldi László, Mikesy Sándor, Moór Elemér). Az Onomában megjelent magyar vonatkozású közléseket egy kötetben összegyűjtve olvashatjuk a 2002-ben Debrecenben kiadott Onomastica Uralica 1c (szerk.: NYIRKOS ISTVÁN) számában.

2. A 2002-ben megjelent folyóirat vendégszerkesztője a svéd MATS WAHLBERG. A kötet a Svédországban 2002-ben megrendezett 21. Nemzetközi Névtudományi Konferencia apropóján a skandináv névadásra fókuszál. Öt ország (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia

és Svédország) névtani vizsgálatait mutatja be. A névtudomány az ezen a területen élő mindkét nyelvcsalád neveit vizsgálja: foglalkozik egyrészt az indoeurópai nyelvcsalád északi germán ágából származó, másrészt az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó finn és lapp nevekkel. A skandináv névadással foglalkozó szám főként történelmi orientációjú. Nagy hangsúlyt kapnak benne a helynevekkel foglalkozó tanulmányok, de több, a személynevek különféle aspektusait bemutató tanulmányt is olvashatunk. Egy vizsgálat kitér a skandináv állatnevekre is.

A folyóirat első részében közölt tanulmányok általános áttekintést adnak az északi névadásról (7–95). A fejezet első tanulmánya, VIBEKE DALBERG „Megjegyzések a skandináv névtan elméleti problémái kapcsán" (7–21) című írása az onomasztika általános elméleti kérdéseivel foglakozik. KRISTAN BAKKEN (Névtan és nyelvészet; 21–47) bemutatja a skandináv névtani kutatások főbb irányzatait. A tanulmány foglalkozik a névfonológiával, -morfológiával, -szintaxissal és a nevek jelentésével. A következő három írás egy-egy szűkebb területét mutatja be a skandináv onomasztikának. PATRIK LARSSON (47–69) a rúnaírással írott személynevek és helynevek legújabb kutatásairól számol be, míg HÅKAN RYDVING (69–81) a skandináv országokban megtalálható számi hely- és személyneveket mutatja be. KATHARINA LEIBRING „Jószágnevek a skandináv országokban" (81–95) című tanulmányából megismerhetjük az északi országoknak a 18. századtól egészen napjainkig terjedő állatnévadási szokásait

A folyóirat második részében kilenc helynévi témájú tanulmányt olvashatunk (95–251). THORSTEN ANDERSSON németül írt munkájában (95–121) az északi helynevek nyelvtörténeti fejlődését a német helynevek szerkezetével veti össze. PER VIKSTRAND „Szakrális helynevek Skandináviában" (121–45) című írásában azok a kereszténység előtti szakrális nevek kaptak nagy figyelmet, amelyek döntően hozzájárultak az óskandináv vallásról való ismereteinkhez. A skandináv államok gazdag vízneveinek rendszerét ismerjük meg SVANTE STRANDBERG munkájából (145–64). Két koppenhágai felmérésen alapul BENT JØRGENSEN írása, amely a város helyneveinek különféle használatára keresi a választ (165–79). Egy egyre gyorsabban eltűnő finn helynévtípust, a megművelt földek elnevezéseit elemzi TERHI AINIALA (181–8). Szintén finn helynevekről ír GUNILLA HARLING-KRANCK (189–92): a svédül beszélő finnek által lakott *Åland* szigeten található mező-, legelő- és rétneveket elemezte. Izland határainál található helynevekről és azok kultúrtörténeti szerepéről szól SVAVAR SIGMUNDSSON (193–203) írása. ÅSE KARI HANSEN WAGNER (205–17) a *-tuit* és a *-beuf* végződésű nevek példáin keresztül vizsgálja a normandiai skandináv helyneveket. A skandináv helynevek példáival bizonyítja OLA STEMSHAUG (219–47), hogy a helynevek kutatása milyen szoros összefüggésben van a dialektológiával.

A folyóirat harmadik része a személynevek kutatásáról tartalmaz írásokat. A Dániához tartozó, de lényegében önálló Feröer szigetek személyneveinek ezer év alatt végbement változásáról adott átfogó képet ANFINNUR JOHANSEN (251–66). Az ezredforduló finn családneveinek rendszerét és típusait mutatta be SIRKKA PAIKKALA (267–77). Szintén a családnevekről szól RITVA VALTAVUO-PFEIFER (279–92) írása. A kutató a Finnországban élő svéd anyanyelvűek családneveit vizsgálta. A múltban és napjainkban használt izlandi személynevekről szólt GURÚN KVARAN (293–300). GULBRAND ALHAUG „Személynevek Észak-Norvégiában" (301–25) című tanulmánya az észak-norvégiai névadás sajátos formáit elemzi, illetve összehasonlítja az észak- és dél-norvég család- és keresztneveket.

A kötet negyedik fejezetében két tanulmányt találunk. Az egyik a skandináv országokban található helynevek összegyűjtésével és azok egységes helyesírásának kialakításával, illetve a helynevek megőrzésének kérdésével (BOTOLV HELLELAND 325–57), a másik a személynévadás törvényi szabályozásával (EVA BRYLLA 357–70) foglakozik.

3. A 2003-as folyóirat is egy adott földrajzi területre, Észak-Amerikára összpontosít. Ennek megfelelően a meghívott vendégszerkesztő az amerikai THOMAS J. GASQUE. Észak-Amerikában mind a tudósok, mind a laikusok részéről nagy érdeklődés tapasztalható az őslakosok nyelve iránt, amely számos helynév alapjául szolgál.

A kötet első részében az észak-amerikai helynevekről szóló tanulmányok vannak. WILLIAM BRIGTH „Indián helynevek az Egyesült Államokban" (15–39) című tanulmányában rámutat arra, hogy az indián eredetű amerikai helynevek nem mindegyike „leíró" név. MICHAEL MCCAFFERTY (39–57) az amerikai helynevek egyik régi rejtélyét, *Wisconsin* nevének eredetét igyekszik megfejteni. Igen gazdag adattárral egészítette ki írását GRANT W. SMITH (57–73), aki a 19. század előtti észak-amerikai pidgin nyelvből, a chinook jargon nyelvből vezette le jó néhány Washington állambeli helynév eredetét. Francia nyelvű munkájában ALAIN LAPIERRE (75–84) a francia földrajzi nevek jellemzőinek bemutatásán keresztül tárja föl az Egyesült Államokban található francia eredetű helyneveket.

A kötet személynevekkel foglalkozó második fejezetét az észak-amerikai személynévkutatás 1990–2003 közötti, EDWIN D. LAWSON által készített bibliográfiája nyitja (87–118). A felsorolt tanulmányok között találhatunk egy magyar vonatkozásút is (MICHAEL NOGRADY 1994. Surname derived from Hungarian ethnic denominations. Onomastica Canadiana 76: 29–40). Ugyancsak találunk magyar névformára való utalást PATRICK W. HANKS (119–54) igen alapos írásában, amelyben egyes európai családneveknek a 17–18. században végbemenő amerikanizálódását mutatja be. A szerző részletesen elemzi a német, a francia, az ír és a skandináv nevek átalakulásának folyamatát. Szintén a családnevek változásával foglalkozik MARC PICARD „A francia-kanadai családnevek kialakulása és eredete" (155–80) című tanulmányában. Egy 1881-es, az Egyesült Királyságban készült összeírás angliai és walesi listáinak család- és keresztneveit elemezte újszerű statisztikai módszerekkel D. KENNETH TUCKER (181–216). A 20. századi hivatalos amerikai keresztnevek átfogó elemzésének bevezető gondolatait foglalta össze CLEVELAND KENT EVANS (217–34). A Harvard Egyetem kutatói, STANLEY LIEBERSON és FREDA B. LYNN „A népszerűség mint ízlésformáló tényező a névválasztásban" (235–79) című tanulmányukban a keresztnévadási szokások változásainak okait tárják föl.

A folyóirat harmadik részében az irodalmi névadással foglalkozik két tanulmány. LEONARD R. N. ASHELY „Tanulmány az irodalmi nevekről az Egyesült Államokban: elemzés és javaslat" című munkájában (279–305) az amerikai irodalmi nevek vizsgálatához kíván néhány általános szempontot megfogalmazni. Mellette találjuk CHARLES VANDERSEE „Elnevezések meghatározó amerikai regényekben: intertextualitás Ellison, Vonnegut és Kingston műveiben" (305–27) című írását is.

A negyedik tematikus egységben találjuk CHRISTINE DE VINNE tanulmányát (327–46), mely az olyan ohioi vállalatok neveit elemzi, amelyek a tulajdonos családi nevét viselik.

A kötetet két kritika zárja: EDWARD CALLARY az „Amerikai családnevek szótárá"-ról (349–54), THOMAS J. GASQUE pedig az „Őshonos amerikai helynevek az Egyesült Államokban" című könyvről (354–61) írt bírálatot.

4. A 2004-es folyóirat az onomasztika tanításával, annak fontosságával és módszertani kérdéseivel foglalkozik. A kötet tanulmányai sokféle szempontból igyekeznek megközelíteni a névtan oktatásának kérdését. A kötet nyitó tanulmányát a meghívott vendégszerkesztő, a norvég BOTOLV HELLELAND írta „Névkutatás és -tanítás: néhány bevezető gondolat" (7–19) címmel. A szerző általánosan szól e terület tanításának összetett feladatáról, annak kihívásairól. Hangsúlyozza a névtan interdiszciplinaritását, piaci és tudományos értékét, és szorgalmazza a korszerű tanítási módszereket alkalmazó új tankönyvek írását.

A további tanulmányok közül több is egy-egy kutató által vezetett névtani kurzus tematikáján keresztül igyekszik képet adni a különböző országokban folyó névtanoktatásról. Az angol W. F. H. NICOLAISEN „A nevek tanítása: személyes beszámoló" (19–28) című írásában összefoglalja mindazt a tapasztalatot, gyakorlatot, amelyet a különféle névtani kurzusok, képzések során szerzett. RITVA LIISA PITKÄNEN (29–43) a Finnországban folyó kutatásokról, az egyetemeken folyó névtani kurzusokról és a névtani PhD-képzésről számol be. GRANT SMITH „A névtan tanítása az Egyesült Államokban" (45–61) című munkájában hangsúlyozza a névtan oktatásának szerepét az irodalmi alkotások megismerésekor. ENZO CAFFARELLI (61–76) a Tor Vergata Római Egyetemen tartott névtani kurzus anyagának és tapasztalatainak bemutatásával bizonyítja az onomasztika interdiszciplináris voltát. DUNJA BROZOVIĆ RONČEVIĆ (77–90) a megélénkülő horvátországi névtanoktatást, azon belül is egy új doktori részprogramot (Európa a nevek kontextusában) ismertet. A belga JEAN GERMAIN hazája három francia nyelvű egyetemének (Brüsszel, Liege, Louvain-la-Neuve) 50 éve a tantárgykínálatában szereplő névtani kurzusait írja le. A kanadai szerző, HENRI DORION (99–108) „Helynevek és oktatás: néhány gyakorlatias megjegyzés" című tanulmányban a földrajzi nevek és más tudományterületek összefüggését hangsúlyozza. KARLHEINZ HENGST (107–25) a névtan tanításának kialakulását, hagyományait vázolta föl a lipcsei névtani iskola történetén keresztül.

STEFAN HACKL (127–38) a 2003–2004-es tanévben a regensburgi egyetemen tartott, „Nevek a közéletben" című névtani kurzusának bemutatásán keresztül fogalmazza meg napjaink egyetemi névtani képzésének kérdéseit. RUDOLF ŠRÁMEK (139–48) a brnói Masaryk Egyetemen folyó névtani kurzusok tematikáját mutatja be. RAINER FRANK (149–59) egy, a német általános iskolások körében alkalmazott névtani projektet ismertet. Az osztrák ROMAN STANI-FERTL (161–8) a földrajzoktatás és a névtan összefüggéseit elemzi. „A személynevek tanítása: egy norvég perspektíva" (173–94) című írásában GULBRAND ALHAUG a személynevek tanulmányozásának interdiszciplináris voltát emeli ki. STAFFAN NYSTRÖM egy 2001 őszén, a stockholmi egyetemen történt kísérletet ír le, mely a résztvevő diákokkal a *torp*-ra végződő neveket vizsgálta Östergötlandban. INGE SÆRHEIM „Helynévkutatás és tanítás: kultúrtörténet és kulturális tapasztalatok" (217–43) című tanulmánya a helynévkutatás módszertani kérdéseivel foglalkozik a felső tagozaton és a középiskolában. A szerző számos példán keresztül mutatja be, hogy hogyan lehet a neveket (főként a helyneveket) a különböző szinteken, többféle tantárgy keretében tanítani. A dán szerzőpáros, BERIT SANDNES és PEDER GAMMELTOFT (243–63) egy nem névtani kurzusban a névtani fogalmak ismeretének és használatának fontosságát, szerepét mutatja be.

A kötet záró tanulmányaiban egy-egy adattár, illetve számítógépes program használata áll a középpontban. A holland FERJAN ORMELING (264–74) a földrajzi neveknek az internet segítségével történő tanításáról szól, bemutatva az ICA (International Cartographic

Association) honlapját (http://lazarus.elte.hu/cet/modules/toponymy/index.html) és használatát. NAFTALI KADMON (275–287) a helyneveknek a GIS (Geographic Information Systems) segítségével történő egyetemi szintű tanításáról ír. A kanadai HELEN KERFOOT (289–303) az Egyesült Államokban folyó földrajzinév-standardizáció folyamatának az oktatásban történő alkalmazására ad ötleteket.

RAÁTZ JUDIT – BACSKÓ MÁRTA

ACTA ONOMASTICA 48. (2007)
Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK
Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, 281 lap

1. A cseh névkutatás folyóirata ez évben 16 tanulmányt és a szokásos rovatokat tartalmazza. A tíz cseh nyelvű tanulmány mellett három lengyel, két angol és egy szlovák is olvasható a többségükben cseh szerzők tollából.

2. Tanulmányok. – Hat helynévtani, négy személynévtani és hat egyéb névtani kérdést tárgyaló tanulmányt tartalmaz a folyóirat. – Helynévtan: M. CZAPLICKA-JEDLIKOWSKA lengyel nyelven ír a Délnyugat-Lengyelországban lévő, a cseh határhoz közeli Kotlina Kammiennogórska hegycsúcs-, hegygerinc- és lejtőneveiről (11–21). R. DITTMANN tollából arról olvashatunk, hogy a „Kralicei Biblia" 1766-os hallei kiadása hogyan szabott a későbbiekben is uralkodó irányt az Újtestamentum helyneveinek cseh fordításában (22–31). †J. DOMAŃSKI lengyelül ismerteti 14 északkelet-csehországi, középkori folyónév etimológiáját és jelentését (32–43). A cseh hegység, *Královka* nevéről V. LÁBUS értekezik (108–12). P. ŠTĚPÁN a tulajdonnevekből *-ina* és *-inka* szuffixumokkal történő cseh helynévképzést választotta témájául (156–64). A londoni P. WOODMAN angolul ír az exonimák tárgykörén belül a cseh földrajzi nevek angol változatairól (176–92). – Személynévtan: A nagyszombati M. BELÁKOVÁ szlovák nyelvű tanulmánya szocioonomasztikai szempontból vizsgálja az általános iskolás gyermekek becenévképzését (7–10). JAN SVOBODA munkájának, a „Régi cseh személynevek" második kötetének kiadása körüli problémákról ír L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ (125–42). A csehországi Hradec régióbeli, 16. századi adójegyzék személyneveit mutatja be S. PASTYŘÍK (143–51). P. ROŽMBERSKÝ a 17. század közepétől a 18. század közepéig terjedő időszakban keletkezett céhbeli ragadványnevek motivációját és számbeli növekedésének okát fejti ki (152–5). – Egyéb névtani kérdések: M. GIGER és P. ŠTĚPÁN a szótárakban meg nem található, így a számítógépes adatfeldolgozásban problémákat okozó szövegegységek (pl. tulajdonnevek, számtani kifejezések, internet és e-mail címek, stb.), azaz az ún. „megnevezett entitások" rendszerezését tárgyalja (44–53). E. JAKUS-BORKOWA a csillagászattal kapcsolatos intézmények, tudományos programok, asztronómiai és asztronautikai eszközök, valamint az űr megfigyelésére szolgáló tárgyak lengyel neveinek strukturális és szemantikai elemzésével (54–71), Z. JISKRA a nyugat-csehországi malmok neveinek változásaival (72–8), L. KUBA pedig a vonatok, hajók, autók, motorok és repülőgépek cseh neveivel foglalkozik (79–107). V. NIKOLIĆ szerbül adja közre a szerb és a horvát nyelvben meglévő *Čeh*

és *Bohem* népnevek történeti és névtani szempontú vizsgálatát (114–24). W. VAN LANGENDONCK leuveni nyelvész angol nyelven írt tanulmányában a pragmatika, a szemantika és a szintaxis hármasának ötvözetében ad definíciót a tulajdonnevekről (165–75).

Diplomamunkákból és szemináriumi dolgozatokból. – A prágai M. HAMPLOVÁ munkája Közép-Csehország négy falvának körzetében lévő, ember által nem lakott területek elnevezéseit mutatja be (193–202).

Vélemény. – JOSEF KAVKA cseh geológus a cseh térképeken lévő, tévesen írt helyneveket közöl írásában (203–5).

Recenziók. – Hat önálló, két személynévi és négy helynévi témájú művet ismertetnek cseh nyelven (206–18).

Krónika. – E részben KAREL OLIVA életművének méltatása olvasható születésének évfordulója alkalmából (221–31), s megemlékeznek a cseh névkutatás elhalálozott nagyjairól, közölve a munkáikból válogatott bibliográfiát (231–8).

Figyelő. – E rovat névtani híreket és kommentárokat ad közre. Elsőként olvashatjuk a Névtani Értesítő 27. és 28. számának recenzióját (240–2), majd német, szerb, szlovén, lengyel, bolgár, orosz, ukrán és több cseh névtani kiadvány rövid ismertetését (242–69), s mellettük egy magyar vonatneveket ismertető rövid írást is (268). Ezután a cseh internetes térképek elérhetőségei kerülnek felsorolásra (269–72), majd egy beszámoló következik a Cseh Névtani Bizottság 2002–2006-os működéséről (272–4).

A folyóiratot a szerzőknek szóló tájékoztató, a 2007-ben beérkezett könyvek és folyóiratok felsorolása, végül a Cseh Nyelvtudományi Intézet nem névtani vonatkozású kiadványainak rövid ismertetése zárja.

HELTOVICS ÉVA

ONOMASTICA 51. (2006)
Főszerkesztő: ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA
Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Instytut Języka Polskiego PAN, Krakow, 416 lap

1. KAZIMIERZ RYMUT, az Onomastica eddigi főszerkesztője 2006-ban elhunyt. Helyét ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA, a korábbi szerkesztőségi titkár vette át. Az általa és ROBERT MRÓZEK által RYMUTról írt megemlékezés nyitja az 51. évfolyamot.

2. A kiadvány tizennégy tanulmányt tartalmaz; ezek fele személyneveket tárgyal. W. PIANKA a szláv nyelvek női személy- és becenévképzésébe integrálódott keresztény, zsidó és muszlim névadási hagyományt vizsgálja (129–44); B. HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH orosz nyelvű írásában a 15–16. századi Észak-Ruténiában köznevekből és ragadványnevekből keletkezett családnevekkel foglalkozik (145–97); A. NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA a lidzbarki kamarabíróság területéről, a 16–18. századból származó helynévi alapú családneveket vesz számba (199–214); I. MATUSIAK Jeziorany körzetének 17–18. századi, lengyel és német helynévi alapú családneveit fogja vallatóra (215–28); M. GRAF és M. KORZENIOWSKA-GOSIENIECKA a 2000. január 1-je után született poznaniak keresztneveit

tekinti át (229–41). H. GÓRNY 19–20. századi emlékiratokban metaforikusan használt tulajdonneveket tanulmányoz (242–58); E. JAKUS-BORKOWA pedig híres lengyelekről elnevezett virágok (klematisz-, azaz iszalagfajok) neveit vizsgálta (259–69). – A két helynévi témájú írás közül K. ZIERHOFFER és Z. ZIERHOFFEROWA a helynevekben történt fonetikai változásokat, az akcentus, az archaizmusok, a nyelvjárások és a koartikulációs folyamatok hatását vizsgálja (73–103); T. WĘGRZYN pedig a Bieszczady-hegység 149 lengyelországi hegynevének etimológiájáról, motivációjáról ír (105–28). – A névkutatás egyéb területeit öt tanulmány képviseli: R. ŠRÁMEK a szláv nyelvek névtanának kialakulásáról, fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről számol be, s rámutat a legjelentősebb kidolgozott, illetve még kidolgozásra váró területekre (9–26). Három tanulmány is olvasható a globalizáció hatásairól: E. RZETELSKA-FELESZKO arról ír, hogy a tulajdonnevek körében két párhuzamos tendencia fedezhető fel a szláv országokban: egyrészt a globalizáció érvényesíti hatásait, másrészt fennáll az igény a tulajdonnevek nemzeti jellegének őrzésére (27–35). A. CIEŚLIKOWA különböző tulajdonnévtípusokkal példázza a globalizáció hatásait a szláv nyelvekben (37–49). L. DIMITROVA-TODOROVA orosz nyelvű írásában a globalizációnak a bolgár és a lengyel intézménynevekre gyakorolt hatását hasonlítja össze (51–63).

3. A tanulmányok után 16 (többnyire német és lengyel) munka recenziója következik, a folyóirat utolsó rovatában pedig az új főszerkesztő, ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA, továbbá STANISŁAW ROSPOND munkásságának méltatását, valamint két lengyel névtani konferencia beszámolóját olvashatjuk.

HELTOVICS ÉVA

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 87–88. (2005)
Szerkesztette: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2005. 467 lap

1. A Namenkundliche Informationen évente egyszer jelenik meg, az 1990. szeptember 22-én Lipcsében megalakult Német Névtudományi Társaság támogatásával. A szerkesztők a 2005-ös évfolyamtól néhány helyen megváltoztatták a folyóirat eddigi arculatát: a jövőben rendszeresen olvashatunk benne diplomamunkákról, doktori értekezésekről, fiatal kutatók új kutatási eredményeiről, és a tanulmányok szerzőinek címét is közzéteszik. A folyóirat vonatkozó évfolyamának tartalmát a következőkben ismertetjük:

2. Tanulmányok. – Vincent BLANÁR „Hogyan alakul a jövőben a névtan elmélete?" című értekezésében a „Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastic" [Tankönyv a névtani kutatásokhoz. Különböző névfajták és az alkalmazott vizsgálati módszerek] című tanulmánykötetről (ANDREA BRENDLER – SILVIO BRENDLER szerk. Hamburg. 2004) fejti ki gondolatait (17–31). HERBERT WOLF tanulmánya történeti és kultúrtörténeti adatok felhasználásával *Drezda, az Elba Firenzéje* elnevezés kialakulásának körülményeit és idejét határozza meg (33–56). WALTER SPERLING írása a döntéseket hozó hivatalos szervek figyelmébe ajánlja azt a körülményt, hogy a geográfusok

véleményét a földrajzi elnevezések változtatásánál vagy új elnevezések meghozatalánál nem veszik figyelembe, pedig arra sok esetben nagy szükség lenne (57–87). WULF MÜLLER a francia svájci földrajzi nevek segítségével arra a kérdésre keresi a választ, hogy a középkori latin *vallis* szó 'völgy', valamint 'körzet, kerület, járás, megye' jelentései között milyen összefüggés mutatható ki (89–98). MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA tanulmánya a patrocíniumokat vizsgálja a lengyelországi víznevekben, típusokat különít el, és az egyes típusok eloszlását térképlapokon is szemlélteti (99–111). WALTER WENZEL, a kiváló német szlavista az Alsó-Lausitz területén található településnevek etimológiájához új, eddig nem publikált, 16–17. századi levéltári adatokat tesz közzé (113–35). KERSTIN GEBUHR a Thietmar merseburgi püspök (975–1018) krónikájában szereplő *Liubusua* vár földrajzi helyét próbálja meghatározni nyelvi adatok felhasználásával (137–50). WERNER MÜHLNER a településnevekben található ópoláb személynevek alaktani sajátságait mutatja be, és új szófejtéseket is ad (151–7). Brandenburg, Holstein és Niedersachsen tartományok településneveiben előforduló ópoláb személynevekről a folyóirat már több cikket közölt (2000: 113–19, 2001: 195–204 és 2002: 96–118). KLAUS MÜLLER ezúttal Sachsen-Anhalt tartomány Altmark és Jerichower Land járásaiból olyan településneveket tesz közzé, melyekben kimutathatók az ópoláb személynevek (159–69). HELMUT PROTZE a Gölnicbánya legrégibb városkönyvében (15–16. század) található személynevekből következtet a német–szlovák nyelvi kapcsolatokra (171–180). ANDREA BRENDLER és FRANCESKO IODICE Alberto Bevilacquával, az ismert olasz íróval, rendezővel és újságíróval készített interjúja bepillantást nyújt az írói névadás műhelytitkaiba (181–92). SILVIO BRENDLER a névkutatásban eredményesen alkalmazható új segédeszközről, a kartográfiai szoftverről ír (193–200). MARGIT HARTIG munkája a lipcsei vendéglők névanyagát elemzi, bemutatja az egyes névtípusokat, és ismerteti a névadás motivációit is (201–17).

Recenziók, új kiadványok. – A rovatban amerikai, angol, cseh, holland, izraeli, kazah, lengyel, litván, német, norvég, orosz, osztrák, román, spanyol, svájci, svéd, szlovák, ukrán és üzbég kiadványokat ismertetnek (219–347).

A **Folyóiratszemlében** a Beiträge zur Namenforschung 39–40. számait (Heidelberg, 2004–2005); a Blätter für oberdeutsche Namenforschung 38–39, 40–41. évfolyamait (München, 2001–2004); a Niederdeutsches Wort 41–45. (Münster, 2001–2004) és a Mutterspache 115/1–4. számait (Wiesbaden, 2005); a Der Sprachdienst 49/1–6. évfolyamait (Wiesbaden, 2005); a Niederlausitzer Studien 28–31. számait (Cottbus, 1997, 1999, 2001, 2004); a Lětopis 49–52. évfolyamait (Bautzen, 2002–2005); a Rivista Italiana di Onomastica 10/1–2, 11/1–2. (Róma, 2004–2005); a Names 51/3–4., 52/1–4., 53/1–3. (New York/Geneseo, 2003–2005) és a Névtani Értesítő 26. számát (Bp., 2004) mutatják be röviden (349–62).

Közlemények, méltatások. – A folyóirat beszámol a humán tudományok központjában megrendezett konferenciáról (Lipcse, 2003) (363–4); a nemzetközi névtani szimpóziumról (Zadar, 2004) (365–9); a 16. szlovák névtani konferenciáról (Bratislava, 2004) (371–4); az Aleksandras Vanagas tiszteletére tartott nemzetközi konferenciáról (Vilnius, Litvánia, 2004) (375–9); a Magdeburg ezerkétszáz éves fennállása alkalmából rendezett tudományos ülésről (Magdeburg, 2004) (381–5); a személynév-tanácsadó megalakulásának tizedik évfordulóján tartott emlékülésről (Lipcse, 2005) (387–96); a több nyelvet használó területeken a kisebbségek névadásával foglalkozó nemzetközi tanácskozásról (Leeuwarden, Hollandia, 2005) (397–404); az elgersburgi kastélyban

megtartott dűlőnév-konferenciáról (Elgersburg, Németország, 2005) (405–8); valamint a Baskír Köztársaságban folyó névkutatás eredményeiről (409–13). A lapban köszöntik Milan Majtánt, Volkmar Hellfritzschet, Rosemarie Gläsert, George Redmondst 70., Ernst Eichlert 75., Horst Naumannt 80., Karl Bischoffot pedig 100. születésnapja alkalmából (415–48).

Krónika. – A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be 2004. november 6. és 2005. november 14. között.

VINCZE LÁSZLÓ

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 89–90 (2006)
Szerkesztette: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2006. 509 lap

1. A 89–90. számtól kezdve a folyóirat új fedőlappal jelenik meg, és színes illusztrációkat is közzétesz. A szerkesztők igyekeznek következetesebben alkalmazni az új helyesírási szabályokat, és nagy hangsúlyt fektetnek a tanulmányok, információk tetszetősebb, áttekinthetőbb megjelentetésére. Ettől a számtól kezdve a lap szerkesztése és a nyomdai munkák a Lipcsei Egyetemen folynak. A folyóirat legújabb számának tartalmát a következőkben ismertetjük:

2. Tanulmányok. – ALBRECHT GREULE a Mainzi Tudományos Akadémián 1960–2005 között folyó németországi és európai víznévkutatási projekt tudományos eredményeit tekinti át cikkében, és megfogalmazza azokat a célokat, melyek a jövő kutatóira várnak (13–30). ERNST EICHLER több évtizede foglalkozik a szláv–német nyelvi érintkezések kérdéseivel. Az itt közölt írásában Sachsen, Sachsen-Anhalt és Türingia tartományok szláv alapokra visszamenő földrajzi neveinek vizsgálati lehetőségeiről értekezik, és a közeljövőben megvalósítandó szintézis körvonalait vázolja fel (31–41). KARLHEINZ HENGST cikkében egy rejtélyes kelet-türingiai településnév (1212, 1288–1350: *Triptes;* 1317, 1328, 1331: *Tryptes;* 1327: *Triptis;* 1378, 1382: *Tryptis*) eredetét tárgyalja, új szempontok figyelembevételével (43–52). WALTER SPERLING tanulmánya a Cseh Korona országaiban (Csehország, Morvaország, Osztrák-Szilézia) a fákkal, az erdővel, az erdőgazdasággal, valamint az erdőirtással kapcsolatos földrajzi neveket vizsgálja (53–68). KLAUS MÜLLER Brandenburg tartományban, az egykori ópoláb nyelvterületen fellelhető, növénynevekre visszavezethető településneveket elemzi, és számos adattal gazdagítja a kiadás előtt álló ópoláb lexikon szókészletét (69–80). JÓZEF DOMAŃSKI az 1945 után Lengyelországhoz csatolt Szilézia eredeti szláv, illetve (egy nyelvészekből, történészekből és geográfusokból álló bizottság által) a II. világháború után megváltoztatott földrajzi elnevezései közötti összefüggésekre és ellentmondásokra hívja fel az olvasó figyelmét (81–107). JÜRGEN UDOLPH számos példával bizonyítja, hogy a népek vándorlása és a földrajzi nevek költöztetése között szoros összefüggés mutatható ki (109–30). MATHIAS SPRINGER cikkében a 6. századi történetíró, Jordanes „Gettica” című művében előforduló

népnevekből és földrajzi nevekből arra a következtetésre jut, hogy a gótok őshazája valahol a Skandináv-félszigeten lehetett (131–47). ECKHARD EGGERS az adatbankokra épülő névtani kutatásokról (149–58), VOLKMAR HELLFRITZSCH pedig a digitálisan tárolt utcanevek (telefonkönyvek adatai) kiértékeléséről számol be (159–82). ROSA KOHLHEIM és VOLKER KOHLHEIM a német nyelvterület nagyobb városainak névanyagát feldolgozva, levéltári adatok alapján (okmánytárak, városkönyvek, adóösszeírások stb.) azt vizsgálja, hogy a középkori, 12–15. századból származó német utcanevek *Gasse* és *Straße* alapelemei a teljes német nyelvterület mely részein fordulnak elő a leggyakrabban (183–208). OKSANOVA VRUBLEVSKAJA írása az orosz és német nyelvekben a különböző rendezvények neveivel (ünnepek, kiállítások, történelmi évfordulók, fesztiválok stb.) foglalkozik, vizsgálja a nevek szerkezetét, és példákkal szemlélteti a két nyelvben a tulajdonnévvé válás különböző szakaszait (209–19). DIETLIND KRÜGER egy új forrásművet mutat be: a 18. század elején Hans August Nienborg geodéta Lipcséről készített részletes felmérését. Ebben megtalálható a város lakóinak névjegyzéke, foglalkozása, címeik, társadalmi rangjuk, tisztségeik; egy részletes utcanévjegyzék; valamint a házak, építmények és intézmények nevei (221–37). ANJA UDOLPH a dán családnevek 1526–2005 közötti változását mutatja be, és ismerteti a családnévkutatás legújabb eredményeit (239–68). IRINA MIHAJLOVNA GANŽINA egy történeti keresztnévszótár terveiről számol be, melyben egy tájegység vagy közigazgatási terület valamennyi keresztnévváltozatát megtalálhatjuk (269–82). LJUBOV ROMANIVNA OSTAŠ 2005-ben megvédett doktori értekezésében az ős- vagy ószláv alapokra visszamenő cseh személyneveket elemzi (283–301). SILVIO BRENDLER az angol keresztnévkutatás négyszáz éves történetét mutatja be az (303–15), másik írásában pedig az angol családnevekben megfigyelhető változásokra hívja fel figyelmünket. Például a szóösszetétellel alakult családnevekre: *Roehlkepartain* = *Roehlke* + *Partain,* valamint a szókeveredéssel keletkezett családnevekre: *Kolburn* = *Kowal* + *Burns* (317–20). ANDREA BRENDLER az olasz íróval, újságíróval, Luigi Malerbával készített interjút az írói névadásról (321–30). EWA WOLNICZ-PAWLOWSKA a szláv névtani enciklopédiát mutatja be. A mű elkészítésében cseh, szlovák, német, orosz, ukrán, fehérorosz, bolgár, macedón, szerb, horvát és szlovén kutatók vettek részt (331–48).

Recenziók, új kiadványok. – A rovatban amerikai, baskír, cseh, lengyel, magyar, német, orosz, osztrák, svéd, szlovák és ukrán kiadványokat ismertetnek (349–454).

A **Folyóiratszemlében** a Beiträge zur Namenforschung 41/3–4. (Heidelberg, 2006) és a Muttersprache 116/1–3. számait (Wiesbaden, 2006); a Der Sprachdienst 50/1–5. (Wiesbaden, 2006) és a Naamkunde 34/1–2, 35. évfolyamait (Leuven/Amsterdam, 2002–2004); a Rivista Italiana di Onomastica 12/1. (Róma, 2006); a Names 54/1–3. (New York/Geneseo, 2006); a Névtani Értesítő 27. (Bp., 2005) és a Nomina Africana 19/1. számát (Dél-afrikai Köztársaság, 2004) mutatják be röviden (455–68).

Közlemények, méltatások. – A folyóirat beszámol a 21. névtani szimpóziumról (Karls am Großglockner, 2006) (469–74) és a 22. romanisztikai tanácskozásról (Trier, 2006) (475–8). A lapban végső búcsút vesznek Emilia Crometól (1913–2006) és Vladimir Nikolaevič Toporovtól (1928–2005), s köszöntik Wilfried Seibickét 75. születésnapja alkalmából (479–90).

Krónika. – A folyóirat utolsó rovata a 2005. szeptember 16. és 2006. december 6. közötti legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be.

VINCZE LÁSZLÓ

ZUNAMEN/SURNAMES 1–2. (2006–2007)
Zeitschrift für Namenforschung/Journal of Name Studies
Főszerkesztő: SILVIO BRENDLER
Baar-Verlag, Hamburg
2006/1–2. 200 lap, 2007/1–2. 203 lap

1. A Zunamen (ZN.) című német folyóirat első évfolyama 2006-ban, a második 2007-ben, két-két füzetben jelent meg. A folyóirat céljáról, profiljáról a főszerkesztő rövid bevezető írásában tájékoztatja az olvasót (BRENDLER 2006: 5–7, 109–10). A periodika elsődleges célja eszerint, hogy olyan családnév-kutatási tárgyú, illetve ahhoz szorosan kapcsolódó vizsgálatokat, eredményeket mutasson be, amelyek a mai családnévkutatás speciális problémaköreire fókuszálnak, például a családnévkutatás módszertana, bírálata, terminológiája, forrásai stb. BRENDLER részletesen elemzi a folyóirat címét a német személynévkutatás eddigi terminológiai problémáival összekapcsolva. Megállapítja, hogy a *Familienname* 'családnév' terminust sokszor nem a tulajdonképpeni jelentésében használjuk, azaz nem valamely családhoz való tartozás kifejezésére. Ennek pontos magyarázatát WILFRIED SEIBICKE (2006: 143–6) tanulmányában találjuk meg (l. alább). Hasonló probléma áll fenn a családnevek kialakulásának vizsgálatakor, hiszen két terminus használatos egymás mellett: *Beiname* 'megkülönböztető név' és *Familienname* 'öröklött, családi név'. Az átfogó *Zuname* terminussal jelöljük meg az utónév, keresztnév mellett álló nevet. A *Zuname* terminus angol megfelelője nem a *surname,* ami tulajdonképpen a folyóirat angol címe, hanem a *to-name,* amelyet azonban a standard angol – így a fordítás sem – használ. A főszerkesztő további bevezető cikkei egy-egy gondolatmenet – a nevek időbeliségének fogalma, szinkrónia és diakrónia a családnévkutatásban, interdiszciplinaritás és internacionalitás: tudományágak a családnévkutatás szolgálatában és a névtan mint nemzetközi diszciplína (2007: 5–6, 105–6) – rövid összefoglalói. A kötetek további állandó rovatai a következők: tanulmányok, kisebb közlemények és ismertetések; a köszöntések és visszaemlékezések külön rovatban jelennek meg. Az alábbiakban ebben a sorrendben ismertetjük a megjelent írásokat.

2. Tanulmányok. – A négy kötetben összesen 15 tanulmány jelent meg, többségük németül, emellett angol, francia és orosz nyelven; az utóbbihoz angol absztrakt is tartozik. Az angol családnévkutatás 400 évével foglalkozik SILVIO BRENDLER (2006: 11–20). William Camden angol tudós „Remaines of a greater worke" (1604) című művének névtani tárgyú fejezeteiből részletesen idéz, a névadás és névhasználat problémaköreit, a családnevek fajtáit tárgyalja, majd 19. és 20. századi angol családnév-monográfiákat sorol fel. Hasonló témájú következő cikkében ugyanő (2006: 119–43) angol kutatások tapasztalatai alapján megfogalmazza a névkutatás általános elveit, illetve annak problémás kérdéseit. Foglalkozik terminológiai kérdésekkel, meghatározza a nevek szerepét a kommunikációban, névpragmatikai megközelítésben. KARLHEINZ HENGST (2006: 37–47) az orosz személynévkutatás mai helyzetét tekinti át a 20. században megjelent kézikönyvek,

szótárak tükrében. Kitekintést tesz a névtan jövőjére, leírja, hogy milyen feladatai vannak az orosz személynévkutatásnak. WILFRIED SEIBICKE (2006: 143–6) fent is említett cikkében röviden tárgyalja a vezetéknevekre utaló terminusokat, majd megállapítja, hogy a *Familienname* 'családnév' műszó elvesztette eredeti funkcióját, hiszen olyan nevek mellett említjük, amelyek nem családot jelölnek. Példaként egy olyan család neveit tárja elénk, amelynek minden tagja különböző vezetéknevet visel. Végül új terminusként bevezeti a *Zuname* műszót, ami jelentéséből adódóan ('hozzárendelt név') a legalkalmasabb a 'vezetéknév' megnevezésére. SILVIO BRENDLER (2007: 21–43) a családnévrendszerezés nehézségeit mutatja be, részletesen kitérve a motivációs kategorizálás bizonytalan voltára. A családnévképzés szemantikájának (Wortbildungssemantik der Zunamen) egyik összetevője alapján (deskriptív konnotáció) új szempontú családnév–rendszerezést közöl. Az így létrehozott kategóriák címében az jelenik meg, amit az adott családnév konnotál.

VOLKMAR HELLFRITZSCH (2006: 21–36) a *Pechstein/Bechstein* családnév etimológiáját fejtegeti: az eddigi nézeteket cáfolva a *pechstein* 'fenyőszurokkő' jelentésű közszót teszi meg a tulajdonnév alapjául. A két családnévváltozat térbeli kiterjedéséről névföldrajzi információkkal szolgál. IWAN WMFFRE (2006: 147–76) röviden áttekinti Wales történelmét és műveltségét, az évszázadok alatt végbemenő társadalmi változásokat ugyanis jól tükrözik a walesi személynevek. A személynevek kategorizálása több szempontú, a szerző összehasonlítja különböző századok névdivatját, illetve névgyakorisági adatokat is közöl. ANDREA BRENDLER (2006: 112–8. és 2007: 108–15) a Benito Pérez Galdós „Doña Perfecta" és „Tristana" című, 19. századi regényeiben szereplő személynevek funkcióit vizsgálja. A szereplők nevei nem a névviselőkhöz köthetők, hanem más szereplőkről árulnak el információt: a személyek különös kapcsolata ugyanis a nevükben tükröződik. PIERRE-HENRI BILLY francia nyelvű cikke (2007: 8–20) egy 13. századi okcitán nyelvű adománylevelet vizsgál, annak személyneveit motivációs szempont szerint rendszerezi, illetve a nevek etimológiáját fejtegeti. ALEKSZEJ GENNAGYEVICS MOSZIN orosz nyelvű cikkében (2007: 116–56) az Urál-vidéki családneveket vizsgálja. Egy készülő orosz családnévszótár regionális gyűjtését mutatja be, 17. századi családneveket rendszerez. DIARMUID Ó MURCHADHA (2007: 157–75) az ír nevek több évszázadra visszavezethető angolosodásával foglalkozik. Az angol és ír nyelv különbségének hatása a névhasználatban ma is megmutatkozik. A tanulmány információt ad a 12. századi névhasználatról, de a 20. századi változásokra is kitér. A szerző családnevekkel, keresztnevekkel, becenevekkel egyaránt foglalkozik, azok motivációját, etimológiáját, illetve névképzők elemzését olvashatjuk a cikkben.

JÜRGEN UDOLPH (2006: 48–75) a digitális családnévjegyzékek felhasználhatóságának lehetőségeivel foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy a családnevek kutatásában kiemelten fontos forrássá váltak a digitális telefonjegyzékek. A CD-ROM adatait felhasználó program térképre vetíti a családneveket. A szerző leírja a munka pontos módszerét, a nevek abszolút és relatív kiterjedésének különbségét. Több névpéldán mutatja be a program működését és felhasználhatóságát. VOLKMAR HELLFRITZSCH (2007: 44–59) nyelvjárási különbségeket állapít meg térképre vetített családnevek segítségével; a *Lessig ~ Lässig ~ Lessing* nevek etimológiáját vizsgálja, neves kutatók álláspontját teszi egymás mellé, és a nevek változatait gyűjti össze. Egyes névmonográfiák adatait használja fel arra, hogy térképen mutassa be a nevek gyakoriságát és a változatok lokalizálását. Hasonlóképp teszi ezt ROSA és VOLKER KOHLHEIM (2007: 60–73), akik a *Blaha, Brichta, Hagen,*

Quakatz, Sticht családnevek gyakorisági adatait mutatják be térképek segítségével. Társadalomtörténeti tényeket felhasználva vizsgálják, hogy a nevek szétterjedéséről vagy poligeneziséről beszélhetünk-e.

3. A kisebb közlemények rovat öt cikkének témája azonos: a szerzők digitális névjegyzékeket, adatbázisokat vizsgálnak, azok felhasználási lehetőségeit közlik, használatbeli problémákat és lehetséges megoldásukat tekintik át. Valamennyi szerző megállapítja, hogy a számítógépes adatbázisok létrejötte új korszakot nyit a névkutatásban; a névföldrajzi vizsgálatokhoz például elengedhetetlen segítséget nyújt.

4. A folyóiratban megjelenő ismertetések angol, német és spanyol nyelvű, személynévtani tárgyú könyveket, szótárakat mutatnak be.

F. LÁNCZ ÉVA

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 12. (2007)
Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI
Società Editrice Romana, Róma, 2007. 784 lap (1. 418 lap, 2. 366 lap)

A RIOn. 2007. évi tartalmát a fontosabb rovatokat sorra véve ismertetjük az alábbiakban.

1. Tanulmányok. – A személynevek körében: A. FINOCCHIARO a palermói Santo Spirito lelencházba 1846-ban bekerült gyermekeknek adott összesen 312 vezetéknevet (és ezek mai továbbélését) vizsgálja, azt is kimutatva, hogy – lévén ezek 92%-a helynévi eredetű – a névadó melyik földrajzinév-lexikont használhatta a nevek kiválasztásakor (9–36). M. LENCI a „koloniális eredetű" (azaz az olasz meghódított területekre utaló: *Adua, Ambalagi, Asmara* stb.) olasz vezetéknevekről, ill. ezek kitett gyermekeknek adásáról ír (37–50). M. TASSO, G. CARAVELLO és E. LUCCHETTI a Ligur-tenger és a Felső-Tirrén-tenger (beleértve Korzikát, Szardíniát és a kis szigeteket is) területének vezetéknévmegoszlásait vizsgálja, különös tekintettel történeti, földrajzi és genetikai aspektusukra (137–50); J. GERMAIN francia nyelvű tanulmányában a Belgium vallon területén fellelt (legalább 25 személy által viselt) 648 mai olasz családnevet elemzi (503–30). Nyelvtörténeti dokumentációra épül E. PIQUER FERRER spanyol nyelvű tanulmánya a *longobardus* népnévnek a középkori európai személynévadásban játszott szerepéről (91–136). Az utóneveknek az egyes itáliai dialektusokban köznevesüléssel kialakult 'buta' jelentéseit (pl. *Domenico* → lombárd *ménga* 'buta') elemzi R. BRACCHI „Nomen non tamen omen" című, az onomasziológia és a deonomasztika határterületén elhelyezkedő értekezése (51–90). – A helynevek körében: L. DI VASTO és J. B. TRUMPER tanulmánya a calabriai Castrovillari helyneveit elemzi, különös tekintettel a nagy számú fitotoponimára és a kb. 50%-nyi görög (közelebbről: bizánci) eredetű elemre (429–59). O. LURATI (461–74) és M. MAXIA (475–81) tanulmányában konkrét etimológiai javaslatok és helyazonosítási megoldások szerepelnek. A helynévvizsgálatok egy lehetséges új kutatási irányára lehet példa V. BÄSSLER francia nyelvű tanulmánya, melyben a kutató a québeci helyneveknek az élőbeszédben, a beszélgetésekben való használatáról tesz megállapításokat (483–502).

Az irodalmi névadás témakörét E. CAFFARELLI írása képviseli: ő Giuseppe Marotta prózájának névhasználatával kapcsolatban is arra a következtetésre jut, hogy – más mai nápolyi írókhoz hasonlóan – nála sincs a személyneveknek a puszta denotáláson túli egyéb funkciója (531–7). A tulajdonnevek fordításának speciális, a képregény műfajához kötődő aspektusaival foglalkozik G. GARZONE tanulmánya: Walt Disney egyes rajzfilmfiguráinak olasz névfordításaiból az tűnik ki, hogy nem az eredeti név „jelentésének" pontos áttétele, hanem az eredetivel megegyező funkciójú, a képi világhoz is kapcsolódó ekvivalens megtalálása a fordítók elsődleges szempontja (151–66).

Vita. – B. PORCELLI „*Despina* és a Così fan tutte többi neve Da Pontétől Mozartig" című tanulmányában megerősíti azt a közelmúltban a szakirodalomban vitatott véleményt, hogy a híres opera három nőalakjának neve (ol. *Fiordiligi, Dorabella, Despina*) bizonyos közvetítésekkel Ariosto neveire *(Fiordiligi, Doralice, Fiordispina)* megy vissza (168–72).

Kisebb közlemények. – C. A. MASTRELLI a 100 éves „Archivio per l'Alto Adige" alapítójának, Ettore Tolomeinek és családjának utónévadási történetét foglalja össze (174–7). G. RAPELLI az etruszk nyelv egyik hangtörvénye segítségével ad etimológiai magyarázatot több Verona környéki helynévre, s ugyanezt felhasználva tesz javaslatot a *Róma* helynév etimológiájának pontosítására is (540–3). L. CHIAPPINELLI két Vezúv-környéki település ragadványneveit elemzi (544–7).

Körkérdés. – M. HARVALIK ÉS E. CAFFARELLI intézett körkérdést 26 ország 38 névtanosához a nemzetközi névtani terminológiáról, annak általános elfogadottságáról, a tudományág szempontjából szükséges homogenitásáról, az egyes terminusok adekvátságáról és mérhetetlen szaporodásáról stb. (181–220).

Szemle (recenziók és ismertetések). – Az összesen 17 terjedelmesebb recenzió közül 5 kongresszusi anyagot, 1 személynevekkel és 3 helynevekkel kapcsolatos köteteket, 3 az irodalmi névadáshoz kapcsolódó kiadványt, további 1-1 pedig szótárat (SCHWEICKARD: Deonomasticum Italicum), monográfiát (MARRAPODI), folyóiratot (Onoma 39 [2004]), valamint gyűjteményes, illetve névjogi kötetet ismertet. – A kisebb terjedelmű ismertetések rovataiban 21 monográfia vagy gyűjteményes kötet, 26 szótár és bibliográfia szerepel, továbbá 17 különböző névtani folyóiratról olvasható 21 ismertetés. A monográfiák között felhívjuk a figyelmet WILLY VAN LANGENDONCK 2007-ben megjelent, „Theory and Typology of Proper Names" című kötetének (621–4) és a pisai ICOS-kongresszus anyagát tartalmazó, elsőnek megjelent kötet (az irodalmi névadás) ismertetésére (256–8). A szótárak közül kiemeljük A. FERRARI fiktív irodalmi helynévi szótárát (635–6), FRASE–MATTHEWS görög személynévlexikonát (645–6) és L. MENK német–zsidó vezetéknévszótárát (647–8).

Rendezvények. – A rovat a 2006–2008 közötti időszak kb. 50 névtani eseményéről számol be (némelyikről előzetes híradás és utólagos beszámoló formájában is, mint a 2007. júniusi „Names in Economy" című, elsősorban a márkaneveket tárgyaló bécsi konferenciáról). Kiemeljük még a 2007 áprilisában Rómában lezajlott „L'onomastica di Roma. Ventotto secoli di nomi" című nemzetközi szimpóziumot. Ugyanott, a Roma Tre egyetem szervezésében tartották 2008 februárjában immár második alkalommal a „Lessicografia e onomastica" című rendezvényt.

Folyamatban levő munkák. – A rovatban a különböző országokban folyó sokszínű névtanos munkálatokról olvashatunk, melyek közül itt most csak néhány olasz vonatkozásút emelünk ki: egyéves a www.onomalab.eu olasz névtanos webhely (707); nagy terjedelmű olasz vezetéknévszótár készül a „La nostra lingua" sorozatban az UTET könyvkiadónál E. CAFFARELLI és C. MARCATO főszerkesztésében (709–11); a „Lessico e onomastica

piemontesi" torinói kutatóközpont támogatásával új névtani kiadványsorozatot indított el A. ROSSEBASTIANO (321) stb.

Névgyakorisági vizsgálatok. – E. CAFFARELLI hét dél-olasz tartomány (Lazio, Abruzzo, Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria) vezetékneveit vizsgálta (listák az első 100 leggyakoribb vezetéknévről, továbbá járási székhelyenkénti bontásban is az első 30-30 névről stb.; 331–400).

A 2006. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája – A tételek pontosabb részterületi besorolásokkal (pl. [TOP = helynévtani], [ANTR = személynévtani], [LETT] = irodalmi névadás, [NECR = nekrológ] stb.) is el vannak látva (737–62).

Nekrológ. – Giovan Battista Pellegrini (1921–2007) padovai professzortól (aki az MTA tiszteleti tagja is volt), G. Morettitől (1926–2005) és K. Rymuttól (1935–2006) kellett a közelmúltban elbúcsúznunk. A szintén 2007-ben eltávozott Kelsie B. Harder és L. Zgusta névtani vonatkozású munkásságáról a főszerkesztő adott közre rövid méltatást (725–6).

2. Magyar vonatkozású részletek. – A névtani terminológiára vonatkozó körkérdésre FÁBIÁN ZSUZSANNA válaszolt (188, 195, 201, 207–8, 214); M. HARVALIK a válaszokra alapozott összefoglalójában kiemelte (219) FÁBIÁNnak azt a javaslatát, hogy a nemzetközi terminológia egységesítésére célszerű lenne onomasziologikus alapon többnyelvű szakszótárat szerkeszteni (akár az egyes nyelvekben esetleg hiányzó terminusok megalkotásával is). A folyóirat-ismertetések rovatában szerepel a Névtani Értesítő 28. (2006) száma (278–9). A rendezvények rovatában rövid előzetes híradás szerepel a 2007. novemberi budapesti vezetéknév-változtatási szimpóziumról (699). A névtani bibliográfiába FÁBIÁN ZSUZSANNA három írása került be (745–6, 760–1).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

NOUVELLE REVUE D'ONOMASTIQUE

Société Française d'Onomastique, Párizs
43–44. (2004) Főszerkesztő: JACQUES CHAURAND
Szerkesztő: PIERRE-HENRI BILLY. 299 lap
45–46. (2005–2006) Főszerkesztő: GÉRARD TAVERDET
Szerkesztő: MARTINA PITZ. 240 lap
47–48. (2007) Főszerkesztő: GÉRARD TAVERDET
Szerkesztő: MARTINA PITZ. 287 lap

A francia névtan központi folyóirata, a Nouvelle Revue d'Onomastique (NRO) éppen huszonöt évvel ezelőtt, 1983-ban indult útjára. Elődje a nagymúltú Revue Internationale d'Onomastique (RIO) volt, amelyet Albert Dauzat alapított 1949-ben.

A folyóiratot a Francia Névtani Társaság adja ki. A rá vonatkozó információk a következő honlapon olvashatók: www.onomastique.asso.fr. Évente egy dupla szám jelenik meg, mintegy 300 lap terjedelemben.

Jellegzetes vonása az NRO-nak, hogy az egyes kötetek tanulmányai többnyire két-három nagyobb területet ölelnek fel. A tanulmányok együttese az adott kötetnek mintegy 80%-át teszi ki. További rendszeres rovatok a következők: Recenziók, Olvasmányjegyzetek, Folyóiratszemle, Információk, Nekrológok. Az Olvasmányjegyzetek körében rövid, féllapos ismertetésekkel, valamint még ennél is rövidebb közleményekkel találkozhatunk, amelyek nemegyszer különféle kiadványok névtani vonatkozásaira hívják fel a figyelmet.

A cikkek legnagyobb hányada francia nyelvű. Ugyanakkor a szerzőgárda nemzetközi irányban is bővül. A szerkesztőség azt az elvet képviseli, hogy a más nyelvű cikkek aránya ne haladja meg a 20%-ot. Ez utóbbiak körében messze a leggyakoribb a spanyol nyelv használata. Ritkábban az olasszal is találkoztunk.

A Névtani Értesítő szerkesztősége kapcsolatba lépett az NRO-val, s ennek nyomán mindkét fél kölcsönös tájékoztatást kíván adni folyóiratszemléjében a megjelenő kötetekről. Francia részről ez már meg is kezdődött. Az alábbiakban az NRO utolsó három kötetét ismertetjük.

43–44. (2004)

Tanulmányok. – **Általános névtan és módszertan.** – J. SANTANO MORENO az indoeurópai **tēu-* 'felfúj, felduzzaszt' tő származékait vizsgálja meg az újlatin nyelvekben és a baszkban (3–60). G. TAVERDET a „Patronymica Romanica" 1. kötetének megjelenése alkalmából üdvözli az újlatin történeti személynévkutatásnak ezt az alapművét (61–6). P.-H. BILLY a helynevek szintaxisára irányítja figyelmét: az alaptag és a bővítmény sorrendjének történeti alakulását elemzi a franciaországi helynevekben, különös tekintettel a gall, a latin és a germán nyelv (egymással sokszor ellentétes) szórendi szabályainak hatására (67–136). J. LACROIX a francia helynevek különböző típusaiban jelentkező *-enn-* képzővel foglalkozik, s ezt a kelta *penn-* 'fej' szóra vezeti vissza (137–51). – **Francia névtan.** – J. CHAURAND vizsgálata egy 'parlag' jelentésű champagne-i tájszóra irányul (153–69), M. TAMINE-é pedig a szintén champagne-i *Perthes* helynév előfordulásaira és etimológiájára (171–90). J.-P. CHAMBON a *Corre* helységnév víznévi eredetét mutatja ki (191–94). – **Spanyol névtan.** – C. GARCÍA GALLARÍN a spanyol személynevek latinosított alakjának használatát elemzi a 17. századig (195–210), R. CIERBIDE a középkori navarrai személynevek nyelvi rétegződésével foglalkozik (211–22), R. SABIO GONZÁLEZ pedig az *Al-Andalus* helynév gót eredetére világít rá (223–7). – **Algériai névtan.** – M. MARGOUMA az algériai helynévadás jellegzetes kategóriáit veszi számba, különös tekintettel a közszói előzmények jelentéstani típusaira (229–34).

Folyóiratszemle. – 6 külföldi névtani folyóiratról ad képet P.-H. BILLY összeállítása, mely voltaképpen az adott kötetek tanulmányainak tartalomjegyzékét közli, eredeti nyelven (235–8).

Recenziók. – Összesen 28 írást olvashatunk ebben a rovatban, ebből 22-t P.-H. BILLY tollából. Az ismertetett művek nyelvi megoszlása elég változatos: a francia mellett spanyol, olasz, német és román munkákról is képet kap az olvasó (239–84). Ezt követik a rövid **Olvasmányjegyzetek** (285–6).

Az **Információk** hírt adnak a Francia Névtani Társaság egy kirándulásáról, valamint a Társaságban tartott előadásokról (287–91).

Nekrológok. – Búcsú PIERRETTE DUBUISSON-tól és ANDRÉ PÉGORIER-től (293–5).

45–46. (2005–2006)

Tanulmányok. – **Galloromán névtan.** – R. AYMARD a szentek nevével kapcsolatba hozható Aude megyei helynevek történeti elemzésére vállalkozik (5–42). P.-H. BILLY a személynév öröklődésének kérdéseit vizsgálja a 11–14. századi Franciaországban (43–58). P. CASADO egy dél-franciaországi kistáj helyneveinek változatait mutatja be több évszázad nyilvántartásaiban (59–73). A Karoling-kor intézményrendszerével kapcsolatos J.-P. CHAMBON egy helynévtanulmánya (75–81). Ugyanő és E. GRÉLOIS három mikrotoponímiai elem történeti alakulását vizsgálja Clermont-Ferrand területén (83–91). J. CHAURAND egy 1947-es kérdőíves gyűjtés alapján a pikárd nyelvjárásra nézve von le tanulságokat (93–112). Gall közszói elemek továbbélését elemzi franciaországi helynevekben két szerző: J. LACROIX a *longo-* 'hajó' és 'edény' szó származékait mutatja ki vizes talajú mélyedések megjelölőjeként (113–30), G. TAVERDET pedig a gall *magos* 'vásár(tér)' nyomait fedezi fel számos helynév elemeként (131–5). A kelta szubsztrátummal kapcsolatos kérdések tárgyalása egyébként mindig magával hozza a helytörténet és a régészeti leletek figyelembevételét is. – **Általános névtan.** – P. ANREITER írása a Keleti-Alpok néhány kelta eredetű helynevével foglalkozik (137–54). A. BRENDLER az írói névadás vizsgálatának közvetlen módszeréről: az írókkal készítendő interjúról szól; erre példákat is ismertet olasz írók köréből (155–60). J. SANTANO MORENO az indoeurópai **ter-* 'dörzsöl' igető származékait veszi számba az újlatin nyelvekben (161–93).

Folyóiratszemle. – Hat külföldi periodikáról kapunk képet P.-H. BILLY tollából (195–8).

Recenziók. – 17 műről készült ismertetés; köztük olasz, spanyol, katalán, román, angol és német nyelvű munkák is szerepelnek (199–227). Ez követik ismét az **Olvasmányjegyzetek** (229–32).

Információk. – Egy 2005-ös reimsi konferencia („Megjelenített tér, megnevezett tér") előadáscímei jelennek meg itt (233). Értesülünk emellett a Cassini honlap bemutatásáról is (http://cassini.ehess.fr); ez kétszáz évre visszamenőleg képet ad a franciaországi helységnevek alakulásáról s a velük kapcsolatos demográfiai és névtani kérdésekről (234–5).

Nekrológ. – Búcsú MARIE-THÉRÈSE MORLET-tól (237–8).

47–48. (2007)

Tanulmányok. – **Francia névtan.** – J. BECAT azokról a példaszerű munkálatokról ír, amelyek a dél-franciaországi katalán helynévanyag megőrzésére és megbecsülésére irányulnak: 1983 óta nyelvészek és önkormányzati felelősök együttesen ellenőrzik és nyelvileg javítják a telekkönyvekben szereplő katalán neveket (7–23). C. BOUGY egy ófrancia regény, a „Roman du Mont Saint-Michel" hely- és személyneveinek alakját elemzi, különös tekintettel a normann nyelvjárási sajátosságokra (25–47). P. CASADO egy dél-francia terület 'olajfa' jelentésű helyneveinek történeti vizsgálatával rávilágít arra, hogy a helynévkutatás forrásértékű a gazdálkodás-történet számára is (49–72). J. CHAURAND a *Rouillés, Rouillies* helynevek eredetét világítja meg, összefüggésbe hozva ezeket erdős és mocsaras területek terepviszonyaival (73–87). A GRÉLOIS–CHAMBON szerzőpáros két írást szentel Clermont-Ferrand középkori mikrotoponímiájának: az egyikben a latin *vicus* folytatását fedezik fel (89–102), a másikban a gázlónevek nyomait mutatják be a helynévanyagban (103–13). – **Francia nevek Franciaországon kívül.** – S. GOICU-CEALMOF azoknak a francia telepeseknek a családneveit vizsgálja, akik a 18. század folyamán érkeztek a Bánátba (115–33). M. MARTIN a québeci franciák ragadványneveinek kialakulását és típusait elemzi 1600–1765 között (135–55). M. A. RATEAU a 17. században

Dél-Afrikába kivándorolt francia hugenották nevének sorsát kíséri figyelemmel (157–78). – **Másutt élő nevek és általános kérdések.** – A. BENDLER és F. IODICE az írói névadás közvetlen vizsgálatát tűzve ki célul interjút készít Luigi Malerba olasz íróval (179–84). V. COJOCARU a helynevek keletkezésének és alakulásmódjának kérdéseit elemzi moldvai és bukovinai példák alapján (185–97). W. HAUBRICHS késő ókori és kora középkori gyűrűfeliratokkal foglalkozik, kiemelve a név és az írás szimbolikus funkcióit (199–220). Zürich nevéhez kínál új etimológiát W. MÜLLER (221–2); ezt vitatja A. KRISTOL (223–7). H. J. WOLF a **palatiolum* típusú, latin kicsinyítő képzős alakulatok nyomait kutatja a helynevekben (229–43).

Bibliográfia. – G. GAUDEFROY toponímiai munkáinak jegyzéke F. de BEAUREPAIRE-től (245–8).

Recenziók. – 14 műről kapunk tájékoztatást; közülük egy angol, egy német, egy pedig katalán nyelven íródott (249–70). Az ismertetés nyelve egy esetben a spanyol.

Olvasmányjegyzetek. – E rovatban (271–4) a magyar olvasóra igazi meglepetés vár. G. T. – abból kiindulva, hogy a RIOn 2006-os kötetében egy tanulmány a *Wojtyla* nevet elemezte – megfogalmazza azt az igényt, hogy a névtani folyóiratok a közéleti személyiségek nevével is foglalkozzanak. S mivel írása 2007 márciusában született, szívesen közölt volna cikket a két francia elnökjelölt nevéről. Megtudhattuk volna a szakemberektől – írja –, hogy a *Sárközy* név a latin *secretarius*-ból származik (274). Mit mondhatunk erre? Fel van adva a lecke a szakembereknek!

Folyóiratszemle. – 15 folyóiratról kapunk képet a tanulmányok tartalomjegyzéke alapján (275–80). Közöttük már jelen van a Névtani Értesítő 2006-os kötete is (280). A nagy kérdés az, hogy az egynyelvű magyar címekkel mit tud kezdeni a francia olvasó. (Sajnos most annyi útjelző sincs, mint az előző számokban: „Budapest".) Az eredeti nyelv követésében a folyóirat saját eddigi gyakorlatához híven járt el, de esetünkben célszerű lett volna, ha az angol tartalomjegyzék is megjelenik.

Információk. – Jelzést kapunk két elektronikus névtani folyóiratról, valamint előzetes tájékoztatást a torontói kongresszusról (281–2).

Nekrológ. – Búcsú FRANÇOIS MAILLARD-tól (283).

KOROMPAY KLÁRA

A NOMINA CÍMŰ NÉVTANI FOLYÓIRAT ÉS A BRIT ÉS ÍR NÉVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

Nomina 30. Szerkesztő: CAROLE HOUGH
Society for Name Studies in Britain and Ireland, King's Lynn, Norfolk, 2007.
160 lap

1. A Nomina című brit és ír névtani folyóirat 1977 óta jelenik meg, évente egy alkalommal. A periodikát alapító Brit és Ír Névtudományi Tanács, a Council for Name Studies in Great Britain and Ireland elnevezésű társulás mintegy 30 évvel ezelőtt a Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel foglalkozó tudósok összefogására jött létre.

A tanács tagjait meghívással toborozta, az 1980-as évek végére azonban egyre inkább nyilvánvaló lett, hogy egy nyíltkörű tudományos társaság eredményesebben működhetne. Így 1991 novemberében megalakult a Brit és Ír Névtudományi Társaság, a Society for Name Studies in Britain and Ireland (SNSBI) nevű szervezet, amely jogutódként átvállalta elődje periodikájának, a Nomina című névtudományi folyóiratnak a megjelentetését. A Brit és Ír Névtudományi Társaság szívesen lát tagjai között minden kutatót, aki a tulajdonnevek, kiváltképp a Brit-szigetek hely- és személynevei iránt érdeklődik. A Társaságnak jelenleg közel 200 tagja van, főként Angliából, Skóciából, Walesből, Észak-Írországból és Írországból, de vannak regisztrált társasági tagok Dániában, Franciaországban, Németországban, Norvégiában, Svédországban, az Egyesült Államokban és Japánban is. A tagok, ha kívánják, a társaság honlapján (www.snsbi.org.uk) beszámolhatnak jelenleg folyó kutatásaikról, információt adhatnak újabb publikációikról, feltüntethetik elérhetőségüket a hasonló témával foglalkozó kutatók számára. Ezzel a lehetőséggel pillanatnyilag 42 tag él.

A társaság minden év tavaszán, mindig eltérő helyszínen, 4-5 napos konferenciát szervez. A konferenciák programja a 2002-es évvel kezdődően a társaság honlapjáról elérhető. A tavaszi konferenciák többnyire nem kötött tematikájúak, az interneten közzétett előadáscímek alapján azonban kirajzolódni látszik néhány, a rendezvényeken részt vevő előadók által különösen kedvelt kutatási terület: történelmi események, történelmi tények emlékét őrző brit és ír helynevek; nyelvek és kultúrák érintkezésének helynévi bizonyítékai a régióban; a történeti és szinkrón helynevek lehetséges forrásai; az angol helynevek szóanyaga, grammatikai felépítése; egyes megyék, területek helynevei; brit és ír személynevek magyarázata; de ritkábban előkerülnek a mikrotoponimák, a hegynevek, a farmnevek, az utcanevek, a háznevek, a cégnevek és az írói névadás kérdései is. A társasághoz kötődő névkutatók tehát legfőképpen, ha nem is kizárólagosan, az észak-atlanti térség földrajzi neveinek vizsgálatával foglalkoznak.

A 2003-as évtől a társaság törekszik egynapos őszi, tematikus tudományos ülések szervezésére is. A megvalósult tanácskozások témája az elmúlt években: víznevek (2003); emlékülés Victor Watts tiszteletére (1938–2002; 1993-tól az „English Place-Name Survey" elnevezésű projekt vezetője, 1996-tól a Journal of the English Place-Name Society című névtani folyóirat szerkesztője, a 2004-ben megjelent „The Cambridge Dictionary of English Place-Names" című helynévszótár készítője) (2005); Északnyugat-Anglia helynevei: a régió toponimáinak avatott kutatója, Mary Higham emlékére 2007 februárjában rendezett egynapos tanácskozás folytatása (2007). Az őszi rendezvények részletes programja szintén megtalálható a honlapon. A társaság rendszeresen informálja tagjait a más intézmények által szervezett közelgő, elsősorban középkor-történeti és helytörténeti konferenciákról.

A társaság esszépályázata a kezdő névkutatókat támogatja: a társaság elnöke által kijelölt bizottság évente egy alkalommal 100 font jutalomban részesítheti annak a kb. 5000 szavas tanulmánynak a névtan terén eddig még nem publikáló szerzőjét, aki dolgozatában Anglia, Írország, Skócia, Wales, a Man-sziget vagy a Csatorna-szigetek hely- és/vagy személynevei kapcsán eredeti, önálló kutatási eredményekkel gazdagítja a tudományágat; a legjobb díjazott dolgozatokat a Nomina közzé is teszi.

A társaság bizonyos közönségszolgálati teendőket is ellát: a titkárához címzett, írásban benyújtott, különleges, az általánosan használt kézikönyvekben nem tárgyalt kérdésekre a megfelelő szakembereket bevonva igyekszik érdemi választ adni.

A társaság jelenlegi tisztségviselői: elnöke OLIVER JAMES PADER (aki egyébként a legjelentősebb nagy-britanniai névtudományi társaság, az English Place-Name Society elnöke is; University of Cambridge és University of the West of England), titkára JENNIFER SCHERR (University of Bristol), tagsági ügyekkel foglalkozó titkára PAMELA COMBES (Sussex Archaeological Society), a társaság honlapjának rendszergazdája pedig SUSAN LAFLIN (University of Birmingham, nyugalmazott előadó).

2. A részletes bemutatást mellőzve, néhány alapvető információra szorítkozva említsük meg, melyek a Brit-szigetek tulajdonneveivel foglalkozó ismertebb névtudományi társaságok Nagy-Britanniában és Írországban. Az angol helynevek megyénkénti összegyűjtésére, közzétételére, a nevek tanulmányozására indított kutatási program, a „Survey of English Place-Names" elnevezésű országos felmérés kivitelezésére 1923-ban alapított helynévkutató társaság, az English Place-Name Society (EPNS), amelynek 1968 óta a Nottinghami Egyetem egyik intézete (Institute for Name-Studies, University of Nottingham) ad otthont, mára a legtekintélyesebb, nemzetközileg is elismert névtudományi munkaközösséggé nőtte ki magát a szigetországban. Elnöke a fentebb már említett OLIVER JAMES PADEL, titkára THORLAC TURVILLE-PETRE. Az EPNS folyóirata a Journal of the English Place-Name Society (1968/69-től), melynek jelenlegi szerkesztője RICHARD COATES (http://www.nottingham.ac.uk/english/ins). Az ír és kelta tulajdonnevek tanulmányozásával foglalkozó, 1952 óta létező helynévkutató társaság, a The Ulster Place-Name Society (UPNS) nevű társulás szintén egyetemhez (Queen's University, Belfast) kötődik. Folyóirata az 1986-ban indított „AINM" (< ír 'név') című szaklap, melyet jelenleg NOLLAIG Ó MURAÍLE szerkeszt (http://www.ulsterplacenames.org). Az 1996-ban létrehozott skót helynévkutató társaság, a Scottish Place-Name Society (SPNS), amely két skóciai egyetem (University of St Andrews, University of Edinburgh) támogatását is élvezi, legfőbb feladatának a skót helynevek adatbázisának megteremtését tekinti. A szervezet elnökei G. W. S. BARROW és W. F. H. NICOLAISEN, titkára ALISON GRANT. A SPNS 2007-ben önálló periodikával, a The Journal of Scottish Name Studies című folyóirattal jelentkezett, melynek szerkesztője SIMON TAYLOR (http://www.spns.org.uk). Léteznek ugyanakkor egyetemektől független, lényegében önszerveződő kutatócsoportok is, mint például az 1979 óta fennálló, az egyes családnevekkel kapcsolatos információkat gyűjtő Guild of One-Name Studies nevű egyesület, melynek folyóirata a Journal of One-Name Studies (1982-től), ROY STOCKDILL szerkesztésében (http://www.one-name.org); vagy az ír kultúrát az interneten népszerűsítő „Irish Quaternary Studies" projekthez kapcsolódó, ír helynevekkel foglalkozó online fórum, az Irish Place-Name Studies Group (http://groups.yahoo.com/group/Irish-Placename-Studies), melyet 2001-ben hoztak létre.

3. A Nomina című szakfolyóiratot kiadó Brit és Ír Névtudományi Társaság (SNSBI) láthatóan abban különbözik a fent felsorolt kutatóközösségektől, hogy a vizsgálandó tulajdonnevek körét sem a földrajzi tér, sem a névtípus tekintetében nem szűkíti le egy területre: az észak-atlanti térségben valaha és jelenleg élő összes népcsoport, nemzetiség tulajdonneveivel, a régió névállományában tükröződő változatos nyelvi-kulturális hatások összességével kíván foglalkozni, kutatásai a tulajdonnevek minden fajtájára kiterjednek.

A társaság általános célkitűzéseit jól mutatja a Nomina felépítése is. Állandó rovatainak tematikája: a Brit-szigetek személy- és helyneveinek jellemzőit tárgyaló tanulmányok; a régió tulajdonneveinek vizsgálatával foglalkozó újabb könyvek ismertetése; az

SNSBI folyó évi tudományos konferenciájáról szóló beszámoló; az előző évben megjelent releváns kiadványok bibliográfiája; aktuális hírek.

A folyóiratban az elmúlt néhány évben közzétett több tucat tanulmányból kirajzolódnak a régió hely- és személynévkutatásának főbb kérdései. Néhány jellemző téma: a történelmi múlt emlékei a földrajzi nevekben; történeti helynevek nyelvi és kulturális magyarázata; történelmi feljegyzések (pl. földadójegyzékek, vízlecsapolási feljegyzések) mint helynévi adatok forrásai; modern helynévi adatbázisok; az angol helynevekben jelentkező lexémák vizsgálata; a keresztnevek elterjedése, a családnevek megszilárdulása a térségben; középangol személynevek becéző formái; ragadványnevek; választási listák névanyaga.

A Nomina jelenlegi készítői különböző neves egyetemek, tudományos intézetek névkutatással is foglalkozó munkatársai: a szerkesztő CAROLE HOUGH (University of Glasgow); a szerkesztőbizottság tagjai JOHN FREEMAN (London), PETER MCCLURE (University of Hull), KAY MUHR (Queen's University, Belfast), OLIVER JAMES PADEL (University of Cambridge, University of the West of England), MARGARET SCOTT (Scottish Language Dictionaries); a könyvismertetőket VERONICA SMART (St Andrews Reformation Studies Institute, St John's House, University of St Andrews) szerkeszti.

4. A Nomina 2007-ben megjelent 30. száma a periodikát megjelentető társaság törekvéseinek megfelelően folytatja a folyóiratot jellemző tematikai sokszínűség hagyományát, s egyben arra is jó példát nyújt, hogy a tudományos igényesség miként szolgálhat közös mérceként a hagyományos nézeteket követő és a szemléleti megújulást szorgalmazó, a legújabb nyelvészeti irányzatok eredményeit felhasználó névkutatók számára.

D. K. TUCKER tanulmányában (A családnévmegoszlás grafikus megjelenítésének egy lehetséges módja Nagy-Britannia 1998-as választási névjegyzékének és egyéb források adatainak összevetésére; 5–22) olyan grafikus ábrázolásmód kidolgozására tesz kísérletet, amely több százezres nagyságrendű családnévkorpusz esetén is egyszerűen előállítható, ugyanakkor kódolt formában minden releváns adatot tartalmaz, s ez lehetővé teszi a különböző választási névjegyzékekből nyert családnévadatok megoszlásának közvetlen, vizuális összehasonlítását.

RICHARD COATES nyelv- és helynévtörténeti dolgozata (*Shoreditch* és *Car Dyke:* utalás két, a római-brit időkben épült objektumra későbbi, az óangol *dīc* elemet tartalmazó helynevekben, a névszerkezet változásait tárgyaló megjegyzésekkel; 23–33) két angol helynév etimológiájának eddig elfogadott szakirodalmi megítélését korrigálja a nevek keletkezésekor ténylegesen fennálló történelmi-földrajzi állapotok rekonstruálása, illetve a névalakok különböző forrásokban jelentkező eltérő morfológiai felépítésének vizsgálata alapján. Mindkét név a római időkben létrehozott, ám elnevezésében kelta elemet is felmutató építmény emlékét őrzi.

ELLEN BRAMWELL írásában (Informális nevek egy Western Isles-beli közösségben; 35–56) a Skócia nyugati partjai mellett található Western Isles nevű szigetcsoport néhány száz fős lakossága által használt nem hivatalos nevek (tkp. ragadvány- és gúnynevek) funkcióját, típusait, az egyes típusok örökölhetőségének kérdéseit vizsgálja, külön figyelmet szentelve annak a jelenségnek, hogy melyik informális névtípus milyen nyelven, milyen grammatikai szerkezetben jelentkezik a gael–angol kétnyelvű közösségben.

JOHN S. PLANT tanulmánya (A *Plantagenet* családnév kései alkalmazása; 57–84) azt a történeti folyamatot rajzolja meg, amelynek során Anjou Gottfried gróf (1113–1151)

Plante Genest ragadványneve *Plantagenet* formában az ambiciózus nemes leszármazottaiból álló királyi famíla öröklődő családnevévé vált (Plantagenet-ház). A jegyzetekkel és függelékekkel bőségesen ellátott dolgozat szerzője bevonja vizsgálatába a *Plante Genest* ragadványnévhez kapcsolható egyéb, ún. *Plant* típusú neveket is, melyeket nyilvánvalóan hosszú idő óta tanulmányoz.

PETER DRUMMOND írása (A dél-skóciai hegynevek alapelemei: a GELLING–COLE-hipotézis próbája; 85–99) a dél-skóciai hegynevek alaptagjait vizsgálja. A *law* és a *fell* skóciai angol (ún. scots) nyelvű hegynévi alaptagok eredetét, jelentését, nyelvi, földrajzi megoszlását a szerző részletesen is bemutatja. Eredményei szerint a két alaptag használatában megfigyelhető különbség elsősorban nem a jelölt földrajzi objektum topográfiai jellemzőivel (vö. GELLING–COLE-hipotézis: az angolszász népcsoportok által adott oronimák alaptagjai a hegyek fizikai sajátosságait, a hegytípusok domborzati különbségeit tükrözik), hanem a két földrajzi köznév nyelvjárási megoszlásával függ össze.

CAROLE HOUGH tanulmánya (Közönséges helynevek; 101–20) a kognitív nyelvészet néhány alapvető megállapítását kívánja bevonni a történeti helynevekkel kapcsolatos vizsgálatokba. A szerző annak a tradicionális helynévtanban alaptételként kezelt megállapításnak a minden esetre kiterjedő érvényességi körét igyekszik szűkíteni, mely szerint a névadók a névadási aktus során az elnevezendő földrajzi objektum legfeltűnőbb, egyedi jellemző jegyei alapján alkotják meg az adott hely nevét; azaz a névadás célja, hogy a sajátos jellemzőkre rámutató név a helyet a többi azonos típusú közeli objektumtól megkülönböztesse. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a helynévadás korai szakaszában nem annyira a különleges sajátosságok fennkölt megragadása, mint inkább a fennálló, formálódó gazdasági, politikai, jogi, társadalmi állapotok, törekvések tükrözésének praktikus, prózai igénye alakíthatta a létrejövő névmintákat.

A kötet beszámol az SNSBI 16. tudományos konferenciájának (Dublin, 2007. március 31. – április 3.) eseményeiről, az elhangzott 18 előadásról.

A könyvismertetéseket tartalmazó szakasz a közelmúltban megjelent nyolc, főként Nagy-Britannia egyes területeinek földrajzi neveit tárgyaló, illetve a nevek és a történelem kapcsolatát általánosságban jellemző névtani kiadvány értékeléssel egybekötött bemutatását adja.

A kötet a 2006-ban megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel foglalkozó, főként angol és német nyelvű kiadványok, tanulmányok, recenziók bibliográfiájával zárul. Ennek összeállítója, CAROLE HOUGH az angol nyelvű absztraktok alapján a Névtani Értesítőt is áttekintette a témába vágó írások után kutatva, így a bibliográfia tartalmazza BÖLCSKEI ANDREA e periodikában megjelent, az angol településnevek differenciáló elemeiről írott dolgozatának adatait is.

BÖLCSKEI ANDREA

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásaikat **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és e-mail címüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egységes arculatának érdekében kérjük, hogy kéziratuk megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFYnél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 30. 2008: 319–23.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illtetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.[4]), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések" alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tóligos" oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv" új kiadásában, Az „Egri csillagok"-ban stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. ÁFI. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.
MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.
ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagykötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnevet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.
KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.
KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon, a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–54.
BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot is

jelöljük, az adott számot pedig az éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál szintén feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 81: 504–5.
HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.
MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:" után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 42–5.
SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: UŐ: *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címleírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.
HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.
ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** (amennyiben nem állnak ellentétben a jelen tájékoztatóval) hasznos tanácsokkal szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005[2]). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.[11], azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK[1]

ÁrpSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301).* Budapest.
CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
ÉKsz. = JUHÁSZ J. – SZŐKE I. – O. NAGY G. – KOVALOVSZKY M. szerk. 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
ÉKsz.[2] = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár*. Budapest.
EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
FNESz.[4] = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
HT. = *Helynévtörténeti tanulmányok.* Sorozat. Debrecen.
KMHSz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
MND. = *Magyar Névtani Dolgozatok*. Sorozat. ELTE, Budapest.
MNy. = *Magyar Nyelv*. Folyóirat. Budapest.
MNyj. = *Magyar Nyelvjárások*. Évkönyv. DE, Debrecen.
MNyTK. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. Sorozat. Budapest.
MSzA. = *Magyar Személynévi Adattárak*. Sorozat. ELTE, Budapest.
MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
NévtÉrt. = *Névtani Értesítő*. Budapest.
Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. Folyóirat. Budapest.
NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
NytudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. Sorozat. Budapest.
OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
OU. = *Onomastica Uralica*. Sorozat. Debrecen.
SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár.* Budapest.
SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–[2005]. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–[12]. Bukarest, ill. Budapest.
TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. 1979–[2002]. *Új magyar tájszótár* 1–[4]. Budapest.

[1] Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forráshivatkozásokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét.

CONTENTS

ARTICLES

MAITZ, PÉTER: "The sacred affair". Linguistic analysis of the propaganda disseminated in the dualistic era (1867–1918) concerning the Magyarization of names....7
HORVÁTH, PÉTER IVÁN: Personal names in technical translation....35
SEIFERT, STEFANIE: Semantic changes in the process of appellativisation of proper nouns....41
VESZELSZKI, ÁGNES: Spatial constructions.: paraphrases of geographical names examined in the framework of cognitive linguistics....55
BÍRÓ, FERENC: Hydrographic common nouns in settlement names of the Old Hungarian period....67
DÓRA, ZOLTÁN: Could Burgundia, a southern district of the town of Vác, have received its name from German settlers?....83
PÁL, HELÉN: Place names used by the Hungarian inhabitants of the settlements of Csernakeresztúr, Sándoregyháza and Székelykeve....89
SÓFALVI, KRISZTINA: Romanian public place names in the Hungarian press in Transylvania between the two world wars....101
HEGEDŰS, ATTILA: Names of housing subdivisions....117
SLÍZ, MARIANN: The role of the quantity of data referring to a single person in historical onomastic research....121
MRS. VARGA, JÓZSEF: The history of Christian-name-giving practices in the settlement of Osli (Western Hungary)....135
MINCHEV, VASIL: Towards a classification of black metal musicians' stage names....145
BAUKO, JÁNOS: Names of ships manufactured in the shipyard of the town of Komárom....141

ONOMASTICS AND EVENTS

HAJDÚ, MIHÁLY: Reminiscing about the establishment of the journal Névtani Értesítő....157
HAJDÚ, MIHÁLY: Report on the work in progress on the volume of "Mai családneveink lexikona" [Dictionary of Contemporary Hungarian Family Names]....167
BAUKO, JÁNOS: The past and present of Slovakian onomastics....185
SEBESTYÉN, ZSOLT: Research on Hungarian place-names of the Sub-Carpathian region, Ukraine....195
KOVÁCS, ANDRÁS: Research on Hungarian personal names of the Sub-Carpathian region....203
ROJÁK, VINCE: Research on Hungarian animal names of the Sub-Carpathian region....211
SZATHMÁRI, ISTVÁN: What is the confession of geographic names?....213
TÓTH, VALÉRIA: Report on the 23rd International Congress of Onomastic Sciences....217
FARKAS, TAMÁS: Budapest conference on family name changes....223
FERCSIK, ERZSÉBET: Changes in the orthography of proper names....227
HOFFMANN, ISTVÁN: The 2008 winner of Lajos Kiss Prize: Dr. Anita Rácz....231
Documents of the defence of ISTVÁN HOFFMANN's academic doctoral dissertation entitled "A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései) [The Deed of Foundation of Tihany Abbey as a source of place name history (Fundamental qouestions of examining early Hungarian place names)]"....233
Summary of ZSUZSANNA FÁBIÁN's habilitation dissertation entitled "Nomi propri italiani nell'ungherrese [Italian proper names in the Hungarian language]"....257
PhD thesis on onomastics defended in 2008: TÖRÖK, TAMÁS: Ipoly mente helynevei [Place names of Ipoly mente, a region along the river Ipoly]....263

REVIEWS ON BOOKS

SLÍZ, MARIANN: Three volumes of studies on onomastic theory (Judit Szilvia Várnai, Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben [Whatever we call… Proper names in the language and in linguistics]; Zoltán Vecsey, Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról [Name and object. On the semantics of proper names]; Judit Takács, Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje [Semantic changes of Christian names. A model of the transition of a proper name type to common noun]) 267
GALLASY, MAGDOLNA: Hoffmann, István – Tóth, Valéria eds.: Helynévtörténeti tanulmányok 2. [Studies on Place Name History 2.] 278
ZELLIGER, ERZSÉBET: Languauge, nation, identity 1–3. Onomastic lectures of the 6th International Congress on Hungarian Studies 282
SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: Géza Érszegi ed.: Tanulmányok a 950 éves Tihanyi Alapítólevél tiszteletére [Studies to celebrate the 950-year-old Deed of Foundation of Tihany Abbey] 285
KISS, MAGDALÉNA: László Bura: Öt évszázad utcanevei. Szatmárnémeti (Satu Mare) (1500–2000) [Street names of five centuries, Szatmárnémeti (Satu Mare) (1500–2000)]....287
KUNA, ÁGNES: Andrea Brendler – Silvio Brendler eds.: Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium Onomastik [Name Types and their Research. A Textbook for Studying Onomastics] 289
VINCZE, LÁSZLÓ: Andrea Brendler – Silvio Brendler eds.: Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch [European Personal Name Systems. A Handbook from Abaza to Central Ladin]....291
FARKAS, TAMÁS: Thorvald Forssner: Englische Familiennamenphilologie. Mit einem etymologischen Familiennamenbuch. [Philology of English Family Names. With an Etymological Dictionary of Family Names] 294

REVIEWS ON PERIODICALS

RAÁTZ, JUDIT – BACSKÓ, MÁRTA: Onoma 37–39. (2002–2004)....297
HELTOVICS, ÉVA: Acta Onomastica 48. (2007) 301
HELTOVICS, ÉVA: Onomastica 51. (2006)....302
VINCZE, LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 87–88. (2005)....303
VINCZE, LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 89–90 (2006)....305
F. LÁNCZ, ÉVA: Zunamen/Surnames 1–2. (2006–2007) 307
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 12. (2007)....309
KOROMPAY, KLÁRA: Nouvelle Revue d'Onomastique 43–44. (2004), 45–46. (2005–2006), 47–48. (2007)....311
BÖLCSKEI, ANDREA: The onomastic journal Nomina and the Society for Name Studies in Britain and Ireland (SNSBI) 314

INFORMATION

To our authors 319
Abbreviations 322
Contributors of this issue....323

CONTENTS....325

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:
MIHÁLY HAJDÚ (general editor)
ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS,
ISTVÁN HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ

Editor:
TAMÁS FARKAS

Studies published in this volume have been revised by the members of the editorial board

Technical editor:
MARIANN SLÍZ

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE University
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary
Telephone: (+36 1) 485-5222
Homepage: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtert@ludens.elte.hu

No. 30

Supported by

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELTE BTK HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

Budapest, 2008

ISSN 0139-2190